THRACO-DACICA

ACADEMIA
DE ȘTIINȚE
SOCIALE
ȘI POLITICE
A REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

TOMUL
V
1-2
1984

EDITURA
ACADEMIEI
REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE TRACOLOGIE

THRACO-DACICA

TOMUL V

1—2

1984

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor șef: DUMITRU BERCIU
Redactor șef adjunct: CONSTANTIN PREDA
Membri: GHEORGHE BICHIR, HADRIAN DAICOVICIU, GHEORGHE DIACONU, SEBASTIAN MORINTZ, PAUL PETRESCU, I. I. RUSSU, ALEXANDRU SUCEVEANU, SILVIA TEODOR, ALEXANDRU VULPE
Secretar de redacție: MIHAELA UDRESCU

În țară, revista se poate procura prin poștă, numai pe bază de abonament. Prețul unui abonament anual este de 100 lei. Comenzile și abonamentele din străinătate se primesc la ROMPRESFILATELIA, Departamentul Import-Export Presă, P.O.Box 12—201, telex 10 376, București, 78 104, Calea Griviței 64—66, România, sau la reprezentanții săi în străinătate.

Prix d'un abonnement annuel : $ 40. Toute commande de l'étranger sera adressée à ROMPRESFILATELIA. Departamentul Import-Export Presă, P.O.Box 12 —201, télex 10 376, R 78 104, Calea Griviței 64—66, București, România, ou à ses représentants à l'étranger.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite Colegiului de redacție pe adresa : 71 119, str. I. C. Frimu 11, București.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

THRACO—DACICA, V, 1—2, 1984

Sumar *(Sommaire)*

150 DE ANI DE LA ÎNFIINȚAREA MUZEULUI DE ISTORIE NATURALĂ ȘI ANTICHITĂȚI DIN BUCUREȘTI (150 ANS DE LA FONDATION DU MUSÉE D'HISTOIRE NATURELLE ET DES ANTIQUITÉS DE BUCAREST)

CONSTANTIN PREDA, Din istoricul Muzeului național de antichități — Institutul de arheologie — 150 ani de activitate arheologică și muzeistică (De l'histoire du Musée national des antiquités — L'Institut d'archéologie — 150 ans d'activité archéologique et muséale) 5

STUDII *(ÉTUDES)*

DUMITRU BERCIU și PETRE ROMAN, Mormintele tumulare de la Verbița (Jud. Dolj) (Les sépultures tumulaires de Verbița (Dép. de Dolj) 15

A. LÁSZLÓ, Observations concernant les débuts de la pénétration vers l'ouest de la population des tumuli à tombes en fosse 22

OLGA NECRASOV et MARIA CRISTESCU, Sur la structure anthropologique de quelques populations qui vécurent sur le territoire roumain à l'Age du Bronze 28

ALEXANDRU VULPE, Descoperirile hallstattiene din zona Aiudului (Hallstattzeitliche Grabfunde bei Aiud) 36

M. IRIMIA, Morminte plane și tumulare din zona litorală a Dobrogei (sec. IV—II î.e.n.) și problema aparteneței lor etnice (Flach- und Hügelgräber aus dem Küstengebiet der Dodrudscha [4.—2. Jh. v.u.Z.] und ihre ethnische Zugehörigkeit) 64

DUMITRU BERCIU, Asupra celor două opere de artă descoperite în 1983 la Ocnița-Buridava (A propos des deux œuvres d'art découvertes en 1983 à Ocnița-Buridava) 84

CORNELIU MĂRGĂRIT TĂTULEA, Așezarea geto-dacică fortificată de la Bîzdîna, județul Dolj. Considerații preliminare (L'établissement géto-dace fortifié de Bîzdîna, département de Dolj. Considérations préliminaires) 92

BUCUR MITREA, Etape cronologice în relațiile Histriei cu geto-dacii pe baza monedelor (Etapes chronologiques dans les relations d'Histria avec les Géto-Daces d'après les découvertes monétaires) 111

SILVIA TEODOR, Descoperiri din epoca Latène în zona Neamțului (Découvertes d'époque Latène dans la zone de Neamț) 123

CORNELIA STOICA, Observations sur certains pratiques rituelles constatées dans l'établissement géto-dace de Cătunu (dép. de Dîmbovița) 138

SERGIU HAIMOVICI, Observations sur les chevaux enterrés rituellement dans l'établissement de Cătunu 145

IOAN GLODARIU, L'intensité de l'influence romaine en Dacie pré-romaine 150

DISCUȚII ȘI COMUNICĂRI *(DISCUSSIONS ET INFORMATIONS)*

V. BORONEANȚ, Chitila-Ferma, un aspect cultural al începutului primei epoci a fierului. Date preliminare (Chitila-Ferma, un aspect culturel du commencement de l'Age du Fer. Considérations préliminaires) 156

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

PETRE GHERGHE, Necropola geto-dacică de la Cernele-Craiova (La nécropole de Cernele-Craiova) 167
MARIN CÂRCIUMARU, Consideraţii paleoetnobotanice şi contribuţii la agricultura geto-dacilor (II) (Considérations paléoethnobotaniques et contributions à l'étude de l'agriculture chez les Géto-Daces II) 171
D. BERCIU, M. IOSIFARU, S. PURICE şi GH. ANDREESCU, Descoperiri şi însemnări de la Buridava dacică. II (Découvertes et notes de Buridava dace. II) . 177
CONSTANTIN C. PETOLESCU, Varia Daco-Romana (VII—VIII) 187

RECENZII *(COMPTES RENDUS)*

I. IONIŢĂ, *Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi. Dacii din spaţiul est carpatic în secolele II—IV e.n.*, Iaşi, 1982 (Gh. Bichir) 194
LESZEK MROZEWICZ, *Rozvój ustroju municypalnego a postepy romanizacji w Mezji Dolnej*. Poznań, 1982 (Alexandru Avram) 202
Accademia Nationale dei Lincei. Atti dei convegni Lincei. Collocvio italo-romeno : La Dacia pre-romana e romana, i rapporti con l'Imperio, Roma, 1982 (Bucur Mitrea) 203
Symposia Thracologica, 1, Craiova, 1983 (Niculae Conovici) 204

CRONICA *(CHRONIQUE)*

Din activitatea Institutului în 1983 (De l'activité de l'Institut) 206
Al VI-lea Simposion naţional de tracologie dedicat Marii Uniri (Le VIe Symposion national de thracologie dédié à la Grande Union) (Petre Gheorghe) 208
A XVIII-a sesiune anuală de rapoarte arheologice (XVIIIe session annuelle de rapports archéologiques (Niculae Conovici) 212

ABREVIERI *(ABRÉVIATIONS)* 213

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Din istoricul Muzeului național de antichități — Institutul de arheologie — 150 ani de activitate arheologică și muzeistică*

CONSTANTIN PREDA

Institutul de arheologie, continuatorul nemijlocit al Muzeului național de antichități din București, se numără printre cele mai vechi și mai prestigioase așezăminte de știință și cultură din România. Prin valoroasa tradiție statornicită de MNA în domeniul cercetării trecutului și prin munca fără preget și dăruirea celor mai de seamă arheologi, istorici și oameni de cultură în general, ale căror începuturi le întîlnim consemnate în mod oficial cu 150 ani în urmă, Institutul de arheologie, moștenitorul acestor virtuți, se înfățișează astăzi ca o instituție științifică completă și complexă, pe măsura visurilor marilor noștri înaintași și a cerințelor actuale, a nivelului la care se situează știința arheologică pe plan internațional. Acest edificiu, construit cu migală și cu grijă de generații întregi de oameni de știință și cultură, își are rădăcinile adînc înfipte în timp și cunoașterea și evocarea lor revin ca o datorie de onoare tuturor celor care au îmbrățișat munca nobilă de cercetare a originii și zidirii poporului român.

Începuturile au fost anevoioase și timide, constînd dintr-o combinație de cercetare și muzeografie în domeniul arheologiei și cel al științelor naturii, la care și-au dat concursul cărturari de frunte și entuziaști din prima jumătate a sec. XIX. Curiozitățile celor două domenii au atras atenția amatorilor și pasionaților, ajungîndu-se la constituirea unor prime colecții, care vor sta la temelia înființării unui muzeu. Meritul principal în această privință revine vornicului Mihalache Ghica, mare colecționar, care întocmește un proiect de înființare a unui muzeu cu exponate de istorie naturală și antichități, cu scopul de a contribui la „luminarea neamului nostru", oferind în acest scop întreaga sa colecție. La 3 noiembrie 1834, domnitorul Alexandru Ghica acceptă propunerea și hotărăște să ia ființă *Muzeul de istorie naturală și antichități*, trecut sub oblăduirea Eforiei Școalelor și atașat bibliotecii Colegiului Sf. Sava. Curierul românesc din 13.XII.1834 consemna acest important eveniment, evidențiind că „Întinsele cunoștințe și îndelunga strădanie a Domnului marele dvornic Mihalache Ghica, astăzi au a dat pricină de o nouă epohă în istoria civilizației Națiii Românești".

Activitatea muzeului, condus se pare pentru scurt timp de dr. Zucker și apoi de prof. de desen Carol Wallenstein, va fi sprijinită de publicațiile „Curierul românesc" și mai ales de săptă-

* Prezentarea de față a fost alcătuită pe baza materialului documentar din arhiva MNA — Institutul de Arheologie, pus la dispoziție și publicat de: Al. Păunescu, Irina Franga, P. Diaconu, *Istoricul Muzeului Național* (I, 1834—1880), SCIVA, 35, 1984, 1, p. 3—44; Alexandra Ștefan, *Istoricul Muzeului național de antichități* (II, 1881—1927), SCIVA, 35, 1984, 2, p. 109—143; C. Petolescu, *Istoricul Muzeului național de antichități* (III, 1927—1943), SCIVA, 35, 1984, 2, p. 144—157 și E. Comșa, *Istoricul Muzeului național de antichități*, (IV, 1944—1956), SCIVA, 35, 1984, 3, sub tipar; vezi și Dorin Popescu, Dacia, NS, 8, 1964, p. 39—45; C. Preda, Dacia, NS, 1982, p. 13—18. Vl. Dumitrescu, *Muzeul Național de Antichități*, 1968.

THRACO-DACICA, t. V, nr. 1—2, București, 1984, p. 5—14

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

mînalul „Muzeul național" (1836—1838) care, în nr. 2, 1837, 5, p. 48, ținea să precizeze că „acum a venit vremea să întoarcem privirea noastră și înapoi și să ne întrebăm mai cu dinadinsul cine sîntem, de unde ne tragem, cu ce s-au însemnat veacurile trecute, cine a întemeiat acest stat, la ce prefaceri a fost supus" (v. și C. și P. Panait, Rev Muz, 3, 1966, 1, p. 37). În această din urmă publicație, Vl. de Blaremberg va edita o serie de articole de arheologie și istorie referitoare la Țara Românească. El este cel care va propune, în paginile aceluiași săptămînal, localizarea cetății bizantine *Turris* în raza orașului Turnu Măgurele, ipoteză, după cum se știe, neconfirmată pînă în prezent.

De un interes aparte se dovedește hotărîrea domnească din 1837, prin valoarea conținutului și a actualității ei, pe baza căreia se vor publica în Buletinul oficial din 3.XI.1839, sub semnătura lui Petrache Poenaru, directorul Eforiei Școalelor, măsuri concrete în acest sens. Potrivit acestor prevederi se interzice însușirea de către persoane particulare a obiectelor descoperite, obligînd totodată autoritățile locale de a le trimite muzeului și se atrăgea atenția totodată că „nimenea să nu fie volnic a scormoni în pămînt pentru a scoate obiecte de antichitate..., pentru că strică și întunecă șirul sistematic al lucrărei în asemenea descoperiri (v. și V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, II, p. 129). Spiritul acestor măsuri se întîlnește aproape întocmai în actualele legi privind ocrotirea patrimoniului național și interzicerea de săpături arheologice în afara celor științifice și oficiale.

Grija tot mai mare ce se acordă antichităților și sporirea numărului de descoperiri arheologice și monetare va duce la nașterea colecțiilor muzeului și a interesului pentru organizarea și cercetarea acestora. În 1837 are loc descoperirea marelui tezaur de la Pietroasa, care va intra în posesia muzeului în 1842, ajungînd să devină principalul punct de atracție și de rezistență al colecțiilor arheologice românești de totdeauna. Sporirea colecțiilor contribuie în mod simțitor la ridicarea prestigiului instituției, care va începe să-și atragă încă din 1846, numele de „Muzeu național". În 1859, muzeul este transferat în casele V. Hiotu din apropierea Colegiului Sf. Sava, unde va rămîne pînă în 1864, data mutării lui în noul local al Universității.

Mijlocul sec. XIX aduce cu sine curente noi și în viața culturală și politică a Principatelor române. Ideile revoluționare ale celor mai de seamă cărturari români vor flutura pe steagul revoluției de la 1848 și vor contribui din plin la înfăptuirea marelui act al unirii Țării Românești și a Moldovei din 24.I.1859, prin alegerea unui singur domn în persoana colonelului Alexandru Ioan Cuza. Moment de renaștere națională, *marea unire* va deschide drumul unor mari prefaceri în întreaga viață economică, politico-socială și culturală. De pe urma transformărilor înoitoare avea să beneficieze și Muzeul național. Prin decretul nr. 1648, din 25.XI.1864, Alexandru I. Cuza aprobă „Regulamentul pentru administrarea și organizarea Muzeului Național de Antichități din București", ca instituție separată de științele naturii și de Biblioteca centrală. La temelia noii instituții de cultură și știință, care va ocupa de îndată una din aripile parterului Universității, se situează colecția generalului Nicolae Mavros, donată cu doi ani mai devreme, pentru „instrucțiunea junimii române, speranța viitorului", cum ținea să se sublinieze în actul de donație (C. Moisil, CNA, 12, 1936, p. 195). Colecția lui N. Mavros cuprindea cca. 4000 monede, statui, basoreliefuri, ceramică etruscă, elenă și locală etc. Muzeul, în care funcționau secțiunile : numismatică, istorie generală și română, precum și o secțiune a curiozităților, este pus sub direcția unui *Comitet arheologic*, alcătuit din N. Mavros, ales președinte pe viață, Al. Odobescu, V. A. Urechia, A. Tr. Laurian, cărora li se vor adăuga Cesar Bolliac care va deveni președinte din 1868 și D. Berindei. Comitetul, ce tindea să devină „Societate de istorie națională", trebuia să se ocupe de probleme muzeistice și de cercetare a monedelor și medaliilor referitoare la țară. Funcția de conservator, echivalentă aceleia de director, a fost încredințată lui Alexandru Russo. În anul următor (1865), tot printr-o hotărîre semnată de Alexandru I. Cuza, se înființează, pe lîngă muzeu, subsecția ecleziastică din care făceau parte multe din bunurile provenite de la mănăstirile secularizate.

După cum se vede, în noua formă de organizare au fost angajate personalități de frunte ale culturii românești ale acelor vremuri, care s-au străduit ca și în acest domeniu mai special să contribuie la reînvierea trecutului și a valorii sale istorice și cultural-educative. Este, desigur, un titlu de mîndrie pentru întreaga arheologie și muzeografie din România să știe că începuturile lor se datorează celor mai de seamă personalități ale vieții cultural-științifice și politice de la mijlocul și din a doua jumătate a secolului trecut. De numele multora dintre aceștia se leagă și primele investigații de teren, precum și apariția celor dintîi note și articole de arheologie. Între perioada 1860—1880 se întreprind săpături la Romula, Slăveni, Rusănești, Jidava, Slon, Tinosu, Zimnicea, Vădastra, Drobeta etc., de către C. Bolliac, A. Tr. Laurian, Al. Odobescu, V. A. Urechia, D. Sturdza, D. Papa-

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

zoglu, D. C. Butculescu etc. Noi descoperiri, din săpături sau făcute în mod întîmplător, din rîndul cărora se evidențiază tezaurul cu obiecte de aur de la Turnu Măgurele, vin să îmbogățească colecțiile care devin astfel un însemnat centru muzeal și de cercetare.

Știri despre o serie de descoperiri arheologice și numismatice se întîlnesc frecvent în paginile publicației „Trompeta Carpaților", sub semnătura lui C. Bolliac.

În 1871—1873, la inițiativa lui Al. Odobescu, se întocmește „Chestionarul arheologic". Curînd după aceasta Odobescu ajunge profesor de arheologie și antichități la Universitatea din București și se va dedica studiului tezaurului de la Pietroasa, care va apărea, după multe dificultăți, în trei volume, abia în anii 1889, 1896 și 1900. În 1874 D. A. Sturdza, devenit între timp și el membru al Comitetului arheologic (1870), publică valoroasa lui lucrare *Übersicht der Münzen und Medaillen des Fürstentums Rumänien*".

După 1880, Muzeul național de antichități, cu un deceniu în urmă sub patronajul Ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice, intră într-o nouă și importantă etapă a activității sale. La conducerea sa este numit, în 1881, marele om de știință și profesor universitar de arheologie și istorie care a fost Grigore Tocilescu. El se remarcă încă din 1877, cînd, la Praga, își susținea doctoratul cu teza *Dacia înainte de romani*, lucrare ce va vedea lumina tiparului în 1880 și îi va conferi totodată premiul Academiei Române și titlul de membru corespondent al aceluiași for științific. El reușește să îmbunătățească schema muzeului și să-și ia colaboratori pe O. Tafrali (1902) și D. M. Teodorescu (1906), viitori profesori universitari la Iași și respectiv la Cluj. D. M. Teodorescu va fi sprijinit totodată să întreprindă și primele săpături arheologice sistematice în importantele cetăți dacice de la Costești și Grădiștea Muncelului. Gr. Tocilescu reușește să se înconjoare totodată de doi tehnicieni pasionați și de mare talent, Pamfil Polonic, inginer topograf, care va schița toate monumentele greco-romane din Dobrogea și Oltenia, și D. Pecurariu, ce se va dovedi unul din cel mai valoroși desenatori din domeniul arheologiei.

Gr. Tocilescu, ieșit de sub tutela Comitetului arheologic, își va canaliza eforturile și capacitatea sa în direcția stimulării întregii activități a muzeului, atît pe tărîm muzeistic, cît și științific. Demersurile sale din 1891 și 1893, însoțite de schițe, de a se construi un local special pentru muzeu s-au soldat în final doar cu extinderea spațiului muzeal de la două la cinci camere. Într-unul din proiectele sale prevedea construirea unui complex muzeal cu local pentru antichități, Monumentul de la Adamclisi și altul pentru „tot ceea ce este monument referitor la istoria Daciei". „Scopul de a avea un local nou și spațios, adecvat, motiva pionierul arheologiei românești încă din 1886, este acela ca să nu se piardă în popor conștiința vie a legăturii cu originea și cu trecutul său..., scop ce nu se atinge decît prin expunerea în galeriile publice a obiectelor însemnate..., într-o ordine sistematică și catalogate pentru a se înlesni priceperea lor".

Cu același sîrg îl întîlnim pe Gr. Tocilescu folosind toate mijloacele în vederea unei continue îmbogățiri a colecțiilor, care, potrivit concepției muzeistice de la sfîrșitul veacului trecut, erau deschise tuturor categoriilor de documente istorice, arheologice, de artă, manuscrise, cărți vechi etc. În acest sens se fac demersuri pentru obținerea colecțiilor : D. Papazoglu, N. Beldiceanu, Gr. Butureanu și N. Basarabescu, se întărește (1893) regulamentul din 1874 referitor la descoperirea de obiecte și monumente antice, care urmează să fie predate MNA, și se depune în aceleași colecții tot ceea ce a rezultat de pe urma săpăturilor arheologice. Colecțiile cele mai reprezentative și mai bine mobilate ajunseseră să fie cea eclesiatică, alcătuită din documente și monumente de istorie și artă medievală românească și pictură universală, și secțiunea de epigrafie și sculptură ce se cifra la cca. 2000 piese, provenind din colecțiile N. Mavros, Mihalache Ghica, R. Oprescu (Constanța) și din cercetările proprii ale lui Gr. Tocilescu.

Paralel cu aceste activități se întreprinde o permanentă muncă de inventariere a tuturor obiectelor, situație care va fi depusă Înaltei Curți de conturi. În același cadru se înscrie și grija ce se acordă protecției și conservării monumentelor istorico-arheologice, aceasta și ca urmare a legii din 1893, care prevedea printre altele și inventarierea și conservarea tuturor obiectivelor vechi de interes istoric și artistic. Gr. Tocilescu intervine pentru salvarea de la distrugere a cetăților de la Capidava, Cochirleni, Vadu (Istriopolis), Ulmetum, Niculițel, Slava Rusă, Dervent și reușește, de asemenea, să obțină rezervații pentru Adamclisi și castrul de lîngă Turnu Măgurele. Din același cadru de preocupări face parte și înființarea unei biblioteci de specialitate, prin achiziționarea bibliotecilor lui Al. Odobescu, M. Kogălniceanu și D. Papazoglu.

Sub conducerea lui Gr. Tocilescu, Muzeul național de antichități devine și o instituție cu un pronunțat caracter de cercetare. Prestigiosul director al muzeului publică în 1902—1908, *Monu-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

mentele epigrafice și sculpturale ale MNA, I, și a pregătit un *Corpus* al inscripțiilor latine și elene și un *Corpus inscriptiorum slavoromanicarum*, aflate încă în curs de elaborare în 1909, data dispariției autorului. În 1881 au loc cercetări arheologice în Insula Șerpilor și la Troesmis, între 1883—1890 la monumentul și cetatea Tropaeum Traiani și apoi la Constanța, Mangalia și Axiopolis. Un efort similar va depune Gr. Tocilescu la cercetarea limesurilor alutan și transalutan, printre obiectivele mai importante numărîndu-se castrele de la Drajna de Sus (1888), Slăveni (1893), Racoviță-Copăceni (1894), Răcari (1897—1898), Romula (1901) și Turnu Severin. Rezultatele obținute au format obiectul multor lucrări care vor sta la baza cercetărilor arheologice românești ulterioare. Merită, fără îndoială, amintite aici : marea monografie dedicată monumentului Tropaeum Traiani, apărută la Viena în 1895, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, contribuția sa substanțială la *Archäologisch-epigraphische Mitteilungen*, vol. III din *Corpus Inscriptionum Latinarum* și la *Marele dicționar geografic al României* (1898—1902) și meritul de a fi ctitorul *Revistei pentru istorie și filologie* (1882—1909).

În timpul directoratului lui Gr. Tocilescu, pe drept cuvînt numit „pionierul arheologiei românești", membru și vicepreședinte al Academiei Române, Muzeul național de antichități devine unul din principalele centre cultural-științifice românești, depozitar al celor mai valoroase colecții de antichități și opere de artă și principalul for al cercetării arheologice din România. Chiar dacă Gr. Tocilescu n-a reușit să formeze o școală de specialitate și nici să aplice metode moderne în investigația de teren, carențe mai degrabă ale epocii decît ale marelui istoric, el se impune prin munca neobosită pusă în slujba progresului științei și culturii românești de la sfîrșitul veacului trecut, prin eforturile sale încununate de succes de a netezi și a deschide drumurile cercetărilor moderne de arheologie, epigrafie și muzeografie din România.

Urmașul lui Gr. Tocilescu, George Murnu, traducător al lui Homer, demisionează de la conducerea muzeului la numai un an de la numirea sa (1909—1910). În acest răstimp scurt are loc transferul unor loturi speciale ale colecțiilor muzeului către alte instituții de profilul acestora, printre care se numără : piese de artă religioasă medievală, instrumentele muzicale și acuarelele lui C. Popp Szatmary, un important fond monetar, care va forma baza Cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei Române. G. Murnu se preocupă totuși de buna gospodărire a zestrei muzeului, de monumentele arheologice și de valorificarea unor categorii de materiale, printre care se numără întocmirea unui catalog al vaselor pictate grecești.

Cel care va da strălucire Muzeului național de antichități, în mod special ca centru al cercetării arheologice românești, va fi marele arheolog și istoric al antichității Vasile Pârvan, căruia i se încredințează, la 15.XII.1910, funcția de director. Înzestrat cu o putere de muncă și o inteligență rar întîlnite, cu un deosebit simț practic și discernămînt și cu o remarcabilă viziune istorică, V. Pârvan a pus în slujba instituției pe care a condus-o cu destoinicie și a științei arheologice și istorice românești întreaga sa energie și spirit creator. El a purces de îndată la formarea de cadre noi de specialiști, pe care și i-a luat drept colaboratori de nădejde în înfăptuirea vastului său plan de cercetare arheologică, modernă și complexă, îndreptat mai ales spre cunoașterea culturii materiale și spirituale a tracilor și geto-dacilor și a raporturilor acestora cu lumea greco-romană și a celorlalte populații cu care strămoșii noștri au intrat în contact de-a lungul istoriei lor.

Înțelegînd mult mai bine decît înaintașii săi profilul și menirea MNA, V. Pârvan reușește ca pînă în 1916 să aibă în jurul său, ca membri ai muzeului, pe I. Andriesescu, primul preistorician român, G. G. Mateescu, P. Nicorescu, H. Metaxa și Sc. Lambrino, ceea ce-l îndreptățea să vorbească în fața Academiei despre MNA, „cu școala arheologică ce au întemeiat-o pe lîngă el". Anii războiului, ca și urmările imediate ale acestuia, au creat momente de criză în structura și organizarea muzeului. Colectivul alcătuit de V. Pârvan se destramă. Din 1923 apar în rîndurile colaboratorilor muzeului elevi ai marelui savant, printre care se numără : Gr. Florescu, Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, R. Vulpe, Vl. Dumitrescu, Dorin Popescu, Gh. Ștefan, V. Cristescu, Hortensia Dumitrescu și I. Nestor, toți trimiși în străinătate la specializare, la școlile române din Roma și Paris.

Eforturile depuse de V. Pârvan în vederea obținerii de noi spații și sporirea fondului de achiziții pentru muzeu, aflat acum sub egida Ministerului Cultelor și Artelor, nu vor da rezultatele dorite. Obține, în schimb, la începutul „activității" sale, succese pe linia înființării unor muzee regionale și locale, printre care se numără secțiile de la Constanța, Mangalia și Cetatea Albă ale MNA, muzeele de la Turnu Severin, Silistra, Craiova, Tîrgu Mureș și cele de pe lîngă cetățile Histria și Ulmetum.

După cum era de așteptat, V. Pârvan nu va ezita nici un moment să lupte pentru aplicarea legii de apărare, conservare și restaurare a monumentelor arheologice și istorice și de salvare a tutu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

ror descoperirilor întîmplătoare, precum și de obținere a rezervațiilor arheologice. Pe aceeași linie se înscrie și preocuparea sa pentru evidența și inventarierea patrimoniului muzeal al tuturor instituțiilor de profil.

Eforturile principale au fost canalizate de V. Pârvan în direcția ridicării calității și prestigiului MNA ca instituție centrală de cercetare arheologică. La scurt timp de la numirea sa ca director, neobositul savant s-a dedicat cercetărilor arheologice din Dobrogea, de la Ulmetum, Histria, Tomis și Callatis, aplicînd pentru prima dată metode moderne în investigația de teren. Rezultatele înregistrate vor forma obiectul unor rapoarte, studii și lucrări, în rîndul cărora se remarcă: *Cetatea Tropaeum* (1911), *Cetatea Ulmetum* (1911—1915), *Știri noi din Scythia Minor*, *Zidul cetății Tomis* (1914—1915) etc.

Perioada cea mai fecundă și cu rezultatele cele mai noi și spectaculoase este cea după 1923, cînd V. Pârvan, înconjurat de o echipă de tineri cercetători, recrutați din cei mai destoinici elevi ai propriei sale școli, de care s-a îngrijit în mod special, și-a îndreptat atenția spre cercetarea și cunoașterea istoriei și civilizației geto-dacilor, ca și a unora din culturile epocilor străvechi. La baza acestor noi cercetări se situa un plan și o concepție nouă, modernă, constînd în principal într-o investigație complexă, care să permită cunoașterea evoluției societății omenești de pe teritoriul României din cele mai vechi timpuri, punînd un accent pe istoria și civilizația geto-dacilor. Pe lîngă continuarea săpăturilor la Histria, Callatis, Tomis și Capidava, se întreprind cercetări noi în stațiunile neolitice și din epoca bronzului de la Sultana, Gumelnița, Boian, Căscioarele, Grădiștea-Fundeanca, Glina, Sărata-Monteoru (Muntenia), Vădastra (Oltenia), Ruginoasa, Bonțești (Moldova) și în importantele *davae* geto-dacice de la Poiana, Zimnicea, Piscul Crăsani etc. În aceeași măsură sînt sprijinite și încurajate săpăturile din Transilvania de la Sarmizegetusa, Ariușd, Lechința de Mureș, ca și pe cele de la Tibiscum și Tyras. În felul acesta, după crearea statului național unitar român, MNA își consolida funcția de centru al cercetării arheologice din România.

O bună parte din rezultatele acestor cercetări, ca și descoperirile mai vechi făcute întîmplător, vor sta la temelia întocmirii marii monografii *Getica* (1926), opera de căpătîi a lui V. Pârvan, strălucită sinteză a istoriei și civilizației Daciei preromane. Pe aceeași linie se înscrie și ultima sa lucrare, tot cu caracter de sinteză, *Dacia—civilizațiile străvechi din regiunile Carpato-danubiene*, apărută postum, în 1937.

O instituție de știință și cultură de nivelul atins de MNA în vremea lui V. Pârvan avea nevoie și de un periodic pe măsura prestigiului pe care și-l cîștigase. Prin grija și cu eforturile aceluiași autor al *Geticelor* ia ființă în 1924 revista *Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, revistă, ce se va impune în scurt timp în rîndul celor mai de seamă publicații de specialitate din Europa. *Dacia* a fost concepută, după cum o spune însuși ctitorul ei, ca un periodic „al unui Institut care nu există încă". Prin noua activitate, ca și prin difuzarea rezultatelor pe calea revistei *Dacia*, MNA intră în contact cu instituții similare și cu personalități de seamă de specialitate din străinătate. În același cadru al înnoirilor are loc și organizarea, de către V. Pârvan, a Școlii române din Roma, unde aveau să-și desăvîrșească pregătirea cei mai mulți dintre elevii neîntrecutului dascăl.

La dispariția prematură și neașteptată survenită în 1927 a lui V. Pârvan, MNA dispunea de un colectiv destoinic de arheologi, care va ști să valorifice din plin moștenirea lăsată de magistrul lor și să facă din arheologia românească o știință ce se va impune curînd pe plan internațional.

Conducerea MNA va reveni pînă în 1935 lui Ion Andrieșescu, deschizător de drumuri în preistoria din România. Noul director se impunea prin pregătirea și cercetările sale, ca și prin calitatea sa de profesor de preistorie la Universitatea din București. Lucrările sale, *Contribuție la Dacia înainte de romani* (1912), *Nouvelles contributions sur l'age du bronze en Roumanie* (Dacia, 2, 1925, p. 345—84) și rapoartele asupra săpăturilor de la Sultana și Crăsani au însemnat un prețios aport la dezvoltarea arheologiei românești din această perioadă de avînt. Sub conducerea sa, MNA se mută, în 1931, în casa col. Macca, actualul local al Institutului de arheologie (str. I. C. Frimu 11, fostă Victor Emanuel III), acordată de primul ministru N. Iorga. Printre colaboratorii săi continuau să se numere: H. Metaxa, Ecaterina Vulpe, Vl. Dumitrescu, D. Popescu, I. Nestor și Hortensia Dumitrescu. În 1932, muzeul dispunea de secțiunile: antichități preistorice și medievale, antichități greco-romane și artă religioasă, aceasta din urmă transferată ulterior în Casa Kretzulescu.

Expoziția ce se organizează în noul local ocupa șapte săli principale, în care figurau descoperirile mai însemnate, prezentate pe categorii și în ordinea lor cronologică, la care se adaugă o machetă a Monumentului de la Adamclisi și o copie a tezaurului de la Pietroasa. Colecțiile s-au completat cu descoperiri noi, printre care și tezaurul cu piese de argint din sec. IV î.e.n. de la Agighiol. Se participă

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

la expoziția de la Bruxelles din 1935 cu o serie de obiecte de artă religioasă și piese arheologice (tezaurul de la Craiova și coiful de aur de la Poiana Coțofenești (Prahova). Conducerea MNA, în colaborare cu Comisia monumentelor istorice, au militat permanent pentru salvarea și protejarea stațiunilor și monumentelor arheologice, intervenindu-se pentru Capidava și pentru rezervații arheologice la Ulpia Traiană și Reșca-Romula.

Și în această vreme, activitatea de cercetare se înscrie ca principală preocupare a MNA. Se efectuează săpături la Poiana (R. Vulpe), Capidava (Gr. Florescu), jud. Ilfov (I. Nestor), Agighiol și Sărata Monteoru (I. Andrieșescu), Grădiștea Muncelului (D. M. Teodorescu), Ulpia Traiana (C. Daicoviciu), Histria (Scarlat Lambrino) Dolojman (P. Nicorescu), Transilvania (M. Roșca). În 1932, I. Nestor publica *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, distinsă în 1934 cu premiul „Vasile Pârvan" al Academiei Române.

Demersuri și activități similare cu caracter muzeistic și de cercetare au loc în aceeași măsură și în perioada următoare, cînd MNA este condus de Vl. Dumitrescu (1935—1938, 1940—1943) și Scarlat Lambrino (1938—1940). Secția ecleziastică devine muzeu separat. Se fac intervenții, fără succes însă, în vederea obținerii tezaurului istoric și artistic aflat la Moscova din 1916 și pentru recuperarea materialelor arheologice de la Sălcuța și Coțofenii din Dos aflate la Berlin. În schemă apar noi colaboratori: Gh. Ștefan, D. Tudor, M. Petrescu-Dîmbovița, Bucur Mitrea, Ana Matrosenco, E. Bujor, desenatorul P. P. Polonic și laboranta Georgeta Palade.

Subordonat Ministerului Educației Naționale, prin intermediul Universității, MNA va îndeplini un rol însemnat și în procesul instructiv-educativ, de pe urma căruia vor beneficia și studenții. MNA este implicat, ca instituție de profil, în organizarea Congresului internațional de antropologie și arheologie din 1937 de la București.

Pe lîngă centrele arheologice unde se efectuau deja cercetări din perioadele anterioare, se deschid noi șantiere arheologice la Sucidava, 1936 (D. Tudor), Arrubium—1939 (Em. Condurachi), jud. Tutova, 1943 (C. Mateescu) etc. Stațiunea de la Sărata Monteoru intră sub conducerea lui I. Nestor. Săpăturile din Transilvania sînt preluate de Institutul de studii clasice din Cluj. Pentru efectuarea săpăturilor se obțin fonduri de la Comisia monumentelor istorice cu care s-a colaborat permanent, făcîndu-se demersuri, în același scop, și la Ministerul Culturii Naționale și Cultelor, la Ministerul Afacerilor Străine și la Oficiul Național de Turism.

Rezultatele săpăturilor sînt publicate, ca rapoarte ample, în volumele V—VI (1935—1936), VII—VIII (1937—1940) și IX—X (1941—1944) ale revistei Dacia. Se instituie colecția „Biblioteca MNA", care-și va inaugura seria cu lucrarea lui Gr. Florescu, *I monumenti funerari romani della Dacia Inferiore* (1943), urmată în 1944 de cea a lui Dorin Popescu *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*. În 1942 D. Tudor publică *Oltenia romană*, distinsă cu premiul „Vasile Pârvan" al Academiei Române.

Ziua de 23 August 1944 găsea MNA, ca și alte instituții de cultură din țara noastră, sub apăsarea greutăților războiului. Încă din luna aprilie 1944, colecțiile muzeului fuseseră evacuate, pentru a fi ferite de bombardamente, în orașul Deva, de unde aveau să se reîntoarcă în luna octombrie a aceluiași an. Muzeul aparținea încă la această dată de Ministerul Educației Naționale. În 1948, după ce el depinsese scurt timp de Ministerul Artelor, trece sub egida Academiei R. P. Române, fiind atașat Institutului de istorie și filozofie, ca secție de istorie veche a acestuia.

Întreg personalul de cercetare și auxiliar era alcătuit din 18 persoane, dintre care 9 cadre de specialitate, cărora li se vor mai adăuga în 1947 Vlad Zirra și Ion Barnea. În același an însă D. Tudor și M. Petrescu-Dîmbovița sînt detașați la Universitatea din Iași. Treptat însă schema muzeului sporește cu noi cadre de cercetare. În 1949 sînt încadrați: Eugenia Zaharia, Alexandrina Alexandrescu și Eugen Comșa, urmați de Sebastian Morintz (1950), C. Preda (1951), Em. Popescu, Petre Alexandrescu, Victoria Eftimie-Andronescu (1952), Petre Diaconu, N. Constantinescu, M. Matei (1953). Printre membrii institutului se numără încă din 1948 și D. Berciu.

Conducerea muzeului, în această perioadă, revine pe rînd directorilor: Vl. Dumitrescu (1944—1945), Th. Sauciuc-Săveanu (1945—1947); I. Nestor (1947—1951), Gh. Ștefan și Hortensia Dumitrescu (1951—1956). În 1945 funcționau în cadrul muzeului secțiile: preistorică și protoistorică, greco-romană și medievală, cărora li se adăugau: Cabinetul numismatic, serviciile tehnice (cu 1 laborant și 1 desenator) și biblioteca, ce se compunea la aceea dată din 2107 volume și 230 reviste.

Activitatea de cercetare continuă să reprezinte și acum principala preocupare a muzeului. În 1947 se întreprind săpături la: Ploiești-Triaj (I. Nestor), Grădiștea Comana-Vlașca (D. Berciu),

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Băneasa-Teleorman (G. Cantacuzino), Mangalia (Th. Sauciuc—Săveanu), Deva—Tăuălaș (H. Dumitrescu), Pecica—Arad (D. Popescu), iar din 1945 în cunoscutele stațiuni de la Histria (Sc. Lambrino), Adamclisi (P. Nicorescu), Capidava (Gr. Florescu), Dinogetia (Gh. Ștefan), Sucidava (D. Tudor); Arrubium (Em. Condurachi), Sărata Monteoru (I. Nestor), Sălcuța (H. Dumitrescu, C. S. Nicolăescu—Plopșor și D. Popescu), Glina (M. Petrescu—Dîmbovița) etc. Acum se publică un raport cu scurte informații privind săpăturile efectuate în anii 1942—1943, iar în 1948 apare vol. XI—XII al revistei Dacia, ultimul din seria veche a acestei prestigioase publicații de specialitate.

Anul 1949 va însemna o cotitură însemnată în viața științifică a MNA ca urmare a reorganizării, pe baze cu totul noi, a întregii activități arheologice românești. De la această dată săpăturile se organizează de către Academia R. P. Române pe baza unui plan unitar național, alcătuit de așa manieră încît să cuprindă toate perioadele istoriei vechi a României, de la începuturi și pînă în sec. X e.n., precum și principalele regiuni ale țării. În vederea realizării unui asemenea plan au fost alcătuite colective mari de lucru, din care au făcut parte specialiști de la MNA, instituția centrală de coordonare, de la Institutele de istorie din Cluj și Iași, de la muzeele locale și un însemnat număr de studenți de la Facultatea de istorie. Printre șantierele principale care au revenit MNA se numără cele de la Corlăteni, Gălvănești Vechi, Hăbășești, Poienești și Poiana (Moldova), Sărata Monteoru, Zimnicea (Muntenia), Verbicioara și Balta Verde (Oltenia), Histria și Mangalia. Acestora li se vor adăuga în anii imediat următori cercetările paleolitice din peșterile de la Baia de Fier (jud. Gorj) și Ohaba Ponor (Transilvania), săpăturile de la Rast și Cîrna (jud. Dolj), Traian (jud. Bacău), Murighiol (jud. Tulcea), Spanțov (jud. Călărași), Tîrgșor (jud. Prahova), Bîrsești (jud. Vrancea), Popești (jud. Giurgiu), Cernavoda etc.

Din 1951 se întreprind și primele săpături arheologice pentru epoca feudală în marele complex medieval de la Suceava, urmat la scurt timp de cel de la Cetatea Neamțului. Un an mai tîrziu (1952) se deschide un mare șantier arheologic la București, care se va extinde cu timpul și în zonele imediat învecinate.

Pentru valorificarea rezultatelor obținute de pe urma săpăturilor ia ființă revista de profil „Studii și cercetări de istorie veche", primul fascicol văzînd lumina tiparului în 1950. În paginile revistei s-au publicat rapoartele preliminare de săpături și o serie de studii pînă în 1955, dată după care aceasta se va profila numai pe editarea de studii, discuții, note, recenzii, cronici etc. Paralel cu primele numere ale revistei SCIV, ca urmare a nevoii publicării valoroaselor rezultate obținute de pe urma intenselor și variatelor cercetări arheologice, apar și cele dintîi lucrări de proporții și monografii. În 1953 se publică „Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R.", vol. I, iar în 1954 culegerea „Studii și referate privind istoria României", monografiile *Hăbășești*, avînd ca autor pe Vl. Dumitrescu, și *Histria*, I, sub redacția acad. Em. Condurachi.

Încă din toamna anului 1949 se va inaugura în clădirea „Belu" a Academiei R.P.R. seria unor expoziții în care au fost expuse principalele descoperiri ale fiecărei campanii de săpături din întreaga țară. Aceste expoziții aveau un caracter național, cuprinzînd cele mai reprezentative descoperiri făcute pe toate șantierele din țară, subvenționate la acea dată de Academia R. P. România. Ghidajul a revenit studenților de la Facultatea de istorie București, secția de istoric veche. În aceeași toamnă se vor desfășura la București lucrările primei conferințe a arheologilor din România, cu care prilej s-au discutat rezultatele primei mari campanii arheologice de săpături din țara noastră, punîndu-se astfel bazele unei tradiții ce-și va dovedi vitalitatea în deceniile ce vor urma, numărîndu-se și astăzi printre principalele manifestări științifice cu caracter arheologic național.

Odată cu reorganizarea săpăturilor s-a trecut și la o acțiune susținută a cercetărilor de suprafață în vederea descoperirii unor noi centre arheologice. S-a ajuns astfel la cunoașterea unui însemnat număr de descoperiri care făceau simțită nevoia întocmirii unui repertoriu arheologic. Lucrarea, ce urma să cuprindă descoperirile de pe întreg teritoriul României, se anunța a fi un instrument de lucru de un deosebit interes pentru toți arheologii. Munca la care au fost angajați și specialiști din centrele de la Cluj și Iași a fost dusă pînă în faza de finalizare. Din păcate aceasta n-a ajuns să fie și valorificată prin publicare, păstrîndu-și totuși caracterul ei documentar în formă de manuscris.

Avîntul luat de cercetarea arheologică românească după 1949 și rezultatele remarcabile înregistrate într-un timp relativ scurt au creat condițiile necesare înființării unui Institut de arheologie. Sarcina organizării și conducerii cercetărilor arheologice revenise Muzeului național de antichități încă de la întemeierea acestuia și va cunoaște un prim și important salt în vremea lui Vasile Pârvan. Nevoia unui institut special care să preia întreaga sarcină a investigației arheologice din România o resimțise din plin Vasile Pârvan, fapt ce-l va determina pe marele savant să militeze pînă în ultima clipă a vieții

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

sale pentru înființarea unui institut arheologic, separat de Muzeul național de antichități. Dorința sa în această direcție a mers așa de departe încît a ajuns să întocmească proiectul de lege de înființare a unui centru al întregii cercetări arheologice românești, cu 20 aliniate referitoare la munca și structura sa.

Această dorință nestrămutată a lui Vasile Pârvan, ce corespundea unei necesități, avea să fie împlinită la aproape trei decenii după dispariția marelui arheolog și anume la 5 iunie 1956, cînd Consiliul de Miniștri, prin hotărîrea nr. 1048, decidea : „În vederea dezvoltării studiilor și cercetărilor din domeniul arheologiei în țara noastră se aprobă transformarea Muzeului național de antichități al Academiei R.P.R. în Institut de arheologie", funcția de director fiind încredințată acad. prof. Emil Condurachi, iar cea de director adj. lui Dorin Popescu. Între 1970—1981 funcția de director revine lui D. M. Pippidi și lui S. Morintz, ca adjunct, iar din toamna lui 1981 lui Constantin Preda.

În urma acestei hotărîri, Muzeul național de antichități devine o secție a institutului, cu sarcina specială de organizare a colecțiilor, depozitelor și expoziției permanente. În fapt nu era vorba decît de o separare de atribuții, institutul preluînd în întregime sarcina cercetării arheologice, cea muzeală revenind secției de profil, care se va numi în continuare, așa cum s-a arătat, Muzeul național de antichități, nume sub care funcționează și în prezent în același cadru organizatoric și administrativ și în același local (str. I. C. Frimu nr. 11).

Între institut și muzeu au existat legături strînse și permanente, cu atribuții care s-au completat și condiționat, încît ori de cîte ori s-a vorbit de Institutul de arheologie s-a înțeles și MNA și invers. Rezultatele obținute de pe urma săpăturilor arheologice au alimentat și îmbogățit fondul muzeal și au permis o permanentă primenire și mobilare a expoziției cu cele mai noi și mai valoroase descoperiri. Din cei aproape o sută de colaboratori ai institutului, cercetători și cadre auxiliare cercetării, un colectiv de specialiști, muzeografi și laboranți, s-a ocupat cu toate problemele specifice muzeului.

Muzeul devine o secție a institutului, care ia ființă în noiembrie 1956, conducerea acestuia fiind încredințată lui Vladimir Dumitrescu. La rîndul ei, secția dispunea de trei sectoare : expoziție, depozite și serviciile tehnice : cabinetul de desen, laborator foto și cel de reconstituiri. Pînă în 1961, Secția muzeu ajunsese să-și constituie un colectiv de 24 persoane, care se va ocupa de toate problemele de muzeu, adică de organizarea expoziției și a laboratoarelor, evidența materialelor de patrimoniu, coordonarea serviciilor tehnice, precum și de munca de cercetare în proporție de 30%. La operațiile de inventariere și fișare a descoperirilor contribuiau și cercetătorii din institut cu o cotă de 30% din planul lor de lucru.

Colecțiile muzeului s-au îmbogățit în mod simțitor după 1949, aceasta în special ca urmare a numeroaselor și variatelor descoperiri rezultate de pe urma săpăturilor arheologice. La acestea se adaugă o serie de obiecte și monede achiziționate din colecții particulare. În 1957 s-a primit colecția M. Sutzu din partea Academiei R. P. Române. În același an revin în colecțiile muzeului, după ce fuseseră expuse în 1956 în sălile de la parterul Palatului Republicii, toate obiectele arheologice și monedele din tezaurul istoric și cultural-artistic reîntors de la Moscova. Astfel, marele tezaur de la Pietroasa, ca și alte obiecte de valoare, precum și un număr de cca 15 000 monede antice de aur, argint și bronz, veneau să se adauge fondului existent, conferindu-i acestuia dimensiuni superioare.

În sălile principale ale localului din str. I. C. Frimu 11 a fost reorganizată, din anul 1958, o expoziție permanentă alcătuită din cele mai reprezentative descoperiri arheologice din colecțiile muzeului. Au fost expuse, într-o formă și concepție nouă, în ordine cronologică, o mare varietate de vase și obiecte ceramice, unelte de silex, piatră și metal, obiecte de podoabă de tot felul, tezaure de obiecte și monetare de aur și argint, de unde nu lipseau tezaurul de la Pietroasa, sculpturi, piese arhitectonice, inscripții, machete ale principalelor cetăți dacice și greco-romane etc., aparținînd epocilor : paleolitică, neolitică, metalelor, tracă și geto-dacică, greco-romană, formarea poporului român și medievală românească. Expoziția era deschisă zilnic publicului larg de vizitatori, elevilor și studenților, ea avînd, pe lîngă caracterul ei cultural-educativ, și pe cel didactic și științific. În vederea extinderii muncii cultural-educative și a popularizării rezultatelor cercetărilor arheologice și a valorii lor istorice se organizează în 1964, la Academia R. P. Române, o expoziție cu tezaure și obiecte de podoabă geto-dacice, se alcătuiesc foto-montaje și expoziții volante (1963), care vor fi instalate la o serie de mari întreprinderi și instituții din capitală.

Paralel cu această muncă de reorganizare a expoziției s-a trecut și la activitatea de inventariere a patrimoniului muzeului și de organizare a depozitelor și a lapidarium-ului, acesta din urmă ocu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

pînd, pe lîngă unele încăperi ale clădirii, şi întreaga curte a institutului. S-a constituit astfel un fişier special pentru principalul fond al colecţiilor şi registre-inventare pe categorii de obiecte. Era pentru prima dată cînd se constituia o evidenţă a patrimoniului muzeal şi ştiinţific şi se punea în lumină valoarea inestimabilă a acestuia. Cabinetul numismatic, reprezentînd un sector al MNA pînă în 1956, a continuat şi după această dată, prin colecţiile sale, să fie într-o strînsă şi permanentă legătură cu Secţia muzeu. Încă din 1945, dar mai ales după 1949, la Cabinetul numismatic s-a desfăşurat o activitate susţinută de inventariere fişare şi catalogare a colecţiilor monetare, ajungîndu-se la realizarea unei complete organizări a întregului fond numismatic.

Serviciile auxiliare ale cercetării, subordonate deopotrivă nevoilor institutului şi ale muzeului, au fost şi ele supuse unei noi reorganizări, în sensul unei mai bune dotări a laboratoarelor şi a suplimentării lor cu personal de specialitate. Cabinetul de desen şi laboratoarele foto şi de întregiri cunosc în această perioadă principala lor etapă de dezvoltare, constituindu-se ca centre de formare a unor noi cadre de specialitate şi de satisfacere a nevoilor de cercetare şi conservare pe plan naţional. Numărul sporit de fotografii realizate pe şantiere ca şi în laborator a impus înfiinţarea unui serviciu special sub denumirea de „fototecă", acesteia revenindu-i sarcina de a pune în ordine şi a păstra evidenţa întregului material fotografic documentar.

Odată cu înfiinţarea sa, institutul va prelua întreaga muncă de cercetare, în care a fost integrată şi activitatea ştiinţifică a colectivului Secţiei muzeu. În consecinţă, Muzeul naţional de antichităţi continua şi sub noul său statut şi formă de organizare să efectueze investigaţie arheologică de teren şi să valorifice, prin publicare, rezultatele obţinute, ca şi celelalte colective de cercetare. Invocînd deci numele şi întreaga activitate a institutului se înţelege în mod implicit şi numele Muzeului naţional de antichităţi, cu tot ceea ce ţine de specificul muncii sale. Atît în ceea ce priveşte structura de organizare internă, cît şi direcţiile de cercetare, institutul nu va face decît să preia şi să dezvolte o bogată experienţă şi moştenire a muzeului, care, de fapt, prin activitatea sa arheologică anterioară, mult dezvoltată după 1949, ţinuse locul şi îndeplinise sarcinile ce ar fi trebuit mai de mult să revină unui Institut de arheologie.

Creşterea permanentă a patrimoniului muzeal a ridicat deseori problema unui nou local adecvat păstrării şi expunerii bogatelor colecţii de care ajunsese să dispună muzeul, respectiv Institutul de arheologie pînă în 1970. Repetatele intervenţii în acest sens, unele dintre acestea fiind făcute încă înainte de 1960, aveau să fie încununate de succes prin hotărîrea de stat şi de partid, din 1968, de a se înfiinţa un muzeu central de istorie al R. S. România. Era firesc în aceste condiţii, ca MNA—Institutul de arheologie, posesorul principalelor antichităţi din România, să cedeze noului muzeu tot ceea ce avea mai de preţ în colecţiile sale. În consecinţă, la începutul anului 1971, MNA—Institutul de arheologie oferea noii instituţii muzeale a ţării toate tezaurele şi obiectele de metal preţios, printre care se numără tezaurele de la Pietroasa şi Agighiol, coiful de aur de la Poiana Coţofeneşti, obiecte şi podoabe trace şi geto-dacice, ceramică, unelte, obiecte de tot felul, statuete, statui, inscripţii, elemente sculpturale şi arhitectonice, începînd din paleolitic şi pînă în evul mediu. În plus au mai fost cedate cîteva mii de monede greceşti, geto-dacice, romane şi bizantine, în rîndul cărora figurează cele mai valoroase tezaure din colecţiile pe care le poseda institutul.

După 1971, Muzeul naţional de antichităţi a continuat şi continuă şi astăzi să păstreze, în cadrul Institutului de arheologie, o serie de colecţii cu caracter de cercetare. Cele mai importante colecţii le formează *lapidarium*-ul, fondul numismatic şi grupul de donaţii mai vechi de vase de lut şi de sticlă greceşti şi romane, precum şi produse ceramice aparţinînd comunei primitive şi epocii geto-dace. Deşi muzeul nu mai dispune de personal propriu, acesta fiinţează prin colecţiile sale organizate şi întreţinute de cercetătorii institutului, precum şi prin rolul deosebit de important pe care acesta l-a jucat timp de 150 ani în cultura şi ştiinţa arheologică românească.

Institutul de arheologie este de fapt şi de drept moştenitorul şi continuatorul a tot ceea ce a reprezentat MNA în istoria ştiinţei arheologice româneşti. A vorbi de istoricul MNA, implicit trebuie asociat şi Institutul de arheologie, în cadrul căruia continuă să subziste nu numai spiritul şi îndelungata şi bogata tradiţie a cercetării arheologice din ţara noastră, ci şi un preţios fond muzeal din vechile colecţii, constituind şi astăzi un valoros material de studiu. Personalul de cercetare şi cel auxiliar de bază al institutului a fost acelaşi care, pînă în 1956 reprezenta MNA. Acesta va cunoaşte treptat o creştere sensibilă şi o nouă structură organizatorico-ştiinţifică. Astfel, institutul a ajuns, cu mult înainte de cedarea principalelor colecţii către Muzeul de istorie al R. S. România, ce urma să-şi deschidă porţile în 1971, să dispună de următoarele compartimente : Secţia comunei primitive condusă de I. Nestor, apoi de E. Comşa ; Secţia de arheologie clasică, sub conducerea

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

lui R. Vulpe, preluată apoi de P. Alexandrescu; Secţia de arheologie feudală, îndrumată de Gh. Ştefan şi apoi de M. Matei; Secţia muzeu (MNA), a cărei conducere a revenit lui Vl. Dumitrescu; Sectorul paleolitic, condus de C. S. Nicolăescu-Plopşor, în prezent de M. Bitiri-Ciortescu; Sectorul de numismatică, în frunte cu B. Mitrea urmat de C. Preda şi cel de epigrafie, îndrumat de D.M. Pippidi. În plus au fost înfiinţate şi organizate, ca servicii auxiliare, dependente de secţia MNA, cabinetul de desen, laboratorul fotografic şi cel de restaurare. Ulterior ia fiinţă şi laboratorul de palinologie condus de M. Cârciumaru.

După transformarea MNA în institut, întreaga activitate de teren, ca şi cea ştiinţifică în general, s-a desfăşurat şi dezvoltat pe linia celor trasate anterior în cadrul şi sub autoritatea MNA. Toate şantierele arheologice deschise în 1949, fără excepţie, la care se vor adăuga desigur şi multe altele, îşi vor continua activitatea în aceleaşi condiţii şi cu aceleaşi colective. Revista „Studii şi cercetări de istorie veche" va apare sub îndrumarea institutului fără nici o modificare. În plus, în 1957 se reia publicarea revistei Dacia, noua serie, şi se instituie seria „Biblioteca de arheologie", ce a ajuns să depăşească în prezent 40 de titluri, toate lucrări ample, de sinteză şi monografii arheologico-istorice. Publicaţia „Studii şi cercetări de numismatică" revine şi ea, începînd cu vol. III, 1960, nstitutului sub egida căruia continuă să apară şi în prezent.

Fondul de cărţi şi reviste de care dispunea MNA s-a îmbogăţit treptat, devenind în prezent cea mai bine dotată bibliotecă de specialitate din ţara noastră. Anual au intrat şi continuă să intre în bibliotecă sute de reviste şi lucrări de arheologie şi istorie din toată lumea, ca urmare a schimbului de publicaţii pe care institutul îl întreţine permanent cu principalele instituţii de profil de peste hotare. Începuturile în această direcţie aparţin MNA, care a iniţiat asemenea schimburi, în cadrul mai larg al relaţiilor ştiinţifice cu instituţii şi personalităţi din străinătate.

MNA şi apoi Institutul de arheologie au organizat numeroase manifestări ştiinţifice, printre care şi unele congrese internaţionale de prestigiu. De asemenea, membri aceleiaşi instituţii au participat la principalele reuniuni internaţionale, contribuind astfel la creşterea prestigiului arheologiei româneşti în străinătate. În acelaşi sens este de remarcat şi participarea specialiştilor români cu contribuţii în paginile unor reviste străine de largă circulaţie sau cu lucrări de sinteză în cadrul unor serii de publicaţii găzduite de unele din marile centre ale Europei. Prin MNA, respectiv Institutului de arheologie, arheologia românească a ajuns să se ridice la nivelul internaţional al cercetărilor din acest domeniu, situîndu-se la cotele atinse de ţările cu o bogată tradiţie în munca de investigaţie arheologică.

În 1979 a fost înfiinţat, prin decret prezidenţial, Institutul de tracologie, sub conducerea lui D. Berciu, avînd un colectiv de specialişti care activează în cadrul organizatoric al Institutului de arheologie. Thraco-Dacica, revista Institutului de tracologie, a ajuns la al V-lea volum, impunîndu-se prin valoarea şi noutatea studiilor de specialitate.

Rezultatele pe care MNA—Institutul de arheologie le-a obţinut de-a lungul celor 150 ani de activitate ar putea face cinste oricărei instituţii de cultură şi oricărui colectiv de cercetare. Prin aceste deosebit de valoroase rezultate istoria veche a ţării noastre, cu importantul proces al etnogenezei româneşti, a căpătat contururi precise şi conţinut deplin şi edificator. Prin valoarea şi caracterul lor de document istoric direct şi relevant, aceleaşi rezultate ale cercetării arheologice, iniţiate de MNA, au dus în final la completa desfiinţare a aşa-zisei teorii „imigraţioniste", demonstrînd, în lumina adevărului istoric, că poporul român este urmaşul direct al dacilor romanizaţi şi că el s-a format în limitele fostei Dacii din vremea lui Burebista şi în cadrul romanităţii orientale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Mormintele tumulare de la Verbiţa (jud. Dolj)

DUMITRU BERCIU şi PETRE ROMAN

În 1949, Colectivul şantierului arheologic Verbicioara a efectuat, printre altele, şi cercetarea [1] a trei movile funerare situate în marginea de vest a pădurii Verbicioara, în dreapta unui drum care, de-a lungul lizierei, face legătura cu Verbiţa.

Studiile paleopedologice asupra profilului unei movile din Poiana Pleniţei [2], amplasată, ca şi cele de la Verbiţa, într-o zonă cu sol brun-roşcat, au arătat că în momentul ridicării lor, în regiune existau „factori naturali cu caracter stepic" [3].

Movila I se afla chiar la marginea pădurii, la cca. 20 m de drumul amintit. Cu un diametru de 20 m, nu depăşea 0,60 m în înălţime. Din cauza rădăcinilor copacilor, săpătura a afectat doar partea ei centrală, prin două secţiuni: una pe direcţia est-vest (de 3 × 1 m), alta pe direcţia nord-sud (de 2,50 × 1 m). La adîncimea de un metru de la suprafaţa movilei şi de 0,40 m de la aceea a nivelului antic, s-a descoperit scheletul unui adult (fig. 1/1), culcat pe spate, cu picioarele strînse şi căzute pe dreapta, mîna stîngă întinsă pe lîngă corp, iar dreapta uşor îndoită şi cu palma pe bazin. Pe oase s-au observat urme slabe de ocru roşu. Scheletul era orientat nord (capul) — sud (picioarele). La picioare s-au găsit două vase (pentru poziţie, vezi fig. 1/1, numerele 1 şi 2 încercuite). Vasul nr. 1 (fig. 2/1) este o cană, lucrată din lut amestecat cu mică şi pietricele. În spărtură, este de culoare cărămiziu-albicioasă. Exteriorul, de culoare castanie închisă, a fost lustruit. Corpul vasului este globular şi reprezintă 2/3 din înălţime. Gîtul este cilindric, marginea uşor îndoită. O toartă cu secţiunea ovală, lată de 4 cm la mijloc, uneşte marginea cu umărul vasului. Pe partea opusă torţii, pe umăr, o „potcoavă" în relief cu deschiderea în jos este singurul ornament. Dimensiunile vasului: înălţ. 23,3 cm, diam. gurii 13,4 cm, înălţ. gîtului 9 cm.

Vasul nr. 2 (fig. 2/2) era aşezat la 10 cm distanţă de primul. Este lucrat tot din lut amestecat cu mică şi pietricele mărunte, de culoare variabilă între cenuşiu-cărămiziu şi castaniu închis. Exteriorul, de culoare castanie închisă, a fost lustruit. Forma este aceea de castron cu corp bombat, gît în formă de pîlnie. Pe linia de maximă rotunjime sînt fixate două torţi tubulare, late de 3,4 cm la mijloc. Ornamentarea constă din două grupe simetrice de cîte trei proeminenţe, realizate în tehnica găuri-butoni obturate. Dimensiuni: înălţ. 20 cm, diam. gurii 24 cm, înălţ. gîtului 5,5 cm.

Movila II, situată la 30 m vest de movila I, avea o formă uşor ovală, cu axul nord-sud de 16 m, cel est-vest de 19 m. În zilele noastre, peste movila antică s-a ridicat o alta cu semn de hotar, astfel încît înălţimea actuală de 1,20 m nu este cea reală. Săpăturile au cuprins întreaga arie acoperită de movila de hotar: o suprafaţă de 6 × 6 m în centru şi două mici secţiuni de 2,30 şi 1,90 m lungime şi 0,70 m lăţime, în partea de nord. Sub nivelul humusului antic s-a găsit scheletul unui copil, foarte prost conservat. S-au recuperat cîteva oscioare şi fragmente de craniu. Scheletul, orientat nord-nord-est 8° — sud-sud-vest 188°, fusese aşezat pe spate cu genunchii strînşi

[1] Săpături efectuate de D. Berciu, ajutat de Seb. Morintz ca student.

[2] M. Popovăţ, C. Nicolaescu Plopşor şi M. Spirescu, Comunicările Academiei R.P.R., tom 7, 1957, 3, p. 369—375.

[3] *Ibidem*, p. 373.

THRACO-DACICA, t. V, nr. 1—2, Bucureşti, 1984, p. 15—21

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

și căzuți pe dreapta (fig. 1/2); mîna dreaptă, îndoită din cot, avea palma pe piept; mîna stîngă era întinsă în lungul corpului. Lîngă mîna dreaptă s-a găsit o verigă din sîrmă subțire de argint (fig. 1/3) cu secțiunea rotundă și capetele apropiate. Diametrul de 12 mm, secțiunea de 2 mm. În jurul scheletului s-au găsit bucăți mici de cărbuni. La picioare erau două vase din lut, aproape mărunțite din cauza umidității. Unul dintre vase s-a putut reconstitui (fig. 2/3). Este o cană simi-

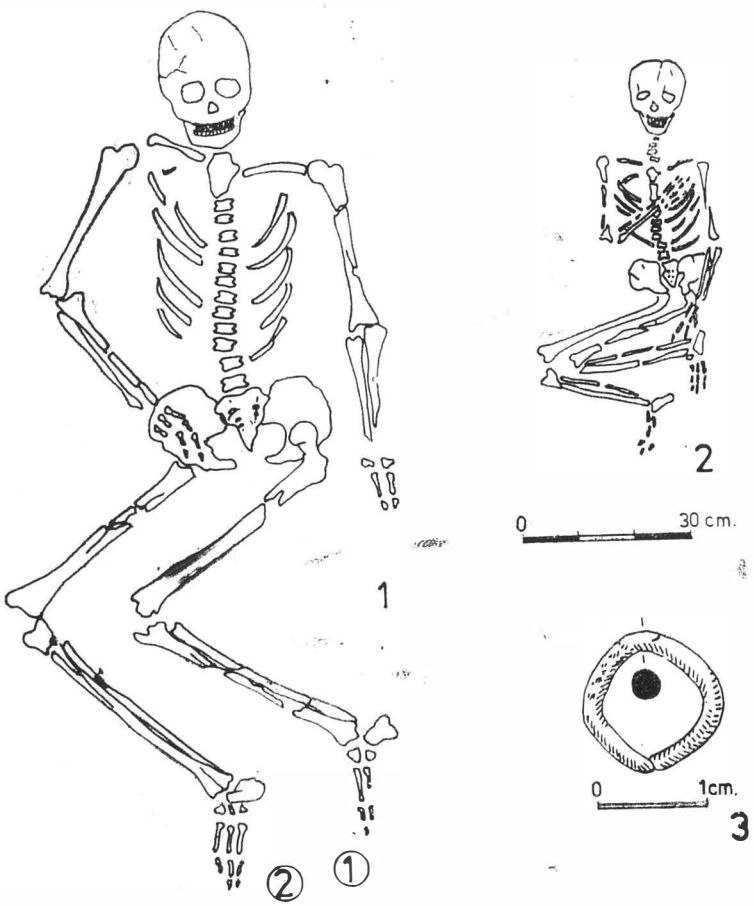

Fig. 1. Verbița. 1 Mormîntul din movila I; 2 mormîntul din movila II; 3 verigă de argint din movila II.

lară celei din movila I (fig. 2/1). Corpul globular reprezintă 2/3 din înălțimea totală a vasului (de 22 cm). Gîtul, cilindric, este înalt de 6,5 cm. O toartă, în bandă lată de 4 cm, unește marginea de umărul cănii. Pe partea opusă torții este aplicată o proeminență-apucătoare lată de 3,5 cm. Al doilea vas n-a mai putut fi reconstruit. După fragmentele păstrate au putut fi imaginate profilul și torțile. Este un vas cu 2 torți laterale, în bandă, asemănătoare vasului din movila I (fig. 2/2). La fel și profilul corpului. Pe fragmentele conservate nu era nici un fel de ornament.

Movila III, situată la 60 m vest de movila II, pe un teren arabil, este rotundă, cu diametrul de 19 m. Înălțimea: 0,70 m. Într-o casetă de 8 × 8 m s-a descoperit un mormînt de înhumație, cu schelet foarte prost conservat și craniul complet mărunțit. Mortul zăcea pe spate, cu picioarele strînse și căzute pe dreapta, mîna dreaptă pe abdomen cea stîngă pe piept. Orientare: nord-nord-est 12° — sud-sud-vest 192°. În jur, erau urme imprimate de frunze. Spre sud-vest de schelet, la adîncimea de 0,30 m de la nivelul solului actual, adică cu 0,40 m mai sus de nivelul de zacere al celui îngropat, cam în dreptul picioarelor s-a găsit un craniu de rumegător (bovină). La picioarele mortului erau două vase foarte prost conservate. S-a putut reconstitui o cană (fig. 2/4), cu corp globular (înalt de 16,4 cm), gît cilindric (după fragmentele păstrate, înalt de cca 7 cm), toartă în

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

bandă care, ca și la celelalte exemplare, unea marginea cu umărul vasului. Umărul vasului era ornamentat cu două șiruri de adînciturі rotunde. Pe linia de maximă rotunjime se află trei reliefuri în formă de potcoavă cu deschiderea în jos. La exterior, ele sînt mărginite de un șir de adînciturі

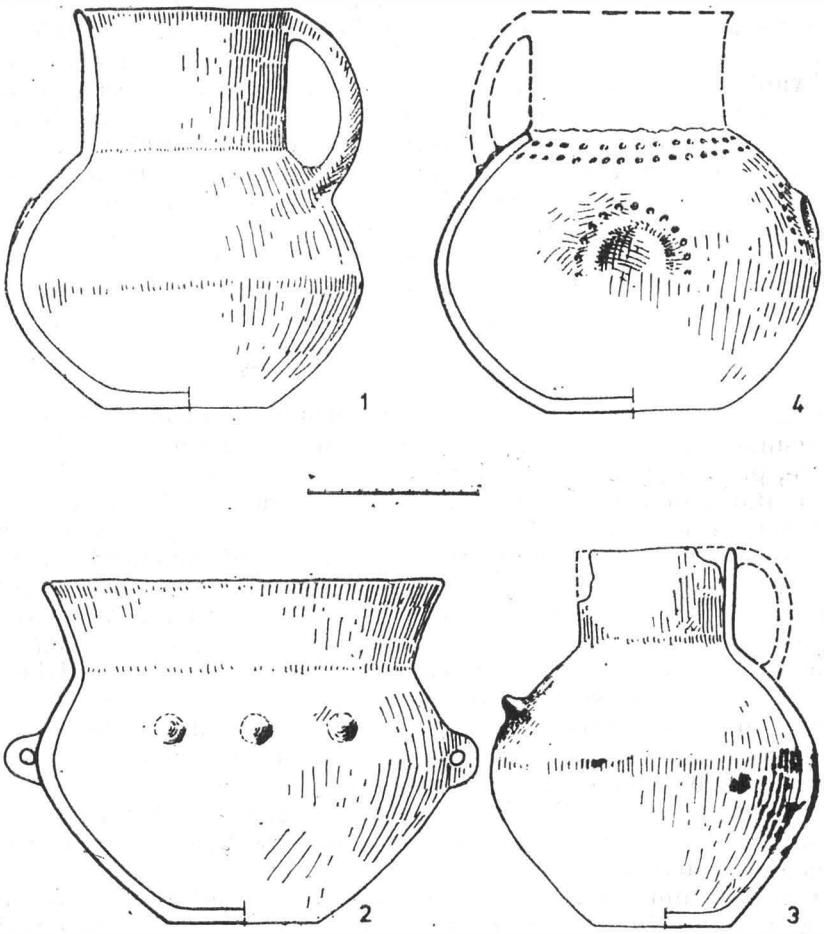

Fig. 2. Verbița. 1, 2 vase din movila I; 3 cană din movila II; 4 cană din movila III.

rotunde ca și cele de pe umăr. Din al doilea vas nu s-au păstrat decît cîteva mici fragmente decorate cu adînciturі rotunde, superficiale. Forma nu s-a putut reconstitui.

★

Chiar de la primele menționi în literatură, D. Berciu a apreciat că „inventarul mormintelor de la Verbița dovedește prezența în perioada timpurie a bronzului a unei ceramici care se sprijină pe grupul mormintelor cu ocru din perioada precedentă, oferind de asemenea legături complexe cu cultura Glina III și seria culturilor bronzului timpuriu de la noi" [4]. Cu alt prilej [5], tot primul dintre semnatarii rîndurilor de față arăta, făcînd o legătură culturală și cronologică cu mormintele tumulare de la Caşolț, că orizontul Verbița corespunde Glinei III—Schneckenberg timpuriu „care poate fi considerat un orizont Protoglina III, în care se sesizează încă destul de clar acțiunea factorului răsăritean și nord-estic" [6].

[4] D. Berciu, SCIV, 5, 1954, 3—4, p. 352.
[5] Idem, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 150.
[6] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Vlad Zirra [7] a grupat mormintele tumulare din Oltenia în două etape cronologice, cele de la Verbiţa formînd, singure, etapa a II-a, mai nouă, situată la începutul epocii bronzului şi paralelă cu etapa a III-a (postusatoviană) a mormintelor tumulare din Moldova şi cu cele mai tîrzii morminte de la Brăiliţa [8].

În 1961, au fost publicate fotografiile a două vase din tumulul I[9] (vezi, la noi, fig. 2/1,2). Ele au atras imediat atenţia lui István Bóna [10] care a considerat cana de la Verbiţa înrudită cu formele Schneckenberg şi Somogyvár [11]. Pentru I. Bóna, baza principală a grupului Schneckenberg este un grup egeean care, îmbogăţit cu elemente Bubanj III—Belotić — Bela Crkva, a sosit în Transilvania puţin mai tîrziu ca Somogyvár şi s-a amestecat cu o populaţie care a imigrat (! !) acolo de la nord şi est de Carpaţi. Grupul oltenesc Glina III ar demonstra, după el, cultura acestei populaţii sudice, dar mai puţin amestecată cu elemente străine [12]. Cît priveşte mormintele tumulare, I. Bóna evidenţiază două tipuri: unul din care fac parte tumuli asemeni celor de la Kárhozotthalom (din regiunea Tisei), Corlăteni, Pleniţa şi Endże comparabili cu cei din nordul Mării Negre, deci au o origine estică incontestabilă şi tumulii de tip Livezile (fost Cacova, Vládháza), Verbiţa, Belotič-Bela Crkva, Negrişori care diferă de primul tip atît prin rit cît şi prin materialul arheologic [13] şi aceştia sînt de origine sudică. În esenţa sa, punctul de vedere al lui I. Bóna este împărtăşit şi de István Ecsedy [14].

★

Cele trei morminte tumulare de la Verbiţa, prin caracteristicile lor: movile cu diametru mijlociu, scunde, cu morminte în gropi puţin adînci, aproape la nivelul solului antic, cu schelete întinse pe spate, picioarele strînse, orientarea nord-sud, ocru puţin sau deloc, inventar ceramic, formează o grupă unitară, bine individualizată în raport cu alte descoperiri de morminte tumulare aflate în apropiere (ca cele de la Pleniţa) [15] sau mai îndepărtate de ele, ca cele din valea Dunării [16]. Există, precum se ştie, morminte tumulare de înhumaţie (cele mai multe) dar şi de incineraţie [17]; morminte cu construcţii de lemn, ciste, ringuri, mantale de piatră; morminte fără inventar (cele mai multe) dar şi cu inventar; cu sau fără ocru; cu sau fără ofrande. Varietatea se observă şi la orientare şi la poziţia de zacere în groapă. Cu toate că înregistrăm o atît de mare diversitate, toate conservă, în proporţii mai mari sau mai mici, elemente comune care-şi au originea în ţinuturile nord-pontice. În multe cazuri însă, ele se asociază cu numeroase elemente ale fondului local, preexistent şi asimilat, sau ale grupelor contemporane născute din mediul local. Prin urmare, mormintele tumulare pot aparţine: a) unor descendenţi ai grupelor nord-pontice imigrate care şi-au însuşit obiceiuri şi bunuri culturale locale; b) unor grupe etno-culturale locale care au copiat elemente din ritualuri străine; c) unor grupe rezultate din simbioza celor imigraţi cu localnicii.

Judecarea corectă a descoperirilor este, aşadar, dependentă de atribuirea culturală şi încadrarea cronologică a acestora.

Ceramica din inventarul mormintelor de la Verbiţa este de pus, fără ezitare, în legătură cu aceea a culturii Glina. Pentru comparaţie avem la dispoziţie trei căni şi un castron. Căniile, toate cu corp globular, gît cilindric, toartă în bandă, au o construcţie similară: corpul reprezintă 2/3 din înălţimea vasului. Un exemplar identic, din colecţia Istrati Capşa, provine dintr-o aşezare distrusă, situată pe marginea înaltă a terasei Dunării de la Hinova [18]. Şi cana de la Hinova are aplicată pe partea opusă torţii o „potcoavă" în relief cu deschiderea în jos ca pe vasele de la Verbiţa (fig. 2/1,4). Ea constituie însă şi un reper cronologic important: în zonă (Ostrovu Corbului-Cliuci) se găsesc aşezări Coţofeni finale „datate" cu importuri Vučedol tîrzii şi suprapuse de aşezări Glina în care s-au

[7] MIAKişinău, 1960, p. 109—110.

[8] *Ibidem*, p. 110.

[9] D. Berciu, Dacia, N.S., 5, 1961, fig. 17/1, 2.

[10] Alba Regia 4/5 (1963—1964), Székesfehérvár, 1965, p. 53—54.

[11] *Ibidem*, p. 53.

[12] *Ibidem*.

[13] *Ibidem*, p. 58.

[14] A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 23 (1978), Pécs, 1979, p. 113—114.

[15] C. S. Nicolaescu Plopşor, Oltenia, cartea I, fasc. 6. 1923, p. 81—87; D. Berciu şi colab., SCIV, 2, 1951, 1, p. 239; idem, SCIV, 3, 1952, p. 163—166. Deşi despre mormintele de la Pleniţa datele publicate sînt incomplecte şi uneori contradictorii, rezultă totuşi că ele au dimensiuni mai mari, orientarea vest-est. că au mai mult ocru, uneori construcţii din lemn şi că nu posedă inventar ceramic.

[16] Exemplificăm cu „Măgura Barbului" de la Rast (C. S. Nicolaescu-Plopşor, SCIV, 2, 1951, 1, p. 275—276).

[17] Ca exemple, numim: Moldova Veche (inedit, cercetări P. Roman) şi Tărnava (Bogdan Nikolov, ArheologiaSofia. 18, 1976, 3, p. 44—45, fig. 14).

[18] I. Nestor, *Der Stand...*, 22.BerRGK (1932), 1933, p. 69, nota 264, pl. 12/2; D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, fig. 106/1. Datele despre staţiune provin din însemnările făcute pe teren de către D. Berciu

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

aflat elemente comune cu grupele Belotić-Bela Crkva, Vinkovci, Somogyvár, Máko [19]. Dealtfel, în aria amintitelor grupe aflăm și bune analogii pentru exemplarele noastre [20].

În comparație cu alte așezări Glina din Oltenia, ca și din restul țării, exemplarele de la Verbița și Hinova indică un moment tipologic distinct, evoluat. În primul dintre cazuri, cănile au gîtul fie mai înalt reprezentînd jumătate sau mai mult din înălțimea totală a vasului (mai ales în aria transilvăneană) [21] — fie nediferențiat, curbat sau aplecat spre exterior [22].

Castronul din movila I (fig. 2/2) este o formă tipică și frecventă în așezările culturii Glina [23]. El seamănă însă „pînă la identitate" [24] cu o descoperire similară făcută la Apa Sărată. Ultimul exemplar, expus în muzeul din Cîmpulung Muscel, se deosebește de primul doar prin plasamentul torților tubulare (ușor deasupra și nu pe maxima curbură) și a grupelor de butoni ornamentali (situați pe maxima rotunjime a vasului, nu deasupra).

Analogiilor inventarului mormintelor de la Verbița cu acela din mormintele în ciste din nordul Munteniei centrale li se adaugă și detalii de ritual: orientarea, atît cît este cunoscută, a unor schelete din mormintele—ciste este sud—nord sau nord—sud; peste unele s-au ridicat movile funerare [25]. Tumuli peste ciste s-au descoperit, foarte recent, și în aria Schneckenberg din sud-estul Transilvaniei [26], iar grupe de morminte tumulare sînt cunoscute atît din estul cît și din vestul ultimei provincii [27]. Ritualul fusese așadar deja integrat în mediul local. Și încă de multă vreme, dacă avem în vedere deosebirile față de formele originale [28].

Cum am mai spus, M. Garašanin a subliniat trăsăturile comune dintre Glina III—Schneckenberg și grupul Belotić-Bela Crkva [29]. În lumina recentelor observații stratigrafice de la Ostrovu Corbului, aceste relații s-au petrecut în cursul fazei finale (IV) a culturii Glina, într-o perioadă post Coțofeni și post Vučedol [30]. Recent, P. Roman a deosebit în evoluția culturii Glina patru mari perioade (faze): de formare, clasică (Braneț), faza Govora Sat-Runcuri și faza Ostrovu Corbului, aceasta din urmă fiind socotită mai nouă decît Schneckenberg B [31]. Descoperirile de la Verbița aparțin acestei ultime faze.

Dinamica deplasării triburilor Glina spre vest, în dauna celor Coțofeni, poate fi schițată dar nu și detaliată pentru fiecare zonă în parte. Din Muntenia cunoaștem doar descoperiri Coțofeni I și tot de acolo cele mai vechi descoperiri Glina. În estul Olteniei centrale, la Braneț [32], o așezare Glina clasică suprapune o așezare Coțofeni II. În nord-estul Olteniei, comunitățile Glina pătrund numai după o etapă Coțofeni III a [33]. În schimb, la Baia de Fier și Ostrovu Corbului, ele își fac apariția abia după o etapă Coțofeni IIIc.

[19] Pentru detalii, vezi P. Roman, MittArchInst, Beih. 2, Budapesta, 1981, p. 165; idem, Carpica, 14, 1982, p. 46; idem, *Perioada timpurie a epocii bronzului „tracic" în Oltenia*, sub tipar.

[20] M. Garašanin, 39. BerRGK, 1958, pl. 20/2 - 5; N. Tasić, ArchJug, 9, 1968, pl. I/1 - 4; I. Bóna, *op. cit.*, pl. X/8; XIV/7, 10; XVI/10; XVII/2—4, 12.

[21] A. Prox, *Die Schneckenbergkultur*, Brașov, 1941, pl. 24; 26/2, 3; pentru grupul Jigodin, vezi P. Roman, J. Pál, H. Csába, SCIV, 24, 1973, 4, pl. 2/5; 4/1, 4—6.

[22] A. Ulanici, CercetArh, 1, 1975, pl. 2/1; 3, 1979, fig. 8/6; 4, 1981, fig. 4/1.

[23] Idem, CercetArh, 1, 1975, fig. 15/1, 2, 7; 2, 1976, fig. 15/1; I. Nestor, Dacia, 3—4 (1927—1932), 1932, fig. 7/14; un exemplar și în stațiunea de la Govora-Runcuri, din cercetări efectuate în 1978 de Gh. Petre (P. Roman și Gh. Petre, *Cercetări la Govora Sat-Runcuri în 1977*, ms.).

[24] Expresia aparține lui Seb. Morintz (D. Popescu, SCIV, 17, 1966, 1, p. 163 care citează comunicarea „*Descoperiri din epoca bronzului în r. Muscel*" ținută de Seb. Morintz la Inst. de arheologie în mai 1961).

[25] D. V. Rosetti, CercetArh, 1, 1975, p. 276—281.

[26] Zslot Székély, Aluta, 1980, p. 41—45.

[27] J. Banner, Dolgozatok, 3, 1927, 1—2, Szeged, p. 75—78; I. Nestor, *Der Stand*, p. 66, 67; N. Kalicz, *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn*, ArchHung, 45, 1968, p. 22—24; H. Ciugudeanu, ActaMN, 14, 1977, p. 43—56, completate cu săpături de amploare efectuate de N. Vlassa în Cheile Aiudului (inedite).

[28] M. Garašanin (*op. cit.*, p. 105—106) a subliniat, pe de o parte strînsa înrudire dintre ritul de înmormîntare al grupei Bela Crkva cu cel al mormintelor stepice, iar pe de alta puternicele legături ale inventarului și ritualelor funerare cu Glina III-Schneckenberg. El explică constatarea făcută prin preluarea rapidă de către indo-europenii mai primitivi a culturii mai bogate și mai puternice a populațiilor locale (*ibidem*, p. 106). Nu are deci în vedere existența unor grupe etno-culturale rezultate din simbioza dintre elementele nord-pontice sau volino-podolice, pătrunse cu mult timp înainte, și cele locale — ele însile transformate profund între timp. Pentru I. Bóna, ritul și inventarul mormintelor de tip Livezile-Verbița-Belotic-Bela Crkva-Negrișori fiind total deosebite de acelea din tumulii de origine nord-pontică (*ibidem*, p. 58), explicația elementului comun (tumulul însuși) o caută în reflectarea dezvoltării sociale a respectivelor comunități pe plan spiritual (*ibidem*, p. 60). Despre ritul de înmormîntare al culturii Glina nu cunoaștem aproape nimic. Este posibil ca el să nu fi fost uniform și să fi cuprins deopotrivă morminte plane (Fundeni), morminte în ciste și sub tumuli. Cunoșteau probabil atît înhumația, cît și incinerația.

[29] M. Garašanin, *op. cit.*, p. 93—94.

[30] P. Roman, *Perioada timpurie...*

[31] *Ibidem*; idem, *Perioada timpurie a epocii bronzului pe teritoriul României*, comunicare la al XII-lea simposion de preistorie al Inst. de arheologie, București, decembrie 1983.

[32] A. Ulanici, CercetArh, 1, 1975, p. 45 și urm.; 2, 1976, p. 33 și urm.; 3, 1979, p. 27 și urm.; 4, 1981, p. 20 și urm.

[33] Gh. Petre, Buridava, 2, 1976, p. 5 și urm.; idem, Symposia Thracologica, 1, Craiova, 1983, p. 3—4; Petre Roman, Gh. Petre, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Situaţia din sudul Olteniei, mai ales din zona de cîmpie joasă, este mai puţin clară. De acolo, ne sînt cunoscute, mai întîi, aşezări Cernavodă III [34], apoi de tip Orlea-Sadovec [35] — acestora din urmă putîndu-li-se atribui şi mormintele tumulare de la Cîrna [36] şi Tărnava [37] — şi aşezări Coţofeni I şi II [38]. Aşezările de la Basarabi (lîngă Calafat), Castrele Traiane, Craiova, Coţofeni sînt atribuite fazei III a culturii Coţofeni [39]. Că în cultura Coţofeni fuseseră integrate deja elemente din ritualul funerar tumular ne-o arată descoperiri de tipul celor de la Milostea [40] şi Moldova Veche [41]. Acestea din urmă se înscriu într-o perioadă Coţofeni IIIc, sincronă cu faza Govora-Runcuri (III) a culturii Glina. În această perioadă, comunităţile Glina, prezente în Oltenia, n-au putut pătrunde deci prea adînc în partea centrală şi nordică a provinciei. O vor fi făcut-o cu mai mult succes în sud? Doar cercetarea viitoare ne-o va spune. Oricum, chiar din această vreme (a fazei a III-a din evoluţia lor), ele puteau purta cu ele elemente de ritual tumular propriu, ritual care, cum am văzut, nici pentru lumea Coţofeni nu era o noutate. Verbiţa reprezintă însă un moment nou, de pătrundere în adîncime, spre vest, a comunităţilor Glina. Ce va fi determinat această mişcare?

În cele mai sus scrise, am invocat, în chip repetat, prezenţa în sudul şi la limitele platformei oltene a unor morminte tumulare specifice (tip Rast-Pleniţa): de mari dimensiuni, înalte, cu schelete orientate vest-est, construcţii de lemn, fără inventar ceramic, care au atributele mormintelor Jamna tîrzii [42]. Cînd puteau pătrunde în această provincie şi, mai departe, în Banat [43] şi Cîmpia Tisei [44]? Pînă în timpul fazei III a culturii Glina şi B a culturii Schneckenberg, în ţinuturile vest-pontice apăruse un cerc cultural [45] care gravita în jurul puternicului centru de iradiere culturală format de aşezările din jurul lacului Varna [46]. O nouă mişcare nord-pontică în această vreme nu este deci verosimilă. După aceea însă, nord-estul Bulgariei este acoperit de numeroase morminte tumulare [47], în timp ce aşezările de tip Ezerovo îşi încheie evoluţia. Tot astfel, aşezări Glina, ulterioare fazei Govora-Runcuri şi aceleia de la Odaia Turcului [48], nu ne sînt cunoscute din Muntenia. Presupunem deci că presiunea purtătorilor mormintelor tumulare tîrzii a rupt din nou echilibrul tribal existent. Comunităţile Glina au fost antrenate spre apus şi ele au ocupat ultimele teritorii ale purtătorilor culturilor Coţofeni şi chiar, în parte, Vučedol, în timp ce, în paralel, în lungul cîmpiei Dunării, triburi de stepă, cu morminte tumulare de tip Rast-Pleniţa, şi-au urmat drumul, prin defileul Dunării, pînă în Banat şi Cîmpia Tisei [49].

În Oltenia, putem deosebi deci trei categorii de morminte tumulare: a) integrate deja în mediul Coţofeni; b) de tip Verbiţa, datorate grupelor Glina şi care reprezintă una dintre componentele integrate acestei simbioze; c) de tip Rast-Pleniţa care se datorează unor noi grupe etno-culturale, de origine nord-pontică. Prima categorie este cea mai veche şi ea însăşi permite deja o segmentare cronologică. Categoriile *b* şi *c* sînt mai noi şi, foarte probabil, contemporane.

[34] Seb. Morintz şi P. Roman, Dacia. N.S., 13, 1969, p. 63, nota 9; D. Galbenu, Aluta, 1970, Sf. Gheorghe. p. 46–54; C. Tătulea, M. Nica, Oltenia, 1974, Craiova, p. 9–24.

[35] P. Roman, SCIV, 27, 1976, 2, p. 147–169.

[36] Gh. Bichir, SCIV, 9, 1958, 1, p. 101–112; idem, Materiale, 5, 1959, p. 276–278. Pentru încadrarea culturală, vezi şi P. Roman, *op. cit.*, p. 160, 163.

[37] Bogdan Nikolov, *op. cit.*, cu mormintele de tip Orlea — Sadovec la baza tumulului (*ibidem*, fig. 1/1; 4/b).

[38] P. Roman, *op. cit.*, p. 163.

[39] Idem, *Cultura Coţofeni*, Bucureşti, 1976, p. 43, 44.

[40] Eugenia Popescu, Alexandru Vulpe, RevMuz, 3, 1966. 2, p. 148–155. Mormintele de la Milostea sînt atribuite de D. Berciu, pe baza descoperirilor de la Ocniţa, culturii Coţofeni (D. Berciu, *Buridava dacică*, Bucureşti, 1981, p. 13).

[41] P. Roman, PZ, 55. Bd., 1980, Heft 2, p. 224 şi nota 35.

[42] N. M. Šmaglii, I. T. Černiakov *(Kurgani stepnoi časti meždurečija Dunaia i Dnestra (1964–1966 gd.)*, Materialy Odessa, vol. 6, 1970) şi Alexander Häusler *(Die Gräber der älteren Ockergrabkultur zwischen Dnepr und Karpaten*, Berlin, 1976) oferă suficiente date asupra mormintelor Jamna tîrzii.

[43] Borislav Jovanović, Starinar, N.S., 26. Belgrad, 1975, p. 9–24; idem, Istraživanja, 5, 1976, Novi Sad, p. 59–64.

[44] István Ecsedy, *The People of the Pit-Grave Kurgans in Eastean Hungary*, FontesArchHung, 1979.

[45] P. Roman, Carpica, 14, 1982, p. 44–45.

[46] G. Tončeva, Dacia, N.S., 25, 1981, p. 41–62.

[47] Idem, Studia Prachistorica, 1–2, Sofia, 1978, p. 228–237.

[48] Ersilia Tudor, Dacia, N.S., 26, 1982, p. 59 şi urm.

[49] Borislav Jovanović (*op. cit.*, p. 22–24), evidenţiind analogiile existente între tumulii din Banat şi cei din Oltenia (cu remarca că „spirala" de argint de la Verbiţa nu este de tipul celor de la Pleniţa cum crede autorul citat, la p. 23), îi datează pe primii în perioada cuprinsă între sfîrşitul culturii Bodrogkeresztúr şi începutul culturii Vučedol, ceea ce, teoretic vorbind, nu este exclus. Dacă se menţin însă analogiile citate, ei sînt de plasat într-o perioadă post-Vučedol. Cît priveşte mormintele de la Ketegyhaza (vezi, I, Ecsedy, *op. cit.*), P. Roman a arătat că ele nu pot fi contemporane cu aşezarea Cernavodă III de acolo şi că sînt mai noi (Petre Roman, *Übergang vom Äneolithikum zur Bronzezeit auf dem Gebiet Rumäniens*, Sarajevo, sept. 1981; idem, Carpica, 14, 1982, nota 40). Un punct de vedere, identic, demonstrat în detaliu, la A. László, AIIAIaşi, 20, 1983, p. 368–370 şi în prezentul volum, p. 22–27. Asupra ansamblului problemelor menţionate de A. László, al doilea dintre semnatari va reveni cînd va publica mormintele de la Moldova Veche.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Les sépultures tumulaires de Verbiţa (dép. de Dolj)

RÉSUMÉ

Les auteurs présentent trois tertres funéraires, fouillés en 1949 à Verbiţa (dép. de Dolj, Olténie). Le Tumulus I, de 20 m de diamètre et 0,60 m de hauteur, renfermait un squelette en position dorsale, les jambes recroquevillées, et orienté nord-sud (fig. 1/1). Sur les os, de faibles traces d'ocre. Inventaire : deux vases (fig. 2/1, 2). Le Tumulus II, au diamètre de 19 × 16 m, de même hauteur que le précédent (actuellement, il fait 1,20 m, en raison du rehaussement effectué de nos jours pour l'emplacement d'une borne de frontière). Sous le niveau du humus antique, se trouvait le squelette d'un enfant, orienté NNE—SSO, en position dorsale, et les jambes recroquevillées (fig. 1/2). Inventaire : une bague en fil d'argent (fig. 1/3) et deux vases : une cruche (fig. 2/3) et un vase (détruit), semblable à celui de la fig. 2/2. Le Tumulus III, de 19 m de diamètre, et 0,70 m de hauteur, recouvrait en son centre une sépulture au squelette en position dorsale, avec les jambes recroquevillées et retombées sur sa droite. Main gauche sur la poitrine, main droite sur l'abdomen. En très mauvais état de conservation. Orientation : NNE—SSO. Tout autour, des traces d'impressions de feuilles. Inventaire : à ses pieds, deux vases, l'un à l'état fragmentaire (fig. 2/4), l'autre détruit, avec un décor semblable à celui de la fig. 2/4, c'est-à-dire des impressions rondes. A proximité du squelette, pour ainsi dire à la droite des pieds, 40 cm plus haut, se trouvait un crâne de bovidé.

Les auteurs montrent que ces trois tertres funéraires forment un groupe unitaire, bien individualisé par rapport à d'autres sépultures tumulaires de la plaine d'Olténie. Ils les attribuent à la phase finale (IV) de la civilisation de Glina, ultérieure aux civilisations de Coţofeni et Vučedol, et synchrone avec des découvertes de type Belotic—Bela Crkva—Vinkovci—Somogyvár—Makó. En Olténie, trois catégories de sépultures tumulaires, selon les auteurs, sont à distinguer : a) intégrées en milieu Coţofeni (de type Cîrna, Milostea, Tărnava, Moldova Veche), avec une évolution plus longue ; b) de type Verbiţa, attribuées aux communautés Glina qui ont pénétré en Olténie et c) de type Pleniţa-Rast, qui s'expliquent par une nouvelle vague de populations nord-pontiques, qui, en longeant le Danube, sont parvenues jusque dans le Banat (note 43) et dans la plaine de la Tisza (note 44). Les deux dernières catégories sont considérées comme contemporaines, la première étant plus ancienne.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Verbiţa. 1, sépulture du Tumulus I ; 2, sépulture du Tumulus II ; 3, bague d'argent, Tumulus II.
Fig. 2. Verbiţa. 1, 2 vases, Tumulus I ; 3 cruche, Tumulus II ; 4, cruche, Tumulus III.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Observations concernant les débuts de la pénétration vers l'ouest de la population des tumuli à tombes en fosse

A. LÁSZLÓ

La littérature archéologique des relations entre les steppes nord-pontiques et l'espace est-central européen à l'aube de l'époque des métaux [1] vient de s'enrichir grâce au livre d'István Ecsedy, dédié à la population des „kurgans" à tombes en fosse (yamnaya) de la Hongrie orientale [2]. Sans nous arrêter ici aux multiples aspects que l'auteur discute [3], nous essayerons seulement de faire quelques observations sur la chronologie des tumuli à tombes en fosse — sans doute le problème le plus difficile que ce livre pose.

Dans le chapitre consacré à la chronologie relative (p. 47—52), l'auteur refuse les conclusions de Nándor Kalicz, qui datait les monuments archéologiques en discussion, de l'est de la Hongrie, après la culture Baden, dans le Bronze ancien [4]. I.E. considère que les premiers groupes yamnaya apparaissent dans la région de la Tissa en même temps que la disparition de la population Bodrogkeresztúr tardive-Hunyadi-halom, pendant la période Cernavoda III—Boleráz, et qu'ils évoluent ensuite parallèlement à la culture Baden. L'auteur est d'avis que les plus tardives tombes en fosse peuvent être rattachées au niveau Baden tardif — Nyírség — Makó, ceux-ci seulement atteignant, donc, les débuts de l'époque du bronze. I.E. revient ainsi, au fond, à la chronologie proposée deux décennies plus tôt, par F. Kőszegi, qui soutenait que les tombes à ocre de Hongrie viennent probablement immédiatement après la culture Bodrogkeresztúr et atteignent aussi la période de la culture Hatvan du Bronze ancien [5].

Avant d'essayer d'examiner le bien-fondé des conclusions relatives au moment de l'apparition de la culture yamnaya dans la région de la Tissa, il faut remarquer la précision de l'auteur (p. 47), selon laquelle dans les tombes de Hongrie n'apparaissent pas des éléments d'inventaire funéraire qui éclaircissent les liens du groupe étudié avec les populations locales, non-steppiques. Devant ce fait, I.E. recourt à l'établissement de certains contacts, successions, parallélismes et processus chronologiques et historiques compliqués, parfois difficiles à suivre, il est vrai, conformément à une bibliographie imposante, pour la plupart soviétique et roumaine. En même temps, on n'accorde pas toujours l'attention due à certaines situations stratigraphiques qui pourraient faciliter une plus juste compréhension du problème.

Sans analyser en détail les relations chronologiques et historiques avec lesquelles l'auteur opère, nous nous concentrerons sur les problèmes-clé et mettrons en évidence les quelques points de repère qui semblent pourtant exister dans l'étape actuelle des recherches.

[1] Voir la riche bibliographie, citée par I. Ecsedy (note suivante), p. 61—68.

[2] István Ecsedy, *The people of the pit-grave kurgans in Eastern Hungary*. With contributions by Sándor Bökönyi. György Duma, Antónia Marcsik and Dénes Virágh, Budapest, 1979, 148 p.

[3] Voir notre compte-rendu, dans Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" (Iaşi), 20, 1983, p. 363—370.

[4] N. Kalicz, *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn*, Budapest, 1968, p. 15—61.

[5] F. Kőszegi, Archĕrt, 89, 1962, 1. p. 15—23. Voir aussi notre compte-rendu (Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" Iaşi. Secţiunea IIIa, Istorie, 9, 1963, p. 195—198), où nous avons exprimé notre doute vis-à-vis de la datation ancienne, proposée par l'auteur, pour le début de la pénétration des porteurs de la culture des tombes à ocre en Hongrie.

THRACO-DACICA, t. V, nr. 1—2, Bucureşti, 1984, p. 22—27

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

1. Dans la vision de l'auteur, le début de la pénétration vers l'ouest de la population yamnaya est marqué par les tombes en fosse de Brăiliţa et Vişani, datés de matériaux de type Horodiştea I (p. 48). Il est vrai que, initialement, ces tombes de Brăiliţa ont été considérées comme tumulaires [6], on a prouvé ultérieurement qu'il s'agit ici d'une grande nécropole plane, avec deux phases bien distinctes. La première a été attribuée à la phase Cernavoda I C, et la seconde (à laquelle appartiennent aussi les tombes auxquelles se rapporte I.E.) est marquée de vases du type Usatovo-Folteşti [7]. Les deux tombes découvertes à Vişani sont aussi planes. De l'un provient, entre autres, un vase peint à couvercle, du type Usatovo, semblable à celui de la tombe 20 de Brăiliţa [8]. On connaît des vases similaires à Rîşeşti (tombe plane), ainsi que dans les habitats du complexe Horodiştea-Folteşti (Erbiceni, Folteşti, Stoicani) [9]. Par conséquent, les tombes *planes* de Vişani et Brăiliţa, rattachées aux cultures Horodiştea-Erbiceni et Folteşti-Cernavoda II [10], n'appartiennent pas au groupe yamnaya et, de cette manière, elles ne peuvent pas marquer le début de la pénétration vers l'ouest de la population des tumuli à tombes en fosse.

2. Dans le même ordre d'idées, l'auteur prend chez N. Kalicz „l'observation fondamentale que les plus anciens tumuli à tombes en fosse apparaissent en Roumanie après la période Cucuteni B, une partie en est contemporaine de la culture Usatovo (les tumuli de Brăiliţa et d'Odessa)" (p. 47). Si l'on élimine de la discussion les découvertes de Brăiliţa, il faut mentionner que la postériorité des tombes tumulaires à ocre par rapport à la période Cucuteni B a été relevée, sur la foi de certaines observations stratigraphiques, par M. Petrescu-Dîmboviţa, depuis 1950 [11]. Les recherches ultérieures ont apporté de nouvelles précisions à cet égard. Ainsi, les trois petits tumuli de Valea Lupului (englobés, dans la phase II, dans un tumulus plus grand) ont été élevés sur les vestiges d'un habitat Cucuteni B 2, mais entre la couche de culture de type Cucuteni et la base des tertres s'interpose un dépôt épais de 0,25 m, stérile archéologiquement [12]. Tout aussi édifiantes sont les observations stratigraphiques faites à Corlăteni (Dealul Cetăţii) et Erbiceni (Dealul Mînăstirea), les tumuli d'ici se superposent aux vestiges de quelques habitations à âtre de la culture Horodiştea-Erbiceni [13]. Toutes les tombes des tumuli mentionnés sont en fosse simple, avec les squelettes allongés sur le dos, les jambes légèrement repliées aux genoux et n'ayant, sauf l'ocre, aucun inventaire — éléments caractérisant la première vague yamnaya pénétrée dans les régions orientales de Roumanie [14]. Au même horizon ancien appartiennent aussi les plus anciennes tombes (des petits tumuli) de Smeieni, département de Buzău, qui se superposent aux vestiges d'un habitat où l'on a aussi découvert des matériaux céramiques du type Folteşti [15]. Des données stratigraphiques mentionnées ci-dessus il résulte que les plus anciennes tombes tumulaires à ocre ne succèdent pas directement à la période Cucuteni B, mais sont ultérieures à certains habitats du complexe Horodiştea-Folteşti. Si ces observations offrent un *terminus post quem* à l'apparition de la première „vague", les découvertes de Valea Lupului peuvent aussi fournir, toujour par voie stratigraphique, un *terminus ante quem*. Certes, les trois petits tertres, appartenant à la première étape, sont antérieurs au grand tumulus qui les couvre. La tombe 22, de cette seconde étape, avait, comme inventaire, une grande amphore, près du crâne du squelette recroquevillé, placé sur le flanc gauche. Le vase, à anses tubulaires, orné de bandes simples en relief, est considéré du type Glina III — Monteoru I C 4 [16]. Les plus anciennes tombes tumulaires doivent donc être antérieures à cette période, correspondant aux débuts de l'époque du bronze. On peut aussi invoquer, dans le même sens, la tombe 2 (principale) du tumulus de Baldovineşti (département de Brăila), avec le squelette en position très recroquevillée, couché sur le flanc gauche et ayant à côté du crâne une tasse tronconique à l'anse légèrement surélevée, du type Folteşti final ou, plus probablement, proto-Glina [17].

[6] N. A. Harţuche et I. T. Dragomir, Materiale, 3, 1957, p. 139.

[7] N. A. Harţuche et F. Anastasiu, *Brăiliţa*, Brăila, 1968, p. 18–23; M. Dinu, Preistoria Alpina, 10, 1974, p. 270–272; S. Morintz, *Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii*, Bucureşti, 1, 1978, p. 96.

[8] N. Zaharia, ArhMold, 2–3, 1964, p. 439–443; M. Dinu, *op. cit.*, p. 270–271.

[9] M. Dinu, *op. cit.*, p. 271.

[10] *Ibidem*, p. 270–273; idem, *Complexul cultural Horodiştea-Folteşti*. Résumé de la thèse de doctorat, Iaşi, 1978, p. 15.

[11] M. Petrescu-Dîmboviţa, SCIV, 1, 1950, 2, p. 110–125.

[12] M. Dinu, Materiale, 3, 1957, p. 171 sqq; 5, 1959, p. 247 sqq; 6, 1959, p. 203 sqq; idem, Preistoria Alpina, 10, 1974, p. 263–264.

[13] D. Tudor, R. Vulpe et colab., SCIV, 4, 1953, p. 408 sqq; M. Dinu, Preistoria Alpina, 10, 1974, p. 264, fig. 5 (Corlăteni); *ibidem*, fig. 6 et idem, *Complexul cultural Horodiştea-Folteşti*, p. 8–9 (Erbiceni).

[14] M. Dinu, Preistoria Alpina, 10, 1974, p. 264; S. Morintz, *op. cit.*, p. 96.

[15] N. I. Simache et V. Teodorescu, Materiale, 8, 1962, p. 273 sqq; M. Dinu, Preistoria Alpina, 10, 1974, p. 265; S. Morintz, *op. cit.*, p. 96.

[16] Cf. la note 12.

[17] N. A. Harţuche et F. Anastasiu, *Brăiliţa*, p. 41, 46, 50; M. Dinu, Preistoria Alpina, 10, 1974, p. 266.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

M. Dinu, qui a le premier attiré l'attention sur le caractère tardif des tombes tumulaires à ocre, considérait que la pénétration de cette population dans les régions orientales de Roumanie a eu lieu après la période du complexe Horodiştea-Folteşti, respectivemant après la période de transition, les premières pénétrations des tribus yamnaya correspondent au début des cultures Glina III-Schneckenberg et Monteoru I C 4 du bronze ancien [18]. Il nous semble que cette chronologie doit être nuancée. Les données de stratigraphie comparée, relatives aux tumuli discutés ci-dessus nous permettent, de cette manière, de supposer qu'entre la fin des habitats du type Horodiştea-Erbiceni de Corlăteni et Erbiceni-Dealul Mînăstirea, d'un côté, et la seconde étape d'enterrements de Valea Lupului, correspondant aux débuts de l'époque du bronze (Glina III—Monteoru I C 4), d'autre côté, il fallait exister un certain intervalle de temps. La durée et le contenu de cet intervalle est difficile à préciser, mais il doit correspondre, au moins partiellement, à la période des plus anciens tumuli à tombes en fosse (Valea Lupului, Corlăteni, Erbiceni etc.). Par conséquent, la première apparition de la population des tumuli a eu lieu à l'ouest du Prut, probablement, non au début de l'Epoque du Bronze, mais dans une phase plus tardive de la période de transition [19].

3. Tenant compte des précisions ci-dessus, il faut aussi abandoner l'idée, pérpétuée dans le livre d'I.E. (p. 48), conformément à laquelle la pénétration des tribus aux tombes tumulaires à ocre aurait mis fin aux habitats Cucuteni B, une partie de leur population étant entrainée par les envahisseurs dans leur déplacement vers l'ouest. Si les tribus yamnaya ont eu quelque rôle dans la cessation ou la restructuration des habitats appartenant aux cultures locales de l'est de Roumanie, on peut le supposer, avant tout, à propos du complexe culturel Horodiştea—Folteşti [20].

4. Les plus anciennes tombes tumulaires du type yamnaya de la région de la Tissa (Hortobágy-Árkus, Sárrétudvari, Kétegyháza) sont mises, par I.E., sur le compte de la même vague de pénétration vers l'ouest à laquelle se rattachent, en Moldavie, les enterrements initiales de Valea Lupului, Glăvăneştii Vechi, ou les tombes du plus ancien groupe de Holboca (p. 48—49). Des découvertes de Hongrie, celles de Kétegyháza sont d'une valeur exceptionnelle : elles offrent des données de stratigraphie verticale et horizontale et facilitent l'établissement du moment de la pénétration de la population des kurgans dans la région de la Tissa. L'interprétation de ces données — dont la présentation, dans le livre, n'est pas toujours suffisamment concluante — nous permettra de formuler quelques conclusions, différentes de celles de l'auteur.

Les tumuli de Kétegyháza (no. 33—44, p. 20—33 dans le catalogue d'I.E.) ont été étudiés entre 1966—1968 par le regretté archéologue Gyula Gazdapusztai, en partie par des méthodes traditionnelles, en partie par des moyens mécaniques. La publication des découvertes s'est faite grâce au journal de chantier et à la documentation déposée au Musée National de Budapest, au matériaux trouvés au musée de Békéscsaba et aux observations personnelles d'I.E., faites au cours des fouilles. On a découvert ici, totalement ou partiellement, 11 tumuli, ainsi que les vestiges de deux habitats appartenant aux cultures Bodrogkeresztúr et Baden ancien (Cernavoda III—Boleráz). Nous insisterons ci-dessous sur les tumuli 4, 5 et 6, dont les rapports vis-à-vis des habitats mentionnés peuvent être reconstitués.

Le tumulus 4 (p. 26—27), publié sans plans ni profils, avait une hauteur de seulement 0,60 m, et se superposait aux vestiges d'un habitat Bodrogkeresztúr. On a découvert de nombreux matériaux de ce type dans la couche de culture, épaisse de 0,50—0,60 m, ainsi que dans le ramblai du tumulus. On n'a trouvé ni habitations ni fosses, seulement un âtre d'argile. La tombe principale (1), ainsi que celle secondaire (2) sont en fosse, creusées dans la couche Bodrogkeresztúr. Les deux tombes ont appartenu à des enfants et ont été dérangées. Le seul élément d'inventaire, sauf l'ocre, est une perle en argile, découverte dans la tombe 2, près du crâne.

[18] M. Dinu, Preistoria Alpina, 10, 1974, p. 263—267, 274; idem, *Complexul cultural Horodiştea-Folteşti*, p. 15, 18; idem, Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" Iaşi, Istorie, 26, 1980, p. 2.

[19] À propos du tumulus d'Erbiceni-Dealul Mînăstirea, on a affirmé initialement qu'il a été élevé „directement sur les ruines d'une habitation de la phase Erbiceni II, approximativement la troisième étape de l'évolution du faciès Horodiştea-Erbiceni" (M. Dinu, Preistoria Alpina, 10, 1974, p. 264. C'est toujours là qu'on montre que les matériaux publiés sur Corlăteni ne permettent pas d'établir si l'habitat a appartenu à la phase Horodiştea-Erbiceni I ou Erbiceni II). On a affirmé ultérieurement qu'à Erbiceni-Dealul Mînăstirea se trouve un habitat Horodiştea-Erbiceni d'une phase plus ancienne, à un seul niveau d'habitation, abandonné longtemps avant l'élévation du tumulus. À cet habitat succède celui d'Erbiceni-Dealul Sărăturilor, du même type Horodiştea-Erbiceni, avec deux étapes plus récentes (M. Dinu, *Complexul cultural Horodiştea-Folteşti*, p. 6—9). Si les affirmations ci-dessus sont exactes, on ne peut pas exclure la possibilité que le tumulus d'Erbiceni-Dealul Mînăstirea soit contemporain de l'habitat d'Erbiceni-Dealul Sărăturilor.

[20] Une telle possibilité est aussi admise par P. Roman (SCIVA, 32, 1981, 1, p. 38, 40), et, en fait, elle n'est pas exclue par M. Dinu non plus (*Complexul cultural Horodiştea-Folteşti*, p. 18).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Les tumuli 5, 5a, 5b et 6 constituent un groupe bien délimité. Dans la même zone on a aussi découvert les traces d'habitat Cernavoda III—Boleráz (cf. les figures 17—18, les seuls plans — généraux et schématiques — des tumuli et des traces d'habitat mentionnées). Dans le manteau des tumuli on a découvert peu de matériaux du type Cernavoda III—Boleráz, plus nombreux „sur la surface originale, sous la terre de remplissage des tumuli".

Dans le tumulus 5 (p. 27—28), haut de 2 m, on a découvert une seule tombe (principale) en fosse, dérangée, sans inventaire.La fosse de la tombe a été initialement couverte de bois fendu en deux. On ne précise pas si la fosse entrecoupe la couche de culture Cernavoda III — Boleráz. On mentionne, en échange, que sur la surface originale, sous le manteau du tumulus, on a découvert cinq âtres, formant, autour de la tombe, un cercle irrégulier au rayon de 6—8 mètres. On suppose que les âtres n'ont été employés que peu de temps. Près des âtres on a trouvé des fragments céramiques du type Cernavoda III — Boleráz et des os d'animaux. On ne publie aucun profil concernant la structure du tumulus et ses rapports avec les traces Cernavoda III —Boleráz.

Dans le tumulus 6 (p. 28—31) on a découvert deux tombes en fosse. La tombe principale (no. 1) a été creusée dans le sol vierge, la seconde (no. 3) dans le manteau du tertre. Dans les deux fosses, les squelettes orientés ouest-est gisaient sur le dos, les jambes tirées en haut et n'étaient accompagnés que d'ocre. Sous le manteau du tumulus, „sur la surface originale", on a découvert deux âtres ronds, en argile, l'un situé à 7,2 m, l'autre à 4 m du centre du tertre, ainsi que des os d'animaux et beaucoup de fragments céramiques Cernavoda III — Boleráz. Dans la même position stratigraphique, à 5 m du centre, on a aussi trouvé un vase du même type, brisé sur coup (objet „A"). „On peut supposer — affirme l'auteur — que les deux âtres découverts sur la surface originale, surtout le vase A, ont été placés ici par rapport à la tombe 1, centrale, du tumulus, immédiatement avant d'élever le tertre... Les découvertes correspondantes du tumulus 5 indiquent aussi des liens avec la tombe centrale" (p. 29—30).

Au nord des tumuli 5—6 on a creusé six sections où l'on a découvert quelques fosses, ainsi que des matériaux archéologiques du type Cernavoda III — Boleráz (un âtre portable, des vases, des fragments céramiques, des os d'animaux) semblables à ceux provenus de et de sous le manteau des tumuli. Sans faire aucune précision — par écrit ou en dessin — sur la couche de culture, I.E. affirme que toutes ces découvertes attestent une courte période d'habitation. (Les sections ne figurent qu'en partie sur le plan général, fig. 18. On n'en publie aucun profil. Les rapports stratigraphiques entre les traces d'habitation et la structure du tumulus ne sont pas visibles non plus dans la fig. 20, le profil nord-sud du tumulus 6. La céramique Cernavoda III — Boleráz, ainsi que celle du type Bodrogkeresztúr, découverte à Kétegyháza est, en échange, bien illustrée; cf. fig. 21 et pl. 7—9, 12—16).

Dans le chapitre consacré à la chronologie (p. 47—52), l'auteur insiste beaucoup sur les rapports entre les deux habitats de Kétegyháza, dans le contexte large et compliqué de la période de transition (respectivement, de l'âge du cuivre) du Danube moyen et inférieur. Il arrive à la conclusion — correcte, paraît-il [21] — que l'habitation Cernavoda III — Boleráz ne succède pas directement à l'habitat Bodrogkeresztúr, entre eux s'interpose la période du groupe Hódmezővásárhely—Hunyadi-halom (correspondant au niveau le plus ancien de Pecica—Şanţul Mare, aux découvertes du type Herculane III, Cheile Turzii, Sălcuţa IV). Malheureusement, le rapport (y compris celui stratigraphique) entre l'habitat Cernavoda III — Boleráz et les tumuli 5—6 n'est pas analysé aussi minutieusement. L'auteur se contente de considérer, sur la foi des „possibles liaisons" entre les découvertes Cernavoda III — Boleráz et les tumuli mentionnés, que la pénétration de la population des kurgans dans la Plaine de la Tissa a eu lieu en même temps que la disparition du groupe Bodrogkeresztúr tardif—Hunyadi-halom, au niveau chronologique marqué par les matériaux Cernavoda III — Boleráz de Kétegyháza. Dans la vision d'I.E., les premières communautés yamnaya sont, donc, contemporaines de la culture Cernavoda III — Boleráz, et évoluent ensuite parallèlement à la culture Baden. (En formulant ces opinions, l'auteur a été aussi influencé par la datation ancienne des tumuli de Roumanie, qu'il adopte, et que nous avons discutée ci-dessus au point 2.)

Les données de stratigraphie verticale et horizontale concernant les monuments archéologiques découverts à Kétegyháza — quelque lacunaires qu'elles soient présentées dans le livre — nous font douter des conclusions de l'auteur sur l'ancienneté des tumuli à tombes en fosse dans la Plaine de la Tissa. Il nous paraît évident que les tumuli 5—6 se superposent aux vestiges de l'habitat Cer-

[21] Pour ces problèmes, voir récemment P. Roman, SCIVA, 32, 1981, 1, p. 21—42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

navoda III — Boleráz, étant, donc, postérieurs. Quant aux âtres, ils doivent aussi appartenir à l'habitat [22], comme l'âtre découvert sous le tumulus 4 appartenant à l'habitation Bodrogkeresztúr ou comme les âtres trouvés sous les tumuli de Corlăteni et Erbiceni appartenant à des habitations de la culture Horodiștea—Erbiceni, sans avoir aucun lien avec les tombes, qui sont plus tardives [23]. Le seul profil, publié par I.E. (fig. 20: tumulus 6, section nord-sud), que nous reproduisons ci-joint, ne fait qu'affermir notre conviction. Il résulte clairement de ce profil que la fosse (en gradin) de la tombe principale a été creusée depuis *la limite supérieure de la couche d'argile grise*, celle-ci constituant le fondement sur lequel on a élevé le tumulus. C'est donc la „surface originale" trouvée sous la terre de remplissage du tumulus. Mais les âtres *ne* se trouvent pas sur la couche d'argile grise, comme il résulterait de la description d'I.E., même pas au-dessus, mais *dans* la couche suivante, plus épaisse, d'argile jaune aux taches grises (couche de culture Cernavoda III — Boleráz?), après lequel suit l'argile jaune (sol vierge?). La fosse de la tombe perce, d'ailleurs, toutes ces couches, et son fond arrive jusqu'à l'argile jaune. Il résulte de cette „lecture" du profil non seulement qu'entre les âtres et la tombe centrale il ne peut exister aucun lien, mais

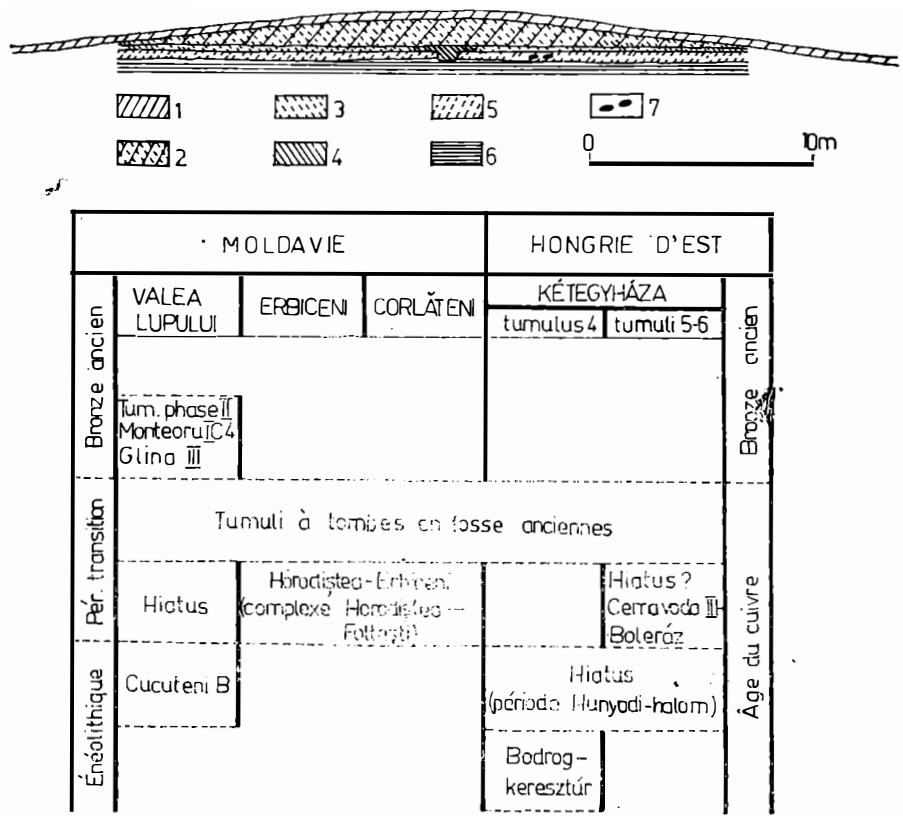

Fig. 1. En haut: Kétegyháza, tumulus 6, section centrale nord-sud. 1 humus, 2 le manteau du tumulus, 3 argile grise, 4 terre de remplissage de la fosse de la tombe, 5 argile jaune aux taches grises, 6 argile jaune, 7 âtre. D'après I. Ecsedy.
En bas: Stratigraphie comparée des tumuli à tombes en fosse de Moldavie et de la Hongrie orientale.

[22] Pour démontrer la contemporanéité indubitable des os de cheval avec l'habitat Cernavoda III — Boleráz I. E. insiste sur le fait que certains os proviennent d'une fosse, de la couche de culture non dérangée (surface 6/I, fossé I), d'autres étant découverts sous le manteau du tumulus 5, sur la surface originale, dans le cercle d'âtres autour de la tombe centrale (p. 31). Indirectement, donc, et I. E. souligne même l'appartenance des âtres et des matériaux découverts auprès d'eux à l'habitat Cernavoda III — Boleráz — et *non* à la tombe centrale. Autrement, les os de cheval devaient aussi être attribués aux tombes tumulaires.

[23] Cf. *supra* et la note 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

aussi le fait qu'entre la fin de l'habitat Cernavoda III — Boleráz et le début de l'élévation du tumulus 6 s'interpose la période correspondant au dépôt d'argile grise.

À la lumière de ces données, la pénétration dans la Plaine de la Tissa des premiers groupes yamnaya doit être datée après la période Cernavoda III—Boleráz ou, en tout cas, après l'étape représentée par l'habitat de Kétegyháza. Cette datation concorde pleinement avec la chronologie des premières tombes tumulaires à ocre de l'est de Roumanie, l'évolution parallèle de la culture Horodiștea-Erbiceni à la culture Cernavoda III—Boleráz étant assurée [24]. Au bout de cette analyse des données stratigraphiques que nous avons eu à notre disposition (synthétisées dans le tableau ci-joint), on peut affirmer, en guise de conclusion, que, dans l'étape actuelle des recherches, le *terminus post quem* pour l'apparition de la population des tumuli à tombes en fosse au Danube inférieur et moyen est constitué par *la période Horodiștea (—Erbiceni)—Folteşti et Cernavoda III—Boleráz* ou, en tout cas, par une certaine étape de cette période.

[24] M. Dinu, *Complexul cultural Horodiștea-Folteşti*, p. 19; P. Roman, SCIVA, 32, 1981, 1, p. 30 et 35 (tableau chronologique). Le même auteur, sans analyser les découvertes, est aussi d'avis que les tumuli 5—6 de Kétegyháza sont postérieures aux vestiges du type Cernavoda III (Cf. P. Roman, Carpica, 14, 1982 [1983], p. 43, note 40),

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Sur la structure anthropologique de quelques populations qui vécurent sur le territoire roumain à l'Age du Bronze

OLGA NECRASOV et MARIA CRISTESCU

L'étude de l'Age du Bronze présente un grand intérêt non seulement pour les archéologues, mais aussi pour les anthropologues.

En effet, la période de transition qui le précède voit apparaître sur le territoire oriental de la Roumanie, les représentants d'une nouvelle culture, celle des „Amphores sphériques", dont on ne sait pas encore s'il s'agit d'une simple infiltration ou bien d'une pénétration plus importante.

De même, vers la fin de la période de transition se situe le début de la migration vers nos régions d'une population de pasteurs d'origine nord-pontique, attirée vers des climats plus favorables à l'élevage. De nouvelles vagues feront suite à la première, tout le long de l'Age du Bronze. Quel sera l'effet du point de vue anthropologique de la cohabitation de ces deux populations nouvellement arrivées, avec la population autochtone? Y aura-t-il mélange et, dans le cas affirmatif, quelles en seront les conséquences au niveau de la structure anthropologique, telle que celle-ci s'est constituée au Néo-Enéolithique? Voici quelques questions auxquelles il serait intéressant de trouver une réponse.

Les matériaux anthropologiques dont nous disposons nous permettent d'entreprendre une synthèse d'étape concernant quelques populations (protothraces et thraces) qui vécurent dans les régions extracarpatiques de notre territoire à l'Age du Bronze. Ils concernent les cultures Monteoru, Noua et Zimnicea-Plovdiv.

1. La culture Monteoru

Pour la culture Monteoru nous disposons en premier lieu de la série de squelettes découverts au cours des fouilles pratiquées à Sărata Monteoru (dépt. de Buzău, en Valachie) par l'Institut d'archéologie de Bucarest et dirigées par le prof. I. Nestor.

Ce matériel ostéologique est représenté en tout par 173 squelettes plus ou moins bien conservés, dont une grande partie (156 squelettes) fut étudiée et publiée en 1949 par E. Repciuc et Al. Gheorghiu. Après une dizaine d'années, la série entière fut étudiée à nouveau par C. Maximilian, V. V. Caramelea, P. Firu et Adina Negrea-Gherghea et publiée en 1962, sous orme de monographie.

En second lieu, nous avons à notre disposition les données anthropologiques sur les squelettes de *Poiana* (dépt. de Galaţi, Moldavie), dont une partie de ceux qui furent découverts en 1928 (au cours des fouilles dirigées par les prof. R. et Ecaterina Vulpe) se trouvent dans les collections „Fr. Rainer" du Laboratoire d'anthropologie de Bucarest et furent étudiés et publiés en 1960 par C. Maximilian.

Une autre partie des squelettes de Poiana, découverts en 1951 pendant les fouilles dirigées par les mêmes archéologues (fouilles auxquelles l'un d'entre nous avait participé) se trouve dans les collections anthropologiques de Iaşi. Nous les avons étudiés et décidé de grouper nos résultats et ceux

THRACO-DACICA, t. V, nr. 1–2, Bucureşti, 1984, p. 28–35

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

qui furent publiés par C. Maximilian en une petite série synthétique, étant donné la même datation et la même provenance de ces matériaux.

Un autre matériel osseux particulièrement intéressant, étant donné qu'il correspond à l'époque finale de la culture Monteoru, mais présente déjà quelques éléments archéologiques appartenant à la culture Noua, provient des fouilles dirigées par l'archéologue Eugenia Zaharia à *Cioinagi-Bălinteşti* (dépt. de Galaţi, Moldavie). Il fut étudié par Maria Cristescu et collaborateurs.

Enfin, un matériel particulièrement important, daté de la culture Monteoru nous est parvenu assez récemment. Il provient d'environ 800 tombes (en majeure partie d'inhumation) de *Cîndeşti* (dépt. de Vrancea, Moldavie). Les fouilles en furent dirigées par l'archéologue Marilena Florescu qui a réussi à'en établir la périodisation qui peut-être pourra nous permettre de nous rendre compte de l'évolution de cette population.

Une certaine partie de ce matériel osseux fut déjà étudié par un collectif d'anthropologues de Iaşi (O. Necrasov, M. Cristescu, G. Miu), mais le travail est loin d'être prêt en vue d'une publication.

En vue de caractériser la population de la culture Monteoru, nous en avons inscrit les principales données anthropologiques dans les Tableaux 1, 2 et 3.

Tableaux 1 et 2

Culture Monteoru : Nécropole Sărata-Monteoru — **Culture Monteoru : Nécropole de Poiana**

Nr. Martin	♂		♀		♂+♀		♂		♀		♂+♀	
	N	$\bar{X}$	N	$\bar{X}$	N	$\bar{X}$	N	$\bar{X}$	N	$\bar{X}$	N	$\bar{X}$
1	48	187,8	46	180,5	—	—	6	192,1	5	180,8	—	—
8	48	139,3	46	135,1	—	—	6	137,8	6	138,0	—	—
9	37	95,2	39	93,9	—	—	6	99,3	4	94,5	—	—
17	11	139,8	12	131,1	—	—	1	142,0	1	140,0	—	—
20	45	115,3	38	111,7	—	—	5	119,4	4	111,8	—	—
45	18	130,6	16	123,6	—	—	3	134,7	2	128,0	—	—
48	18	69,4	18	64,4	—	—	3	69,0	2	64,5	—	—
51	24	41,4	22	38,9	—	—	3	43,7	2	42,0	—	—
52	24	33,6	23	33,0	—	—	3	32,3	2	33,0	—	—
54	20	23,9	17	23,5	—	—	3	26,7	3	24,3	—	—
55	18	51,6	16	49,3	—	—	3	52,7	2	49,0	—	—
66	24	99,7	24	91,2	—	—	1	112,0	1	98,0	—	—
8 : 1	48	74,3	46	75,2	94	74,7	6	71,9	5	74,5	11	73,3
17 : 1	11	75,2	11	77,1	22	76,0	1	77,6	1	83,3	2	80,5
17 : 8	11	100,5	12	97,9	23	99,4	1	96,6	1	97,9	2	97,3
20 : 1	45	61,5	38	61,7	83	61,6	5	61,8	4	62,1	9	61,9
20 : 8	45	82,6	38	82,9	83	82,7	5	86,4	4	81,5	9	84,2
9 : 8	37	68,7	39	69,2	76	69,0	6	72,0	4	71,1	10	71,7
45 : 8	18	91,7	16	90,3	34	90,9	3	96,9	2	91,5	5	94,7
48 :45	16	53,8	16	52,2	32	53,0	3	51,4	2	50,6	5	51,1
52 :51	23	81,5	22	84,4	45	83,1	3	74,5	2	78,9	5	76,2
54 :55	18	46,1	16	48,2	34	47,1	3	50,9	2	48,9	5	50,1
66 :45	13	75,8	15	72,9	28	74,1	1	84,8	—	—	1	84,9
Stature	30	165,1	29	156,7	—	—	1	162,5	4	155,4	—	—

Les données des principaux caractères anthropologiques indiquent que la population masculine de *Sărata-Monteoru* présentait une moyenne de la stature qui se situe à la limite des catégories sous-moyenne et sur-moyenne tandis que la moyenne féminine correspond à la catégorie sur-moyenne (compte tenu du dimorphisme sexuel des caractères dimensionnels).

Le neurocrâne y est assez long mais de largeur moyenne, ce qui donne un indice crânien moyen dolichocrâne très modéré pour l'échantillon masculin, mais déjà légèrement mésocrâne pour celui des femmes. Ces caractères des indices crâniens moyens se trouvent en rapport avec la présence d'un groupe de brachycrânes (19%, dont 4% sont des hyperbrachycrânes et ultrabrachycrânes). Le développement en hauteur du neurocrâne entier donne chez les deux sexes des indices basio-bregmatiques longitudinal et transversal élevés (hypsicrâne et acrocrâne), tandis que la hauteur de la calotte proprement dite, donne des indices porio-bregmatiques longitudinal et transversal de valeurs modérée (orthocrâne et métriocrâne). Le front correspond à la catégorie large, par son indice fronto-pariétal, étant chez les

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

hommes, comme chez les femmes, du type eurymétope. Le massif facial est de la catégorie mésène, les orbites sont mésoconques chez les deux sexes, mais le nez est leptorhinien chez les hommes et mésorhinien chez les femmes. Le rapport gonio-zygomatique est du type moyen, tandis que le rapport cranio-facial transversal est du type étroit, correspondant à la cryptozygie.

Tableaux 3 et 4

Nr. Martin	Nécropole de Cioinagi—Bălinteşti ♂ N	♂ $\bar{X}$	♀ N	♀ $\bar{X}$	♂+♀ N	♂+♀ $\bar{X}$	Nécropole de Truşeşti. Culture Noua ♂ N	♂ $\bar{X}$	♀ N	♀ $\bar{X}$	♀+♀ N	♀+♀ $\bar{X}$
1	5	186,4	3	189,0	—	—	15	193,4	15	185,5	—	—
8	5	137,6	3	133,0	—	—	15	139,6	15	134,4	—	—
9	3	95,3	3	94,7	—	—	15	101,0	12	98,3	—	—
17	1	141,0	1	134,0	—	—	6	139,6	2	136,0	—	—
20	5	116,2	2	112,0	—	—	14	114,7	14	111,7	—	—
45	4	132,0	1	117,0	—	—	7	134,9	5	125,8	—	—
48	3	70,0	1	67,0	—	—	7	74,3	5	67,8	—	—
51	4	39,5	1	40,0	—	—	7	42,2	6	39,0	—	—
52	4	32,3	1	36,0	—	—	7	34,0	6	34,0	—	—
54	4	23,8	1	24,0	—	—	7	26,2	6	24,5	—	—
55	4	50,5	1	48,0	—	—	7	54,9	6	50,0	—	—
66	4	101,5	1	95,0	—	—	10	106,1	4	95,5	—	—
8 :1	5	73,8	3	70,8	8	72,5	14	71,8	15	72,3	30	172,0
17 :1	1	77,7	1	72,4	2	74,7	6	72,3	2	73,0	8	72,5
17 :8	1	106,0	1	102,3	2	104,2	6	100,0	2	99,5	8	99,6
20 :1	5	62,4	2	59,3	7	61,5	14	59,3	14	59,7	28	60,0
20 :8	5	84,4	2	84,2	7	84,4	14	82,6	14	83,1	28	83,3
9 :8	3	69,0	3	71,2	6	70,1	13	72,2	12	73,1	26	72,7
45 :8	4	95,2	1	89,3	5	94,0	7	98,1	5	95,2	12	96,7
48 :45	3	53,6	1	57,3	4	54,5	7	55,0	5	53,9	12	54,8
52 :51	4	81,6	1	90,0	5	83,3	7	81,5	6	86,7	13	84,0
54 :55	4	47,0	1	50,0	5	47,6	7	47,7	6	49,0	13	48,3
66 :45	3	77,1	—	—	3	71,1	7	79,3	2	78,1	9	78,5
Stature	4	162,3	4	156,5	—	—	16	170,3	21	159,0	—	—

Du point de vue typologique, il faut souligner la prédominance des formes méditerranoïdes suivies de protoeuropoïdes (Cromagniens) plus ou moins gracilisés, auxquels C. Maximilian joint des „nord-balkaniques" ainsi que des brachycrânes de deux nuances (l'une à occipital arrondi, l'autre à occipital aplati). Pour ce qui est des „nord-balkaniques", ils seraient le résultat d'un métissage entre méditerranoïdes et protoeuropoïdes, ce qui ne justifie nullement la dénomination qui leur est donnée, ce métissage pouvant se produire également dans d'autres régions que le Nord de la Peninsule Balkanique.

La petite série synthétique de *Poiana* offre de nombreux traits communs avec la série de Sărata-Monteoru, tout en présentant quelques nuances qui lui sont propres, sans qu'on puisse les expliquer autrement que par de *fortes différences d'échantillonnage.* C'est ainsi que l'indice crânien y est plus fortement dolichocrâne, chez les hommes comme chez les femmes, l'indice transversal de la hauteur porio-bregmatique sensiblement plus élevé chez les premiers (acrocrâne et non métriocrâne), le front plus fortement eurymétope, le massif facial, tout en étant toujours du même type mésène, se situant pourtant presque au voisinage de la catégorie leptène, la moyenne des orbites de l'échantillon masculin du type chamaeconque (et non pas mésoconque), l'indice cranio-facial transversal des hommes appartenant au type phénozygal, enfin la stature moyenne des hommes comme des femmes y est moins élevée.

Du point de vue de la structure typologique, cette petite série offre les mêmes composantes : les méditerranoïdes et les protoeuropoïdes plus ou moins gracilisés qui constituent les éléments principaux, ainsi que quelques nordoïdes, alpinoïdes et dinaroïdes, d'ailleurs peu nombreux.

Le matériel qui provient des fouilles effectuées à *Cioinagi-Bălinteşti* occupe une place à part, étant donné que tout en datant de la fin de la culture Monteoru, il présente déjà certains éléments

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

qui annoncent la culture Noua. Voici pourquoi on l'a attribué tantôt à la première, tantôt à la seconde de ces deux cultures.

Les ossements qui, entre autres, résultèrent de ces fouilles forment une petite série d'une vingtaine de squelettes assez détériorés, dont bien peu se prêtent à l'étude, malgré le soin mis à leur restauration.

Les données anthropologiques obtenues par M. Cristescu et ses collaborateurs nous mettent en présence d'une population qui, à en juger d'après l'échantillon masculin seulement (étant donné que l'échantillon féminin est formé de trop peu de squelettes mesurables) offre de nombreuses ressemblances avec les séries de Sărata Monteoru et de Poiana.

Au squelette gracile, cet échantillon offre une stature en moyenne peu élevée (sous-moyenne' comme l'échantillon masculin de Poiana mais un peu moins élevée que celui de Sărata Monteoru), un indice crânien en moyenne dolichocrâne, plus élevé que celui de Poiana, mais un peu moindre que celui de Sărata Monteoru, au massif facial du type mésène (comme les deux séries précédentes et pratiquement identique à celui de Sărata Monteoru) et aux orbites mésoconques, plus élevées que celles de Poiana. Au fond, du point de vue typologique, le petit groupe de Cioinagi-Bălinteşti semble presque exclusivement formé de méditerranoïdes, sans une contribution marquée des protonordiques, des protoeuropoïdes et des formes brachycrânes qui apparaissent dans les deux séries précédentes.

2. La culture Noua

La population de la culture Noua qui a vécu sur le territoire de la Moldavie est connue du point de vue anthropologique, par les matériaux ostéologiques qui proviennent des nécropoles suivantes : Truşeşti, Doina et Probota, ainsi que par quelques squelettes isolés découverts à Ciritei et Leţcani.

La série de Truşeşti (dept. de Botoşani) provient d'une assez grande nécropole dont les fouilles furent dirigées par le prof. M. Petrescu-Dîmboviţa. Elle est formée de 104 squelettes, découverts dans 94 tombes, dont 10 étaient doubles. Cette série fut étudiée et publiée par O. Necrasov et M. Cristescu.

La série de *Doina* (dépt. de Neamţ), dont la nécropole fut découverte par G. Zaimoşteanu, est constituée de 17 squelettes qui furent étudiés par M. Cristescu et S. Antoniu.

La petite série de *Probota* (dépt. de Iaşi), qui contient 5 squelettes d'adultes, fut étudiée par O. Necrasov et M. Cristescu.

Les deux squelettes de *Ciritei* (dépt. de Neamţ) furent mis au jour au cours des fouilles exécutées par le Musée d'histoire de Piatra Neamţ. Ils furent étudiés par M. Cristescu, ensemble avec les 3 squelettes de *Leţcani* (dépt. de Iaşi) provenant d'une découverte fortuite faite par les archéologues E. et N. Zaharia.

Pour la série de *Truşeşti*, les squelettes qui se prêtent à une étude biométrique nous indiquent que cette population était robuste et de taille assez élevée (grande chez les hommes et sur-moyenne chez les femmes), au crâne en moyenne dolichocrâne accentué chez les deux sexes, ortocrâne et métriocrâne du point de vue des indices de hauteur.

Il faut souligner de même que la variabilité individuelle de l'indice crânien y était assez réduite (presque 80% des hommes et 70% des femmes correspondent aux variantes de la catégorie dolichocrâne et seulement une femme appartient à la catégorie brachycrâne modérée). Les indices de hauteur-longueur et hauteur-largeur sont plus variables, toutes les formes sont bien représentées mais les formes du type moyen restent prédominantes. L'analyse des autres rapports crâniens indique un front en moyenne eurymétope et un occipital relativement large.

Le massif facial est en général élevé mais de largeur moyenne ce qui donne un indice facial supérieur mésène chez les deux sexes, mais les hommes manifestent une tendance vers la conformation leptène. Les orbites sont en moyenne mésoconques chez les hommes et hypsiconques chez les femmes. Le nez est mésorhinien chez les deux sexes.

Le rapport crânio-facial transversal offre une moyenne du type phénozygal.

Ces caractéristiques biométriques corrélées avec les caractères somatoscopiques attestent dans la population de Truşeşti la prédominance du type nordoïde associé avec des caractères protoeuropoïdes. A côté de ce fonds dominant on peut signaler la présence de rares éléments méditerranoïdes,

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

La série de Doina étudiée en 1961 comprend seulement 8 squelettes d'adultes, le reste appartenant à des enfants et à des adolescents. Quoique ce nombre soit assez réduit, nous pouvons considérer que la population de Doina était gracile et de stature moyenne, au crâne dolichocrâne et même hyperdolichocrâne, les formes mésocrânes formant une minorité, les brachycrânes étant absentes. La hauteur de la calotte est assez élevée mais, étant donnée sa grande longueur, l'indice porio-bregma-

Tableaux 5 et 6

Séries de Doina et de Probota: Culture Noua

No. Martin	Série de Doina						Série de Probota					
	♂		♀		♂+♀		♂		♀		♂+♀	
	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M
1	5	196,4	3	180,0			2	182,5	3	198,7		
8	5	135,6	3	132,7			2	136,0	3	136,7		
9	5	100,0	3	95,7			2	95,5	2	96,5		
17	—	—	—	—			1	134,0	—	—		
20	5	119,6	3	114,0			2	115,5	3	109,0		
45	3	127,0	2	120,0			2	126,3	1	121,0		
48	3	73,0	2	67,0			2	72,0	1	60,0		
51	3	38,7	3	39,7			2	39,0	1	39,0		
52	3	33,7	3	35,0			2	31,5	1	30,0		
54	3	25,7	2	23,5			2	25,0	1	26,0		
55	3	56,6	2	48,5			2	53,0	1	46,0		
66	2	100,0	—	—			2	98,5	1	90,0		
8 :1	5	69,0	3	73,8	8	70,4	2	75,0	3	68,9	5	71,34
17 :1	—	—	—	—	—	—	1	78,4	—	—	1	78,40
17 :8	—	—	—	—	—	—	1	95,7	—	—	1	95,70
20 :1	5	60,8	3	63,4	8	61,77	2	63,5	3	54,9	5	58,34
20 :8	5	88,7	3	86,1	8	87,72	2	85,0	3	79,8	5	81,88
9 :8	4	75,3	3	73,9	7	74,70	2	70,3	2	71,7	4	71,00
45 :8	3	94,0	1	89,0	4	92,75	2	93,1	1	86,4	3	90,86
48 :45	2	58,9	2	55,4	4	57,15	2	56,9	1	49,6	3	54,46
52 :51	3	87,6	3	83,3	6	85,45	2	80,5	1	76,9	3	79,30
54 :55	3	45,5	2	48,4	5	46,66	2	47,4	1	56,5	3	50,43
66 :45	1	80,0	—	—	1	80,0	2	77,8	—	—	2	77,80
Stature	4	165,0	2	157,5	—	—	1	171,9	2	163,2	—	—

tique de longueur est en moyenne orthocrâne, l'indice porio-bregmatique transversal étant hypsicrâne. Le massif facial, étant élevé et étroit, offre un indice facial supérieur toujours leptène. Les orbites sont de forme hypsiconque à l'exception d'un seul cas qui est mésoconque. L'indice nasal est très variable, toutes les formes en étant présentes, mais le type leptorhinien est le plus fréquent.

La stature, la gracilité du squelette, la conformation du crâne et du visage nous permettent de conclure à un fonds méditerranoïde présentant quelques caractères nordiques, assez faiblement exprimés.

La petite série de *Probota* offre des caractéristiques biométriques et typologiques qui rappellent celles de Doina. En effet, elle est formée surtout de sujets dolichocrânes, acrocrânes et hypsicrânes. Des trois crânes, dont il fut possible de restaurer le massif facial, 2 sont leptènes et un seul est euryène. Les orbites y sont mésoconques, le nez est mésorhinien chez deux hommes et camaerhinien chez la seule femme ayant le massif facial restauré.

La stature étant plus élevée que dans la série de Doina, on peut considérer que l'influence nordoïde, greffée sur le même fonds méditerranoïde est ici un peu mieux exprimée.

Pour ce qui est des squelettes de *Leţcani* et *Ciritei* nous y rencontrons les mêmes caractéristiques que celles des deux séries précédentes.

L'analyse comparative des caractéristiques des séries datées de la culture Noua nous met en présence d'une population dont le fonds méditerranoïde lui imprime un caractère unitaire. Seule, la série de Truşeşti offre un tableau typologique qui est caractérisé par de plus nombreux éléments nordoïdes et protoeuropoïdes qui pourraient être expliqués par une plus forte influence des tribus des tombes tumulaires à ocre.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

3. Culture Zimnicea—Plovdiv (Bronze final)

Les fouilles commencées à Zimnicea en 1948 dans les anciennes nécropoles de cette ville, furent dirigées par le prof. I. Nestor. Après une certaine interruption elles furent reprises par l'archéologue A. D. Alexandrescu qui a bien voulu metre à notre disposition le matériel anthropologique qui y fut découvert. Celui qui est daté du Bronze final provient de 58 tombes et fut étudié par O. Necrasov, St. Comănescu, M. Onofrei et C. Feodorovici.

La population en est dolichocrâne, en moyenne, mais la distribution individuelle de cet indice comprend aussi, à côté des dolichocrânes, des hyperdolichocrânes et des mésocrânes, quelques brachycrânes modérés. Les indices porio-bregmatiques de longueur et de largeur offrent des moyennes élevées (hypsicrâne et acrocrâne). Celle de l'indice fronto-pariétal appartient à la catégorie eurymétope qui correspond à la majorité des sujets. Le relief crânien est assez modéré.

Tableau 7

Nécropole de Zimnicea. Bronze final (Zimnicea—Plovdiv)

No. Martin	♂		♀		♂ + ♀	
	N	$\bar{X}$	N	$\bar{X}$	N	$\bar{X}$
1	10	187,2	10	184,9		
8	10	135,1	10	134,8		
9	10	94,9	10	93,9		
17	7	138,6	3	138,7		
20	9	118,5	8	119,4		
45	7	123,6	4	123,6		
48	7	69,1	4	67,2		
51	8	41,0	6	41,16		
52	8	32,4	6	39,8		
54	7	25,1	4	25,8		
55	8	53,1	4	52,6		
66	9	102,8	2	93,7		
8 :1	10	72,1	10	72,9	20	72,50
17 :1	7	76,1	3	76,2	10	76,13
17 :8	7	101,4	3	101,7	10	101,49
20 :1	9	63,2	8	65,4	17	64,25
20 :8	9	87,5	8	87,9	17	87,68
9 :8	10	69,7	10	59,5	20	64,60
45 :8	7	92,2	4	89,8	11	91,32
48 :45	6	54,6	4	54,2	10	54,44
52 :51	8	79,0	6	79,6	14	79,25
54 :55	7	48,9	4	50,1	11	45,00
66 :45	7	78,9	2	76,4	9	78,34
Stature	10	167,6	10	158,6		—

L'indice facial supérieur offre une moyenne qui appartient à la catégorie mésène s'y situant près de la limite avec la catégorie leptène. La distribution de cet indice selon les catégories est caractérisée par une fréquence presque égale des mésènes et des leptènes, les euryènes formant une faible minorité. Les orbites sont en moyenne mésoconques, la moitié des sujets les ayant de cette catégorie, tandis que les formes chamaeconques et surtout les hypsiconques sont bien plus rares. Le nez offre une moyenne mésorhinienne. Comme fréquences individuelles, toutes les catégories y sont représentées, dont la leptorhinienne réunit le pourcentage le plus élevé, étant suivie par la catégorie mésorhinienne, les chamaerhiniens et les hyperchamaerhiniens y étant rares.

Le squelette est généralement gracile. La stature du groupe masculin est, en moyenne, de 167,6 cm, c'est-à-dire sur-moyenne, quand elle est calculée selon le procédé de Trotter et Gleser, mais de seulement 163,8 cm, c'est-à-dire sous-moyenne, quand elle l'est d'après celui de Manouvrier. La stature moyenne des femmes est de 158,6 cm, c'est-à-dire sur-moyenne, quand elle est calculée selon la premier procédé, mais de 156,3 cm quand elle l'est au moyen du second. La répartition individuelle selon les catégories de la stature (calculée d'après le procédé de Trotter et Gleser) indique la grande fréquence de celles qui sont du type moyen (sous-moyen, moyen et sur-moyen), l'absence des catégories extrêmes (très petite et très grande) et une certaine fréquence des statures élevées.

Du point de vue de la composition typologique, cette population de Zimnicea présente un fonds méditerranoïde, auquel se trouvent associés des éléments protoeuropoïdes plus ou moins gracilisés, encore assez fréquents. Bien plus rarement on y distingue l'influence des formes brachycrânes et des nordoïdes.

4. Conclusions

La présence d'un fonds méditerranoïde combiné avec des éléments protoeuropoïdes chez les populations de l'Age du Bronze dont nous venons de présenter les caractéristiques principales d'ordre anthropologique (nécropoles de Sărata Monteoru de Poiana et de Cioinagi-Bălinteşti, pour la culture Monteoru, celles de Doina et Probota pour la culture Noua — à l'exception par conséquent de la

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

nécropole de Truşeşti — et celle de Zimnicea pour la culture Zimnicea-Plovdiv) ne peut nous surprendre. En effet, tout ce que nous connaissons jusqu'à présent sur la structure anthropologique des populations néo-énéolithiques qui précédèrent celles de l'Age du Bronze sur le territoire de la Roumanie, nous indique l'existence du même fonds. Il en résulte que celui des populations étudiées ici ne fait que continuer les populations qui les précédèrent.

Les différences d'ordre secondaire qui existent, telle, par exemple, la présence d'un pourcentage assez élevé de brachycrânes dans la population de Sărata Monteoru (19%, y compris les hyperbrachycrânes, comme nous l'indique C. Maximilian) pourrait provenir de l'influence d'une population riche en brachycrânes comme semblent avoir été les représentants de la culture des Amphores sphériques qui avaient pénétré sur notre territoire pendant la période de transition du Néo-Énéolithique à l'Age du Bronze. A cette augmentation du pourcentage des brachycrânes auraient bien pu avoir contribué aussi les représentants des tribus des tombes à catacombes, dont on a pu constater la présence sur notre territoire (à Smeeni, dép. de Buzău par exemple).

Pour ce qui concerne les faibles influences nordoïdes, elles pourraient provenir également des tribus du complexe des tombes tumulaires à ocre. Mais tel n'est pas le cas pour Truşeşti dont la structure anthropologique est principalement caractérisée par un fonds protoeuropoïde et nordique, où les méditerranoïdes représentent un élément assez rare. Il est difficile de se prononcer sur les causes de cette situation qui, dans le contexte de nos données actuelles sur l'Age du Bronze semble être exceptionnelle. Il se pourrait cependant que la population qui vécut dans la zone de Truşeşti à l'époque de la culture Noua ait été une enclave laissée par les tribus des tombes tumulaires à ocre.

BIBLIOGRAPHIE SOMMAIRE

1. Cristescu Maria, *Contribuţie la studiul antropologic al unor schelete de la sfîrşitul epocii bronzului şi începutul epocii fierului din Moldova*, ArhMold, 1, 1960, p. 129—148.
2. Cristescu Maria et Serafina Antoniu, *Contribuţie la cunoaşterea structurii antropologice a populaţiei aparţinînd culturii Noua din Moldova*, AUI, 8, 1962, 2, p. 193—204.
3. Cristescu Maria, Serafina Antoniu et Rachel Klüger, *Studiul antropologic al scheletelor de la Cioinagi-Bălinteşti*, St. cerc. antropol., 2, 1965, 1, p. 29—42.
4. Maximilian C., V. V. Caramelea, Adina Negrea-Gherghea. *Sărata Monteoru. Studiu antropologic*, Bucureşti, 1962.
5. Maximilian C. şi Ioana Popovici, *Observaţii antropologice asupra scheletelor din perioada bronzului de la Zimnicea*, Probleme de antropologie, 6, 1961, p. 38—42.
6. Maximilian C., *Observaţii antropologice asupra craniilor de la Poiana*, Probleme de antropologie, 5, 1960, p. 71—82.
7. Necrasov Olga, *Asupra unor cranii vechi trepanate găsite pe teritoriul R.P.R.*, Probleme de antropologie, 1, 1954, p. 119—126.
8. Necrasov Olga et Cristescu Maria, *Contribuţie la studiul antropologic al scheletelor din complexul mormintelor cu ocru de la Holboca-Iaşi*, Probleme de antropologie, 3, 1957, p. 73—147.
9. Necrasov Olga et Marie Cristescu, *Etude antropologique des squelettes énéolithiques de Dolheştii Mari (tombe à ciste*, AUI, 1959, p. 47—60.
10. Necrasov Olga, E. Floru, D. Nicolaescu-Plopşor, *Contribution à l'étude de la pratique de la trépanation chez les populations préhistoriques du territoire de la R. P. Roumaine*, Przeglad Antropologiczny, 25, 1959, p. 9—32.
11. Necrasov Olga et Marie Cristescu, *Contribution à l'étude anthropologique des squelettes des tombes à ocre, trouvés sur le territoire de la R. P. Roumaine*, dans *Actes du VIe Congr. intern. des Sci Anthrop. et Ethnol.*, I, Paris, 1960, p. 663—667.
12. Necrasov Olga, Maria Cristescu et Serafina Antoniu, *Etude anthropologique des squelettes de Smeeni datant de l'Enéolitique et de l'Age du Bronze*, Ann. roum. d'anthropol., 1, 1964, p. 19—28.
13. Necrasov Olga şi Maria Cristescu, *Studiul antropologic al scheletelor de la Truşeşti aparţinînd culturii Noua* St. cerc. antropol., 5, 1968, 1, p. 3—47.
14. Necrasov Olga, Serafina Antoniu et C. Feodorovici, *Sur la structure anthropologique des tribus néo-énéolithiques appartenant à la culture des amphores sphériques*. Ann roum. d'anthropol., 9, 1972, p. 9—25.
15. Necrasov Olga, *Evolution de la structure anthropologique de la population de la Roumanie, depuis le Paléolithique jusqu'à nos jours et les problèmes qui s'y rattachent*. Ann. roum. d'anthropol., 10, 1973, p. 3—19.
16. Necrasov Olga, St. Comănescu, Margareta Onofrei et C. Feodorovici, *Etude anthropologique des squelettes de Zimnicea datant de l'Age du Bronze récent*, Dacia, N.S., 17, 1973, p. 99—125.
17. Necrasov Olga et Marie Cristescu, *Structure anthropologique des tribus néo-énéolithiques et de l'Age du Bronze de Roumanie*, Fundamenta, R.B. 3, 1973, p. 137—152.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

18. Necrasov Olga, *Nouvelles contributions à l'Anthropologie de l'Age du Bronze en Roumanie*. Anthropologie, 1, 1976, 1—2, p. 75—77.
19. Necrasov Olga, *L'Anthropologie de l'aire thrace*, dans *Actes du IIe Congrès intern. de Thracologie*, III, Bucarest, 1976, p. 423—443.
20. Necrasov Olga, *Les populations de la période de transition du Néo-Enéolithique à l'Age du Bronze roumain et leurs particularités anthropologiques*. Archives suisses d'anthropologie générale, Genève, 1979, 43, 2, p. 59—68.
21. Necrasov Olga, *Sur quelques particularités démographiques de nos populations préhistoriques*, Bull. et Mém. de la Société d'Anthrop. de Paris, 6, 1979, s. XIII, p. 191—196.
22. Necrasov Olga, *Structure anthropologique des populations anciennes et récentes de la R. S. Roumanie*, dans Rassengeschichte der Menschheit, 6, 1979, p. 51—96.
23. Necrasov Olga, *Physical anthropological Characteristics of skeletons from the kurgan graves in Romania*, Journal of Indoeuropean studies, 8, 1980, 384, p. 337—343.
24. Necrasov Olga, *Anthropology of the populations of the Noua Teiuș culture (Bronze final) of Romania*, dans *II-nd anthropological Congress of Ales Hrdlicka Prag*, Prague, 1982, p. 383—385.
25. Necrasov Olga, Maria Cristescu, D. Botezatu, Georgeta Miu, *Sur les caractéristiques anthropologiques de la population néolithique de Cernica, appartenant à la culture Boian*. Ann. roum. d'anthropol., 20, 1983, p. 3—15.
26. Nicolaescu-Plopșor D. et Ioana Popovici, *Les populations néolithiques du bassin du Danube. Les tribus des civilisations de Boian et de Gumelnița*. Ann. roum. d'anthropol., 4, 1967, p. 3—16.
27. Repciuc E. et Al. Gheorghiu, *Les squelettes du l'Epoque de Bronze de la station Monteoru Sărata*, dans *Recueil d'études médicales*, Bucarest, 1949, p. 107—168.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Descoperirile hallstattiene din zona Aiudului

ALEXANDRU VULPE

Cunoscute de multă vreme în literatura de specialitate, descoperirile funerare hallstattiene de la Aiud, apărute de-a lungul mai multor decenii și publicate la date și în locuri diferite, nu s-au bucurat încă de o prezentare unitară, în ciuda destul de numeroaselor referințe făcute cu diverse ocazii. Prezentarea lui M. Roska din 1937, reluată în 1942 [1], este cea mai cuprinzătoare, totuși incompletă; cea făcută recent de V. Vasiliev este mai completă, dar foarte succintă [2]. Izbindu-ne în repetate rînduri de dificultăți în cercetarea și verificarea materialelor provenite de aici, socotim că o reexaminare a lor, însoțită de ilustrarea tuturor pieselor accesibile, fie prin noi desene, fie prin reproduceri a celor publicate, va fi de un real folos pentru studiul grupului hallstattian tîrziu din Transilvania [3]. Vom profita de acest prilej pentru a exprima și cîteva opinii despre cronologia și interpretarea cultural-istorică a acestui grup.

Pe teritoriul Aiudului descoperirile în cauză se repartizează în două zone : — una, mai restrînsă, în nord-estul orașului (zona „Parc"), alta, foarte extinsă, situată la circa un kilometru depărtare de zona „Parc", pe marginea terasei superioare a Mureșului, de o parte și de alta a proeminenței „Dîmbul cocoșului" (punctele nr. 12—17 mai jos; fig. 1) [4]. O serie de confuzii ce s-au ivit în repartizarea descoperirilor se datoresc în mare parte perturbărilor produse de cele două conflagrații mondiale colecțiilor colegiului Bethlen care au constituit ulterior baza Muzeului de istorie din Aiud : o parte a materialelor s-au pierdut sau rătăcit, multe au putut fi identificate, iar altele se vor mai găsi în viitor. Tabloul de mai jos este prin urmare o reflectare a stadiului actual, atît al materialului, cît și al cunoștințelor noastre despre necropolele hallstattiene din hotarul Aiudului [5]. Mai amintim că toate descoperirile au fost făcute în mod întîmplător, numai în cîteva cazuri putîndu-se face observații mai amănunțite.

Ordinea descrierii este cea a dispunerii topografice înfățișate mai sus. La numerotare s-au avut în vedere, pe cît posibil, complexele închise. Dacă deci, în multe cazuri, numărul de ordine indică un mormînt, în altele, unde lipsesc informații, acesta se referă la un lot de descoperiri, putînd cuprinde piese din mai multe morminte.

ZONA I („Parc")

1 — *„Terenul lui Cinege.* — Este situat la sud și sud-est, în imediată apropiere de parcul actual, fiind astăzi o zonă locuită. Un mic sondaj, efectuat în 1971 de Vl. Zirra, nu a dus la nici o descoperire nouă. — Mormînt de inhumație; scheletul descompus era întins în nisipul aluvionar, fiind orientat

[1] M. Roska, ESA, 11, 1937, p. 184 și urm., nr. 29; idem, *Erdély régészeti repertóriuma* (în continuare : *Rep.*), 1942, p. 188, nr. 25. Tot sumară este și descrierea descoperirilor la M. Párducz, Acta ArchHung, 4, 1954, p. 58, nr. 8—10. În rest, vezi bibliografia citată mai jos.

[2] V. Vasiliev, *Sciții agatîrși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca, 1980, p. 141 (în continuare : *Sciții*).

[3] O încercare similară, avînd însă ca obiect descoperirile de tip celtic de la Aiud, la I. H. Crișan, StComSibiu, 18, 1974, p. 71.

[4] *Ibidem*, p. 73—74 și 82.

[5] Mulțumesc în primul rînd colegei Matilda Takács de la Aiud, care mi-a acordat un ajutor substanțial în identificarea obiectelor după vechiul inventar; dînsa a redactat vocea „Aiud" din Repertoriul arheologic al județului Alba și, astfel, a fost în măsură să-mi dea prețioase informații privind identificarea pe teren a locurilor de descoperire. Mulțumesc de asemenea, directoarei Muzeului Aiud, Lidia Chițu, pentru permisiunea de a studia colecțiile și de a ilustra materialele inedite. Am indicat în legenda figurilor originea ilustrației; lipsa acestei mențiuni arată că desenul a fost întocmit de subsemnatul.

THRACO-DACICA, t. V, nr. 1—2, București, 1984, p. 36—63

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

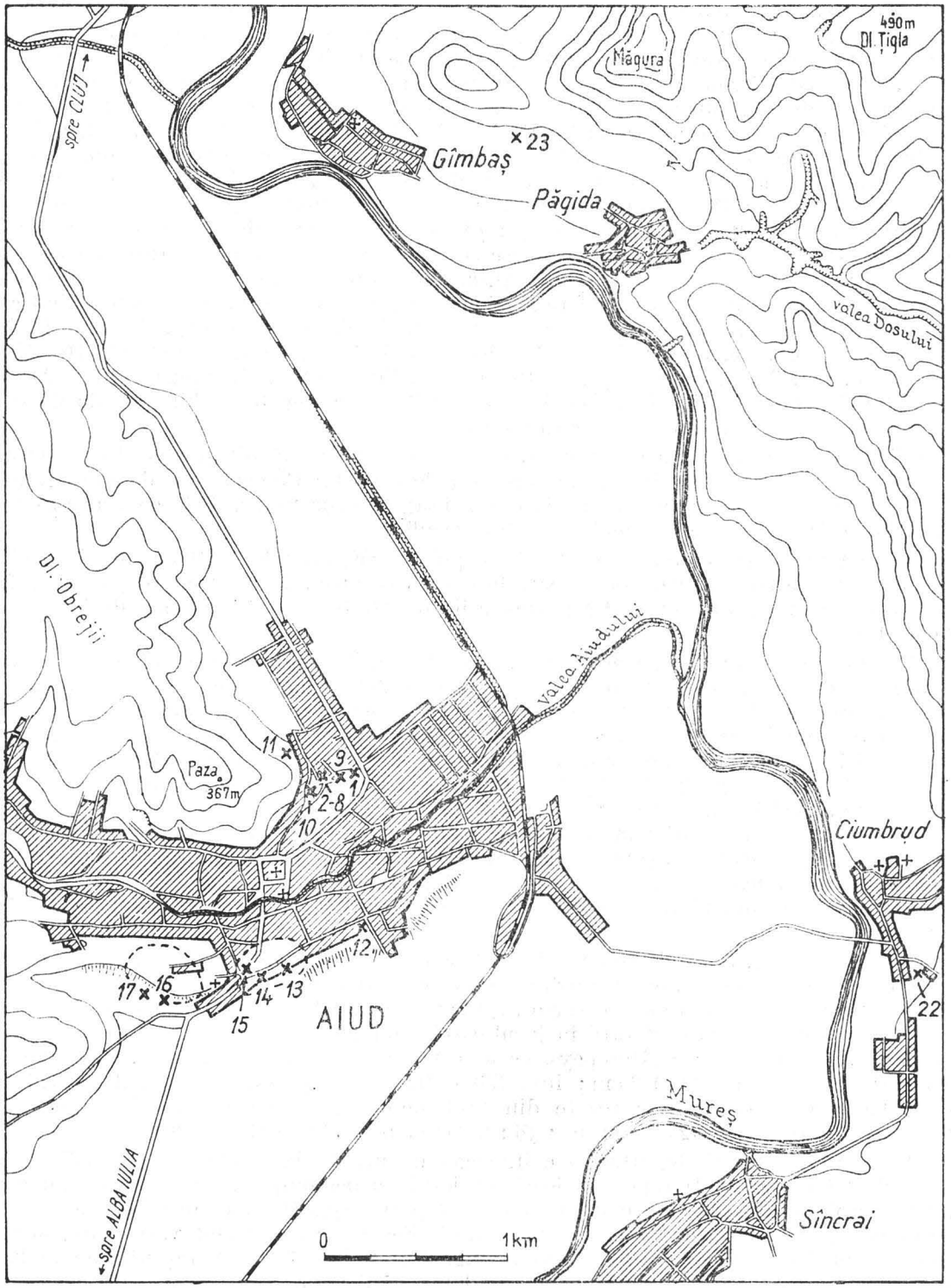

Fig 1. Zona Aiudului. Numerele corespund celor din catalog.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

cu capul spre NV. Descoperire 1886. Inventarul, după datele culese de Herepey : *a* — Topor bipen de fier, rău consevat. L : 15,5 cm (fig. 2/1). *b* — Akinakes fragmentar de fier foarte prost conservat ; se păstrează minerul cu bara terminală, garda şi o mică parte din lamă ; aceasta din urmă se subţiază uşor spre unul din tăişuri, dar starea precară nu îngăduie să se precizeze dacă a avut un singur tăiş. Plăcile cordiforme ale gărzii nu s-au păstrat ; urmele sudurii prin ciocănire a acestora pe corpul gărzii se disting sub forma unei uşoare îngroşări transversale (astăzi nu se mai observă imaginea cordiformă redată pe ilustraţia lui Roska). L : 15,5 cm ; inv. 3262 (fig. 2/2, 6/4). *c* — vas de lut „zdrobit", lucrat cu mîna, nedecorat şi prost ars (probabil un vas mare pîntecos) ; nu s-a putut reconstitui. Piesele *a—c* se aflau pe partea dreaptă a scheletului. *d* — cercel („brăţară") de bronz cu un capăt conic ; ∅ : 4,5 cm (fig. 2/3). *e* — fragment dintr-o piesă asemănătoare însă din aur ; trei fragmente ; gr. 2,47 g ; titlu : 750‰ ; ∅ : circa 6—7 cm (fig. 7/9) ; se păstrează în Muz. Alba Iulia (inv. P 6265 a—c). Aceste două piese se aflau, zice-se, tot pe partead reaptă. *f* — lîngă genunchiul stîng se aflau 43 de vîrfuri de săgeţi, aşezate grămadă, din care 38 au intrat în colecţia muzeului Aiud. Din acestea, zece exemplare au două tăişuri iar celelalte, trei muchii, fiind reprezentate prin variante diverse (fig. 2/4—16) ; numai cîteva se mai află acum în Muz. Aiud. — K. Herepey ArchÉrt, 17, 1897, p. 65, fig. 3 şi 4, la p. 64 ; idem, AFM, II, 1, 1901, p. 154, pl. 16 ; M. Roska, ESA, 11, 1937, p. 184, fig. 9 ; idem, *Rep.*, p. 188, nr. 25, fig. 224 ; C. Buzdugan, Cerc ArhMIRSR, 2, 1976, p. 239, fig. 6/6 ; V. Vasiliev, ActaMN, 16, 1979, p. 16, fig. 3/1 (akinakes-ul ; ilustraţia din publicaţii reproduce desenele lui Herepey din 1897).

„Parc". — Pe partea stîngă a drumului ce urcă în serpentină dinspre nord spre promenadă, la capătul de sus al acestuia, la circa 75 m spre vest de locul lui Cinege, s-au descoperit, în primăvara 1894 [6], şase morminte de înhumaţie iar în 1895, al şaptelea (nr. 2—8). Cele ce urmează se bazează pe relatările lui Herepey care s-a deplasat la faţa locului.

2 — Schelet întins pe spate, orientat NV (capul) — SE, aflat la — 40 cm în pietrişul aluvionar. Lîngă craniu se aflau trei vase de culoare brună, prost arse : *1* — vas mare pîntecos, fragmentar ; *2*, *3* — ceşcuţe cu toarta supraînălţată (uneia îi lipseşte toarta). *4* — prîsnel de lut (fusaiolă ?) ; ∅ : 1,8 cm (fig. 6/20).

3 şi **4** — La 6 m de nr. 2 s-au descoperit, la — 23 cm, în pămîntul vegetal, două schelete alăturate (mormînt dublu ?), orientate tot cu capetele spre NV. Lîngă capete se aflau două străchini (poate sînt exemplarele inv. 5128—29 ; fig. 7/4,5). Din zona respectivă s-au recuperat : — un vîrf de săgeată cu trei muchii (fig. 2/18) ; — un cîrlig de fier torsionat în partea superioară ; L : 8,4 cm ; inv. 3596 (fig. 6/7) ; pentru interpretarea acestui obiect v. mai jos, p. 54) ; — două brăţări de bonz, una de tip hallstattian timpuriu (fig. 2/17), a doua, de tip celtic, provine fără îndoială din inventarul unui mormînt celtic din apropiere ; — „brăţară" (cercel) cu capete conice.

5 — La 9 m de nr. 4 s-a aflat un schelet foarte descompus, avînd aceeaşi orientare ; se păstra un femur, care era uşor încovoiat, şi maxilarele ; după conformaţia oaselor mormîntul aparţinuse unui individ matur de talie mică. La cap era un vas care, după descriere, ar fi fost de tip bitronconic pîntecos, cu patru apucători sub pîntece ; înălţ : 35 cm ; ∅ gurii : 10 cm, al fundului, 5 cm *(sic!)* ; marginea răsfrîntă.

6 — La 10 m de nr. 5 s-a descoperit, la — 30 cm, un schelet cu totul descompus, orientat tot NV-SE. De lîngă schelet s-a recuperat o oglindă de bronz circulară, cu mîner central ; discul are faţa uşor convexă ; veriga de prindere de pe verso ruptă ; patină verde-închis, zgrunţuroasă. Pe marginea discului se observă urma unei perforaţii în jurul căreia sînt pete de rugină ; s-a presupus că fusese prevăzută cu un mîner de fier (Herepey), ce a fost aplicat ulterior (Vasiliev), fapt plauzibil dar nu absolut sigur. ∅ : 11,7 × 11,9 cm ; inv. 3393 (fig. 6/6). Tot din inventarul acestui mormînt mai făceau parte fragmentul unei rozete din tablă de bronz, decorată cu şiruri de puncte dispuse „în cruce" (fig. 2/19) şi o verigă de bronz ; ∅ : 2,8 cm ; inv. 5380b (fig. 2/20).

7 — La alţi zece metri depărtare (se înţelege, de nr. 6), la — 1,30, s-a identificat o groapă săpată în pietrişul aluvionar. Herepey crede că scheletul s-a descompus ; de fapt nu s-au găsit oase umane. În groapă se afla un vas mare pîntecos cu patru apucători, în interiorul căruia se aflau oase de animale şi o ceşcuţă cu toarta supraînălţată. Foarte probabil sînt vasele inv. 3606 (brun-cenuşiu cu suprafaţa netedă ; înălţ. 38 cm ; fig. 7/2) şi inv. 3604 (cenuşiu-brun ; înălţ : 5 cm ; fig. 7/3). Deasupra vasului mare se afla un vîrf de lance de fier, prevăzut cu o apărătoare (teacă) de

[6] În ArchÉrt, 17, 1897, apare greşit „anul 1897".

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Fig. 2. Aiud-„Parc". 1—16: nr. *1*; 17, 18: nr. *4*; 19, 20: nr. *6*; 21, 22: nr. *7* (după Herepey); 23: nr. *11* (după Roska). Scări diferite.

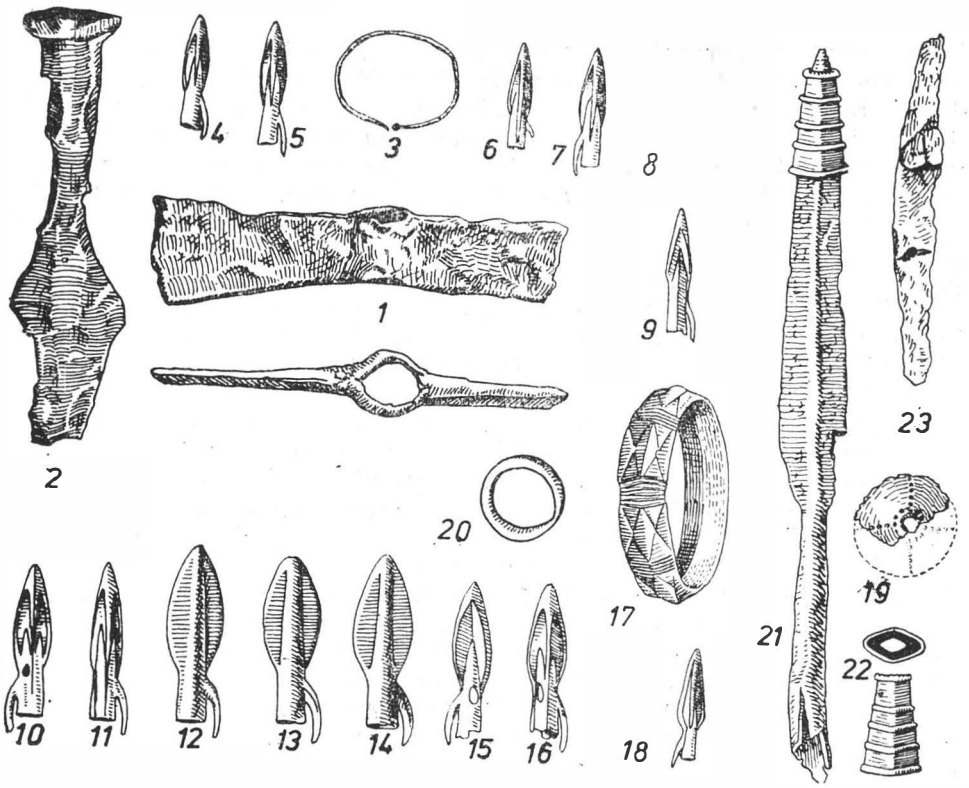

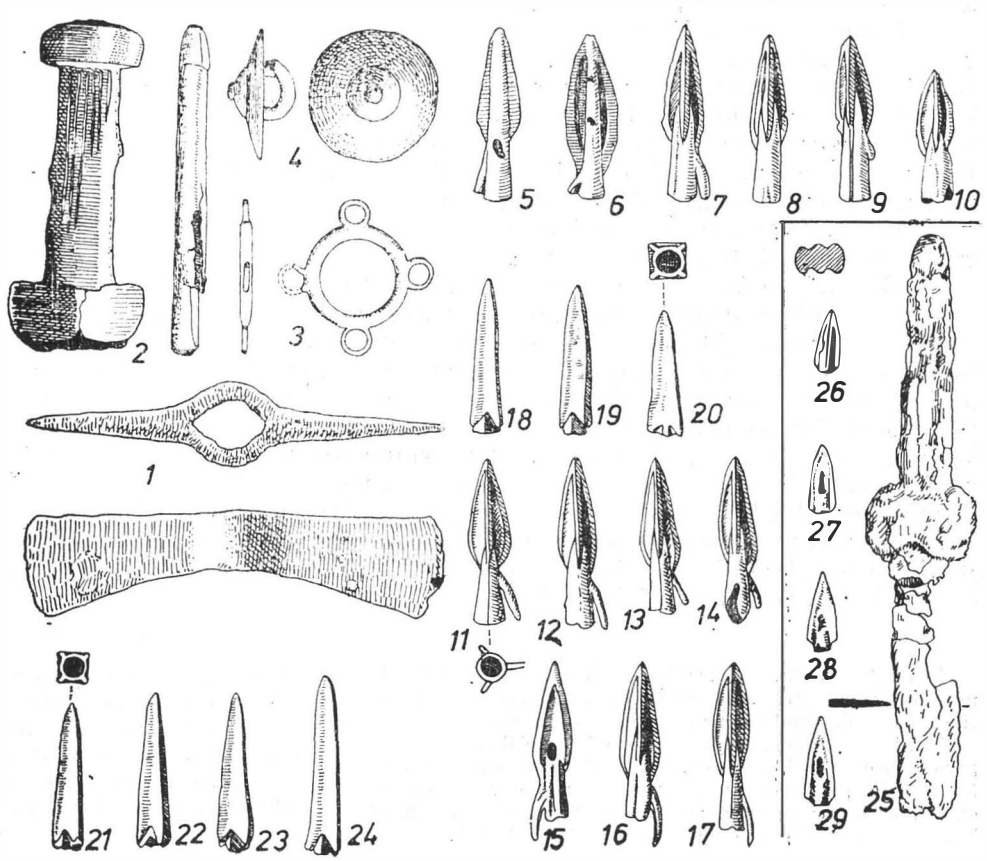

Fig. 3. Aiud-„Parc". 1—24: nr. *8* (după Herepey); 25—29: nr. *12* (după Roska). Scări diferite.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

bronz, ornată cu nervuri transversale (fig. 2/21, 22). Lancea este probabil cea aflată sub nr. inv. 3592 (rău conservată, lung.: 39 cm; fig. 7/1). Nu am găsit teaca (lung.: [14 cm). Párducz crede că dispunerea inventarului sugerează mai degrabă un mormînt de incinerație ori unul simbolic. Roska descrise lancea și teaca în cadrul descoperirilor celtice, publicînd totodată și o descoperire similară de la Șard, jud. Alba, de altfel singura analogie pentru teaca de bronz pe care o cunoaștem (Közlemények, 4, 1944, p. 65, 68, nr. 88 și 110, fig. 43; *Rep.*, p. 241, nr. 20, fig. 295) [6a]. Pentru nr. 2—7 Herepey, ArchÉrt, 17, 1897, p. 325 și urm. cu fig. la p. 327; idem AFM, II, 1, 1901, p. 154, pl. 17—19; Roska, ESA, 11, 1937, p. 184 și Rep., p. 188; M. Párducz, ActaArchHung, 4, 1954, p. 58; Vasiliev, *Sciții*, p. 113, pl. 24/2 (oglinda).

8 — „*Parc*". În februarie 1895, în partea de est a platoului unde se descoperiseră cu un an înainte mormintele nr. 2—7, lucrători ce săpau la pietriș au aflat un alt mormînt de înhumație. Potrivit lui Herepey, care s-a deplasat la fața locului imediat după descoperire, resturile descompuse ale unui schelet zăceau în pietrișul aluvionar. Din inventar s-au recuperat (precizarea că toate obiectele s-ar fi aflat la dreapta mortului nu inspiră încredere): *a* — Topor bipen de fier. L: 15,5 cm (fig. 3/1). *b* — Akinakes de fier cu mînerul „învelit" (probabil prin supraturnare) în tablă de bronz; se păstrează doar mînerul cu garda și un ciot din lamă despre care se relatează că ar fi avut două tăișuri. Învelișul de bronz este crăpat în cîteva locuri, iar în lungul mînerului se văd șase linii paralele incise. L: 11,5 cm (fig. 3/2). *c* — 20 vîrfuri de săgeți din care, șapte din os cu patru muchii, două de bronz cu două tăișuri și 11 tot de bronz, cu trei muchii (fig. 3/5—24). *d* — Verigă de bronz cu patru urechiușe; ∅: 5,5 cm (fig. 3/3). *e* — Buton (faleră) de bronz cu urechiușă de prindere ∅: 4,6 cm (fig. 3/4). K. Herepey, ArchÉrt, 18, 1898, p. 268 cu fig.; Roska, ESA, 11, 1937, p. 186, fig. 23, 24 și *Rep.*, p. 189, fig. 225; Buzdugan, CercArhMIRSR, 2, 1976, fig. 6/8 și Vasiliev, ActaMN, 16, 1979, p. 16, fig. 3/2 (akinakes-ul).

9 — „*Parc*". Ziarul „Alsófehér" (I. 1906, nr. 46, p. 2) informează despre descoperirea, în aceeași zonă, a unui schelet „scitic"; oasele și inventarul au fost depuse în Muz. Aiud, dar n-au putut fi identificate. Matilda Takács a identificat locul mormîntului pe str. 23 August, în imediata vecinătate a terenului lui Cinege.

Herepey (AFM, II, 1, p. 18/179—184, 186) ilustrează o serie de vase, cu indicația că au fost găsite în „Parc", fără a preciza cărui mormînt aparțin (vas mare pintecos, fig. 6/8, cinci ceșcuțe fig. 6/9—13). O parte sînt cele din Muz. Aiud, inv. 3601 (înălț: 7,6 cm; fig. 7/12), 3602 (înălț: 7,8 cm; fig. 7/6), 3605 (înălț: 6,6 cm; fig. 7/7) și 3609 (înălț: 6 cm; fig. 7/8). Apoi un vas cu două torți (o fi cana din nr. 7?), cenușiu; inv. 3608; fig. 6/14; cf. și I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, București, 1969, p. 297, pl. 12/1. Herepey *(ibidem*, pl. 19/187—189) mai ilustrează trei cercei cu capete conice, din bronz (fig. 6/15—19; unul este desigur cel pomenit în inventarul mormîntului dublu).

10 — „*Parc*". În spatele bufetului, aproximativ în mijlocul parcului, un elev a găsit, în 1977, un vîrf de lance de fier, ruginit, care este aproape sigur hallstattian. L: 20,9 cm; inv. 13681 (fig. 6/5).

11 — „*Via Winkler*" [7]. Muncitori zilieri au descoperit, în 1912, un mormînt de incinerație și numeroase obiecte de fier, majoritatea de tip celtic. Printre ele se afla un akinakes și un cuțit de luptă ce pot fi atribuite Hallstattului, provenind din inventarul unuia sau, mai probabil, a două morminte, pe care le putem bănui a fi fost de înhumație. Date suplimentare lipsesc. *a* — pumnal-akinakes de fier, cu bara terminală fixată pe un cep de capătul mînerului. Pe una din fețele mînerului se văd patru linii longitudinale gravate. Placa cordiformă se păstrează numai pe una din fețe; pe latura superioară a plăcii se observă o proeminență în formă de ic, situată în centrul gărzii. Lama, cu două tăișuri, avea două șănțuiri fine de o parte și de alta a muchiei mediane, care se mai disting doar pe una din fețe. L: 23,2 cm (în stare actuală); inv. 5133 (fig. 6/3). *b* — cuțit de luptă de fier, foarte ruginit; pe bucățile de rugină ale mînerului se vedeau urmele imprimate ale fibrelor placajului de lemn. L (la descoperire): 18 cm (fig. 2/23). M. Roska, DolgSzeged, 5, 1929, p. 82, fig. 1/3 și 2/3; V. Vasiliev, ActaMN, 16, 1979, p. 17, fig. 2/1.

[6a] Pentru atribuirea acestui mormînt Hallstattului se pronunță și St. Ferenczi, ActaMN, 3, 1966, p. 62, considerîndu-l a fi de tipul celor cu cenușa împrăștiată.

[7] I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 73, pune la îndoială locul descoperirii, încercînd să demonstreze că materialele celtice, dezvelite în 1912, provin de fapt din zona „Parc" (unde, adăugăm, exista, în extremitatea nordică, o proprietate a doctorului Winkler). În acest caz este probabil ca și piesele hallstattiene să provină din unul sau două morminte ale acestei zone, desigur altele decît cele descrise mai sus. Deși argumentele lui Crișan, bazate pe confruntarea registrelor de inventar ale colegiului Bethlen cu colecțiile Muzeului Aiud, sînt îndreptățite pentru a marca proveniența unora dintre materialele celtice, ele nu pot fi hotărîtoare și pentru obiectele aici în discuție. De fapt chestiunea nu mai poate fi lămurită.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

ZONA II

12 — „*Hellós*". Locul se află pe partea cea mai joasă a pantei line ce coboară de-a lungul terasei Mureşului (paralel cu str. Ec. Varga), din Dîmbul Cocoşului. Mormînt de înhumaţie descoperit 1913, cu prilejul unor lucrări de construcţii. Inventarul recuperat consta din : *a* — sabie akinakes de fier (cu un tăiş) ; starc foarte rea ; s-au conservat mînerul, garda şi o parte din lamă. Pe ambele feţe ale mînerului două şănţuiri longitudinale. Placa cordiformă s-a păstrat doar pe una din feţe ; e posibil, dar nu sigur, să fi avut contur rotunjit ; pe latura superioară se distinge excrescenţa în formă de ic. L. iniţială : 20,7 cm ; actuală : 12,6 cm ; inv. 5433 (fig. 3/25 ; 6/2). *b* — Cel puţin patru vîrfuri de săgeţi din bronz cu trei muchii, unul cu tub de înmănuşare, restul fără tub (fig. 3/26—29). *c* — Roska relatează că din acelaşi mormînt au ajuns într-o colecţie particulară 16 vîrfuri de săgeţi din os şi fragmentele unui vas (nu ştim unde se află). M. Roska, DolgCluj, 5, 1914, p. 13, fig. 1 ; ESA, 11,1937, p. 188 ; *Rep.*, p. 189 ; C. Buzdugan, CercArhMIRSR, 2, 1976, p. 239, fig. 8/5 ; V. Vasiliev, ActaMN, 16, 1979, p. 16, fig. 6/4 (akinakes-ul). Tot din această zonă provine un vas pîntecos intrat în Muz. Aiud la sfîrşitul secolului trecut (inv. 3160 ; brun-cenuşiu, suprafaţa zgrunţuroasă ; înălţ : 25,4 cm ; fig. 7/11).

13 — „*Dîmbul cocoşului*". În cursul primului război s-au descoperit, pe terenul fostei şcoli viticole (pe locul spitalului actual), în condiţii ce n-au permis observarea situaţiilor arheologice, numeroase materiale hallstattiene, constituind inventarul unuia sau mai multor morminte. Afirmaţia lui Roska că provin „în mod cert" din morminte de incineraţie e considerată de Párducz ca nefiind susţinută de nici o dovadă. Obiecte recuperate : *a*, *b* — Două psalii din bară de fier, cu capetele îngroşate în formă conică. Piesa *a* are doi ocheţi laterali de care atîrnă cîte o mică verigă de fier ; de veriga superioară era prins fragmentul unei garnituri de bronz (asemănătoare piesei *c* de mai jos). L : 12,2 cm ; inv. 4377 (fig. 4/1). Piesa *b* are trei ocheţi dispuşi de o parte şi de alta a barei. De cel superior atîrna o mică verigă de fier de care era prinsă garnitura de bronz *c*. L : 13,5 cm (fig. 4/2). Ocheţii laterali ai ambelor psalii au fost realizaţi prin ciocănire şi perforare. *c* — garnitură din tablă de bronz compusă din două feţe îndoite şi împreunate cu un nit ; servea la fixarea unuia din curelele hamului. L : circa 9,5 cm (fig. 4/3). *d*, *e* — Două verigi de fier. ∅ : 3,2 şi 4,7 cm (fig. 4/8,9). *f*, *g* — Două zăbale de fier cu psalii inclare. Muştiucul este alcătuit din două piese. Exemplarul *f* este mai prost conservat. Muştiucul piesei *g*, bine conservată, este masiv şi faţetat prin ciocănire. L totală : 19,2 şi 22,8 cm ; inv. 5365 şi 5367-68 (fig. 4/5, 6). *h* — Jumătate de zăbală de fier ; se păstrează una din piesele muştiucului şi o psalie inclară. L (muştiucului) : 9 cm ; ∅ : psaliei : 5,8 cm ; inv. 5370 (fig. 4/4 a). O altă jumătate de zăbală, identică, se află sub inv. 2657 (fig. 4/4b). Trebuie să fie o eroare deoarece ambele piese alcătuiesc cu siguranţă un întreg. Pentru aceasta pledează, pe lîngă factură şi dimensiuni, şi forma pieselor muştiucului, unul din exemplare avînd ocheţii dispuşi perpedicular unul faţă de celălalt. *i* — Piesă de muştiuc în formă de ∞ ; ruginită. L : 6,6 cm ; inv. 5366 (fig. 4/7). *j* — Aplică-buton de bronz în formă de cruce malteză, cu urechiuşă de prindere pe verso. L : 4,1 cm ; inv. 5375 (fig. 4/13). *k* — Rozetă stelară de bronz cu şase spiţe, turnată monovalv. ∅ : 2,8 cm (fig. 4/10). *l* — Butoni pentru petrecerea curelelor ; bronz ; patru exemplare din care am identificat în Muz. Aiud trei (inv. 5377—79). ∅ : 2,3 ; 2,4 ; 2,3 cm (fig. 4/11a-c). *m* — 42 de butoni de bronz în formă de coşuleţ. ∅, în jur de 0,9 cm (fig. 4/12). Roska menţionează şi ilustrează doar piesele *a*—*g* şi *m* ; nu am reuşit să văd piesele *b*—*e* şi *m*. — S. Gallus/T. Horváth, *Un peuple cavalier préscythique en Hongrie*, Budapesta, 1939, p. 44 (descriere fără ilustraţii) ; M. Roska, Közlemények, 2, 1942, 2, p. 208. fig. 1 şi 2 ; M. Párducz, Apulum, 5, 1965, p. 105, fig. 1/2a, b ; idem, ActaArchHung, 17, 1965, p. 158.

14 — „*Dîmbul cocoşului*" (locul lui J. Sombory). — În 1889 s-a descoperit, cu ocazia săpării fundaţiei casei, la — 50 cm, în humus, resturi de oase umane (schelet descompus ?), împreună cu următoarele : *a* — Vas mare pîntecos (nu l-am identificat). *b* — Patru garnituri cruciforme, tubulare, de bronz ; dimensiuni : între 3,7 şi 3,9 cm ; inv. nou : 4892 (fig. 5/2—5). *c* — Rozetă cruciformă de bronz cu opt proeminenţe discoidale, decorate fiecare cu cercuri concentrice, şi, pe verso, cu urechiuşe de prindere. ∅ : 6,1 cm ; inv. 4891 (fig. 5/1). *d* — În AFM (pl. 17/168) se ilustrează o ceaşcă ce ar putea aparţine acestui lot. Deşi ilustraţia este deficitară n-ar fi exclus ca ceaşca în cauză să fie cea cu inv. 3161 (fig. 5/6 *a*, *b*). K. Herepey, ArchÉrt, 17, 1897, p. 66, fig. 5 ; Gallus/Horváth, *op. cit.*, p. 44, pl. 59/A ; Roska, *Rep.*, p. 190 ; Vasiliev, *Sciţii*, p. 95.

Pe acelaşi teren s-au descoperit ulterior mai multe vase şi fragmente ceramice care au fost donate Muzeului Aiud în 1951 : strachină invazată (brun-cenuşiu ; ∅ gurii : 14 cm ; fig. 7/16),

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

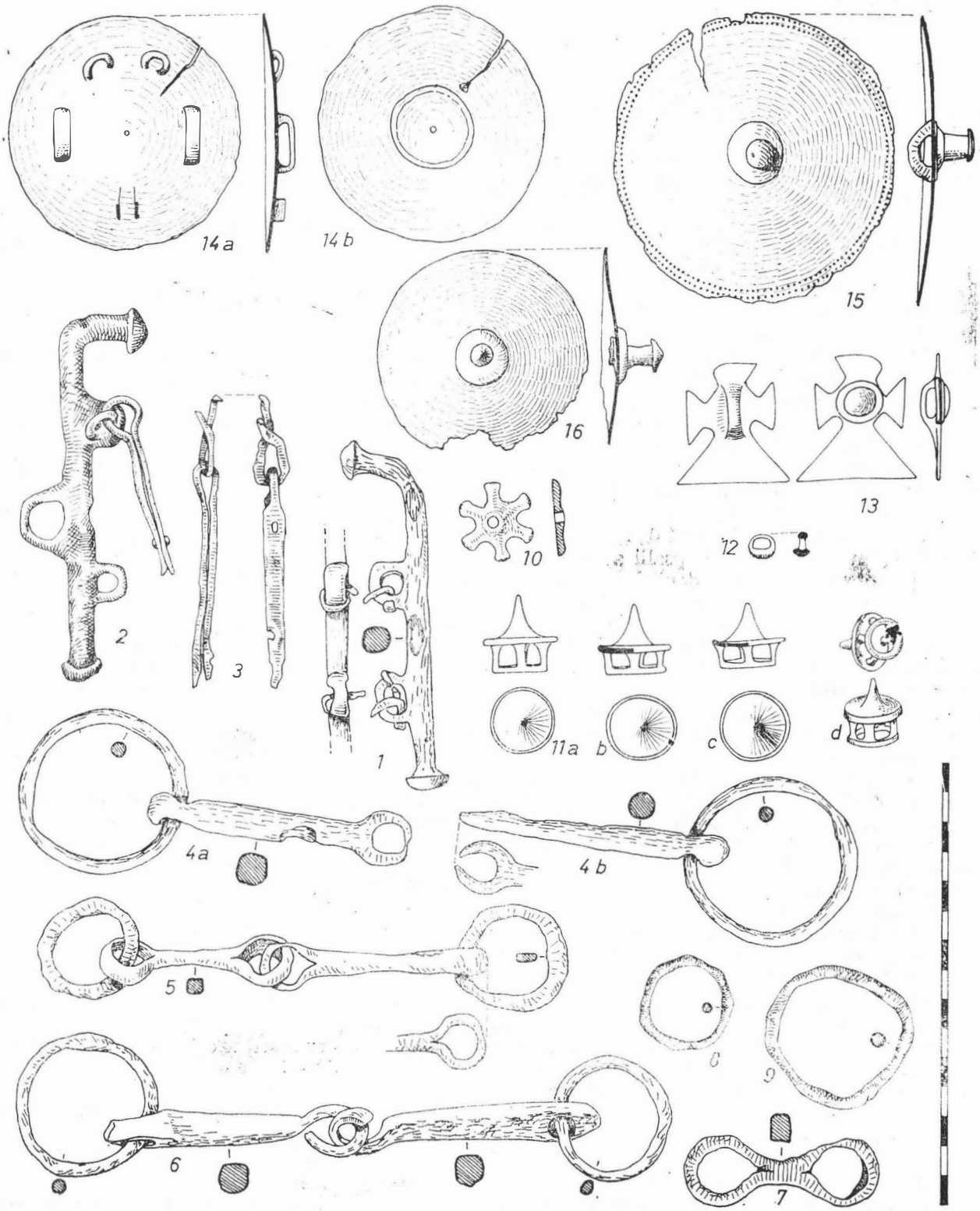

Fig. 4. Aiud, nr. *13*: 1—13 (2, 3, 11d, după Roska). „Aiud" (nr. *15*): 14—16. Cca 1 : 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

cană cu două torți și două proeminențe pe pîntecele canelat (cenușiu-negricios; suprafața netedă; înălț: 21 cm; fig. 7/17), cană mică, fragmentară (slip cenușiu negricios; înălț: 9 cm; fig. 7/13), patru fragmente din unul sau mai multe vase pîntecoase; cenușiu negricios (fig. 7/14, 15). Inv. 5481–84.

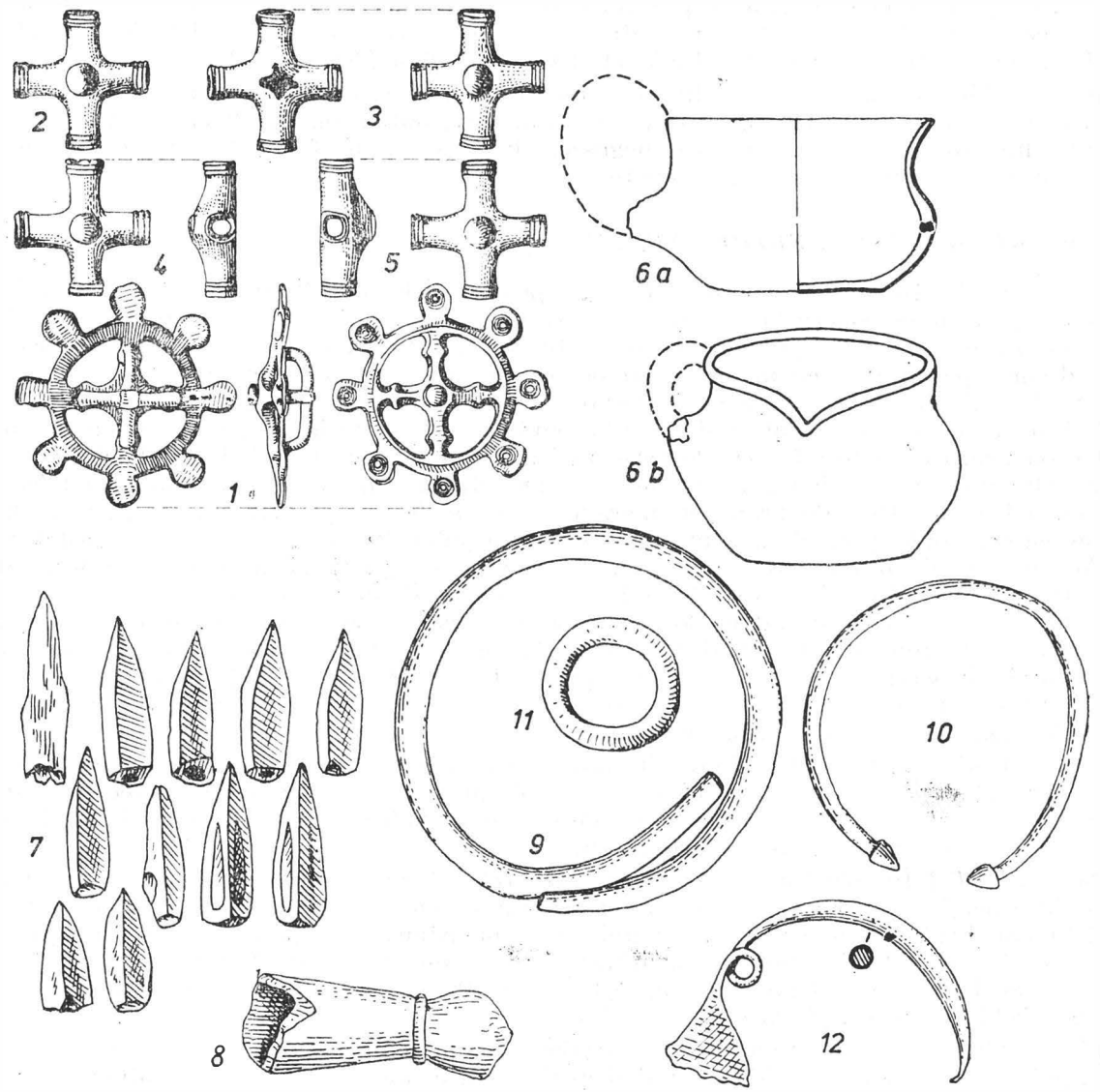

Fig. 5. Aiud (nr. *14*): 1–6 (6b după AFM). Nr. *16, 17*: 7–11 (după AFM). „Aiud" (nr. *20*): 12. 7–12 cca. 1:1; 1–5, 6, 1:2.

15 — „*Dîmbul cocoșului*" (atelierele I.M.A.) În 1957 s-a descoperit o ceșcuță cu toarta supraînălțată, brun-roșcat; înălț: 5,6 cm (fig. 7/10). Inv. 5529.

16 — „*Gerepen*". Locul este un platou de cca 1 km² ce se desprinde din Dîmbul cocoșului spre apus. Descoperirile arheologice au fost făcute în viile amplasate pe panta sudică și sud-estică a terasei; putem deci presupune ușoare alunecări de teren. În via lui J. Fonyó s-au descoperit în 1899, două morminte de înhumație, orientate NV–SE. Deși materialul scos cu acest prilej se referă la epoci diferite, reținem, ca aparținînd Hallstattului tîrziu, o „brățară" (cercel) cu capete conice;

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

bronz; ∅ : cca 4 cm (fig. 5/10). Tot acestui orizont ar putea fi atribuită şi o brăţară de bronz cu capetele petrecute şi o verigă de bronz ∅ : 6 cm (brăţara), 2 cm (veriga) (fig. 5/9, 11). Herepey, AFM, II, 1, 1901, p. 19/192, 193, 208; Roska, *Rep.*, p. 189.

17 — „*Gerepen*". Tot în 1899 s-a descoperit, cu prilejul lucrărilor viticole, un mormînt de înhumaţie, avînd pe partea stîngă 33 de vîrfuri de săgeţi din care cinci din bronz, cu trei muchii şi 28 din os, cu patru muchii (fig. 5/7), precum şi o teacă de fier cu capătul sferic (?) (Hallstatt?). L. tecii: cca 5 cm (fig. 5/8). Pe partea dreaptă se afla o ceaşcă (nu am identificat-o). Herepey, AFM, II, 1, pl. 19/194—205; Roska, ESA, 11, 1937, p. 186 şi *Rep.*, p. 189.

În Muz. Aiud se mai păstrează din acest loc un fund de vas pîntecos (cenuşiu-brun, suprafaţa netedă; înălţ: 8 cm; inv. 3611; fig. 7/19), o ceşcuţă (inv. 3613; înălţ: 4,9 cm; fig. 7/18) şi două fragmente dintr-un vas pîntecos cenuşiu-negricios (inv. 3614 a, b; fig. 7/20, 21). Aceste materiale ar putea proveni din mormintele menţionate.

LOCURI DE DESCOPERIRE INCERTE

18 — „*Aiud*". De pe teritoriul oraşului, fără precizarea locului de găsire, provin trei falere din bronz care, potrivit descoperirilor anoloage, serveau ca podoabe de harnaşament. Au fost descrise pe larg de Párducz, care a publicat şi fotografii bune. Le reluăm aici: *a* — Disc de bronz, ∅: 9,8 cm, decorat pe margine cu un dublu şir de puncte „au repoussé"; crăpată. Pe faţă un buton de bronz, fixat de disc printr-o şaibă; pe verso o urechiuşă de prindere (fig. 4/15); inv. 4748. *b* — Disc de bronz, ∅ : 7,9 cm, căruia îi lipseşte butonul central (se vede imprimată urma lui, precum şi perforaţia prin care a fost fixat). Pe verso mai multe urechiuşe de prindere: două cu secţiunea rotundă, alte două cu secţiunea rectangulară şi una dublă, turnate, toate, odată cu falera. Inv. 4749 (fig. 4/14). *c* — Disc de bronz cu marginea uşor răsfrîntă; ∅ : 7,2 cm, prevăzut pe faţă cu un buton cu cap conic, prins de disc printr-un ştift şi o şaibă. Pe verso urechiuşă de prindere, care va fi fost desigur de bronz, dar rupîndu-se, a fost reparată cu sîrmă de fier; se observă doar o pată de rugină. Inv. 4750 (fig. 4/16). Succesiunea numerelor de inventar sugerează că piesele au fost achiziţionate laolaltă, constituind un lot, iar asocierea unor piese similare cu o aplică cruciformă asemănătoare celei din lotul nr. 12 (fig. 4/13) la Artánd (Hajdúbihar) face ademenitoare ipoteza potrivit căreia şi aceste falere, găsite foarte probabil la un loc, provin de pe terenul fostei şcoli de viticultură sau, oricum, din zona necropolei II. — M. Párducz, Apulum, 5, 1965, p. 105 şi ActaArchHung., 17, 1965, p. 174, pl. 26/1a, b; 27/3, 4.

19 — „*Aiud*". De pe teritoriul oraşului provin două „brăţări" (cercei) cu capete conice care au ajuns în Muz. Budapesta (1933). Dat fiind că astfel de piese se găsesc de obicei pereche, credem că şi acestea atestă existenţa încă unui mormînt de înhumaţie hallstattian la Aiud, probabil de undeva din zonele descrise mai sus. Roska, *Rep.*, p. 191.

20 — „*Aiud*"? În colecţiile muzeului se păstrează o fibulă de bronz cu piciorul triunghiular. Provine din colecţia Szatlmáry şi a fost înregistrată în deceniul 1860-70 (inv. 17). Concentrarea de vestigii funerare hallstatiennе în zona Aiudului face plauzibilă descoperirea fibulei într-un astfel de context, deşi în colecţia amintită au intrat şi piese din alte părţi ale Transilvaniei. Unul din resorturi şi acul s-au rupt. L: 5,4 cm (fig. 5/12). — T. Bader, *Die Fibeln in Rumänien*, München, 1983 (PBF XIV, 6), p. 17, pl. 23/128.

21 — „*Aiud*". Din „împrejurimi" se menţionează un pumnal-akinakes rău conservat (*Rep.*, p. 191), publicat de Roska sub titlul „noi descoperiri scitice din împrejurimile Aiudului", împreună cu un vîrf de lance de fier şi vîrfuri de săgeţi găsite la Lopadea Nouă (Közlemények, 2, 1942, 2, p. 223 cu fig.); el precizează că în Muz. Aiud se mai păstrează un exemplar de *aceeaşi* lungime şi de *acelaşi* tip, originar de la Gîmbaş (M2/1911). Şi Pârvan, care vizitase colecţia gimnaziului Bethlen înainte redactării *Geticei*, menţiona *două* spade scurte de fier ca fiind descoperite la Gîmbaş (*Getica*, p. 352; de fapt doar una provine de la Gîmbaş). În Muz. Aiud se află într-adevăr un akinakes ce seamănă foarte mult cu piesa publicată de Roska şi care, în momentul cînd l-am studiat, era greşit inventariat (nr. 5133=akinakes-ul din punctul nr. 10). În registrul inventar stă scris, în dreptul numărului 4794 (menţionat de Roska), „Aiud", fără altceva. Piesa pe care am examinat-o (fig. 6/1a) a fost curăţată de rugină, fapt ce a dus la uşoare modificări ale conturului ei iniţial. Este curios totuşi că lungimea (22 cm) este mai mare decît a exemplarului publicat de Roska (21,5 cm); firesc ar fi fost să fie mai mică în urma curăţirii (dealtfel piesa nici nu fusese

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

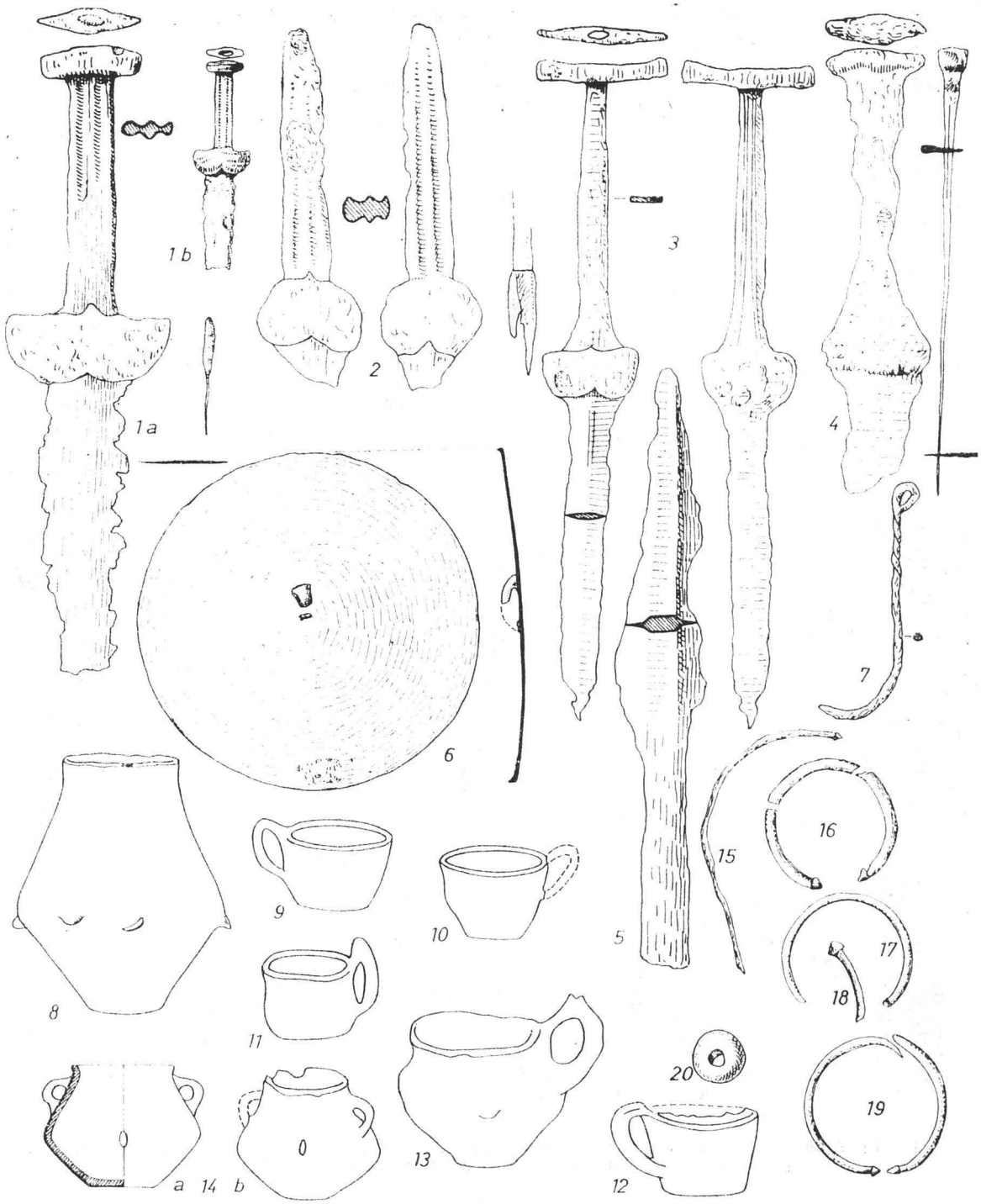

Fig. 6. Aiud. 1 : nr. *21* (1b, după Roska). 2 : nr. *12*; 3 : nr. *11*; 4 : nr. *1*; 5 : nr. *10*; 6 : nr. *6*; 7 : nr. *4*; 8—20 : Aiud-„Parc" (după AFM). 1—7, 15—20 : cca 1 :2 ; 8—12 : scări diferite.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

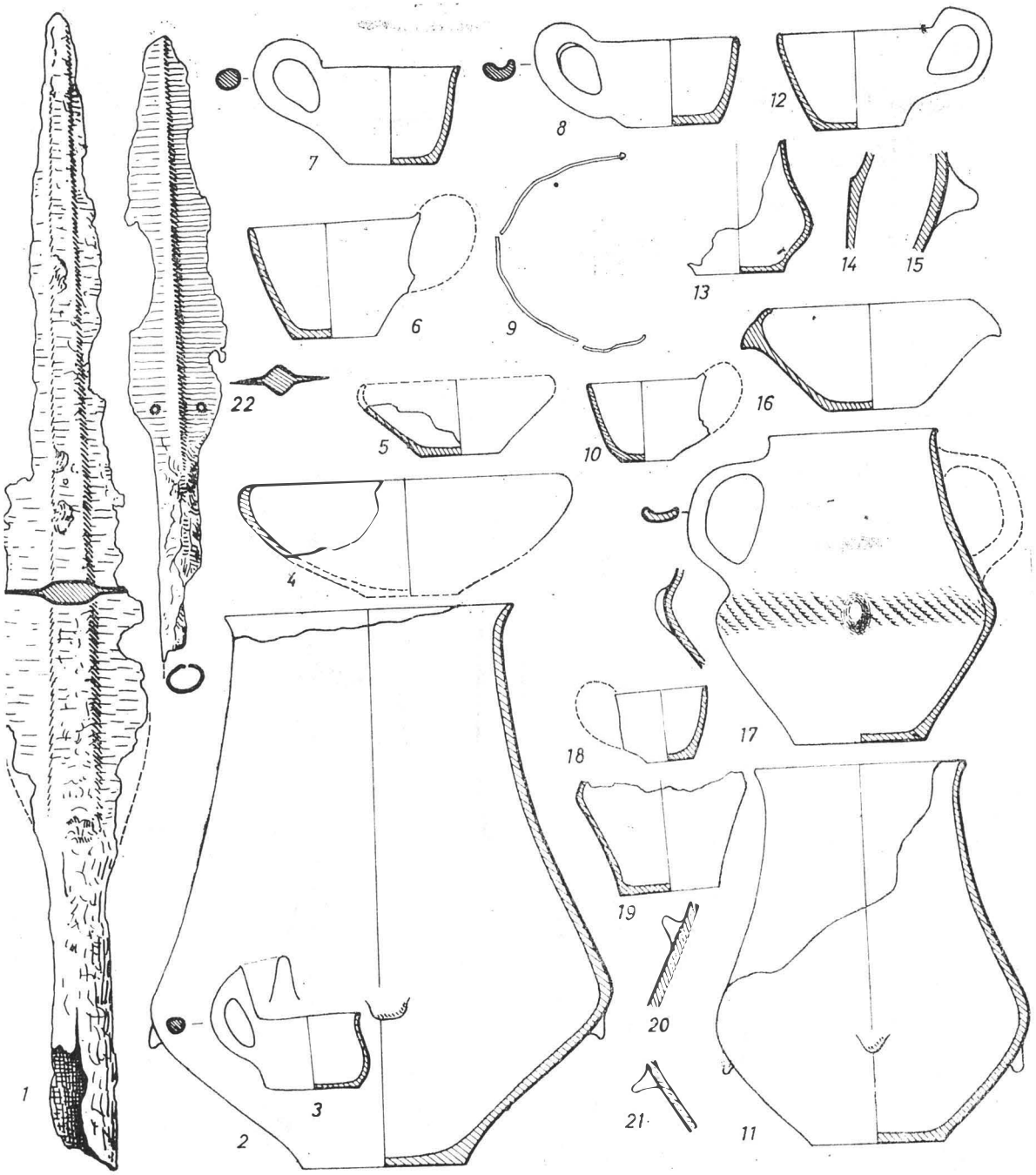

Fig. 7. 1—21: Aiud (1—3: nr. 7; 4—9: „Parc"; 10: nr. *15*; 11: nr. *12*; 12—17: nr. *14*; 18—21: nr. *17*). 22: Lopadea Nouă, jud. Alba. Metal: cca 1:2; ceramică: circa 1:4.

într-o stare atît de rea). Totuși o comparare atentă a celor două desene (fig. 6/1 a cu 6/1 b) — mă refer în special la conturul lamei — arată că avem de-a face cu una și aceeași piesă. Pe desenul lui Roska nu este redat icul de pe latura superioară a gărzii cordiforme, iar cele două șănțuiri ale mînerului, bine conturate pe ambele fețe, apar mult mai estompate decît pe exemplarul desenat de

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

noi. Deşi Roska relatează că akinakes-urile de la Gîmbaş şi Aiud sînt *similare*, trebuie precizat că niciodată pînă acum două astfel de spade nu sînt *identice*. Socotim că nu se poate spune mai mult în momentul de faţă şi că este improbabil să fie vorba de două piese diferite. În ceeace priveşte locul de descoperire trebuie să ne mulţumim cu observaţia lui Vasiliev, după care o confuzie cu piesa menţionată la Gîmbaş nu este probabilă deşi, adăugam noi, nu e total exclusă. Roska, *op. cit.*, mai sus; Vasiliev, ActaMN, 16, 1979, p. 17 şi 23, nota 57, fig. 3/3; idem, *Sciţii*, pl. 11/3.

ÎMPREJURIMILE AIUDULUI

22 — *Ciumbrud-„Podireu"*. Necropolă constînd din 23 de morminte (21 de înhumaţie, 2 de incineraţie), situată la aprox. 3 km est de „Dîmbul cocoşului" (nr. 12—13), pe terasa stîngă a Mureşului, pe un loc proeminent („Podireu"). Descoperiri întîmplătoare completate cu cercetări sistematice întreprinse de St. Ferenczi în 1957—58. La poalele Podireului, la cca 200 m de acest grup funerar, au fost semnalate, în sec. XIX, mai multe morminte de înhumaţie, cel puţin două, după inventar chiar cinci (un vas mare pîntecos, o jumătate din alt vas şi cinci ceşcuţe; Roska, *Rep.*, p. 64, nr. 85). Descoperirile de pe „Podireu" fiind bine publicate de Ferenczi, ne mulţumim aici doar cu această menţiune. — St. Ferenczi, ActaMN 2, 1965, p. 77; 3, 1966, p. 49; 4, 1967, p. 19; 6, 1969, p. 47; 8, 1971, p. 11; cele cinci părţi constituie un studiu monografic.

23 — *Gîmbaş—„Măguricea"* (sau „Măgura mică"). Sub şaua dealului cu acest nume s-au descoperit, cu prilejul lucrărilor viticole, în 1911, două morminte de înhumaţie cu material hallstattian. În urma săpăturilor sistematice întreprinse de Roska în 1913—14 au mai fost identificate vreo 38 de morminte din diferite epoci: Noua, Hallstatt tîrziu, migraţii. Cea mai mare parte a inventarelor a ajuns la Cluj, o parte însă în Muz. Aiud. Materialele s-au amestecat, iar promisiunea lui I. H. Crişan de a le ordona şi publica integral a rămas neîmplinită (*Ceramica daco-getă*, p. 263). Nu sîntem în măsură să aducem o contribuţie esenţială la lămurirea acestei probleme; ne vom mulţumi să ilustrăm cîteva piese inedite din Muz. Aiud care provin cu siguranţă de aici. De menţionat că necropola de la Gîmbaş se află la numai 3,5 km nord-est de Aiud—„Parc", pe malul stîng al Mureşului (fig. 1).

În măsura în care s-au relatat detalii despre poziţia scheletelor acestea erau întinse pe spate. Nu există nici o dovadă că cele cîteva morminte chircite ar aparţine perioadei hallstattiene ci, mai de grabă, epocii bronzului (cultura Noua, şi ea prezentă în zona necropolei). Inventarul primelor două morminte descoperite în 1911 se compunea din: (*M1*) — 11 vîrfuri de săgeţi de bronz cu trei muchii şi tub de înmănuşare, un topor-ciocan, un vîrf de lance, ambele de fier, un cuţitaş şi fragmentele unui vas mare pîntecos (o ceaşcă cu două torţi menţionată cu acest prilej este de factură Noua). S-ar putea ca piesele din fig. 9/1, 3, 5, 6, să provină din acest mormînt. (*M2*) — 11 vîrfuri de săgeţi de bronz cu trei muchii şi tub de înmănuşare, patru vîrfuri din os, un cuţitaş şi un akinakes de fier şi fragmente ceramice (ESA 11, 1937, p. 178). În continuare Roska spicuieşte din rezultatele propriilor săpături cîteva morminte pe care le consideră a fi hallstattiene: (*M dublu*) — 4 vîrfuri de săgeţi de os, o daltă de piatră trapezoidală şi o sulă de fier cu mîner de os. (*Alt M*) — verigă de fier, cute de grezie, două vîrfuri de săgeţi de bronz cu trei muchii şi tub, un cuţitaş de fier, un buton de plumb (sic!) cu cap sferoidal şi fragmentele unui vas mare pîntecos. Dintr-un al *treilea M* se citează 43 vîrfuri de săgeţi de bronz cu trei muchii şi tub, unele prevăzute cu ghimpe şi fragmente ale unui vas pîntecos. În alte *două* morminte s-ar fi găsit piese de bronz elicoidale presupuse a fi accesorii la vîrfurile de săgeţi (după Ferenczi — ActaMN, 4, 1967, p. 36, nota 230 — s-au găsit două asemenea piese la Gîmbaş, în M 18 şi în M 20, ambele lîngă femurul stîng). Roska ilustrează (*Rep.*, fig. 194, 195), fără a departaja pe morminte, o parte a descoperirilor. Pe cele două planşe se mai disting în plus: 4 „brăţări" (cercei) cu capete conice, 14 butoni-falere de bronz întregi şi fragmentare, perle de caolin şi o fibulă de bronz deteriorată (fig. 8/1—10, 12—16). V. G. Childe (*The Danube in Prehistory*, Oxford, 1929, p. 397, fig. 223) ilustrează un vas mare pîntecos de la Gîmbaş (fig. 9/9), probabil cel ilustrat şi de Crişan (*Ceramica daco-getică*, p. 327, pl. 117/3) care precizează că este cenuşiu-roşiatic şi provine din săpăturile lui Roska, din M 9 (Muz. Cluj, inv. II 8730, fig. 9/7). Un alt vas (*ibidem*, pl. 128/1), de aceeaşi culoare, cu caneluri pe pîntece, provine din M 3 (Muz. Cluj, inv. II 8712) (fig. 9/8). În sfîrşit, Bader (*Die Fibeln in Rumänien*, PBF, 14, 6, (1983), p. 99, nr. 294), ilustrînd fibula de tip Poiana, publicată de Crişan (Dacia, N.S., 9, 1965, p. 140, fig. 3/4; aici: fig. 8/11), menţionează că provine din M 20 de la Gîmbaş, fiind asociată cu butoni de bronz, perle de sticlă, două

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

inele, fragmente de tablă de bronz. Acelaşi autor republicînd cealaltă fibulă, o consideră a fi de tip Donja Dolina şi asociată, în M 14, cu două brăţări, opt nasturi de bronz, fragmente de tablă, perle de caolin şi un cuţitaş de fier (*ibidem*, p. 96, nr. 287).

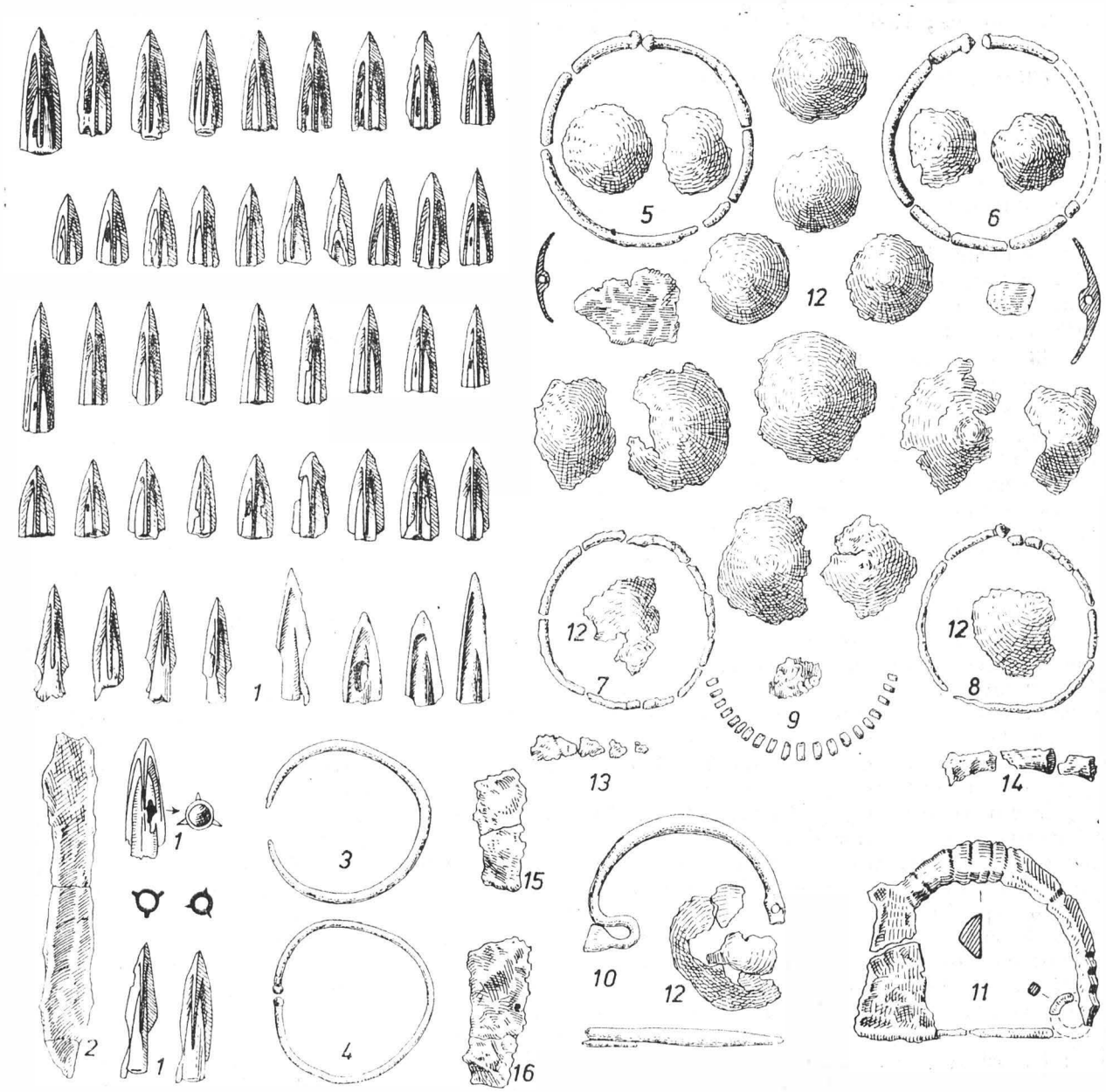

Fig. 8. Gîmbaş, jud. Alba. Din inventarul mormintelor (1—10, 12—16, după Roska; 11, după Crişan). Scări diferite.

Am identificat în Muz. Aiud: — Schelet întins pe spate, expus *in situ*, avînd ca inventar: *a* — Vîrf de lance de fier, bine conservat, cu două perforaţii la baza frunzei. L: 45 cm (fig. 9/1). *b* — Topor-ciocan de fier, ruginit, lucrat dintr-o bucată. L: 22,6 cm (fig. 9/3). *c* — Două vîrfuri de săgeţi de bronz cu trei muchii, fără tub. L: 2,2; 1,9 (fig. 9/5). Acest mormînt corespunde poate M1/1911. Tot unui mormînt cu sigla M1 aparţine şi vasul pîntecos ilustrat de Crişan (*Ceramica*... p. 263,

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

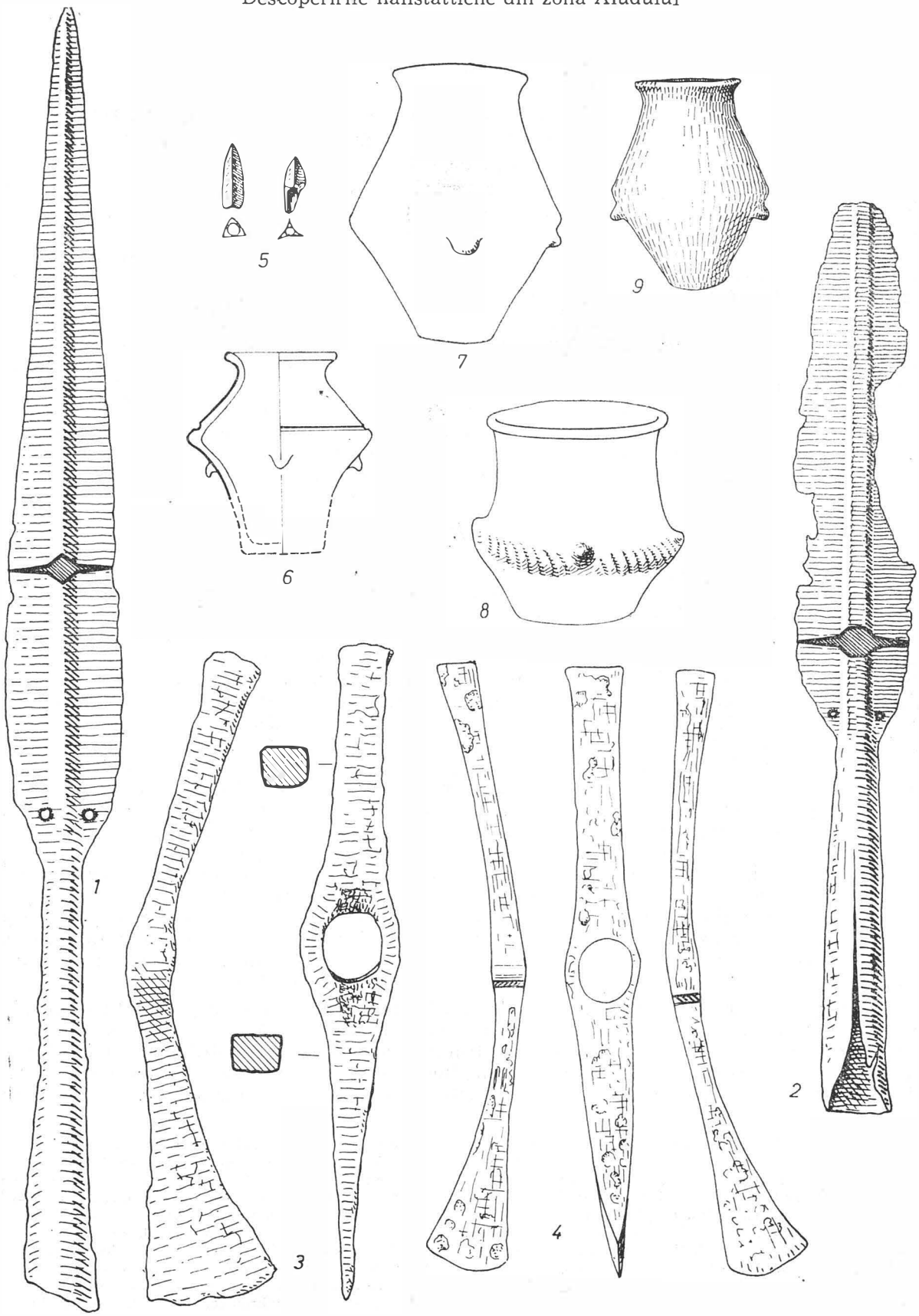

Fig. 9. Gîmbaș, jud. Alba. Din inventarul mormintelor (1, 3, 5, 6: probabil M 1/1911; 6—8, după Crișan; 9, după Childe). 1—5: circa 1 : 2; 6—9: scări diferite.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

294, pl. 6/6), descris ca fiind gălbui-roşiatic, cu slip uşor lustruit, aflat în Muz. Alba-Iulia. Din fotografia publicată (*ibidem*, pl. 120/1) rezultă că vasul a fost fragmentar, fiind întregit din abundenţă cu ghips; fundul pare doar „potrivit"; înălţ: 32,5 cm (fig. 9/6).

Tot în Muz. Aiud, înregistrat printre descoperirile de epocă avară, se află un alt vîrf de lance de fier, sigur hallstattian; stare de conservare proastă; secţiunea nervurii hexagonală; perforaţii la baza frunzei. L: 31,5 cm; inv. 5156 (fig. 9/2) [7a]. Din mormintele de la Gîmbaş mai provine un toporciocan de fier, ilustrat de Vasiliev (*Sciţii*, pl. 15/6), aflat în Muz. Cluj. În urma curăţirii a apărut, pe laturile din dreptul tubului de înmănuşare, un decor gravat, păstrat numai în parte, constînd din benzi haşurate, probabil în formă de brăduţ. L: 21,2 cm (fig. 9/4).

Judecînd în ansamblu aceste date este evident că, cel puţin în stadiul actual, orice încercare de a grupa inventarul funerar pe morminte este zadarnică. De asemenea, este imposibil de apreciat exact numărul mormintelor, deoarece, cum observă Vasiliev, înhumările succesive au dus deseori la suprapuneri şi deranjări, fapt ce s-a repercutat în amestecul unor inventare funerare şi care trebuie să constituie şi un avertisment pentru cel ce se va încumeta să publice materialul încă inedit din Muz. Cluj [8]. După cele relatate de Roska ar fi fost opt morminte hallstattiene la Gîmbaş: două descoperite incidental şi şase prin săpături. Trecerea în revistă făcută mai sus a materialelor de aici, dintre care unele nu figurează la Roska, sugerează că numărul mormintelor va fi fost mai mare: cel puţin zece.

★

Descoperirile prezentate aici constituie un tot; ele se înscriu în ceea ce mai de mult am definit ca fiind *grupul cultural Ciumbrud*. Este o caracteristică a purtătorilor acestui grup de a-şi îngropa morţii în mici parcele, cu un număr restrîns de morminte (cel de la Ciumbrud-„Podireu" este pînă acum cel mai mare: 23 de morminte). Importanţa descoperirilor din zona Aiudului rezidă şi în faptul că ne înfăţişează mai multe asemenea grupări funerare, concentrate pe o suprafaţă relativ restrînsă. Cazul nu este cu siguranţă unic, dar e cel mai sugestiv. Este de presupus că multe din descoperirile de tip Ciumbrud nu constituie necrople izolate, ci fac parte din complexe funerare mai întinse, aidoma necropolelor tumulare[9]. Dar, pe cînd la acestea din urmă extinderea lor este uşor de dibuit la suprafaţa solului, depistarea necropolelor plane este de cele mai multe ori la cheremul hazardului. La Aiud au fost identificate pînă în prezent trei sau patru astfel de mici necropole: *1* — zona „Parc" nr. 1—10), minimum 10—11 morminte (inclusiv nr. 11); *2* — lotul nr. 12, un mormînt sigur; *3* — „Dîmbul cocoşului" (nr. 13—15), număr imprecizabil de morminte, unul sigur: nr. 14; *4* — „Gerepen" (nr. 16, 17), cel puţin trei morminte. Trebuie precizat că ceea ce am cuprins mai sus în „zona II" nu este verosimil să constituie o singură parcelă funerară; descoperirile şi respectiv mormintele trebuie să fi fost în mod obligatoriu grupate. Ar fi cu totul neobişnuit să ne închipuim o necropolă de tip Ciumbrud pe o lungime de cca un kilometru! Dacă la aceste grupări funerare mai adăugăm pe cele de la Gîmbaş şi Ciumbrud (aici sînt probabil două), numărul lor se ridică la cel puţin şase sau şapte şi este de domeniul plauzibilului să presupunem că vor mai fi fost alte asemenea grupări în zonă, încă nedescoperite [10]. Numărul total, presupus, al mormintelor descoperite pînă acum la Aiud şi împrejurimi se ridică la aproximativ 50 (inclusiv Ciumbrud şi Gîmbaş).

Desigur, atîta vreme cît n-avem certitudinea identificării tuturor grupărilor funerare dintr-o zonă dată, iar materialul documentar provine, ca în cazul de faţă, mai cu seamă din descoperiri întîmplătoare, este cu neputinţă a studia structura socială a comunităţii respective. Putem cel mult presupune că aceste grupări funerare, oglindind o structură gentilică, constituiau necorpolele familiilor mari sau clanurilor componente ale tribului ce stăpînea valea Mureşului în părţile Aiudului.

[7a] Roska, Közlemények, 2, 1942, 2, p. 32, afirmă că de la Gîmbaş provin două vîrfuri de lance, fapt ce corespunde constatărilor noastre; la Ferenczi (ActaMN, 4, 1967, p. 41, nota 265) se înţelege că ar fi vorba de trei exemplare!

[8] Ar fi surprinzător să aflăm, de pildă, că fibula de tip Poiana din M 20 — piesă databilă în sec. VIII—VII — este asociată cu o săgeată — „elice", tip cunoscut abia începînd cu sfîrşitul sec. VII şi răspîndit în veacurile următoare, asociaţie ce se poate deduce din relatările lui Ferenczi (ActaMN, 4, 1967, p. 36, nota 230) coroborate cu ale lui T. Bader (*op. cit.*, p. 99, nr. 294); acest din urmă autor însă omite piesa elicoidală din inventarul respectivului mormînt.

[9] Vezi de exemplu organizarea pe pilcuri de movile a necropolelor tumulare de la Balta Verde şi Gogoşu, Ferigile sau a celor de pe Valea Topologului (A. Vulpe, RevIst, 32, 1979, 12, p. 2277; idem, Istros, 2—3, 1981—1983, p. 123).

[10] Nu am inclus aici descoperirile de la Lopadea Nouă (vezi mai jos nota 58 a) sau Mirăslău, localităţi situate de asemenea în raza Aiudului, dar la o depărtare mai mare, de unde sînt semnalate piese ce indică prezenţa unor grupări funerare de tip Ciumbrud (cf. Vasiliev, *Sciţii*, p. 147, nr. 55 şi 58).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Se cuvine remarcat că toate aceste grupări funerare sînt amplasate pe locuri dominante. Zona „Parc" se află pe un mic platou desprins din poalele Dealului Pazei; de aici privirea cuprinde o porțiune largă din valea Mureșului, inclusiv locurile celorlalte necropole studiate în lucrarea de față. Aceeași situație este și la Ciumbrud-„Podireu" și nu este desigur o întîmplare că necropolele din zona II de la Aiud se întind în jurul punctului cel mai înalt de pe terasa Mureșului, Dîmbul Cocoșului. Această amplasare este catacteristică necropolelor grupului Ciumbrud [10a].

În ceea ce privește ritul și ritualul funerar nu sînt multe de spus din lipsă de detalii. Lăsînd la o parte necropola de la Ciumbrud, care a făcut obiectul unui studiu special [11], se poate afirma că toate mormintele din zona Aiudului, poate cu o singură excepție (nr. 7), sînt de înhumație; atunci cînd se dau amănunte, în poziție întinsă pe spate, orientate cu capul spre NV. Atît adîncimea gropilor — cele mai multe ajung la nisipul sau pietrișul aluvionar —, cît și dispunerea inventarului sînt tipice pentru grupul Ciumbrud. Singulară este doar concentrarea de piese de harnașament într-o zonă anumită — „Dîmbul cocoșului", nr. 13 — fapt care ar putea indica fie existența unui grup de morminte de călăreți (dar ce s-a întîmplat atunci cu inventarul specific mormintelor umane?), fie o parcelă separată pentru morminte de cai, ca la Szentes-Vekerzug [12]. În acest context este bine de amintit că în cuprinsul grupului Ciumbrud piesele de harnașament sînt relativ rare, sensibil mai rare ca în alte grupuri culturale carpato-dunărene (vezi Ferigile); nu greșim dacă susținem că cele descoperite la Aiud constituie cam jumătate din totalul aflat pînă acum în Transilvania [13]. Trebuie de asemenea precizat că unele dintre aceste piese, mai cu seamă zăbalele, sînt tipuri mai vechi, databile cu precădere în sec. VII. Nu cumva în parcela respectivă au fost depuse cele mai vechi morminte? Asupra cronologiei vom reveni. Interpretarea acestor descoperiri rămîne însă mai departe în domeniul ipotezelor.

De un interes deosebit ar fi analizarea statistică a combinațiilor obiectelor de inventar reflectată pe ansamblul descoperirilor funerare de la Aiud. Un astfel de studiu nu poate fi decît schițat, fiindcă nu cunoaștem inventarul exact al marii majorități a mormintelor; chiar și la Ciumbrud-„Podireu" cele mai multe morminte erau total sau parțial distruse. Inventarul se compunea din arme (arc, akinakes, topor de luptă, lance), piese de harnașament (zăbale și accesorii), podoabe (cercei, brățări, mărgele, falere, fibule), obiecte de toaletă și casnice (oglinzi, fusaiole și ceramică). La Aiud se face de trei ori remarcată combinația arc + akinakes (nr. 1, 8, 12 poate și 4, 17); Gîmbaș, M 2/1911 și Ciumbrud M6: situație nesigură, existența akinakes-ului se deduce prin fragmentul de teacă. Combinația akinakes + topor o găsim în M 2 de la Ciumbrud și de două ori la Aiud-„Parc" (nr. 1 și 8). Din cei patru lăncieri (poate cinci: la Gîmbaș au fost sigur două lănci) doar unul — M1/1911 de la Gîmbaș — era înarmat în plus cu arc și topor. Dintre mormintele cu lance două sînt de un caracter aparte: M23/Ciumbrud [14] este sigur de incinerație, iar Aiud-„Parc" nr. 7, fără schelet, a fost poate tot de incinerație.

Rezultă că în grupul de necropole aici studiat se disting două feluri de luptători: purtători de akinakes (avînd în plus arc sau topor sau ambele), categoria mai numeros reprezentată — și lăncieri. Lancea cu akinakes-ul nu se asociază. Se cuvine de asemenea remarcat că nu este sigur atestat nici un arcaș fără vreo altă armă; cele cîteva morminte de unde se raportează doar vîrfuri de săgeți sînt dubioase în ceea ce privește inventarul (Gîmbaș.) Piesele de harnașament lipsesc în toate grupările cu excepția celei de pe Dîmbul cocoșului (nr. 13, 14), unde nu apar asociate cu arme sau podoabe, o singură dată cu ceramică (nr. 14). Asociația tipurilor de podoabe și a celor ceramice nu poate fi urmărită decît la Ciumbrud și acolo doar parțial. Fiind în general obiecte mărunte (podoabele)[15] sau friabile (ceramica) n-au fost totdeauna băgate în seamă în cazul descoperirilor întîmplătoare. La Aiud-„Parc", nr. 1, mormînt de luptător, s-au găsit două inele cu capete conice, unul de bronz, celălalt de aur. Este improbabil să fi alcătuit o pereche (dimensiuni și factură diferite). Am avea deci confirmarea unui obicei de port din cadrul grupului Ciumbrud: bărbații purtau,

[10a] Ferenczi, ActaMN, 2, 1965, p. 83.

[11] Idem, ActaMN, 3, 1966, p. 49 și urm.

[12] M. Párducz, Act ArchHung, 2, 1952, p. 156; 4, 1954, p. 50 și în special 6, 1955, p. 11 și urm.

[13] Cf. și Istros, 2—3, 1981—83, p. 132.

[14] Precizăm că numerotarea acestui mormînt — M 23 — ne aparține; Ferenczi (ActaMN, 2, 1965, p. 104) îl descrie sub denumirea „mormînt cu cenușa împrăștiată".

[15] Este interesant de remarcat că frecvența perlelor caolinoase ce alcătuiau zgarde bogate, formate uneori din mii de astfel de mărgeluțe, a ieșit în evidență abia în urma săpăturilor sistematice. Se poate deci presupune că multe morminte, descoperite în mod întîmplător, vor fi conținut în inventarul lor și atari podoabe de mici dimensiuni, dar care s-au pierdut ori nu s-au băgat în seamă (cf. și Vasiliev, *Scifii*, p. 38, nota 140).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

uneori, un cercel, femeile totdeauna doi[16]. Morminte mai bogate în podoabe au fost cel puţin unul la Ciumbrud (M 14; în M 3 şi 17 s-au găsit cîte o salbă cu mărgele de caolin; numărul de morminte cu podoabe a fost cu siguranţă mai mare la Ciumbrud, dovadă fiind numeroasele piese descoperite în zona mormintelor distruse), unul la Aiud- „Parc", unul pe „Gerepen" şi cel puţin unul la Gîmbaş. În ceea ce priveşte formele ceramice, obişnuita triadă (vas pîntecos + ceşcuţă + strachină) nu apare ca atare decît la Ciumbrud în trei cazuri (M 3, 11, 14); în formă redusă (vas pîntecos + ceşcuţă) se atestă în două cazuri la Aiud-„Parc" (nr. 2 şi 7), odată pe „Dîmbul cocoşului" (nr. 14) şi de patru ori la Ciumbrud (M 2, 12, 15, 16); tot acolo se întîlneşte de două ori combinaţia strachină + ceşcuţă.

În ceea ce priveşte asocierea categoriilor de inventar trebuie remarcat că ceramica lipseşte sau e reprezentată printr-un singur exemplar în mormintele de luptători (excepţie: Ciumbrud M 2, cu trei vase). Asociaţia podoabe + ceramică e obişnuită la Ciumbrud. Există şi morminte al căror singur inventar este ceramica (la Ciumbrud sînt patru certe [M 9, 11, 12, 16], probabil mai multe). În aria aici cercetată nu au fost atestate, în mod sigur, morminte fără inventar; ţinînd însă seama de condiţiile de descoperire faptul nu poate fi confirmat.

Din această sumară analiză se desprinde observaţia că în fiecare din grupările mai mari (Aiud-„Parc", Ciumbrud, Gîmbaş) se află cîte patru sau cinci morminte de luptători. Pentru a ne face o imagine asupra raportului acestora cu restul defuncţilor putem lua ca etalon situaţia de la Ciumbrud unde sînt cel puţin patru morminte de luptători (trei sigure şi cel puţin unul dedus din armele descoperite în zonele distruse), faţă de 18—19 morminte fără arme. Despre Gîmbaş nu putem spune nimic sigur, iar situaţia de la Aiud- „Parc" — 4/5 luptători la 9/10 morminte, deci un raport 1 : 2 — nu este nici ea edificatoare. Credem că nu greşim dacă presupunem atît pentru Aiud-„Parc", cît şi pentru Gîmbaş o structură similară celei de pe Ciumbrud-„Podireu". Semnificaţia acestui raport (morminte cu arme/fără arme) este greu de deslusit. Dacă excludem rarele morminte de copii (sigur doar unul la Ciumbrud: M 17)[17], ar fi totuşi hazardat să avansăm ideea că cele 17 sau 18 morminte fără arme de la Ciumbrud sînt toate ale unor femei. Diagnosticul antropologic nu este decisiv în această chestiune, ştiut fiind că sexul poate fi numai rareori stabilit *cu certitudine* la mormintele de înhumaţie. Pe baza măsurătorilor raportul pe sexe la cele 12 schelete studiate la Ciumbrud ar fi de 1:1[18], fapt posibil, dar nesigur. Sîntem înclinaţi să credem că raportul era sensibil mai mare în favoarea sexului feminin, deşi singurele argumente pertinente sînt cele ţinînd de tipul de inventar, respectiv lipsa armelor[19].

Tipologia obiectelor depuse în mormintele de tip Ciumbrud a fost în repetate rînduri studiată, cea mai cuprinzătoare prezentare fiind cea făcută de curînd de Vasiliev[20]. Trecînd în revistă în cele ce urmează tipurile ceramice şi metalice din necropolele din zona Aiudului, mă voi mărgini la sublinierea unor particularităţi şi, cînd e cazul, la discutarea problemelor de cronologie.

Formele ceramice întîlnite în zona aici studiată nu reprezintă nimic nou. Se remarcă raritatea străchinilor, formă dealtfel frecventă în inventarul multor morminte de tip Ciumbrud. De la Aiud se cunosc trei exemplare, două din „Parc" (nr. 3, 4) şi unul din punctul nr. 14. Faptul s-ar putea

[16] Vasiliev, ActaMN, 7, 1970, p. 42. De regulă aceste obiecte de dimensiunile unei brăţări mici, de fapt cercei sau inele de buclă (pentru această din urmă denumire optează Ferenczi, ActaMN, 6, 1969, p. 49 şi Vasiliev, *Sciţii*, p. 53), se găsesc pereche, iar mormintele respective sînt atribuite unor femei. Citărm cîteva excepţii: Blaj, M 2/1938 (M. Moga, Apulum, 1, 1939—40, p. 72), Teiuş, M 2/1969 (V. Vasilev/A. Badea/I. Man, Sargetia, 10, 1973, p. 28) şi Budeşti-Finaţe (G. Marinescu, Dacia, N.S., 28, 1984). În toate aceste cazuri este însă vorba de un singur exemplar. În ceea ce priveşte denumirea acestor piese am îmbrăţişat ipoteza lui G. Marinescu *(op. cit.*, care, pe baza observaţiilor *in situ* la Budeşti-Finaţe şi Mărişelu le consideră „cercei" şi remarcă că de multe ori unul din capete este mai strîmt, pentru a putea fi introdus în gaura făcută în lobul urechii; unele exemplare, printre care şi de la Aiud (vezi fig. 2/3) au numai *un* capăt conic!

[17] Lipsa mormintelor de copii sau raritatea lor în necropolele de tip Ciumbrud — de fapt nu numai în acestea! — nu poate fi nicidecum pusă pe seama unei presupuse „evitaţii a sciţilor" sau a „sterilităţii femeilor scite" (Vasiliev, *Sciţii*, p. 37, nota 136), ci reflectă un obicei foarte răspîndit, atît în preistorie, cît şi la unele populaţii primitive din zilele noastre, de a rezolva pe o altă cale „înmormîntarea" copiilor. Vezi în acest sens consideraţiile lui A. Häusler, însoţite de numeroase exemplificări etnografice şi de o bogată bibliografie (EAZ, 9, 1968, 1p. 4 şi urm.).

[18] Olga Necrasov, *Actes II. CongrInternatThracologie, Bucarest 1976*, III, Bucureşti, 1980, p. 436; informaţiile sale se întemeiază pe determinările făcute de I. G. Rusu. Vezi tot acolo şi consideraţiile privind trăsăturile rasiale ale comunităţii de la Ciumbrud, care vădeşte caracteristici comune populaţiilor de la sfîrşitul epocii bronzului (culturile Noua şi Otomani).

[19] Cu privire la dificultăţile de determinare sexuală vezi: Gy. Acsádi şi J. Nemeskéry, *History of Human Life Span and Mortality*, Budapesta, 1970, p. 73 şi urm.

[20] *Sciţii*, p. 61 şi urm. Cf. şi punctul meu de vedere asupra acestei teme în recenzia din Dacia, N.S., 25, 1981, p. 398 (răspuns Vasiliev: ActaMN, 19, 1982, p. 362) şi în Istros, 2—3, 1981—1983, p. 126 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

datora şi condiţiilor nefavorabile de descoperire [21]; la Ciumbrud, unde s-au făcut şi cercetări sistematice, strachina invazată e bine reprezentată (amintim că tot aici, în M 23, s-a găsit şi unul din rarele exemplare de strachină evazată din Transilvania). Se cuvine scos în evidenţă faptul că nici unul din vasele aflate în zona noastră nu prezintă trăsăturile pe care, în comparaţie cu alte regiuni ale ţării noatre, de exemplu Ferigile, le-am putea considera ca arhaice, şi care indică cu precădere sec. VII; astfel de forme „arhaice" se întîlnesc în inventarele unor morminte de la Cipău [22], Cristeşti [23], Tîrgu Mureş [24], Fîntînele [25], şi în special Budeşti-Fînaţe, necropolă ce poate servi ca etalon pentru a ilustra sec. VII în Transilvania [26]. Lipsa acestor forme la Aiud nu exclude însă atribuirea unor inventare sec. VII, mai cu seamă dacă ţinem cont de faptul că ceramica, conservată de bine de rău în zona „Parc", lipseşte în mare măsură în grupările din sudul oraşului.

Sînt atestate în mod cert şapte akinakes-uri (cinci în zona Aiudului, unul la Ciumbrud şi unul la Gîmbaş). Unele piese ce pot fi interpretate ca accesorii pentru akinakes-uri sau pentru cuţite de luptă, sugerează existenţa a încă două piese la Aiud — nr. 3—4 : cîrlig de fier pentru atîrnat teaca de centură (?) şi nr. 17 : teacă (?) — şi a unuia la Ciumbrud : M 6 (fragment de teacă) [27]. La acestea se adaugă un cuţit de luptă simplu (Aiud nr. 11). Numai akinakes-ul din punctul nr. 11 de la Aiud poate fi considerat, prin dimensiunile lamei, pumnal; unul este sigur cuţit de luptă (Ciumbrud, M 2), foarte probabil încă unul (Aiud, nr. 12). Starea de conservare foarte precară a akinakes-ului din punctul nr. 1 nu îngăduie o determinare precisă; pare mai degrabă să fi avut un singur tăiş. Restul sînt spade scurte (Aiud-„Parc" nr. 8, „Aiud" şi Gîmbaş). Piesele la care se păstrează bara terminală a mînerului ţin de două variante : cu bara dreaptă şi cu măciulie („Parc" nr. 8). Această din urmă piesă prezintă particularitatea de a fi fost învelită într-o foaie de bronz, caracteristică întîlnită şi la cîteva akinakes-uri de la Mărişelu [28], iar în afara arcului carpatic la Curtea de Argeş [29] şi în jud. Teleorman [30]. Dar cele mai apropiate analogii le găsim la Mărişelu şi Pozmuş (pumnal în întregime din bronz) [31]. Tot cu mînerul învelit în bronz este şi piesa de la Stremţ (Alba)[32]. Deşi obiceiul supraturnării sau învelirii mînerului şi a gărzii este relativ frecventă atît la pumnalele din cercul hallstattian [33], cît şi în zonele extrem răsăritene — Caucaz, Siberia centrală şi apuseană, mai rar în aria nordpontică [34] — akinakes-urile de acest tip din spaţiul intracarpatic se pot grupa într-o serie aparte, caracteristică bazinului mijlociu şi superior al Mureşului. Toate au o măciulie masivă, mînerul este în general brăzdat cu şănţuiri longitudinale, mai rar transversale; pe latura superioară a gărzii se observă de multe ori acea proeminenţă în formă de ic, care conferă plăcii de gardă o formă de fluture [35]. Ţinînd seama de contextul în care au apărut piesele de la Mărişelu, akinakes-urile din această serie se datează începînd cu sfîrşitul sec. VII şi, în principal, în sec. VI [36].

Cum am remarcat mai sus, cel puţin două, dacă nu trei, din akinakes-urile din zona Aiudului sînt, din punct de vedere funcţional, cuţite de luptă. Această armă, tipologic hibridă, are mînerul aidoma akinakes-urilor, dar lama cu un singur tăiş. Cuţitul de luptă ca atare este foarte răspîndit

[21] De remarcat totuşi că acest tip de vas se întîlneşte rar şi în necropolele contemporane din jud. Bistriţa-Năsăud : cite un exemplar la Budeşti-Fînaţe şi Şopteriu, nici unul la Mărişelu (Marinescu, *op. cit.*).

[22] Provenind, din păcate, exclusiv din descoperiri întîmplătoare : N. Vlassa, Apulum, 4, 1961, p. 23, fig. 5/4, 14, poate şi 15, şi 6/2, 7 (inventarul M 4/1955 indică, prin prezenţa fibulei cu scut beotic, sfîrşitul sec. VII); I. H. Crişan, *Ceramica daco-getică*, Bucureşti, 1969, p. 292, pl. 1/1—3.

[23] Am în vedere în special ceramica celor opt morminte de înhumaţie, constituind un grup de sine stătător, situat la circa 700—800 m depărtare de grupul deja cunoscut în literatură de la Cristeşti—„Lutărie". Materialul inedit, constînd mai ales din vase pîntecoase şi ceşcuţe cu toarta supraînălţată, din pastă bine arsă, cu slip negru lucios, se află în Muz. Tîrgu Mureş (informaţie A. Zrínyi).

[24] Caracteristice sînt proeminenţele prismatice situate pe baza gîtului vaselor pîntecoase : I. H. Crişan, *op. cit.*, pl. 2/6 (M 2) şi 2/5 (M 10 ?); cf. şi I. Kovács, Dolg Cluj, 6, 1915, p. 257.

[25] Inedit. Informaţie I. H. Crişan.

[26] G. Marinescu, *op. cit.*; vezi şi mai jos, p. 59.

[27] St. Ferenczi, ActaMN, 2, 1965, p. 99; cf. şi V. Vasilicv, ActaMN, 16, 1979, p. 22, nota 48.

[28] Marinescu, *op. cit.*, fig. 5/5 (Budeşti-Fînaţe); 9/6 (Mărişelu).

[29] A. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile* (mai jos : *Ferigile*), Bucureşti, 1967, p. 58, fig. 19 şi pl. 16/2.

[30] Inedit. Informaţie Em. Moscalu.

[31] St. Dănilă, *Activitatea muzeelor*, Cluj, 1956, p. 82, fig. 1/a. Ca prototip ar putea fi avut în vedere akinakes-ul de la Firminiş (Sălaj); mai jos n. 103.

[32] Vasilev, *op. cit.*, p. 25, fig. 2/2.

[33] Susanne Sievers, *Die mitteleuropäischen Hallstattdolche*, München, 1982 (PBF, VI, 6), p. 21 şi urm.

[34] N. L. Členova, *Proizhoždenie iranniaia istoriia plemen tagarskoi kultury*, Moscova, 1967, p. 14, pl. 11/1—3 etc. Nu este tipic în aria nord-pontică : A. I. Meliukova, *Vooruženie skifov*, Moscova, 1964, p. 47, pl. 15/3 (Raigorod, tum. 3).

[35] În limbajul de specialitate s-a încetăţenit termenul de „gardă cordiformă", mai ales în urma studiului lui W. Ginters *(Das Schwert der Skythen und Sarmaten in Südrussland*, Berlin, 1928, p. 6 şi passim). Cercetarea sovietică utilizează şi termenul de „gardă în formă de fluture" *(babočkovidnyi)* : Členova, *op. cit.*, p. 14. Cf. şi Marinescu, *op. cit.*

[36] *Ibidem*; pentru o cronologie „înaltă" se pronunţă, plecînd de la alte considerente, şi Amei Lang *(Actes II. Congr Internat Thracologie, Bucarest 1976*, I (1980), p. 233.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

în unele zone ale Europei de sud-est, în spaţiul carpato-danubian fiind frecvent în necropolele de tip Ferigile [37] şi în cele din sudvestul Olteniei (Basarabi, Balta Verde etc.) [38]. Majoritatea pieselor sînt prevăzute cu o simplă limbă la mîner, pe care se fixau prăsele de os sau de lemn; o astfel de piesă simplă se întîlneşte şi la Aiud (nr. 11) (fig. 2/23). Prelucrarea mînerului unora din exemplare într-o formă similară akinakes-urilor este o particularitate a culturilor din spaţiul carpato-dunărean [39]. În aria nord-pontică nu cunoaştem nici un singur exemplar din perioada veche — sec. VII—VI —, fapt firesc dacă se ţine seama că acolo cuţitul de luptă este foarte rar. Urmărind răspîndirea cuţitelor-akinakes observăm o concentrare a lor în jud. Alba (două sau trei exemplare la Aiud, Mirăslău [40], Benic [41]); un alt exemplar se cunoaşte din M 10 de la Băiţa (Bistriţa-Năsăud) [42], acesta din urmă foarte asemănător cu o piesă din tum. 5 de la Cepari, jud. Argeş [43]. În afara arcului carpatic sînt de menţionat piesele de la Curtea de Argeş-„Rodovanu" [44] şi o serie de exemplare din Moldova: Bîrseşti, jud. Vrancea [45], Rădeni şi Poieneşti, jud. Vaslui [46], Hilişeu, jud. Botoşani [47], şi Muncelu, jud. Iaşi [48]. Pentru întregirea tabloului să citäm şi cele opt exemplare din afara ţării noastre, provenind toate din jumătatea răsăriteană a bazinului Dunării mijlocii [49]. Cele 22 de piese citate pot fi, din punct de vedere al tipologiei mînerului, clasate în diferite grupuri. Cele mai multe au în comun bara terminală dreaptă şi forma rotunjită a gărzii cordiforme; excepţie sînt exemplarele de la Curtea de Argeş, Cepari şi Băiţa, prevăzute cu antene.

Ne este uşor să ne imaginăm cum a luat naştere această formă hibridă: este o simplă adaptare a înmănuşării de tip akinakes la cuţitul de luptă, arma preferată a populaţiilor autohtone. Faptul s-a petrecut, după o perioadă de convieţuire a ambelor tipuri de arme, în sec. VI, mai curînd în a doua lui jumătate, cum o arată cele cîteva complexe închise cu cuţite-akinakes: Cepari, tum. 5 (cel mai devreme sfîrşitul sec. VI), Băiţa (probabil aceeaşi dată), Curtea de Argeş (a doua jumătate a sec. VI) [50]. Contextul descoperirilor din zona Aiudului nu contrazice această datare; vîrfurile de săgeţi din punctul 12 sînt tîrzii, fără tub, tip întîlnit începînd cu a doua jumătate a sec. VI şi în sec. V. [51].

Dintre eventualele accesorii ale akinakes-urilor reţine atenţia în primul rînd teaca (?) de fier descoperită în punctul nr. 17 de la Aiud (fig. 5/8). N-am avut în mînă piesa, dar dacă este într-adevăr vorba de un vîrf de teacă, atunci avem de a face cu o replică a piesei de bronz avînd această funcţie, găsită laolaltă cu cuţitul-akinakes de la Mirăslău, şi care aminteşte pregnant de vîrfurile unor teci din lumea nordpontică [52]. Şi cîrligul de fier (fig. 6/7) găsit la Aiud-„Pare" (nr. 3—4) pare a fi servit ca agăţătoare pentru teaca de piele a akinakes-ului. Obiecte similare, aflate *in situ* la Budeşti-Fînaţe şi mai ales Mărişelu, pledează, prin poziţia lor, pentru această ipoteză.[53].

[37] A. Vulpe, *Ferigile*, p. 61, pl. 17; idem şi E. Popescu, Dacia, N.S., 26, 1982, p. 109, fig. 17/a (pe lîngă analogiile citate acolo pentru sabia din tum. 15 de la Tigveni trebuie adăugată şi piesa de la Penc, din nordul Ungariei: P. Patay, Folia Arch, 14, 1962, p. 13, pl. 17/2).

[38] Vl. Dumitrescu, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 207, fig. 16/1, 3, 4; D. Berciu/E. Comşa, Materiale, 2, 1956, p. 395 şi 457.

[39] Fapt observat mai demult de Ginters *(op. cit.*, p. 32). Cf. şi St. Ferenczi, ActaMN, 4, 1967, p. 38, nota 241; mai recent şi Fl. Marinescu, SMMIM, 13, 1980, p. 59.

[40] Herepey, ArchÉrt, 17, 1897, p. 66, fig. 6; Vasiliev, ActaMN, 16, 1979, p. 25, fig. 3/7.

[41] Ginters, *op. cit.*, p. 30, pl. 13/c; Vasiliev, *op. cit.*, p. 20, fig. 6/2.

[42] Vasiliev, Marisia, 6, 1976, p. 55, pl. 11/1; ActaMN, 16, 1979, p. 17, fig. 5/7.

[43] E. Popescu/A. Vulpe, Dacia, N.S., 26, 1982, p. 88 şi 107, fig. 11/k.

[44] Vezi nota 29 *supra*.

[45] S. Morintz, Dacia, N.S., 1, 1957, p. 127, fig. 4; C. Buzdugan, CercArhMIRSR, 2, 1976, p. 259 (unde se precizează că avea un singur tăiş); este posibil ca şi a doua piesă de la Bîrseşti (Morintz, *op. cit.*, p. 127, nota 48), foarte rău conservată (Buzdugan, *op. cit.*, p. 240, fig. 8/11), să fi avut tot un tăiş.

[46] *Rădeni*: I. Mitrea, *Studii şi cercetări de istorie*, Bacău, 1970, p. 213, fig. 1; Buzdugan, *op. cit.*, p. 249, fig. 2/5. *Poieneşti*: R. Vulpe, Materiale, 1, 1953, p. 401, fig. 307; acestui din urmă exemplar îi lipseşte placa cordiformă a gărzii; ar putea deci să nu aparţină categoriei aici studiate.

[47] V. Perian, RevMuz, 6, 1969, 1, p. 83, fig. 3; Buzdugan, *op. cit.*, p. 245, fig. 8/6.

[48] *Ibidem*, p. 247.

[49] *Zeliežovce* (Slovacia): M. Dušek, SlovArch, 9, 1961, 1—2, p. 173, pl. 6/6. Următoarele exemplare din Ungaria: *Benczúrfalva*: M. Párducz, ActaArchHung, 25, 1973, p. 60, precizează că este vorba de piesa citată de Ginters *(op. cit.*, p. 13/b) ca fiind fără loc de descoperire cunoscut; la A. Bottyán *(Szkiták a magyar alföldön*, Budapesta, 1955, p. 43, pl. 34/9) apare ca provenind de la Pilin, în Slovacia. *Gyöngyös*: Ginters, *op. cit.*, pl. 13/d. *Egreskáta*: Bottyán, *op. cit.*, pl. 17/11. *Ipolyszántó*: *ibidem*, pl. 36/14. *Tarnabod* — „Beltcrület": Párducz, EgriMúzÉvk, 7, 1969. p. 35, pl. 7/1. *Tiszadob*: inedit; citat de Párducz, Act ArchHung, 25, 1973, p. 60, harta 2. *Bereg*: Ginters, *op. cit.*, p. 32, pl. 15/b (ar putea proveni de la Ardanovo, în Ucraina transcarpatică; cf. şi Párducz, *op. cit.*, loc. cit.).

[50] Vezi supra notele respective: 43, 42 şi 29.

[51] Meliukova, *Vooruženie skifov*, p. 23 şi urm., tabel 3; Vasiliev, *Scifii*, p. 74 şi urm.

[52] Cf. Ginters, *op. cit.*, p. 32 şi pl. 23/a, b.

[53] G. Marinescu, Dacia, N.S., 28, 1984, fig. 12/3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Rozeta stelară din punctul nr. 13 (fig. 4/10) poate fi interpretată și ca ornament pe teaca akinakesului sau a tolbei cu săgeți (vezi Budești-Fînațe și Mărișelu) [54], dar e evident că și o altă întrebuințare nu este exclusă; în cazul de față contextul vorbește pentru un ornament de curea.

Demnă de remarcat este prezența, între descoperirile de la Aiud-„Parc", a două topoare bipene. Sînt singurele exemplare cunoscute în Transilvania, iar apariția lor ca unicul tip de topor în gruparea funerară respectivă este neobișnuită. Din grupările vecine, Ciumbrud și Gîmbaș, cunoaștem, din fiecare, cîte două topoare-ciocan, armă bine reprezentată în cadrul grupului cultural Ciumbrud [55]. Toporul bipen este arma preferată a purtătorilor grupului Ferigile (din aria Bîrsești-Ferigile se cunosc mai bine de 25 de exemplare) și reprezintă, în Hallstattul tîrziu, ultima etapă de evoluție a unei arme create din fier încă de la începuturile epocii fierului [56]. Cele două exemplare de la Aiud-„Parc" arată în mod sugestiv contaminarea comunității de pe Mureșul Mijlociu cu influențe venite de la sud de Carpați, asemenea fenomenului observat mai sus la cuțitele-akinakes.

În ceea ce privește semnificația topoarelor, în special a celor de tip ciocan, se pune întrebarea dacă întrebuințarea lor în luptă era unica lor funcție, chestiune sugerată de silueta zveltă a singurului exemplar decorat cunoscut la noi pînă în prezent, cel de la Gîmbaș (fig. 9/4). Asociația akinakes + topor este de evidentă sorginte orientală, iraniană — vezi binecunoscuta imagine a scutierului regelui Darius I pe un basorelief din sala tezaurului de la Persepolis [57] — și se întîlnește în repetate rînduri în spațiul eurasiatic, începînd cu sec. VIII [58]. Desigur, discutarea acestei probleme necesită un cadru mai larg decît cel propus aici așa că ne mulțumim cu menționarea ei și cu sugestia că toporul putea fi și un însemn al rangului social.

Dintre vîrfurile de lance de fier atrag atenția cele două exemplare de la Gîmbaș, ambele prevăzute, la baza frunzei, cu două perforații (fig. 9/1, 2). Acestui detaliu, care implică de fapt o anumită tehnică de legare și fixare a vîrfului pe tija de lemn, i s-a acordat prea puțină atenție pînă în prezent. Iată răspîndirea acestei particularități în spațiul carpato-dunărean și în afara lui, fără pretenția de a oferi o listă completă a descoperirilor. Din Transilvania se mai cunoaște o piesă de la Lopadea Nouă [58a], alta de la Mărișelu (similară celei din fig. 9/2), alta de la Pinticu, ambele din jud. Bistrița-Năsăud [59]. Un alt exemplar provine de la Papiu Ilarian, jud. Mureș [60], iar unul dintr-un mormînt de tip Ciumbrud de la Teiuș, jud. Alba [61]. La sud de Carpați, în aria Ferigile, se cunosa trei exemplare, toate din mormintele de la Ploiești-„Triaj", pînă în prezent inedite. De la Dunărec de Jos se semnalează un astfel de vîrf de lance din tum. 26 de la Gogoșu, jud. Mehedinți [62], altul de la Beli Izvor (Vraca, Bulgaria) [63] și unul din tum. 12 de la Dobrina (lîngă Varna) [64] — acesta din urmă se datează, prin context, în sec. VI; pe de altă parte mormîntul de la Gogoșu datează mai degrabă din a doua jumătate a sec. VII, dată care s-ar putea presupune și pentru cele două exemplare de la Ostrovu Mare, tot în Mehedinți [65]. Din bazinul Dunării Mijlocii amintim trei asemenea

[54] *Ibidem*, fig. 5/7.

[55] Vasiliev, *Sciții*, p. 90.

[56] Vulpe, *Ferigile*, p. 62, pl. 19 (la cele 21 de exemplare din necropola eponimă se adaugă descoperiri mai recente din aceiași arie). Despre descoperirile din Hallstattul vechi, vezi A. László, SCIVA, 26, 1975, 1, p. 29.

[57] R. Ghirshman, *Perse. Protoiraniens, Mèdes, Achéménides*, Paris, 1963, p. 205, fig. 255.

[58] Členova, *op. cit.*, p. 25, pl. 7—10. Combinația apare frecvent în necropola de la Tli, din Oseția de sud (B. V. Tchov, *Skify i centralnyi Kavkaz v 7—6 vv. do. n.e.*, Moscova, 1980, p. 21 și urm.; vezi M 85, 93, 106, 128, 129, 164, 205, 216, 298, majoritatea databile în sec. VII. Deosebit de important pentru cronologie este mormîntul recent publicat, descoperit la Imirler, în nordul Anatoliei (V. Ünal, Beiträge zur allgemeinen u. vergleichenden Archäologie 4, 1982, p. 63, fig. 1), unde s-au găsit asociate un akinakes lung, de fier, un topor-sceptru de fier cu tijă de bronz, o zăbală de bronz, o teacă și vîrfuri de săgeți, tot din bronz; databil în sec. VII, poate chiar în sec. VIII. Pentru asociația akinakes + topor de paradă, vezi și mormîntul princiar de la Kelermes (M. Rostovtzeff, *Irannians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922, p. 49, pl. 8).

[58a] In Közlemények 2, 1942, 2, p. 32, fig. 2, nu se observă această particularitate; de aceea ilustrăm aici piesa respectivă (fig. 7/22); lung.: 21,3 cm.

[59] Marinescu, *op. cit.*, fig. 13/2. 4.

[60] I. H. Crișan/Z. Milea, ActaMN. 1970, p. 65 și 74, fig. 1/5 și 2/5. Descoperirea este întîmplătoare, iar relația cu celelalte obiecte, majoritatea de tip celtic, descoperite, cum se spune, în același loc, nu este deloc obligatorie. Este probabil ca morminte de tip Ciumbrud să fi fost amplasate într-un loc utilizat, ulterior, în epocă Latène, în același scop (informații suplimentare, Vl. Zirra).

[61] K. Horedt, Materiale, 1, 1953, p. 802, fig. 11/6.

[62] Berciu/Comșa, Materiale, 2, 1956, p. 424, fig. 153/3.

[63] B. Nikolov, Izvestija Sofia, 28, 1965, p. 166, fig. 3/2. Tot din aceeași zonă, de la Sofronievo, s-ar putea să mai provină un vîrf de lance asemănător (idem, *Sofronievo*, Vraca, 1971, p. 18, fig. 10/a; fotografia este neclară, iar descrierea lipsește); descoperire întîmplătoare, context dubios.

[64] M. Mirčev, Izvestija Varna, 1, 1965, p. 43, pl. 13/47. Pentru datare: B. Hänsel, PZ, 49, 1974, 2, p. 193 și Vulpe, Dacia, N.S. 21, 1977, p. 89 (Danubius, 8—9, 1979, p. 108). Din nord-estul Bulgariei se mai semnalează un exemplar în necropola de la Krăgulevo, contemporană cu Dobrina (L. Bobčeva, IzvestijaVarna, 11, 1975, p. 123, pl. 4/10).

[65] Vulpe, *op. cit.*, p. 85 (Danubius, p. 104). La Ostrovu Mare s-au săpat recent și morminte ale culturii Basarabi (inedite, cercetări E. Moscalu). Din păcate, contextul funerar în care s-au găsit cele două vîrfuri de lance din colecția Istrati-Capșa din Turnu Severin nu este cunoscut (D. Berciu, Materiale, 1,

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

vîrfuri de lance de la Kömlőd, constituind, se spune, un depozit din care fac parte numeroase piese de harnașament (zece zăbale de tip I/Harmatta, butoni și două teci de bronz); aceste din urmă obiecte aparțin cu siguranță Hallstattului mijlociu, putînd fi datate cu precădere în sec. VIII) [66]. Din context „prescitic" Meliukova citează trei exemplare din bazinul Niprului Mijlociu (cele de la Butenki, pe Vorskla, sînt, pare-se, asociate cu zăbale din sec. VIII) [67], iar o a patra piesă provine dintr-un loc necunoscut din regiunea Poltavei [68]. Nu sînt sigur că lista este completă, dar se pot remarca două lucruri : 1) cele mai multe exemplare (16) provin din spațiul carpato-dunărean și se datează în a doua jumătate a sec. VII și în sec. VI. 2) cinci din cele șapte sau opt piese aflate în afara acestui spațiu au fost descoperite în contexte caracteristice pentru perioada anterioară : sec. VIII sau prima jumătate a sec. VII. În același timp se cuvine subliniat că în nici o descoperire aparținînd cu siguranță culturii Basarabi nu au apărut astfel de vîrfuri de lance. Concluzia care se impune, în stadiul actual al cunoștințelor, este că tipul respectiv a fost adoptat mai tîrziu în spațiul carpato-dunărean, în cursul secolului VII.

Despre apărătoarea (teaca) de bronz (fig. 2/22) a vîrfului de lance de la Aiud (punctul nr. 7), un tip de asemenea singular, a fost vorba mai sus (p. 40).

Principalele tipuri de vîrfuri de săgeți atestate în Transilvania sînt prezente și în zona Aiudului. Proporția relativ mică a tipurilor arhaice, cu două tăișuri, arată că mormintele cu săgeți din aria aici studiază sînt mai de grabă din sec. VI. În cazul punctului nr. 12 ne putem chiar gîndi la începutul secolului V (tip piramidal cu trei muchii, fără tub) [69].

Varietatea pieselor și accesoriilor de harnașament, descoperite toate la Aiud-„Dîmbul cocoșului" a reținut mai de mult atenția specialiștilor [70]. Nu putem discuta aici toate problemele implicate. Remarcăm în primul rînd zăbalele cu psalii inelare din care s-au găsit trei exemplare (fig. 4/4—6). Această formă de zăbală de fier apare în număr mare în mormintele Hallstattului C din Europa centrală, în complexe bine datate [71]. Ele puteau servi atît independent, cît și asociate cu psalii în formă de bară [72]. Forma simplă se menține și în Latènul celtic, perpetuîndu-se și în epoci mai recente. De aici dificultatea de datare a exemplarelor aflate fără context sigur. Vl. Zirra a atribuit piesele de la Aiud epocii Latène [73], mai ales că pe locul fostei școli de viticultură s-au descoperit și materiale de tip celtic. Trebuie totuși observat că, pe de o parte, zăbalele Latène de la Aiud sînt de o cu totul altă factură, mai elaborat lucrate, avînd trăsături specifice [74], pe de alta că cele trei zăbale au apărut în același lot, foarte probabil în același context cu cele două psalii în forma literei „J" (fig. 4/1, 2) și cu accesoriile, care toate aparțin în afară de orice discuție Hallstattului. Socot că nu trebuie să subziste nici o îndoială asupra datării timpurii a acestor zăbale inelare, tip ce apare și la Cipău (M 8, descoperire întîmplătoare 1955) [75], necropolă de pe teritoriul căreia nu au fost semnalate și materiale Latène. Tot Hallstattului îi aparține foarte probabil și exemplarul descoperit, iarăși în condiții fortuite, la Mediaș [76].

Cele două psalii în formă de „J" (fig. 4/1, 2), atribuibile *grosso modo* tipului III după Harmatta, reprezintă de fapt o formă singulară. De remarcat asimetria celor două piese; pe bucata cu doi ocheți (fig. 4/1) nu se vede urma vreunei verigi care să se fi desprins : exemplarul a avut de la origine doar doi ocheți. Ca toate psaliile din această familie, bogată în variante, și acestea aparțin perioadei anterioare utilizării pe scară largă a psaliilor din bară subțire, lățită sau nu, cu mușchiuc mobil — să le numim de tip Ferigile (de fapt sînt mai multe variante care se regăsesc toate în necropola de la Ferigile) — sau a celor cu mușchiuc fix, de tip Szentes-Vekerzug.

1953, p. 625, pl. 43/1—3 ; atenție : legenda respectivei planșe e greșit tipărită).

[66] S. Gallus/T. Horváth, *Un peuple cavalier préscythique en Hongrie*, Budapesta, 1939, p. 28 și 92, pl. 21/1—3.

[67] Meliukova, *op. cit.*, p. 35, pl. 2/1, 3, 4; G. T. Kovpanenko, *Plemena skifskogo časy na Vorskli*, Kiev, 1967, p. 41, fig. 18/22, 23.

[68] A. I. Terenožkin, *Kimmericy*, Kiev, 1976, p. 76, fig. 42/11.

[69] Vezi nota 51 supra.

[70] V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 351 și 380 ; I. Nestor, WPZ 21, 1934, p. 108 ; Gallus/Horváth, *op., cit.*, p. 121 etc. Mai recent s-a ocupat de această problemă M. Párducz, ActaArchHung, 17, 1965, p. 158 și urm.

[71] G. Kossack, JahrbRGZM Mainz, 1, 1954, p. 115 și urm., fig. 17 A/1—2 (Mindelheim, M 2); 20 A/1 (Lechfeld); 27/1 (Oberwiesenacker) etc.

[72] *Ibidem*, p. 120 și tabelul fig. 2. Tot acolo și modul de reconstrucție al înhămării (fig. 1, la p. 116) ; vezi și exemplarele complet echipate de la Thalmässing (*ibidem*, fig. 23 A/1) și Beratzhausen (fig. 24 A/1).

[73] Vl. Zirra, Hamburger Beiträge zur Archäologie, 8, 1981, p. 115 și urm. (p. 136), fig. 11/1—3, 6. Aceeași ezitare și la Crișan, St.ComSibiu, 18, 1974, p. 82. Vasiliev (*Scifii*, p. 92) apreciază corect contextul, ca și Párducz (*loc. cit.*).

[74] Crișan, *op. cit.*, p. 83, pl. 4/2 ; Zirra, *op. cit.*, fig. 11/7—12; 12.

[75] N. Vlassa, Apulum, 4, 1961, p. 37, fig. 9/2, care o datează în Hallstatt C. La Zirra (*op. cit.*, loc. cit.) pl. 11/5.

[76] Zirra, *op. cit.*, l.c., fig. 11/6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Revenind la întrebarea — cîtor cai le reveneau piesele din lotul nr. 13 ? —remarcăm că cei patru butoni pentru curele (fig. 4/11) și aplica în formă de cruce de Malta (fig. 4/13) constituiau garnitura *unui* cal (cei patru butoni fiind dispuși lateral, doi cîte doi, pe botul calului, iar aplica putea servi ca fruntar); adăugînd psaliile „J" și una din zăbalele inelare, avem garnitura metalică completă a harnașamentului destinat unui singur cal. Rămîn celelalte două zăbale ine-

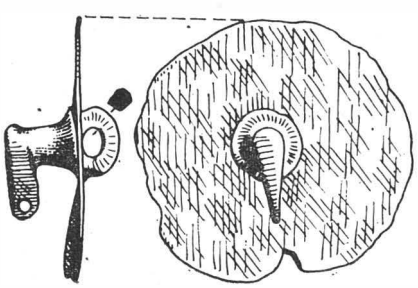

Fig. 10. Rudeni, jud. Argeș. Faleră de bronz din tum. 2. Ø : 7 cm.

lare de explicat : să mai fi fost doi cai ? [77], sugerînd poate existența unui car ? Sau în zonă se aflau de fapt mai multe morminte ? În condițiile date trebuie să ne mărginim la aceste sugestii.

Posibilitatea ca cele trei falere de la Aiud (nr. 18) (fig. 4/14—16) să fi provenit din același complex cu aplica în formă de cruce de Malta — asociație cunoscută pînă acum numai la Artánd (nici acolo nu avem vreo dovadă că ar proveni din același mormînt) [78] — ridică problema datării falerelor respective în aceeași perioadă cu cea a pieselor de harnașament din lotul nr. 13. Din păcate, dată fiind situația confuză a descoperirii de la Artánd, o soluție pe această cale nu este posibilă. Falerele de la Aiud serveau ca fruntarii, fiind foarte probabil fixate pe cureaua ce încingea fruntea calului pe sub urechi, cum o dovedesc situații aflate *in situ* la Szentes-Vekerzug. De capătul proeminent al butonului, fixat în mijlocul feței convexe, se atîrna desigur un pompon. Această din urmă afirmație este sugerată de forma și perforația butonului de pe falera similară descoperită într-un mormînt de tip Ferigile, la Rudeni, jud. Argeș (tum. 2) (fig. 10). Bogatul context al descoperirii de la Rudeni (inedită) îngăduie o datare în faza Ferigile-Nord : sec. VI.

Piesele tubulare cruciforme, găsite împreună cu aplica în formă de rozetă în punctul nr. 14 (fig. 5/2—5), serveau desigur pentru petrecerea curelelor, aplica putînd fi folosită ca fruntar; se remarcă iarăși proporția, patru butoni + o aplică, care sugerează necesarul pentru *un* cal. S-a considerat că respectivul tip de buton cu brațe tubulare este larg răspîndit în Eurasia, din Macedonia pînă în Boemia și din Brabant pînă în Caucaz [79]. Exemplare similare au fost semnalate în Asia centrală și chiar în China [80]. Constituie toate piesele descoperite în acest vast spațiu o unitate tipologică și funcțională ? Examinînd mai de aproape răspîndirea lor constatăm că se concentrează în jumătatea vestică a peninsulei balcanice și în zona estalpină [81]. Aici se află cele 22 de descoperiri nouă cunoscute (sînt probabil mai multe) și tot aici se semnalează și forme mai aparte, cum sînt piesele la care unul din brațele tubulare se prelungește, luînd forma unei plăci semilunare (Valanida, Čitluci) [82], fapt sugerînd că piesele în chestiune s-au bucurat în această arie de o întrebuințare mai variată.

[77] În Europa centrală apar de obicei cîte două zăbale într-un mormînt (Kossack, *op. cit.*, pl. 15 și urm.).

[78] M. Párducz, Act ArchHung, 17, 1965, p. 171.

[79] Kossack, *op. cit.*, p. 138.

[80] Cele din Asia au fost tratate de O. Janse, The Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities, 4, 1932, p. 187 și urm. (idem, în aceeași publicație, 2, 1930, p. 177 și urm.); cîteva exemplare au fost ilustrate și la Gallus/Horváth *(op. cit.*, pl. 85/1—3); cf. și Clenova, *op. cit.*, p. 76. Observăm că datările pieselor din Asia (în sec. VII— V) se sprijină, în ultimă instanță, pe contacte cu cronologia nord-pontică și hallstattiană.

[81] La lista publicată de Kossack *(op. cit.*, p. 158) se mai adaugă cîteva descoperiri citate de K. Kilian *(Fibeln in Thessalien*, München, 1975, PBF, XIV, 2, p. 179, nota 4); și în depozitul templului de la Pherai s-a găsit un asemenea exemplar *(ibidem*, pl. 75/3); dintre noile puncte citate, important este cel de la Valanida, în Tesalia (idem, PZ, 50, 1975, p. 27, pl. 27), care se datează la sfîrșitul sec. VII sau în prima jum. a sec. VI. La aceste descoperiri mai adăugăm : un exemplar găsit la Samotovce, în Slovenia (S. Ljubić, *Popis arkeologičkoga odjela nar. zem. muzeja u Zagrebu*, Zagreb, 1889, p. 53, pl. 7/6), două exemplare din Serbia, de la Novi Banovci și Zemun, provenind probabil din morminte (R. Vasić, *The Chronology of the Early Iron Age in Serbia*, BAR suppl. ser. 31, 1977, pl. 50/1 ; 51/42) și unul de la Čitluci, tum. 1/M 5 (A. Benac/B. Čović, *Glasinac*, II, 1957, pl. 31/18, 19).

[82] Cf. Kilian, PZ, 50, 1975, p. 28, pl. 27/20, 21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Din aria tracă a sudestului Europei nu se cunosc, în mod sigur, decît cele patru exemplare de la Aiud, iar din lumea nordpontică, din puzderia de tipuri de butoni şi atîrnători de harnaşament, n-am putut alege decît un singur exemplar de forma celor aflate aici în discuţie [83]. Mai spre răsărit cunoaştem două exemplare din Caucaz, unul din Horezm (pe Syr Daria), trei din zona Minusinsk, şi o serie întreagă din China [84].

Privită în această lumină, problema unei relaţii de ordin cultural istoric între toate aceste descoperiri apare ca dubioasă. Dacă nu este o pură coincidenţă între grupul extrem-oriental şi cel european — să nu uităm că interpretarea funcţiei pieselor asiatice se bazează în mare măsură pe analogii din cercul hallstattian [85] —, atunci putem cel mult să ne închipuim migraţia unei forme care a prins rădăcini în două sau mai multe locuri, aflate la mii de kilometrii unele de altele. În ceea ce priveşte descoperirile din Europa este evident că cele aflate în afara zonei conturate mai sus ca fiind de baştină, atît cele din Europa centrală, cît şi cele din România sau exemplarul izolat din Ucraina, sînt rezultatul unor influenţe generate din acea regiune vest balcanică, de unde au luat naştere dealtfel şi alte tipuri de podoabe de corp şi de harnaşament.

În ceea ce priveşte datarea trebuie avută în vedere şi aplica rozetiformă (fig. 5/1) chiar dacă, în alt context, aceasta ar fi putut servi şi ca ornament de centură (închizătoare) [86]. Asociaţiile de inventar în care apare această din urmă piesă indică atît sec. VII [87], cît şi sec. VI [88]. Obiectele tubulare cruciforme apar în complexe ce indică mai degrabă a doua jumătate a sec. VII, de mai multe ori şi în contexte din sec. VI (Osovo, tum. 2/M 1 cu zăbală de tip Szentes-Vekerzug, varianta veche) [89]. La Čitluci, tot pe Glasinac, în tum. 1/M 5, ele sînt asociate cu un buton similar celor de la Aiud, nr. 13 (fig. 4/16), cu topoare bipene de fier, fibulă de tip Santa Lucia, faleră de bronz destul de asemănătoare cu cele descrise de la Aiud şi cu un fragment ruginit de zăbală, probabil de tip Ferigile ; acest ansamblu se încadrează cel mai bine în prima jumătate a sec. VI [90]. Ar mai fi de adăugat că *toate* piesele de harnaşament descoperite la Aiud *nu* sînt tipuri obişnuite în necropolele de felul celor de la Szentes-Vekerzug sau Chotín, ceea ce arată că ieşiseră din modă la data corespunzînd începutului acestor necropole de la Dunărea Mijlocie, care nu duc nici ele lipsă de obiecte de harnaşament, dar de alte forme. Se consideră că aceste cimitire încep pe la mijlocul sec. VI.

Contextul în care a apărut fibula de tip Poiana (fig. 8/11) la Gîmbaş (M 20 ?) nu este foarte clar, dar tipul respectiv s-a găsit şi în alte descoperiri, în general bine datate. Dacă excludem piesa de la Crăciunel, jud. Alba — descoperită în condiţii necunoscute, dar stînd în mod plauzibil în legătură cu grupul de morminte hallstattiene tîrzii din punctul „Ţife" [91] —, toate celelalte exemplare din România au apărut în contexte datînd din secolele VIII—VII : Poiana, jud. Galaţi (în aşezare de tip Basarabi) [92], Brădiceşti, jud. Iaşi (depozit constînd din opt forme de turnat, pe verso-ul uneia fiind reprezentată forma unui celt obişnuit în tipul de depozite Fizeşu Gherlii sau Şomartin-Vetiş, deci cel mai tîrziu din sec. VIII) [93], Trestiana [91], Bîrseşti (tum. 2 ; context exclusiv ceramic ; tipul de fibulă este hotărîtor pentru datare ; ţinînd seama că necropola este oricum posterioară epocii Basarabi, o datare în a doua jumătate a sec. VII este foarte plauzibilă) [95]. În sfîrşit, din exemplarele descoperite în afara ţării noastre, toate în spaţiul balcano-egeic, reţin atenţia numeroasele piese, de fapt de un tip înru-

[83] La Gulaigorod, tum. 319 (V. A. Ilinskaia, *Ranneskifskie kurgany basseina r. Tiasmin*, Kiev, 1975, p. 17, pl. 4/7).

[84] Vezi bibliografia la nota 80 supra.

[85] Aşa la Janse, *op. cit.*, p. 188 şi urm. ; Členova, *op. cit.*, loc cit. Dealtfel utilizarea lor ca accesorii de harnaşament nu e totdeauna asigurată nici în Europa : vezi exemplarele de la Býčiskála, din Moravia (H. Wankel, *Bilder aus der mährischen Schweitz*, fig. 1a, p. 402 ; J. Schranil, *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*, 1928, pl. 38/2), care făceau parte dintr-o garnitură decorativă, putînd avea întrebuinţări multiple. Totuşi, faptul că multe complexe închise, în care apar astfel de piese, conţin şi zăbele sau alte accesorii de harnaşament, arată că principalul lor uz era în acest domeniu.

[86] Lista la Kilian, *op. cit.*, p. 129, pl. 82/3.

[87] La Ilijak, tum. 2, M 1 (Benac/Čović, *op. cit.*, pl. 20/5, cu miner de spadă Ha C).

[88] La Donja Dolina, lotul N. Šokić, M 1 (Č. Truhelka, WMBH, 9, 1904, p. 110, pl. 59/2 ; are funcţie de închizătoare de centură şi a fost găsită împreună cu fibulă de tip tîrziu — sec. VI).

[89] Benac/Čović, *op. cit.*, pl. 26/2.

[90] *Ibidem*, pl. 31 ; 32/1–6. În analiza statistico-combinatorie a pieselor de port şi podoabă de pe Glasinac, făcută recent de Nora Lucentini (*Sulla cronologia delle necropoli di Glasinac nell'età del ferro*, în vol. *Studi di protostoria adriatica* I. Roma, 1981, p. 67 şi urm.), butonii cruciformi (*ibidem*, fig. 7/17) se repartizează în faze corespunzătoare perioadei 625–550, în timp ce tipul de aplică-rozetă (*ibidem*, fig. 4/10) indică o durată mult mai largă, acoperind sec. VII şi VI.

[91] T. Bader, *Die Fibeln in Rumänien*, PBF, 1983, XIV. 6, p. 99, nr. 292, pl. 33/292 ; pentru restul mormintelor vezi I. Paul, Apulum, 9, 1971, p. 93 şi urm.

[92] A. Vulpe, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 119, fig. 5/10 ; Bader, *op. cit.*, nr. 295.

[93] Informaţie C. Iconomu. Materialul inedit se află în Muzeul Iaşi. Au fost descoperite (1980) într-o aşezare care n-a livrat decît material hallstattian atipic.

[94] Fibula a fost ilustrată de Bader (*op. cit.*, pl. 34/296). Contextul a fost publicat de Eugenia Păpuşoi (CercIst, 11, 1980, p. 132). Pentru mormîntul cu fibule cu scut beotic vezi idem, Carpica, 2, 1969, p. 87.

[95] S. Morintz, Materiale, 3, 1957, p. 218, fig. 3/6 şi Dacia, N.S., 1, 1957, p. 130, fig. 6 ; Bader, *op. cit.*, nr. 293.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

dit, l-am putea numi „prototip", descoperite la Lindos, în Rodos, şi datînd în principal din sec. VIII [96]. Reiese deci că fibula de tip Poiana circulă în spaţiul carpato-dunărean în sec. VIII—VII, nefiind niciodată atestată în inventare funerare provenind în mod cert din sec. VI; mai adăugăm că tipul respectiv nu a fost pînă acum aflat în asociere cu alte tipuri de fibule. Prin urmare, prezenţa acestei fibule la Gîmbaş indică existenţa unor morminte din sec. VII, dacă nu chiar şi mai timpurii.

★

Această discuţie a arătat că există destule motive pentru a aprecia începutul necropolelor din părţile Aiudului la o dată în cursul sec. VII. Deşi e greu de precizat, pare puţin probabilă o dată ulterioară mijlocului acestui veac. O stratigrafie orizontală în sensul deplin al cuvîntului, nu este posibilă, nici în general pe întreaga zonă, şi cu atît mai puţin în cadrul unei grupări în parte. Putem doar afirma că cele mai vechi descoperiri se plasează pe „Dîmbul cocoşului" şi datează în principal din sec. VII. Cele din zona „Parc" încep probabil în sec. VII, dar se desfăşoară mai ales în sec. VI. Cel mai recent mormînt de la Aiud, pare a fi cel din punctul nr. 12, care ar putea data chiar de la începutul sec. V. Cum am demonstrat mai sus, gruparea funerară de la Gîmbaş îşi are cu siguranţă începutul în sec. VII şi se dezvoltă foarte probabil în paralel cu celelalte, de-a lungul sec. VI. Cea mai recentă grupare este cea de la Cîmbrud-„Podireu". Majoritatea tipurilor converg spre o datare în sec. VI. Totuşi, prezenţa destul de numeroasă a săgeţilor cu două tăişuri, eventual şi a colierului torsionat cu capetele lăţite (un exemplar analog se cunoaşte în tum. 105 de la Ferigile: tipul combinatoriu 3, sfîrşitul sec. VII) [97], fac plauzibilă prezumţia că şi această parcelă funerară a început a fi folosită încă din a doua jumătate a sec. VII.

Ne mulţumim cu aceste aprecieri. Este limpede că descoperirile din zona Aiudului nu rezolvă, prin ele însele, problemele cronologiei grupului hallstattian tîrziu din Transilvania, ci contribuie doar la întărirea unei scheme cronologice clădite pe considerente mult mai vaste. Am exprimat mai demult părerea că în datarea descoperirilor de tip Cîmbrud un factor hotărîtor îl joacă studiul comparat al necropolelor contemporane din Oltenia, necropole care se încadrează într-o schemă destul de bine conectată la cronologia sud- şi vestbalcanică ori estalpină [98]. Publicarea, concomitent redactării acestui articol, a cercetărilor sistematice de o importanţă deosebită de la Budeşti-Fînaţe şi Mărişelu uşurează, pe de o parte, o relaţie cu schema periodizării grupului Ferigile, pe de altă parte, o legătură cu cronologia ponto-caucaziană [99]. Implicaţiile generale ale acestei situaţii nou create le vom discuta cu un alt prilej. Ne mărginim aici cu observaţia că necropola de la Budeşti-Fînaţe ilustrează tipurile caracteristice sec. VII, putînd fi paralelizată în cea mai mare parte cu faza Ferigile-Sud (tipurile combinatorii 1 şi 2). Necropola de la Mărişelu corespunde în principal fazei Ferigile-Nord, tipurile combinatorii 3 şi 4 (vezi M 5 de la Mărişelu şi relaţiile cu cronologia ponto-siberiană prin intermediul oglinzii cu mîner central) [100] şi poate fi datată în consecinţă, începînd cu sfîrşitul sec. VII, de-a lungul întregului sec. VI. Dacă la această succesiune cronologică adăugăm şi necropola de la Băiţa [101], cu inventare databile în principal la sfîrşitul sec. VI (vezi M 10 de la Băiţa) şi în prima jumătate a sec. V, atunci se împlineşte tabloul evoluţiei grupului cultural Cîmbrud pe o durată de mai bine de 200 de ani. În acest cadru mai larg, descoperirile de la Aiud-„Dîmbul cocoşului", alături de descoperiri cu un caracter similar de la Cipău-„Gară" (loturile de piese de harnaşament 1907, 1908 şi M8 /1955) [102] şi de altele asupra cărora nu ne mai oprim (de pildă akinakes-ul de bronz de la Firminiş, jud. Sălaj) [103], dovedesc cu prisosinţă că grupul cultural Cîmbrud

[96] Chr. Blinkenberg, *Fibules grècques et orientales*, Copenhaga, 1926, p. 105, fig. 115, 116; Efi Sapounas-Sakelarakis, *Die Fibeln der griechischen Inseln*, PBF, XIV, 4, p. 69, pl. 19/602; vezi tot acolo diferite variante ale tipului IV c şi IV d. Pentru exemplarele din Bulgaria, vezi A. Milčev, în *Studia in honorem Acad. D. Dečev*, Sofia, 1958, p. 425, pl. 3 şi 4; pentru atribuirea tipologică trebuie ţinut seama de principala caracteristică: exemplarele au fost turnate în formă monovalvă; cele turnate bivalv pot fi considerate ca alcătuind un alt tip, înrudit.

[97] Vulpe. Dacia, N.S., 21, 1977, p. 83, fig. 11 A/b; un exemplar asemănător se cunoaşte de la Cimbala, jud. Bacău (V. Căpitanu, Carpica, 1, 1968, p. 68, fig. 1/1).

[98] Vulpe, *op. cit.*, p. 11, tabel cronologic; idem, Istros, 2—3, 1981—83, p. 132.

[99] G. Marinescu. Dacia N.S., 28. 1984.

[100] *Ibidem*, fig. 10/3.

[101] V. Vasiliev. Marisia, 6, 1976, p. 49 şi urm.

[102] N. Vlassa, Apulum. 4, 1961, p. 19. Pentru a preîntîmpina eventuale obiecţii precizăm că din punct de vedere arheologic descoperirile de la Cipău, toate de caracter funerar, constituie, după părerea noastră, o necropolă unitară ce începe mai devreme decît altele de tip Cîmbrud, dar care, ca monument de cultură materială, nu poate, cel puţin în stadiul prezent al informaţiei, fi atribuit unor grupări diferite.

[103] A. Matei, ActaMN, 14, 1977, p. 63 şi Dacia N.S., 22, 1978, p. 107. Datarea propusă (sec. VI) e cu siguranţă prea joasă; piesa nu e mai tîrzie de sec. VII, poate chiar mai timpurie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

era gata format pe la mijlocul sec. VII, foarte probabil el ia naştere încă la începutul acestui secol, dacă nu chiar la sfîrşitul sec. VIII.

★

Orice discuţie cu caracter cultural istoric se poate purta numai într-un cadru cronologic bine închegat, altminteri interpretările pot fi supuse erorilor. În sens strict arheologic descoperirile din zona Aiudului ilustrează o remarcabilă interferenţă de curente culturale, generate din părţi diferite. Tot ce stă în legătură cu harnaşamentul îşi găseşte analogii cu precădere în lumea vest-balcanică sau în spaţiul nord-alpin al Europei centrale. Este locul să observăm că modul de înhămare al cailor în întreg spaţiul carpato-dunărean prezintă acest specific pe tot parcursul secolelor VII—VI. Abia la începutul sec. V se fac prezente influenţele răsăritene; dintre cele mai timpurii morminte cu harnaşament scitoid citäm pe cel din tum. 15 de la Tigveni. [104]. Puţinele podoabe de corp sînt, sau creaţii locale — cerceii cu capete conice —, sau cu răspîndire generală în Europa sud-estică şi răsăriteană [105]. Formele ceramicii sînt, toate, caracteristice spaţiului carpato-dunărean şi, ca şi în cazul altor necropole de tip Ciumbrud, în lipsa unui decor caracteristic şi datorită unei varietăţi relativ mici de forme, nu ies din banal, ca de pildă cele de la Ferigile. În domeniul armamentului se disting însă limpede două curente: cel local, reprezentat prin cuţitele cu mîner de akinakes şi de topoarele bipene, cel răsăritean, manifestat în primul rînd prin tipurile de akinakes-uri propriu-zise (totuşi să nu se uite că *pumnalul*-akinakes este răspîndit frecvent în spaţiul carpato-dunărean, fiind extrem de rar în aria scitică propriu-zisă; acolo se întîlnesc aproape numai *spade scurte*-akinakes; în acelaşi timp, cele mai apropiate analogii pentru *pumnalele*-akinakes din Transilvania se găsesc, în mod surprinzător, tocmai în Caucaz, în necropola de la Tli) [106]. Tipurile vîrfurilor de săgeţi arată adoptarea şi în aria intracarpatică a arcului ca armă uzuală, la fel ca în toată aria circumpontică unde noile tipuri de vîrfuri de săgeţi se găsesc pretutindeni în număr mare. În sfîrşit, este posibil ca lăncile cu orificii de prindere la baza frunzei să reprezinte o inovaţie în regiunile nord-pontice (vezi totuşi rezervele impuse de analiza făcută mai sus p. 55).

Desigur, la aceste consideraţii se cuvin adăugate elementele de rit şi ritual funerar, care individualizează în modul cel mai pregnant grupul Ciumbrud în cadrul culturilor din spaţiul carpato-dunărean. Ca şi aiurea în bazinul Mureşului Mijlociu şi Superior, şi în zona Aiudului incineraţia este rit de excepţie. Datorită în primul rînd *acestui* fapt grupul Ciumbrud, contrastînd cu situaţiile constatate la miază-zi şi miază-noapte, a fost considerat de mulţi, inclusiv de subsemnatul, ca fiind intrusiv, de sorginte răsăriteană [107]. Nu am abandonat nici acum această ipoteză pe care am expus-o în repetate rînduri începînd din 1964 [108], dar, subliniem: este doar o ipoteză întemeiată pe fapte arheologice, coroborate cu interpretarea unor date istorice, filologice şi etnologice. Sîntem prin urmare conştienţi că şi alte ipoteze sînt posibile, mai ales cînd se pune chestiunea de a preciza etnicul presupuşilor intruşi. Pentru a face un pas înainte în acest domeniu se cere un răspuns la cîteva întrebări de importanţă majoră: care era ritul de înmormîntare în Transilvania înaintea etapei Ciumbrud; care era modul de locuire şi felul de viaţă al purtătorilor acestui grup şi respectiv, a raportului cu cel al perioadei precedente, şi altele[109]. Fără a mai insista asupra acestei controverse credem că putem accepta ca un bun cîştigat constatarea că grupul cultural Ciumbrud s-a format cel mai tîrziu către mijlocul sec. VII, iar dacă este într-adevăr intrusiv, purtătorii lui n-au putut pătrunde decît la o dată între 750 şi 650 î.e.n.

[104] E. Popescu/A. Vulpe, Dacia N.S. 26, 1982, p. 112; cf. şi A. I. Meliukova, *Skifia i frakiiskii mir*, Moscova, 1979, p. 211 şi urm.

[105] În acest sens este încă actuală părerea lui I. Nestor, 22BerRGK, 1933, p. 141, nota 575 şi p. 144, Pentru caracterul carpato-danubian al „brăţărilor" cu capete conice s-a pronunţat recent şi Meliukova, *op. cit.*, p. 231.

[106] Vezi în special B. V. Tehov, *op. cit.*, p. 57 şi fig. 4/7 (M 85), 7/3 (M 106), 9/14 (M 129), 11/1 (M 139), 12/2 (M 164) etc. Contextul inventarelor indică, după părerea noastră, mai degrabă sec. VII. Amintim că şi St. Ferenczi, în documentata analiză asupra necropolei de la Ciumbrud şi a grupului de ca reprezentat (ActaMN, 3, 1966, p. 49), găseşte „cele mai eclatante asemănări", în ceea ce priveşte obiceiurile funerare, tot în Caucaz, în necropola de la Isti-su, din nord-estul Caucazului *(ibidem*, p. 68; cf. şi O.A Artamonova-Poltavceva, SovArh, 14, 1950, p. 22).

[107] Un scurt istoric al problemei la Vasiliev, *Sciţii*, p. 1[illegible] şi urm. Vezi şi observaţiile lui E. Moscalu *(Ceramica traco-getică*, Bucureşti, 1983, p. 159 şi urm.) privind răspîndirea şi cronologia unor forme de inventar din cadrul grupului Ciumbrud.

[108] Mai pe larg expusă în MemAntiq, 2, 1970, p. 163 şi 179 (românește: p. 202, 211).

[109] Dacia 25, 1981, p. 403 şi Istros, 2—3, 1981—83, p. 135

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Hallstattzeitliche Grabfunde bei Aiud

ZUSAMMENFASSUNG

Es wird alles bisher über hallstattzeitliche Grabfunde Bekannte — darunter in verschiedenen Arbeiten erschienene oder noch nicht veröffentliche Daten — zusammengestellt. Soweit möglich, wurde der Fundstoff neu gezeichnet. Bei Aiud sind zwei Zonen mit Grabfunden zu unterscheiden: Zone I („Parc") im NO der Stadt auf der Anhöhe mit dem heutigen Park (Abb. 1, Nr. 1—10, vielleicht auch 11); Zone II im S der Stadt, ca. 1 km von der ersteren entfernt (Nr. 12—17). Diese letztere, fast 1 km lange Zone besteht sicher aus mehreren, mindestens drei Gräbergruppen (jede Nr. bezieht sich, soweit möglich, auf einen Fund, der ein Grab sein kann, bei zufälligen Entdeckungen aber eigentlich eine Fundgruppe bedeutet). Nr. 18—21 sind Funde aus dem Gebiet von Aiud mit unbekannter Fundstelle. Es wird kurz auf die Nekropole „Podireu" bei Ciumbrud (Nr. 22), 3 km östlich von Zone II hingewiesen und auf die dem Autor verfügbaren Daten über den Friedhof von Gîmbaș (Nr. 23), 3,5 km NO von Aiud-„Parc", eingegangen. Alle zusammen bilden eigentlich einen einzigen Grabfeldverband mit 6 oder 7 Gräbergruppen bzw. ebenso vielen kleinen Friedhöfen vom *Ciumbrud-Typ*, der Kulturgruppe Ciumbrud angehörend, jeder mit nur wenigen Gräbern (in der eponymen Nekropole, der bisher größten, wurden 23 Gräber freigelegt). Die Gesamtzahl der bisher in der Gegend von Aiud (einschließlich Ciumbrud und Gîmbaș) aufgedeckten Gräber läßt sich auf etwa 50 schätzen. Hervorzuheben ist, daß die meisten zufällige Funde darstellen, nur bei Ciumbrud und Gîmbaș wurden einige Gräber systematisch durchforscht (der Fundstoff von Gîmbaș ist infolge der Überlagerung von Gräbern aus sehr verschiedenen Zeitspannen teilweise vermischt und die verfügbaren Angaben sind unklar). Unter solchen Umständen ist eine vergleichende Untersuchung der Struktur dieser Friedhöfe, eine etwaige horizontale Stratigraphie praktisch unmöglich. Äußerst interessant ist die Bedeutung der Funde bei „Dîmbul cocoșului" (Nr. 13), die ausschließlich aus Pferdegeschirr bestanden. Zwei Hypothesen wären möglich: entweder handelt es sich um Reitergräber (aber wo sind dann die spezifischen Totenbeigaben?) oder um eine Parzelle nur zur Bestattung der Pferde Verstorbener, wie z.B. bei Szentez-Vekerzug (Anm. 12, 13).

Die Untersuchung der Waffenbeigaben zeigt, daß der Akinakes dreimal mit der Streitaxt, neimals mit der Lanze zusammen auftritt. Der Bogen ist allgemein, aber niemals sicher als einzige Waffe belegt. Im großen ganzen sind zwei Kriegergruppen zu unterscheiden: Akinakai-Träger (außerdem mit Bogen, Streitaxt oder beiden) und Lanzenträger (vermutlich fünf Gräber). Das Pferdegeschirr ist nicht mit Waffen assoziiert. Die Vergesellschaftung von Keramik- und Schmucktypen läßt sich nur bei Ciumbrud und auch hier nur teilweise verfolgen: es gibt Gräber mit Schmuck + Tonware und andere nur mit Tonware. Die übliche Keramiktriade (bauchiges Gefäß + Tasse + Schüssel) ist als solche nur in Ciumbrud anzutreffen, wo systematisch gegraben wurde, so daß man ihr Fehlen bei Aiud auch auf die Fundumstände zurückführen könnte, obwohl es auch noch andere Friedhöfe vom Ciumbrud-Typ gibt, wo Schüsseln selten sind oder gänzlich fehlen (Anm. 21). Aus der hier untersuchten Zone wurden keine beigabenlosen Gräber gemeldet (was sich ebenfalls durch die Fundumstände erklären ließe). Die Kriegergräber haben wenig Tonware. In jeder der genauer umrissenen Gruppen (Aiud-„Parc", Ciumbrud und Gîmbaș) gibt es vier oder fünf Kriegergräber, bei Ciumbrud außer drei oder vier Kriegergräbern 18—19 Bestattungen ohne Waffen, ein Verhältnis, das als Modell für die übrigen Gruppen dienen könnte (bezüglich des Verhältnisses der Geschlechter s. Anm. 17—19).

Von den sieben sicheren Akinakai-Dolchen ist das Stück von Aiud-„Parc" (Nr. 8) bemerkenswert, bei dem Griff und Heft einen Bronzeüberzug haben, ein für Budești-Fînațe und Mărișelu (Anm. 28), Stremț (32), Curtea de Argeș und „Teleorman" (Anm. 29, 30) charakteristisches Merkmal. Eine analoge Form haben der völlig aus Bronze gefertigte Dolch von Pozmuș und der von Firminiș (Anm. 31), die als Prototypen gelten könnten. (Für die Verbindung Bronze/Eisen s. Anm. 33, 34). Aufgrund von Analogien und Zusammenhängen werden solche Akinakai-Dolche in die zweite Hälfte des 7. und in das 6. Jh. datiert, selbst wenn die Prototypen aus der Mitte des 7. Jh. stammen (Firminiș vielleicht sogar noch eher, Anm. 103). Zwei oder drei Akinakai-Dolche aus der Zone Aiud waren — funktional — Hiebmesser (Abb. 6/2, 4), eine in Südosteuropa häufige, aber in Siebenbürgen relativ und im nordpontischen Raum äußerst seltene Waffe. Diese hybride Form ist für die Karpaten-Donau-Gegend spezifisch (Anm. 39—49: Fundliste). Die 22 derartigen Funde erscheinen

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

in Zusammenhängen, die in die zweite Hälfte des 6. Jh. oder den Anfang des 5. Jh. datiert wurden, was beweist, daß die Kombination nach einer Periode gleichzeitigen Bestehens beider Typen vor sich gegangen ist.

Die beiden zweischneidigen Äxte (Abb. 2/1, 3/1) sind die einzigen dieser Art aus Siebenbürgen und der einzige Axt-Typ aus der Gruppe von Aiud-„Parc". Auch in diesem Fall ist das gemeinsame Bestehen von zwei verschiedenen Axttypen, der Hammer- und der zweischneidigen Axt, in demselben Gebiet, jeder Typ eine ihm eigene Verbreitungszone aufweisend, aufschlußreich (Anm. 55, 56). Verf. fragt sich, ob die Hammeraxt nichtetwa die symbolische Funktion einer Art Szepters, eines Zeichens des sozialen Ranges ihres Trägers gehabt haben könnte, eine Frage, die das bisher einzige verzierte Stück aus Rumänien (von Ghimbaș, Abb. 9/4) und die übliche Assoziation von Hammeraxt und Akinakai-Dolch nahelegen, die auf eine iranische Mode hinweist (Anm. 57, 58).

Die Lanzenspitzen mit zwei kleinen Löchern an der Blattbasis (Abb. 9/1, 2) zeigen eine besondere Technik der Befestigung durch Anbinden der Spitze an den Holzschaft, die für den Karpaten-Donau-Raum charakteristisch ist, wo mindestens 16 solcher Stücke aus Fundzusammenhängen der zweiten Hälfte des 7. oder aus dem 6. Jh. bekannt sind (Liste in Anm. 58a—69). Drei der in Ungarn (Kömlőd) oder fünf in der Ukraine entdeckten Stücke stammen jedoch aus Zusammenhängen des 8.—7. Jh., was vermuten läßt, daß dieser Typ auf rumänischem Gebiet von einem älteren Muster — vielleicht östlichen Ursprungs — übernommen wurde.

Es ist wohl anzunehmen, daß die Pferdegeschirrteile in Nr. 13 zusammengehören und der Ha C-Periode zuzurechnen sind (Anm. 70—72). Die Ringtrensen aus der Keltenzeit von Aiud und aus Transsilvanien im allgemeinen unterscheiden sich nach Machart und Typus von den hier wiedergegebenen; es besteht kein Zweifel über den hallstattzeitlichen Charakter der letzteren (Anm. 73—76). Zweimal ist die Kombination: 4 Knöpfe und ein Beschlag (nr. 13 und 14; Abb. 4/11 a-d, 13, 5/1—5) vorhanden, was auf die normale Ausstattung für *ein* Pferd hinweist. Verf. betont, daß mehr als die Hälfte der hohlgegossenen Riemenkreuzungen (Abb. 5/2—5), deren Verbreitungszone von Europa bis in den Fernen Osten reicht, im Westen der Balkanhalbinsel und in den Ostalpen konzentriert ist (Anm. 79—84). Aus Rumänien sind nur die hier erwähnten vier Stücke bekannt, und aus der nordpontischen Zone mit ihrer Unmenge an Knöpfen und Riemenkreuzungen konnte nur ein einziges Exemplar dieses Typs ausgesucht werden (Anm. 83). Wenn die Formengleichheit der europäischen und asiatischen Stücke nicht auf einem reinen Zufall beruht, muß man die Wanderung einer Form vermuten, die an zwei oder mehreren, Tausende von Kilometern voneinander entfernten Stellen, unter ganz verschiedenartigen kulturgeschichtlichen Verhältnissen Wurzel gefaßt hat (Anm. 85). Die südosteuropäischen Stücke werden in das Ende des 7. und in die erste Hälfte des 6. Jh. datiert, der rosettenförmige Beschlag (Abb. 5/1) hat eine breitere Datierung: 7.—6. Jh. (Anm. 86—90). All diese Stücke sind unter den Beigaben der Gräber vom Typ Szentes-Vekerzug/Chotín nicht vertreten: vermultlich waren sie vorwiegend vor der Belegung dieser Nekropolen, also vor Mitte des 6. Jh., in Verwendung.

Hingewiesen sei auf die Fibel vom Poiana-Typ aus Gîmbaș (Abb. 8/11), deren Fundzusammenhang nicht sehr klar ist, die aber einen Typ darstellt, der nur in das 8.—7. Jh. datiert wird (Anm. 91—96), wie andere Befunde zeigen. Die Anwesenheit dieses Fibeltyps setzt auch bei Gîmbaș das Bestehen von Gräbern aus dem 7. Jh. voraus.

Abschließend setzt Verf. die Anfänge der Friedhöfe in der Gegen von Aiud schätzungsweise wie folgt an: die Punkte Nr. 13 und 23 in das 7. Jh., die Punkte „Parc" und Nr. 14, vielleicht auch das Gräberfeld von Ciumbrud-„Podireu" (Nr. 22) Ende de 7. Jh. Alle Grabgruppen entwickelten sich im Laufe des 6. Jh., das späteste Grab ist das vom Punkt Nr. 12. Es wird auf die Bedeutung der kürzlichen Funde von Budești-Fînațe und Mărișelu (Anm. 99) für die Zeitstellung der Kulturgruppe Ciumbrud im allgemeinen sowie die Möglichkeiten hingewiesen, die diese beiden Friedhöfe für eine vergleichende Chronologie mit Ferigile und mit dem pontisch-kaukasischen Raum bieten. So ließe sich etwa Budești-Fînațe = Ferigile-Süd (7. Jh.) und Mărișelu = Ferigile-Nord (Ende 7. und 6. Jh.) setzen. Gr. 5 von Mărișelu könnte man dem Kombinationstyp 3 von Ferigile einerseits und der nordpontischen Chronologie durch den runden Bronzespiegel mit Griff in der Mitte parallelstellen, die beide auf ein Datum um 600 hinweisen. Das Bild rundet sich durch die Nekropole von Băița ab, deren Belegung im 6. Jh. begann und im 5. Jh. weiterging. Diese drei Friedhöfe im NO Transsilvaniens veranschaulichen am besten die Entwicklung der Ciumbrud-Gruppe über mehr als 200 Jahre; Mitte des 7. Jh. war diese Gruppe vollständig ausgebildet; sie entstand vermutlich in der ersten Hälfte des 7. Jh. oder Ende des 8. Jh. (Anm. 98—103).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Verf. hebt die gegenseitige Beeinflussung der Kulturströmungen hervor, die in den Funden von Aiud zum Ausdruck kommen: alles was mit Pferdegeschirr zusammenhängt, findet Analogien im Westen, die wenigen Schmuckstücke sind vor allem lokalen Ursprungs (Anm. 105), desgleichen die Tonware. Bei den Waffen sind zwei Strömungen zu unterscheiden: 1) die durch die Akinakai-Hiebmesser und die zweischneidige Axt vertretene lokale und 2) die östliche Strömung, die sich in den Hammeräxten, verschiedenen Akinakai-Typen und vielleicht auch den Lanzenspitzen mit zwei Bindelöchern äußert. Gewiß kommen noch Grabsitten und Bestattungsriten hinzu, die die Ciumbrud-Gruppe am deutlichsten unter den übrigen Kulturgruppen im Karpaten-Donau-Raum hervorheben, was viele Forscher, darunter auch den Verf., dazu veranlaßt, diese Gruppe als einen Eindringling östlicher Herkunft anzusehen (Anm. 107, 108). Da es in der Kaukasusgegend überraschend viele Analogien gibt, sind wohl verschiedene Hypothesen für die Bestimmung der ethnischen Zugehörigkeit dieser „Eindringlinge" möglich, und eine Entscheidung hierüber würde die Beantwortung äußerst wichtiger Fragen erfordern, darunter die Kenntnis des Bestattungsritus und der Grabsitten vor der Ciumbrud-Phase in Transsilvanien, der Lebens- und Wohnweise der Träger der Ciumbrud-Kultur im Vergleich zu der ihrer Vorgänger u.a.m. (Anm. 109). Am vordringlichsten ist aber die Festlegung eines chronologischen Rahmens, und in dieser Hinsicht brachten wohl die letzten Forschungen einen Fortschritt.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Aiud und Umgebung. Die Nummern entsprechen denjenigen im Text.
Abb. 2. Aiud 1—16: Nr. *1*; 17—18: Nr. *4*; 19, 20: Nr. *6*; 21, 22: Nr. 7 (nach Herepey); 23: Nr. *11* (nach Roska). Verschiedene Maßstäbe.
Abb. 3. Aiud. 1, 24: Nr. *8* (nach Herepey); 25—29: Nr. *12* (nach Roska). Verschiedene Maßstäbe.
Abb. 4. Aiud. 1—13: Nr. *13* (2, 3, 11d, nach Roska); 14—16: Nr. *18*. Etwa 1: 2.
Abb. 5. Aiud. 1—6: Nr. *14* (6 b, nach AFM); 7—11: Nr. *16*, *17* (nach AFM); 12: Nr. *20*. 7—12: etwa 1: 1; 1—6, etwa 1: 2.
Abb. 6. Aiud. 1: Nr. *21* (1 b nach Roska); 2: Nr. *12*; 3: Nr. *11*; 4: Nr. 1; 5: Nr. *10*; 6: Nr. 6; 7: Nr. *4*; 8—20: Aiud-„Parc" (nach AFM), 1—7, 15—20 etwa 1: 2; 8—12. Verschiedene Maßstäbe.
Abb. 7. 1—21: Aiud (1—3: Nr. 7; 4—9: „Parc"; 10: Nr. *15*; 11: Nr. *12*; 12—17: Nr. *14*; 18—21: Nr. *17*). 22: Lopadea Nouă, Jud. Alba. Metall: etwa 1: 2; Keramik: etwa 1:1.
Abb. 8. Gîmbaș, Jud. Alba. Aus Gräbern (1—10, 12—16, nach Roska; 11, nach Crișan) Verschiedene Maßstäbe.
Abb. 9. Gîmbaș, Jud. Alba. Aus Gräbern (1, 3, 5, 6: angeblich Gr. 1/1911; 6—8, nach Crișan; 9, nach Childe). 1—5: etwa 1: 2; 6—8: verschiedene Maßstäbe.
Abb. 10. Rudeni, Jud. Argeș. Bronzene Phalera aus Hügel 2. Ø: 7 cm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Morminte plane și tumulare din zona litorală a Dobrogei (sec. IV-II î.e.n.) și problema apartenenței lor etnice

M. IRIMIA

În ultimele decenii au fost aduse contribuții arheologice esențiale în lămurirea unor probleme de bază ale istoriei patriei noastre, între care pot fi menționate începutul și evoluția sub diferite forme de manifestare a civilizației geto-dacice. În această direcție, informațiile privind populația autohtonă a Dobrogei din a doua jumătate a mileniului I î.e.n. s-au înmulțit considerabil. Au fost cercetate mai ales necropolele, acumulîndu-se date importante privind tipurile de cimitire și morminte getice, cronologia, ritul și ritualul lor funerar pe parcursul Hallstatt-ului tîrziu și al Latène-ului, pînă la începutul epocii romane.

În zona litorală a Dobrogei s-au semnalat în ultimii ani materiale arheologice provenite din mai multe morminte [1] plane ori tumulare, determinînd îmbogățirea repertoriului arheologic al zonei; totodată ele ridică și unele probleme în legătură cu apartenența etnică a complexelor din care provin.

Morminte plane

CONSTANȚA

A. CARTIERUL MEDEEA. În anul 1972 s-a descoperit în cartierul amintit, aflat la aproximativ 5 km spre sud-sud-vest de limita cunoscută astăzi a necropolelor elenistice tomitane, un mormînt de înhumație care conținea următoarele materiale arheologice: o cană elenistică (fig. 1/1; 4/1), un bol ceramic scund, prevăzut cu umbo (fig. 1/9; 4/4), un vas miniatural lucrat cu mîna (fig. 1/4; 4/2), o oglindă mică de bronz (fig. 1/2; 4/5), o brățară de bronz lucrată dintr-o verigă simplă, cu secțiunea plan-convexă și capetele decorate sub formă de brăduț (fig. 1/5; 4/3), trei mărgele de sticlă (fig. 1/6—8) și un cuțit de fier cu plăsele dreptunghiulare de os, prinse cu trei nituri (fig. 1/3; 4/6).

Observațiile făcute asupra puținelor oase rămase, precum și diametrul mic al brățării dovedesc faptul că mormîntul a aparținut unui copil.

Inventarul recuperat este oarecum obișnuit pentru mormintele elenistice de la Tomis. Fac excepție vasul miniatural lucrat cu mîna, care reproduce exemplarele getice în formă de sac, puțin bombate, frecvente în necropolele getice din secolele IV—III î.e.n. și cuțitul de fier. Acesta din urmă aparține unei categorii întîlnite mai rar în mormintele grecești și elenistice, dar mai des în cele

[1] Inventarul arheologic al mormintelor de mai jos este prezentat pe larg în articolul *Date noi privind necropolele din Dobrogea în a doua epocă a fierului*, Pontica, 16, 1983 (sub tipar), astfel incît nu considerăm necesar să mai insistăm asupra lui.

THRACO-DACICA, t. V, nr. 1—2, București, 1984, p. 64—83

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

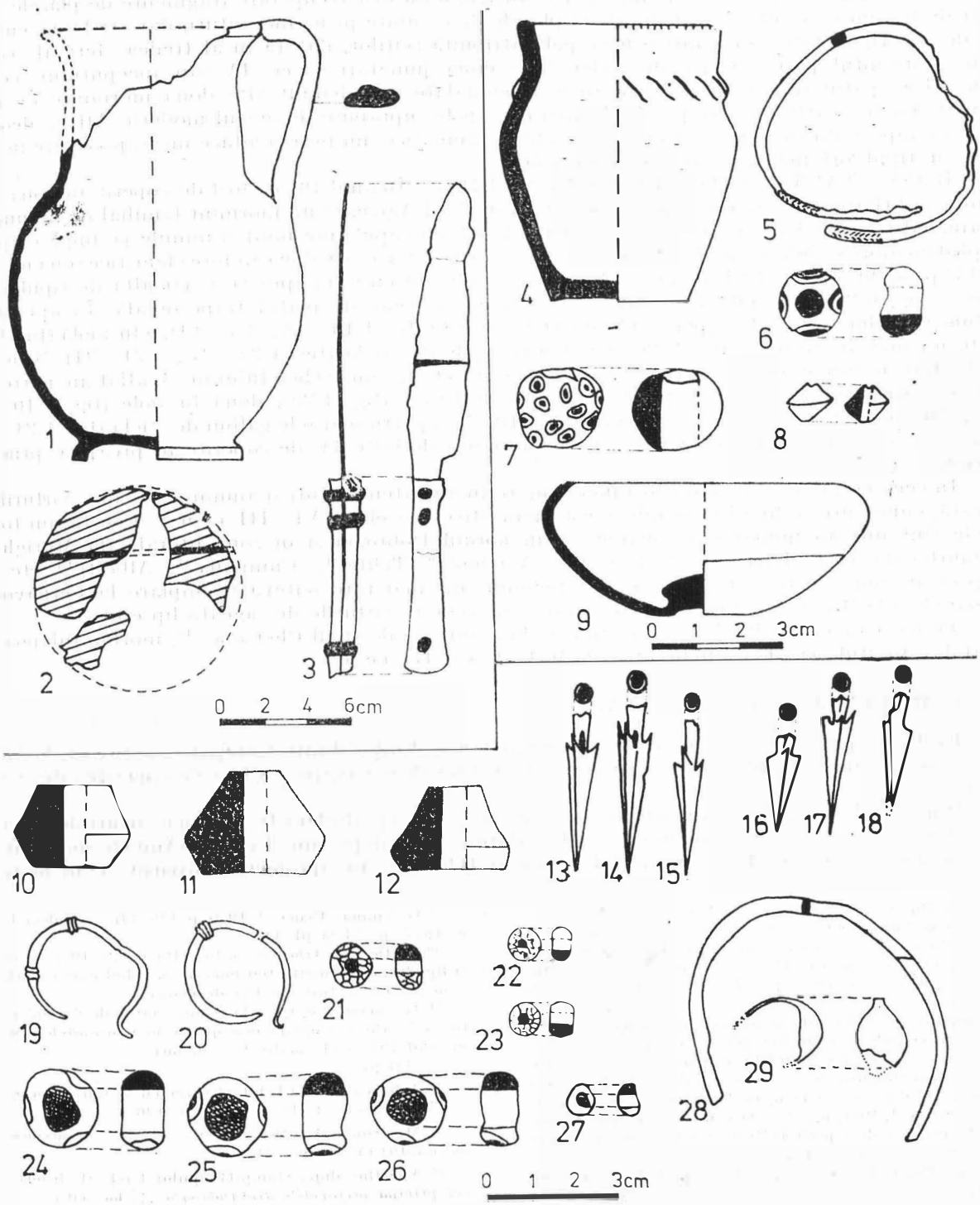

Fig. 1. 1—9 obiecte descoperite în mormîntul de la Constanța—Cartierul Medeea; 10—29 obiecte provenite din mormîntul familial de la Constanța Sud.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

indigene și scitice. Nu avem încă în Dobrogea pînă în prezent alte exemplare prevăzute cu plăsele de os și un număr asemănător de nituri. La Murighiol au fost recuperate fragmente de plăsele [2]. Un cuțit de fier cu mînerul realizat din două plăsele de os unite prin cinci nituri, dar cu lama curbată s-a descoperit la Chiscani [3], într-o necropolă atribuită sciților, datată în al treilea sfert al sec. IV î.e.n. Mormîntul pare să aparțină celei de a doua jumătăți a sec. IV sau începutului sec. III î.e.n. El a apărut într-o arie în care au fost semnalate mai demult alte două morminte de înhumație [4]. Toate aparțin, foarte probabil, unei necropole suprapuse de orașul modern. Aflați, deocamdată, în imposibilitatea efectuării unor cercetări sistematice, nu putem aduce nici o precizare în legătură cu tipul ori mărimea acestei necropole.

B. CONSTANȚA-SUD (FABRICA DE OXIGEN). În anul 1975 a fost descoperit în zona Constanța-Sud (Fabrica de oxigen a portului Constanța-Sud-Agigea) [5] un mormînt familial de înhumație, cuprinzînd trei schelete dispuse pe direcția nord-sud, cu capul spre nord și mîinile pe lîngă corp. În dreptul membrelor inferioare ale scheletului dinspre est erau așezate două amfore elenistice (una neștampilată, probabil de tipul Chersones — fig. 6/1 — înclinată cu gura spre vest, iar alta de tipul Chersones — fig. 6/2 — ștampilată, așezată vertical) și o lespede de piatră trapezoidală. În apropierea aceluiași schelet au fost descoperite 11 vîrfuri de săgeată (fig. 1/13—18; 4/7—14), o fusaiolă (fig. 1/11; 5/20), un inel de argint? (fig. 1/29) și patru mărgele de sticlă (fig. 1/24—27; 5/21—24). Scheletul nr. 2, aflat în mijloc, nu avea în preajmă nici un obiect. În zona scheletului nr. 3, aflat în partea de vest a mormîntului, s-au descoperit o brățară de bronz (fig. 1/28), două fusaiole (fig. 1/10—12; 5/18—20), doi cercei din sîrmă de argint (fig. 1/19—20), patru mărgele gălbui de sticlă (fig. 1/21—23; 4/15—16) și două vîrfuri de săgeată, asemănătoare celorlalte 11 descoperite în preajma primului schelet.

În ceea ce privește inventarul funerar ne reținaici atenția, într-o anumită măsură, vîrfurile de săgeată, cunoscute și din alte complexe corespunzătoare secolelor VI—III î.e.n. [6]. Constatăm totuși, că ele sînt într-un număr ceva mai mare în nordul Dobrogei și în zona litorală (la Murighiol [7], Ceamurlia de Jos [8], Istria-Sat [8a], Enisala [9], Agighiol [10], Telița [11], Cumpăna [12], Albești [13] etc.), în timp ce în zona vestică și sud-vestică a regiunii sînt mai rare (cîteva exemplare la Cernavodă [14] și doar cinci la Bugeac [15]; din celelalte cimitire învecinate vîrfurile de săgeată lipsesc).

Pe baza inventarului descoperit, îndeosebi a amforei de tipul Chersones [16], mormîntul poate fi datat la sfîrșitul sec. IV sau în primul sfert al sec. III î.e.n.

CUMPĂNA (JUD. CONSTANȚA)

În luna aprilie 1983, aproximativ la jumătatea distanței dintre Cumpăna și Agigea, la km 58 al canalului Dunăre-Marea Neagră, cu ocazia lucrărilor de excavații, au fost descoperite cîteva morminte [17].

Mormîntul nr. 1, de înhumație, avea ca inventar un opaiț elenistic și două vîrfuri de lance de fier. Mormîntul nr. 2, tot de înhumație, aflat alături, avea depus un skyphos. Ambele morminte se datează larg în secolul IV — începutul secolului III î.e.n. În apropiere a apărut și un mormînt

[2] Exp. Bujor, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 578.

[3] Valeriu Sîrbu, SCIVA, 34, 1983, 1, p. 25—29 și fig. 5/4.

[4] M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanța, 1966, m. CCCLIV, p. 10—11 (str. Despot Vodă, nr. 20); M. Irimia, Peuce, 6, 1977, p. 74—75, mormînt dublu de înhumație.

[5] Punctul acesta se află la aproximativ 6 km spre sud de zona necropolelor elenistice ale Tomisului. Nu putem preciza dacă mormîntul este izolat sau aparține unei necropole.

[6] Cele mai timpurii sînt, se pare, exemplarele descoperite în mormîntul din sec. VI î.e.n. de la Petroșani (cf. N. Harțuche, Pontica, 4, 1971, p. 259—260); un alt exemplar timpuriu, foliform, s-a descoperit la Gura Canlici (cf. M. Irimia, Pontica, 14, 1981, p. 98 și fig. 15/10; 22/9).

[7] Exp. Bujor, Dacia, N.S., 2, 1958, p. 124 și urm., fig. 8/2—4.

[8] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, I, București, 1966, p. 166—168.

[8a] Informație, Vl. Zirra.

[9] G. Simion, Peuce, 2, 1970, p. 126 și fig. 32; idem, Peuce, 6, 1977, p. 54 și pl. 11/b.

[10] D. Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1977, p. 68—69 și fig. 49 (aproximativ 100 bucăți; în tubul unora dintre ele s-au păstrat resturi din tija de lemn).

[11] G. Simion, Gh. I. Cantacuzino, Materiale, 8, 1962, p. 377, fig. 5/7; alte exemplare descoperite în mormintele cercetate în anul 1983 (informație G. Simion).

[12] Mai jos.

[13] Informație N. Cheluță-Georgescu și Maria Bărbulescu.

[14] D. Berciu, DID, I, 1965, p. 126.

[15] M. Irimia, Pontice, 1, 1968, p. 230; de asemenea în mormîntul nr. 85 inv. 31238.

[16] Aparține după ștampilă tipului I (cf. M. Irimia, *Date noi privind necropolele din Dobrogea*..., loc. cit.).

[17] Materialele au fost recuperate de G. Custurea, care le are în studiu. Îi exprimăm mulțumirile noastre pentru informațiile oferite.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

roman, cu țiglă. Nu există o siguranță deplină asupra tipului de înmormîntare — plană sau tumulară; autorul cercetării de salvare, G. Custurea, le consideră mai probabil plane.

Morminte tumulare

AGIGEA (JUD. CONSTANȚA)

Tot în luna aprilie 1983, cu ocazia acelorași lucrări de excavații pentru canalul Dunăre—Marea Neagră, în apropierea ecluzei de la Agigea a fost distrus un mormînt din care s-au recuperat două amfore — una de Thasos și alta de tipul Heraclea Pontică — din sec. IV î.e.n. După informațiile descoperitorilor, în același loc s-au găsit alte peste 20 de amfore asemănătoare, care au fost distruse și transportate odată cu pămîntul în zona digurilor pentru noul port [18]. Nu avem certitudine deplină asupra caracterului mormîntului, dar numărul mare de amfore, corelat cu existența multor tumuli în zonă — dintre care unii au și fost dezafectați cu ocazia lucrărilor amintite — ar putea constitui argumente asupra tipului mormîntului în cauză — poate un tumul aplatizat.

CUMPĂNA (JUD. CONSTANȚA)

În zona văii din sudul localității, la aproximativ 200 m spre est de clădirile I.A.S.-ului și de turnul de apă al aceleiași întreprinderi începe un șir de tumuli mai mult sau mai puțin aplatizați, care continuă pe o distanță de circa 1 km. Dintr-un asemenea tumul aplatizat, situat la circa 200 m spre sud de ultimele locuințe ale satului provine un mormînt de înhumație descoperit în anul 1979, cu prilejul unor lucrări de interes gospodăresc. Avea ca inventar funerar [19] o amforă de Thasos neștampilată (fig. 6/3), un vîrf de lance de fier (fig. 2/1), un cuțit de luptă fragmentar (fig. 2/2), un fragment de plăsea de os (fig. 2/6) și 15 vîrfuri de săgeată de bronz (fig. 2/3—5; 4/17—26). Tot în perimetrul tumulului, la aproximativ 4 m spre sud-est de schelet s-au găsit oase de animale (pierdute ulterior de descoperitori). În apropierea scheletului se aflau și două lespezi de calcar, care ar putea reprezenta, eventual, o dovadă asupra tipului de mormînt — de înhumație, în casetă realizată din dale mari de piatră. Cu același prilej s-a mai descoperit în zona movilei un alt schelet uman, de asemenea distrus.

Morminte de înhumație în casete, realizate din dale mari de piatră, mai ales plane, s-au descoperit în orașele vest-pontice, dar este posibilă răspîndirea acestui tip sepulcral și în afara lor. Pe baza inventarului arheologic, mormîntul amintit de la Cumpăna pare să se dateze larg în sec. IV î.e.n.

MANGALIA (JUD. CONSTANȚA)

În anul 1970 a fost cercetat sumar [20] un mormînt de înhumație cu cameră funerară și boltă, aflat într-o mare movilă, pe terenul I.A.S. Mangalia, la aproximativ 5 km nord de oraș și la 300 m vest de șoseaua Constanța—Mangalia. Tumulul, cu o înălțime de circa 8—10 m și diametrul la bază de circa 40 m, face parte dintr-un complex de alte movile asemănătoare, orientat sud-est—nord-vest. S-a observat că mantaua tumulului, care acoperea în totalitate încăperea funerară, era realizată la partea superioară dintr-un strat de argilă galbenă, peste care s-a format de-a lungul secolelor un strat subțire, negru-vegetal.

Camera funerară, de formă aproape pătrată (cu dimensiunile de 3,17 m pe direcția nord—sud și de 3,03 m pe direcția est—vest) avea intrarea rezervată în peretele de vest, aproximativ la mijloc (fig. 3/1). După cît s-a putut observa, la construcția pereților și a bolții camerei funerare s-au folosit în cea mai mare parte blocuri mari de calcar cochilifer, alb-roșiatic, sau mai rar, blocuri de calcar

[18] Amforele au fost recuperate de Livia Buzoianu și G. Custurea, cărora le mulțumim pentru datele oferite.

[19] Mormîntul e prezentat pe larg la M. Irimia, *Date noi privind necropolele din Dobrogea...*, loc. cit.

[20] De către A. Rădulescu, El. Bîrlădeanu și semnatarul acestui articol. Cu ocazia săpăturilor efectuate în partea mediană a unei movile de mari dimensiuni, pentru construirea unui „bordei" de pază a culturilor, lucrătorii au dezvelit o parte din bolta încăperii funerare și au scos două blocuri de piatră de mari dimensiuni, pătrunzînd în mormînt. Tumulul este punct geodezic, astfel încît nu poate fi săpat în totalitate. Orientarea camerei funerare pe direcția intrării era est-vest, respectiv 92°—272°.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

oolitic. Acestea aveau dimensiuni diferite, impuse de necesitatea îmbinării perfecte în construcție [21]. Pentru o cît mai reușită îmbinare, blocurile bolții aveau secțiunea transversală trapezoidală. Grosimea bolții era de 0,60 m ; putem presupune că grosimea pereților propriu-ziși ai încăperii funerare era asemănătoare.

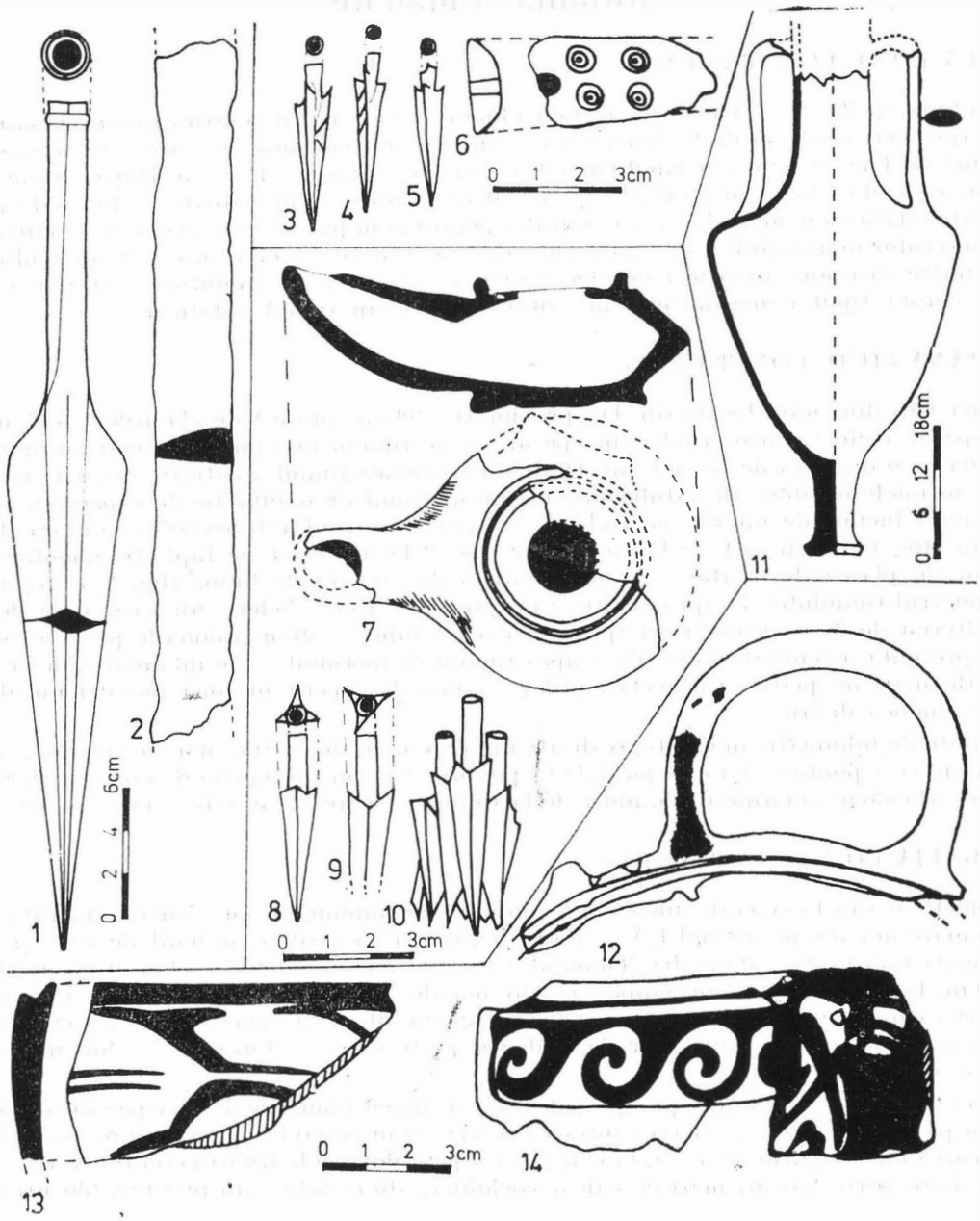

Fig. 2. 1—6 obiecte provenite din mormîntul tumular de la Cumpăna ; 7—10 opaiț și vîrfuri de săgeată de fier din mormîntul de la Mangalia ; 11—13 amforă și lékane de la Mihai Viteazu (12 profil ; 13—14 fragmente).

[21] Cele mai mari blocuri erau de 1,50 × 0,60 × 0,40 m.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Intrarea, aproape dreptunghiulară, avea înălţimea de 1,55 m, lăţimea la bază de 0,70 m, iar la partea superioară 0,66 m. Accesul din exterior era oprit de trei blocuri de calcar, care închideau aproape complet intrarea. S-a constatat doar că pietrele care formau intrarea aveau o grosime de peste 0,90 m, dimensiune ce n-a putut fi măsurată complet. Este foarte posibil ca accesul să fi fost asigurat printr-un dromos [22], a cărui lungime, în absenţa săpăturilor, nu poate fi determinată. La partea superioară intrarea era consolidată de două blocuri de foarte mari dimensiuni care se

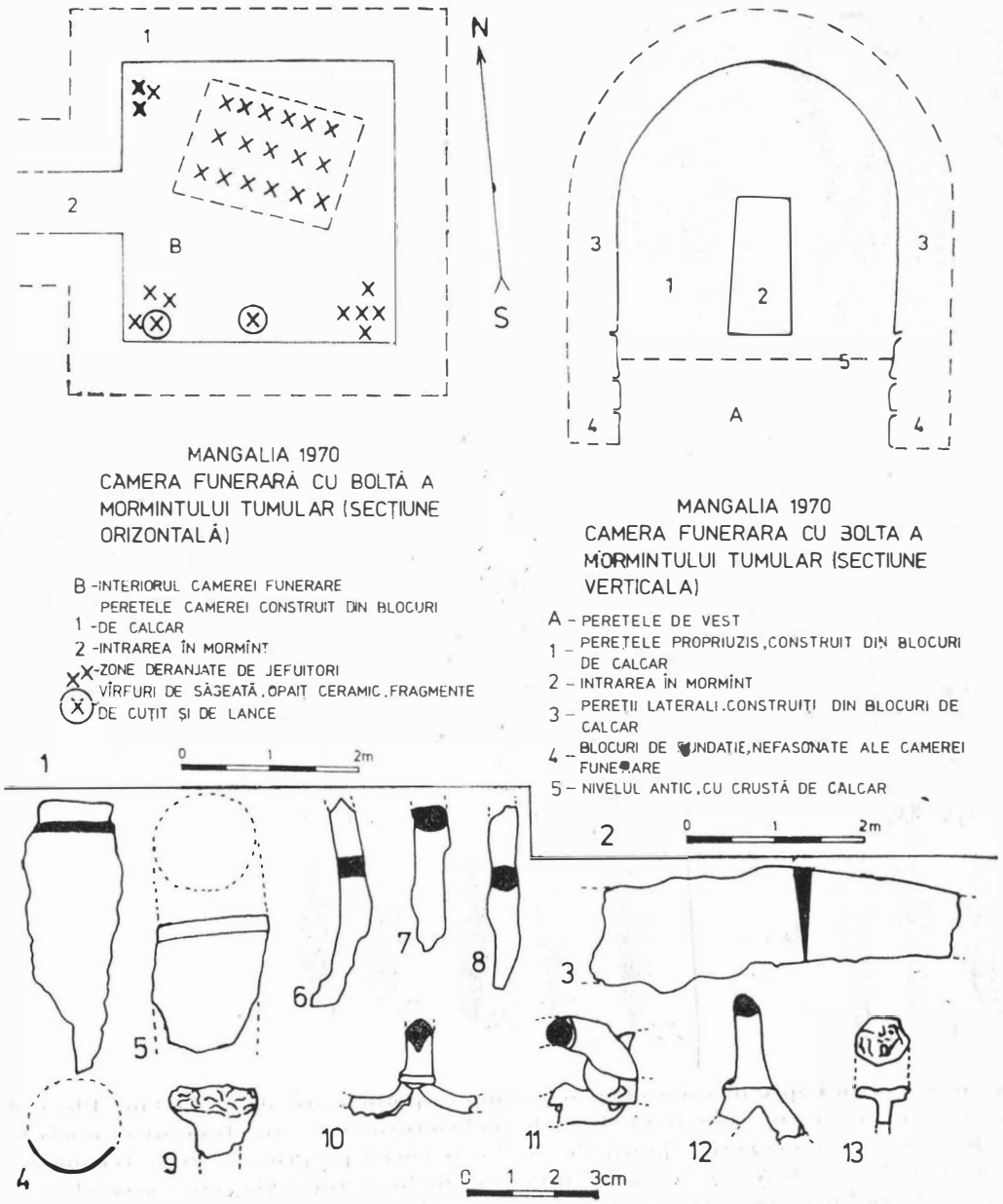

Fig. 3. 1—2 secţiune orizontală şi verticală prin mormîntul de la Mangalia; 3—13 obiecte de fier provenite din mormînt (3 cuţit fragmentar; 4—5 fragmente din tubul de înmănuşare al unei lănci; 6—9, 13 piroane şi o ţintă).

[22] Ca la mormîntul descoperit în 1961 la vest de localitatea 2 Mai (cf. C. Preda, Dacia, N.S., 6, 1962, p. 165; idem, *Callatis*, Bucureşti, 1963, p. 38—39).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

îmbinau aproape perfect şi care, împreună, corespundeau lungimii propriu-zise a peretelui. Înălţimea maximă a arcului bolţii, aflată deasupra intrării şi măsurată de la pragul său superior era de 1,51 m. Arcuirea bolţii începe de la înălţimea marcată de pragul superior al intrării. Întreaga construcţie a fost realizată prin dispunerea intercalată a blocurilor de calcar, fapt ce-i asigura o deplină rezistenţă.

Pe faţa interioară blocurile încăperii funerare — atît ale pereţilor, cît şi ale bolţii — au fost cioplite cu deosebită grijă. Fac excepţie doar ultimele două blocuri şi circa 1/4 din cel de al treilea bloc de la bază, cu o înălţime totală de 0,90 m, care alcătuiau probabil fundaţia construcţiei. Acestea

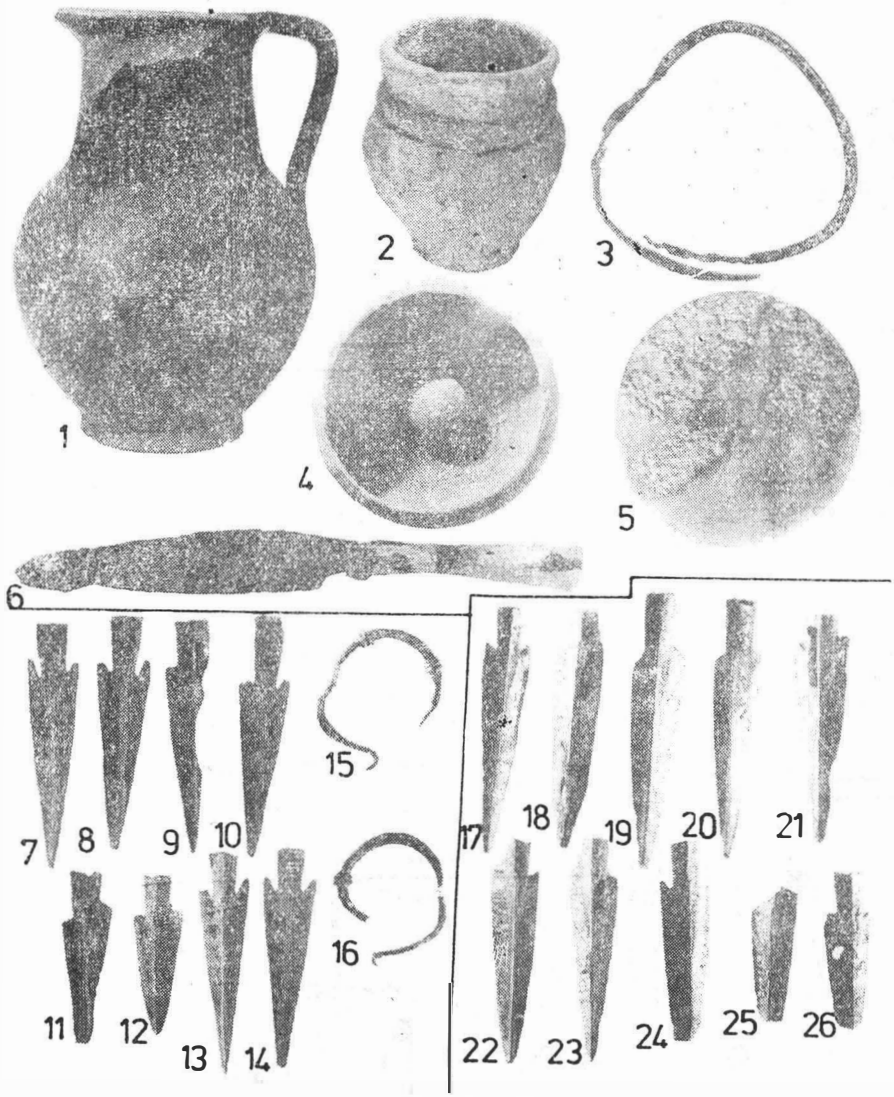

Fig. 4. 1—6 obiecte descoperite la Constanţa — cartierul Medeea (1 cană; 2 vas miniatural; 5 oglindă; 6 cuţit); 7—16 vîrfuri de săgeată şi cercei de la Constanţa Sud; 17—26 vîrfuri de săgeată de la Cumpăna.

erau cioplite sumar, avînd spre interior chiar o grosime suplimentară de 3—4 cm. Blocurile de piatră nu par să fi fost prinse cu vreun liant. Doar la încheieturile lor s-au observat în unele locuri urme de mortar alb, văros, care acoperea spărturile, fără a fi vorba propriu-zis de o tencuială [23].

În interior înălţimea totală a încăperii funerare, inclusiv fundaţia, era apreciabilă, de 4,32 m. Dar nivelul de călcare antic, pe care a fost depus dealtfel şi defunctul, se afla doar cu 0, 22 m sub

[23] Cum prezenta aşa numitul „mormînt scitic", situat pînă de curînd în partea de sud a lacului Mangalia (cf. V. Pârvan, *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării*[2], Bucureşti, 1974, fig. 81; O. Tafrali, ArtaArh, 1, 1927, p. 19—20; C. Preda, Dacia, N.S., 6, 1962, p. 166 şi fig. 7; idem, *Callatis*, p. 38. Datorită extinderii în zonă a şantierului naval, mormîntul „scitic" a fost demontat şi mutat, prin 1978—1979, în parcul oraşului, în apropierea muzeului şi a mormîntului cu „papirus", în vederea unei viitoare reconstituiri.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

pragul inferior al intrării. Acest nivel era marcat de o crustă de calcar relativ densă și uniformă, groasă de 1—2 mm, aproape continuă, formată probabil din unele deșeuri rămase de la construcția încăperii funerare (așchii mici de calcar, mortar etc.). Înălțimea propriu-zisă a camerei funerare, cuprinzînd și bolta, dar excluzînd fundația, era deci de 3,38 m.

Crusta de calcar amintită era deranjată în mai multe locuri de cei care violaseră mormîntul. O primă violare a avut loc într-o perioadă mai veche, ce nu poate fi precizată cu exactitate. Cu acel prilej jefuitorii au practicat în colțul de nord-est al bolții un orificiu de 0,44 × 0,38 m, prin dislocarea unui bloc de calcar și lărgirea ulterioară a zonei cu lovituri de tîrnăcop. Urmele violării inițiale se observau în toate cele patru colțuri ale încăperii prin deranjarea intensă a nivelului antic, inclusiv a crustei de calcar. O răscolire mai mare, cu suprafața de 1,70 × 1,30 m a fost sesizată în apropierea peretelui de nord al încăperii funerare, unde pămîntul era complet deranjat, iar crusta de calcar distrusă. În pămîntul răscolit, îngrămădit mai ales în peretele de sud și către colțul de sud-

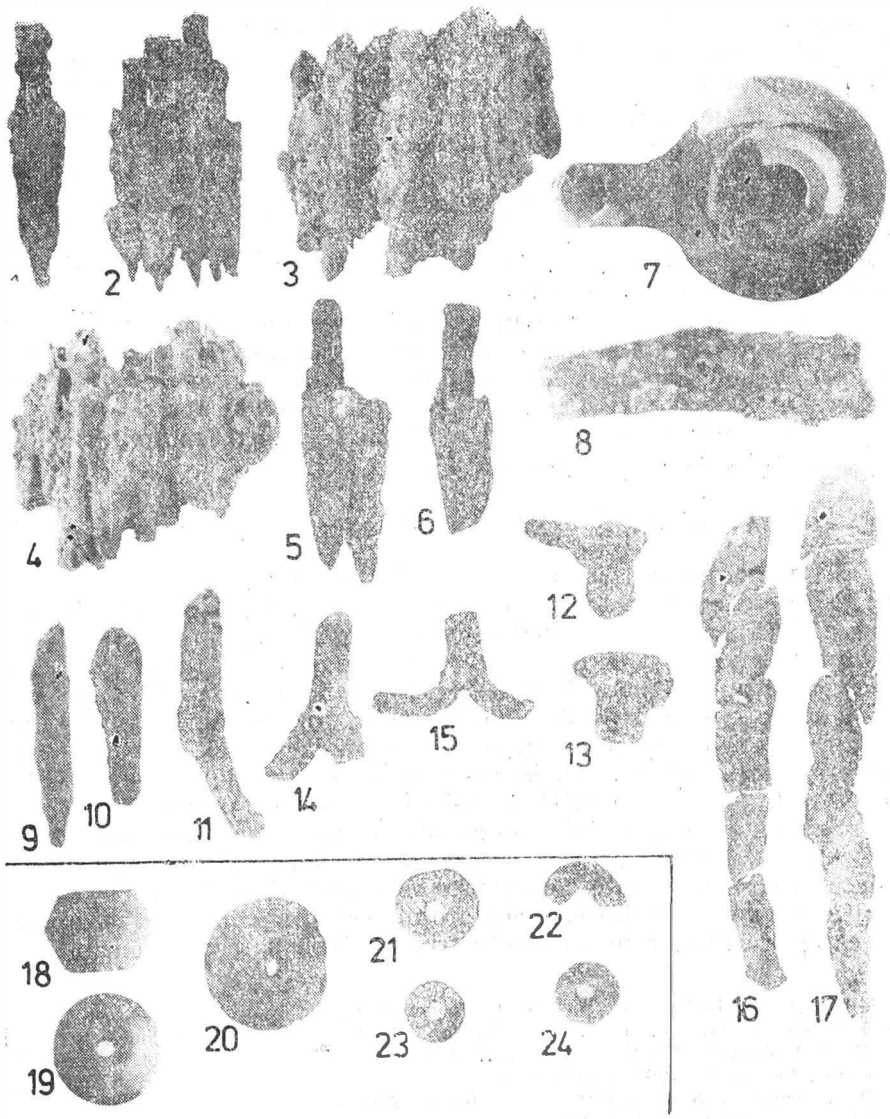

Fig. 5. 1—17 obiecte provenite din mormîntul de la Mangalia (1—6 vîrfuri de săgeată; 7 opaiț; 8 cuțit; 9—13 piroane de fier; 16—17 fragmente din tubul de înmănușare al unei lănci); 18—20 fusaiole; 21—24 mărgele de la Constanța Sud).

est al camerei, s-au găsit doar următoarele materiale arheologice: 102 vîrfuri de săgeată de fier (fig. 2/8—10; 5/1—6), un opaiț elenistic fragmentar (fig. 2/7; 5/7), fragmente din tubul de înmănușare al unei lănci (fig. 3/4—5; 5/16—17), o lamă de cuțit (fig. 3/3; 5/8), cîteva piroane și o

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

ţintă de fier (fig. 3/6—9, 13; 5/9—13), alte cîteva fragmente de obiecte de fier (fig. 3/10—12; 5/14—15), precum şi patru mici fragmente ceramice atipice. Oasele umane, foarte sfărîmate, erau împrăştiate în încăpere.

Ultima violare, datorată descoperitorilor, nu a afectat prea mult mormîntul, cu excepţia celor două blocuri de calcar scoase din partea superioară, centrală-estică a bolţii; deşi s-a pătruns în interior înaintea intervenţiei noastre, nu s-au produs alte deranjamente majore.

Opaiţul face parte din seria celor aşa numite „delfiniforme", pentru care întîlnim numeroase analogii. Exemplarele de acest tip se datează, larg, în secolele III—II î.e.n. [24]. Cele 102 vîrfuri de săgeată de fier sînt de un singur tip, cu trei aripioare şi peduncul lung. Nici un exemplar nu prezintă spin recurbat. Au dimensiunile diferite; lungimea celor întregi variază între 4,2—5,4 cm, iar grosimea peduncului este de 0,5—0,6 cm. Toate exemplarele au fost descoperite grupat, în trei-patru grămezi compacte, strîns unite între ele din cauza oxidării complete. Erau dispuse vîrf lîngă vîrf, chiar dacă în aceeaşi grămadă sînt exemplare de mărimi puţin diferite. În peduncului unora dintre ele se observă încă restul tijei de lemn a săgeţii. Dispunerea lor vîrf lîngă vîrf, fapt ce a determinat şi „lipirea" lor completă prin oxidare, dovedeşte că săgeţile au fost aşezate grupat, poate chiar într-o tolbă confecţionată dintr-un material degradabil şi care nu s-a mai păstrat.

Deşi de fier, vîrfurile de săgeată aparţin ca formă tipului aşa-zis „scitic", fiind întru totul asemănătoare exemplarelor de la Constanţa-Sud şi Cumpăna, amintite mai sus. După tipologia stabilită de Valentin Vasiliev pentru vîrfurile de săgeată de bronz „scitice", exemplarele în discuţie aparţin tipului A_2b[25]. Vîrfurile de săgeată de fier cu trei aripioare sînt relativ rare. Cîteva exemplare, aparţinînd Latène-ului tîrziu, s-au descoperit la Poiana-Tecuci [26], Popeşti, Conţeşti, Grădiştea Muncelului [27] şi Lăceni [28], dar sînt deosebite de vîrfurile în discuţie. Au peduncului mult mai subţire şi prelung, gol sau, uneori, plin.

Materialul arheologic recuperat, puţin reprezentativ, permite doar încadrarea cronologică largă a mormîntului tumular cu camere funerare şi boltă de piatră, în secolele III—II î.e.n. Nici opaiţul, cu o perioadă de folosire relativ îndelungată, nici vîrfurile de săgeată ori celelalte obiecte fragmentare nu permit o datare mai strînsă a întregului complex funerar. Putem considera, totuşi, că el aparţine aceleiaşi perioade căreia i-au fost atribuite şi alte trei morminte de acelaşi tip, apărute anterior în zona cuprinsă între Mangalia—2 Mai[29].

MIHAI VITEAZU (JUD. CONSTANŢA)

În vara anului 1975, un şanţ de irigaţii a secţionat marginea unei movile de mari dimensiuni, aflată la aproximativ 2 km în sud—sud-estul localităţii şi la circa 400 m est de calea ferată Constanţa—Tulcea [30]. În afara unui pumnal de cupru eneolitic sau din perioada de tranziţie spre epoca bronzului [31], în şanţul amintit au mai apărut resturile unui schelet uman distrus, precum şi diferite materiale greceşti. Lipsind cercetările arheologice sistematice şi puşi — din cauza caracterului întîmplător al descoperirii — în situaţia de a nu cunoaşte raportul dintre schelet, materialul grecesc şi pumnalul de cupru, nu ne putem pronunţa cu certitudine dacă oasele aparţin, împreună cu ceramica, unui mormînt periferic din mantaua movilei (cum pare foarte probabil), ori eventual, mormîntului principal, pentru care a fost construit tumulul şi căruia i-ar fi putut aparţine pumnalul. Materialul ceramic recuperat era reprezentat de mai multe fragmente ale unei *lékane* şi de nouă amfore fragmentare (fig. 2/11; 6/6; 7/1—9). Vasul *lékane* prezintă la exterior, pe toartă şi pe fragmentele de bazin păstrate, mai multe volute succesive, executate cu vopsea roşie peste fondul negru; pe bazin apar de asemenea palmete şi alte ornamente stilizate, executate în acelaşi mod (fig. 2/12—14; 6/4—5). Exemplarul face parte din categoria vaselor greceşti cu figuri roşii şi este oarecum asemănător celui descoperit la Mangalia [32],

[24] W. Deona, BCH, 1908, p. 164; C. Iconomu, *Opaiţe greco-romane*, Constanţa, 1967, tip. IV, p. 8, 41—47 (nr.67—114) şi fig. 7—10; M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanţa, 1967, passim etc.

[25] V. Vasiliev, *Scifii agatîrşi pe teritoriul României*, Cluj-Napoca, 1980, p. 74 şi pl. 9/9.

[26] R. Vulpe şi colab., SCIV, 2, 1951, 1, p. 207 şi fig. 28/7, 12.

[27] Idem, Materiale, 5, 1959, p. 342, fig. 11/3; idem, *Aşezări getice în Muntenia*, Bucureşti, 1966, fig. 30; A. Vulpe şi Eug. Popescu, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 219 şi fig. 4/2—35; R. Ţanţău, *Meşteşugurile la geto-daci*, Bucureşti, 1972, fig. 33.

[28] Em. Moscalu, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 332 şi fig. 6/9.

[29] C. Preda, Dacia, N.S., 6, 1962, p. 165 şi urm.

[30] Movila, de mari dimensiuni, cu diametrul la bază de circa 40 m şi înălţimea actuală de 7 m, nu poate fi cercetată deoarece este punct geodezic.

[31] M. Irimia, SCIVA, 32, 1981, 3, p. 347—348.

[32] C. Preda, Dacia, N.S., 3, 1961, p. 283, 293 şi fig. 7; vasul se află la muzeul din Constanţa.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

într-un mormînt de la mijlocul sau din al treilea sfert al secolului IV î.e.n. Vase de același tip sînt cunoscute la Agighiol [33] și în alte zone mai îndepărtate [34]. Deși foarte fragmentar, exemplarul în discuție poate fi datat în aceeași perioadă.

Dintre amfore opt exemplare (fig. 2/11 ; 6/6 ; 7/1—8) aparțin tipului numit de I. B. Zeest „cu piciorul în formă de pahar" și datat în sec. IV — începutul sec. III î.e.n. [35]. I. B. Brashinsky a

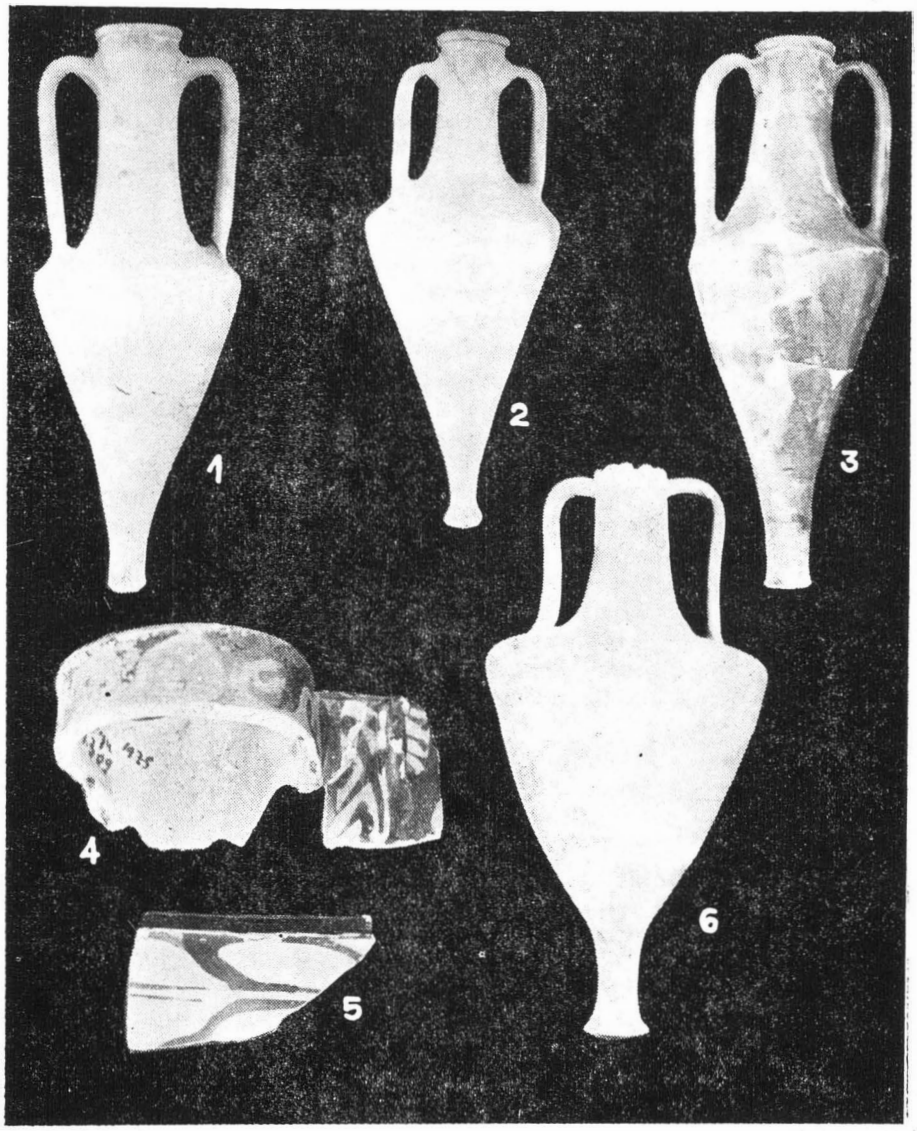

Fig. 6. 1—2 amfore de la Constanța Sud; 2 amforă de la Cumpăna; 4—6 fragmente de lékane și amforă de la Mihai Viteazu.

localizat centrul de producție al acestui tip la Menda și a arătat că din punct de vedere cronologic subgrupa sesizată evoluează succesiv între cel de-al treilea sfert al sec. V și sfîrșitul primei jumătăți a sec. IV î.e.n. [36]. Exemplarul mai bine păstrat de la Mihai Viteazul (fig. 2/11 ; 6/6) este întru

[33] D. Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969, p. 76 și fig. 51/3 ; 53, 54 ; idem, BerRGK, 50, pl. 130/a și b ; idem, *L'art thraco-gète*, București, 1974, fig. 35/1—2.

[34] Ca de exemplu la Olbia, cf. J. E. Levi, MIA, 50, 1956, p. 74—75 ; vezi de asemenea K. Schefold, *Untersuchungen zu den Kertscher Vasen*, Berlin, 1934, fig. 75 ; E. F. Pokrovskaia, VDI, 2, 1955, p. 191—199, fig. 4, ca și analogiile citate de P. Alexandrescu, SCIV, 22, 1971, 4, p. 661—662, pentru cele de la Agighiol.

[35] I. B. Zeest, *Keramiceskaia tera Bospora*, Moscova (MIA, 83), 1960, p. 88 și pl. X/23 a, b, v ; XII/23 z.

[36] I. B. Brashinsky, *Amfory Mendy*, în *Hudojestvennaia kultura i arheologija anticinogo mira*, Moscova, 1976, p. 67—74. Aceeași localizare a centrului de producție al acestui tip de amfore și la G. I. Eisemann, The International Jornal of Nautical Archaeology and Underwater Exploration, 2, 1973, 1, p. 13 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

totul asemănător amforelor din ultima subgrupă, datată în prima jumătate a secolului IV î.e.n. [37]. Al nouălea exemplar (din care se păstrează numai gîtul) aparţine după formă, dimensiuni şi pastă, tipului de amfore din cercul Chios-ului, cu piciorul în formă de „manşon" [38], datat larg în secolele IV—III î.e.n. (fig. 7/9).

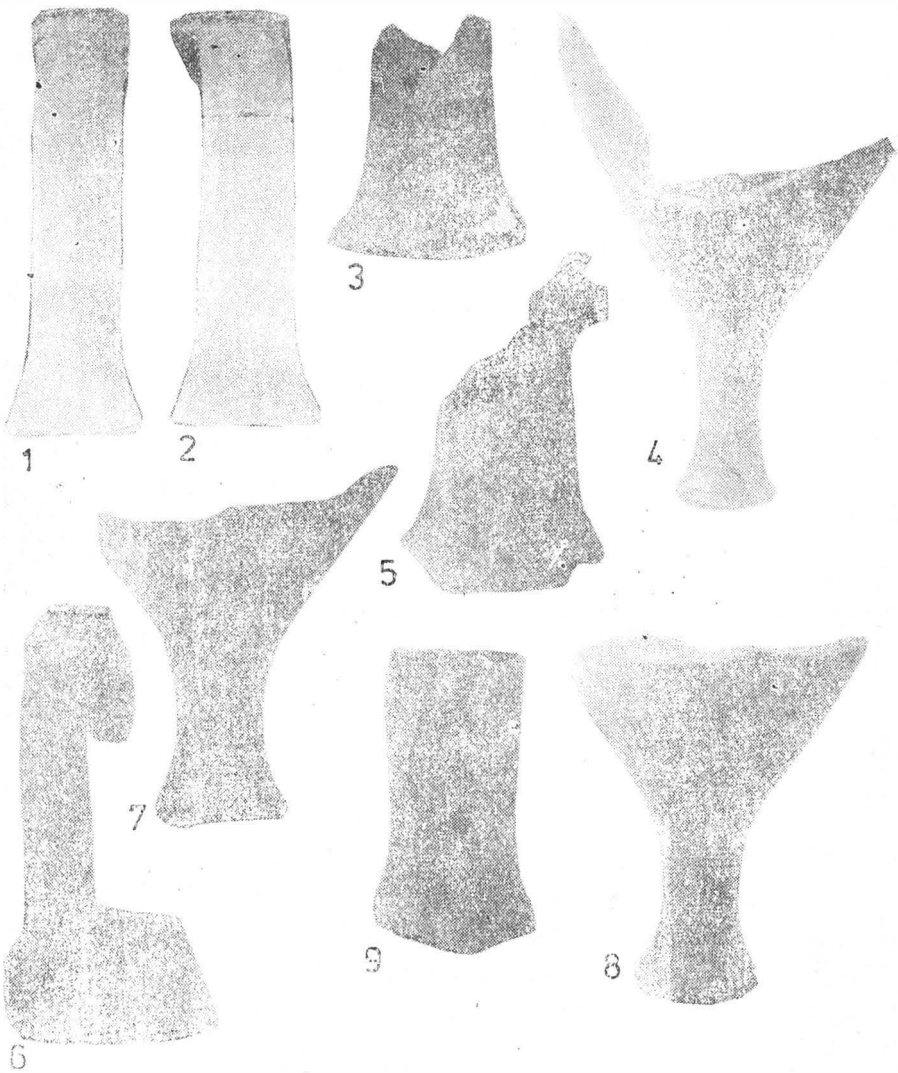

Fig. 7. 1—9 fragmente de amfore de la Mihai Viteazu.

Din cele de mai sus se poate constata că atît fragmentul de *lékane*, cît şi amforele se datează larg, mai ales în sec. IV î.e.n. [39]. Avînd în vedere însă limitele cronologice în care se încadrează materialul ceramic determinat mai precis, considerăm că întregul lot recuperat din mormîntul de la Mihai Viteazu poate fi datat în al doilea sau al treilea sfert al sec. IV î.e.n.

În afara mormintelor amintite mai sus, în zona litorală sînt cunoscute şi alte descoperiri. Din cele 19 localităţi înregistrate pînă în prezent [40], cele mai multe sînt concentrate în apropierea coloniilor vest-pontice.

[37] I. B. Brashinsky, *op. cit.*, p. 72 şi fig. 1/5 ; 2/5.

[38] Discuţia asupra acestui tip la M. Irimia, N. Cheluţă-Georgescu, Pontica, 15, 1982, p. 126, 129.

[39] Ultimul gît de amforă, care pare să aparţină unui tip cu o existenţă mai îndelungată, este întîlnit frecvent şi în sec. IV î.e.n. Astfel, la Topalu au fost descoperite trei exemplare într-un mormînt din al treilea sfert al sec. IV î.e.n. (Cf. M. Irimia, N. Cheluţă-Georgescu, *op. cit.*, p. 125—136).

[40] M. Irimia, *Date noi privind necropolele din Dobrogea...*, loc. cit.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

După cum se știe, un grup de morminte negrecești a fost sesizat chiar în necropola tumulară a Histriei. Identificarea populațiilor din preajma Histriei, ale cărei vîrfuri erau elenizate încă din sec. VI î.e.n. nu se poate face decît cu un anumit grad de aproximație, deoarece în operele scriitorilor antici deseori nu se precizează și etnicul triburilor aflate în vecinătatea cetății. Eșalonarea mormintelor negrecești pe o perioadă îndelungată atestă existența unor legături trainice și de durată cu populația locală. S-a constatat că grupurile de movile ngrecești au din punct de vedere al ritualurilor numeroase afinități cu lumea tracică, iar din punct de vedere al particularităților ofrandelor — sub forma sacrificiilor sîngeroase, precum și al unor obiecte de inventar — ele ar reflecta o oarecare influență scitică [41].

Mormintele de incinerație pe loc, plane și gropile rituale din sec. II—I î.e.n. în care s-au descoperit fragmente de vase getice împreună cu ceramica grecească, precum și o sabie dacică (sica) [42], au fost atribuite, cu o anumită rezervă, autohtonilor. La Istria-Sat au fost cercetate 104 morminte, exclusiv de înhumație, grupate pe zona și eșalonate pe o perioadă îndelungată, între sec. VI—I î.e.n. — I e.n. [43]. În timp ce mormintele cu scheletele așezate în poziție întinsă apar în întreaga perioadă de funcționare a necropolei, cele chircite sînt caracteristice doar intervalului cuprins între a doua jumătate a secolului IV — secolul I î.e.n. Unele elemente ale ritului și ritualului funerar ar indica, după cum arată Vl. Zirra, o populație grecească; prezența în morminte a unor vase tipic autohtone, precum și cîteva elemente de ritual, comune și lumii tracice, ar pleda însă pentru apartenența — cel puțin a unora dintre morminte — autohtonilor [44].

La Corbu de Jos [45] au fost cercetate mai de mult 10 morminte plane de înhumație, datate în ultimul sfert al sec. VI — sec. V î.e.n., la care scheletele erau depuse în gropi rectangulare, cu colțurile rotunjite; lîngă picioarele ori bazinul defunctului era depusă de regulă cîte o lespede mare de șist verde, local. Mormintele erau „protejate" uneori sau numai marcate cu mari grămezi de bolovani, practică pe care o vom întîlni și în secolele următoare la anumite morminte plane sau tumulare autohtone din Dobrogea.

Tot din vecinătatea Histriei, de la Nuntași, este cunoscut un mormînt de înhumație din sec. IV î.e.n., care conținea un inventar grecesc relativ bogat depus împreună cu ceramică indigenă lucrată cu mîna și decorată cu brîuri alveolate [46]. În aria de influență a Histriei este și mormîntul de la Mihai Viteazu, amintit mai sus. Alte descoperiri funerare — de la Jurilovca și Ceamurlia de Jos — situate tot în apropierea litoralului, nu prea departe de Histria, pot fi socotite, de asemenea, și ca aparținînd zonei de influență a cetății de la Capul Dolojman (Argamum?).

Reamintim că la Jurilovca, în apropierea cetății de la Capul Dolojman s-a descoperit în anul 1955 [47] un mormînt tumular aparținînd primei jumătăți a sec. IV î.e.n. și care avea ca inventar 100 de amfore de Chios (cu piciorul terminat sub formă de „manșon") și de Thasos, dispuse în cerc. Datorită publicării incomplete nu cunoaștem cărui rit funerar îi aparținea tumulul.

La Ceamurlia de Jos, cu ocazia cercetărilor întreprinse în așezarea aparținînd culturii Hamangia, s-au descoperit și două morminte de epocă Latène. Mormîntul nr. 1 de înhumație în poziție chircită, datat larg în sec. V—IV î.e.n., era acoperit de mantaua unei movile construită mai tîrziu. Un alt mormînt, tumular, era jefuit din antichitate. S-a descoperit și o groapă rituală arsă, cu multe fragmente ceramice elenistice și cenușă, acoperită ulterior de pămîntul movilei II [48].

În zona de influență a orașului Tomis și Callatis, în afara descoperirilor de la Constanța—Medeea, Constanța-Sud, Agigea, Cumpăna și a mormîntului cu încăpere funerară de piatră de lîngă Mangalia, amintite mai sus, alte morminte plane sau tumulare ne sînt cunoscute de la Topraisar, Comana, Neptun și din împrejurimile Mangaliei.

Mormîntul tumular de la Topraisar cu șanț periferic circular, continuu, avea ca inventar 22 de amfore, un *skyphos* attic cu figuri roșii și o oală-borcan fragmentară, lucrată cu mîna. Oasele depuse ca ofrandă reprezentau mandibule, dinți și fragmente ale membrelor care au aparținut la doi

[41] P. Alexandrescu, în *Le rayonnement des civilisations grecque et romaine sur les cultures périphériques*, Paris, 1965, p. 406 și urm.; idem, *Histria*, II, București, 1966, p. 276—277.

[42] D. M. Pippidi și colaboratori, Materiale, 5, 1959, p. 308—311 și fig. 11.

[43] Vl. Zirra, Materiale, 9, 1970, p. 213—220; informații suplimentare oferite cu multă bunăvoință de autorul săpăturilor, căruia țin să-i mulțumesc și cu prilejul de față.

[44] *Ibidem.*

[45] M. Bucovală, M. Irimia, Pontica, 4, 1971, p. 41—56; M. Irimia, Pontica, 8, 1975, p. 95—102.

[46] A. Rădulescu, SCIV, 12, 1961, 2, p. 387—393; mormîntul face parte, probabil, dintr-o necropolă plană mai întinsă.

[47] V. Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Istria*, București, 1957, p. 380—381.

[48] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, I, București, 1966, p. 166—168.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

cai. Mormîntul a fost datat la mijlocul sau, eventual, în al treilea sfert al sec. IV î.e.n. [49]. La Neptun a fost descoperit un mormînt de incinerație, cu material ceramic elenistic, precum și un vas-urnă, cenușiu, lucrat cu mîna, plin de oase calcinate. În apropiere fuseseră scoase și distruse alte vase cu oseminte; tot aici s-a descoperit un castron din pastă neagră, lucrat de asemenea cu mîna. C. Iconomu considera posibilă existența în acel loc a unei mici necropole de epocă Latène, fără a putea da mai multe precizări despre secolele în care ea a fost utilizată [50]. Cu prilejul unor lucrări de canalizare efectuate în apropierea unui grup de tumuli de mari dimensiuni aflați între șoseaua Constanța—Mangalia și Mare, a fost descoperit un mormînt de incinerație cu inventar elenistic relativ bogat, din sec. II î.e.n. [51]. De la Comana este cunoscut un mormînt de înhumație, datat pe baza inventarului depus (un bol megarian, o amforă rhodiană, un opaiț și o amforetă) în a doua jumătate a sec. II î.e.n. [52].

În împrejurimile Mangaliei sînt cunoscute de mai multe decenii alte trei morminte cu încăpere funerară construite din piatră [53], în afara celui amintit mai sus și care au fost datate de diferiți autori fie la sfîrșitul sec. IV — începutul sec. III î.e.n., fie cu un secol mai tîrziu.

În perimetrul localității Nazarcea s-a descoperit cu mai bine de trei decenii în urmă de asemenea un mormînt de înhumație cu inventar elenistic, pierdut în totalitate [54].

Excavațiile efectuate de-a lungul anilor în zona de nord a localității Medgidia, în cariera de caolin a fostei fabrici de produse ceramice, au distrus mai multe morminte plane de înhumație. În anul 1975 au fost recuperate din acest perimetru diferite materiale arheologice[55] provenite din cîteva morminte. Se pare că necropola, distrusă de excavațiile amintite, continuă în viile din vecinătate, aparținînd I.A.S. Medgidia. Recuperat din mai multe morminte, materialul nu este unitar din punct de vedere cronologic. Totuși el nu pare a fi mai vechi de mijlocul sec. IV și mai nou de sfîrșitul sec. III î.e.n., cu excepția unui opaiț „delfiniform", care ar putea fi mai tîrziu.

În zona litorală a Dobrogei sînt cunoscute și alte materiale arheologice, mai ales elenistice, provenite din morminte, fără a se putea preciza dacă acestea erau plane ori tumulare, de incinerație sau înhumație, izolate ori grupate. Asemenea descoperiri s-au semnalat la Nazarcea [56], Techirghiol-Urluchioi [57], Poarta-Albă [58], Topraisar [59], Agigea [60], 23 August, Zebil [61].

O primă constatare în legătură cu complexele funerare din zona litorală este bogăția deosebită — uneori chiar prezența aproape exclusivă — a materialelor grecești și elenistice, fapt ce se explică prin situarea lor în vecinătatea coloniilor vest-pontice. Inventarul ceramic negrecesc este puțin, ceea ce nu ne ajută în încercarea de stabilire a apartenenței etnice a complexelor în cauză. Uneori, ca la Istria-Sat [62], Corbu de Jos [63], Nuntași [64], Agighiol [65], el este autohton.

[49] M. Irimia, Pontica, 9, 1976, p. 37—56.

[50] C. Iconomu, Pontica, 1, 1968, p. 259 și fig. 1.

[51] *Ibidem*, p. 265—267.

[52] A. Aricescu, StCl, 3, 1962, p. 81; pentru datarea bolului, R. Ocheșeanu, Pontica, 2, 1969, p. 224.

[53] 1/ Mormîntul „scitic"; cf. V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării* [2], fig. 81, unde este atribuit epocii lui Alexandru cel Mare; O. Tafrali, *op. cit.*, p. 19—20; C. Preda, Dacia, N.S., 6, 1962, p. 166 și fig. 7.

2/ Mormînt asemănător descoperit după 1940 în marginea de sud-vest a Mangaliei, în apropierea șoselei spre 2 Mai; dispărut complet, cunoscut doar după două fotografii; cf. C. Preda, *op. cit.*, p. 166 și fig. 8/1—2.

3/ Mormînt tumular cu încăpere rectangulară și un *dromos* descoperit în 1961 în partea de vest a satului 2 Mai; în interiorul camerei funerare se aflau două morminte de înhumație jefuite încă din antichitate. Datat la sfîrșitul sec. IV — prima jumătate a sec. III î.e.n.; cf. C. Preda, *op. cit.*, p. 165.

[54] Informație Eugen Comșa, căruia îi exprimăm întreaga noastră gratitudine (Nazarcea = Galeșu).

[55] prezentate pe larg la M. Irimia, *Date noi privind necropolele din Dobrogea...*, loc. cit.

[56] Amforă de tipul Heraclea Pontică, asemănătoare celor de la Florești (= Islam Geoferca) — mijlocul sau sfîrșitul secolului III î.e.n.; cf. Exp. Bujor, Dacia, N.S., 6, 1962, p. 479.

[57] O. Tafrali, ArtaArh, 3, 1930, 5—6, p. 56—59; mormînt (?) tumular cu încăpere funerară și cupolă, atribuit sciților; descrierea confuză și absența inventarului (se menționează doar „cioburi de ceramică greacă și romană", între care un fragment cu firnis negru, precum și cîteva oase umane) nu ne ajută prea mult la încadrarea cronologică și tipologică a acestui monument.

[58] M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 29—33.

[59] *Ibidem*, p. 60 (amfore elenistice provenite din complexe funerare, probabil tumulare).

[60] *Ibidem*, p. 62—63 (probabil groapă rituală).

[61] M. Irimia, *Date noi privind necropolele din Dobrogea*, loc. cit.

[62] În mormîntul nr. 90 a fost depus un vas fragmentar globular lucrat cu mîna, cu buza evazată și brîu organic alveolat; materialul studiat prin amabilitatea lui Vl. Zirra.

[63] M. Irimia, Pontica, 8, 1975, p. 96—98 și fig. 5/1; 7/1; Em. Moscalu, *Ceramica traco-getică*, București, 1983, p. 86—87 și pl. 63/8, tipul XX.

[64] A. Rădulescu, *loc. cit.*; Em. Moscalu, *op. cit.*, p. 46, varianta III/c.

[65] D. Berciu, *Arta traco-getică*, p. 74 și fig. 51/4; Em. Moscalu, *op. cit.*, p. 80—83 și pl. 62/10, Varianta XVII/a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

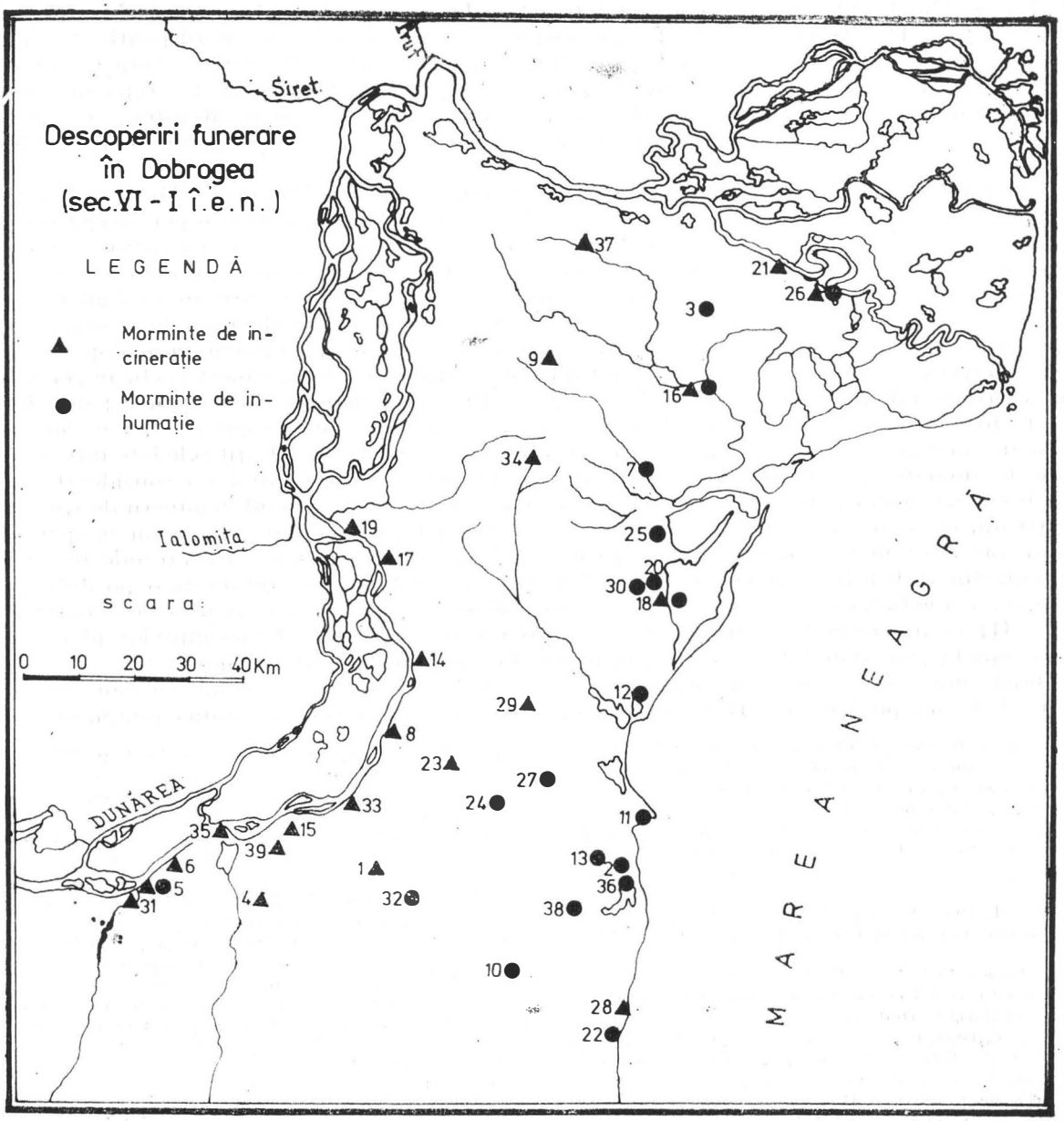

Fig. 8. Descoperiri funerare în Dobrogea (sec. VI—I î.e.n.).

1. Adamclisi
2. Agigea
3. Agighiol
4. Băneasa
5. Bugeac
6. Canlia
7. Ceamurlia de Jos
8. Cernavodă
9. Ciucurova
10. Comana
11. Constanța
12. Corbu de Jos
13. Cumpăna
14. Dunărea
15. Dunăreni
16. Enisala
17. Ghindărești
18. Histria
19. Hîrșova
20. Istria-Sat
21. Mahmudia
22. Mangalia
23. Mircea Vodă
24. Medgidia
25. Mihai Viteazu
26. Murighiol
27. Nazarcea
28. Neptun
29. Nicolae Bălcescu
30. Nuntași
31. Ostrov
32. Petroșani
33. Rasova
34. Războieni
35. Satu Nou
36. Techirghiol (?)
37. Telița
38. Topraisar
39. Viile

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Vasul lucrat cu mîna de la Topraisar [66] aparţine unui tip ceramic specific lumii scitice [67]. Ceramică de acelaşi tip a mai apărut în Dobrogea la Tariverde [68] (sec. VI î.e.n.), Histria [69] (sec. VI—IV î.e.n.), Sinoe—Zmeica [70], Nicolae Bălcescu [71] (sec. V—IV î.e.n.), Dinogetia [72] (sec. IV—III î.e.n.) şi Albeşti [73] (sec. IV—II î.e.n.). Aceasta are analogii atît în mediul scitic nord-pontic [74], cît şi în alte regiuni [75] în care s-au semnalat prezenţe etnice ori numai influenţe scitice. Totuşi, după cum arată A. I. Meliukova [76], chiar în cadrul descoperirilor getice situate în zona de stepă dintre Prut şi Nistru, ceramica scitică este în proporţie redusă (pînă la 20—25%), iar în silvostepă aceasta este foarte rară. Se pare că şi geţii dintre Prut şi Nistru au fost destul de puţin permeabili la influenţa scitică.

Din punct de vedere al ritualului funerar constatăm că în zona litorală, la Histria, Agighiol şi Topraisar, s-au descoperit schelete de cai, depuşi întregi sau parţial împreună cu personajul principal al complexului funerar. La Histria în cîteva cazuri sacrificiile de animale erau însoţite şi de sacrificii umane [77]. Aşa cum au arătat mai mulţi autori, obiceiul depunerii unor animale sacrificate în morminte este vechi şi răspîndit la multe popoare [78]. El se întîlneşte atît în bazinul egeean [79], ori la traci [80], illiri [81], cît şi în zona nord-pontică. La geto-daci ofrandele de animale apar uneori atît în morminte de înhumaţie, cît şi de incineraţie. Descoperirea oaselor de animale în necropolele de la Ferigele, Tigveni [82], Bugeac [83] şi Canlia [84] infirmă teza atribuirii acestui obicei exclusiv sciţilor. În cadrul acestui ritual sînt cuprinse şi sacrificiile de cai. Ritualul depunerii doar a unor părţi de animale este foarte răspîndit la populaţiile de stepă. În unele morminte tumulare scitice din nordul Mării Negre, mai vechi decît cele din zona noastră litorală, s-au descoperit atît schelete întregi cît şi parţiale de animale [85]. Avîndu-se în vedere larga răspîndire a acestui ritual s-a considerat [86] chiar că n-ar fi exclus ca în cazul în care tracii şi geto-dacii ar fi adoptat obiceiul depunerii de cai întregi sau părţi din corp sub influenţa altor popoare, aceasta să fie egeo-anatoliană şi nu neapărat primită din spre nord, de la sciţi. Pe de altă parte, existenţa calului printre alte ofrande de animale în tumulul din Hallstatt A de la Meri (jud. Teleorman) [87] a fost interpretată ca o posibilă perpetuare la traci şi geto-daci a acestui ritual fără vreo influenţă din afară. La tracii şi la geto-dacii din sec. IV—III î.e.n. obiceiul depunerii de cai e mai rar întîlnit în cazul mormintelor plane, dar e mai frecvent la cele tumulare [88] şi care, în marea lor majoritate, sînt de înhumaţie.

După cum s-a constatat, din punct de vedere al ritului funerar, începînd cu mormintele din sec. VI—V î.e.n., pînă în sec. II î.e.n., în zona litorală a Dobrogei predomină înhumaţia. Acest

[66] M. Irimia, Pontica, 9, 1976, p. 39 şi fig. 2/4; 7/1—3.

[67] Em. Moscalu, *op. cit.*, p. 54—55, 172, varianta VII/c.

[68] D. Berciu, C. Preda, Materiale, 4, 1957, p. 80—81, fig. 60; idem, Materiale, 7, 1962, p. 276—277 şi fig. 3/4.

[69] Suzana Dimitriu, *Histria*. II, Bucureşti, 1966, p. 128—129; nr. 891, pl. 48; nr. 892, pl. 67; nr. 897, pl. 67; Maria Coja, Pontica, 3, 1970, p. 103—105 şi fig. 1/3, 4; 2/12—15.

[70] SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 139, fig. 28/1—2.

[71] M. Irimia, Pontica, 6, 1973, p. 42 şi pl. 4/4; 5/3; 16/2; 17/2.

[72] Al. Barnea, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 105 şi fig. 2/5.

[73] Material cercetat cu amabilitatea colegilor N. Cheluţă-Georgescu şi Maria Bărbulescu.

[74] MIA, 36, 1954, p. 72 şi fig. 1/2; MIA, 64, 1958, p. 132, 204 şi fig. 12/1; 27/7, 8; *Drevnie frakiicy v Severnom Pričernomorii*a, Moscova, 1969, p. 77—78, fig. 3/2, 3, 5; *Problemy skifskoi arheologii*, Moscova, 1971, p. 42—44 şi fig. 1; p. 138, fig. 3; K. K. Marcenko, SA, 1972, 1, p. 122 şi urm., fig. 2/1; A. I. Meliukova, *Skifiia i frakiiskii mir*, Moscova, 1979, p. 144—163.

[75] Bosanci (Succava), cf. M. Ignat, SCIV, 24, 1974, 3, p. 535, fig. 2/4; Şorogari (Iaşi), cf. S. Teodor, SCIV, 18, 1961, 1, p. 27, fig. 2/3.

[76] A. I. Meliukova, *loc. cit.*; N. Conovici, Thraco-Dacica, 2, 1981, p. 227.

[77] P. Alexandrescu, *Histria*. II, tumulii 17, 19, 12, p. 146—159.

[78] O trecere în revistă a acestui ritual la geto-daci şi la populaţiile vecine, la Em. Moscalu, Thraco-Dacica, 2, 1981, p. 27—29; idem, *Ceramica traco-getică*, p. 161—164.

[79] Stuart Piggott, Antiquity, 36, 1962, p. 110 şi urm.; Vassos Karageorghis, *Excavations in the Necropolis of Salamina I (Salamis*, vol. 3). Nicosia, 1967, cu expertize de R. P. Charles, P. Ducos, O. Masson etc. (apud P. Alexandrescu, StCl. 12, 1970, p. 156—160); N. K. Sanders, Thracia, 3, 1974, p. 195 şi urm., fig. 1 (Gordion, în Asia Mică).

[80] Vlaško Selo (R. Popov, Izvestija Sofia, 2, 1923—1924, p. 113); Mal Tepe-Mezek şi Kurt Kale-Mezek (Izvestija-Sofia, 1937, p. 109); Kazanlăk (V. Mikov, *Le tombeau de Kazanlăk*, Sofia, 1954, p. 10); Vraca (I. Venedikov, Arheologija, 1966, p. 113 şi urm.); Kalojanovo (M. Čičikova, Izvestija-Sofia, 31, 1969, p. 69—90) etc.

[81] Ateniča (M. Djucnič, B. Iovanovič, *Illyrian princely necropolis at Ateniča*, Cacak, 1966, p. 4 şi 22, pl. VI/14, XIV.

[82] D. Nicolaescu-Plopşor, W. Wolski, *Elemente de demografie şi ritual funerar la populaţiile vechi din România*, Bucureşti, 1975, p. 87 şi 100.

[83] D. Nicolaescu-Plopşor, Pontica, 7, 1974, p. 35.

[84] D. Botezatu, Pontica, 14, 1981, p. 130.

[85] V. A. I. Ilinskaia, *Skify dneproskogo lessostepnogo Levoberežia*, Kiev, 1968, p. 25 şi fig. 13 (schelet de viţel); p. 28, 38 şi fig. 16, 17 (oase de berbec); p. 29 şi fig. 16 (părţi de cal).

[86] Em. Moscalu, Thraco-Dacica, 2, 1981, p. 29; idem, *Ceramica traco-getică*, p. 163.

[87] Em. Moscalu, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 77—86; idem, *Ceramica traco-getică*, p. 162—163; Al. Bolomey, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 87.

[88] Em. Moscalu, Thraco-Dacica, 2, 1981, p. 28—29, cu întreaga bibliografie pînă la data redactării studiului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

rit se întîlnește de asemenea și pe valea Carasu, la Nazarcea și Medgidia. Comparînd mormintele negrecești ale zonei litorale cu necropolele din zona sud-vestică a Dobrogei (Ostrov, Bugeac, Canlia, Satu Nou, Băneasa, Viile) și din nord-estul Bulgariei (Ravna, Dobrina, Krăgulevo, Černa, Braničevo etc.), în care incinerația e aproape exclusivă [83], deosebirea dintre ele este și mai vizibilă. Chiar necropolele getice nord-dobrogene aflate de asemenea în apropierea litoralului cuprind un număr relativ mare de morminte de înhumație în comparație cu cele sud-vest dobrogene și din regiunile învecinate. Dintre cele 60 morminte cercetate în necropolele de la Murighiol, două erau de înhumație [90], iar la Enisala 6% din totalul celor peste 400 morminte erau de înhumație [91].

Desigur, așa cum o dovedesc datele arheologice [92] și unele izvoare istorice [93], incinerația nu era unicul rit funerar al tracilor și geto-dacilor. În marile necropole getice „de incinerație" ori izolat s-au descoperit uneori morminte de înhumație (mai ales pentru copii), ori chiar complexe funerare birituale [94]. Prezența înhumației într-o epocă în care se generalizase incinerația ar putea fi legată de persistența în mediul autohton a unor tradiții mai vechi, hallstattiene. Pe de altă parte însă, concentrarea mormintelor de înhumație plane sau tumulare, mai ales în zona litorală, cu o pătrundere în interiorul regiunii pe valea Carasu pînă la Medgidia, s-ar putea explica fie prin preluarea de către autohtoni a unor influențe grecești ori scitice, fie poate chiar prin prezența, în unele sectoare ale spațiului în cauză și în anumite perioade, a unor comunități alogene care aveau drept ritual caracteristic înhumația.

Mormintele scitice plane sau tumulare din Cîmpia Brăilei [95], dintre care unele au putut fi cercetate sistematic, prezintă atît elemente de ritual funerar, cît și de inventar arheologic specifice. Pentru zona litorală a Dobrogei, lipsa cercetărilor sistematice în mare majoritate a cazurilor, nu permite o atribuire etnică atît de precisă a monumentelor descoperite pînă acum. Diferențierea realizată de A. I. Meliukova [96] între elementele culturii materiale scitice și tracice din nordul Mării Negre nu poate servi analizei noastre din cauza inventarului arheologic redus cantitativ pe care-l avem la dispoziție. Doar numărul mare de vîrfuri de săgeată din mormîntul de la Mangalia și așezarea lor inițială, foarte probabilă, într-o tolbă, ar putea constitui indicii ale unei apropieri mai mari de mormintele scitice. În schimb mormîntul de la Petroșani (com. Deleni), din zona central-sudică a Dobrogei, datînd din sec. VI î.e.n., care conținea un vas bitronconic autohton și 35 vîrfuri de săgeată de bronz a fost considerat ca aparținînd unui luptător get [97]. Atribuirea lui sciților [98] este îndoielnică.

Pentru perioada corespunzătoare sec. VI—II î.e.n. se impun atenției și alte cîteva descoperiri scitice sau de influență scitică. Astfel, ceramica de la Tariverde, Histria, Sinoe-Zmeica, Nicolae Bălcescu, Topraisar, Albești și Dinogetia, amintită mai sus, este grupată tot în zona litorală sau nord-dobrogeană. Ea indică unele prezențe scitice în acest spațiu încă din sec. VI î.e.n. pînă cel puțin în sec. IV—III î.e.n. S-a precizat recent că tracii și geto-dacii n-au confecționat ceramică de tipul amintit și că oriunde ea apare, trebuie să presupunem un import sau o prezență scitică efectivă [99]. Se remarcă faptul că vasele scitice nu apar izolat, ci numai în orașele grecești sau în așezările greco-autohtone (de la Tariverde, Sinoe-Zmeica, Albești). La Dinogetia și Nicolae Bălcescu ceramica autohtonă este predominantă, ceea ce confirmă existența unor comunități mixte, sau mai probabil, doar a unor preluări de vase scitice.

Printre cele mai vechi piese de tip scitic sînt considerate de asemenea psaliile de os de la Tariverde și Histria [100], datate în a doua jumătate a sec. VI î.e.n., precum și mînerul unei oglinzi de bronz descoperit într-un tumul de la Histria din al treilea sfert al sec. VI î.e.n. [101]. Prezența timpurie a

[89] Din cele 115 morminte descoperite pînă în 1982 la Bugeac, doar unul, de copil, este de înhumație (nr. 110); în necropola de incinerație de la Ravna s-a întîlnit și practica înhumării craniului (M. Mirčev, Izvestija-Sofia, 25, 1962).

[90] Exp. Bujor, Peuce, 2, 1971, p. 131—134.

[91] G. Simion, Peuce, 6, 1977, p. 50—51.

[92] Repertoriul mormintelor de înhumație din spațiul tracic și geto-dacic, cu bibliografia corespunzătoare, la Em. Moscalu, Thraco-Dacica, 2, 1981, p. 31—35.

[93] Herodot, *Istorii*, V, 8.

[94] Em. Moscalu, *loc. cit.*

[95] N. Harțuche, Fl. Anastasiu, *Brăilița*, 1968. p. 52, pl. 68—72; A. Vulpe, MemAntiq, 2, 1970, p. 146 și 195; Em. Moscalu, *op. cit.*, p. 35; Valeriu Sîrbu, *op. cit.*, p. 25—29; 37—40.

[96] A. I. Meliukova, *Skifiia i frakiiskii mir*, p. 164 și urm.

[97] N. Harțuche, Pontica, 4, p. 258—260; Em. Moscalu, *op. cit.*, p. 35.

[98] I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, București, 1969, nota nr. 620.

[99] Em. Moscalu, *Ceramica traco-getică*, p. 54—55, 180.

[100] SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 133, fig. 22; D. Berciu, Materiale, 4, 1957, p. 301; idem, PZ, 41, 1963, p. 190 și urm.; idem, DID, I, 1965, p. 101.

[101] P. Alexandrescu și Victoria Eftimie, Dacia, N.S., 3, 1959, p. 149—153; P. Alexandrescu, *Histria*, II, p. 150—154.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

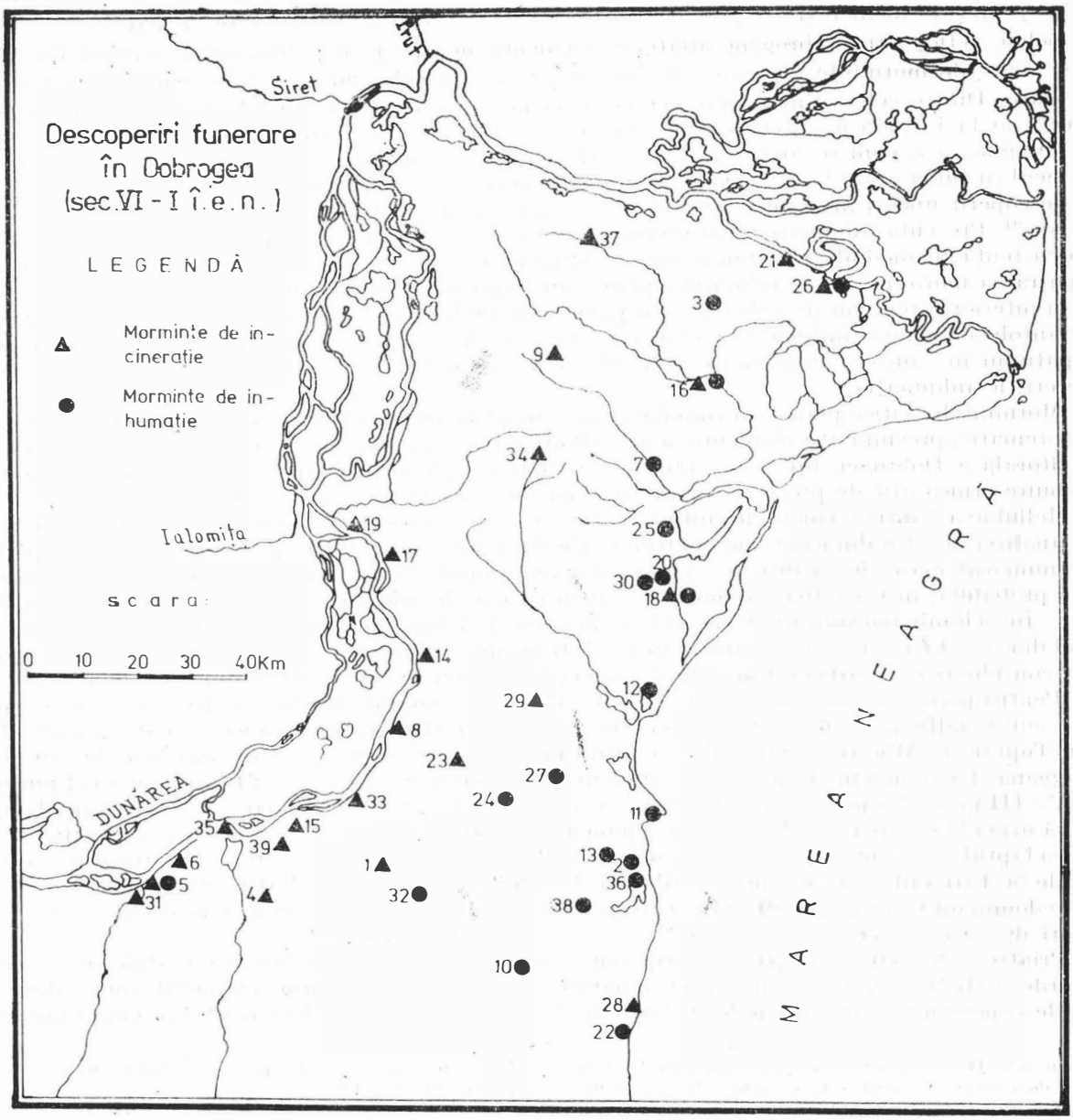

Fig. 9. Descoperiri scitice în Dobrogea.

1. Histria
2. Tariverde
3. Sinoe-Zmeica
4. Nicolae Bălcescu
5. Topraisar
6. Albești
7. Dinogeția
8. Castelu
9. Sibioara
10. Stupina
11. Izvoarele
12. Mangalia
13. Istria-Sat
14. Tatlageac
15. Vînători (= Accilar)
16. Peceneaga
17. Tvărdița (=Kalaicidere)
18. Silistra
19. Balcic
20. Șabla
21. Teke-Balcic
22. Bălgarevo-Dobrič (=Ghiaur Suiuciuk)
23. Cap Caliacra
24. Cavarna
25. Aquae Callidae
26. Surtuchioi
27. Insula Șerpilor

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

unora dintre materialele scitice amintite mai sus s-ar putea explica prin infiltrările sporadice de grupuri scitice, anterioare cu mult ultimului val atestat istoric din timpul lui Ateas, ca și prin raporturile comerciale reciproce stabilite între geții din Dobrogea, grecii din colonii și sciții din regiunile nord-pontice, în cadrul cărora rolul Histriei în sec. VI—V î.e.n. [102] era, se pare, determinant. Prezența acestora s-ar putea corela și cu informația lui Herodot potrivit căreia în anul 496 (sau 495) î.e.n. a avut loc o incursiune scitică ce pare să fi ajuns pînă în Chersonesul tracic [103]. Cu toate acestea nu cunoaștem încă pînă în prezent nici o așezare care să poată fi atribuită exclusiv sciților.

Sînt cunoscute de asemenea în Dobrogea și trei statui de piatră (din sec. V î.e.n.), descoperite la Sibioara, Stupina și Dinogetia [104], considerate de unii cercetători traco-scitice, iar de alții scitice [105]. Cazanul de la Castelu [106], datat de asemenea în sec. V î.e.n. a fost atribuit tot sciților, datorită semnificației sale legate de anumite practici rituale care puteau trece cu foarte multă greutate de la o populație la alta. Ștanța de la Izvoarele (= Pîrjoaia) înfățișează un motiv comun artei scitice și traco-getice și marchează, după cum s-a arătat [107], direcția de penetrație a unora dintre influențele sesizate în artă, dinspre mediul scitic către cel traco-getic.

Sciții au reprezentat, se pare, o componentă etnică permanentă în Dobrogea — mai ales în zona litorală — pînă la începutul epocii romane. Acest fapt este relevat atît de apariția în zonă a cunoscutelor monede cu efigia „regilor" lor, cît și de unele izvoare literare sau epigrafice. Astfel, cei șase „basilei" — Ailios, Akrosas, Charaspes, Kanites, Sariakes și Tanusa — sînt considerați de marea majoritate a cercetătorilor drept sciți [108], chiar dacă grecii și geții nu au lipsit de pe teritoriul în care ei își aveau stăpînirea. Această formațiune politică pare să fi fost destul de puternică, după cum o atestă relațiile stabilite de Kanites cu Odessos [109], precum și folosirea atelierelor callatiene [110] pentru emisiunile lor monetare. Aria în care „regii" amintiți și-au avut stăpînirea s-ar plasa, potrivit opiniei celor mai mulți cercetători, între Callatis și Dionysopolis, cu centrul la sud și nord de Bizone (Cavarna). Spre vest limita acestei stăpîniri este încă greu de stabilit, deși ea a fost împinsă uneori pînă la Dunăre [111]. Dar monede izolate ale „regilor" amintiți s-au găsit și în alte zone [112]. După unele observații mai noi, majoritatea emisiunilor „regilor" sciți, deci și perioada existenței acestor formațiuni politice sud-dobrogene, s-ar plasa în sec. II î.e.n., fără a se exclude sfîrșitul sec. III sau începutul sec. I î.e.n. [113]. Tot într-un sector al zonei litorale a Dobrogei, încă greu de delimitat, localizează Pliniu cel Bătrîn ținutul cu orașele stăpînite de *Scythae Aroteres* [114]. În cunoscutul decret histrian pentru Agathocles, fiul lui Antiphilos, din sec. II î.e.n. [115], Dobrogea este numită pentru prima dată *Sciția*. Aceasta reprezintă o dovadă importantă că la data înregistrată de inscripție exista în regiune o populație scitică venită anterior, în diferite rînduri, de peste Dunăre și explică denumirea sub care Dobrogea va apare la Strabo [116] — *Sciția Mică*.

De o importanță aparte este mormîntul tumular cu încăpere funerară și boltă descoperit în apropierea Mangaliei. El se adaugă altor trei construcții de același tip cunoscute de mai multă

[102] În legătură cu poziția deosebită a Histriei în secolele VI—V î.e.n. și cu penetrația ei economică într-o zonă relativ largă sînt semnificative atît descoperirile de pe litoralul vest-pontic, cît și rezultatele săpăturilor întreprinse la Nikonium (Grădiștea Roxolani), de pe malul sting al Nistrului (cf. M. S. Siniițin, în *Materiali po arheologii severnogo Pricernomorija*, 5, 1969 (Odesa), p. 144—162; A. G. Zaginailo, loc. cit., p. 100—131; P. O. Karyškovski, *ibidem*, p. 144—162; P. Alexandrescu, StCl, 12, 1970, p. 149—156; B. Mitrea, Pontica, 4, 1971, p. 263—265; idem, Pontica, 15, 1982, p. 89—97; C. Preda, *Histria*, III, București, 1970, p. 17—53.

[103] Herodot, VI, 40; vezi și P. Alexandrescu, SCIV, 7, 1956, 3—4, p. 330—335; VI. Iliescu, Pontica, 2, 1969, p. 189; idem, Cercet. Ist., 3, 1972, p. 59—64.

[104] V. Canarache, SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 709 și urm.; A. D. Alexandrescu, SCIV, 9, 1958, 2, p. 291 și urm.; I. Barnea, SCIV, 13, 1962, 1, p. 19 și urm.; D. Berciu, DID, I, 1965, p. 102—104; G. Tončeva, *Thracia*, I, Sofia, 1972, p. 101—119.

[105] A. I. Meliukova, KSIA, 105, 1965 (cf. Em. Moscalu, *Ceramica traco-getică*, p. 172).

[106] A. Aricescu, SCIV, 16, 1965, 3, p. 565—570; D. Berciu, DID, I, 1965, p. 104—105.

[107] V. Culică, SCIV, 18, 1967, 4, p. 677—685; D. Berciu, *Arta traco-getică*, p. 149—150; Em. Moscalu, *op. cit.*, p. 82.

[108] V. Canarache, SCIV, 1, 1950, 1, p. 215—258; R. Ocheșeanu, Pontica, 5, 1972, p. 485—486; O. Mărculescu, comunicare la sesiunea muzeului din Constanța, 1974, inedită; T. Gherasimov, Izvestija Varna, 9, 1952, p. 25—26; idem, SCN, 6, 1975, p. 25—26; M. Mirčev, Izvestija-Varna, 12, 1961, p. 132; P. O. Karyškovschi, SA, 6, 1975, p. 25—26; Gh. Poenaru-Bordea, BSNR, 67—69 (1973—1975), p. 25; C. Preda, BSNR, 67—69 (1973—1975), p. 66. În comunicarea *Coloniile macedonene din Dobrogea* prezentată la sesiune muzeului din Constanța, 1977 și rămasă inedită, regretatul N. Gostar avansa ipoteza potrivit căreia aceștia ar fi dinaști-epigoni macedoneni și nu „regi" sciți.

[109] G. Mihailov, IGB, I², Sofia, 1970, 41.

[110] C. Preda, *loc. cit.*

[111] Gh. Poenaru-Bordea, *loc. cit.*

[112] în sudul Ucrainei; cf. P. O. Karyškovski, *loc. cit.*

[113] Gh. Poenaru-Bordea, *loc. cit.*, C. Preda, *loc. cit.*

[114] *Nat. Hist.*, IV, 11(18), 41.

[115] D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*², București, 1967, p. 186—221.

[116] *Geografia*, VII, 4, 5 și 5, 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

vreme în zona dintre Mangalia — 2 Mai [117]. Mormintele amintite sînt singurele construcţii de acest tip din epoca elenistică apărute pînă în prezent în Dobrogea, dar asemenea monumente se întîlnesc pe o arie foarte întinsă [118]. Un interes deosebit îl prezintă, după cum s-a arătat [119], mormintele din Macedonia cu cameră funerară şi boltă, care au şi fost denumite, dealtfel, de „tip macedonean". Aceluiaşi tip i se integrează şi mormîntul descoperit la Vergina, în Macedonia, de o valoare excepţională, atribuit lui Filip al II-lea [120]. Construcţiile funerare monumentale, cu încăpere şi boltă s-au răspîndit pe o arie foarte întinsă, iar din punct de vedere cronologic ele se întîlnesc din sec. IV î.e.n. pînă în sec. VI e.n. [121]. După cum s-a arătat [122], este posibil ca zona de origine a acestui tip să fi fost Macedonia, ceea ce ar justifica denumirea de „mormînt de tip macedonean" dată construcţiilor asemănătoare.

Tehnica de construcţie a mormîntului în discuţie, ca de altfel şi a celorlalte trei monumente cunoscute de mai multă vreme, este grecească, ceea ce ar putea determina atribuirea lor unor conducători ai callatienilor. O serie de date, printre care situarea lor în afara necropolelor elenistice din imediata apropiere a oraşului, ca şi absenţa acestui tip între mormintele greceşti cercetate, se opun unei asemenea atribuiri [123]. Mormintele amintite au aparţinut, mai probabil, unei populaţii negreceşti. Cercetările arheologice recente [124] au relevat prezenţa în vecinătatea Callatisului, în această epocă, a unei populaţii autohtone relativ numeroase. Din rîndul acesteia s-au ridicat conducători de triburi — „basilei" — care aveau o putere economică şi politică relativ mare. Aceştia puteau dispune de mijloace materiale care să le permită construirea unor morminte mari şi bogate. Cu toate acestea, mormintele în discuţie nu par, totuşi, getice. Deşi datele arheologice sînt puţine, considerăm că mormîntul cu cameră funerară şi boltă descoperit în apropierea Mangaliei, poate şi celelalte trei, cunoscute de mai multă vreme, aparţin mai degrabă unor „basilei" sciţi [125] decît geţi. Ar pleda pentru o asemenea atribuire caracterul monumental al construcţiei, absent pînă acum la alte morminte getice şi într-o anumită măsură chiar inventarul arheologic (dispunerea grupată — probabil în tolbă — a unui foarte mare număr de săgeţi, prezenţa celorlalte obiecte de fier). Pe de altă parte, intervalul arheologic larg în care se datează cele patru morminte (sfîrşitul sec. IV — sau începutul sec. III — sec. II î.e.n.) corespunde perioadei pentru care, după cum am văzut mai sus, atît descoperirile numismatice, cît şi literare ori epigrafice, îi localizează pe sciţi în zonă.

După prezentarea succintă a datelor oferite de analiza complexelor funerare din zona litorală, constatăm, totuşi, că informaţiile pe care le avem la dispoziţie nu sînt îndeajuns de concludente pentru atribuirea certă a monumentelor în cauză uneia sau alteia dintre populaţii. Coroborînd datele istorice şi arheologice, ar putea fi acceptată ipoteza existenţei în zona litorală, mai ales în preajma oraşelor greceşti, şi a unor grupuri etnice nord-pontice. Din această cauză unele morminte negreceşti de aici se deosebesc prin rit, ritual, arhitectură, iar cîteodată şi prin inventarul funerar de mormintele getice din nordul sau din vestul Dobrogei, ori de cele din stînga Dunării. În stadiul actual al cercetărilor, cronologia descoperirilor din zona discutată ar putea sprijini atribuirea unora dintre aceste vestigii valului scitic care sub conducerea lui Atheas, a trecut în sudul Dobrogei. După înfrîngerea suferită în 339 î.e.n. din partea lui Filip al II-lea, rămăşiţele acestui grup se vor stinge treptat în teritoriul dintre Dunăre şi Marea Neagră, nu înainte însă de a transmite unele influenţe populaţiilor cu care au venit în contact. Putem vorbi, astfel, de o influenţă greco-scită destul de pregnantă în cultura materială şi spirituală a autohtonilor din zona litorală, parţial şi a celor din nordul Dobrogei în care totuşi, mai puternic s-a manifestat componenta greacă. Desigur, comunităţile scitice, cărora puteau să le aparţină unele dintre complexele funerare amintite mai sus, vor sfîrşi prin a fi asimilate în masa locală getică mult mai numeroasă, însă amintirea lor va dăinui încă multă vreme.

[117] mai sus, notele 22—23, 53.

[118] cf. C. Preda, Dacia, N.S., 6, 1962, p. 165—168, cu bibliografia corespunzătoare.

[119] *Ibidem*, p. 168.

[120] Manolis Andronicos, *Regal treasures from a Macedonian tomb*, National Geographic, 154, 1, iulie, 1978, Washington, p. 55 şi urm.

[121] În marginea de vest a Mangaliei, în zona cunoscutei necropole paleocreştine (cf. C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, Bucureşti, 1980) au fost descoperite trei morminte de mari dimensiuni cu încăpere funerară şi boltă. Cel dintîi a fost datat în sec. IV e.n. (cf. C. Iconomu, Pontice, 2, 1969, p. 101—109); altele două, cercetate de N. Cheluţă-Georgescu şi El. Bîrlădeanu, se datează pe baza inventarului şi a inscripţiilor descoperite în sec. VI e.n.

[122] C. Preda, *loc. cit.*

[123] *Ibidem.*

[124] Cum sînt cele efectuate în marea aşezare fortificată de la Albeşti, unde întîlnim şi o importantă componentă getică (cf. A. Rădulescu, N. Cheluţă-Georgescu, Maria Bărbulescu, Materiale, 13, Oradea, 1979, p. 167—174); alte descoperiri autohtone în acest spaţiu la M. Irimia, Pontica, 13, 1980, p. 70

[125] În acelaşi sens Em. Condurachi, SCIV, 2, 1951, p. 5

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Flach- und Hügelgräber aus dem Küstengebiet der Dobrudscha (4.—2. Jh. v.u.Z.) und ihre ethnische Zugehörigkeit

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser bespricht einige in den letzten Jahren entdeckte archäologische Materialien, die aus Flachgräbern (in Constanţa — Medeea-Viertel, Constanţa-Süd, Cumpăna) und Hügelgräbern (in Agigea, Cumpăna, Mangalia und Mihai Viteazu) geborgen wurden.

Es wird festgestellt, dass der Inhalt der Bestattungskomplexe im Küstengebiet meistens griechisch oder hellenistisch ist, Tatsache die auf ihre Lage in nächster Nähe der westpontischen Kolonien zurückzuführen ist. Die nichtgriechische Keramik ist spärlich vertreten. Manchmal ist sie einheimischer und andersmal skythischer Herkunft. Es werden auch vorher in der Dobrudscha bezeugte skythische Keramikfunde angeführt. Im Küstengebiet ist die Körperbestattung vorwiegend, eine Bestattungsweise, die anhand der Anwesenheit alogener Gemeinden in manchen Gegenden des erwähnten Raumes, für die dieser Ritus charakteristisch ist, erklärt werden könnte.

Der Verfasser analysiert auch die Verbreitung der skythischen oder der Funde skythischen Einflusses in der Dobrudscha (Keramik, Knochenpsalien, Steinstatuen, ein Bronzekessel, ein Spiegelgriff, Münzen). Es wird festgestellt, dass diese besonders im Küstengebiet und in beschränkterem Umfang auch im Norden der Dobrudscha konzentriert sind. Ebenfalls werden das Grab mit Gewölbe und Grabkammer neben Mangalia, wie auch die anderen drei ähnlichen, seit längerer Zeit im selben Gebiet bekannten Gräber, wahrscheinlicher skythischen als griechischen oder getischen Ursprungs betrachtet.

Es wird festgestellt, dass die bis jetzt zur Verfügung stehenden Informationen dennoch nicht genügend aufschlussreich sind, um die besprochenen Monumente mit Sicherheit einer oder der anderen Volksgruppe zuzuschreiben. Die historischen und archäologischen Gegebenheiten betrachtend, könnte die Hypothese des Daseins nordpontischer ethnischer Gruppen im Küstengebiet und besonders in der Umgebung der griechischen Städte akzeptiert werden. Deshalb unterscheiden sich manche nichtgriechische Gräber durch Ritus, Ritual, Bauart, manchmal auch durch die Beigaben, von den getischen Gräbern im Norden oder Südwesten der Dobrudscha, oder von denen links der Donau. Es kann also von einem bedeutenden griechisch-skythischen Einfluss in der materiellen und geistigen Kultur der Einheimischen im Küstengebiet und teilweise auch derjenigen im Norden der Dobrudscha gesprochen werden; bei letzteren ist jedoch ein kräftigerer griechischer Einfluss bemerkbar.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. 1—9 Beigaben des Grabes aus Constanţa-Stadtviertel Medeea; 10—29 Beigaben des Familiengrabes von Constanţa-Süd.
Abb. 2. 1—6 Beigaben des Hügelgrabes von Cumpăna; 7—10 Tonlampe und eiserne Pfeilspitzen des Grabes von Mangalia; 11—13 Amphore und Lékane von Mihai Viteazu (12 Schnitt; 13—14 Bruchstücke).
Abb. 3. 1—2 horizontale und vertikale Schnitte durch das Grab von Mangalia; 3—13 eiserne Stücke aus dem Grab (3 Bruchstück von einem Messer; 4—5 Bruchstücke von einem Lanzenschuh; 6—9, 13 Eisennägel.
Abb. 4. 1—6 Funde von Constanţa-Stadtviertel Medeea (1 Kanne; 2 Miniaturgefäß; 5 Spiegel; 6 Messer); 7—16 Pfeilspitze und Ohrringe von Constanţa-Süd; 17—26 Pfeilspitze von Cumpăna).
Abb. 5. 1—17 Beigaben des Grabes von Mangalia (1—6 Pfeilspitzen; 7 Tonlampe; 8 Messer; 9—13 Eisennägel; 16—17 Bruchstücke von einem Lanzenschuh); 18—20 Spinnwirtel; 21—24 Perlen von Constanţa-Süd).
Abb. 6. 1—2 Amphoren von Constanţa-Süd; 2 Amphore von Cumpăna; 4—6 Bruchstücke von einer Lékane und Amphore von Mihai Viteazu.
Abb. 7. 1—9 Bruchstücke von einer Amphore von Mihai Viteazu.
Abb. 8. Verbreitungskarte der Grabfunde aus der Dobrudscha.
Abb. 9. Verbreitugskarte der skythischen Funde aus der Dobrudscha.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Asupra celor două opere de artă descoperite în 1983 la Ocnița-Buridava

DUMITRU BERCIU

Cele două opere de artă descoperite în 1983 la Ocniţa, jud. Vîlcea, unde a fost localizat, pe baza inscripţiilor de epocă [1], vechiul centru politic și militar geto-dacic Buridava, ridică unele probleme importante, asupra cărora socotim să stăruim puţin. În primul rînd trebuie să precizăm că cele două piese sînt produse ale atelierelor locale. Pe de altă parte, condiţiile de găsire sînt foarte clare şi ele au fost prezentate în coloanele acestei reviste [2]. Ambele piese au fost descoperite în stratul de cultură Latène geto-dacic, în orizontul nivelului II*a*. Am datat acest nivel în sec. I î.e.n. și nu avem motive să revenim asupra cronologiei și asupra observaţiilor stratigrafice anterioare. Asocierea celor două piese cu materiale tipice geto-dacice aduce un plus de argumentare pentru fixarea lor în prima jumătate a sec. I î.e.n., dar ţinînd seama de tehnica, formele și ornamentarea ceramicii din gropile menajere, în care s-au găsit, înclinăm să le datăm către mijlocul sec. I î.e.n. Spre această cronologie orientează și studiul vasului-borcan în care s-a aflat pandantivul de bronz. Prin urmare cronologia pieselor noastre este, credem, definitiv stabilită.

Pandantivul semilunar (fig. 2) ne oferă prilejul să revenim asupra problemei continuităţii artei traco-getice şi a strînsei sale legături, pe linia dezvoltării neîntrerupte, cu etapa geto-dacică din sec. I î.e.n. și sec. I e.n. În ceea ce privește forma pandantivului, găsim deocamdată cea mai apropiată analogie — și singura așa de asemănătoare —, în placa de bronz descoperită în cetatea dacică de la Polovragi, jud. Gorj, datată în sec. I î.e.n.[3]. Placa are o formă dreptunghiulară (10,1 cm × 6,6 cm) și are cîte o scenă în basorelief pe fiecare parte (fig. 4/*a*—*b*). Pe avers este reprezentat un călăreţ, cu barbă, cu bonetă și cu mantia fluturînd în vînt. De o parte și de alta a sa se găsește cîte un personaj cu mîna dreaptă ridicată și îmbrăcat în haine de bună înfăţișare greco-romană, care ne amintește în parte îmbrăcămintea personajelor de pe rhytonul traco-getic de la Poroina, jud. Mehedinţi [4]. Pe reversul piesei de la Polovragi este înfăţișată altă scenă, tot în relief. Se redă forma unui pandantiv semilunar, cu totul asemănător exemplarului nostru de la Ocniţa (fig. 1). Este reprezentată și cheutoarea sau tortiţa de atîrnare a pieselor reale, după care am completat pe cea de la Buridava. În mijlocul „pandantivului" de la Polovragi este un vas-kantharos, iar de o parte și de cealaltă se găsesc două păsări afrontate, care pot fi cocoși, cum a opinat descoperitorul [5], dar pot fi păuni sau alte păsări. Construcţia scenei este însă aceeași cu cea de la Ocniţa. Piesa de la Polovragi a fost lucrată de un meșter local, cu stîngăcia deja semnalată. Același chenar în jurul piesei de la Polovragi îl găsim și la pandantivul de la Buridava, doar cel de pe avers, cel cu călăreţul, este decorat cu semiove, ca cele, de pildă, din tezaurul de la Letniţa din Bulgaria [6], unde întîlnim scene în care personajul central este călăreţul. Atît acesta, cît și pasărea, reprezintă motive decorative și elemente de credinţe care se perpetuează în arta geto-dacă. Este știut că în arta traco-

[1] D. Berciu, *Buridava dacică*, Bucureşti, 1981, p. 138 şi urm.

[2] A se vedea p. 177—178 în volumul de faţă, fig. 1 și 2.

[3] Floricel Marinescu, SMMIM, 10, 1977, p. 25 și urm.

[4] D. Berciu, *Arta traco-getică*, Bucureşti, 1969, p. 106—110; p. 153 și urm.; două personaje au mîna dreaptă ridicată (fig. 110).

[5] Floricel Marinescu, *loc. cit.*

[6] Iv. Venedikov, T. Gerasimov, *Trakiickoto iskustvo*, Sofia, 1973, 375, fig. 207.

THRACO-DACICA, t. V, nr. 1—2, Bucureşti, 1984, p. 84—91

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

getică din sec. IV î.e.n. reprezentarea păsării, în speță a vulturului, atît pe monumentele din țara noastră (ca la Agighiol, de pildă [7]), cît și în Bulgaria [8], este frecventă și chiar constituie o caracteristică a unor tipuri de monede geto-dace. C. Preda, făcînd analiza simbolurilor de pe monedele geto-dace, a arătat că reprezentarea păsării, atît pe aversul, cît și pe reversul unor monede, a fost preferată la un mare număr de monede [9]. În seria monedelor numite „cu pasăre" din tezaurul de la Jiblea,

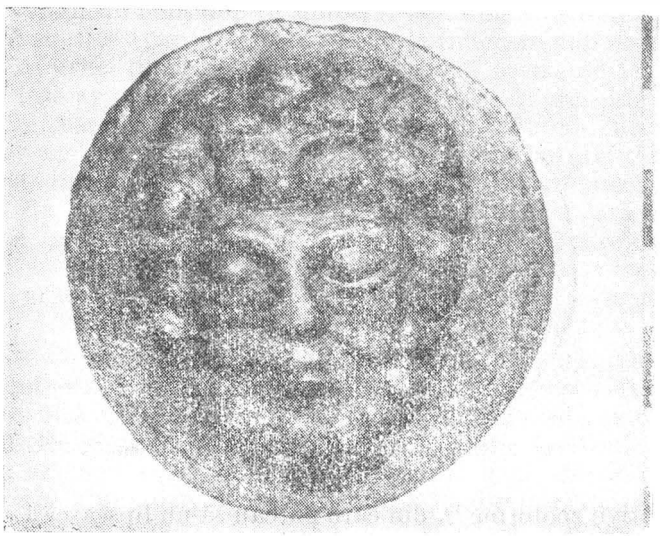

Fig. 1. Ocnița-Buridava. Medalion de bronz.

jud. Vîlcea [10], întîlnim pasărea cu o siluetă asemănătoare aceleia a celor două păsări de pe placa de la Polovragi. Și în plastica măruntă se cunosc reprezentări de păsări. Amintim pe cele de la Cîrlomănești, județul Buzău [11], unde se întîlnește și reprezentarea de lupi, mistreți, cervidee și, evident, călărețul [12], toate perpetuate pînă în plină epocă de prosperă dezvoltare din sec. I î.e.n.

Pe linia acestui fenomen de vădită continuitate judecăm noi piesa de la Ocnița și pe cea de la Polovragi, împreună cu alte dovezi ale continuității nedezmințite ale artei autohtone, traco-getice și apoi geto-dace. Pandantivul de la Ocnița a fost lucrat de un meșter autohton prin turnare și apoi netezit pe margini, într-o tehnică primitivă. Toarta sau cheutoarea a fost adăugată ulterior turnării. Chenarul, care înconjoară întreaga scenă, nu este uniform; pe alocuri chiar se întrerupe. Nu poate fi vorba de mîna unui meșter grec sau roman, deși scena este în general bine realizată. Simetria ei, ca și principiul „horror vacui", au fost respectate. Sub bucran s-a adăugat un buton care acoperă spațiul gol și echilibrează întreaga scenă. Elementul central al acesteia este bucranul (fig. 2), care, din punct de vedere tehnic, prezintă unele mici defecte; urechea dreaptă nici nu este schițată. Bucranul oferă însă bune dovezi ale continuității în arta geto-dacă, el fiind un motiv curent, am putea spune, în arta traco-getică, prin moștenirea căreia s-a transmis în etapa geto-dacă, deși bucranul este răspîndit și în arta elenistică și romană. Fără îndoială că ne gîndim în primul rînd la cele 8 aplice în formă de craniu de taur din tezaurul zis „de la Craiova" [13]. Nu putem să nu menționăm această apropiere, care are o valoare și în ceea ce privește semnificația. De asemenea și în tezaurul de la Băiceni, jud. Iași, se cunosc aplice rotunde, care redau capul de taur sau de bour, văzut din față [14], bucranul apărînd și pe coiful de aur din același tezaur, pe obrăzarul stîng. Aci, de o parte și de cealaltă a bucranului, se află animale fantastice afrontate. Este vorba de aceeași construcție simetrică și probabil de aceeași semnificație. Motivul decorativ în formă de bucran își are originea în Orien-

[7] D. Berciu, *op. cit.*, p. 116—117, fig. 137, cît și la Medgidia (p. 19).

[8] Pe pectoralul de aur de la Mușovița Mogila de la Duvanlij : Iv. Venedikov, T. Gerasimov, *op. cit.*

[9] C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p. 71, 384—385.

[10] *Ibidem*, p. 71 și urm., pl. IX/8—12.

[11] M. Babeș, SCIVA, 28, 1977, 3, p. 332, fig. 8 și 9/1; o grupă destul de numeroasă, unele cu aripile strînse pe corp.

[12] *Ibidem*, p. 319 și urm.; a se vedea și ceramica pictată de la Grădiștea Muncelului.

[13] D. Berciu, *op. cit.*, fig. 99.

[14] M. Petrescu-Dîmbovița, Dinu Marin, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 105—124; în special p. 115, fig. 7/4 și fig. 9/5 și p. 108, fig. 2/2 și fig. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

tul Apropiat, cum s-a arătat de multă vreme [15]. Vasele cu protome de taur sau vasele-rhyton, ca cel de la Poroina din sec. IV î.e.n., sînt, fie importuri persano-iraniene, fie influenţate de toreutica achemenidă [16]. Asemenea reprezentări nu lipsesc nici în arta geto-dacă. Amintim că la Ocniţa, în nivelul I de acolo, s-a descoperit şi un cap de taur(protomă) [17]. Reamintim iarăşi că pe scutul de paradă din cetatea de la Luncani-Piatra Roşie se află imaginea unui bour, făcînd parte, pare-se, dintr-o

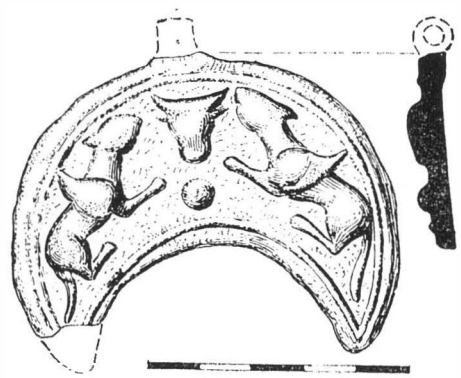

Fig. 2. Ocniţa-Buridava. Pandantiv de bronz.

scenă mai complexă, cu motive zooforme [18], din care puteau să nu lipsească leul sau pantera [19]. Fie că este vorba de imaginea bourului, ca pe scutul amintit aci — considerat drept un produs local sau făcut la comanda unui localnic [20], fie că avem de-a face cu reprezentarea taurului şi a bucranului, şi într-un caz şi în celălalt trebuie să ne gîndim la cultul fertilităţii, al vitalităţii şi al perpetuării.

Pe pandantivul de la Ocniţa-Buridava, de o parte şi de alta a bucranului se află două animale fantastice afrontate, cu aripi. Ambele animale au un picior din faţă ridicat, amănunt care ar putea indica poziţia de repaus a animalelor (v. mai departe). Capul animalelor este destul de schematic redat; urechile sînt scurte şi ascuţite; coada este de asemenea foarte schematică; ghiarele se observă cu mare greutate. Totuşi putem să spunem că avem de-a face cu grifoni-panteră, înaripaţi. Aripile le întîlnim în mod curent la animalele fantastice, dar nu lipsesc nici la reprezentările de animale reale, ca în arta traco-getică, unde apar cerbi, ţapi şi lei înaripaţi [21]. Predilecţia pentru animale fantastice înaripate a fost curentă în Orientul Apropiat, încă din a doua jumătate a mileniului I î.e.n. [22] şi prin filiera persană şi grecească s-a răspîndit în lumea tracică, respectiv traco-getică, şi spre Europa centrală [23]. Fără îndoială că ne gîndim la reprezentarea de grifoni, monştri fabuloşi, cu caractere de leu, vultur, pasăre răpitoare, panteră, leopard, şarpe etc. De regulă, grifonul este redat cu cap de leu sau de vultur. Din prima categorie amintim amfora de argint din Muşoviţa Mogila de la Duvanlij (Bulgaria) [24] şi aplica frontală din tezaurul „de la Craiova" [25]. Se ştie că în arta Orientului motivul grifonului a fost foarte răspîndit şi de acolo a pătruns în arta tracică reprezentarea unor fiinţe fantastice, ceea ce contrastează cu naturalismul acestei arte, care reuşeşte să-şi păstreze originalitatea. Chiar la pandantivul de la Ocniţa este de recunoscut o oarecare rezistenţă a artei geto-dace la concepţia Orientului cu privire la monştrii înaripaţi. Corpul şi capul panterei, cît şi aripile sînt redate cu un simţ al măsurii, al decenţei, fără nici un fel de exagerare.

[15] Cf. Em. Kunze, *Reinecke Festschrift*, 1950, pl. 16/2; cf. D. Berciu, *Contribution à l'étude de l'art thraco-gète*, Bucureşti, 1974, 134.

[16] H. Luschey, *Beiträge zur Altertumskunde Kleinasiens* Festschrift für Kurt Bittel, 1983, p. 318.

[17] D. Berciu, *Buridava dacică*, pl. 8/14 = 12/16.

[18] I. Glodariu, Eug. Jaroslavschi, *Civilizaţia fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979, p. 131 şi fig. 75.

[19] *Ibidem*; autorii notează că „se disting încă două dintre picioarele anterioare ale unei feline".

[20] *Ibidem*.

[21] D. Berciu, *Arta traco-getică*, fig. 28 şi 30. În tezaurul de la Letniţa (Bulgaria) se găsesc aplice cu reprezentarea leilor înaripaţi, în luptă cu grifonii.

[22] P. Amandry, Antike Kunst, 9, 1966, p. 65.

[23] Avem în vedere decoraţiunea plăcii de la Stupava din Slovacia: J. Filip, *Keltové v střdni Europě*, Praga, 1965, p. 269, fig. 79/2 (inversată); cf. D. Berciu, *op. cit.*, p. 114.

[24] B. Filow, *Grabhügelnekropole bei Duvanlij in Südbulgarien*, Viena, 1934, p. 46, fig. 56—59.

[25] D. Berciu, *op. cit.*, p. 132—135, fig. 100 şi 101/2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Grifoni de genul acesta se cunosc și în arta romană [26]. Cei doi grifoni de pe pandantivul de la Ocnița par a fi redați în repaos, întrucît se consideră că atunci cînd pantera ține un picior din față ridicat ar indica repaos [27]. Reprezentări cu aceste amănunte apar, de pildă, pe statuia lui Augustus de la Porta Prima din Roma [28]. Prezența grifonului-panteră pe piesa de la Ocnița ne face să ne gîndim că pantera era și animalul preferat al lui Dionysos și că tipul de grifon-panteră a dobîndit cu timpul și semnificația de simbolism dionisiac, de care nu pare a fi străină nici scena de pe pandantivul nostru. Dar totuși, dacă luăm în considerare simbolul heraldic al grifonilor-panteră afrontați, nu putem să nu ne amintim că aceștia apar și pe monumentele funerare gallo-romane [29], în legătură cu cultul morților, ca păzitori ai urnei funerare, cum ne sugerează scena de la Polovragi, cu toate că acolo sînt păsări afrontate, însă ar putea fi o aceeași semnificație. Reprezentarea însă a unui vas-kantharos — care era un atribut sacru al lui Dionysos, ca vas de băut —, ne duce tot la ipoteza că avem de-a face, atît la Polovragi, cît și la Ocnița, cu scene legate de cultul lui Dionysos, practicat, probabil, și de geto-daci. Nu este lipsit de interes a aminti că pantera apare uneori în reprezentarea lui Dionysos bărbos și cu pielea de panteră, ca în pictura vaselor attice[30]. Altă dată, grifonii afrontați stau în legătură cu Apollo. În perioada imperială timpurie, grifonul apare ca simbol sacru al lui Apollo — al lui Hellios —, el asociindu-se cu cultul zeului și cu ideea unor credințe de tip solar [31]. Desigur, modul de așezare a grifonilor-panteră de la Ocnița ne reamintește monumentala poartă a „leilor" de la Micene.

Nu putem încheia înainte de a menționa că pandantivul de la Buridava readuce în discuție problema continuității artei geto-dace în perioada de maximă înflorire a civilizației autohtone, în sec. I î.e.n. și sec. I e.n. El reprezintă o dovadă concretă a acestei continuități, a dăinuirii chiar a unor moșteniri de tradiție orientală. Ne gîndim, din acest punct de vedere, la stilul animalier și la principiul „horror vacui", de care am mai vorbit. Întreaga suprafață a pandantivului semilunar a fost acoperită cu o compoziție de stil animalier, de bună tradiție mediteraneano-asiatică, dar păstrată și dezvoltată mereu în arta locală. Fenomenul adoptării motivelor și iconografiei orientale și apoi grecești se adîncește continuu, începînd de la orizontul artei traco-getice. Geto-dacii au fost receptivi la bunurile de civilizație superioare și le păstrau, potrivit gustului propriu, chiar cînd veneau apoi în contact cu alte civilizații mai evoluate. Piesa de la Ocnița și cea de la Polovragi arată că și după contactul cu lumea elenică și romană, geto-dacii au păstrat din moștenirea iraniano-achemenidă tot ce era superior și potrivit tradițiilor lor. Așa încît nu cred că se mai poate susține că arta animalieră a unor popoare ce se aflau în afara lumii clasice greco-romane a fost sortită pierii din cauza unui nou contact, cu o civilizație mai înaltă, în speță, aci, cea scitică, după P. Jacobsthal [32]. O atare concepție a făcut să se creadă [33] că motivele decorative caracteristice artei traco-getice nu au putut să se perpetueze pînă în etapa geto-dacă, deși bogata plastică de la Cîrlomănești [34] reprezenta un reflex al stilului traco-getic din sec. IV î.e.n. S-ar putea spune că o operă de genul celei de la Ocnița și Polovragi ar documenta perpetuarea unor concepții și motive decorative deja depășite în sec. I î.e.n., dar trebuie să avem în vedere, cred, înclinarea aristocrației geto-dace de păstrare, de conservare îndelungată, dar transformate, a unor preluări din arta și civilizația altor popoare.

Arta traco-getică din sec. IV î.e.n. [35] a constitutit cel mai puternic fond pe care aveau să se dezvolte manifestările artistice ulterioare, cînd avem de-a face cu o adevărată renaștere [36], care dăinuie și în perioada postromană. Piesa de la Ocnița poate fi înseriată în grupa operelor de artă „princiare", întrucît ea nu numai că prezintă caractere specifice acesteia, dar va fi aparținut unui nobil. Evident, se mai pune întrebarea dacă era doar o simplă piesă de podoabă sau avea o altă semnificație, emblemă sau pond, mai ales că cele 108 grame corespund la patru uncii din libra italică a sistemului ponderal roman.

★

[26] G. Mangarano, *Enciclopedia dell'arte antica, classica e orientale*, Roma, 1960, s.v. *Grifo*, p. 1061.

[27] *Ibidem*.

[28] *Ibidem*.

[29] *Ibidem*; autorul amintește și prezența grifonului-panteră pe sarcofagul zis al „leoparzilor" de la Baltimore, unde grifonii sînt reprezentați de o parte și de alta a unei urne funerare.

[30] E. Homann Wederking, *Enciclopedia dell'arte antica, classica e orientale*, Roma, 1960, s.v. *Dioniso*, p. 112.

[31] G. Mangarano, *op. cit.*, p. 1062.

[32] P. Jacobsthal, *Early Celtic Art*, Oxford, 1944, p. 163.

[33] M. Babeș, SCIVA, 28, 1977, 3, p. 346.

[34] *Ibidem*, p. 283 și urm.

[35] Pe care unii cercetători — neștiințific socot eu —, au pus-o sub semnul întrebării : P. Alexandrescu, Dacia, N.S., 18, 1974, p. 273—281 („Un art thraco-gète?").

[36] Pentru problematica moștenirii traco-getice în domeniul artei, vezi, D. Berciu, *op. cit.*, p. 183 și urm. (Cap. 12).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

A două piesă este medalionul de bronz (fig. 1 și 3), aparținînd aceluiași orizont stratigrafic și cronologic, ca și pandantivul semilunar, de care a fost vorba mai sus. El s-a găsit în asociere cu materiale ceramice caracteristice civilizației geto-dace și cu un import roman *(terra sigillata)* [37], datat, de regulă, în sec. I î.e.n., dar întîlnit sporadic la Ocnița și în mediul din sec. I e.n.

Medalionul de la Ocnița face parte din grupa medalioanelor cu reprezentarea bustului sau numai a capului personajului, cum este cazul piesei noastre. Acesta are, în prezent, o greutate de 173

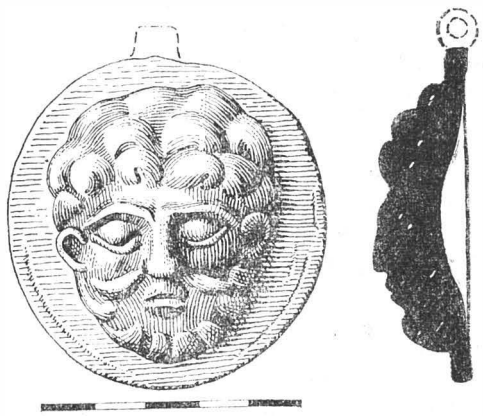

Fig. 3. Ocnița-Buridava. Medalion de bronz.

grame, la care trebuie să adăugăm aproximativ 2 grame, cît va fi cîntărit probabil cheutoarea sau tortița, care s-a rupt din vechime. Medalionul va fi avut 175 grame. În privința tehnicii se pot aduce unele observații în plus. Evident, medalionul ar fi putut fi făcut prin turnare. În tipar nu se prevăzuse chenarul care este curent în grupa medalioanelor. De aceea meșterul a indicat, stîngaci însă, pe jumătatea inferioară „chenarul" sub forma unei linii adîncite, întreruptă pe alocuri, din neîndemînare. Nici rotunzimea discului nu este perfectă. Pe dunga acestuia se văd urme de lovire cu ciocanul, făcute cu scopul de a înlătura unele defecte și a îngroșa marginea. Reversul medalionului nu este neted, prezentînd o puternică adîncitură-concavitate centrală, care amintește de aproape tehnica monetară. Se știe că schifarea a jucat un rol important în redarea mai accentuată a figurilor de pe aversul și reversul monedelor. Ne referim aci în special la seria mai veche a monedelor geto-dace [38], dar și la monedele romane sau imitațiile lor, care erau bătute într-o tehnică superioară [39]. În monetăria geto-dacă s-a folosit în mod aproape generalizat procedeul baterii cu ajutorul ștanțelor dar cîte odată se apela chiar la turnarea monedelor propriu-zise [40]. O analiză mai de aproape a medalionului ne sugerează ideea că el a fost realizat în două etape. Figura în relief puternic a personajului a fost făcută prin batere cu ajutorul unei ștanțe în sistemul tehnic monetar cînd s-a obținut și forma concav-convexă. Discul medalionului a fost făcut separat, prin ciocănire. După aceea figura-relief a fost fixată în centrul discului; linia de „lipire" este foarte evidentă pe reversul medalionului; de asemenea în jurul capului sînt vizibile intervențiile cu dalta. Cert este că discul nu a fost făcut odată cu efigia medalionului și că aceasta a fost adăugată ulterior, după ce ea a fost obținută prin batere pe o ștanță în negativ. Forma convex-concavă reprezintă o trăsătură comună cu aceea a monedelor geto-dace de la mijlocul și din a doua jumătate a sec. II î.e.n. [41]. Tortița a fost lucrată, în schimb, odată cu discul, așa cum arată urmele rupturii de pe margine.

Pe avers — așa cum s-a arătat mai înainte —, este redat, în relief, capul unui personaj matur, masculin. Se constată o lipsă de simetrie între cele două jumătăți ale feței; partea dreaptă este mai mică, iar rotunzimea capului nu este perfectă pe această latură și urechea dreaptă se află lîngă geana ochiului. Și în redarea părului este o diferență (cu defect) în această parte, după cum și obrazul din dreapta este mai mic decît cel sting, deși și la acesta se simte o neîndeminare. Părul și barba sînt redate în bucle mari, în formă de virgulă, de bună tradiție elenistico-romană. Sprîncenele

[37] Vezi *infra*, p. 178 și fig. 2.
[38] Oct. Floca, Dacia, 11—12, 1945—1947, p. 74.
[39] C. Preda, *op. cit.*, 372.
[40] *Ibidem*, p. 372 și n. 1113.
[41] *Ibidem*, p. 377.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

sînt groase și arcuite puternic, nasul este drept și cărnos, iar gura întredeschisă, cu buzele în relief. Mustățile sînt oarecum exagerate și ușor deplasate. Ochii sînt migdalați. Fruntea este aproape complet acoperită de două mari bucle de păr. Părul și barba sînt tratate cu oarecare finețe, dar totuși inegal. Se pare că artistul a intervenit și cu trepanul. Cît privește tortița, aceasta trebuie să fi fost în felul celei întregite (fig. 3) după relieful de pe placa de la Polovragi (fig. 4/*b*) și după medalionele imperiale romane din tezaurul de la Șimleu Silvaniei, jud. Sălaj [42]. Piesa noastră este o operă de artă

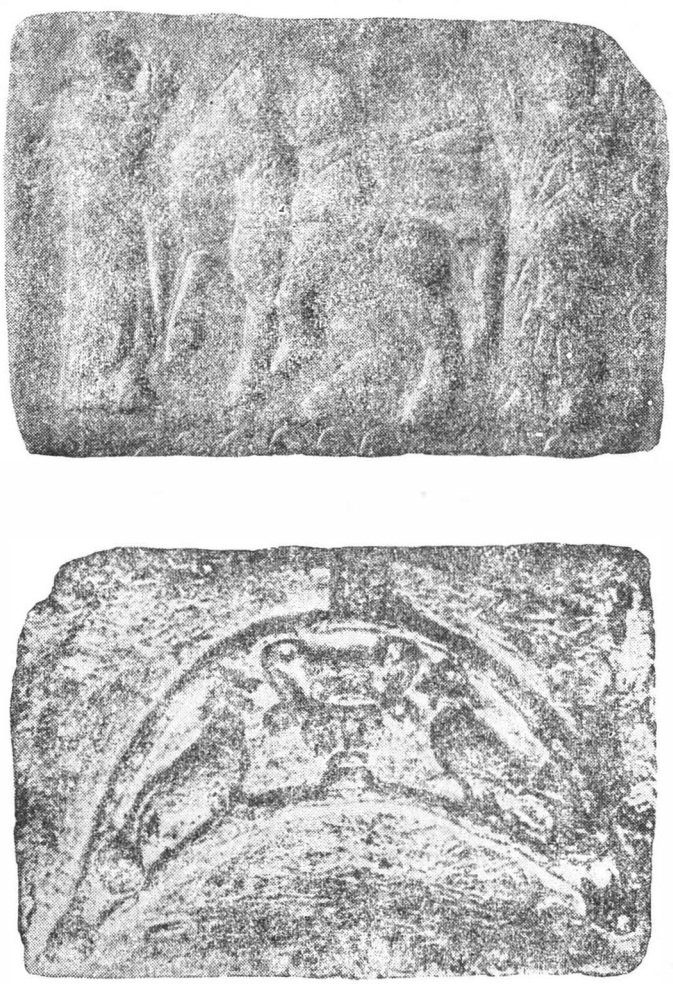

a

b

Fig. 4. Polovragi, jud. Gorj. Placă de bronz.

caracteristică sec. I î.e.n., creată într-un atelier local, mai degrabă decît de mîna unui meșter grec sau roman, dacă ținem seama de defectele semnalate mai sus. Evident, trebuie să ne gîndim la un prototip elenistico-roman, dar stilul medalionului aparține epocii lui Burebista, el fiind descoperit în mediul epocii respective și poartă trăsăturile acestei vremi.

Fără îndoială, problema ce reprezintă acest medalion pare a fi mai greu de lămurit. Dacă medalionul ar avea particularități specifice, care să individualizeze o personalitate, atunci, evident, am putea spune cu toată siguranța că avem de-a face cu un portret. Din lipsa acestora, ne putem

[42] R. Florescu și I. Micle, *Tezaure transilvănene*, București, 1979, p. 52 și urm., fig. 116—142 ; v. fig. 29—30, medalion cu efigia împăratului Traian.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

gîndi doar ipotetic la un portret, al lui Burebista (?), Deceneu(?), al căpeteniei locale (?). Mai de grabă socotim că medalionul nostru redă o divinitate, foarte probabil pe Heracle, al cărui chip apare pe monedele geto-dace, tipul Răduleşti-Hunedoara caracterizîndu-se tocmai prin redarea capului lui Heracle [43], pe care îl întîlnim şi pe tipul Aiud-Cugir [44]. Heracle apare, precum se ştie, pe tetradrahmele lui Alecsandru Macedon şi pe alte monede antice. De reţinut că tipul Răduleşti-Hunedoara a fost datat în perioada tîrzie a monetăriei dacice, adică în mijlocul sec. II î.e.n. şi pînă către începutul secolului următor [45]. Evident, din punct de vedere stilistic nu se poate face o apropiere între medalionul nostru şi seria tîrzie a monedelor dacice tradiţionale, dar nu poate fi neglijată legătura de concepţie şi realizare a acestui medalion cu monetăria geto-dacă şi cea generală. Odată cu circulaţia masivă a denarului republican roman şi baterea în ateliere proprii a monedei identice celei romane se cunoaşte şi în domeniul artei monetare dacice o înviorare stilistică, la care am putea să referim şi medalionul de la Ocniţa. Ne putem gîndi şi la o înrîurire romană şi în arta locală, pe care am sesizat-o şi la masca de bronz descoperită tot la Ocniţa [46]. Desigur, în redarea chipului omenesc se resimte clar persistenţa înrîuririi elenistice, dar aci aceasta este trecută deja printr-un filtru roman şi autohton. Tratarea părului ne-ar aminti pe cea din vremea lui Caesar şi Augustus. Pe figura de pe medalionul nostru nu se află nici un atribut al unei anumite divinităţi, decît dacă nu am vedea — cu totul ipotetic —, în mustăţile, vădit exagerate, o reminiscenţă a pielii leului, atributul lui Hercule-Heracle. Dar şi fără aceasta, faţa puternică, de bărbat matur, cu structură masivă, cu nasul drept şi cărnos, părul scurt, barba în bucle drepte, verticale, în jurul bărbiei, toate acestea ne duc spre eroul preferat al grecilor, prototip al forţei virile, spre Heracle. În lumea grecească Heracle era considerat şi patronul izvoarelor termale şi al carierelor, dar în Italia el se prezintă cu anumite particularităţi deosebite de cele greceşti. În primul rînd i s-a atribuit lui Hercule un caracter de protector al traficului, al comerţului, al cîştigului sau al fertilităţii [47]. La greci, el mai era considerat un simbol al cîrmuitorului model. În felul acesta, în lumea greco-romană, Hercule (Hercules)-Heracle (Herakles) întrunea o multitudine de atribuţii, aşa încît printre divinităţile geto-dacilor trebuie să admitem că a existat o divinitate care, prin *interpretatio romana*, poate fi identificată cu Hercule, respectiv Heracle, ca protector al apelor termale (existente la Ocnele Mari), şi al bogăţiei şi comerţului cu sare. Artistul a recurs la iconografia greco-romană, ca şi în reprezentarea zeiţei Bendis de pe medalionul de lut descoperit într-un sanctuar de pe Dealul Grădiştei, identificată cu Diana[48], dar a vroit să reprezinte o divinitate locală. Evident, ne-am putea gîndi şi la zeul războiului — Ares la greci, Mars la romani —, care făcea parte dintre divinităţile geto-dace, însă ni se pare că cele arătate mai sus ar putea îndreptăţi presupunerea că este vorba de o divinitate locală care poate fi identificată cu Hercule, mai degrabă decît cu zeul războiului.

Înainte de a încheia observaţiile de faţă, credem că nu este lipsit de interes să ne oprim şi asupra altei probleme ridicate tot de acest medalion, chiar dacă sîntem constrînşi să ne mărginim doar la ipoteze. Ne-am pus întrebarea dacă nu cumva medalionul ar fi putut servi drept pond, greutate de cîntărit. În sistemul ponderal grecesc, unitatea de cîntărit era mina, pe cînd în cel roman unitatea era litra italică (libra). Examinînd mai atent reversul medalionului, nu s-a observat nici o literă clară, care ar fi putut indica greutatea şi sistemul ponderal. Cele 175 grame însă, cît cîntăreşte medalionul, reprezintă aproximativ o şesime de mină sau o jumătate de libră [49], respectiv şase uncii, dacă ne oprim asupra sistemului ponderal roman, ceea ce ar corespunde şi vremii. Reprezentarea lui Heracle pe aversul medalionului ar putea fi chiar un argument pentru folosirea lui şi ca pond, cunoscut fiind că Heracle apare pe pondurile antice, descoperite şi pe teritoriul ţării noastre [50]. Pondurile din antichitate erau de regulă din plumb, dar s-au utilizat şi cele de bronz [51]. Evident că trebuie să ne gîndim că în sec. I î.e.n. geto-dacii vor fi apelat la sistemul ponderal roman sau au avut unul propriu, mai ales că se trecuse şi la un tip monetar nou, integrat în cel roman. Problemele puse aci rămîn încă deschise, în aşteptarea altor descoperiri şi studii.

[43] C. Preda, *op. cit.*, p. 300 şi urm.

[44] *Ibidem*, p. 295.

[45] *Ibidem*, p. 300.

[46] D. Berciu, *Buridava dacică*, p. 100—101, pl. 114.

[47] H. Sichtermann, *Enciclopedia dell'arte antica, classica şi orientale*, Roma, 1960, s.v. Ercole italico e romano, p. 386 şi urm.

[48] *Istoria României*, I, Bucureşti, 1960, 335 (C. Daicoviciu). *Dicţionar de istorie veche a României*, Bucureşti, 1976, p. 87 (H. Daicoviciu).

[49] M. Soutzo, Revista pentru arheologie şi filologie, 2, 1884, p. 52. C. Moisil, SCN, 1, 1957, p. 276. G. F. Hill, *Ancient Greek and Roman Coins*, Londra, 1964, p. 224.

[50] C. Moisil, *op. cit.*, p. 260 şi urm.

[51] *Ibidem*, p. 150 şi p. 153.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

À propos des deux œuvres d'art decouvertes en 1983 à Ocniţa-Buridava

RÉSUMÉ

L'auteur, dans la présente étude, analyse les problèmes soulevés par les deux pièces de grande valeur découvertes en 1983 à Ocniţa, dép. de Vîlcea. C'est en ce lieu qu'à été localisée l'ancienne Buridava dace.

Il s'agit d'un pendentif de bronze en semi-lune (fig. 2), avec, sur l'avers, une scène de culte, d'origine orientale : au centre, un boucrane, encadré de part et d'autre de deux griffons-panthères affrontés. La meilleure analogie se trouve sur le revers d'une plaque de bronze mise au jour dans la citadelle de Polovragi, dép. de Gorj (fig. 4/b). Les deux œuvres d'art témoignent de la continuité avec l'art thraco-gète des IVe — IIIe siècles av.n.è.

La seconde pièce d'Ocniţa est un médaillon de bronze (fig. 1 et fig. 3), qui date du Ier siècle av.n.è., comme les deux autres mentionnés plus haut. L'avers est orné d'une figure masculine, avec barbe et moustaches, probablement une divinité. On suppose qu' il s'agit d'Hercule-Heraclès, dont le culte était très répandu dans le monde gréco-romain, et à qui l'on conférait une multitude de pouvoirs. Etant donné que le médaillon a été réalisé dans un atelier autochtone, l'auteur pense que la représentation de l'avers peut être mise en lisaison avec une divinité des Géto-Daces, qui — par une *interpretatio Romana* — correspondait chez les Romains à Hercule, chez les Grecs à Heraclès. Le style est caractéristique de l'époque de Burebista et de la période de pénétration massive de l'influence romaine. Le médaillon pourrait également avoir servi de poids (pondus) ; il pèse 175 gr. Toutes les pièces présentées ci-dessus (fig. 1—4) datent du Ier siècle av.n.è.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Ocniţa-Buridava. Médaillon en bronze.
Fig. 2. Ocniţa-Buridava. Pendentif en bronze.
Fig. 3. Ocniţa-Buridava. Médaillon en bronze.
Fig. 4. Polovragi, dép. de Gorj. Plaque en bronze.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Aşezarea geto-dacică fortificată de la Bîzdîna, judeţul Dolj. Consideraţii preliminare

CORNELIU MĂRGĂRIT TĂTULEA

La 18 km sud de Craiova, pe malul drept al Jiului, se află satul Bîzdîna (comuna Calopăr), aşezat într-o mică vale străjuită de două dintre cele mai proeminente înălţimi ale muchiei „Cîmpului Sălcuţei", la limita zonei de tranziţie dintre Cîmpia Înaltă a Bălăciţei (Podişul Getic) şi Cîmpia Băileştilor. Cercetările de suprafaţă efectuate pe terasele superioare ale acestor înălţimi au dus la identificarea a două aşezări geto-dacice fortificate, situate în punctele „Cucuioava" şi „Cetate" [1].

Aşezarea geto-dacică de la „Cucuioava" ocupă un bot de terasă în formă de limbă, lung de aproximativ 300 m, înconjurat pe trei părţi de pante abrupte, greu accesibile. Singura cale de acces spre aşezare, situată în partea de nord-vest, este barată de un mare val de pămînt vitrificat, de formă uşor arcuită, lung de circa 150 m şi lat, la bază, de circa 8—10 m. În faţa acestuia se găseşte şanţul de apărare larg de 10—12 m, a cărui adîncime actuală faţă de muchia valului depăşeşte 2 m. În condiţiile actuale, cînd întreaga suprafaţă a aşezării este ocupată de viile locuitorilor, săpăturile arheologice sînt imposibil de efectuat. Puţinele materiale recoltate de la suprafaţă permit însă o datare aproximativă a obiectivului în secolele III—II î.e.n.

Situată la capătul opus al satului, spre sud, fortificaţia din punctul „Cetate" ocupă un bot de deal de formă triunghiulară, lung de circa 160 m, a cărui lăţime maximă atinge 105 m. Singura cale de acces, dinspre platoul Bîzdîna-Belcin, se află în partea de vest şi a fost blocată în antichitate de un val semicircular ce lega cele două rîpe naturale de pe laturile de nord şi sud-est. În interiorul aşezării există două terase, cu o diferenţă de nivel de 1,00—1,50 m între ele, separate de un şanţ larg de 6—10 m. Acesta a fost realizat probabil prin adîncirea unei viroage naturale cu prilejul restrîngerii suprafeţei fortificaţiei, cînd terasa superioară (cea dinspre est) a fost întărită, dealtfel cu un nou val de pămînt (fig. 1). Folosirea platoului din punctul „Cetate" ca punct fortificat se datorează poziţiei sale dominante (45 m înălţime faţă de terasa joasă a Jiului), care îi permite şi astăzi o bună vizibilitate pe o rază de cel puţin 15 km. Spre deosebire de fortificaţia din punctul „Cucuioava", cea din punctul „Cetate" a fost cercetată prin săpături sistematice în anii 1980—1983, dar lucrările se află abia la început [2].

Din punct de vedere stratigrafic a fost identificată o succesiune de locuire ce se întinde pe o îndelungată perioadă de timp. Cel mai vechi nivel de locuire, care ocupă însă numai terasa superioară şi jumătatea de est a terasei inferioare, aparţine culturii Coţofeni. El este foarte subţire şi constă îndeosebi din nuclee de locuire răspîndite pe spaţii mici. Urmează un orizont discontinuu ce aparţine culturii Glina III, insesizabil stratigrafic, dar atestat de prezenţa cîtorva fragmente ceramice specifice acestei culturi. În jumătatea de vest a terasei inferioare a fost descoperit şi un nivel de locuire hallstattian, gros de 0,10—0,15 m, distrus în unele zone ca urmare a amenajărilor prin nivelare, făcute cu prilejul construirii fortificaţiei dacice. El este atestat şi de descoperirea cîtorva fragmente şi a unui

[1] Cercetări de suprafaţă în împrejurimile satului Bîzdîna au întreprins înaintea noastră G. Popilian şi M. Nica, care ne-au semnalat aşezarea din punctul „Cetate".

[2] Săpăturile arheologice au fost efectuate de autorul acestui articol, ajutat de I. Constantinescu, muzeograf la O.J.P.C.N. Dolj. Desenele au fost executate de Angela Ciocîlteu, grafician la Muzeul Olteniei Craiova. Le mulţumim călduros şi pe această cale.

THRACO-DACICA, t. V, nr. 1—2, Bucureşti, 1984, p. 92—110

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

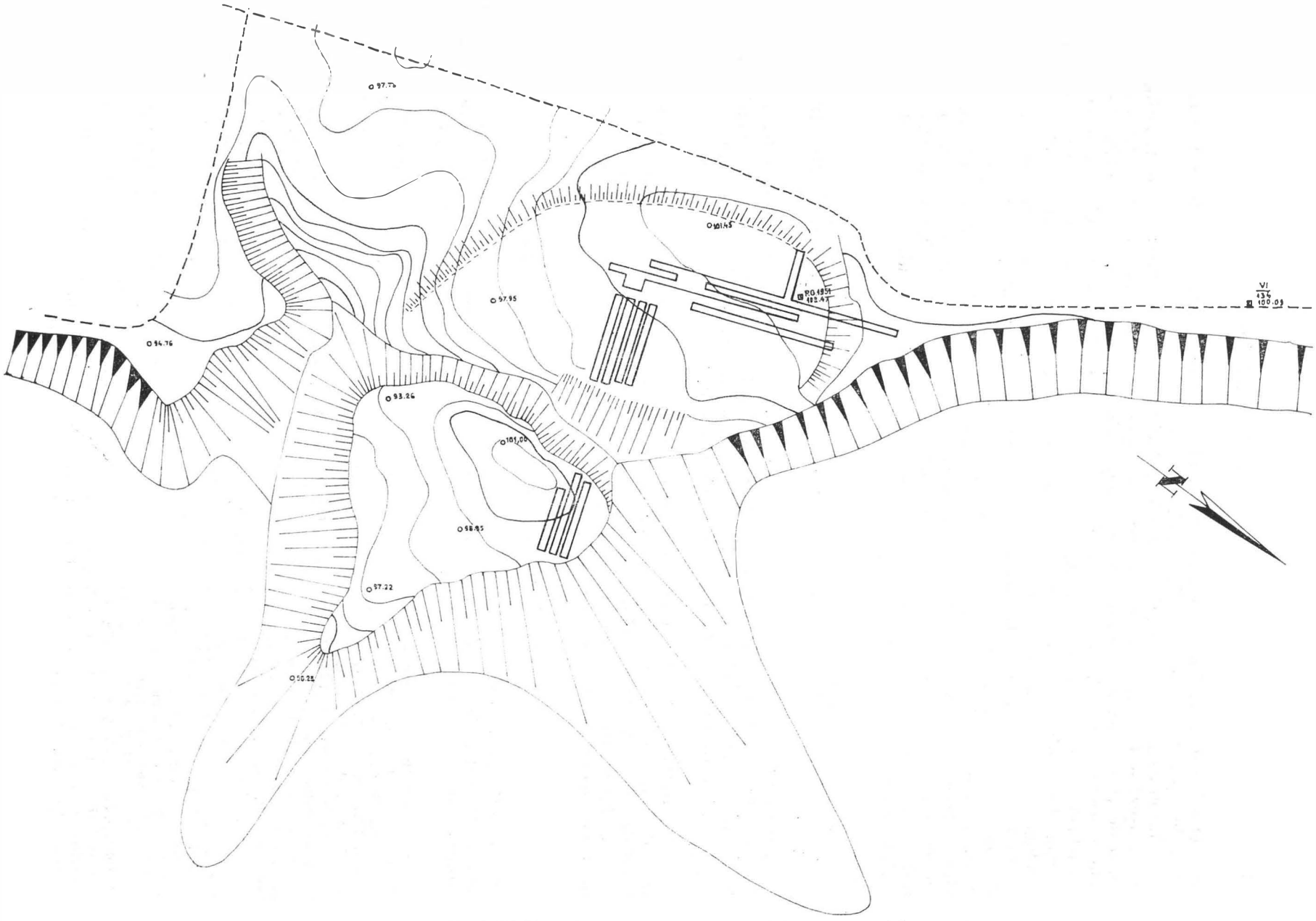

Fig. 1. Bîzdîna. Așezarea fortificată geto-dacică din punctul „Cetate'

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.institarhparvan.ro

vas ceramic (fig. 5/4) şi poate fi datat cu o fibulă de bronz „a navicella" (fig. 6/1) [3], precum şi cu o alta, de tip „Donja Dolina" (fig. 6/2) [4].

Locuirea geto-dacică cuprinde, în principal, două straturi de cultură distincte pe întreaga suprafaţă a aşezării. Primul strat, gros de circa 0,20—0,50 m, este mai dens pe terasa superioară şi în jumătatea de vest a terasei inferioare şi cuprinde, la rîndul său, două faze de locuire mai greu sesizabile în profil, dar evidenţiate de descoperirea, în anul 1983, a unor locuinţe suprapuse. Apropiate cronologic, cele două faze pot fi datate astfel : A — prima fază, la sfîrşitul secolului al IV-lea şi începutul secolului al III-lea î.e.n., după cum o indică cele patru fibule „thracice" de tip I b (după tipologia întocmită de A. D. Alexandrescu) [5] descoperite pînă acum (fig. 6/3—5 ; 7/1) ; B — cea de-a doua fază, în secolul al III-lea şi chiar la începutul secolului al II-lea î.e.n., dacă avem în vedere descoperirea a şapte fibule „thracice" de tip II a şi V b (fig. 6/6—11 ; 7/2) [6], ca şi a unei fibule de tip „Latène B" (fig. 7/4) [7], toate lucrate din bronz. În sprijinul datării mai exacte a primei faze vine şi descoperirea unui vîrf de săgeată, de tip aşa-zis „scitic" (fig. 7/12), care aparţine cronologic secolului al IV-lea î.e.n. [8]. Cel de-al doilea nivel de locuire geto-dacică, gros de 0,25—0,35 m, poate fi datat în secolele I î.e.n. — I e.n. cu ajutorul ceramicii, dar, mai ales, cu ajutorul unei fibule de argint de tip „linguriţă" (fig. 7/5) [9].

I. Nivelul de locuire aparţinînd culturii Coţofeni

În afara obişnuitelor fragmente ceramice descoperite în strat, a fost dată la iveală şi o locuinţă ce aparţine acestei culturi. Ea este de tip semiîngropat şi are forma dreptunghiulară, cu colţurile rotunjite. Ocupă o suprafaţă de 2,70 × 2,20 m şi se adînceşte, faţă de nivelul actual de călcare, pînă la 1,50 m. Nu are vatră interioară, iar podeaua pare să fi fost amenajată prin simpla tasare a pămîntului.

În interiorul locuinţei au fost descoperite : o rîşniţă de piatră, o strachină fragmentară, adîncă, de mari dimensiuni, cu marginea în formă de pîlnie, decorată pe umăr cu două şiruri de liniuţe verticale incizate (fig. 5/1) [10], două fragmente de măciuci de piatră (fig. 5/5, 6), o fusiolă de lut ars (fig. 5/7) şi cîteva fragmente ceramice ornamentate în tehnica împunsăturilor succesive (fig. 5/2, 3, 9). Materialul descoperit încadrează locuirea Coţofeni de la Bîzdîna în faza a II-a a acestei culturi [11].

II. Nivelul de locuire hallstattiană

Identificat numai în partea de vest a terasei inferioare, acest nivel nu a oferit deocamdată prea multe date. Remarcăm totuşi densitatea redusă a materialului arheologic în strat, precum şi faptul că lipsa urmelor de incendiu nu pare să indice o distrugere a aşezării hallstattiene de aici, ci

[3] Fibula aparţine variantei cu corp neornamentat. Pentru analogii, a se vedea : D. Popescu, Dacia, 9—10, 1941—1944, p. 486, fig. 1/12 ; D. Berciu, Eug. Comşa, Materiale, 2, 1956, p. 444, 482, fig. 164, 179/4 ; T. Bader, Thraco-Dacica, 4, 1983, 1—2, p. 21, 22, fig. 6/23.

[4] Analogii la Gruia (V. Pârvan, Dacia, 1, 1924, p. 38, fig. 4, 5), Balta Verde şi Gogoşu (D. Berciu, Eug. Comşa, *op. cit.*, fig. 53/5 ; 141/3 ; 151/2 ; 159/1 ; 163/2 ; 179/3), Ieşelniţa (M. Nica, Historica, 3, 1974, p. 34, fig. 17/12) etc. A se vedea şi T. Bader, *op. cit.*, p. 21, fig. 6/20.

[5] A. D. Alexandrescu, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 131, 132, fig. 1/1, 4—6 ; idem, Dacia, N.S., 24, 1980, p. 50, fig. 45/1—5, 7, 9—13. Studii privind tipologia fibulelor „thracice" au mai scris R. Vulpe, V. Mikov, D. Berciu şi I. Nestor (M. Turcu, *Geto-dacii din Cîmpia Munteniei*, Bucureşti, 1979, p. 152, cu bibliografia la notele 339—343).

[6] A. D. Alexandrescu, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 133—136, 138—139, fig. 1/9, 11, 13, 14 ; 2/2, 4, 8, 14 ; idem, Dacia, N.S., 24, 1980, p. 50, fig. 45/17, 19, 21 ; 47/9, 19, 24.

[7] Analogii la Apahida (V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Bucureşti, 1926, p. 551, fig. 387), Poiana (Radu şi Ecat. Vulpe, Dacia, 3—4, 1927—1932, p. 326, fig. 106/2 ; 108/15), mai nou, la Buneşti-Avereşti (V. V. Bazarciuc, SCIVA, 34, 1983, 3, p. 267, fig. 20/1, 2). Această piesă aminteşte de tipul celtic cu buton discoidal deasupra arcului.

[8] A. I. Meliukova, *Vooruženie Skifov*, Moscova, 1966, pl. 8—9. Asemenea vîrfuri de săgeţi sînt foarte răspîndite în Dacia (a se vedea, printre altele : V. Pârvan, *Getica*, p. 397, 763 ; Radu şi Ecat. Vulpe, *op. cit.*, p. 332, fig. 113/1—17 ; R. Vulpe, Materiale, 5, 1959, p. 342, 346, fig. 11/3 ; idem, Materiale, 6, 1959, p. 318, fig. 13/7, 8 ; M. Turcu, *op. cit.*, p. 105, fig. X/1, 2 ; XLI/5, 6 ; idem, în *Studii dacice*, Cluj-Napoca, 1981, p. 75, fig. 3/13 ; V. Sîrbu, SCIVA, 34, 1983, 1, p. 27, 36, fig. 3/3 ; 12/4, 5 ; G. Simion, Thraco-Dacica, 1, 1976, fig. 7/1 ; A. D. Alexandrescu, Dacia, N.S., 24, 1980, p. 54, fig. 66/4—16 ; 70/7—30 ; etc.).

[9] Analogii la : V. Pârvan, *Getica*, p. 554, fig. 388 ; Radu şi Ecat. Vulpe, Dacia, 1, 1924, fig. 43, 48/11 ; idem, Dacia, 3—4, 1927—1932, p. 326, fig. 106/17. A se vedea şi K. Horedt, Dacia, N.S., 17, 1973.

[10] P. I. Roman, *Cultura Coţofeni*, Bucureşti, 1976, p. 4, pl. 71/11, 13, 16.

[11] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

mai degrabă, o părăsire a ei. Puținul material arheologic dat la iveală datează acest nivel aproximativ la mijlocul mileniului I î.e.n. [12].

III. Primul nivel de locuire geto-dacică

Răspîndit pe întreaga suprafață a așezării, acest nivel dens indică o locuire îndelungată. Lui îi aparțin primele faze ale fortificației, mai multe locuințe și gropi menajere, precum și un mormînt de înhumație. Din punct de vedere cronologic, acest nivel are, așa cum am arătat, două faze de locuire apropiate și succesive.

În stadiul actual al cercetărilor, este cert că terasa inferioară a așezării geto-dacice de la Bîzdîna a fost fortificată în această vreme. Inițial, așezarea a fost înconjurată spre sud-vest de un val de pămînt, de formă semicirculară, prevăzut cu palisadă în partea superioară care închidea accesul dinspre platoul deschis al Cîmpiei Înalte a Bălăciței. O deschidere în acest val, surprinsă de noi în anul 1981, permitea intrarea în cetate dinspre vest. Cronologic, această fortificație se datează, pe baza fibulelor „thracice" de tip I b și a vîrfului de săgeată amintit, la sfîrșitul secolului al IV-lea

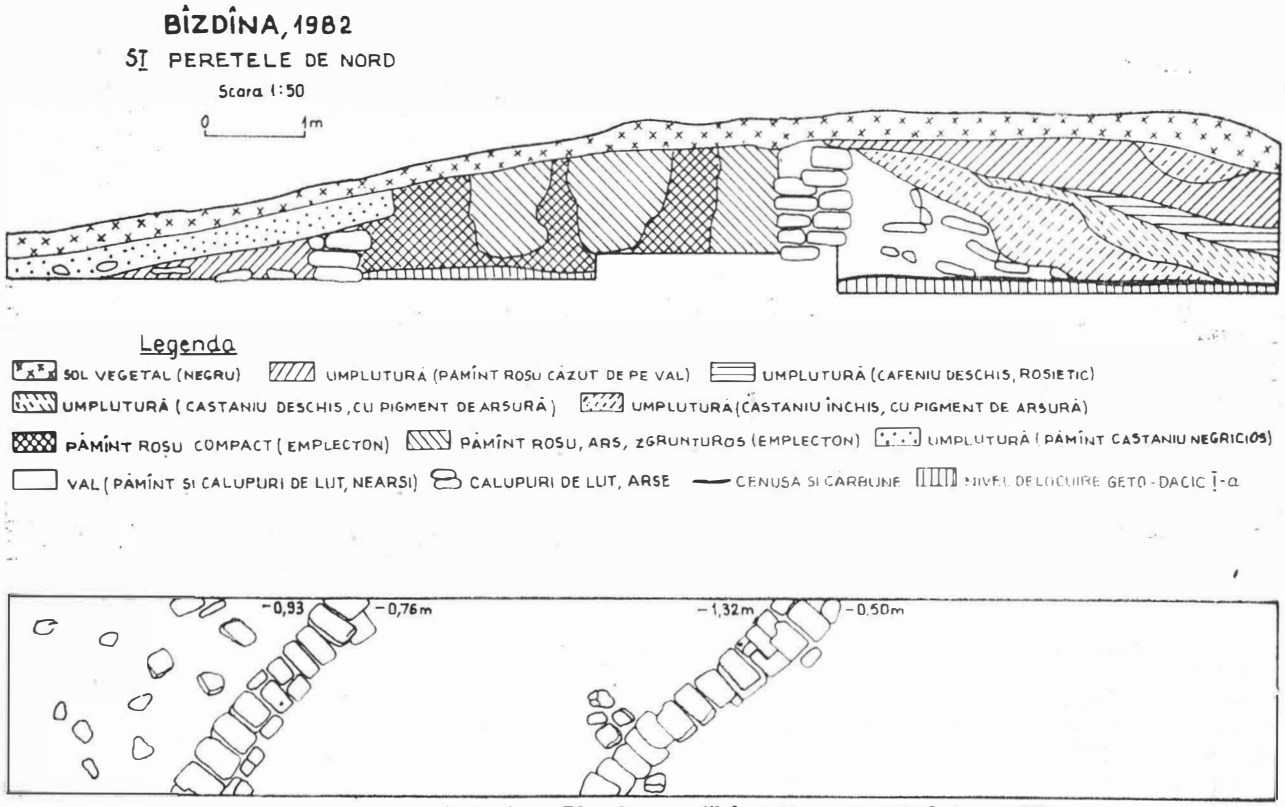

Fig. 2. Bîzdîna. Planul și profilul secțiunii S I/1982 (= S IV).

î.e.n. și poate la începutul veacului al III-lea î.e.n. La un moment dat, în secolul al III-lea î.e.n. (după cum o arată fibulele „thracice" de tip II a și V b descoperite, ca și fibula „Latène B), așezarea a suferit o distrugere prin incendiu, fapt dovedit de stratul masiv de cenușă și arsură găsit în zona valului (fig. 3/2), ca și a locuințelor, dar a fost refăcută, se pare, imediat, în aceleași limite. Cu acest prilej, intrarea dinspre vest a fost blocată cu o umplutură masivă de pămînt ars și „calupuri" întregi sau fragmentare, lucrate din pămînt și arse asemenea unor cărămizi (fig. 3/3). Deasupra acestei

[12] *Supra*, notele 3 și 4. A se vedea și discuția privitoare la cronologia necropolelor în care s-au descoperit asemenea fibule, la Em. Moscalu, *Ceramica traco-getică*, București, 1983, p. 16–20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

umpluturi a fost înălțat un zid din asemenea „cărămizi", gros de 0,60—0,70 m, care se continua de-a lungul vechiului val ce fusese tăiat astfel încît să formeze o platformă lată (fig. 3/3 ; 4/1, 4. 5). Calupurile, adevărate lespezi de lut ars, au dimensiuni mari, între 0,55 × 0,27 × 0,08 m și 0,65 × 0,35 × 0,14 m, sînt rezistente și erau așezate unele peste altele, fără a fi legate cu un liant (fig. 2 ; 3/4, 5 ; 4/2). Construit astfel, zidul se menținea în picioare numai prin greutatea calupurilor [13].

În fața acestui zid, la circa 4,20—4,50 m distanță, se găsește un al doilea șir de calupuri, paralel cu primul care forma fața exterioară a valului de apărare (fig. 2 ; 4/4) Între cele două paramente se găsește o umplutură din pămînt ars, zgrunțuros, asemănător ca aspect zgurei [14]. El provine, credem, atît din resturile rămase de la arderea calupurilor, cît și *din pămîntul rezultat de la retezarea vechiului val incendiat.*

Este dificil de precizat, deocamdată, modul de ardere a calupurilor. Marea majoritate a acestora par să fi fost arse separat, dar există unele porțiuni ale zidului în care calupurile par să fi fost doar uscate și arse pe loc, odată cu zidul. În acest din urmă caz ne referim la faptul că au putut fi observate, între cele două paramente, zone cu urme de ardere masivă puternic înegrite pînă la bază precum și „sudări" ale unor calupuri din șirul aflat la exterior. Amintim, de asemenea,prezența în stratul taluzat, ce consolidează fața interioară a zidului (fig. 2), a unor bucăți de cărămizi nearse, ci doar uscate.

La fel de greu de explicat este însăși folosirea acestui sistem de construcție. Cele două paramente, care formau fețele interioară și exterioară ale valului, nu puteau avea stabilitate, atîta timp cît calupurile nu erau prinse cu un liant unele de altele, iar șirurile de calupuri nu erau legate între ele într-un fel sau altul. Adăugăm la aceasta și faptul că umplutura, avînd o structură granulată, nu forma nici ea o masă compactă, stabilă. O asemenea construcție ar fi avut cu adevărat rezistență numai în condițiile în care ar fi fost acoperită în întregime cu pămînt, dar cercetările de pînă acum nu indică o asemenea situație nici la Bîzdîna, nici la Coțofenii din Dos, unde a fost folosită o tehnică asemănătoare. Singura explicație, desigur ipotetică, pe care o găsim deocamdată pentru folosirea acestui sistem constructiv are în vedere situația în care întreaga construcție a fost ridicată numai pînă la o anumită cotă, relativ joasă, formînd astfel doar baza de susținere a unei suprastructuri de lemn [15].

În ceea ce privește datarea acestei a doua faze a fortificației, admitem o etapă cronologică foarte apropiată de prima fază, întrucît între ele nu există un hiatus. Așadar, fortificația ce înconjoară terasa inferioară a așezării de la Bîzdîna poate fi datată la sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al III-lea î.e.n., iar refacerea ei cu „zidul" de calupuri, la foarte scurt timp după aceea, probabil în prima jumătate a secolului al III-lea î.e.n. Este desigur interesant de văzut în viitor dacă există o legătură cronologică în evoluția acestei tehnici constructive mai puțin cunoscute, știut fiind că ea apare cu mult înainte la cetatea geto-dacică de la Coțofenii din Dos [16] și este semnalată recent la fortificația geto-dacică de la Voița, județul Dolj [17]. Oricum, menționăm și noi această tehnică nouă, folosită de geto-dacii de pe cursul mijlociu al Jiului.

În ceea ce privește sistemul de prefortificație, el constă, în cea de-a doua fază, dintr-o bermă lată de circa 2,00—2,50 m, de la capătul căreia se adîncește lin, sub un unghi de 10—12°, șanțul de apărare distrus astăzi pe laturile cercetate de noi datorită alunecărilor de teren.

Primului nivel de locuire geto-dacică îi aparțin mai multe locuințe de suprafață, de formă rectangulară, de tipul colibelor. Nu se observă deosebiri structurale între locuințele ce aparțin primei faze a acestui nivel și locuințele din cea de-a doua fază. Toate au podeaua lucrată prin tasarea pămîntului și vatra așezată direct pe sol, lucrată dintr-un strat de pietriș de rîu acoperit cu o lipitură groasă, netezită. Vetrele, atît cît s-au păstrat, par a fi fost de formă pătrată sau dreptunghiulară. Pereții locuințelor erau lucrați probabil din material lemnos, astfel explicîndu-se cantitatea mare de cenușă și lipsa chirpicului masiv.

Nivelului de locuire din secolele IV—III î.e.n. îi aparțin și un mare număr de gropi menajere. Cele mai multe au formă de sac și au fost, credem, la origine gropi de provizii, nearse, reutilizate ca

[13] Aceeași manieră de construcție și la așezarea fortificată de la Coțofenii din Dos (Vl. Zirra, Thraco-Dacica, 4, 1983, 1—2, p. 136).

[14] *Ibidem.*

[15] Ipoteza ne-a fost sugerată de discuțiile purtate în jurul acestei probleme cu prilejul prezentării descoperirilor de la Bîzdîna din cadrul celui de-al VI-lea Simpozion național de tracologie, din noiembrie 1983, de la Craiova.

[16] Vl. Zirra, *op. cit.*, p. 135—140.

[17] V. Ciucă, V. Mic, *Contribuții la cunoașterea fortificațiilor geto-dacice de la Brabova și Voița, județul Dolj* (comunicare prezentată la Sesiunea științifică a Muzeului Olteniei Craiova, din 9—10 decembrie 1983).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

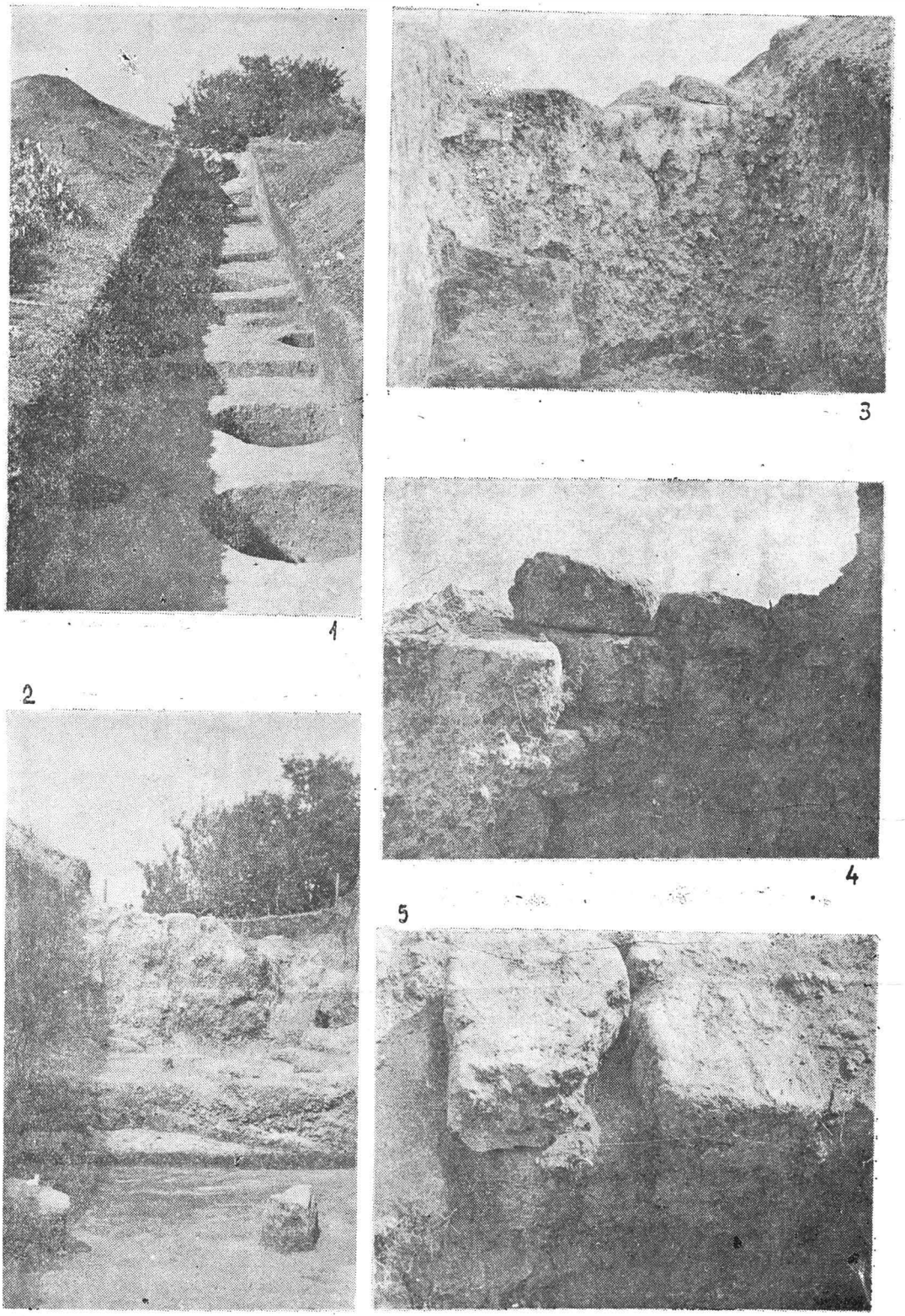

Fig. 3. Bîzdîna. Aspecte de săpături (1 vedere generală a secțiunii III; 2 vedere dinspre interior a zidului de incintă în secțiunea III; 3 vedere din exterior a zidului de incintă în secțiunea III; 4—5 detalii din zidul de incintă).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

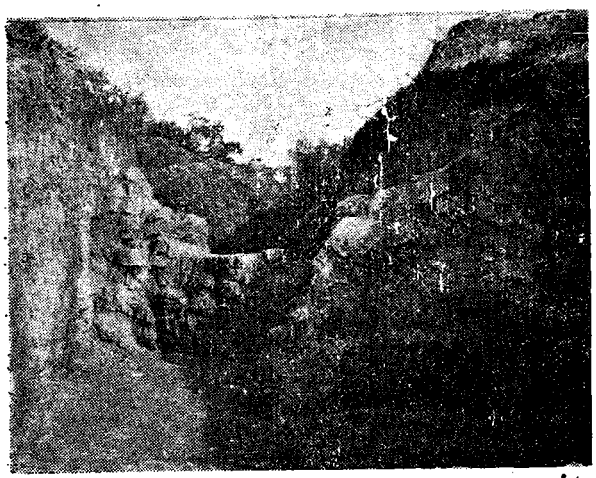
1

4

2

5

3

Fig. 4. Bizdina. Aspecte de săpături (1 parametrul interior al zidului de incintă în secţiunea IV ; 2 parametrul exterior al zidului de incintă în secţiunea IV ; 3 mormînt de înhumaţie aşezat la baza valului ; 4 vedere dinspre exterior a zidului de incintă în secţiunea IV ; 5 detaliu din zidul de incintă).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

gropi menajere. Reține însă atenția o groapă descoperită în anul 1983 în apropierea valului, groapă ce aparține primei faze de locuire, în interiorul căreia a fost descoperit un schelet de copil de circa 10—12 ani, așezat în poziție ghemuită, cu brațele ridicate (fig. 4/3). Credem să fie vorba de un sacrificiu uman [18].

Materialul arheologic descoperit în primul nivel de locuire geto-dacică constă din : ceramică, obiecte de lut ars, piatră și sticlă, precum și din mai multe piese metalice lucrate din bronz și fier.

Ceramica. În general, ceramica descoperită este unitară, neputîndu-se face o diferențiere netă între cele două faze. După calitatea pastei, ea se împarte în cele două categorii : grosieră și fină. Predomină ceramica grosieră, poroasă, lucrată din pastă roșie-cărămizie, ce are ca degresant nisip cu granulație mare și pietricele. Forma cea mai des întîlnită o reprezintă vasul-borcan decorat cu brîie alveolate sau crestate, dispuse orizontal sau în ghirlande, cu butoni conici aplatizați sau, mai rar, rotunzi [19], precum și cu mici aplicații plastice semicirculare [20]. Acestei categorii îi aparțin, de asemenea, o cană cu corp bitronconic, buza dreaptă și toarta supraînălțată (fig. 9/1)[21], precum și două miniaturi ceramice (fig. 9/3, 4). Ceramica fină se împarte și ea în două categorii : lucrată cu mîna și la roată.

Ceramica fină lucrată cu mîna caracterizează, în principal, prima fază a acestui nivel. Ea este reprezentată de vase lucrate din pastă ceva mai densă, de culoare neagră, cu pereții acoperiți cu un firnis negru lustruit. Forma cea mai des întîlnită o reprezintă „fructierele" cu piciorul tronconic, gros, ce au cupa adîncă și buza larg răsfrîntă [22]. În faza a doua, această categorie ceramică este reprezentată de vase lucrate din pastă brun-roșietică, cafenie-închisă și, mai rar, neagră. Ca forme, amintim străchinile cu marginile îndoite în unghi spre interior (fig. 9/2) [23] și, mai ales, castronașele lucrate cu mîna din pastă cafenie, ce au fundul îngroșat și ușor boltit, corpul tronconic și marginea înaltă, ușor trasă spre exterior. Suprafața interioară este ornamentată prin lustruire cu linii radiale ce pornesc de la un cerc schițat pe fundul recipientului (fig. 9/5, 7). Ele par a fi copii ceramice ale vaselor de argint de tip „phială".

Există în acest nivel și o ceramică fină lucrată la roată. Din prima fază menționăm două mici cupe lucrate din pastă neagră, ușor lustruită (fig. 9/9, 10) [24], precum și o cană cu o toartă, lucrată din aceeași pastă (fig. 9/6) [25]. Fazei a doua îi aparțin străchinile lucrate din pastă vineție, ce au fundul inelar, pereții arcuiți, umăr proeminent și buza rotunjită, ușor răsfrîntă [26], ca și castronașele de mici dimensiuni, ce au fundul inelar, corpul în formă de calotă și buza rotunjită, dreaptă, profilată (fig. 9/8) [27].

Obiectele ceramice, de piatră și sticlă. În cursul săpăturilor au apărut în număr mare fusaiole de lut ars, de formă bitronconică, cu muchia rotunjită. Dintre obiectele de piatră, reține atenția o gresie de ascuțit și un pandantiv în formă de secure. A fost descoperită o singură perlă de sticlă, de culoare albastru-deschis, ornamentată cu un cerc alb ce are în mijloc un punct negru, piesă asemănătoare celor descoperite la Zimnicea [28].

Obiecte metalice. În afara fibulelor de bronz de tip „thracic" și a fibulei „Latène B", precum și a vîrfului de săgeată despre care am amintit, au mai fost descoperite : un inel spiralic lucrat din sîrmă de bronz (fig. 7/6) [29], cîteva lame de cuțitașe de fier (fig. 8/4, 7, 10), două piese de fier neidentificate (fig. 8/2, 3) și mai multe deșeuri de sîrmă și tablă de aramă. Acestea din urmă, asociate cu bucă-

[18] Un mormînt asemănător, ce datează din aceeași perioadă și se află în același raport stratigrafic cu fortificația lîngă care a fost descoperit, este semnalat și la Sucidava-Celei (O. Toropu, C. Tătulea, *Cîteva date despre fortificația geto-dacică de la Sucidava* — comunicare prezentată la al VI-lea Simpozion național de tracologie, Craiova, 24—26 noiembrie 1983).

[19] I. H. Crișan, *Ceramica daco-dacică. Cu specială privire la Transilvania*, București, 1969, pl. XXIV—XXVI ; Em. Moscalu, *op. cit.*, pl. XVIII/2—5 ; XXII/5 ; XXIII/1 ; A. D. Alexandrescu, Dacia, N.S., 24, 1980, fig. 14, 15.

[20] *Ibidem*, fig. 19/2, 4 ; Em. Moscalu, *op. cit.*, pl. XLIV/1, 2.

[21] I. H. Crișan, *op. cit.*, fig. 32/6 ; 33 ; Em. Moscalu, *op. cit.*, pl. LXI/5, unde toarta este însă reconstituită greșit.

[22] I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 126, 128 (tipul I).

[23] Analogiile cele mai apropiate la Em. Moscalu, *op. cit.*, pl. LVI/5, 7.

[24] Forme asemănătoare, fără a fi identice, la Em. Moscalu, *op. cit.*, pl. LXVI/8, 10, 20, care le datează în secolul al IV-lea î.e.n.

[25] *Ibidem*, pl. LXXIV/6. Formă datată de autor în secolele IV—III î.e.n. A se vedea și A. D. Alexandrescu, Dacia, N.S., 24, 1980, fig. 36/12.

[26] Analogii apropiate la Buridava (D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981, p. 28, tipul 1, pl. 4/9).

[27] Dintre numeroasele analogii, citățm pe cele de la Buridava (D. Berciu, *op. cit.*, pl. 16/2), unde este semnalată o formă apropiată, și Zimnicea (A. D. Alexandrescu, Dacia, N.S., 24, 1980, fig. 33/22, 24). Vasul reprezintă o variantă a unei forme binecunoscute în ceramica traco-getică (Em. Moscalu, *op. cit.*, p. 111—119).

[28] A. D. Alexandrescu, Dacia, N.S., 24, 1980, p. 52, fig. 53/6, 18.

[29] M. Turcu, *op. cit.*, p. 153, fig. 26/6 ; L. Mărghitan, SCIV, 20, 1969, 2, fig. 7 sus.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

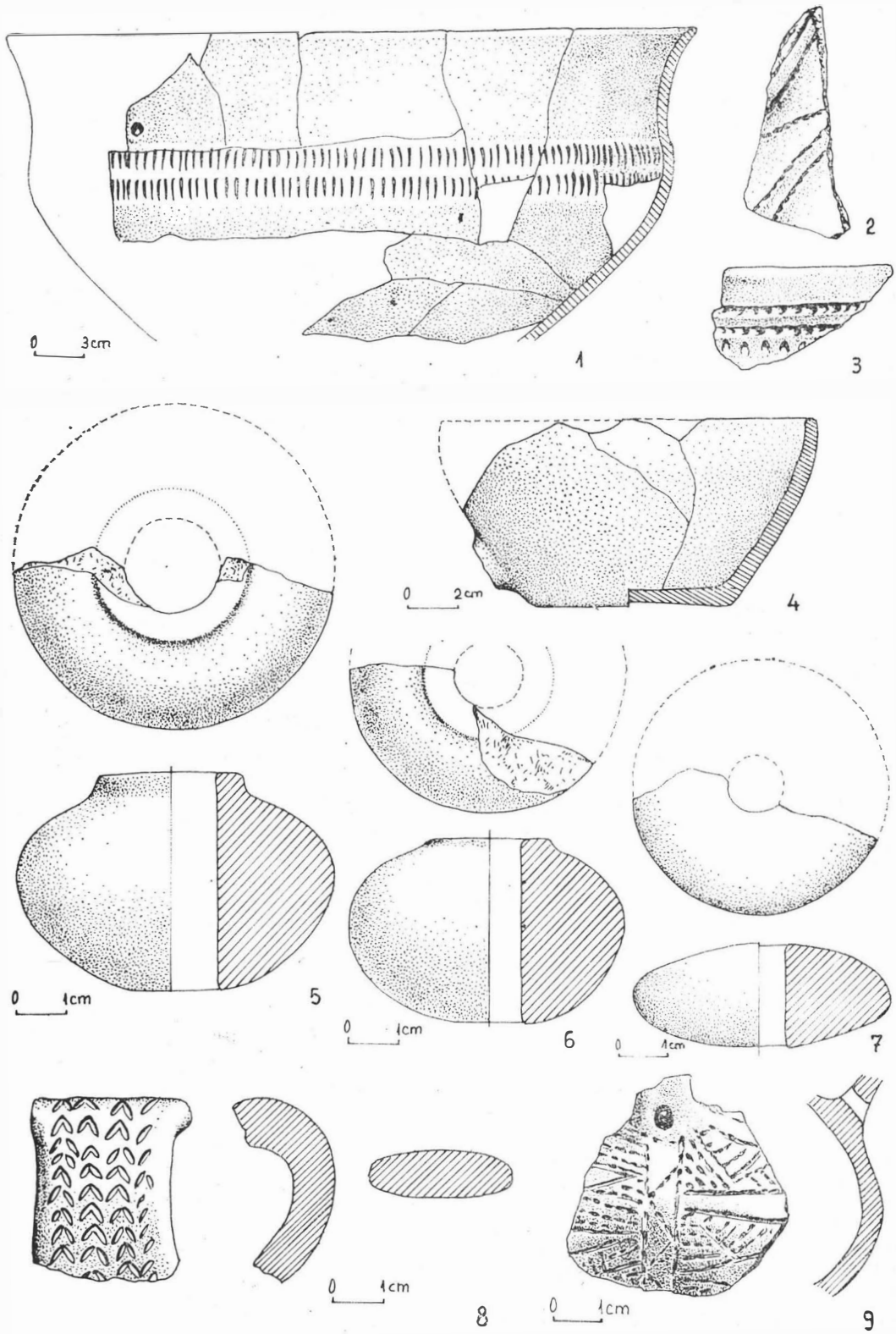

Fig. 5. Bizdîna. Fragmente ceramice (1—3, 8, 9) și unelte (5—7) aparținînd culturii Coțofeni; vas hallstattian (4).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

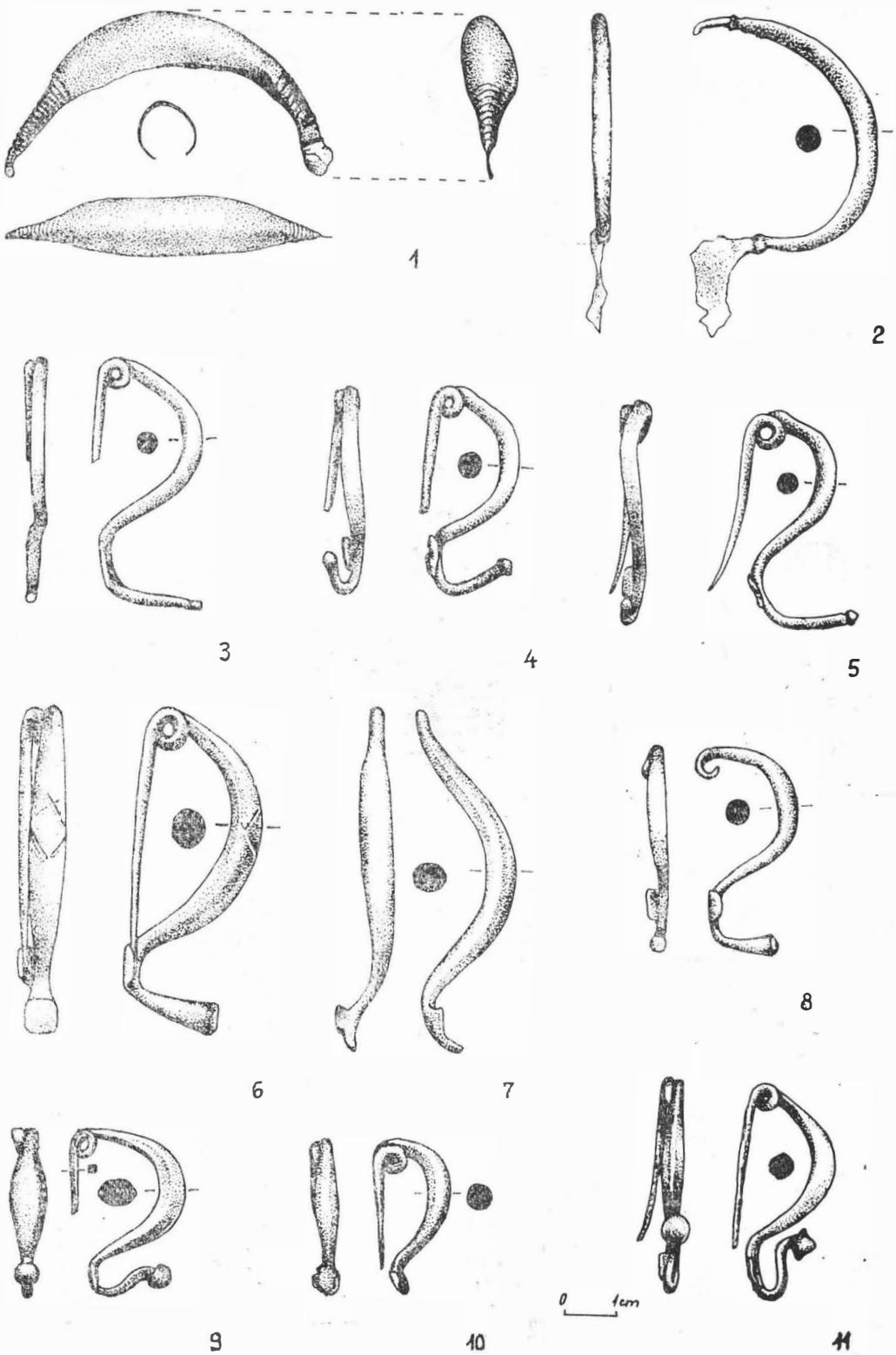

Fig. 6. Bizdîna. Fibule de bronz hallstattiene (1, 2) şi geto-dacice (3—11).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

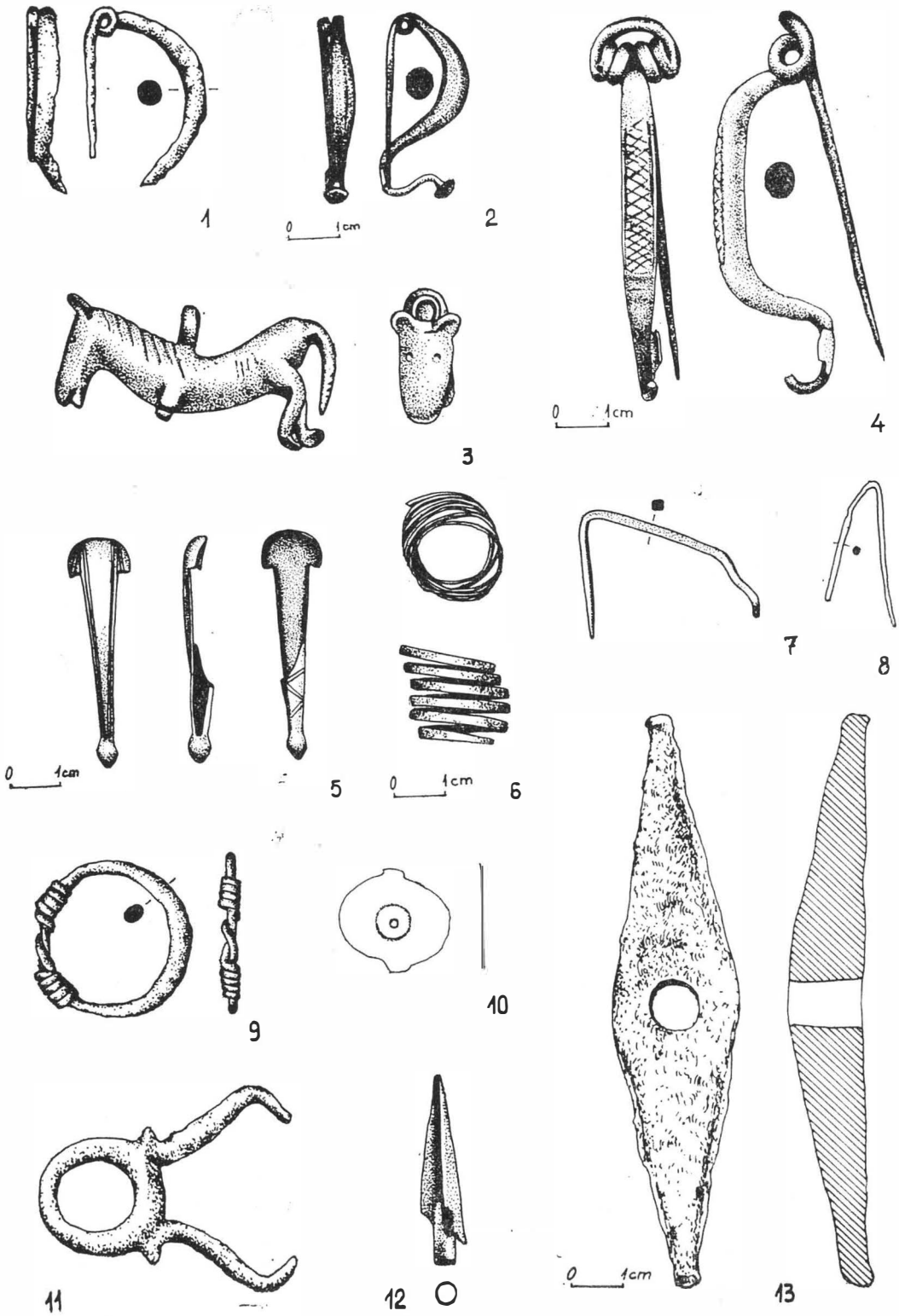

Fig. 7. Bîzdîna. Obiecte geto-dacice de bronz (1—4, 6—12), argint (5) şi fier (13).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

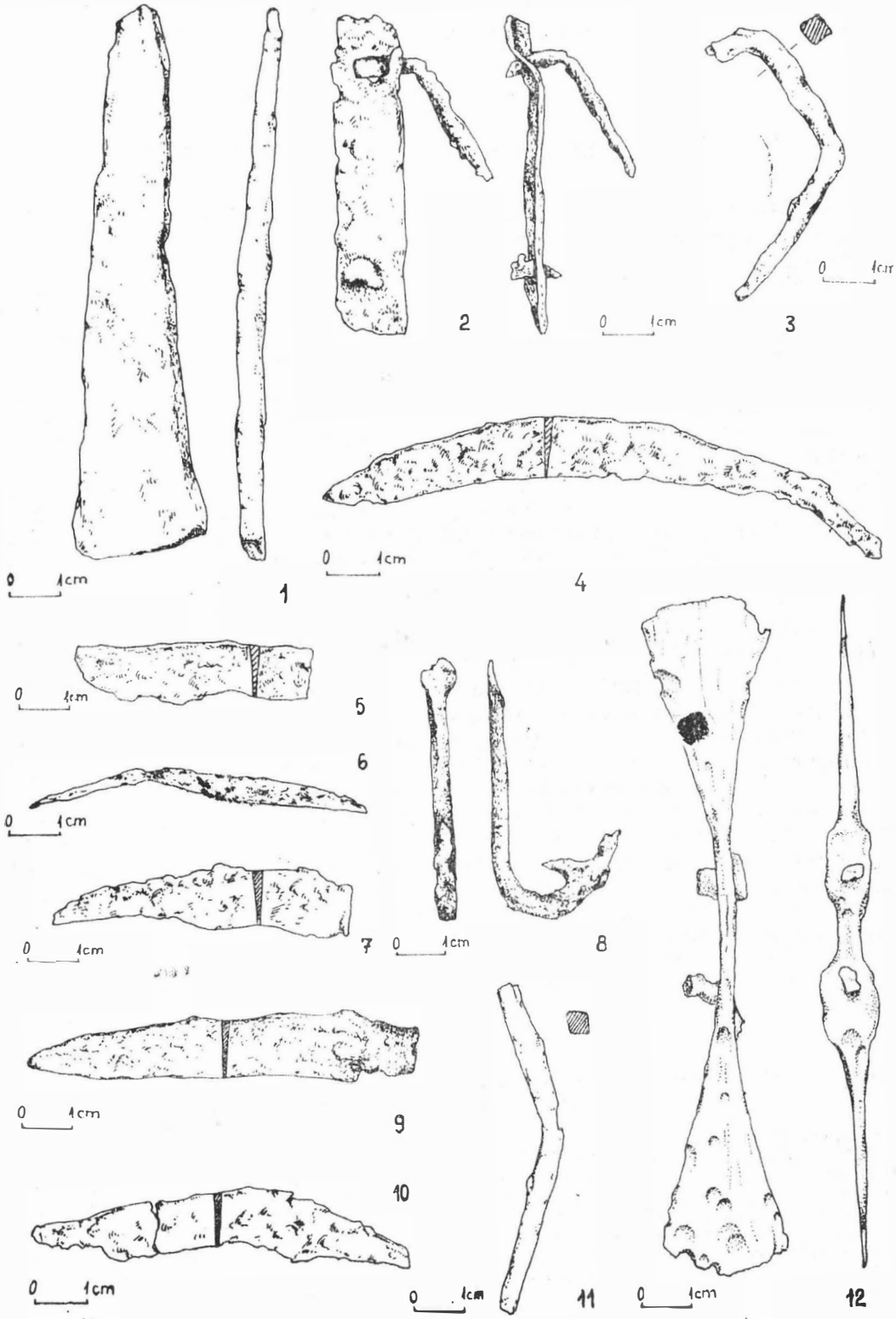

Fig. 8. Bîzdîna. Obiecte de fier geto-dacice (2—4, 7, 10 — primul nivel de locuire; 1, 5, 6, 8, 9, 11, 12, — nivelul al doilea de locuire).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

ţile de zgură cu urme de cupru ce au fost descoperite pe terasa superioară a aşezării, ne determină să ne gîndim la eventuala funcţionare aici a unui mic atelier local de confecţionare a podoabelor de bronz.

IV. Al doilea nivel de locuire geto-dacică

Aşezarea fortificată ce aparţine primului nivel de locuire a fost distrusă la un anumit moment, pe care nu-l putem încă preciza, în urma unui violent incendiu. Pentru o vreme, locuirea geto-dacică, a încetat pe platoul din punctul „Cetate" de la Bîzdîna, ea mutîndu-se, credem, pe înălţimea vecină din punctul „Cucuioava". În secolul I î.e.n., locuirea geto-dacică a revenit însă pe vechea vatră de la „Cetate", aşezarea dezvoltîndu-se aproximativ în aceleaşi limite. Este însă de remarcat faptul că în această vreme a fost fortificată numai terasa superioară printr-un mare val de pămînt, în exteriorul căruia se deschidea un şanţ larg, realizat prin adîncirea viroagei naturale ce separa cele două terase.

Celui de-al doilea nivel de locuire îi aparţin mai multe locuinţe, descoperite atît pe terasa inferioară, cît şi pe cea superioară, numeroase gropi menajere, precum şi o groapă pe care o considerăm rituală, în interiorul căreia au fost descoperite patru vase ceramice dispuse în cerc, cu gura în sus, în jurul unei cişti dacice de mari dimensiuni.

Locuinţele descoperite sînt, în majoritate, de suprafaţă. Urmele acestora constau din îngrămădiri de chirpic şi fragmente ceramice, dar nu putem preciza forma lor, podeaua nefiind amenajată în mod special. Ceea ce putem spune deocamdată este că ele ocupau suprafeţe de 9 pînă la 15 mp, aveau pereţii lucraţi din împletituri de nuiele lipite cu lut şi, cele mai multe, aveau vetre interioare de formă patrulateră. A fost descoperită şi o locuinţă semiîngropată, cu vatră simplă, înălţată pe o laviţă de pămînt cruţat.

Gropile menajere erau fie cu pereţii drepţi, fie, mai ales, în formă de clopot. Şi în acest caz se pune problema dacă nu cumva unele gropi în formă de clopot au servit iniţial ca gropi de provizii.

Materialul arheologic descoperit constă din ceramică, obiecte de lut ars şi piese metalice.

Ceramica. Ca şi în nivelul anterior, predomină şi aici ceramica grosieră, lucrată cu mîna, de factură tradiţională în mediul geto-dacic. Întîlnim vasul-borcan (fig. 10/1), vasele cu gura strînsă şi buza scurtă, uşor răsfrîntă (fig. 10/4). O formă frecventă în ceramica grosieră din al doilea nivel de locuire geto-dacică de la Bîzdîna este vasul cu fundul drept sau uşor boltit, corpul bombat şi marginea trompetiformă, decorat cu „lunule", brîie alveolate şi butoni simpli, rotunzi, sau cu incizii verticale (fig. 10/2, 3, 5) [30]. Nu lipsesc, de asemenea, cestile dacice şi miniaturile ceramice (fig. 10/6—9).

Ceramica fină este reprezentată de vasele lucrate la roată din pastă cenuşie sau, mai rar, roşie-cărămizie. Se întîlnesc frecvent „fructierele" cu piciorul scurt şi subţire şi cupa adîncă [31], cănile cu fundul inelar, corpul bombat, gîtul înalt (fig. 11/5, 7) [32], urcioarele (fig. 11/3) [33], străchinile (fig. 11/1, 4) [34], precum şi imitaţiile locale după „kantharoi" greceşti (fig. 11/6) [35] şi cupe „ioniene" (fig. 11/3) [36]. Tot din categoria ceramicii fine fac parte fragmentele de strecurători [37], precum şi cele cîteva fragmente de vase lucrate la roată din pastă roşie-cărămizie, decorate cu linii pictate cu vopsea roşie (fig. 11/2) [38].

[30] În legătură cu încadrarea cronologică a acestor vase, a se vedea I. Glodariu, în *Studii dacice*, Cluj-Napoca, 1981, p. 150—158.

[31] I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 168, tipul V.

[32] *Ibidem*, p. 176—178, tipul II, pl. LXVIII/2; LXIX/5.

[33] Imitaţie locală a unui urcior de import, lucrată din pastă cenuşie. O piesă asemănătoare ca profil, lucrată însă din pastă gălbuie-roşiatică, datată în secolul I î.e.n., a fost descoperită la Sighişoara (I. H. Crişan, *op. cit.*, pl. LVIII/1; K. Horedt, Materiale, 2, 1956, p. 13, fig. 13/1; I. Glodariu, *Relaţii comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană*, Cluj, 1974, p. 219, nr. 39, pl. XXIII).

[34] Străchinile cu buza îngroşată şi alungită, cu colţ, îşi găsesc cele mai apropiate analogii la Buridava, unde, ca şi la Bîzdîna, reprezintă forma tipică, cea mai des întîlnită în acest nivel (a se vedea D. Berciu, *op. cit.*, p. 34, pl. 14/4, 8). Pentru strachina cu corpul semisferic, cu umăr şi buza îngroşată, foarte puţin răsfrîntă, analogia cea mai apropiată o găsim la Ciumeşti, dar acolo piesa aparţine nivelului cronologic anterior (I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 259, pl. XXXIV/6).

[35] Analogii la Buridava (D. Berciu, *op. cit.*, p. 34, fig. 55/3), unde a fost descoperită o piesă asemănătoare, fără torţi.

[36] Un exemplar asemănător, prevăzut însă cu două torţi, descoperit la Scăeşti-Dolj, se găseşte inedit la Muzeul Olteniei.

[37] I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 171, fig. 85/1.

[38] Analogii la I. Glodariu, *Relaţii comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană*, pl. XXX; D. Berciu, *op. cit.*, p. 36, pl. 118.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

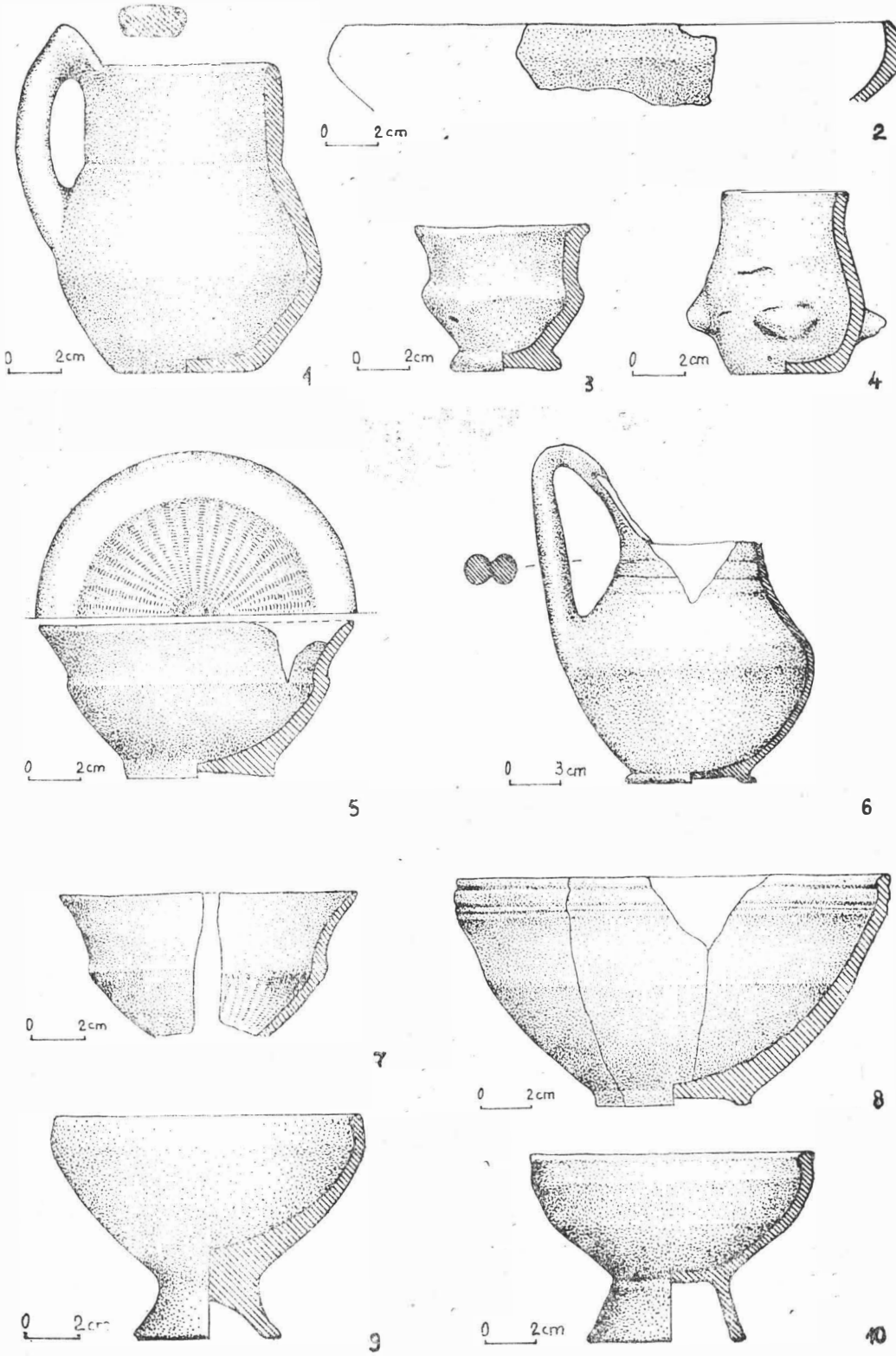

Fig. 9. Bîzdîna. Ceramică din primul nivel de locuire geto-dacică.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

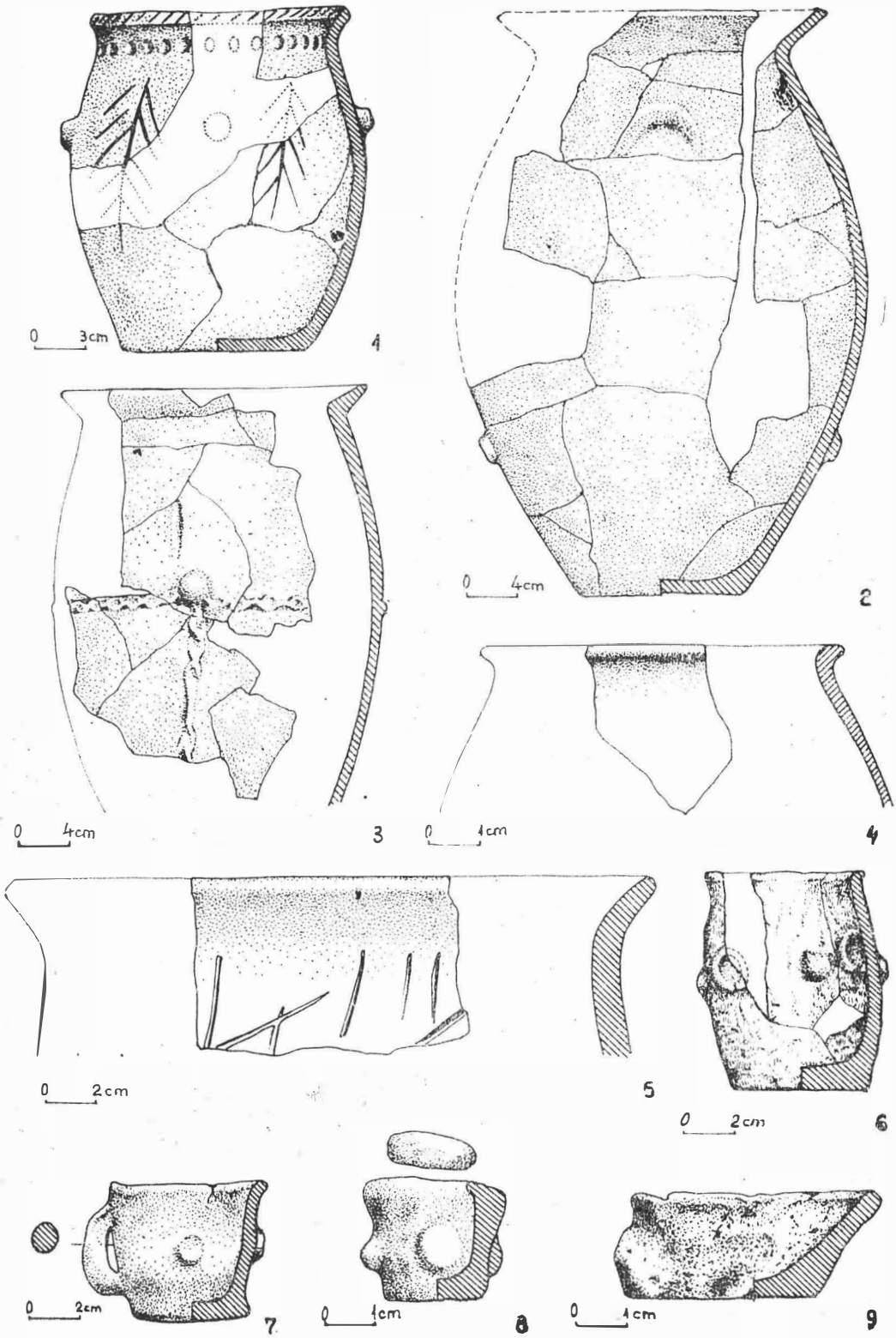

Fig. 10. Bizdîna. Ceramică grosieră din cel de-al doilea nivel de locuire geto-dacică.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

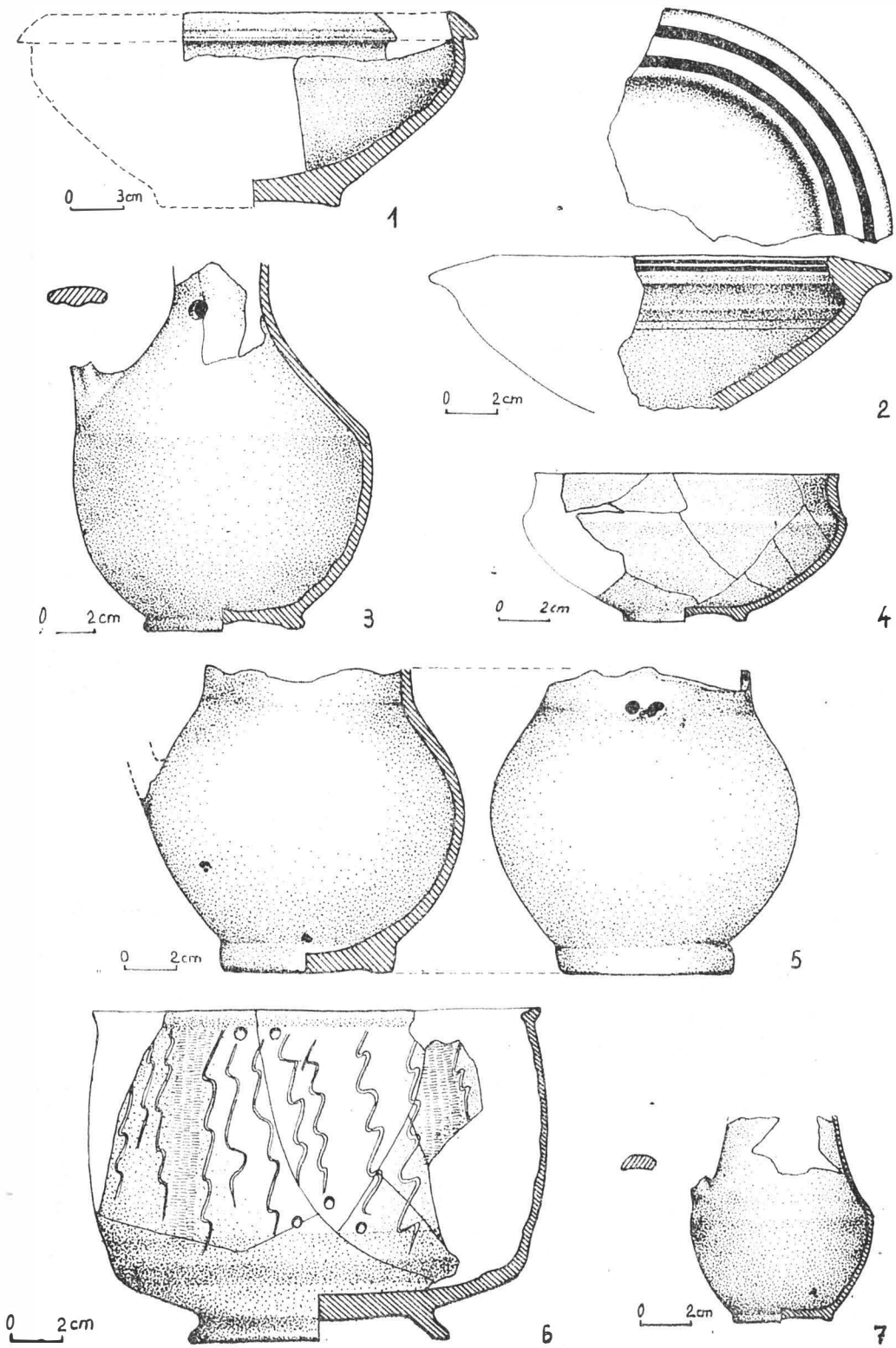

Fig. 11. Bîzdîna. Ceramică fină din cel de-al doilea nivel de locuire geto-dacică.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

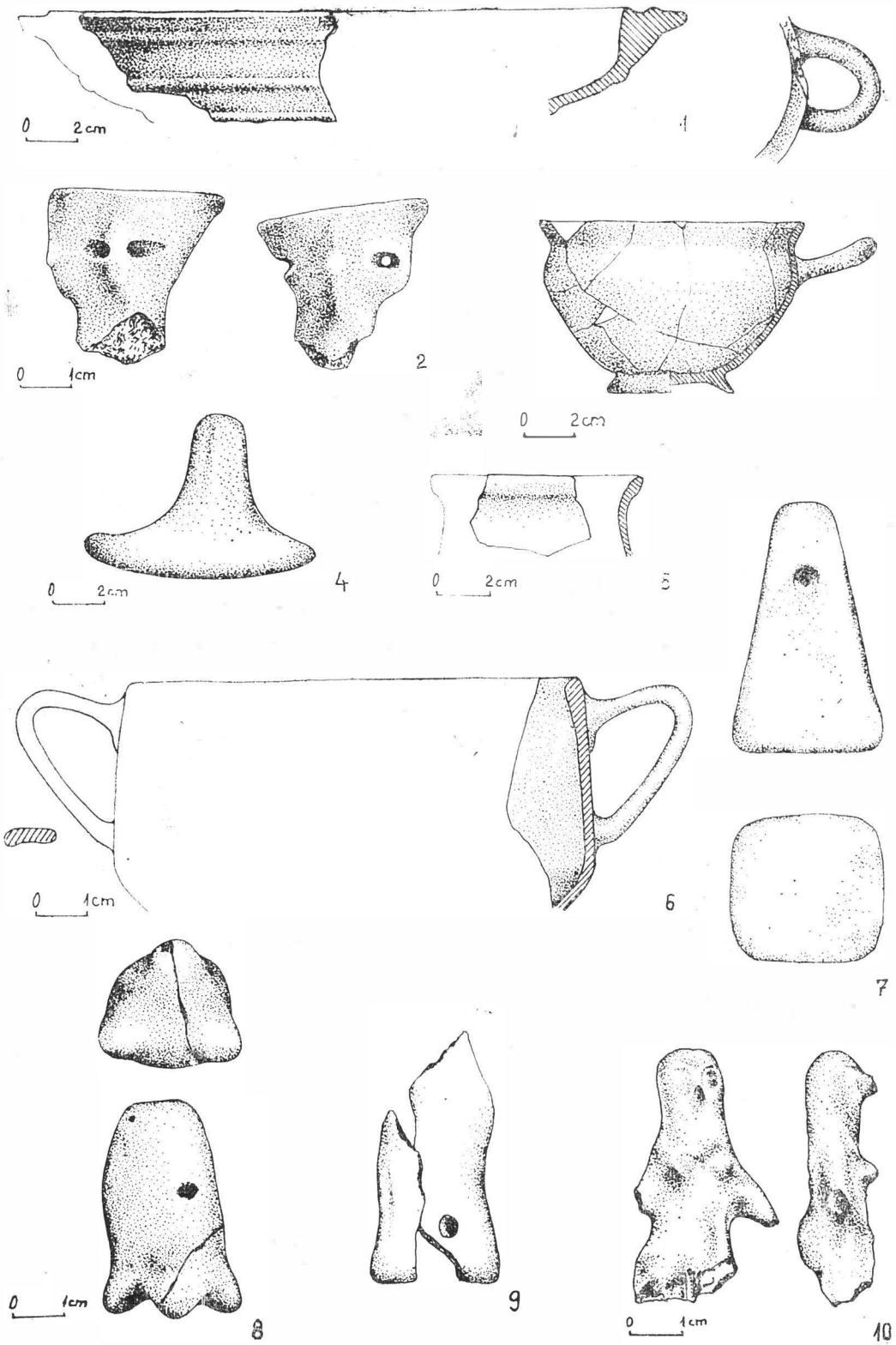

Fig. 12. Bizdina. Ceramică fină şi obiecte ceramice din cel de-al doilea nivel de locuire geto-dacică.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Ceramicii de import îi aparţin fragmentele de amforă, un fragment dintr-o farfurie elenistică (fig. 12/1), precum şi un fragment de „kantharos" (fig. 12/6) ce poate fi datat în secolul I e.n. [39].

Obiecte ceramice. Menţionăm descoperirea şi în acest nivel a numeroase fusaiole de lut ars, bitronconice sau discoidale, a unor greutăţi piramidale (fig. 12/7), ca şi a unor „calapoade" pentru modelarea vaselor ceramice (fig. 12/4). De asemenea, amintim descoperirea unor figuri antropomorfe de lut ars, piese cunoscute în nivelurile de locuire geto-dacică din faza clasică (fig. 12/8—10) [40].

Obiecte metalice. În afara obişnuitelor lame de cuţitaşe (fig. 8/5, 9) şi a unor piese neidentificate (fig. 8/6, 11), au mai fost descoperite : o daltă (fig. 8/1), un cîrlig de undiţă (fig. 8/8), mai multe fragmente de seceri [41], un ciocan cu capetele ascuţite (fig. 7/12) [42], o psalie de zăbală (fig. 8/12) [43] şi mai multe vîrfuri de săgeată „în două muchii" [44], toate lucrate din fier. Dintre obiectele de bronz, reţin atenţia două inele cu capetele răsucite (fig. 7/9) [45], o piesă de harnaşament — probabil cataramă — (fig. 7/11), dar mai ales un pandantiv ce reprezintă un cal, probabil tot o piesă de harnaşament [46], lucrat „en ronde-bosse" (fig. 7/3).

★

Cercetările arheologice documentează, aşadar, existenţa la Bizdîna a unui important nucleu de locuire geto-dacică, adevărat centru economic şi strategic ce făcea parte din puternicul sistem de aşezări existente în secolele IV î.e.n. — I e.n. în bazinul mijlociu al Jiului. El se înscrie în şirul fortificaţiilor ce se înlănţuiau de-a lungul acestei mari căi de comunicaţie — Dobreşti, Bîzdîna, Bucovăţ—Cîrligei, Bucovăţ—Jidovii, Bucovăţ—Malul Lupului, Coţofenii din Dos [47] —, asigurînd, împreună cu aşezările întărite de pe Valea Amaradiei, de la Izvor şi Simnicu de Sus [48], controlul marilor drumuri antice ce se întretăiau aici, în apropierea Pelendavei, şi realizînd totodată, alături de numeroasele aşezări deschise din zonă — Belcinu, Podari, Făcăi—Braniştе, Craiova, Cernele, Işalniţa, Simnicu de Jos, Balta Verde [49] etc. — exploatarea economică a acestei fertile regiuni din Dacia sudică. Care a fost locul nucleului de locuire geto-dacică de la Bîzdîna în acest vast complex economic, social, militar şi, desigur, politic este greu de precizat în stadiul actual al cercetărilor, dar credem că el era dintre cele mai importante, dacă avem în vedere complexitatea problemelor pe care el le ridică, densitatea de locuire şi bogăţia materialelor descoperite aici, precum şi faptul, nu mai puţin important, că aşezările geto-dacice de la Bîzdîna („Cetate" şi „Cucuioava") au asigurat o locuire neîntreruptă timp de aproape o jumătate de mileniu, de la sfîrşitul secolului al IV-lea î.e.n., pînă în pragul cuceririi romane.

L'établissement géto-dace fortifié de Bîzdîna, département de Dolj. Considérations préliminaires

RÉSUMÉ

Sur la rivière droite du Jiu, dans la proximité du village de Bîzdîna, commune Calopăr, département de Dolj, se trouvent deux établissements géto-daces fortifiés emplacés dans les lieux nommés „Cucuioava" et „Cetate".

[39] H. Robinson, *Pottery of the roman period*, in *The Athenian Agora*, vol. V, Princeton, New Jersey, 1959, G. 80, p. 30 şi M_2, p. 84.

[40] S. Sanie, în *Studii dacice*, Cluj-Napoca, 1981, p. 176, 177, tip II a şi III a.

[41] I. Glodariu, Eug. Iaroslavschi, *Civilizaţia fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979, p. 71—73, fig. 31, 32.

[42] *Ibidem*, p. 99.

[43] *Ibidem*, p. 125, tip III (la Bizdina o variantă necunoscută).

[44] *Ibidem*, p. 135, tip I c.

[45] M. Turcu, *op. cit.*, p. 155, fig. 26 ; I. Mărghitan, SCIV, 20, 1969, 2, p. 319, fig. 2 ; R. Vulpe, Materiale, 6, 1959, p. 318, fig. 12/7 ; etc.

[46] Întrucît pentru această piesă nu am găsit încă analogii, ne gîndim că ea ar putea reprezenta un pandantiv de harnaşament de felul celor întîlnite în vechea artă traco-getică (V. Pârvan, *Getica*, p. 30, fig. 22).

[47] O. Toropu, în *Craiova. Trecut, prezent şi viitor*, Craiova, 1979, p. 48—51 ; Fl. Preda, Drobeta, 4, 1980, p. 61—63.

[48] O. Toropu, *op. cit.*, p. 49.

[49] *Supra*, nota 47 ; la Cernele — cercetări inedite P. Gherghe.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

La fortification géto-dace du lieu dit „Cetate" occupe la partie avancées d'une colline en forme de triangle, ayant une longueur de 160 m et une largeur maximale de 105 m. Elle s'étend sur la surface de deux petites terrasses ayant une différence de niveau de 1,50—2,00 m.

Du point de vue stratigraphique, on a été identifiée la succesion d'habitation suivante : à la base, se trouve un niveau appartenant à la culture Coţofeni, suivi d'un horizon culturel Glina III, au-dessus duquel se trouve un niveau d'habitation hallstattienne daté à l'aide de deux fibules en bronze — l'une de type „a navicella" et l'autre de type „Donja Dolina". Après celui-ci, suivent deux niveaux d'habitation géto-daces : le premier daté au IVe— IIIe siècles av.n.è. à l'aide des fibules „thraces" et d'une fibule „Latène B" ; le second daté au Ier siècle av.n.è. — Ier siècle de n.è. ainsi qu'il parait indiquer la découverte d'une fibule en argent de type „Nauheim".

Très intéressant est le systeme de fortification d'enceinte de la première phase d'habitation géto-dace. Il consiste dans le blocage de la côté d'ouest, plus accessible de l'établissement, par un repli de terrain fortifié demi-circulaire, au-dessus duquel s'élevait un mur solide, avec les parements intérieur et extérieur travaillés en „moules" de terre, cuites séparément aussi des briques. Entre les deux parements il y a un remplissage de terre et de scorie. A l'extérieur, se trouvait le fossé de la défense.

Dans les deux niveaux géto-daces ont été découvertes plusieurs habitations de surface, quadrilatères, avec ou sans âtres intérieures, ainsi qu'un grand nombre de fosses, la plupart étant des fosses ménageres.

Les matériaux archéologiques découverts consistent, principalement, dans une riche et variée céramique, dont on remarquent les imitations de „kantharoi" et les fragments de vases peints. Parmi d'autres pièces découvertes, nous signalons, à côté des fibules que nous avons déjà rappelé, les nombreuses fusaiolles en terre cuite, les couteaux, les hameçons, les points de flèches travaillées en fer et en bronze, un fragment de mors en fer, un ciseau en fer, ainsi que plusieurs fragments de faucilles en fer etc.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Bizdîna. L'établissement géto-dace fortifié du lieu dit „Cetate".
Fig. 2. Bizdîna. Le plan et le profil de la section S I/1982 (= S IV).
Fig. 3. Bizdîna. Aspects des fouilles (1. vue générale de la section III ; 2. vue de l'intérieur du mur d'enceinte dans la section III ; 3. vue de l'extérieur du mur d'enceinte dans la section III ; 4—5. détails du mur d'enceinte).
Fig. 4. Bizdîna. Aspects des fouilles (1. le paremont intérieur du mur d'enseinte dans la section IV ; 2. le parement extérieur du mur d'enceinte dans la section IV ; 3. tombe d'inhumation situé à la base de la fortification ; 4. vue de l'extérieur du mur d'enceinte dans la section IV ; 5. détail du mur d'enceinte).
Fig. 5. Bizdîna. Fragments céramiques (1—3, 8, 9) et outils (5—7) appartenant à la culture Coţofeni ; vase hallstattien (4).
Fig. 6. Bizdîna. Fibules en bronze hallstattiennes (1, 2) et géto-daces (3—11).
Fig. 7. Bizdîna. Objets géto-daces en bronze (1—4, 6—12), en argent (5) et en fer (13).
Fig. 8. Bizdîna. Objets géto-daces en fer (2—4, 7, 10 — le premier niveau d'habitation ; 1, 5, 6, 8, 9, 11, 12 — le deuxième niveau d'habitation).
Fig. 9. Bizdîna. Céramique du premier niveau d'habitation géto-dace.
Fig. 10. Bizdîna. Céramique en pâte grossière de deuxième niveau d'habitation géto-dace.
Fig. 11. Bizdîna. Céramique en pâte fine de deuxième niveau d'habitation géto-dace.
Fig. 12. Bizdîna. Céramique en pâte fine et objets céramiques de deuxième niveau d'habitation géto-dace.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Etape cronologice în relaţiile Histriei cu geto-dacii pe baza monedelor

BUCUR MITREA

În ultimii ani se acordă o atenţie sporită fenomenului pe care l-am putea denumi impactul pe care l-a avut colonizarea greacă cu populaţiile locale. Procesul s-a desfăşurat de-a lungul coastelor Mării Mediterane, oriunde grecii au întemeiat un emporion sau o colonie. De pe ţărmul estic al Hispaniei, unde menţionăm Rhoda, prin Gallia sudică, unde va domina Massalia, pe ţărmul Siciliei şi cel al Italiei de sud [1], dar şi în alte părţi, grecii aşezaţi pe pămînt străin au intrat în contact cu populaţiile locale, împreună cu care au trebuit să găsească un mijloc de convieţuire. Fenomenul, în esenţa lui, a fost acelaşi şi în aria Pontului Euxin. În cercetarea noastră ne vom mărgini la o singură colonie din acest spaţiu şi anume la mileziana Histria. Sînt numeroase problemele care se pun în legătură cu evoluţia şi dezvoltarea, uneori contradictorie, a raporturilor care s-au înfiripat între localnici şi coloniştii milezieni din laguna Sinoe. Aceste raporturi au fost urmărite pe baza izvoarelor antice, înţelegînd textele scrise, pe baza inscripţiilor, precum şi pe baza izvoarelor arheologice [2]. Noi ne propunem să implicăm în studiul acestei ample probleme o altă categorie de izvoare, anume cele numismatice. Mai precis, descoperirile de monede histriene [3]. Pe ele le întrebăm şi lor le solicităm un răspuns în cadrul acestei complexe probleme. De ce lor, categoriilor de documente monetare, adresăm această întrebare şi aşteptăm un răspuns, este uşor de înţeles. Monedele, prin specificul lor, aduc în cîmpul cercetării unele elemente noi, care le sînt caracteristice numai lor. Din rîndul lor, pentru nevoile cauzei, vom aminti doar două. Unul constă în prezenţa numelui cetăţii emitente imprimat pe documentul monetar. Cel de-al doilea se referă la cronologia emisiunii. Aceasta poate fi uneori bine încadrată, între date precis delimitate, iar alteori, în stadiul actual al cercetării, poate fi mai largă. Şi una şi alta ne sînt utile pentru cercetarea noastră. Acestor două elemente, care aparţin monedelor, noi am adăugat un altul : cel topografic, înţelegînd în contextul de faţă întreaga arie geografică în care s-au descoperit asemenea categorii de documente monetare.

Folosind criteriul de mai sus, putem preciza, desigur cu unele aproximaţii, teritoriul pe care a activat economic colonia milezianâ de pe malul lacului Sinoe, precum şi etapele cronologice în care

[1] În legătură cu acest proces a se vedea interesantele observaţii ale lui Dinu Adameşteanu, *Civilizaţii antice din Italia meridională*, Bucureşti, 1983, p. 66 şi urm.

[2] Pentru lucrări mai vechi a se vedea Scarlat Lambrino, Dacia, 3—4, 1927—1932, 378—410. Acelaşi REL, 11, 1933, p. 457—463. Cf. acelaşi, Istros, 1, 1934, p. 117—126 şi mai ales, *Le décret d'Histria en honneur d'Agatokles*, RevÉtudRoum. 5—6, 1960—1962, p. 180—217. Mai nou, D. M. Pippidi, *Istoria României*, vol. I, 1960, p. 176—212. Acelaşi, *I Greci del Basso Danubio dall'età arcaica alla conquista romana*, Milano, 1971, Cf. acelaşi, *Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire*, Bucureşti—Amsterdam, 1975. Pentru partea arheologică a se vedea Em. Condurachi şi colab. *Histria. Monografie arheologică*, vol. I, Bucureşti, 1954 şi vol. II, 1966. Pentru monede, Const. Preda, şi Nubar H., *Histria*, III, *Descoperirile monetare 1914—1970*. Bucureşti. 1973. Pentru ceramică, Marcelle Lambrino, *Les vases archaïques d'Histria*, Bucureşti, 1938. Petre Alexandrescu, *Histria*, IV, *La céramique...*, Bucureşti, 1978. Maria Coja şi Pierre Dupont, *Histria*, V, *Les ateliers céramiques*, Bucureşti, 1979. Alexandru Suceveanu, *Histria*, VI. *Les thermes romains*, Bucureşti, 1982.

[3] Pentru descoperirile de monede histriene şi încercarea de interpretare istorică, a se vedea, B. Mitrea, *Descoperirile monetare şi legăturile de schimb ale cetăţii Histria cu populaţiile locale*, StCl, 7, 1965, p. 143—167. Mai nou, acelaşi, *La monnaie de la ville d'Histria chez les Géto-Daces est-carpatiques*, Quaderni ticinesi di numismatica, 12, 1983, p. 119—133. Cf. acelaşi şi C. Buzdugan, SCN, 8, 1984, p. 25—36. Judicioase observaţii la N. Conovici, SCIVA, 30, 1979, 1, p. 87—83.

THRACO-DACICA, t. V, nr. 1—2, Bucureşti, 1984, p. 111—122

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

s-a desfăşurat întregul proces de schimb. Multitudinea sau, din contră, raritatea unor atari descoperiri, ne va indica, cu aceeaşi aproximaţie, de care am mai amintit, amploarea, slăbirea, raritatea sau dispariţia Histriei din această competiţie.

Cercetarea noastră, privită în desfăşurarea ei istorică, constituie o fază, relativ tîrzie, în raport cu data întemeierii coloniei şi contactele ei cu localnicii geto-daci. Relaţiile de schimb, despre care vom aminti pe bază de documente monetare, au fost precedate de tatonări, de prime contacte, caracterizate din punctul de vedere al schimbului prin troc.

Deci, cronologic, avem de înregistrat o etapă în care trocul este dominant. Delimitarea cronologică şi geografică, precum şi al conţinutului schimbului acestei perioade rămîne în sarcina arheologiei.

Revenind la documentarea noastră, cea monetară, putem considera ca o primă etapă cea caracterizată prin vîrfurile de săgeţi monedă. Studiul acestei categorii de obiecte-semn monetar este de abia la început. Cercetarea în această privinţă nu a ajuns, cel puţin deocamdată, la preciziuni în legătură cu localitatea în care ele au fost confecţionate. În ceea ce priveşte difuziunea lor geografică ea se constată pe un spaţiu geografic relativ întins. Vîrfurile de săgeţi-monedă au fost aflate în regiunea Apolloniei, din Thracia de est (Bulgaria), în oraşul Tomis, în jurul Histriei şi la Olbia[4]. S-ar părea că sînt puţine şanse să folosim această categorie de descoperiri în contextul care ne interesează. Aceasta cu atît mai mult cu cît cercetătorii care s-au ocupat pînă acum cu această categorie de documente, atît cei bulgari, cît şi cei sovietici, au emis păreri în legătură cu originea lor locală; în Thracia sau în Scythia, după caz. În ce ne priveşte facem mai întîi observaţia de ordin general că vîrfurile de săgeţi-monedă, confecţionate din aramă, şi cu tocul plin, umplut cu plumb, se găsesc în spaţiul geografic al unei singure categorii de colonii, cea mileziană. Într-adevăr, Apollonia, Histria şi Olbia, sînt toate colonii ale cetăţii Milet. Faptul acesta nu implică în mod obligatoriu, ca nici prima, nici ultima, să fie locul de confecţionare pentru totalitatea acestor obiecte de schimb. Faptul în sine nu rămîne mai puţin semnificativ: acelaşi primitiv instrument de schimb întrebuinţat în relaţiile lor cu localnicii, fiecare din cetăţi, în aria geografică respectivă.

În stadiul actual al cercetării vîrfurilor de săgeţi-monedă Histria se impune, iese în evidenţă, prin cel puţin două fapte de natură obiectivă: Ele se cer menţionate pentru a înţelege mai bine cum se pune problema azi în domeniul acestor categorii de obiecte de schimb. Primul fapt de ordin obiectiv la care ne-am referit este marele număr de tezaure de vîrfuri de săgeţi-monedă descoperite în jurul cetăţii Histria. Într-adevăr, se cunosc azi un număr de nu mai puţin de cinci asemenea tezaure de astfel de obiecte găsite în apropierea nemijlocită a cetăţii Histria. În ceea ce priveşte numărul de exemplare, în cele mai multe din ele este de ordinul miilor, sau aproape de această cifră. Dar aminteam mai sus şi de un al doilea fapt de natură obiectivă de care trebuie să ţinem seama cînd abordăm asemenea cercetări. Acest al doilea fapt constă în existenţa, în nordul Dobrogei, în relativa apropiere a Histriei, la Beştepe, a unor zăcăminte de cupru. Cercetătorii încă nu s-au pronunţat dacă metalul din vîrfurile de săgeţi-monedă provine s-au nu (aceasta pe baza microelementelor) din minele de la Beştepe. Pînă cînd cercetătorii de specialitate se vor pronunţa şi sub rezerva confirmărilor, noi am emis ipoteza că foarte probabil Histria este centrul, sau unul din centre, în care se confecţionau instrumentele primare de schimb cu localnicii: vîrfurile de săgeţi monedă.

Noul instrument de măsură a valorii nu s-a limitat la folosirea lui în schimburile cu geto-dacii din imediata apropiere a cetăţii mileziene. Cercetările de fin amănunt ni-l descoperă pe un teritoriu mai întins. Adăugăm că asemenea investigaţii sînt abia la început. O reluare a lor ar putea oricînd să aducă noi confirmări şi completări în acelaşi timp. Pentru moment menţionăm doar cîteva din ele, dar care, prin poziţia geografică în care au fost descoperite, ni se par pline de semnificaţie. Pe de o parte asemenea descoperiri au fost aflate pe litoralul de nord-vest al Pontului Euxin, între gurile Dunării şi cele ale Nistrului şi chiar mai departe în aria Olbiei. (Pentru amănunte a se vedea anexa nr. 1 cu descoperirile respective, precum şi harta nr. 1 pe care sînt fixate cartografic acele localităţi.)

Dar asemenea aflări de vîrfuri de săgeţi-monedă cunoaştem ca descoperite în nordul Dobrogei precum şi în amonte pe Dunăre. Cea mai semnificativă în acest sens ni se pare descoperirea de la

[4] În legătură cu acest aspect al problemei a se vedea studiul lui A. G. Zaginailo, *Kamenski klad*, Numizmatika... Pricernomoriia..., 1982, p. 20—28, precum şi cel al lui V. V. Rubaa *loc. cit.*, p. 15—20, cu hartă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Pîrjoaia, azi Izvoarele, jud. Constanța. Pentru o mai ușoară localizare notăm că localitatea mai sus amintită se află în aval de Durostorum.

Faptul acesta ni se pare că are o semnificație mai profundă. Dincolo de documentul material se lasă întrevăzut un fenomen istoric : pătrunderea grecilor din Histria în amonte pe Dunăre. Pîr-

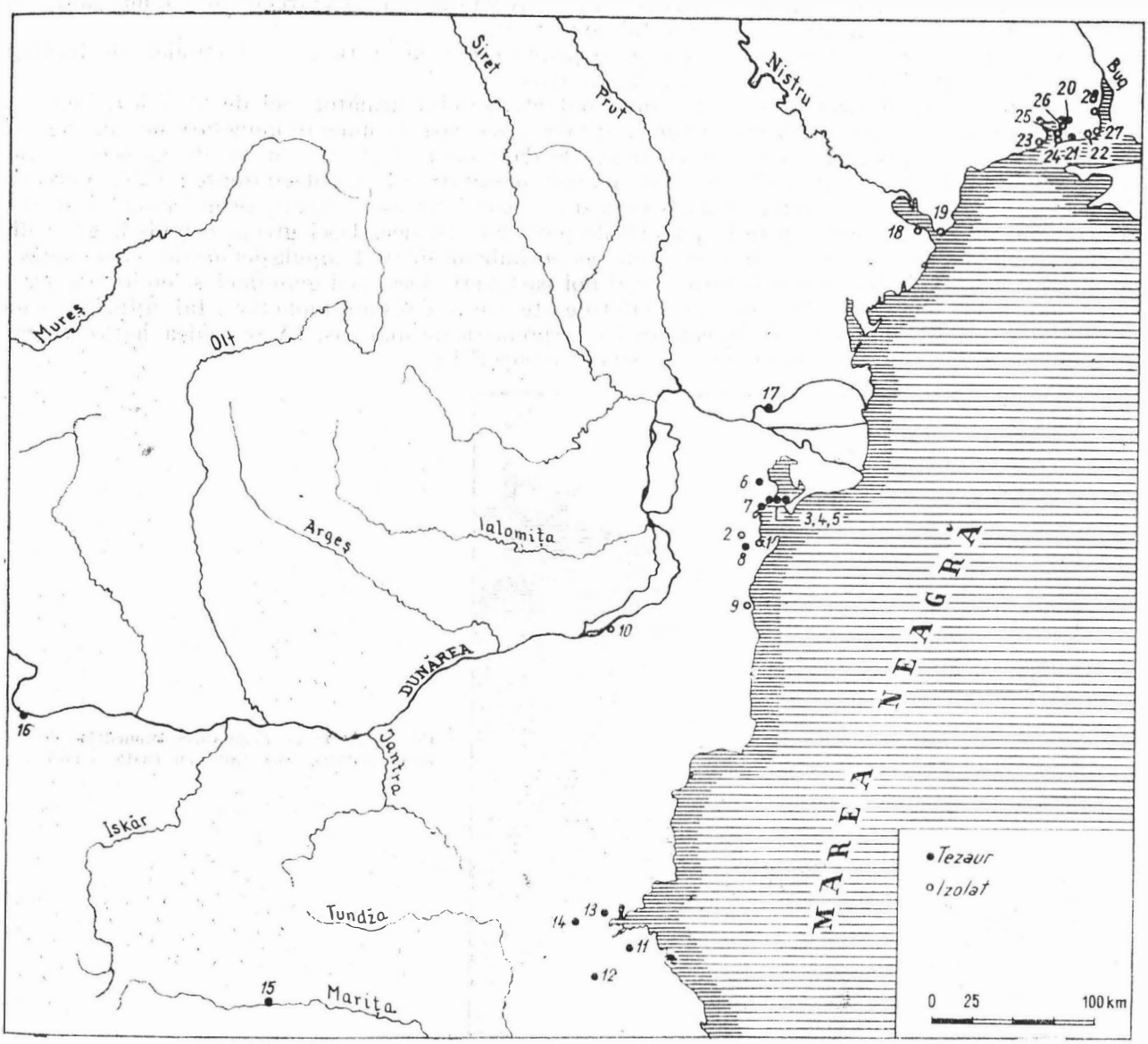

Fig. 1. Harta cu răspîndirea vîrfurilor de săgeți-monedă.

joia-Izvoarele constituie doar un punct care ne este documentat pentru moment. Altele mai apropiate sau mai îndepărtate de el, în amonte sau în aval, sînt de așteptat de la descoperirile viitoare [5]. Un al doilea drum de pătrundere al noilor semne de schimb ne este documentat de-a lungul

[5] Cercetătorul bulgar P. Balabanov, *Nouvelle étude des monnaies-pointes de flèche de la peninsule d'Athia*, Tracia Pontica, 1, 1982, p. 40—56. Cercetătorul de mai sus menționează o descoperire similară la Arčar, pe Dunăre, în apropiere de granița iugoslavă. Pentru a fi validată descoperirea are nevoie de ample preciziuni.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Pontului Euxin, la sud de Histria. El este jalonat de descoperirea de la Tomis în condiţii stratigrafice clare, a unui număr important de semne premonetare-vîrfuri de săgeţi. Oricît ar părea de firavă documentarea noastră pentru moment, şi ea încă este aşa, totuşi ne indică neîndoielnic pătrunderea grecilor din cetatea de pe lacul Sinoe, în amonte pe Dunăre, departe, la daco-geţi. Scopul este schimbul, iar mijlocul, printre altele, şi noul instrument, vîrfurile de săgeţi-monedă.

Din punct de vedere cronologic fenomenul pe care-l urmărim s-a petrecut în a doua jumătate a secolului al VI-lea şi în prima parte a celui de-al V-lea.

Pe baza materialului nostru aceasta este *prima etapă* de pătrundere şi implicit de legături de schimb între grecii din Histria şi localnicii geto-daci.

Etapa a II-a. Pe urmele acestor prime contacte, secolul următor, cel de al V-lea, î.e.n. va însemna un nou pas înainte, un nou progres. Şi mereu aceleaşi documente monetare ne vor îngădui să le urmărim atît geografic, cît şi cronologic. De data aceasta ele iau forma de monede, avînd pe av. efigia unei aşa zise „roate", iar pe rv. numele prescurtat al cetăţii emitente : ΙΣΤ. Cercetările noastre recente au arătat, credem noi, că aşa zisa „roată" nu este altceva decît simbolul solar [6]. Şi acest simbol era în mare cinste la populaţiile geto-daco-tracice. Deci grecii, coloniştii greci din Pontul Euxin, au adoptat pentru monedele lor *anume* simbolul solar al populaţiei locale, căci moneda era destinată schimbului economic între aceşti doi parteneri : localnicii geto-daci şi emitenţii greci. În acest sens credem noi că trebuie să fie interpretate aceste emisiuni monetare. Iar difuziunea lor în spaţiul geografic geto-daco-scitic, confirmă interpretarea de mai sus. (A se vedea harta 2, precum şi anexa 2, unde sînt menţionate asemenea descoperiri.)

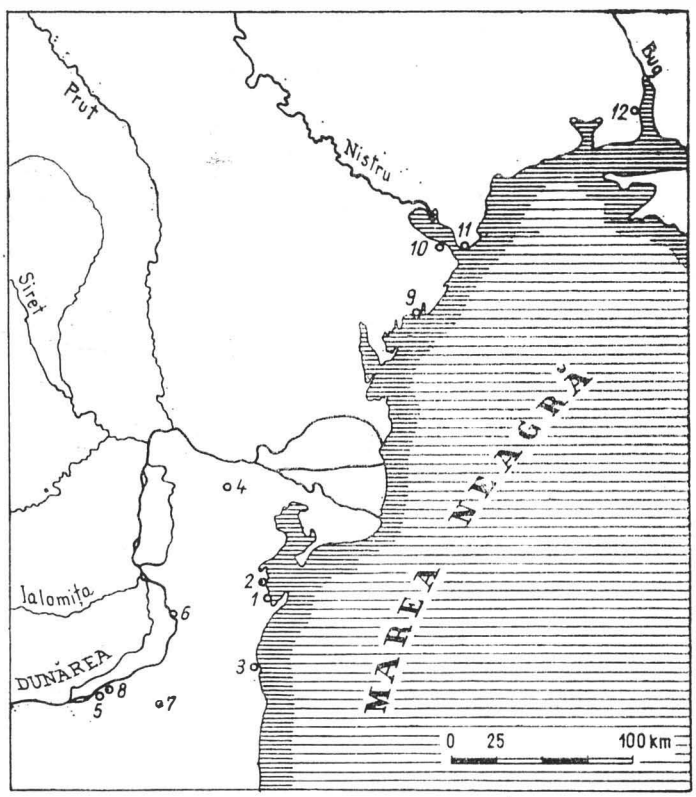

Fig. 2. Harta cu răspîndirea monedelor de bronz histriene de tipul cu roata solară.

Cronologic, acestor emisiuni monetare li s-au atribuit, cu aproximaţie a doua jumătate a secolului al V-lea şi prima parte a celui următor. Cercetări în acest domeniu sînt de dorit, spre a se obţine preciziuni.

[6] B. Mitrea, Pontica, 15, 1982, p. 89—97, unde s-a strecurat o greşală, pentru care ne cerem scuze : Mesembria nu este colonie milezianâ, ci megariană. Pentru roata solară, Cf. P. O. Karyškowski, în *Rannii zeleznii vek ... Pricernomorija*, Kiev, 1984, p, 78—89 (monede şi ceramică).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Etapa cea mai bogată în relaţiile Histriei cu populaţiile locale geto-dace şi cele nord-pontice este cea de *a treia*. Elementul caracteristic şi distinctiv al acestei perioade îl constituie moneda de argint emisă de cetatea din lagună. Moneda sa de argint este întîlnită în numeroase tezaure, aş spune chiar foarte numeroase tezaure, precum şi în tot atîtea aflări izolate. Este imens spaţiul geografic pe care asemenea descoperiri au fost înregistrate. Spre sud ocupa întreaga Scythie Minoră, pînă la confluenţa cu teritoriul comercial al Apolloniei pontice. Tezaurele se înşiruie atît de-a lungul ţărmului Pontului Euxin, cît şi în interior. Cu privire la răspîndirea tezaurelor de monede histriene de argint în cadrul geografic al Dobrogei se cuvine subliniat faptul că ele abundă de-a lungul Dunării. O menţiune specială o merită „îngrămădirea" lor în jurul cetăţii Durostorum, cetate care comandă trecerea Dunării pe malul ei stîng. Dar moneda de argint a Histriei nu se mărgineşte să pătrundă şi să circule doar la geto-dacii din regiunea dintre Dunăre şi Mare. Ea pătrunde adînc în teritoriul getic, atît la sud, cît şi la est de Carpaţi. Tezaure întregi, la care se adaugă numeroase descoperiri izolate de monede de argint histriene au fost aflate în acest vast teritoriu. Pentru regiunile est-carpatice axul de pătrundere îl constituie mai întîi Dunărea, iar mai apoi valea Siretului [7]. Limita nordică fiind, pe baza la ceea ce cunoaştem pînă acum, undeva în regiunea de azi a jud. Iaşi. A se vedea anexa nr. 3 şi harta nr. 3). Rămîne ca cercetarea arheologică de specialitate că explice de ce s-a oprit pe

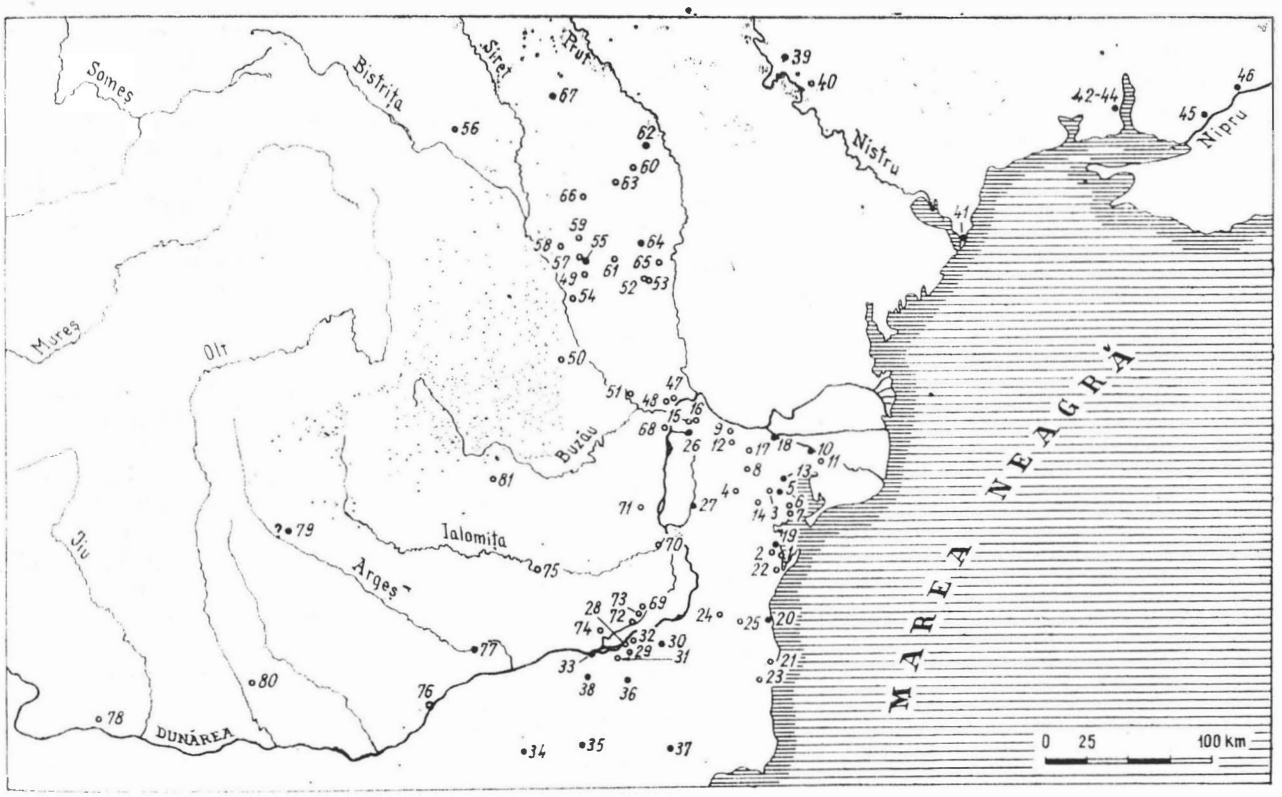

Fig. 3. Harta cu răspîndirea monedelor histriene de argint.

această latitudine pătrunderea economică a Histriei. Tot în legătură cu relaţiile geto-dace cu cetatea mileziană, descoperirile şi cercetările recente aduc un element nou. Am în vedere tezaurul de monede histriene descoperite la Fedeşti [8], jud. Vaslui. El are o caracteristică cel puţin aparent

[7] V. Pârvan, *Pénétration hellénique...*, ARBSH, 10, 1922–1923, p. 23–47. Un rezumat cu stadiul problemei, la M. Petrescu-Dîmboviţa, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Iaşi, 1978, p. 115–127 şi bibliografia, p. 190–191. Pentru contactele dintre factorul local şi cel elenic vezi D. Berciu *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966, p. 267–279.

[8] B. Mitrea şi C. Buzdugan, SCN, 8, 1984, p. 25–36.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

ciudată. El este în întregime format din monede de bronz. Faptul contrastează cu toate celelalte care sînt formate exclusiv din exemplare de argint. Se pare însă că și bronzul, monedele din acest metal, se bucură de o putere circulatorie în teritoriul getic, ca și în cel al cetății propriu-zise [9]. Și lărgind sfera noțiunii de teritoriu, la teritoriul comercial larg, am putea avea o explicație a prezenței acestor monede de bronz într-o așezare geto-dacă din Moldova. Așa cum am amintit mai sus, moneda de argint a Histriei a pătruns și la geto-dacii de la sud de Carpați. Și în această regiune o aflăm atît în tezaure, cît și în descoperiri izolate. De remarcat faptul, că ea a fost găsită și în marile cetăți geto-dace, atît la est, cît și la sud de Carpați. Poiana, de pe Siret, este doar unul din exemple, iar la sud de Carpați, Crăsanii și Pietroasele, alte exemple.

Cronologic această etapă se încadrează în secolul al IV-lea î.e.n.

O problemă care se ridică este aceea a datei de sfîrșit a acestei perioade. Din punctul nostru de vedere ea se leagă strîns de etapa finală a emisiunilor de argint ale cetății din lagună. Din datele de care dispunem, cu unele excepții, sfîrșitul acestor emisiuni este de căutat în a doua jumătate a secolului al IV-lea. Ne putem gîndi, la expediția lui Filip al II-lea din 339, cînd a putut avea loc cel puțin o slăbire economică și deci și a emisiunilor monetare de argint. Sau poate de expedițiile generalilor lui Alexandru cel Mare la Dunăre. Fiecare în parte și toate la un loc n-au putut rămîne fără anumite urmări economice care au lovit în primul rînd în cea mai înfloritoare dintre colonii, în Histria. Asupra altor implicații de ordin mai general vom reveni mai jos. Ceea ce cred că este locul să consemnăm acum este faptul că epoca de prosperitate a cetății mileziene de la gurile Dunării, văzută prin emisiunile și descoperirile monetare este de acum încolo un fapt din domeniul trecutului.

Etapa a IV-a. Totuși legăturile cu regiunile și populațiile geto-dacice nu se vor întrerupe. Ele vor continua și noi le vom sesiza de data aceasta prin răzlețe și firave descoperiri izolate. Ele vor fi de bronz. Dar ceea ce mi se pare mai semnificativ este continuarea legăturilor bilaterale. Și, ajunși la acest punct, socot important să menționăm că de data aceasta ele, monedele izolate histriene de bronz, apar, fapt plin de semnificație, și la geto-dacii din interiorul bazinului carpatic. Și le înregistrăm în cetățile dacice din Munții Orăștiei. Perioada aceasta am putea s-o cuprindem în secolele III—I î.e.n.

★

Problema pe care am urmărit-o mai sus, etapă cu etapă, se integrează în una mai amplă și de-o importanță majoră pentru istoria noastră veche : aceea a legăturilor economice și culturale între localnicii geto-daci și grecii din Pontul Stîng, iar pe un plan superior legătura dintre cultura materială a geto-dacilor și cea a grecilor din Pont. Strîns legat de cele prezentate mai sus sînt și alte aspecte, care sînt departe de a fi neesențiale pentru istoria noastră veche. Amintesc în primul rînd unul de natură generală pe care documentele noastre monetare îl scot în evidență cu claritate și pregnanță : legătura economică, și nu numai economică, ce-a existat din aceste îndepărtate vremi între coloniile grecești din Dobrogea și restul geto-dacilor din spațiul carpatic. Făcînd un pas mai departe, ne putem întreba cine a vehiculat aceste legături, care au fost căile de pătrundere, cronologia acestor etape, și ceea ce este mai important : ce au lăsat grecii sau mai exact ce-au preluat localnicii geto-daci de la greci și, la rîndul lor, ce-au dat ei grecilor. Este evident pentru oricine, și noi sîntem conștienți, că o asemenea problemă nu se poate rezolva pe cale numismatică. Numismatica constituie doar una din laturile ei și poate nu cea esențială. Acest rol îi revine arheologiei, descoperirilor arheologice de tot felul. Din rîndul lor menționăm, doar cu titlu de exemplu, amforele, în general ceramica, în special cea grecească, obiectele de podoabă, fibule, apoi arme, unelte și multe altele.

Cu toată greutatea pe care o prezintă documentele arheologice în balanța acestei delicate probleme și pe care noi o recunoaștem, studiul descoperirilor monetare, în speță cele ale cetății Histria, aduce cel puțin două elemente noi. Primul din ele indică cu precizie direcția din care vine această influență, de la care cetate sau prin intermediul căreia a pătruns și care a vehiculat-o. În cazul nostru moneda histriană, care poartă numele cetății care a bătut-o și a folosit-o, constituie o categorie de documente care nu poate fi nici neglijată, nici trecută cu vederea. Dar aceleași documente monetare mai au și alte virtuți de care cercetătorul de fond al problemei va trebui să țină seama. Este vorba de elementul cronologic pe care-l aduc în cîmpul cercetării categoriile de monde prezen-

[9] R. Ocheșeanu, BSNR, 67—69, 1973—1975, p. 45—48.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

tate mai sus. Recunoaştem unele aproximaţii în formularea începuturilor şi sfîrşitului fiecărei etape. Ele rămîn să fie soluţionate prin cercetări speciale de numismaţi. Pentru moment succesiunea etapelor cronologice ni se pare asigurată. Aceasta nu înseamnă că ele nu se pot încăleca uneori. Esenţialul, în ceea ce urmărim noi acum şi aici, este această succesiune. Ceea ce a rămas neprecizat este data, desigur cu unele aproximaţii, de oprire a afluenţei monedei histriene la geto-daci şi, desigur, a cauzei care a prezidat producerea acestui fenomen. Faptul acesta ni se pare esenţial în contextul în care ne aflăm. Răspunsul ar trebui să fie dat de bogatul material monetar histrian, cu care am lucrat. Din păcate aceleaşi monede nu beneficiază încă de o cronologie fină. Pînă cînd ea va prinde contur putem spune că cele mai recente monede histriene sînt în general de pe la mijlocul, sau din deceniile imediat următoare ale secolului al IV-lea. Noi, nu fără oarecare rezerve, am pus încetarea afluenţei monedelor histriene la geto-daci în legătură cu campania lui Filip al II-lea impotriva regelui scit Atheas, din anul 339. Nu ştim cît de primejdioasă a fost prezenţa scitului la gurile Dunării, dar concluziile pe care Filip al II-lea le-a tras pe tărîm economic sînt evidente. Moneda macedoneană, atît cea de metal preţios, cît şi cea de bronz, deci de circulaţie curentă, începe să-şi facă apariţia şi apoi să domine circulaţia în Scythia Minor. Se pare, şi nu este exclus, ca chiar Histria să fi suferit în urma acestor ciocniri şi unele distrugeri. În ori ce caz rolul economic de prim rang pe care ea l-a avut pînă acum marchează un sensibil declin. În etapele cronologice ce-au urmat cetatea milezianâ va face mari şi uneori disperate eforturi de supravieţuire, în cadrul noilor condiţii ale secolelor III—I î.e.n.

Am amintit mai sus că etapa cronologică în care cetatea de pe laguna Sinoe a fost puternic activă în relaţiile cu geto-dacii şi regiunile nord-pontice a fost cea cuprinsă între secolele V—IV, prima jumătate. Or, tocmai acestor secole le corespunde o epocă de splendidă înflorire şi prosperitate, pe care săpăturile arheologice o confirmă. La ridicarea şi afirmarea economică a cetăţii, geto-dacii de pe ambele versante ale Carpaţilor şi-au adus partea lor de contribuţie, deloc neesenţială prin produsele şi bogăţiile Daciei pe care le-au oferit în schimb negustorilor greci.

Continuînd observaţiile noastre generale pe linia de sinteză, vom mai spune cîteva cuvinte în legătură cu implicaţiile pe care le-au avut, precum şi sensul şi urmările lor de natură cultural-istorică, aceste relaţii de schimb. Este vorba de a schiţa doar unele aspecte. Se ridică problema : ce-au oferit sau poate mai precis ce-au reţinut geto-dacii de pe urma acestor relaţii de schimburi de bunuri. Evident, intrăm într-o altă problemă, pentru care se cere o tratare specială, ceea ce nu este în intenţia noastră acum. Pentru nevoile noastre imediate socotim că este îndeajuns să menţionăm numeroasele necropole geto-dace, atît de pe teritoriul Dobrogei [10], cît şi cele din estul Munteniei [11]. Bogăţia de material grecesc ne scuteşte de orice comentariu. El, materialul arheologic, vorbeşte de la sine şi direct.

Dar mai este şi o altă problemă, aceea a direcţiei şi drumului pe care s-au propagat aceste schimburi economice şi culturale. În această privinţă în istoriografia românească s-au conturat mai clar două poziţii : cea a lui Vasile Pârvan [12] şi cea a lui Ion Nestor [13]. Primul acorda un rol de primă importanţă cetăţii Histria, pe cînd cel de-al doilea vedea influenţa elenică venită din sud prin filiera tracică. Ce putem spune noi, rămînînd mereu pe poziţia documentelor monetare ? După cum a reieşit, din cele expuse mai sus, materialul monetar cu care operăm noi confirmă poziţia lui Vasile Pârvan în ceea ce priveşte rolul jucat de Histria, dar pentru secolele VI—IV î.e.n. (prima jumătate). După această dată rolul coloniei apare ca şters, puterea şi prestigiul ei rămînînd de domeniul trecutului.

Cu campania lui Filip al II-lea şi mai apoi cele ale lui Alexandru cel Mare şi ale generalilor săi la Dunăre, se inaugurează o nouă epocă : cea traco-macedoneană. Revenind la baza monetară de la care am pornit, amintim că moneda lui Filip al II-lea, cea de bronz în special, a fost descoperită la geto-dacii de la nord de Dunăre. Faptul ne este confirmat din plin de aflarea unor atari documente în cetatea de la Zimnicea. Dar asemenea documente monetare s-au aflat şi în alte părţi ale Daciei. Totul lasă să se întrevadă că în a doua jumătate a secolului al IV-lea începe o nouă etapă, cu

[10] Pentru aşezări geto-dace în Dobrogea, v. M. Irimia, Pontica, 13, 1981, p. 66—118. Pentru necropole menţionăm cu titlu de exemplu pe cele de la Bugeac, Ostrov (M. Irimia, Pontica, 12, 1979, p. 55—76 bibl. anterioară); Cernavodă (D. Berciu, SCIV, 6, 1955, p. 151—160. Satu Nou (B. Mitrea, Materiale, 8, 1962, p. 369—372, cu bibl. anterioară); Enisala şi Teliţa (Gavrilă Simion, Peuce 6, 1977, p. 49—77 ca să dăm doar cîteva exemple.

[11] Pentru situaţia din estul Munteniei a se vedea N. Harţuche, *Repertoriul arheologic al judeţului Brăila*, 1971, p. 12. Cf. şi N. Harţuche şi F. Anastasiu, *Catalogul Muzeului Brăila*, 1976, p. 191—223.

[12] V. Pârvan, *Pénétration...*, p. 23 şi urm. Cf. acelaşi, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 416 şi urm.

[13] Ion Nestor, Dacia, 7—8, 1937—1938, p. 159—182.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

o nouă orientare. În noile condiţii politice şi economice, cele mai multe oraşe care emiteau monedă de metal preţios, aur şi argint, sau devin monetării regale sau încetează asemenea emisiuni. Pe de altă parte îşi face apariţia o nouă monedă universală : staterul şi tetradrahma de tip Filip al II-lea sau de tip Alexandru. Ele vor apare pe piaţa mondială pe care o vor domina de la un capăt la altul al vastului imperiu.

Piaţa nord-dunăreană va fi alimentată prin intermediul regatului tracic al lui Lysimah. Acesta, neavînd într-o primă etapă monetării proprii, va primi atît stateri, cît şi tetradrahme emise în atelierele Macedoniei, unde stăpînea Casandru, cumnatul său.

Cu toate aceste schimbări profunde survenite în viaţa economică, Histria nu va întrerupe legăturile ei seculare cu daco-geţii. Ele vor continua, dar în noile condiţii politice şi economice. Callatis şi mai apoi Tomis vor trece pe primul plan. Totuşi descoperirile monetare, desigur izolate şi de bronz, ne permit să-i sesizăm prezenţa activă [14] într-o a patra perioadă, pe care o datăm în secolele III—I î.e.n.

Anexa nr. 1

1. *Histria*, cetate, jud. Constanţa. „Numeroase semne de schimb-vîrfuri de săgeată au fost descoperite la Histria". Ele sînt menţionate de Florenţa Preda, AUB, 9, 1961. p. 7—17. Cf. A. Aricescu, SCN, 6, 1975, p. 21 şi nota 17.
2. *Tariverde*, com. Cogealac, jud. Constanţa. Sînt semnalate vîrfuri de săgeţi-monedă ca descoperite în stratul arhaic. Cf. SCIV, 5, 1954, 1—2, p. 103—105 şi fig. 26; SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 545—547 şi fig. 18. Cf. şi A. Aricescu, SCN, 6, 1975, p. 21—22.
   Jurilovca, jud. Tulcea. Datorită cercetărilor întreprinse de Ernest Oberländer-Tîrnoveanu s-a putut preciza descoperirea în localitate a trei tezaure de vîrfuri de săgeţi-monedă.
3. *Jurilovca I*, tezaur descoperit prin 1918—1919 în partea de sud a localităţii, conţinînd circa 2 000 exemplare.
4. *Jurilovca II*, ar fi fost descoperit în 1957. Conţinutul lui s-a împrăştiat şi pierdut în întregime.
5. *Jurilovca III*. A fost descoperit în anul 1967 şi ar fi constat din circa 30 exemplare, din care două au putut fi recuperate. Gh. Poenaru-Bordea et E. Oberländer-Târnoveanu, *Actes du II Congrès international de thracologie (Bucarest, 1976)*, Bucureşti, 1980, vol. II. p. 141—150. Cf. B. Mitrea, Dacia, N.S., 25, 1981, p. 383, nr. 24.
6. *Enisala*, jud. Tulcea. În anul 1962 s-a descoperit un tezaur din care au fost recuperate 118 exemplare. A. Aricescu, SCN, 6, 1975, p. 17—24. Studiu exhaustiv.
7. *Vişina*, com. Jurilovca, jud. Tulcea. În anul 1979 s-a descoperit un tezaur ce cuprindea 669 vîrfuri de săgeţi-monedă. Mihaela Mănucu-Adameşteanu, apud B. Mitrea, Dacia, N.S., 24, 1980, p. 372, nr. 19. Cf. Materiale, Tulcea, 1980, p. 157—160.
8. *Nuntaşi*, com. Istria, jud. Constanţa. În anul 1981, în săpături sistematice a fost aflat un tezaur de 234 vîrfuri de săgeţi-monedă, plus cîteva fragmente, într-un bordei al populaţiei locale şi greceşti. Informaţie, Catrinel Domăneanţu, 1982. Cf. Dacia, N.S., 1984, sub tipar.
9. *Constanţa*, jud. Constanţa. În cursul săpăturilor sistematice executate în ruinele vechiului Tomis, în sectorul Catedrală, între anii 1971 şi 1974, au fost descoperite, printre altele, 54 vîrfuri de săgeţi-monedă. C. Scorpan, Pontica, 8, 1975, p. 29, nota 10. Acelaşi, SCN, 7, 1980, p. 25—34. Cf. B. Mitrea, Dacia, N.S., 20, 1976, p. 288, nr. 9. Idem, Dacia, N.S., 25, 1981, p. 382, nr. 12.
   Aceleaşi vîrfuri de săgeţi-monedă ne mai sînt semnalate ca descoperite între localităţile Paşa şi Cişla din jud. Tulcea.
10. *Izvoarele*, jud. Constanţa. „În zona cunoscutei aşezări antice Sacidava, în punctul Kala Gherghi, au fost descoperite materiale diferite : trei vîrfuri de săgeţi cu valoare monetară...". M. Irimia, Pontica, 13, 1981, p. 74, şi nota 69.
11. *Atiia, Burgas*, Bulgaria. În 1927 s-au descoperit în partea răsăriteană a peninsulei vîrfuri de săgeţi-monedă. Cîteva exemplare sînt cunoscute. În 1934, în partea nordică a peninsulei a fost descoperit un tezaur de circa 1 000 exemplare din aceeaşi categorie. T. Gerasimov, Izvestija Sofia, 12, 1939, p. 424—425. Cf. acelaşi, Arheologiia Sofia, 1, 1959, p. 85 şi urm. Mai nou asupra acestui tezaur a se vedea studiul lui P. Balabanov, *Nouvelle étude des monnaies-pointes de flèche de la peninsule d'Athia*, Thracia Pontica I, 1982, p. 40—56.
12. *Rusokastro*, Bulgaria. La vreo 20 Km sud-vest de Burgas s-a descoperit două monede-vîrfuri de săgeţi. T. Gerasimov, *op. cit.*
13. *Bolgarovo*, Bulgaria. Este semnalată o altă descoperire similară. T. Gerasimov, *op. cit.*
14. *Duvanalar*, Bulgaria. Un exemplar similar s-ar fi găsit în această localitate, situată în împrejurimile celor menţionate anterior. T. Gerasimov, *op. cit.*, p. 426.
15. *Plovdiv*, Bulgaria. Cercetătorul P. Balabanov citează un tezaur de vîrfuri de săgeţi-monedă care ar fi fost descoperit la Plovdiv. Ţinînd seama de faptul că acelaşi cercetător bulgar a formulat anterior unele importante rezerve „că unele grupe de vîrfuri de săgeţi-monede din tezaurul de la Atiia-Burgas au ajuns în unele muzee", va fi nevoie de preciziuni ulterioare, pentru ca descoperirea de la Plovdiv să fie omologată. Vîrfuri de săgeţi-monedă au mai fost semnalate la Strandja, estul Bulgariei, aflate în 1942, T. Gerasimov, Izvestija-Sofia, 15, 1946, p. 240—241. O privire de ansamblu, la A. G. Zaginailo, Materialy, 8, 1976, p. 70—71.
16. *Arcer*, Bulgaria. Acelaşi cercetător, P. Balabanov, semnalează descoperirea unor vîrfuri de săgeţi-monedă la Arcer, pe Dunăre, în apropiere de graniţa iugoslavă. Pentru moment este doar o ştire comunicată lui P. Balabanov. Dacă ea se va confirma prin cercetări ulterioare şi mai ales dacă tipologic se va putea dovedi o apropiere între emisiunile similare din zona Istriei, atunci valoarea descoperirii va fi considerabilă. Pentru moment o semnalăm, cu reţinutele observaţii de mai sus.

[14] B. Mitrea, Pontica, 11, 1978, p. 89—96, unde este strîns şi clasificat întreg materialul monetar pontic cunoscut pînă la acea dată.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

17. *Ismail*, pe malul sting al Dunării, reg. Odesa, U.R.S.S. în împrejurimile acestei localităţi, s-a descoperit în 1925 un tezaur de vîrfuri de săgeţi-monedă. Din această descoperire un număr de 51 exemplare au intrat în colecţia dr. G. Severeanu. Dr. G. Severeanu, BSNR, 21, 1926, nr. 57—58, p. 1—6.
18. *Nikonium* (Roxolanskoe Gradište), pe malul sting al limanului fluviului Tyras, este semnalată descoperirea unor vîrfuri de săgeţi-monedă. A. G. Zaginailo, Materialy, 8, 1976, p. 71.
20. *Kamenka*, în apropierea limanului Bug-Nipru, a fost descoperit un tezaur de vîrfuri de săgeţi-monedă. A. G. Zaginailo, *Kamenski klad, Numizmatika antičnogo Pričernomorija. Sbornik naučnih trudov*, Kiev, 1982, p. 20—28.
21. *Kucurub*, în aceeaşi regiune. Este semnalat un alt tezaur de vîrfuri de săgeţi-monedă. V. V. Ruban, *loc. cit.*, p. 15—20, cu o schiţă, p. 17, privind răspîndirea vîrfurilor de săgeţi-monedă.

În mod izolat au mai fost semnalate astfel de descoperiri în localităţile : 22. *Berezan*, 23. *Viktorovka* I ; 24. *Beikuş* ; 25. *Bolšaia Černomorska* II ; 26. *Kaborga* I ; 27. *Zakisova Balka* şi 28. *Olbia*. Totul la V. V. Ruban, *loc. cit.*, p. 15—20, unde discută apariţia „delfinaşilor" olbieni în asociere cu vîrfurile de săgeţi-monedă, precum şi aspectul cronologic.

Anexa 2 : *monede histriene, tipul cu „roata"*

1. *Histria*, cetate. Pentru descoperirile şi circulaţia acestor monede la Histria, a se vedea Const. Preda, *Histria*, III, p. 32 şi urm.
2. *Constanţa* (Vechiul Tomis), jud. Constanţa. În cursul săpăturilor sistematice executate în sectorul catedrală, între 1971 şi 1974, au fost aflate nu mai puţin de 28 monede de bronz histriene de tipul cu „roata". Const. Scorpan, SCN, 7, 1980, p. 25—34. Cf. şi B. Mitrea, Dacia, N.S., 25, 1981, p. 382, nr. 12.
3. *Sinoe*, com. Mihai Viteazul, jud. Constanţa. Descoperiri izolate. V. Canarache şi C. Preda, SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 143.
4. *Adamclisi*, jud. Constanţa. Aflări izolate. G. Buzdugan şi I. Mititelu, SCN, 3, 1960, p. 386.
5. *Tuzla*, U.R.S.S. Ca găsită în această localitate sau în împrejurimile ei imediate se cunoaşte o monedă de bronz histriană de tipul cu „roata". B. Mitrea, StCl, 7, 1965, p. 153—154, cu bibliografia.
6. *Tyras*, U.R.S.S. Monede de bronz cu roata şi legenda IΣT sînt semnalate ca descoperite în cursul săpăturilor arheologice din vechea cetate Tyras. L. D. Dimitrov, Arheologični pamcatki. 5, 1955, p. 117. Apud C. Preda, SCN, 3, 1960, p. 28.
7. *Olbia*, U.R.S.S. În cursul săpăturilor arheologice sistematice ce au fost întreprinse între anii 1935—1936 au fost descoperite, printre altele, 4 monede de bronz histriene de tipul cu roata. A. N. Zograf, Olbia, I, Kiev, 1940, p. 211—256, apud C. Preda, SCN, 3, 1960, p. 28. Săpăturile întreprinse ulterior în acelaşi mare centru antic, desigur că au mai descoperit şi alte exemplare. În 1956 se adaugă un tezaur cu o monedă histriană. IGCH, 1016.
8. *Niconium*, U.R.S.S., azi Roksolani, reg. Odesa, R. S. S. Ukraina. Pînă în 1970 erau cunoscute şi publicate nu mai puţin de patru tezaure de monede histriene de tipul cu roata : a) descoperit în 1958, format din 8 exemplare. A. G. Zaginailo, MASP, 1966, p. 118, nr. 38—45. Cf. IGCH, 704. Îngropat în sec. V î.e.n. b) descoperit în 1960, conţine 10 exemplare. Îngropat în sec. I î.e.n. A. G. Zaginailo, *op. cit.*, p. 120, nr. 74—83. Cf. IGCH, 705. c) descoperit în 1960, dar într-un bordei, conţinea 7 monede. Zaginailo, *op. cit.*, p. 123, nr. 127—133. Cf. IGCH, 706. d) descoperit în 1962, numără două monede de tipul cu roata, precum şi alte patru exemplare de argint emise tot de Histria. A. G. Zaginailo, *op. cit.*, p. 110, 129. Cf. IGCH, 708. Tezaurelor menţionate mai sus li se adaugă o masivă cantitate de aceleaşi monede aflate în mod izolat. Cf. P. Alexandrescu, StCl, 12, 1970, p. 149—156, cu bibliografia respectivă.
9. *Dobrogea nordică*. Ca provenind din această parte a Dobrogei sînt semnalate 3 monede de bronz de tipul cu roata. E. Oberländer-Târnoveanu, Pontica, 11, 1978, p. 77—85. B. Mitrea, Dacia, N.S., 25, 1981, p. 382, nr. 15.
10. *Izvoarele* (şi nu Satu Nou, cum am notat în Dacia, 9, 1965, p. 490, nr. 4), jud. Constanţa, localitate în care sînt semnalate ca descoperite două monede histriene de tipul cu roata. N. Conovici, SCIVA, 30, 1979, 1, p. 88 cu bibliografia şi ilustraţia necesare.
11. *Capidava*, jud. Constanţa. Izolat, s-a descoperit o monedă histriană de bronz de tipul cu roata. N. Georgescu-Cheluţă, apud B. Mitrea, Dacia, N.S., 20, 1976, p. 288, nr. 6. M. Irimia, Pontica, 13, 1981, p. 74—75.

Anexa nr. 3. *Tezaure şi descoperiri izolate de monede histriene de argint*

1. *Histria*, cetate, monede izolate. Const. Preda, *Histria*, III, passim. Cf. şi M. Chiţescu, BSNR, 67—69, 1973—1975, p. 57—61. Cf. şi M. Coja, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 553.
2. *Istria* sat. Izolat, 1921, 1 AR, sub delfin litera *B*. B. Mitrea, SCIV, 16, 1965, 3, p. 608.
3. *Babadag*, împrejurimi, jud. Tulcea. Izolat, 1 AR Istria, sigla *A*. E. Oberländer-Târnoveanu, Pontica, 11, 1978, p. 73, 4. B. Mitrea, Dacia, N.S., 25, 1981, p. 382, nr. 2.
4. *Cuciurova*, com. Cuciurova, jud. Tulcea. Izolat, 1 AE Histria, tip Apollo-Vultur pe delfin, sigla *A* ; 3,76 g, într-un mormînt getic de incineraţie. E. Oberländer-Târnoveanu, Pontica, 11, 1978, p. 76—77. Cf. B. Mitrea, Dacia, N.S., 25, 1981, p. 382, nr. 9.
5. *Enisala*, com. Sarichioi (şi nu localitatea 23 August cum am notat cu în Dacia, N.S., 19, 1975, p. 311, nr. 23bis). Tezaur : 37 AR Histria, din care 30 didrahme, 6 hemi drahme şi un exemplar pierdut. În plus, AR într-un mormînt getic. Gh. Poenaru Bordea, CH, 2, 1976, 44. Cf. E. Oberländer-Târnoveanu, Pontica, 11, 1978, p. 74. Cf. B. Mitrea, Dacia, N.S., 25, 1981, p. 382—383, nr. 16.
6. *6 martie*, com. Jurilovca, jud. Tulcea. Izolat, 2 AR Histria. E Oberländer-Târnoveanu, Pontica, 11, 1979, p. 75—76. Cf. B. Mitrea, Dacia. N.S., 25, 1981, p. 383, nr. 47.
7. *Jurilovca*, com. Jurilovca, jud. Tulcea. Izolat 1 AR Histria. E. Oberländer-Târnoveanu, Pontica, 11, 1978, p. 75, 77. Cf. B. Mitrea, Dacia, N.S., 25, 1981, p. 383, nr. 24.
8. *Izvoarele*, com. Izvoarele, jud. Tulcea. Izolat 1 AR Histria, cu siglele *A* şi Θ. E. Oberländer-Târnoveanu,

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Pontica, 11, 1978, p. 74, nr. 10. Cf. B. Mitrea, Dacia, N.S., 25, 1981, p. 383, nr. 22.

9. *Isaccea*, jud. Tulcea. 1 AR Histria, găsit în localitate, ajunge în colecţie particulară. G. Jucan, RevMuz, 8, 1971, 3, p. 226. B. Mitrea, SCIV, 23, 1, 1972, p. 136. nr. 8. Alte 3 AR, găsite tot aci, îi sînt cunoscute lui E. Oberländer-Târnoveanu, Pontica, 11, 1978, p. 74 şi urm. Cf. B. Mitrea, Dacia, N.S., 25, 1981, p. 383, nr. 20.
10. *Mahmudia*, jud. Tulcea. Tezaur format din vreo 10(?) AR Histria. V. Canarache, Pontice, 1, 1968, p. 136 şi 143. Cf. B. Mitrea, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 469, nr. 9. Cf. IGCH, 700. Îngropat cca. 450 (M. Thompson).
11. *Murighiol*, com. Murighiol, jud. Tulcea. Izolat, AR Histria. I. V. Leondary, apud B. Mitrea, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 469—470, nr. 11. Cf. şi C. Preda, SCN, 7, 1980, p. 35—42.
12. *Niculiţel*, jud. Tulcea. Izolat 1 AR Histria. E. Oberländer-Târnoveanu, Pontica, 11, 1978, p. 75, nr. 13. Cf. B. Mitrea, Dacia, N.S., 25, 1981, p. 383, nr. 29.
13. *Sarichioi*, com. Sarichioi, jud. Tulcea. Tezaur 1958 (?), recuperat 3 exemplare : tip Demetra, Dionysos şi Apollo pe omphalos. Irina şi Ernest Oberländer-Târnoveanu, Peuce, 8, 1980, p. 82.
14. *Slava Rusă*, com. Slava Cercheză, jud. Tulcea. Izolat 1 AR Histria. E. Oberländer-Târnoveanu, Pontica, 11, 1978, p. 75, nr. 14. B. Mitrea, Dacia, N.S., 25, 1981, p. 383, nr. 35.
15. *Jijila*, com. Jijila, jud. Tulcea. Izolat 1 AR Histria, siglele *A* + V în ligatură şi *E* ; 5,68 g. E. Oberländer-Târnoveanu, Pontica, 11, 1978, p. 74, nr. 11. Cf. B. Mitrea, Dacia, N.S., 25, 1981, p. 383, nr. 23.
16. *Văcăreni*, com. Luncaviţa, jud. Tulcea. Izolat 1 AR Histria. E. Oberländer-Târnoveanu, Pontica, 11, 1978, p. 76. Cf. B. Mitrea, Dacia, N.S., 25, 1981, p. 383, nr. 44.
17. *Telifa*, com. Frecăţei, jud. Tulcea. Izolat 1 AR Histria sigla *A*. E. Oberländer-Târnoveanu, Peuce, 8, 1980, p. 502, nr. 17. Cf. B. Mitrea, Dacia, N.S., 24, 1980, p. 372, nr. 16.
18. *Tulcea*, jud. Tulcea. Tezaur AR Histria 104. V. Canarache, CNA, 1940, p. 230—232. Cf. B. Mitrea, StCl, 7, 1965, p. 159—160. IGCH, 815.

18bis *Tulcea*, jud. Tulcea. Izolat 1 AR Histria. E. Oberländer-Târnoveanu, Pontica, 11, 1978, p. 76. Cf. B. Mitrea, Dacia, N.S., 25, 1981, p. 383, 41.

19. *Sinoe* (fost Casapchioi), com. Mihai Viteazul, jud. Constanţa. Tezaur, dată neprecizată, AR Histria, 5 exemplare la Kunsthisterisches Museum din Viena. V. Tomova, Numizmatika (Sofia), 11, 1976, 3, p. 38—39. Cf. B. Mitrea, Dacia, N.S., 23, 1979, p. 372, 15.
20. *Constanţa* (vechiul Tomis), jud. Constanţa. Tezaur, 1916, 110 AR Histria, G. Severeanu, RSNR, 15, 1920. IGCH, 813.
21. Între *Constanţa şi Mangalia*. Izolat, ante 1967, 1 AR Histria, siglele *A* şi *I* ; 4,85 g. Enache Toma, apud B. Mitrea, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 446, 4.
22. *Vadu*, com. Corbu, jud. Constanţa. Izolat 1 AR Histria. V. Canarache, Pontice, 1, 1968, p. 136. Cf. B. Mitrea, Dacia, N.S., 14, 1970, nr. 17.
23. *Pecineaga*, com. Pecineaga, jud. Constanţa. Izolat 1 AR Histria arhaic. V. Canarache, Pontice, 1, 1968, p. 136. Cf. B. Mitrea, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 470, nr. 13.
24. *Medgidia* (împrejurimi) jud. Constanţa. Izolat 1 AR Histria, tip Pick, 436 var. Tudor Papasima. Pontica, 13, 1981, p. 300, fig. 1, 3. Cf. B. Mitrea, Dacia, N.S., 25, 1981, p. 383, 25.
25. *Murfatlar*, jud. Constanţa. Izolat, Histria 1 AR. B. Mitrea, Dacia, N.S., 25, 1981, p. 383, nr. 27.
26. *Măcin* (dealul Suluc), jud. Tulcea. Tezaur, 1932, cca 200 AR Histria. Const. Moisil, Cabinetul numismatic, 1938—1942, p. 22, nr. 187. Cf. B. Mitrea, StCl, 7, 1965, p. 162, IGCG, 816.
27. *Dăeni*, com. Dăeni, jud. Constanţa. Tezaur, 1909, cca 800—1 000 AR Histria. Const. Moisil, Conv. Lit., 1909, p. 1168, 1172—73. IGCH, 814.
28. *Sacidava*, împrejurimi. Com. Izvoarele, jud. Constanţa. Izolat 1 AE Histria autonom. V. Gulică, apud M. Irimia, Pontica, 13, 1981, p. 74, nota 69.
29. *Canlia*, com. Lipniţa, jud. Constanţa. Izolat, în apropierea Dunării, 1 AR Histria, sub delfin litera Λ (lambda). B. Mitrea, Dacia, N.S., 4, 1960, p. 587, nr. 1. Institutul de arheologie, Inv. 934.
30. *Ioan Corvin* (fost Cuzgun), jud. Constanţa. Tezaur, 1905. Printre monedele emise de Apollonia Pontica, Mesembria, Callatis, Cyzicus, Parium au fost şi monede histriene de AR. Renner, Zft. für Münz-und Medaillenkunde, 1906, p. 97—106. IGCH, 734.
31. *Galiţa*, com. Ostrov (nu Păcuiul lui Soare, cum am notat eu în StCl, 7, 1965, p. 165, nr. 51). Izolat 2 AR Histria. Tudor Papasima, Pontica, 13, 1981, p. 299 şi fig. 1, 1. Cf. B. Mitrea, Dacia, N.S., 25, 1981, p. 383, nr. 18.
32. *Satu Nou*, com. Oltina, jud. Constanţa. Izolat, 1958, 1 AR Histria. B. Mitrea, Dacia, N.S., 3, 1959, p. 603, nr. 4.
33. *Silistra*. RP Bulgaria. Tezaur, 1947, 9 AR : 6 de tip Alexandru cel Mare, 1 AR Istros ; 1 AR Callatis şi 1 AR Seleucos I. T. Gerasimov, IzvestijaSofia, 17, 1950, p. 322. IGCH, 870.
34. *Bracima*, R. P. Bulgaria, 20 Km sud Silistra. Tezaur, 1964, 10 AR Histria. T. Gerasimov, Izvestija, Sofia, 28, 1965, p. 247. Cf. Acelaşi, SCN, 5, 1971, p. 18—19. Cf. IGCH, 811.
35. *Kaolinovo*, R. P. Bulgaria. Tezaur, 1965, 28 AR Histria. T. Gerasimov, Izvestija, 29, 1966, p. 212. SCN, 5, 1971, p. 19. Cf. IGCH, 812.
36. *Krajnovo*, R. P. Bulgaria. Tezaur, 1896, 1 AV Filip II, 24 AR Histria. Izvestija-Sofia, 4, 1914, p. 271. Cf. IGCH, 809.
37. *Carsko*, R. P. Bulgaria, aproape de Pazargik. Tezaur, 1939, 12 AR, printre care 2 tetradrahme de la Filip II, 5 hemidrahme emise de Chersonusul Tracic, se aflau şi două AR Histria. T. Gerasimov, Izvestija-Sofia, 13, 1939, p. 345. Cf. IGCH, 735.
38. *Razdjal*, R. P. Bulgaria, 15 km sud de Silistra. Tezaur, 1958, 1 AV Filip II şi 161 AR Histria. T. Gerasimov, Izvestija-Sofia. 25, 1962, p. 228. Acelaşi, SCN, 5, 1971, p. 17—19. IGCH, 810. Îngropat tîrziu în sec. IV. (M. Thompson).
39. *Dorockoe*, raion Dubosari, R. S. S. Moldovenească. Tezaur, 1965, recuperat : Tyras 128 AR şi Histria 162 AR. A. A. Nudelman, *Trudy*... Chişinău, 1969, p. 121, 128. IGCH, 722.
40. *Butori*, R. S. S. Moldovenească, Izolat, 1 AR Histria, într-un mormînt. A. I. Meliukova, Arheologiceskie issledovaniia v Moldavii, 3, 1974, p. 81, fig. 2, 15. Apud, A. A. Nudelman, *Klady*..., p. 47, 3.
41. *Rocsolani* (anticul Niconium), R. S. S. Ucraina. Tezaur 1960, 4 AR : Filip II, 1, Histria 2 şi Amisus Ponti 1 AR. P. O. Karyškovski, VDI, 1961, 4, p. 109—112. IGCH, 818.
42. *Olbia*, Parutino, R. S. S. Ucraina. Tezaur, 5 AE : Olbia 4, Histria 1 AE. P. O. Karyškovski, IGCH, 1016.
43. *Olbia*, Parutino, R. S. S. Ucraina. Tezaur, 1946, 10 AE : Olbia 9, Histria 1 AE. IGCH, 1086.
44. *Olbia*, Parutino. R. S. S. Ucraina. Tezaur, 1947, 13 AE : Olbia 11 ; Histria 1. ?Pont, 1. IGCH, 1138.
45. *Alexandrovka*, Belozerka raion, reg. Cherson, R. S. S. Ucraina. Tezaur, 1929, 27 AE : Olbia 25, Histria 2. IGCH, 1005.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

46. *Visunţy*, Cherson obl., R. S. S. Ucraina. Tezaur, 1929, 141 AR + Histria. Este vorba de un singur tezaur şi nu de două cum am considerat eu în StCl, 7, 1965, p. 153. Cf. A. G. Zaginailo şi P. O. Karyškovski, IGCH, p. 133–134, 1010.
47. *Galaţi*, împrejurimi, jud. Galaţi. Izolat, 1972, 1 AR Histria. Paul Păltînea, apud B. Mitrea, Dacia, N.S., 15, 1971, p. 390, nr. 6.
48. *Bărboşi*-Galaţi, jud. Galaţi. Izolat, 1 AR Histria, în colecţia Const. Tacu. B. Mitrea, Dacia, N.S., 25, 1981, p. 382, nr. 4.
49. *Priscani*, com. Bogheşti, jud. Vrancea. Pe la sfîrşitul secolului trecut un locuitor din această localitate a oferit spre cumpărare Muzeului naţional de antichităţi din Bucureşti o monedă histriană de argint, descoperită de el în localitate. Moneda n-a fost achiziţionată, dar din apostila scrisă de G. Tocilescu, pe atunci directorul Muzeului, care notează ΙΣΤΡΙΗ ΦΥ, reiese că este de tipul Pick, 425. Arhiva MNA, Dos. 1899, 34.
50. *Focşani*, jud. Vrancea. Între Focşani şi Galaţi este semnalată descoperirea unei monede histriene de argint de tipul Pick, 416, sigla *A*; 4.9 g. B. Mitrea, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 446.7.
51. *Piscu*, com. Piscu, jud. Galaţi. O monedă histriană de argint, descoperită în localitate, ajunge la MNA. Cîntăreşte 7,32 g, iar sub delfin are sigla *A*. Institutul de arheologie, Dos. Inv. 800,4.
52. *Bereşti*-Tîrg, oraş Bereşti, jud. Galaţi. O monedă histriană de argint, cu sigla *A* sub delfin, descoperită în localitate, ajunge la Muzeul din Iaşi. B. Mitrea, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 372, nr. 1.
53. *Prodăneşti*, jud. Galaţi. Este semnalată 1 AR Histria cu sigla ΦΥ; 5,72 g. Stavăr Lifigiu, apud. B. Mitrea, BSNR, 67–69, 1973–1975, p. 317, nr. 19. Idem, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 311, nr. 19.
54. *Poiana*, com. Nicoreşti, jud. Galaţi. În aşezarea geto-dacică din această localitate profesorul Radu Vulpe a descoperit în cursul săpăturilor următoarele monede emise de cetatea Histria: 1. AR, cu sigla *A* sub delfin; 6,21 g. Conservarea foarte bună. Inst. de arheologie, Dos. Inv. 296,47. 2. Exemplar similar, Dos. Inv., 325,18. La fel, 5 g; conservarea foarte bună. Dos. Inv. 325,1. 4. Exemplar similar, dar sub delfin litera Δ (delta)? 4,49 g. Mult tocită. Dos., Inv. 325,2. 5. La fel, dar sub delfin litera A. 4,62 g. Conservarea foarte bună. Dos., Inv. 325, 18. B. Mitrea, StCl, 7, 1965, p. 164, nr. 43.
55. *Căbeşti*, com. Podul Turcului, jud. Bacău. Tezaur AR Histria, cca. 30. M. Chiţescu, SCN, 4, 1968, p. 446–447. Cf. B. Mitrea, StCl, 7, 1965, p. 165, nr. 46. IGCH, 817.
56. *Căciuleşti*, com. Girov, jud. Neamţ. Ca provenind din această localitate ajung la MNA două monede histriene de argint mult tocite. Ele cîntăresc: 5,56 şi 6,35 g. B. Mitrea, StCl. 7, 1965, p. 163,40. Dos., Inv. 800,9–10.
57. *Glăvăneşti*, com. Glăvăneşti, jud. Bacău. Este semnalată 1 AR Histria, izolată, tip Pick, 416. V. Mihăilescu-Bîrliba, apud B. Mitrea, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 469, nr. 8.
58. *Găiccana* Unguri, com. Găiceana, jud. Bacău. Izolat AR Histria. Marilena Florescu, ArhMold, 5, Cf. B. Mitrea, 15, 1971, p. 399, nr. 7.
59. *Tăvădăreşti*, com. Dealul Morii, jud. Bacău. Izolat 1 AR Histria. Marilena Florescu şi Viorel Căpitanu, ArhMold, 6, 1969, p. 264, n. 7. B. Mitrea, Dacia, N.S., 15, 1971, p. 400, nr. 12.
60. *Beneşti*, com. Tanacu, jud. Vaslui. Într-o aşezare geto-dacică sînt semnalate „drahme ale coloniei milezieneIstros". Const. Solomon, Un muzeu regional în Tecuciu, Tecuciu, 1932, p. X–XI.
61. *Bîrlad*, jud. Vaslui. Ca provenind, foarte probabil din împrejurimile oraşului, ajung la muzeul din localitate două monede histriene de argint. Informaţie, Const. Preda, Institutul de arheologie, Bucureşti, Cf. B. Mitrea, StCl, 7, 1967, p. 163, nr. 37.
62. *Buneşti*, com. Buneşti-Avereşti, jud. Vaslui. 1 AR Histria, într-un tezaur de obiecte de podoabe geto-dacice. V. V. Bazarciuc, SCIVA, 32, 1981, 4, p. 563–570.
63. *Vaslui*, jud. Vaslui. 1 AR Histria este semnalată ca descoperită în oraşul Vaslui. T. Sviniu, Revista Tinerimii, nr. 6, p. 20. B. Mitrea, StCl, 7, 1965, p. 164, nr. 45.
64. *Fedeşti*, com. Şuletea, jud. Vaslui. Tezaur de cca. 200 AE Histria, recuperate 44 exemplare. Lor li se adaugă alte două aflătoare într-o colecţie particulară din Constanţa. B. Mitrea şi Const. Buzdugan, SCN, 8, 1984, sub tipar şi informaţie personală Constanţa, noiembrie, 1983.
65. *Murgeni*, com. Murgeni, jud. Vaslui. Se semnalează 1 AR Histria. Ghenuţă Coman, apud B. Mitrea, SCIV, 18. 1. 1967, p. 193, 13.
66. *Obîrşeni*, com. Voineşti, jud. Vaslui. Ca descoperită în localitate ajunge la MNA 1 AR Histria, sub delfin cu sigla Π (pi) şi alfa. Tip Pick, 419. MNA. Dos. Inv. 169.
67. *Doroşcani*, com. Popeşti, jud. Iaşi. Izolat, 1971, 1 AR Histria, sigla A. B. Mitrea, Dacia, N.S., 22. 1978, p. 365, nr. 2.
68. *Brăila*, jud. Brăila. Ca descoperită într-o vie la marginea oraşului 1 AR Histria ajunge în colecţiile CNBARSR. Inv. 177. Alte două exemplare similare sînt semnalate de Eugen Comşa. B. Mitrea, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 376, nr. 1a. În acelaşi judeţ, la Spiru Haret, com. Berteştii de Jos, precum şi la Brăiliţa, com. Vlădeni, jud. Ialomiţa, sînt semnalate monede histriene de argint. Valeriu Sîrbu. Pontica, 15, 1982, p. 118–119 cu bibliografia anterioară.
69. *Petroiu*, com. Borcea, jud. Călăraşi. Sînt semnalate ca descoperite în localitate monede histriene de argint. A. Alanasiu, apud B. Mitrea, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 470, nr. 14. Un alt exemplar, C. Muşeţeanu, apud B. Mitrea, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 320, nr. 15.
70. *Jezeru*, com. Jegălia, jud. Călăraşi. Izolat 1 AR Histria. N. Conovici şi C. Muşeţeanu, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 543, şi nota 11. Cf. B. Mitrea, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 376, nr. 8.
71. *Gîldău*, com. Jegălia, jud. Călăraşi. Izolat 1 AR Histria. C. Muşeţeanu, apud B. Mitrea, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 311, nr. 13.
72. *Călăraşi*, jud. Călăraşi. În vatra oraşului s-ar fi găsit 1 AR Histria. A ajuns la muzeul local. Sigla *I* şi 5,55 g. Informaţie Niţă Anghelescu. Este de tip Pick, 440.
73. *Crăsani*, com. Copuzu, jud. Ialomiţa. În aşezarea getică din localitate s-a aflat 1 AR Histria în cursul săpăturilor din anul 1980. Comunicare N. Conovici, Institutul de arheologie, 1980. Cf. şi CeretNumism, 5, 1983, p. 39 urm.
74. *Giurgiu*, jud. Giurgiu. În viile din estul oraşului este semnalată descoperirea unei monede de argint emisă de Histria. Un alt exemplar a fost descoperit în vatra oraşului. Ambele ajung la muzeul local. M. Ionescu, BSNR, 67–69, 1973–1975, p. 327, nr. 1. Cf. B. Mitrea, Dacia, N.S., 20, 1976, p. 288, nr. 16.
75. *Scărişoara*, azi Hotarele, jud. Giurgiu. Tezaur, descoperit prin 1950–1952, conţinînd 9 AR Histria şi 2 imitaţii de tip Filip II. C. Preda, Dacia, N.S., 10, 1966, p. 221–235. Idem, SCN, 4, 1968, p. 441–442. IGCH, 439.
76. *Bistreţ*, com. Bistreţ, jud. Dolj. Ca descoperită în localitate ajunge în colecţiile CNBARSR 1 AR Histria. B. Mitrea, StCl, 7, 1965, p. 165.
77. *?Rîncăciov*, com. Călineşti, jud. Argeş. Tezaur ce s-ar fi descoperit prin 1942–1943 şi care ar fi conţinut printre

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

cele vreo 70 monede și AR Histria, precum și AR Thasiene. Paul I. Dicu, apud B. Mitrea, Dacia, N.S., 23, 1979, p. 372, nr. 14.

78. *Sprîncenata*, com. Sprîncenata, jud. Olt. Izolat, 1977, 1 AE Histria. B. Mitrea, Dacia, N.S., 22, 1978, p. 365, nr. 4.

79. *Pietroasele*, com. Pietroasele, jud. Buzău. Izolat, în săpături sistematice, s-a aflat 1 AR Histria, tip Pick, 416. Florența Preda și Vasile Dupoi, AUBuc, 27, 1978, p. 55—57. Cf. Idem, SCN, 7, 1980, p. 145—147. Cf. Idem, Apulum, 12, 1974, p. 568—571.

Étapes chronologiques dans les relations d'Histria avec les Géto-Daces d'aprés les découvertes monétaires

RÉSUMÉ

Les découvertes de monnaies histriennes classées et cartographiées par étapes chronologiques peuvent nous indiquer pour la colonie milésienne du Pont Euxin tout sa période d'épanouissement économique, comme aussi son territoire ou sa zone d'influence économique et culturelle.

On commence par des premiers contacts, qui, de notre point de vue, sont caracterisés par le troc.

La première étape est documentée par l'utilisation comme instrument d'échange de pointes de flèche-signe monétaire. Des découvertes similaires sont connues dans trois zones de la côte du Pont-Euxin : à Apollonia, à Olbia et à Histria, toutes les trois colonies milésiennes. Histria et son territoire rural nous ont fourni la plupart de tels trésors, cinq en tout. Les mêmes documents signes-monétaires, découverts en amont du Danube, dans les environs de Durostorum et avec réserve à Arčer, nous montrent la profonde pénétration des trafiquants grecs dans le territoire géto-dace. L'étape est datée en général dans la deuxième moitié du VIe siècle et la première moitié du siècle suivant. (Voir l'annexe n° 1 et la carte n° 1.)

La deuxième étape est caractérisée par les monnaies histriennes de bronze, type de la roue-solaire. Ce type de monnaie a été découvert sur le territoire de la Scythie Mineure comme aussi dans les regions du nord du Pont-Euxin : à Tyras, à Niconium et à Olbia. Du point de vue chronologique on peut attribuer à cette étape la deuxième moitié du Ve et le commencement du IVe siècle. (Pour les découvertes v. l'annexe n° 2 et la carte n° 2.)

L'étape la plus fertile est la troisième. Elle est caracterisée par la découverte de nombreux trésors et monnaies d'argent isolées dans un vaste territoire du Pont-Euxin, y compris Olbia, Tyras et les régions voisines. Mais ces monnaies et trésors sont découvertes aussi sur tout le territoire de la Scythie Mineure et dans le territoire géto-dace du sud et de l'est des Carpates. (Voir l'annexe n° 3 et la carte n° 3.) L'étape commence du Ve siècle et vient s'achever dans la deuxième moitié du IVe siècle av.n.è. Deux causes ont présidé à la cessation de cette période : une de nature politico-militaire et l'autre de nature économique. La première peut être mise en relation avec l'éxpédition de Philippe II contre le roi scythe Atheas en 339, ou les généraux d'Alexandre dans les régions du Bas-Danube. D'autre part, pendant la période d'Alexandre et ses successeurs, le droit de monetiser l'or et l'argent est réservé à quelques villes, ateliers royaux seulement. Le statère et le tétradrachme sont les nouvelles monnaies universelles. Pour les besoin strictement locaux les villes grecques ont obtenu la permission de monétiser seulement le bronze.

Dans ces conditions, la quatrième étape est caracterisé par de faible découvertes isolées de monnaies de bronze. De telles monnaies ont été trouvés dans la Plaine Valaque, la Moldavie et chez les Daco-Gètes des autres parts de la Dacie.

Les découvertes monétaires d'Histria viennent documenter en premier lieu les liaisons économiques et en même temps aussi culturelles qui ont été entretenues par la colonie milésienne avec les populations géto-daces surtout et parallèlement avec les thraco-scythes.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Carte des découvertes de pointes de flèche-monnaie.
Fig. 2. Carte des découvertes de monnaies de bronze histriennes de type avec la roue-solaire.
Fig. 3. Carte des découvertes de monnaies histriennes d'argent.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Descoperiri din epoca Latène în zona Neamţului

SILVIA TEODOR

Zona Neamţului, delimitată geografic în partea vest-centrală a Moldovei, aproximativ între Siret şi Carpaţii Orientali, cuprinde forme de relief diverse, în special depresiuni şi dealuri, cu precipitaţii abundente precum şi o bogată reţea hidrografică [1].

În structura reliefului un loc aparte îl ocupă culoarele de vale ale Siretului, Moldovei şi Bistriţei, cu lăţimi variate, unde din cele mai vechi timpuri oamenii au găsit condiţii propice pentru instalarea unor aşezări stabile şi de lungă durată.

Astfel, dintr-o statistică a acestor descoperiri, bazată pe repertoriul care cuprinde descoperirile din secolele VI—I î.e.n. de pe teritoriul Moldovei [2] reiese că în judeţul Neamţ s-au identificat prin cercetări de suprafaţă şi prin unele sondaje sau săpături de amploare circa 30 de aşezări din epoca traco-getică dintre care 12 se încadrează în perioada secolelor IV—III î.e.n., 13 aparţin perioadei dintre sfîrşitul secolului III şi secolul II î.e.n., unele fiind cuprinse în aria grupului cultural Poieneşti—Lukaşevka, iar în celelalte descoperindu-se monede greceşti sau dacice, elemente scitice sau celtice. În afară de acestea nu puţine sînt şi descoperirile care aparţin perioadei celei mai vechi ale începuturilor civilizaţiei getice, din prima epocă a fierului, mai ales din ultima sa fază [3].

În perioada cînd pe teritoriul est-carpatic se înfiripau şi se dezvoltau aşezările întărite, mari centre politico-administrative şi religioase, sedii ale unor şefi de trib, cele mai multe folosind forme de relief înalte cu aspect strategic din Podişul Central Moldovenesc, în regiunea dintre Siret şi Carpaţi se cunosc puţine obiective similare. S-a cercetat superficial cetatea traco-getică de la Dochia, amplasată pe o formă mai joasă de teren, de dimensiuni mari, întărită cu val şi şanţ, cuprinzînd în perimetrul său un mamelon care depăşea ca înălţime valul înconjurător, asemeni cetăţii de la Moşna, judeţul Iaşi [4]. Nu departe de această cetate s-au investigat de asemenea prin cercetări de suprafaţă, aşezările deschise din aceeaşi perioadă de la Gîrcina [5], Oprişeni [6], Tupilaţi [7] şi altele din care s-au adunat în special materiale ceramice, nu întotdeauna tipice, şi în general caracteristice unei perioade mult mai lungi care durează din secolul al V-lea şi pînă în secolul al II-lea, elementele de datare, amfore, fibule şi monede, fiind destul de rare.

Mai numeroase sînt descoperirile din a doua perioadă de dezvoltare a civilizaţiei geto-dacice, secolele III—II î.e.n. vreme în care în acest teritoriu îşi fac apariţia grupuri de populaţii de neam germanic, cunoscute prin unele obiective mai intens cercetate din centrul şi nordul Moldovei şi identificate, în general, cu „bastarnii" istorici, amintiţi în izvoarele vremii, descoperiri care au intrat în circulaţia ştiinţifică cu mulţi ani în urmă [8].

Sînt cunoscute astfel, făcînd obiectul unor importante studii, descoperirile de la Davideni [9], Ghelăieşti [10] şi Ţibucanii de Sus [11], unde s-au organizat cercetări arheologice, mai mult sau mai puţin

[1] *Monografia judeţului Neamţ*, Bucureşti, 1, 1981, p. 24—26.

[2] Repertoriu întocmit de Silvia Teodor şi prezentat la ASSP la sfîrşitul anului 1983.

[3] Ştefan Cucoş, *Monografia Neamţ*, p. 35—40.

[4] A. Florescu, Cercet-Ist., 2, 1972, p. 104.

[5] Cercetări efectuate de V. Mihăilescu-Bîrliba. Material inedit.

[6] Informaţii de la V. Mihăilescu Bîrliba.

[7] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, E. Zaharia, *Aşezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, 1971, Bucureşti, p. 295.

[8] R. Vulpe, Materiale 1, 1953, p. 486—497.

[9] M. Babeş, I. Untaru, Dacia, N.S., 13, 1969, p. 283—290.

[10] M. Babeş, SCIV, 20, 1969, 2, p. 195—216.

[11] E. Coman, SCIV, 19, 1968, 3, p. 257—530.

THRACO-DACICA, t. V, nr. 1—2, Bucureşti, 1984, p. 123—137

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

intense. S-a descoperit în aceste așezări un material documentar de mare importanță pentru datarea vestigiilor din această perioadă, cum sînt colanele de bronz de la Davideni și Țibucanii de Sus și fibula pomeraniană de la Ghelăiești, pe baza cărora s-a putut atribui această cultură tribului german al Skirilor [12]. În ceea ce privește elementul bastarn în general, în aceste așezări, el constă din multă ceramică aparținînd la două specii caracteristice, din care predomină ceramica fină, în general de culoare neagră cu marginea vaselor fațetată, indiferent de forma lor. În cazul că sînt prevăzute cu torți, acestea au formă biconcavă și sînt prinse imediat sub buza vasului. Cealaltă categorie ceramică constă din vase lucrate grosier din pastă poroasă, avînd gîtul strîmt, marginea fațetată iar corpul acoperit cu barbotină. Uneori aceste vase, care au de preferință dimensiuni mari sînt decorate cu brîu alveolat pe umăr [13].

În așezarea de la Ghelăiești, într-o groapă special amenajată s-au găsit pentru prima dată pe teritoriul Moldovei „căței de vatră", de formă zoomorfă, de dimensiuni mari, decorați cu caneluri în motive geometrice [14]. Tot în așezarea de la Ghelăiești în locuințele de tip bordei și în stratul de cultură s-au descoperit fragmente de vase celtice și grecești, diferite obiecte de metal și lut ars, în ansamblu întregul material îndreptățind pe descoperitor să le încadreze cronologic în secolul al II-lea î.e.n. [15].

În ceea ce privește elementul celtic prezent în această zonă, el constă în general din ceramică fragmentară provenind de la vase din grafit, situla, cu pereții striați [16].

În satul Oniceni, care se află pe stînga Siretului, dar care ține organic de ținutul Neamțului, s-a descoperit în condiții necunoscute în secolul trecut un depozit de unelte agricole — brăzdare de fier — de tip celtic [17]. Deși împrejurările în care a fost găsit nu se cunosc, este posibil ca în contextul descoperirii să mai fi existat și alte materiale care s-au pierdut în lunga perioadă care desparte vremea achiziționării și perioada cînd a ajuns în posesia celor care l-ar fi putut studia. S-ar putea ca aceste unelte să fi fost ascunse într-o groapă specială, asemenea unui alt depozit, dar de dimensiuni mai mari, descoperit la Călinești, comuna Negri din județul Bacău [18], care se afla depus la o adîncime relativ mică, fiind protejat în pînză sau paie amestecate cu lut, întrucît multe dintre piese s-au păstrat în stare destul de bună.

Depozitul de la Oniceni este format din 19 piese asemănătoare, care s-au păstrat întregi. Ele au corpul în forma unui vîrf triunghiular, foarte alungit și ascuțit, terminat în partea opusă cu o dulie largă. Cîteva piese mai păstrau în aceste dulii resturi pietrificate din lemn. Datarea depozitului prezintă unele dificultăți întrucît el nu conține piese tipologic bine precizate cronologic. Prin cercetările de teren efectuate la locul în care se crede că a fost descoperit, nu s-au găsit decît slabe urme ale unei așezări contemporane. Totuși, așa cum s-a amintit, în zonă se află mai multe așezări geto-dacice și geto-bastarnice, ca cele de la Brad, Bîrgăuani sau Borniș, unele indicînd cum se va vedea și existența unor vestigii ale culturii Poienești—Lukașevka.

Analogiile cele mai apropiate pentru depozitul de la Oniceni pot fi făcute cu unele din piesele din depozitul de la Călinești, comuna Negri, precum și cu alte descoperiri izolate cum sînt cele de la Ichimeni, Miorcani și Lozna toate din județul Botoșani [19]. În afara Daciei, astfel de piese, considerate a fi brăzdare, lingouri sau piese semifabricate provin de asemenea din depozite sau din așezări de tip oppidan [20]. Întrucît unele din aceste depozite se aflau îngropate uneori în locuri mlăștinoase, în turbării sau în fluvii li s-a atribuit un caracter ritual [21].

Dintre așezările contemporane cu aceste depozite, aflate în același județ, dar pe dreapta Siretului, s-au mai identificat și altele în localitățile Doina, Dragomirești, Hociungi, Ingărești, Petricani, Sofronești, Stăniță ș.a. [22], cercetate numai prin depistări la suprafață. Mai intens s-a cercetat așezarea geto-dacică cu mai multe niveluri de locuire de la Borniș, comuna Dragomirești, punctul „Mîlești"

[12] M. Babeș, *op. cit.*, p. 214.

[13] A se vedea între altele și S. Teodor, ArhMold, 6, 1969, p. 322—328, fig. 3/1—3.

[14] M. Babeș, V. Mihăilescu-Birliba, 51—52 BerRGK, 1972, p. 182, fig. 3 și urm.

[15] M. Babeș, SCIV, 20, 1969, 2, p. 194—216.

[16] Material inedit.

[17] S. Teodor, Studia Antiqua et Archaeologica, 1, 1983, p. 94—102.

[18] I. Antonescu, Carpica, 1, 1968, p. 189—197; M. Babeș, ArchRoz, 22, 1970, 5, p. 608.

[19] V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, pl. XXXVI, fig. 1; Pentru piesa de la Miorcani, informații de la A. Mihăicscu. Pentru Lozna cf. Silvia Teodor, *Săpăturile de la Lozna-Hlibicioc*, în manuscris.

[20] G. Jacobi, Manching, 5, 1974, p. 17; idem, *Die Metallfunde vom Dünsberg*, pl. 14—16; J. Meduna, Staré Hradisko. 1, 1961; J. Paulik, ZbornikSNM, 44, Historia, 10, 1970; Wolfgang Schütter, *Die vorgeschichtlichen Funde der Pipinsburg bei Osterode (Harz)*, München, 1975.

[21] W. H. Zimmermann, Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen, 6, 1970.

[22] Cf. S. Teodor, *Repertoriul descoperirilor din secolele VI—I î.e.n. pe teritoriul Moldovei*, 1983.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

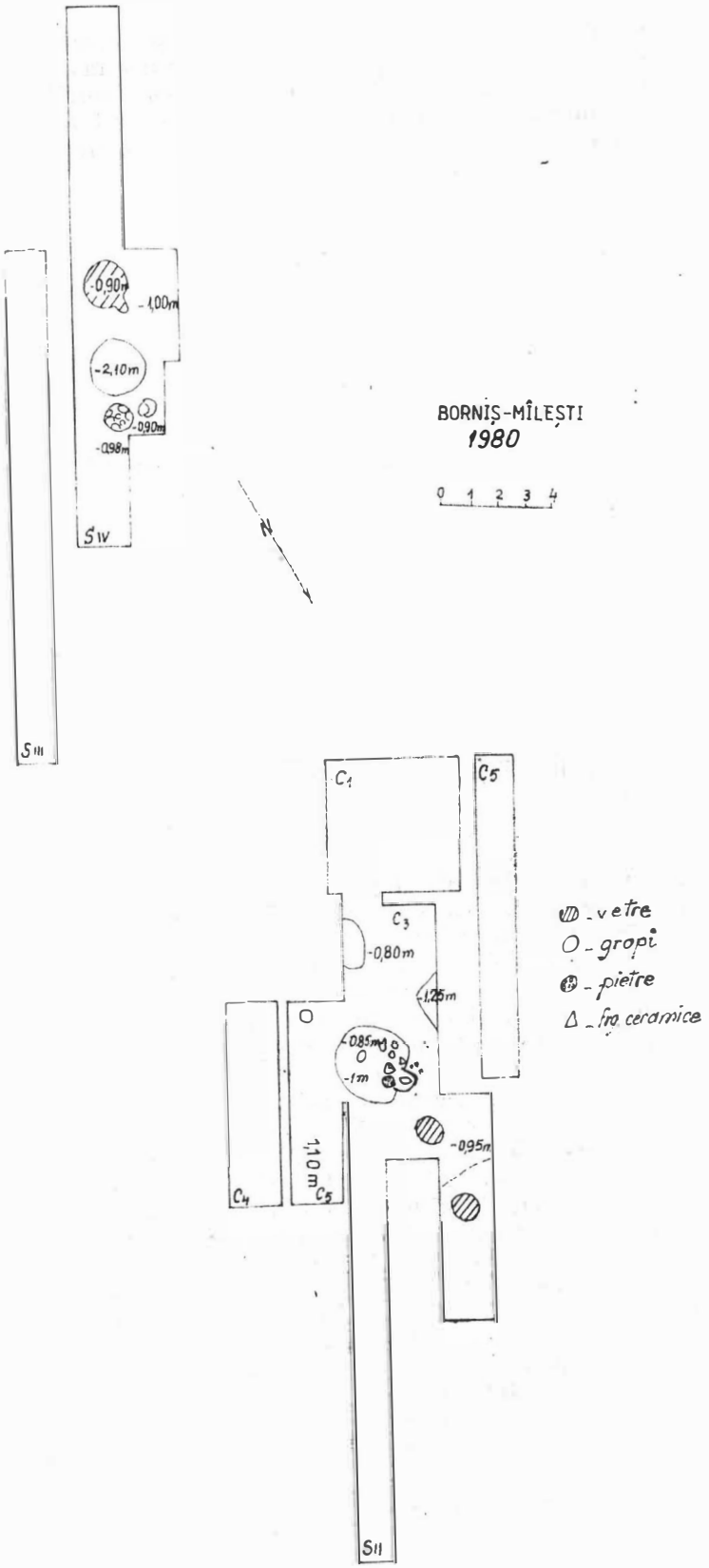

Fig. 1. Planul săpăturilor de la Borniș, com. Dragomirești, pct. Milești, din anii 1979—1980.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

care a fost identificată în anul 1979 în timpul cercetării unei aşezări feudale [23]. Cu această ocazie s-a dezvelit o locuinţă de tip bordei care conţinea material ceramic bogat aparţinînd secolului II î.e.n., datare bazată pe un fragment de amforă cu ştampila insulei Rhodos [24]. Săpăturile în locul respectiv s-au reluat în anul 1980, fiind cercetată o suprafaţă întinsă în care stratul din această perioadă era mai bine reprezentat prin materiale arheologice diverse şi mai puţin prin complexe închise. În spaţiul

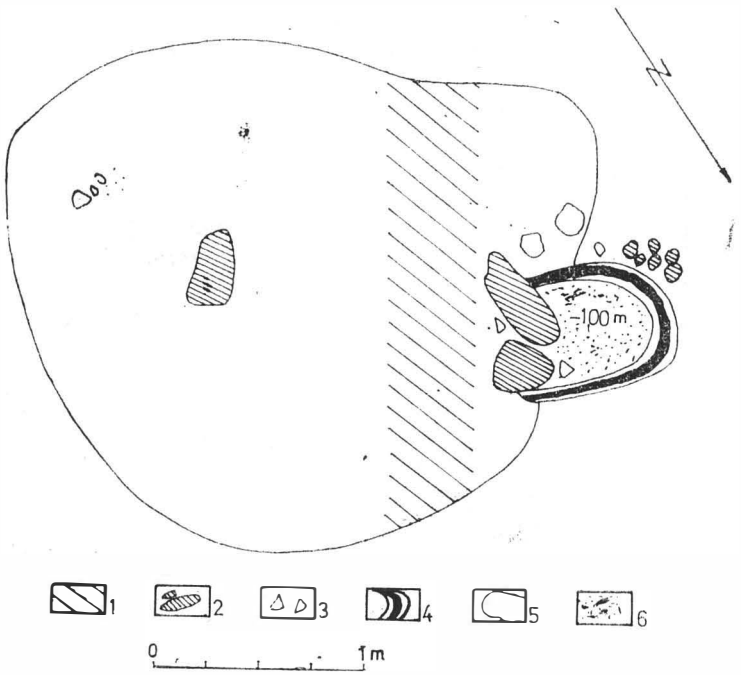

Fig. 2. Groapa de bordei şi cuptorul descoperit în anii 1979—1980; 1 profil nesăpat; 2 pietre; 3 fragmente ceramice; 4 gardină din lut ars; 5 conturul gropii; 6 arsură şi cenuşă.

în care materialul arheologic era mai bogat s-au putut observa unele alveolări, de circa 0,30 m în stratul următor, ceea ce indica locul unde au fost construite probabil locuinţele. Astfel de situaţii s-au surprins în trei locuri în afară de locuinţa a cărei cercetare a început în anul 1979. Tot în stratul aparţinînd acestei aşezări se afla o vatră, un cuptor de redus minereu şi două gropi (fig. 1).

Din punct de vedere stratigrafic, pe întreaga suprafaţă cercetată, stratul de epocă Latène începe la circa —0,60 m şi suprapune solul viu avînd grosimea de 0,15—0,25 m. Acest strat este suprapus pe întreaga suprafaţă de un strat bogat în material arheologic aparţinînd unei aşezări dacice de epocă clasică, care după cantitatea descoperirilor pare să fi fost de lungă durată. Peste aşezarea dacică se află un strat a cărui grosime variază şi care, uneori, este deranjat în totalitate de lucrările agricole, aparţinînd secolelor XIII—XIV. Sporadic s-au putut surprinde şi mici complexe dintr-o aşezare prefeudală (sec. VI—VII). Resturi din toate aceste straturi apar uneori în solul arabil gros de 0,35—0,40 m, care în marginea nord-vestică a aşezării are tendinţa de alunecare către albia pîrîiaşului Bahna, ce separă locul numit Mileşti de o zonă mlăştinoasă şi de luncă de la sud de satul Borniş. Complexele de locuire care s-au identificat, aparţinînd nivelului Latène II constau din aglomerări de resturi ceramice, de chirpici sfărîmaţi şi rare obiecte, ce acopereau suprafeţe de circa 20 m^2. Ele trebuie să fi avut contur rectangular şi în interior o vatră din care nu se mai păstrează decît resturi de lipitură şi pietre arse. Se poate observa, în general, că aşezarea din această vreme a fost distrusă în mod violent după o perioadă destul de scurtă de funcţionare, iar terenul respectiv a fost nivelat pentru a putea fi construite alte locuinţe, dovadă fiind existenţa stratului imediat următor, foarte bogat în care sînt amestecate şi materiale mai vechi.

Locuinţa a cărei cercetare a început în anul 1979, avea în peretele nord-vestic un cuptor, de o construcţie deosebită (fig. 2). El a fost săpat în lutul galben avînd o boltă din care s-a mai păstrat o

[23] R. Popovici, Dan Teodor, Silvia Teodor, *Raport la Sesiunea anuală de rapoarte*, Vaslui, 1982.

[24] Rodica Popovici, Cercetiri, S.N., 12—13, 1981—1982, p. 155, fig. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

porțiune de circa 25 cm înălțime de jur împrejur exceptînd locul de intrare care era flancat de două pietroaie care îl închideau perfect. Pe vatra sa, bine lustruită și arsă puternic, se aflau cîteva pietre arse, zgură, resturi de pămînt ars prăbușite din boltă și cenușă. Foarte aproape de intrare, chiar lipite de pereți se aflau fragmente de vase lucrate cu mîna de aspect grosier. În afara acestui complex se aflau multe fragmente ceramice, dintre care unele cu marginea tăiată orizontal și decorate cu

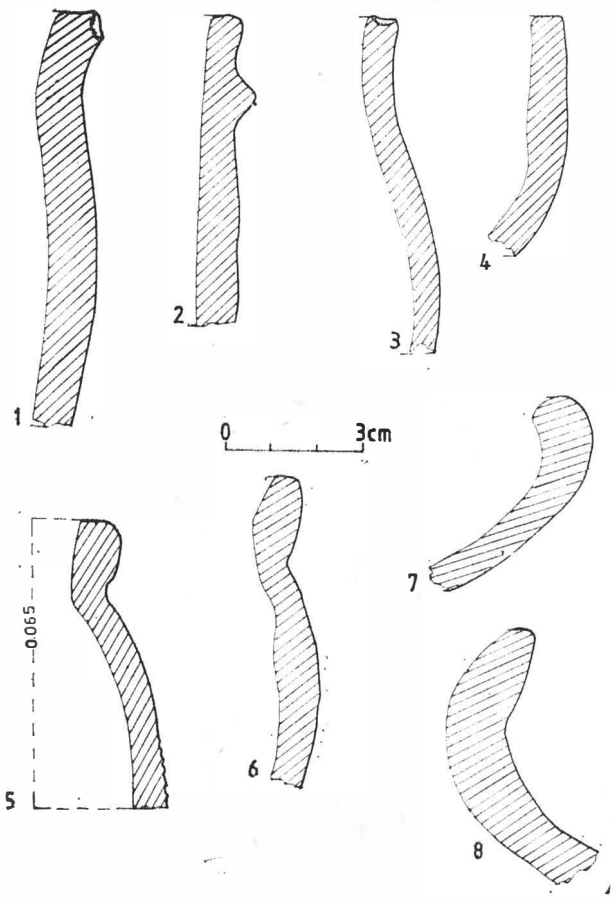

Fig. 3. Fragmente ceramice lucrate cu mîna din locuința 1.

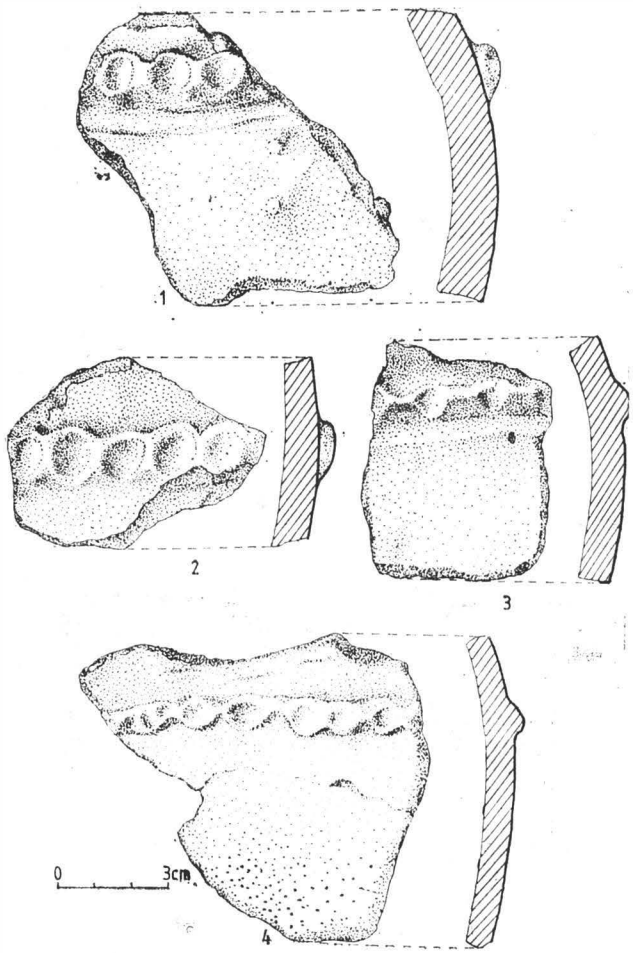

Fig. 4. Ceramică lucrată cu mîna din pastă poroasă din așezarea geto-dacică.

brîuri alveolate, altele de aspect grosier acoperite cu barbotină, sau din pastă fină, neagră cu margini fațetate. Ceramică asemănătoare s-a descoperit la circa 5 m spre nord de acest cuptor unde prezența unor bucăți de lipitură de dimensiuni mari ar putea indica existența unei locuințe distruse și probabil a unei vetre. O astfel de vatră, relativ întreagă, de formă circulară, arsă la roșu, de circa 0,10 m grosime avea și o gardină de circa 5 cm. Nu s-a putut contura un eventual bordei în apropiere, dar fragmentele ceramice din jur indică existența unui complex Latène II la circa 0,65 m adîncime. S-au adunat numeroase fragmente de vase bastarnice fine și grosiere, ceramică geto-dacică și fragmente de amforă.

Un alt complex din aceeași epocă, format din resturile unei locuințe, vatră și o groapă menajeră s-a cercetat în zona sud-estică a așezării la —0,55 m. O suprafață relativ întinsă la această adîncime într-un strat de culoare brun închisă în care se aflau multe pietre și oase de animale, conținea

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

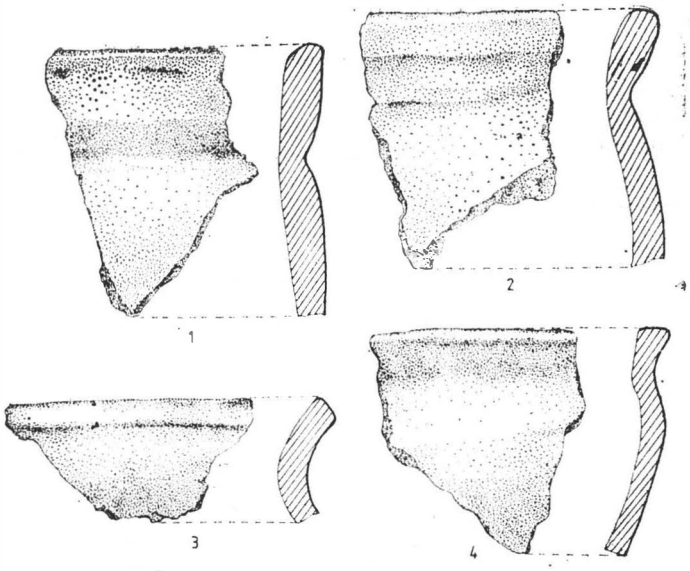

Fig. 5. Ceramică lucrată cu mîna din pastă fină.

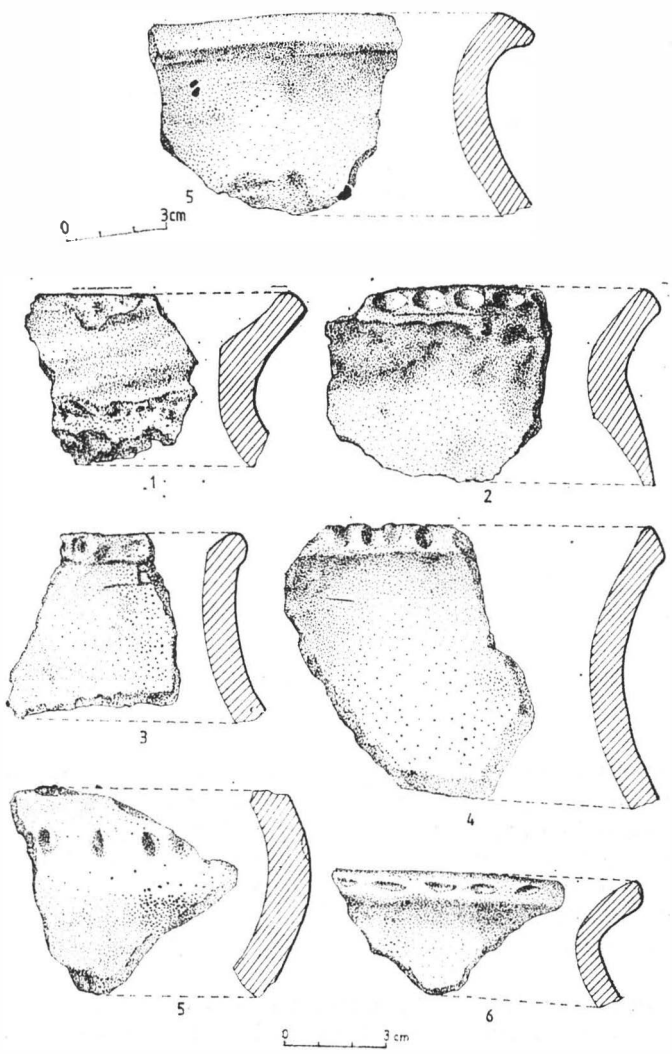

Fig. 6. Ceramică lucrată cu mîna din pastă poroasă.

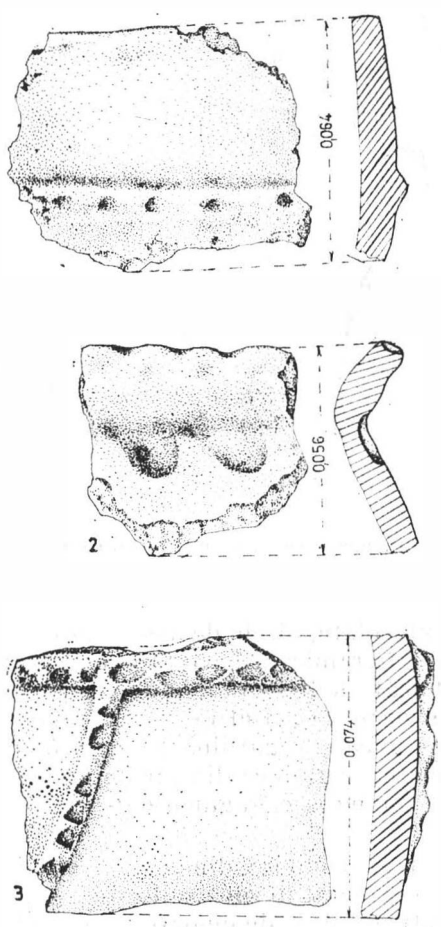

Fig. 7. Ceramică poroasă cu decor, din stratul Latène II.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

chirpici și lipituri de pereți, ceramică fragmentară lucrată cu mîna la fel de diferită ca aspect ca în complexul precedent. Predomină vasele grosiere cu margini drepte sau ușor evazate și funduri reliefate, multe decorate cu brîu alveolat sau cu alveole și crestături pe buză. Printre acestea se afla un

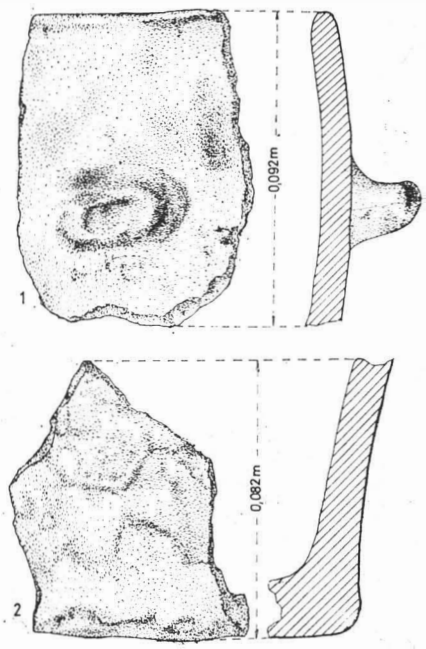

Fig. 8. Ceramică lucrată cu mîna din pastă poroasă.

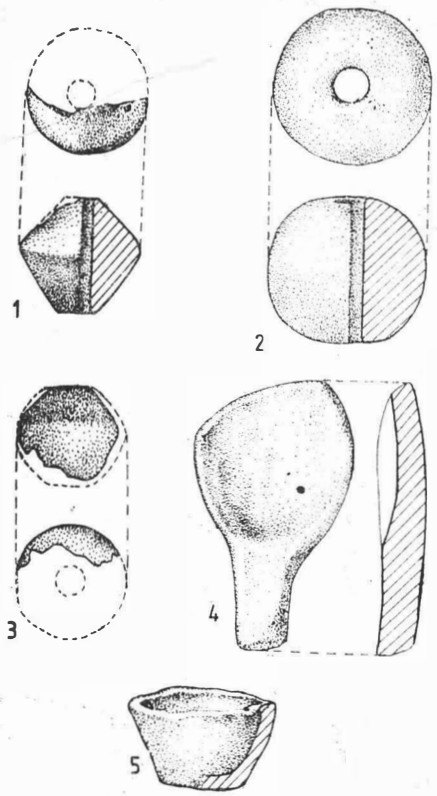

Fig. 9. Fusaiole, lingură din lut și vas creuzet din apropierea locuinței 1. →

fragment cu suprafața acoperită cu barbotină și mai multe fragmente de strachini negre cu marginea fațetată. Vatra care aparținea acestui complex este de formă circulară din lutuială arsă de circa 0,12 m grosime, cu puține pietre în jur, fără gardină. Groapa amintită, din același complex pornea de la 0,90 m și se adîncea pînă la 2,10 m cu diametrul de 1,85 m. În ea se aflau oase pietre și fragmente ceramice, la fel de amestecate, geto-dacice și bastarnice, dar și unele lucrate cu roata din pastă cenușie, provenite din stratul superior. În apropierea gropii și a vetrei se afla o grămadă de pietre de rîu, de formă rotundă cu diametrul 0,60 m cu denstinație incertă.

La o succintă analiză a ceramicii din acest strat de la Borniș—Mîlești, constatăm prezența următoarelor categorii ceramice: Ceramică geto-dacică lucrată cu mîna de calitate fină și grosieră (fig. 3—8) și cîteva fragmente lucrate la roată din pastă cenușie închisă ; Ceramică bastarnică din categoria fină de culoare neagră și lustruită, precum și ceramică poroasă cu suprafața barbotinată, ambele specii cu marginile fațetate și evazate (fig. 10, 11) ; ceramică grecească fragmentară provenită de la amfore de proveniență diferită în special rhodiene (fig. 12).

În funcție de fragmentele adunate, se pot reconstitui următoarele forme: La ceramica geto-dacică s-au identificat *oale* cu corpul drept sau arcuit, fundul îngust și marginea tăiată. Pe suprafața în general netedă se află doi sau trei butoni cilindrici sau conici pe jumătatea superioară, șiruri de alveole sau brîu alveolat și crestat combinat cu proeminențe. Mai puține fragmente provin de la *străchini* de dimensiuni mijlocii cu marginea dreaptă sau ușor rotunjită, cu fundul drept și îngust, lucrate din pastă de culoare cenușie deschisă, relativ fină. Cantitativ predomină fragmentele de oale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

În cadrul ceramicii bastarnice formele care se pot reconstitui sînt de asemenea oale şi străchini. *Oalele* sînt lucrate din pastă poroasă, cu suprafaţa acoperită cu barbotină de culoare cenuşie închisă. *Străchinile* sînt din pastă fină de culoare neagră cu profilul foarte bine conturat şi margi-

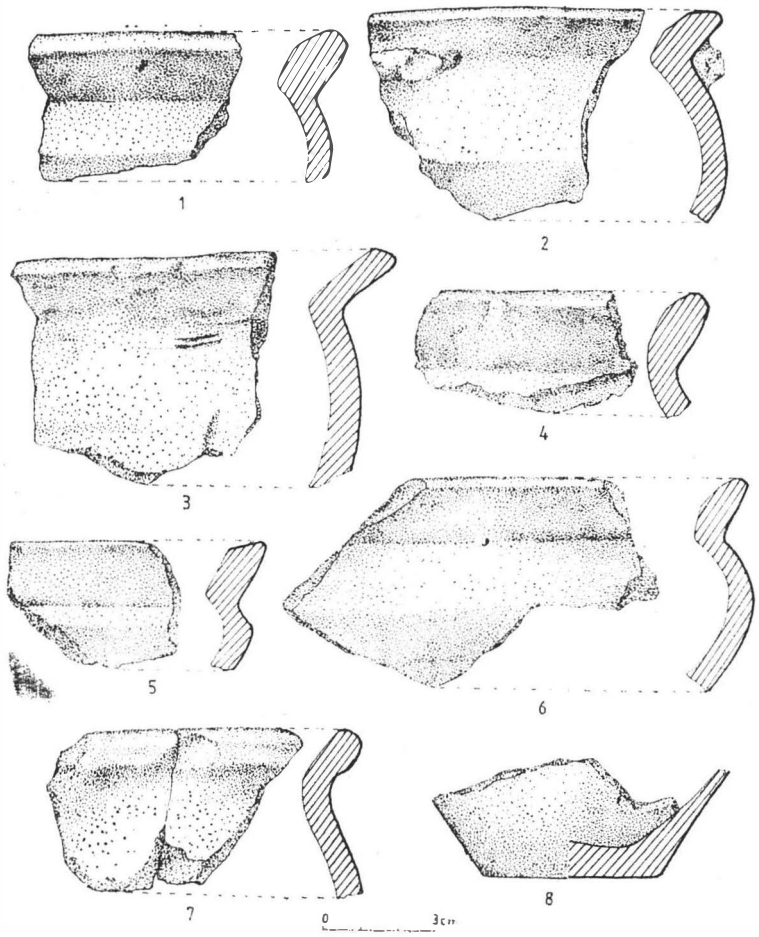

Fig. 10. Ceramică lucrată cu mîna din pastă fină şi poroasă din locuinţa I.

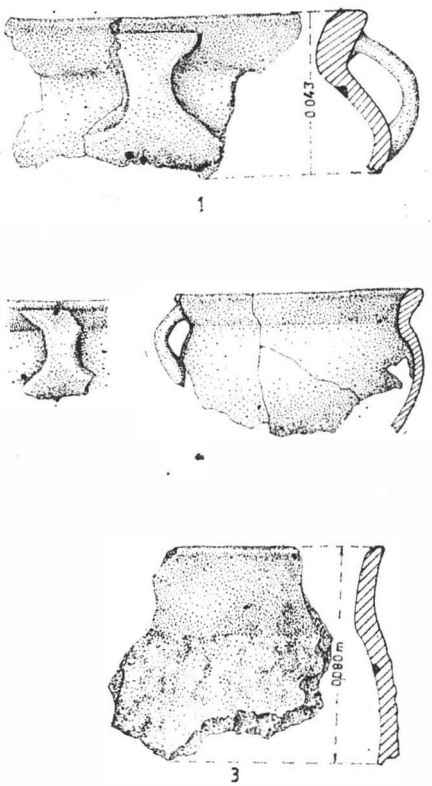

Fig. 11. Ceramică bastarnică din stratul Latène II.

nile faţetate. Fragmentele de dimensiuni mici sînt destul de numeroase şi provin de la vase destul de fine dar de dimensiuni mari.

În afară de ceramică în apropierea complexelor descrise se mai aflau ; un cuţit din fier fragmentar, fusaiole din lut ars bitronconice şi rotunde, o lingură cu coada scurtă şi un creuzet (fig. 9). Încadrarea cronologică a stratului s-a făcut prin asocierea fragmentelor de vase geto-dacice, bastarnice şi greceşti, fragmentul de amforă cu ştampila insulei Rhodos descoperit în campania din 1979, asigurînd integrarea acestei aşezări în grupul Poieneşti-Lukaşevka [25]. Situaţii similare s-au semnalat în aşezările de la Ghelăieşti [26], judeţul Neamţ, Lunca Ciurei [27], Băiceni [28] şi Boroseşti[29] ş.a. judeţul Iaşi, Botoşana [30], judeţul Suceava, Lozna [31] judeţul Botoşani ş.a. cercetate în proporţii diferite.

Stratul care suprapune nivelul de epocă Latène II de la Borniş—Mîleşti, are grosimea de circa 20—25 cm şi se caracterizează printr-o bogăţie şi varietate mare de material arheologic. Din

[25] S. Teodor, SCIV, 20, 1969, 1, p. 39—40.
[26] M. Babeş, SCIV, 20, 1969.
[27] M. Petrescu-Dîmboviţa şi colab. SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 183—185.
[28] A. László, ArhMold, 6, 1969, p. 65—90.
[29] M. Babeş, op. cit., p. 195.
[30] S. Teodor, SCIVA, 31, 2, 1980, p. 181—228.
[31] S. Teodor şi P. Şadurschi, Materiale, Tulcea, 1980, p. 225—232.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

această aşezare nu s-au putut delimita complexe de locuire, ci doar resturi de vetre foarte distruse. În cadrul materialelor descoperite se află o mare cantitate de ceramică care din punct de vedere tehnic se poate grupa în două categorii; lucrată cu mîna şi lucrată la roată. La rîndul său ceramica lucrată cu mîna prezintă două aspecte; A *Ceramica poroasă*, reprezentînd circa 60% din total, este lucrată din pastă impură cu suprafeţele aspre, de culoare cărămizie închisă şi cenuşie-negricioasă. În scop decorativ pe partea superioară a vaselor s-au plasat proeminenţe şi butoni în relief de forme şi mărimi diferite, brîu în relief simplu sau crestat sau linii incizate drepte sau vălurite (fig. 13, 14, 15). Din fragmentele respective se pot estima următoarele forme de vase: *oale* cu profilul drept uşor bombat, *chiupuri* şi *borcane* de dimensiuni mari cu buza mai largă decît fundul şi *ceşti* sau căţui ornamentate cu incizii în formă de brăduţ cu frunza în sus sau brîu alveolat în jurul fundului (fig. 16).

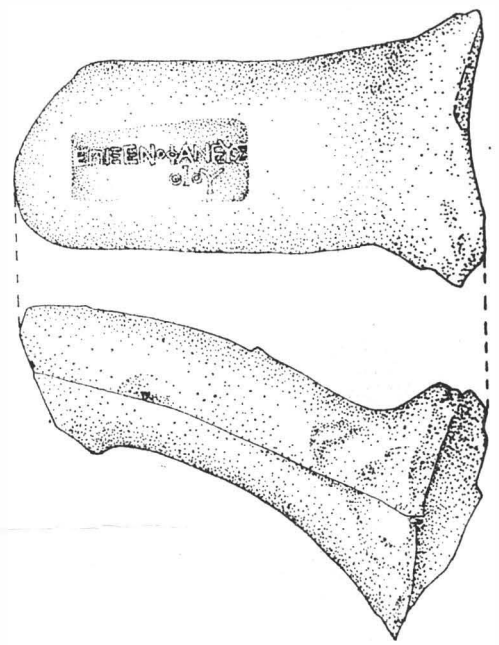

Fig. 12. Fragment de amforă rhodiană cu inscripţie din locuinţa 1.

Din toate punctele de vedere ceramica lucrată cu mîna din pastă poroasă are analogii apropiate în aşezările din judeţul Neamţ mai ales la Bîtca Doamnei [32], iar peste Siret la Poiana [33], Răcătău [34], Brad [35] şi altele [36]. B, *Ceramică fină* lucrată cu mîna, din pastă cu puţine impurităţi, mai uniform arsă, cu lustru sau slip la exterior de culoare brun gălbuie sau roşcată. Ca ornamente la ceramica fină se întîlnesc proeminenţele conice aplatizate, plasate pe mijlocul vasului, linii de împunsături pe gît şi val incizat (fig. 17), semilune în relief în formă de V inversate, cu capete curbate (fig. 18), asemănătoare cu unele ornamente de pe vasele descoperite în cetatea dacică de la Bîtca Doamnei [37]. Tot din pastă fină s-au modelat cu mîna o serie de căni cu o toartă, de dimensiuni mici şi mijlocii, cu corpul bombat cu gîtul scurt, fundul îngust şi marginea evazată. Ele au analogii în aşezările contemporane de la Poiana şi Bîtca Doamnei, precum şi la Piscul Crăsani[38], Popeşti [39], Sighişoara [40], Pecica [41] şi altele.

Ceramica lucrată la roată din aşezarea dacică de la Borniş reprezintă circa 35% din totalul ceramicii şi după aspect poate fi împărţită în mai multe grupe; *A Ceramică de culoare cenuşie*, fină, bine arsă cu lustru la exterior din care s-au obţinut mai multe modele decorative (fig. 19—22). Din cantitatea mare de fragmente s-au reconstituit următoarele forme: *Chiupul* cu profilul oval, gura strîmtă, buza evazată şi fundul reliefat, inelat; *Vasul cu două torţi* cu corpul bitronconic, fundul inelat, gura evazată oblic şi buza uşor îngroşată. Torţile verticale sînt late, supraînălţate şi prevăzute la exterior cu caneluri verticale. Această formă de vas, care în general este decorată mai mult la partea superioară cu linii lustruite, am reconstituit-o prin analogie cu vasele descoperite la Bîtca Doamnei [42] unde este mai bine reprezentată decît în stratul de la Borniş. *Cana*, de dimensiuni mijlocii cu formă sveltă şi gîtul înalt, toartă fină prinsă de buză şi partea bombată a corpului, este reprezentată prin mai multe fragmente. Căni asemănătoare se află în număr mare la Poiana şi Bîtca Doamnei, aşezări unde au fost reconstituite mai multe exemplare [43]. *Ulciorul*, cu gîtul scurt şi strîmt cu corpul sferic şi fundul inelat, este reprezentat printr-un singur fragment provenit de la gît, avînd marginea uşor evazată şi rotunjită şi cioc lateral. *Strachina*, lucrată la roată din pastă cenuşie este

[32] A. Buzilă, MemAntiq, 2, 1970, p. 237—248.

[33] Radu şi Ec. Vulpe, Dacia, 3—4, 1927—1932, p. 287; R. Vulpe, SCIV, 1, 1950, 1; idem SCIV, 2, 1951, 1; idem SCIV, 3, 1952; idem, Dacia, N.S., 1, 1957, p. 152—158.

[34] V. Căpitanu, Carpica, 8, 1976, p. 56—58.

[35] V. Ursache, Carpica 1, 1968; idem, Crisia, 2, 1972; idem, Hierasus, 1, 1979.

[36] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, E. Zaharia, *op. cit.*, p. 59—62.

[37] A. Buzilă, *op. cit.*, p. 244.

[38] I. Andrieşescu, ARMSI, 3, 1924, mem. I, fasc. 130.

[39] Vase reproduse de I. H. Crişan *Ceramica daco-getică*, Bucureşti, 1969, p. 122, fig. 48/1, 3, 4.

[40] *Ibidem*, fig. LIX/1.

[41] *Ibidem*, fig. LIX/2—4.

[42] A. Buzilă, MemAntiq, 4—5, 1973, p. 95.

[43] *Ibidem*, p. 96.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

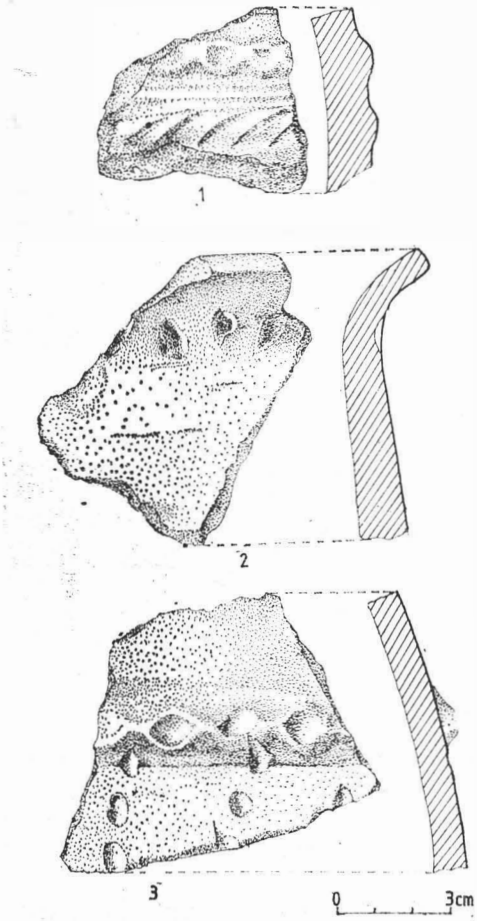

Fig. 13. Fragmente ceramice lucrate cu mîna din pastă poroasă din așezarea dacică.

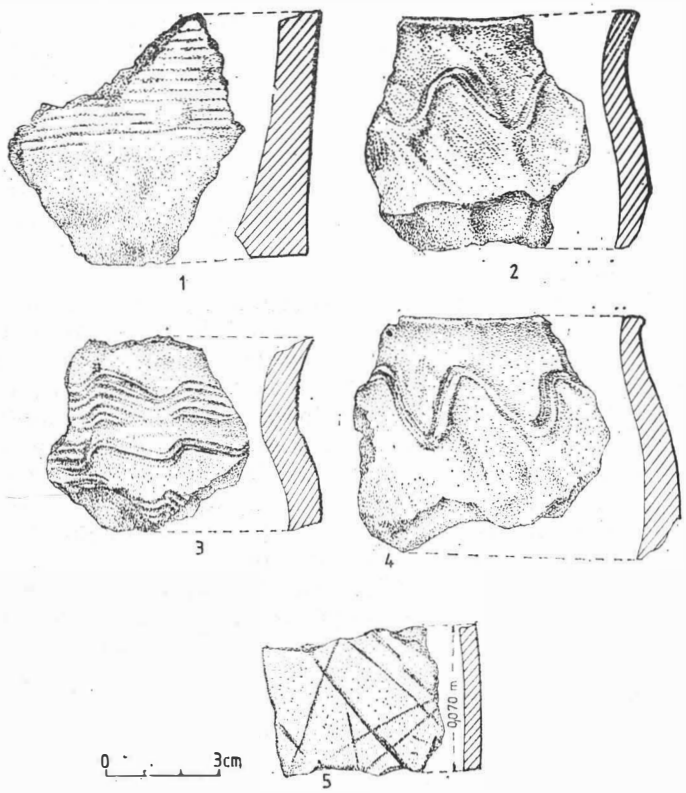

Fig. 14. Ceramică decorată lucrată cu mîna din așezarea dacică.

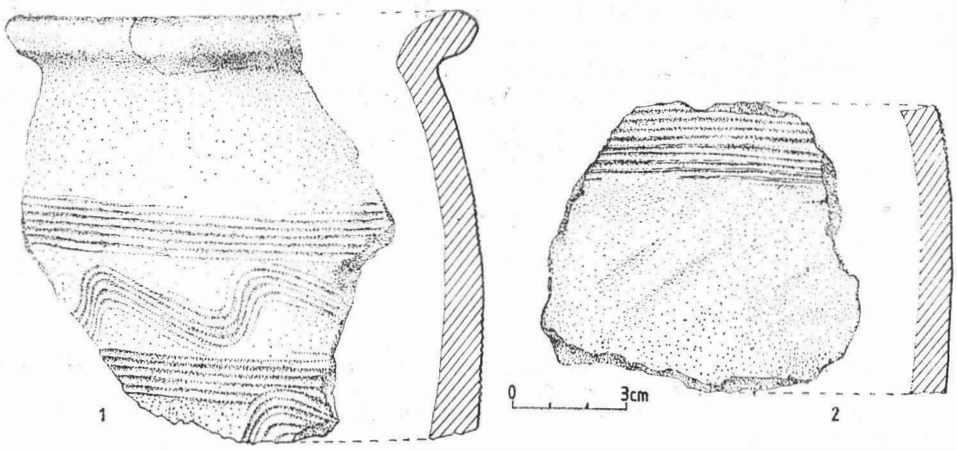

Fig. 15. Ceramică dacică lucrată cu mîna.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

reprezentată la Borniș prin mai multe variante în funcție de dimensiunea părții superioare, adîncime și forma marginii. Cîteva fragmente provin de la străchini cu corpul de formă semiovală cu partea superioară largă, iar marginea rotunjită și îngroșată. Un exemplar întregit este prevăzut cu două torți

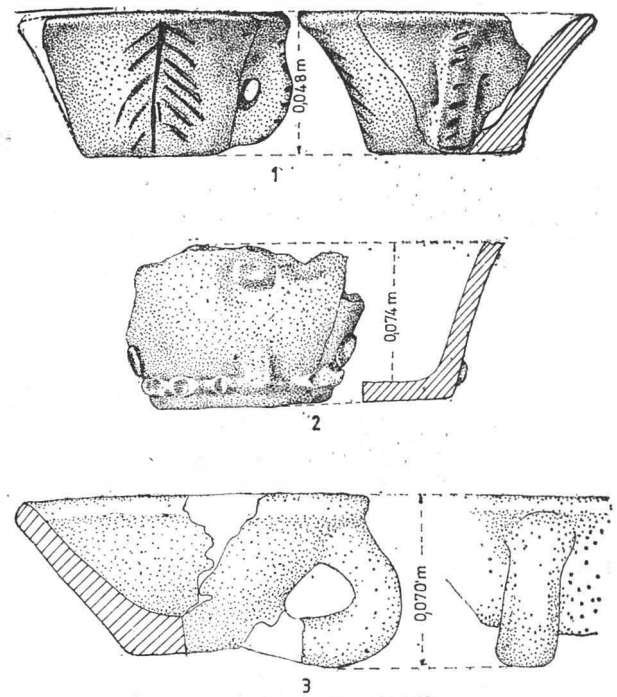

Fig. 16. Cești dacice din pastă poroasă.

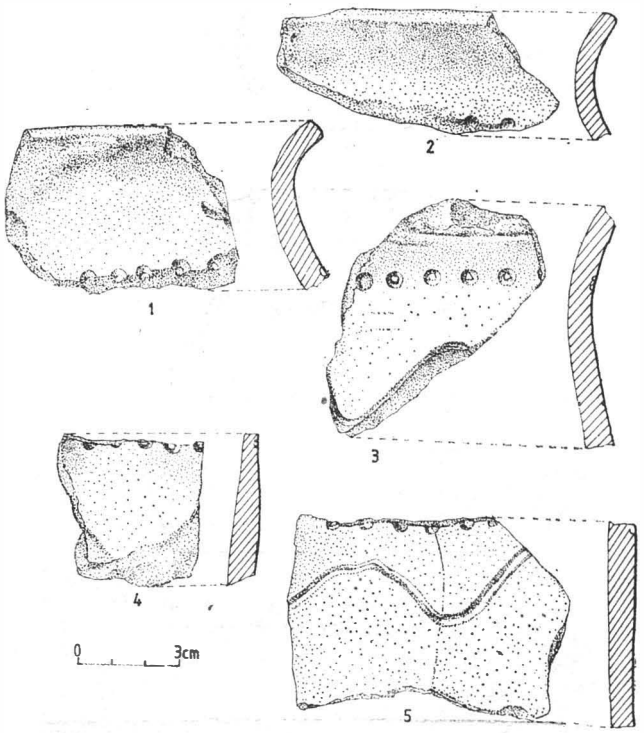

Fig. 17. Ceramică lucrată cu mîna, cu decor imprimat.

late și canelate prinse de buză și partea superioară a umărului (fig. 23). Alte fragmente, destul de numeroase, provin de la castroane adînci cu corp tronconic cu marginea lată evazată orizontal. Din cadrul ceramicii cenușii lucrate la roată mai amintim existența unor fragmente de la vase cu picior, boluri și cupe, strecurători și capace.

În cantitate mai mică se disting în cadrul ceramicii lucrate la roată din așezarea dacică de la Borniș, fragmente de culoare cărămizie și de culoare cenușie-neagră.

În ceea ce privește *ceramica de import*, această categorie este ilustrată prin fragmente de amfore grecești și romane, acestea din urmă predominînd (fig. 24). Astfel numărul fragmentelor din pastă albicioasă indică prezența în acest spațiu a 5—6 amfore de dimensiuni mai mici cu gîtul înalt și strîmt și torțile zvelte cu striuri adînci verticale. După formă aceste amfore sînt mai greu de datat deoarece nici una dintre ele nu prezintă ștampile sau alte semne, ele fiind la fel de frecvente și în așezările mai tîrzii de pe teritoriul Moldovei [44]. Fragmentele de amforă, pe care le considerăm de proveniență grecească, sînt confecționate din pastă roșiatică, aspră și provin din exemplare destul de mari. După unele caracteristici ale fundului, gîtului sau manșeta buzei apreciem că ar putea proveni din Cos, Thasos sau Heraclea Pontică.

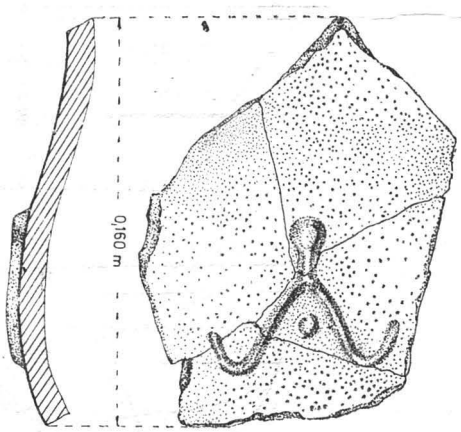

Fig. 18. Ceramică dacică lucrată cu mîna cu decor în relief.

[44] S. Sanie, I. T. Dragomir, S. Sanie, SCIVA, 26, 1975, 1, p. 189 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

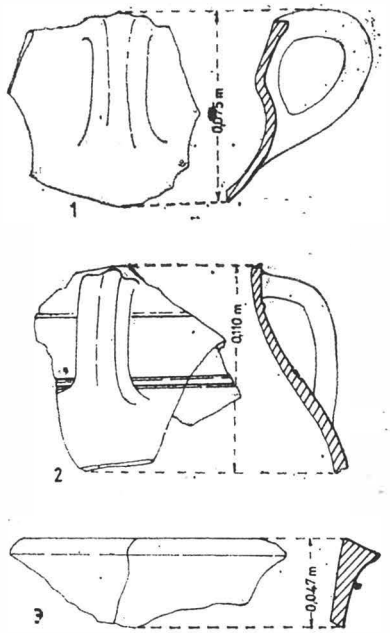

Fig. 19. Ceramică dacică lucrată la roată, din pastă cenuşie.

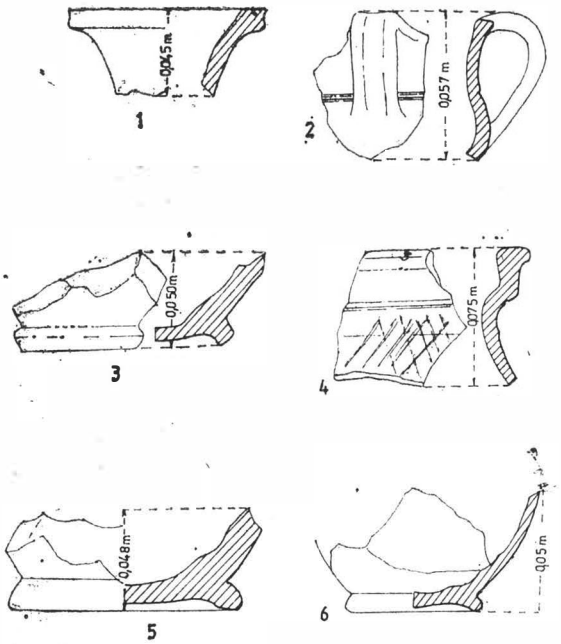

Fig. 20. Ceramică dacică de culoare cenuşie, lucrată la roată.

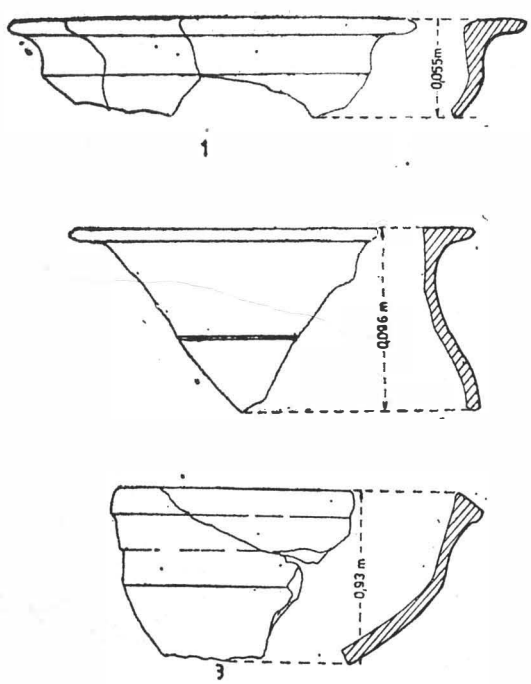

Fig. 21. Ceramică dacică de culoare cenuşie, lucrată la roată.

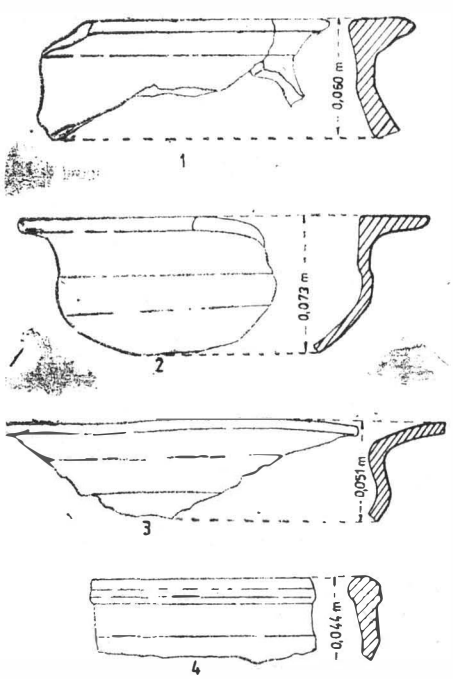

Fig. 22. Ceramică dacică de culoare cenuşie, lucrată la roată.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Așezarea, atît de bogată în ceramică, n-a oferit decît extrem de puține materiale de altă categorie. În afară de fusaiolele de diferite forme, care din cauza situației stratigrafice nu pot fi atribuite cu certitudine, nu s-au mai descoperit alte obiecte sau unelte. Faptul că astfel de obiecte, în general, nu se deosebesc de cele aparținînd perioadei anterioare, toate obiectele, în general destul de puține, au fost deja amintite.

Prin caracteristicile sale, așezarea dacică de la Borniș se grupează alături de cetățile din zona Neamțului, care trebuie să fi avut în jurul lor și alte asemenea așezări rurale care contribuiau la puterea economică și militară a conducătorului militar și religios din cetatea principală.

În zona Neamțului au existat preocupări pentru cunașterea trecutului, încă cu mulți ani în urmă, cînd s-a organizat muzeul și cînd, pentru înbogățirea colecțiilor acestuia au început cercetările în întreaga regiune [45]. Astfel, din anul 1945 au început noi cercetări pe teritoriul orașului Piatra Neamț dintre care se evidențiază săpăturile de la Cozla „Terasa Gospodinelor", unde din cele trei niveluri cercetate, două aparțin unor așezări dacice din Latène III. S-au cercetat complexe de locuire, mai ales vetre din locuințe, diferite obiecte, ca o piatră de rîșniță, fibule și monede, precum și multă ceramică [46].

Pe baza acestor cercetări s-a relevat o trăsătură esențială a secolelor I î.e.n. — I e.n., aceea a unității culturii dacice din depresiunea subcarpatică cu accea din sudul Moldovei și sud-estul Transilvaniei, prin analogia materialelor de la Cozla, Bîtca Doamnei și Calu cu acelea de la Poiana și Sfintul Gheorghe de pe Olt.

Concluzii. Cercetările arheologice din ultimii ani, efectuate, cum s-a observat, cu intensitate sporită în întreaga zonă est-carpatică a României, au permis acumularea de noi date de mare interes, referitoare la civilizația geto-dacică din ultimele secole înaintea erei noastre. Se cunoaște dealtfel că în secolul al II-lea î.e.n. în Dacia de la est de Carpați a existat o cultură, sau mai bine zis un grup cultural Poienești-Lukașevka, constituit prin combinarea de elemente provenite din culturi și grupe culturale diferite, răspîndite inițial în spațiul nord-central european. Din păcate secolul al II-lea î.e.n. este destul de sărac în informații pentru teritoriul est-carpatic, mai ales în ceea ce privește populația autohtonă getică, care s-a dezvoltat în continuare într-un mare număr de așezări în sud

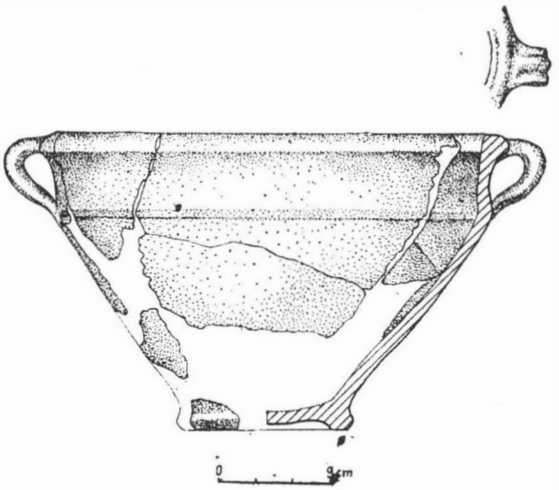

Fig. 23. Castron lucrat la roată din pastă cenușie.

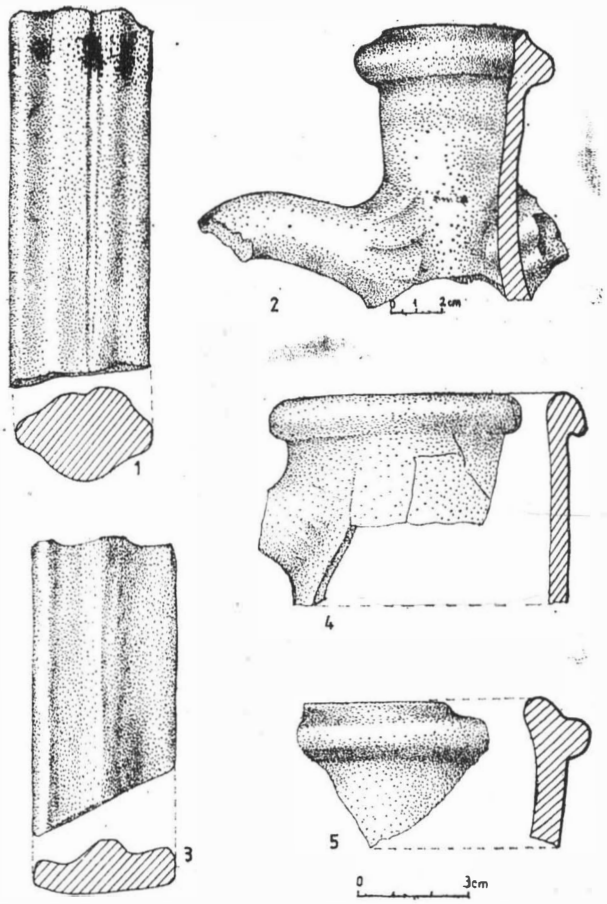

Fig. 24. Fragmente de amfore grecești și romane din așezarea dacică.

[45] Inițiatorul acestor cercetări, C. Matasă, a antrenat în această acțiune pe prof. I. Andrieșescu, care a investigat așezările de la Cozla, Bîtca-Doamnei și Văleni-Bolovoaia și pe prof. Radu Vulpe, care în anul 1935 a făcut prima săpătură sistematică în satul Calu, la sud de Piatra Neamț (Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 3 și urm.). Toate celelalte investigații au fost menționate de C. Matasă în volumul, *Cercetări din preistoria județului Neamț*, BCMI, 97, 1938.

[46] A. Nițu, I. Zamoșteanu, M. Zamoșteanu, Materiale, 6, 1959, p. 371.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

și relativ mai puține în centru și nord. În acest context o însemnătate deosebită se cuvine să acordăm în cadrul grupului Poienești—Lukașevka, componentei autohtone, reprezentată prin ceramică și unele obiecte specifice care în anii din urmă a beneficiat de o atenție deosebită.

Procedîndu-se la o analiză judicioasă a descoperirilor din acest spațiu s-a observat că civilizația geto-dacică n-a cunoscut o întrerupere în evoluția sa în timpul intervenției bastarnice, fapt ce se ilustrează prin descoperirile din complexele autohtone și mai ales prin procentul de 50%—70% a elementelor locale în așezările din grupul Poienești—Lukașevka. În felul acesta s-a putut aprecia că civilizația geto-dacică din Moldova nu constituie doar un facies regional, caracterizat prin anumite particularități față de ansamblul civilizației dacice din restul teritoriului [47]. De asemenea, existența unor așezări getice în apropiere sau mai ales unele care suprapuneau pe acelea Poienești—Lukașevka arată că populația autohtonă și-a revenit repede din situația de dominare în care s-a aflat, că acel motiv care a determinat o inhibare de moment în dezvoltarea sa economică și socială a fost repede îndepărtat. Pe de altă parte, deși *davele* menționate în izvoare și identificate prin cercetările arheologice se aflau la sud de aria cu mai mult sau mai puține elemente germanice, ele au avut totuși un rol important în menținerea și revenirea după o perioadă de anonimat a așezărilor getice nefortificate din preajma unor centre tribale, ca cele de la Cotnari sau Bunești.

Dacă pînă la începutul secolului I î.e.n. pe teritoriul Moldovei, pe lîngă multe elemente comune spațiului carpato-danubian, mai existau și unele particularități regionale, începînd cu această perioadă se constituie definitiv un bloc etnic geto-dacic, reflectat printr-o unitate culturală de tip clasic. Așezările din această perioadă, atît cele fortificate, cît și cele deschise nu sînt deloc rare și la o cercetare atentă vom observa că ele acoperă și acele spații goale din perioada post-bastarnă, de care s-a vorbit adesea.

S-au identificat în centrul și nordul Moldovei, în total 85 puncte în 53 localități, dintre care 22 în județul Botoșani, circa 30 în județul Iași și cîte 10—15 în județele Vaslui, Bacău, Neamț și mai puține în județul Suceava [48]. Dintre acestea cea mai frecventă este așezarea deschisă, adăpostită pe pante line între zone păduroase și cursul unor rîuri, sau pe terasele deschise din jurul incintelor fortificate.

Dintre așezările întărite din regiunea est-carpatică un deosebit interes îl prezintă atît cele cu caracter militar, ca la Bîtca Doamnei și Cozla-Piatra Neamț sau Calu, Tisești și altele, unele fortificate cu ziduri de piatră și palisade sau cu val de pămînt, palisadă și șanț, ca la Barboși—Tirighina lîngă Galați [49], cît și așezările mari, protourbane, intens locuite, cu rol în viața economică, politică și religioasă a unor comunități geto-dacice ca acelea de la Poiana [50], Răcătău [51] și Brad [52], care se remarcă prin intensitate mare de locuire, începînd din secolul al IV-lea î.e.n. continuată fără întrerupere pînă în secolul al II-lea e.n.

În ceea ce privește așezările deschise, din aceeași perioadă, obiectivul de la Borniș, județul Neamț, se numără printre acele descoperiri în care se poate observa foarte clar stratigrafic, nivelul geto-dacic clasic suprapus peste cel Poienești—Lukașevka. O situație similară trebuie să fi existat și la Girov [53], Bîrgăuani [54], Viișoara [55], Vlădiceni [56] și altele din județul Neamț, unde prin cercetările efectuate mai mult la suprafața solului s-au recoltat materiale arheologice din amîndouă astfel de așezări.

În afară de nivelul dacic cercetat în așezarea de la Borniș, prin care se relevă o ocupare imediată de către localnici a așezărilor în care au fost bastarni, mai există și alte așezări asemănătoare situate în bazinul Bahluiului, Cîmpia Jijiei Superioare, Podișul Moldovei Centrale, Depresiunea Huși—Elan—Horincea, Subcarpați și Cîmpia Siretului. O densitate mai mare s-a remarcat în sectorul „Coasta Iașului" din bazinul Bahluiului, în marginea estică a Podișului Moldovei, în regiuni locuite mai mult sau mai puțin intens și în perioada anterioară. O concentrare mai mare s-a observat în

[47] M. Babeș, *Moldova centrală și de nord în secolele II—I î.e.n.* București, 1978, Rezumatul tezei de doctorat, p. 10.

[48] Cf. nota 2.

[49] Silviu Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (Sec. II î.e.n.—III e.n.)* Iași, 1981, p. 38.

[50] Radu Vulpe, studiile citate la nota 34.

[51] Vezi nota 35.

[52] Articolele citate la nota 36.

[53] Informații de la V. Mihăilescu-Bîrliba. Material inedit.

[54] Informații de la V. Mihăilescu-Bîrliba. Periegheză făcută și de subsemnata în anul 1980.

[55] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *op. cit.*, p. 370; Bucur Mitrea, SCN, 2, 1958, p. 27.

[56] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *op. cit.*, p. 226.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

zona sub-carpatică, dintre care unele cu caracter oppidan cum sînt acelea menționate de la Cozla și Bîtca Doamnei—Piatra Neamț.

Sperăm că prin cercetările viitoare nu vor înceta să fie descoperite noi puncte care să dovedească concret că după alungarea bastarnilor, centrul și nordul Moldovei n-au rămas nelocuite, că intervalul pînă la închegarea așezărilor daco-carpice din secolele II și III e.n. intens cercetate în ultimii ani a fost populat cu același neam, redresat în urma impactului cu primii migratori germani.

Découvertes d'époque la Tène dans la zone de Neamț

RÉSUMÉ

L'auteur passe brièvement en revue les principales découvertes d'époque La Tène de la zone de Neamț, connus par des recherches anciennes et récentes, en insistant sur les résultats des fouilles archéologiques effectuées à Borniș, com. de Dragomirești, lieu-dit „Mîlești", en 1979—1980.

Les fouilles de cette station ont mis en évidence une superposition immediate d'un établissement dace d'époque classique par-dessus un établissement appartenant au groupe culturel Poienești—Lukaševka. Les matériaux découverts sont des plus significatifs pour illustrer la continuité des éléments traditionnels géto-daces. De ce point de vue-là, dans le département de Neamț, plusieurs objectifs relativement groupés montrent l'existence, au IIe siècle et surtout au Ier av.n.è., d'un noyau puissant de civilisation dace.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Plan des fouilles de Borniș, com. de Dragomirești, lieu-dit Milești, des années 1979—1980.
Fig. 2. Fond de cabane et four mis au jour en 1979—1980; 1 profil nonfouillé; 2 pierres; 3 fragments céramiques; marge en terre cuite; 5 contour de la fosse; 6 brulures et cendre.
Fig. 3. Fragments céramiques travaillés à la main de la maison 1.
Fig. 4. Céramique travaillée à la main, d'une pâte poreuse, du site géto-dace.
Fig. 5. Céramique travaillée à la main en pâte fine.
Fig. 6. Céramique travaillée à la main en pâte poreuse.
Fig. 7. Céramique poreuse à décor, de la strate La Tène II.
Fig. 8. Céramique travaillée à la main en pâte poreuse.
Fig. 9. Fusaïoles, cuillère d'argile et vase-creuset des abords de la maison 1.
Fig. 10. Céramique travaillée à la main en pâte fine et poreuse de la maison 1.
Fig. 11. Céramique bastarne de la strate La Tène II.
Fig. 12. Fragments d'amphore rhodienne avec inscription, de la maison 1.
Fig. 13. Fragments céramiques travaillées à la main en pâte poreuse de l'établissement dace.
Fig. 14. Céramique décorée travaillée à la main, de l'établissement dace.
Fig. 15. Céramique dace travaillée à la main.
Fig. 16. Tasses daces en pâte poreuse.
Fig. 17. Céramique travaillée à la main à décor imprimé.
Fig. 18. Céramique dace travaillée à la main avec décor en relief.
Fig. 19. Céramique dace tournée, à la pâte couleur cendre.
Fig. 20—22. Céramique dace de couleur cendre, travaillée au tour.
Fig. 23. Jatte tournée en pâte cendre.
Fig. 24. Fragments d'amphores grecques et romaines du site dace.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Observations sur certaines pratiques rituelles constatées dans l'établissement géto-dace de Cătunu (dép. de Dîmbovița)*

CORNELIA STOICA

Les recherches entreprises, en 1970—1971, dans l'établissement géto-dace du IIe et du Ier siècles av.n.è. situé à Cătunu (com. de Cornești, dép. de Dîmbovița), au lieu-dit „La Viișoara", dans deux ensembles cultuels, nous ont fourni des témoignages sur la pratique par les tribus géto-daces de certaines coutumes en rapport avec leurs croyances religieuses et nous ont permis de faire des observations à ce sujet. Il s'agit de deux dépôts rituels de chevaux datant de la période susmentionnée.

La station archéologique de Cătunu est située sur le cours moyen de la Ialomița, sur l'une des terrasses de la rivière, dans la région d'interférence de la zone de collines de Munténie et de la plaine de Vlăsia.

L'ensemble n° 1 comprenait des parties d'un squelette de cheval, à savoir le crâne conservé partiellement (rien que le maxillaire inférieur) parmi les os des membres. Les ossements étaient friables, les dents indiquaient la présence d'un individu jeune. L'ensemble ne renfermait aucun autre mobilier. Il a été découvert à la périphérie de l'établissement (S.I, carreau 29), à 0,31 m de profondeur par rapport au niveau actuel du sol (fig. 1).

L'ensemble n° 2, correspondant à la fosse n° 19, en forme de cloche, au diamètre d'environ 1 m à sa partie supérieure et de 1,50 m au fond, renfermait le squelette d'un cheval déposé à —1,15 m du niveau supérieur de la fosse (—0,26 m). Le fond de la fosse se trouvait à —1,62 m

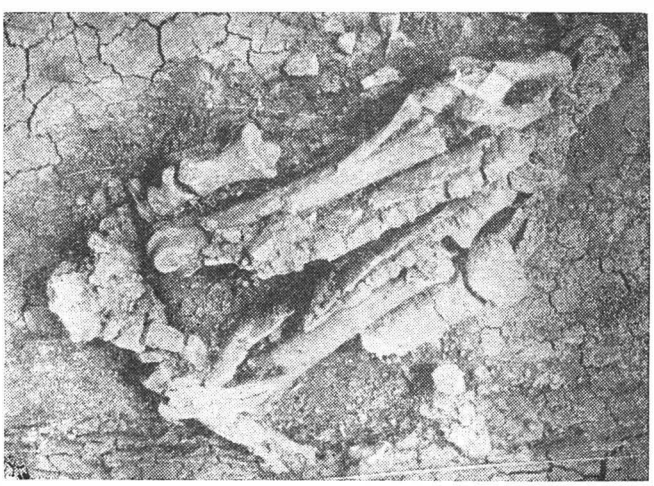

Fig. 1. Cătunu, l'ensemble n° 1. Le crâne se trouve entre les os des membres.

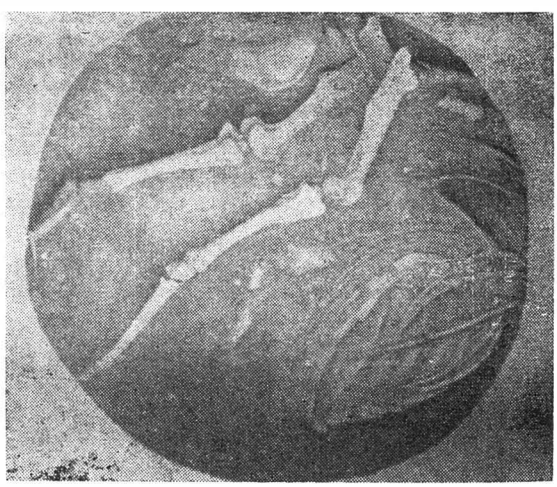

Fig. 2. Cătunu, l'ensemble n° 2. Le squelette du cheval déposé dans la fosse n° 19.

* Communication faite à la session scientifique annuelle du Musée de l'Union, Alba Iulia, en décembre 1979.

THRACO-DACICA, t. V, nr. 1—2, București, 1984, p. 138—144

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

par rapport au niveau actuel du sol. Le squelette, couché sur le côté droit, avait le crâne orienté vers l'est, la colonne vertébrale pliée suivant le contour de la fosse, les membres antérieurs étendus, les membres postérieurs repliés sous les membres antérieurs (fig. 2). Dans la fosse, sous le squelette du cheval, étaient déposés une coupe hémisphérique sans décor, tournée, de couleur brun-roux ; une cruche en pâte grise fine, à l'anse partant directement de l'embouchure, tournée ; des fragments céramiques provenant de jarres ; deux fragments de cassolettes ; des fragments d'écuelles, les unes tournées, les autres faites à la main ; enfin, des morceaux d'enduit d'un âtre (fig. 3, 5). Dans la terre de remblai, jusqu'au niveau auquel se trouvait le squelette de cheval, c'est-à-dire entre —0,26 m et 1,41 m, sont apparus deux alênes en os à la pointe brisée et de nombreux fragments céramiques de vases faits à la main ou tournés (fig. 4). La céramique tournée prédomine, notamment celle fine, de couleur grise. Le matériel céramique n'a pu être reconstitué.

L'absence de tout mobilier dans le premier ensemble et celle de tout élément de datation sûr dans le second nous ont obligé de dater les deux découvertes en fonction de la chronologie générale établie pour l'établissement géto-dace de Cătunu, c'est-à-dire des IIe — Ier siècles av.n.è. Cette détermination chronologique est d'ailleurs confirmée par les rapprochements auxquels donne lieu la céramique récoltée dans l'ensemble cultuel n° 2 [1].

Les ouvrages de spécialité ne nous offrent que deux découvertes semblables à l'ensemble n° 1 de Cătunu, à Zimnicea et à Andolina. A Zimnicea (dép. de Teleorman), dans la nécropole géto-dace, on a relevé des enterrements partiels de chevaux, comprenant le crâne et les os des membres antérieurs (le crâne d'un cheval situé entre les os longs des jambes et, dans deux cas, un crâne situé dans le prolongement des os longs) [2]. Etant donné que l'un de ces enterrements partiels de chevaux se trouvait dans le secteur C 14, qui ne comprenait que des tombes du IIe siècle av.n.è., tandis que les deux autres étaient situés dans une zone aux tombes datant du IVe siècle av.n.è. au Ier siècle av.n.è., les enterrements partiels de chevaux ont été assignés à la dernière période de fonctionnement de la nécropole. Mentionnons que, dans la nécropole de Zimnicea, on a signalé aussi des tombes de chevaux renfermant le squelette entier de l'animal, mais dans un cas aussi bien que dans l'autre ces enterrements sont dépourvus de tout rapport avec les tombes d'incinération, étant distribués au hasard entre celles-ci [3]. Un ensemble similaire, renfermant des fragments de jambes et un crâne de cheval datant du Latène tardif, a été fouillé à Andolina (dép. de Ialomiţa) [4].

Des sépultures indépendantes de chevaux sont attestées, pour une période antérieure à celle en question ici, à savoir pour les VIe—Ve siècles av.n.é., dans le bassin de la Tisa et le sud de la Slovaquie, dans des nécropoles attribuées à l'aspect culturel Szentes—Vekerzug—Chotin [5]. Selon ces pratiques, les squelettes entiers de chevaux étaient déposés à côté de pièces du mobilier funéraire, consistant surtout en pièces du harnais ou seulement en mors.

La pratique de l'enterrement de certaines parties seulement du squelette du cheval, sans autre mobilier, comme il a été mentionné ci-dessus pour les sites de Cătunu, Zimnicea et Andolina, n'a été attesté jusqu'à présent, sur le territoire de la Roumanie, que dans la zone du Danube et dans la zone de contact entre la Plaine munténienne et la zone des collines sous-carpatiques, et cela seulement pour une certaine période, à savoir le IIe siècle av.n.è. et peut-être la première moitié du siècle suivant. Cette pratique qui derive du rituel, consistant dans le dépôt, à côté du mort, de certaines parties de l'animal sacrifié („pars pro toto"), à titre d'offrande, pourrait représenter la survivance de traditions antérieures, relevées chez les Géto—Daces au IVe siècle av.n.è. et même plus

[1] Des bols hémisphériques, sans décor, tournés en une pâte fine jaunâtre ou brune, représentant des imitations gètes de modèles hellénistiques, datant du IIe siècle av.n.è. — milieu du Ier siècle av.n.è., semblables à l'exemplaire trouvé dans la fosse n° 19 de l'établissement géto-dace de Cătunu, ont été signalés dans les sites géto-daces de : *Piscu Crăsani* (dép. de Ialomiţa) — I. Andrieşescu, ARMSI, 3, 1924, fig. 168—170 et I. Franga, ArhMold, 5, 1967, fig. 12/5 ; *Vlădiceasca* — G. Trohani, CercetArh, 2, 1976, p. 112, fig. 18/4 ; *Orbeasca de Sus* — E. Moscalu, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 33, fig. 4/4 ; *Popeşti* — A. Vulpe, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 20, fig. 8/8 ; *Bucarest-Bragadiru* — M. Turcu, *Geto-Dacii din Cimpia Munteniei* (Les Géto-Daces de la Plaine munténienne), Bucarest, 1979, p. 210, pl. XXXI, 1—3 ; *Conţeşti-„Lacul lui Bircă"* — A. Vulpe et Eugenia Popescu, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 218, fig. 3/2 ; *Geoagiu* — I. H. Crişan, *Ceramica geto-dacilor*, Bucureşti, 1969, pl. 65/2 ; I. Glodariu, *Relaţii comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană* (Les relations commerciales de la Dacie avec le monde hellénistique et romain), Cluj, 1976, p. 145-146.

[2] A. D. Alexandrescu, Dacia, N.S., 25, 1980, p. 55 et note 154.

[3] *Ibidem*.

[4] M. Irimia, Pontica, 9, 1976, p. 41, note 22.

[5] M. Párducz, ActaArhHung, 1—3, 1952, p. 143 sqq ; M. Dušek, ArhMold, 2—3, 1962, p. 289—291 ; pour l'attribution ethnique de cet aspect culturel, voir également I. H. Crişan, ArhMold, 6, 1969, p. 91—110.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

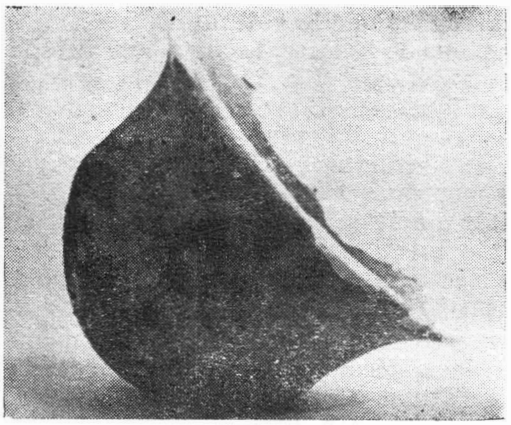

Fig. 3. Cătunu, coupe hémisphérique sans décor trouvée sous le squelette du cheval dans la fosse n° 19.

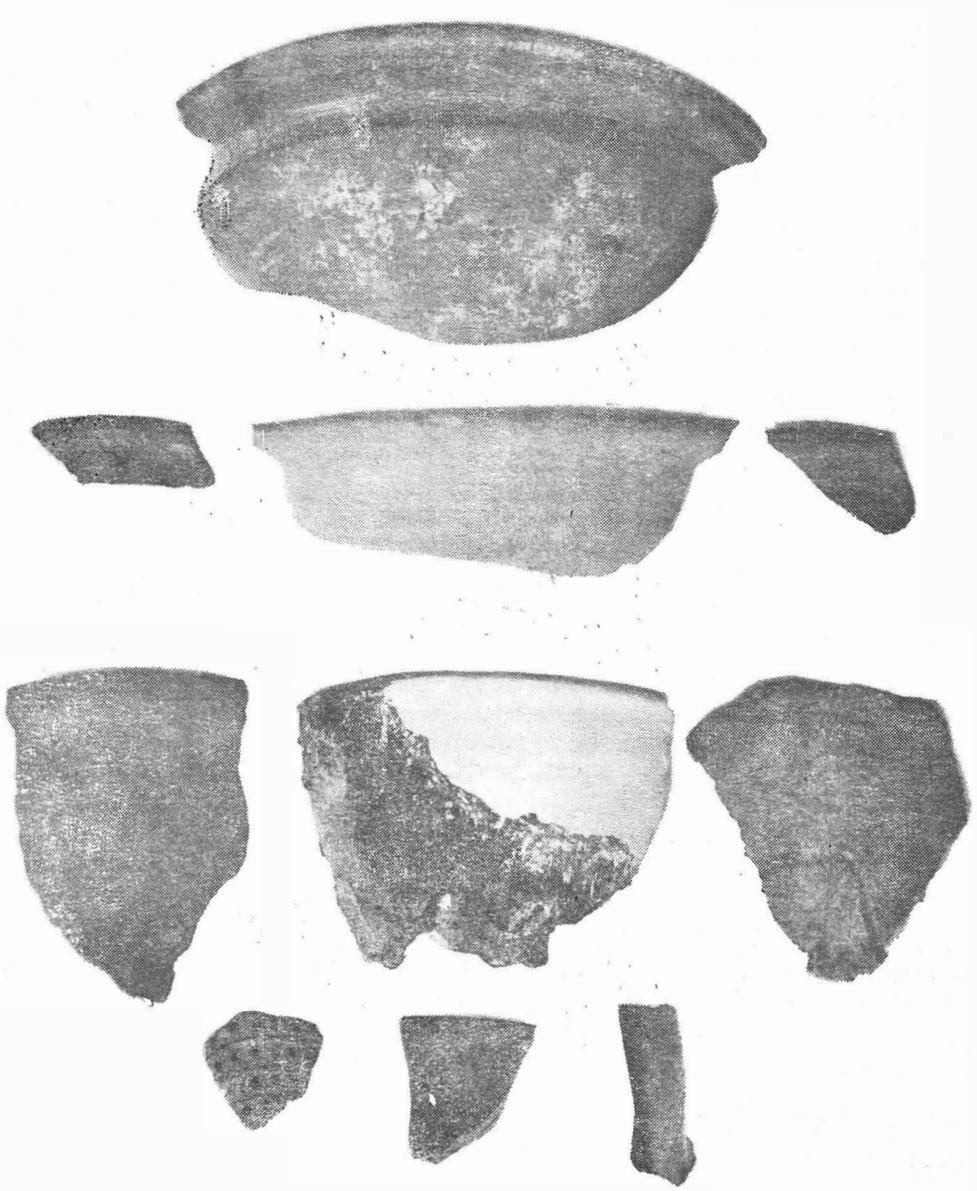

Fig. 4. Cătunu, fosse n° 19, située à — 0,26—1,62 m. Fragments céramiques géto-daces de vases tournés et de vases modelés à la main.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

tôt. Parmi le mobilier des tombes tumulaires géto-daces de Topraisar (dép. de Constanța) [6], datant dumilieu du IVe siècle av.n.è., et de Peretu (dép. de Teleorman), datant de 375—340 av.n.è. [7], on a trouvé des parties de squelettes de chevaux (le crâne et les jambes), déposées à titre d'offrande. A Histria (dép. de Constanța) [8], dans la zone de la nécropole tumulaire, quatre des tumulus fouillés, datant des VIe — Ve siècles av.n.è., renfermaient, à l'intérieur et sur le bord du fossé circulaire, des crânes et des membres sectionnés provenant de plusieurs squelettes de chevaux.

La première attestation du dépôt, à titre d'offrande, de certaines parties du corps du cheval, connue sur le territoire de la Roumanie est constituée par la tombe tumulaire thrace de Meri (dép. de Teleorman), datant du Ha. A [9], mais dans ce cas le dépôt était mixte, les ossements de chevaux étant associés à ceux provenant d'autres animaux.

Bien qu'ils ne présentent pas des similitudes parfaites avec les cas rencontrés dans les stations géto-daces de Cătunu, Zimnicea et Andolina, caractérisés par des enterrements rituels de certaines

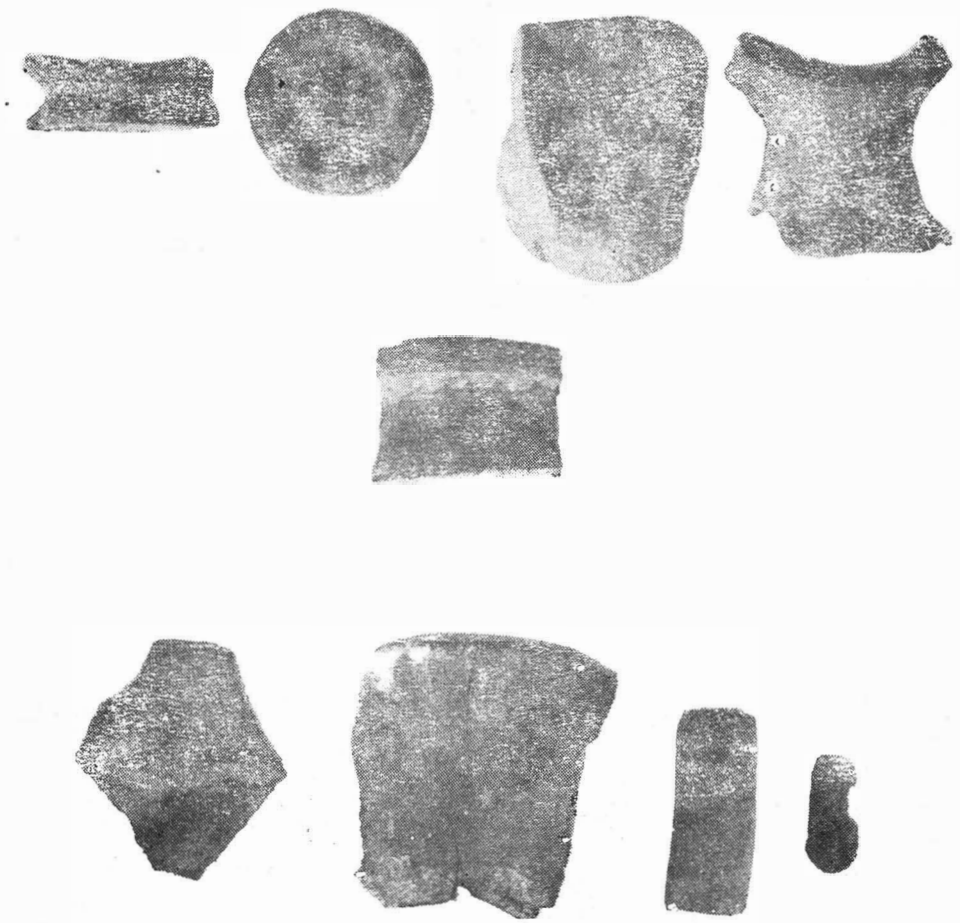

Fig. 5. Cătunu, fosse n° 19. Fragments céramiques trouvés sous le squelette du cheval, provenant de vases tournés et de vases modelés à la main.

[6] M. Irimia, *op. cit.*, p. 37—54. Les os de chevaux découverts représentent des mandibules et des fragments de membres ayant appartenu à deux individus et avaient été déposés, à titre d'offrande, dans le fossé circulaire du tumulus, à côté de 9 amphores du type Heraclea Pontica, d'un fragment de vase grec à figures rouges et de quelques fragments de vases modelés à la main.

[7] E. Moscalu, Thraco-Dacica, 2, 1981, p. 28, note 39. Mentionnons également la tombe princière d'Agighiol (première moitié du IVe siècle av.n.è.), où les trois chevaux sacrifiés ont été enterrés dans le même tumulus, mais dans une pièce complètement isolée des deux chambres funéraires renfermant des os humains. A la différence des tombes tumulaires de Topraisar et de Peretu, à Agighiol se sont des squelettes entiers de chevaux qui sont déposés, et non certaines parties seulement, v. D. Berciu, *Arta traco-getică* (L'art thraco-gète), Bucarest, 1969, p. 18 et p. 35, fig. 7.

[8] P. Alexandrescu, Histria, 2, 1966, p. 143—159.

[9] E. Moscalu, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 78; A. Bolomey, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 87.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

parties des squelettes de chevaux, mentionnons les mobiliers funéraires des ensemblres rituels géto-daces de Chirnogi (dép. de Călăraşi) [10] et de Conteşti—„Lacul lui Bîrcă" (dép. d'Argeş) [11], où sont apparues, à titre d'offrande, certaines parties seulement des animaux sacrifiés (le crâne et des portions des membres). A Chirnogi, à proximité d'un Infans I inhumé découvert dans l'habitation 13, dans le premier niveau d'habitat (fin du IIIe siècle-milieu du IIe siècle av.n.è.), on a trouvé, associés à quelques tessons céramiques, un crâne et des parties des membres provenant de deux espèces d'animaux — „Ovis arie" et „Bos taurus" —, d'individus jeunes, certainement en rapport avec un rituel pratiqué à l'occasion des enterrements. L'analyse ostéologique des ossements découverts dans l'ensemble funéraire de Conţeşti—„Lacul lui Bîrcă" [12] a montré que seules certaines parties du corps des animaux, de préférence les membres, étaient déposées sur le bûcher et utilisées pour le banquet funéraire. Tous les fragments d'ossements calcinés découverts représensentaient des diaphyses d'os longs provenant d'ovi-caprins, de bovins et de chevaux, sans qu'il soit possible d'établir de manière précise la part de chaque espèce. En s'appuyant sur le mobilier funéraire, qui est de l'époque géto-dace classique, ainsi que sur une drachme d'argent du type Dyrrhachium à la légende du magistrat Meniskos Philotas [13], on a pu dater l'ensemble funéraire tiruel de la période IIe siècle av.n.è.-première moitié du Ier siècle av.n.è.

Le dépôt de squelettes de chevaux dans des fosses creusées dans ce but, dans le cadre des établissements géto-daces — comme c'est le cas de l'ensemble n° 2 de l'établissement de Cătunu — est attesté en Roumanie durant la période couvrant la seconde moitié du IIIe siècle av.n.è. et les deux siècles suivants, par les découvertes archéologiques faites dans la zone du Danube et celle située au pied des collines de Munténie, ainsi que dans les sites géto-daces de Transylvanie. Pour la zone du Danube, mentionnons les stations de Vlădiceasca (dép. de Călăraşi) [14], où la fosse n° 3 renfermait des fragments du squelette d'un cheval (seconde moitié du IIIe siècle av.n.è.) ; de Cătălui—Căscioarele (dép. de Călăraşi), fosse n° 2, en forme de cloche (IIe siècle av.n.è.) [15], au fond de laquelle était déposé un crâne de cheval ; de Zimnicea (dép. de Teleorman) [16], où une fosse du IIe siècle av.n.è. renfermait les squelettes complets de deux chevaux.

En Transylvanie, on rencontre des cas similaires dans l'établissement géto-dace de Şura Mică (dép. de Sibiu) [17], datant des IIe—Ier siècles av.n.è., où l'on a trouvé dans une fosse ménagère le squelette complet d'un poulain, et à Someşeni (dép. de Cluj) [18], datant du Ier siècle av.n.è. — Ier siècle de n.è., où dans une fosse à profil spécial creusée sous le niveau du plancher d'une habitation on a trouvé les restes d'un squelette de cheval en position recroquevillée. A l'exception du mobilier trouvé dans la terre de remplissage habituelle de la fosse ménagère de Şura Mică, les fosses mentionnées ne renfermaient aucun autre mobilier funéraire en dehors des ossements de chevaux ; la datation a été établie sur la base de la détermination chronologique des établissements respectifs.

[10] G. Trohani, CercetArh, 1, 1975, p. 132. Des dents de cheval et des restes de crânes, déposés à titre d'offrande, ont été trouvés également dans certaines tombes de la nécropole d'incinération d'Ocniţa (dép. de Vîlcea), v. D. Berciu, *Buridava dacică*, I, Bucarest, 1981, p. 121.

[11] A. Vulpe et Eugenia Popescu, *op. cit.*, p. 217—226. L'ensemble à rituel funéraire se présente sous la forme d'une tache cendreuse mesurant 13,5 m (le grand diamètre) × 8,5 m (le petit diamètre). Le matériel archéologique récolté se composait d'ossements calcinés provenant de différentes espèces d'animaux (plus de 3000), de fragments céramiques présentant des traces de brûlure secondaire, diverses pièces métalliques et une monnaie d'argent. Suivant l'opinion des auteurs des fouilles, il s'agirait d'un lieu de culte où l'on officiait un certain rituel ayant à sa base le sacrifice d'animaux offert à une divinité inconnue à l'heure actuelle. Ce rituel offre de nombreux points d'analogie avec le rituel funéraire pratiqué pour les enterrements humains par les Géto-Daces de la zone sous-carpatique aux VIe—IIIe siècles av.n.è.

[12] D. Nicolăescu-Plopşor, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 227—230.

[13] Le mobilier consiste en fragments provenant de vases tournés : un pythos de dimensions moyennes, une amphore à anse bifide de production locale, un bol sans décor ; en fragments de vases faits à la main : un vase-bocal à cordon alvéolaire, une écuelle en céramique noire polie ; en divers objets en bronze et en fer : fibules, couteaux, pointes de flèches ; en fragments d'un bracelet et une perle en pâte de verre.

[14] G. Trohani, CercetArh. 2, 1976, p. 103 ; V. E. Ionescu. CercetArh, 2, 1976, p. 144.

[15] G. Trohani, CercetArh, 3, 1979, p. 268. La fosse se dessine entre — 0,75 m et — 1,35 m sous le niveau actuel du sol ; le crâne de cheval a été trouvé à — 1,10 m. La terre de remplissage de la fosse renfermait des traces de charbon. La fouille a été partielle, de sorte que l'on ne peut savoir s'il y avait encore d'autres parties du squelette de cheval.

[16] Les recherches ont été menées par Alexandrina D. Alexandrescu, à laquelle nous adressons à nouveau, à cette occasion, nos remerciements.

[17] I. Glodariu, Th. Nägler, M. Rill, E. Iaroslavschi, Materiale, Tulcea, 1983, p. 242.

[18] Informations fournies par Ioan Mitrofan, du Musée de la Transylvanie (Cluj-Napoca), que nous remercions à cette occasion.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Les deux ensembles découverts à Cătunu ont un caractère rituel (enterrements et dépôts rituels), en liaison avec certaines pratiques cultuelles ou à caractère magique dont le sens précis ne peut encore être déchiffré à l'heure actuelle.

L'enterrement de certaines parties du squelette du cheval, sans autre objet de mobilier funéraire, pourrait représenter une continuation simplifiée d'un rituel funéraire plus ancien, à savoir le dépôt à côté du mort (inhumé ou incinéré) de certaines parties des animaux sacrifiés à l'occasion du banquet funèbre, ou bien des tombes symboliques ne renfermant pas les ou du mort. Ces hypothèses semblent être confirmées, dans une certaine mesure, pour les découvertes de Zimnicea et d'Andolina, où les enterrements partiels de chevaux sont compris dans l'aire des nécropoles.

La pratique consistant dans le dépôt, à titre d'offrande, à côté du mort, de chevaux ou de certaines parties de leur squelette est attestée dans le bassin égéen-anatolien, à Salamine, dans l'île de Chypre [19] (fin du VIIIe siècle av.n.è. — début du VIe siècle av.n.è.), en Thessalie[20] (la tombe à tholos de Marmariani (première moitié du Ier millénaire av.n.è.), en Macédoine et en Thrace, dans le milieu thraco-illyrien [21] : à Iankovo, Kurt Kale Mezek, Mal Tepe Mezek, Kazanlek, Kirklareli, Vratsa, Kalojanvo [22] (sites datant du IVe siècle av.n.è.), ainsi que chez les populations scythes de la zone nord-pontique [23] (Ve siècle av.n.è.). L'apparition de cette pratique chez les Géto-Daces pourrait être due à des influences méridionales[24], à des réminiscences mycéniennes d'éléments rituels transmis par l'intermédiaire du monde thraco-illyrien, qui les aura hérités à son tour de Thessalie et du bassin égéen. Parmi les plus anciennes tombes à dromos renfermant des dépôts de sqelettes de chevaux mentionnons celles datant du VIIIe et du VIIe siècles av.n.è. d'Argos, de Marathon et de Nauplie, dans la Grèce continentale [25].

Des dépôts partiels de chevaux ont été signalés également dans le mobilier funéraire de certaines tombes des nécropoles de Märtonfalva (tombe n° 145) [26] et de Tapioszee (tombe n° 162)[27], dans l'aire de la culture Szentes—Vekerzug—Chotin (VIe—Ve siècle av.n.è.).

Mentionnons encore que les premières tombes de chevaux indépendantes apparaissent dans l'aire de la culture Szentes—Vekerzug—Chotin, aux VIe—Ve siècles av.n.è., dans un milieu qui, outre une puissante thracisation due à la pénétration des Thraces septentrionaux dès la fin de l'âge du bronze et le commencement du Hallstatt, subit également la pénétration d'éléments scythes venus de la région Kiev—Poltava autour de l'an 500 av.n.è. [28].

Le problème qui se pose est de délimiter dans quelle mesure les tombes indépendantes de chevaux ou les dépôts partiels de chevaux trouvés dans le mobilier de certaines tombes, découvertes dans l'aire de cette culture, peuvent être attribués à la population thrace autochtone qui cohabitait avec les Scythes et conservait ses anciennes coutumes, ou appartiennent au premier groupe de Scythes établi entre la Tisa et le Danube [29]. Précisions que dans les zones scythes des steppes de la Mer Noire on ne rencontre pas de tombes de chevaux indépendantes semblables à celles de la culture Szentes—Vekerzug—Chotin : dans les kourgans, les chefs scythes étaient toujours enterrés avec les chevaux sacrifiés [30].

Pour conclure, nous estimons que la pratique des enterrements partiels de chevaux, sans autre mobilier funéraire (Cătunu, Zimnicea, Andolina), ainsi que les tombes de chevaux au squelette entier (Zimnicea), pourraient représenter une influence de rituels funéraires pratiqués dans le milieu thrace, greffés sur des traditions locales géto-daces.

L'apparition des enterrements de chevaux, la prépondérance ou l'exclusivité du cheval parmi les animaux sacrifiés à l'occasion du banquet funèbre et son dépôt, à titre d'offrande, dans les tombes tumulaires d'Agighiol, de Topraisar et de Peretu, ainsi que le groupage de ces trouvailles dans un certain espace géographiques, pourraient s'expliquer par l'importance que les Gètes de la Dobroudja et de la Plaine munténienne accordaient à la cavalerie dans leurs formations de combat, le cheval étant considéré par quex comme un élément auxiliaire précieux dans la bataille. Vasile Pârvan souli-

[19] P. Alexandrescu, StCl, 12, 1970, p. 156—157.
[20] *Ibidem*, p. 158.
[21] *Ibidem*, p. 159.
[22] M. Čičikova, IzvestijaSofia, 31, 1969, p. 69—90; P. Alexandrescu, *op. cit.*
[23] V. A. Ilinskaia, *Skifi dneprovsko Lesostepnogo Levobereja (Kourgani Posoulia)*, Kiev, 1968, p. 28—29, fig. 16; il s'agit du kourgan n° 3, où l'on a trouvé des parties du squelette d'un cheval (le crâne placé dans le prolongement des os longs). La tombe date du Ve siècle av.n.è.
[24] E. Moscalu, Thraco-Dacica, 2, 1981, p. 28—29.
[25] P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 157.
[26] M. Párducz, *op. cit.*, p. 152—153.
[27] Idem, ActaArhHung, 18, 1966, p. 51, pl. XXXIV/2.
[28] I. H. Crişan, *op. cit.*
[29] M. Párducz, ActaArhHung, 1—3, 1952, p. 156—157.
[30] M. Dušek, *op. cit.*, p. 291.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

gnait que les Gètes danubiens étaient des „cavaliers émérites", alors que les Daces carpatiques étaient „presque exclusivement fantassins" [31].

Les sources antiques confirment l'existence de puissants détachements de soldats de cavalerie dans les formations de combat gètes. Ainsi, Thucydide, dans la seconde moitié du Ve siècle av.n.è., spécifie que „les Gètes... sont tous des arches à cheval" [32]; Flavius Arrien, parlant de l'expédition d'Alexandre le Grand au Bas-Danube, mentionne les plus de 4000 càvaliers gètes [33]; Ovide, enfin, évoque avec terreur la rapide cavalerie des Gètes transdanubiens [34].

L'importance accordée par les tribus gètes, comme formation de combat, à la cavalerie ressort aussi de la transposition dans la sculpture autochtone, gète, du motif du cavalier. Les statuettes anthropomorphes trouvées dans la fosse n° 22 de la *dava* de Cîrlomăneşti (dép. de Buzău), datant du milieu du Ier siècle av.n.è., sont des statuettes équestres [35]. Au même endroit, on a trouvé également 4 fragments attribués à des représentations de chevaux, probablement en liaison avec les statuettes anthropomorphes mentionnées [36].

Le caractère rituel du second ensemble fouillé à Cătunu ressort autant de la position dans laquelle le squelette de cheval avait été placé (les os posés soigneusement et nos pas jetés au hasard) que du dépôt intentionnel dans la fosse de matériaux tels que la coupe hémisphérique, sans décor, tournée [37].

Le fait que les fosses renfermant des squelettes de chevaux (Cătunu, Zimnicea, Şura Mică, Cluj—Someşeni) ou des parties de squelette (Cătălui—Căscioarele, Vlădicească) se trouvent toujours dans l'emplacement de l'établissement, intercalées parmi les habitations et les fosses ménagères (où l'on trouve des os d'animaux jetés au hasard), ou sous le plancher des habitations (Cluj—Someşeni), ainsi que les soin avec lequel ces fosses sont creusées, même lorsqu'elles ne renferment point d'autre mobilier que les os de chevaux (Chirnogi, Cătălui—Căscioarele, Vlădicească, Cluj—Someşeni), leur confèrent un caractère rituel, qui pourrait être l'effet de la diffusion de certaines superstitions ou croyances magiques en rapport avec la signification du cheval dans le monde géto-dace.

On ne saurait, dans le stade actuel des recherches, expliquer toutes les significantions attachées à la pratique de ces rituels et à ces superstitions. Les recherches à venir, à côté de la publication de tous les résultats obtenus dans ce domaine, pourront fournir des données nouvelles à cet égard.

[31] V. Pârvan, *Getica*, Bucarest, 1982, p. 90—91.
[32] Thucydide, II, 96, 1.
[33] Flavius Arrien, I, 3, 5.
[34] Ovide, *Tristia*, III, 10, 55.
[35] M. Babeş, SCIVA, 28, 1977, 3, p. 336—337.
[36] *Ibidem*.
[37] On trouve une situation similaire dans l'ensemble rituel funéraire de Conţeşti-„Lacul lui Bîrcă", où à côté des ossements des animaux incinérés il y avait un bol sans décor et des fragments de jarres, v. A. Vulpe et Eugenia Popescu, *op. cit.*, p. 218, fig. 3/2 et 3/1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Observations sur les chevaux enterrés rituellement dans l'établissement de Cătunu

SERGIU HAIMOVICI

Les recherches entreprises par Cornelia Stoica dans l'établissement gétique des II—I^e siècles av.n.è. de Cătunu (commune de Cornești, département de Dîmbovița), ont découvert les restes squelettiques de deux chevaux enterrés rituellement. Dans un article [1], l'auteur présente en détail cette découverte et trouve des analogies avec d'autres découvertes du territoire de notre pays, ainsi que des zones adjacentes. Si les données archéologiques abondent, en échange, peu des squelettes de ces chevaux sont interprétés. Dans un ouvrage récent, nous avons profondément étudié les squelettes des chevaux gétiques trouvés dans la nécropole de Zimnicea [2], et nous avons donné des renseignements non seulement sur certaines caractéristiques rituelles, mais surtout sur le caractère des chevaux gétiques. A cette occasion, nous avons aussi passé en revue tout ce qu'on connaissait jusqu'alors à propos de ces chevaux.

Les chevaux de Cătunu ont été découverts dans un établissement et non pas dans la nécropole. On a trouvé des restes de cheval dans le complexe 1 et nous avons noté ce cheval par 1. Un autre a été découvert dans le complexe 2 (fosse 19) et nous l'avons noté par 2.

Du cheval 1 on n'a déposé probablement dans la fosse que la tête et les extrémités des membres (seuls le méta — et l'acropode). On n'a presque rien conservé du crâne, sauf certaines dents jugales supérieures. On remarque la présence de la paire de P^2 (Wolfzähne) dont on sait que ce sont des dents petites, surnuméraires, représentant un atavisme. La mandibule a sûrement existé mais s'est cassée, de sorte que toutes les dents ont dû être fixées dans la cire. I_3 n'est pas totalement poussée et n'est pas encore arrivée au niveau des autres incisives, et P_4 au niveau des autres dents jugales, mais nullement érodée. L'exemplaire est donc un adulte d'approximativement 4 ans et demi ; l'absence des dents canines (nous ne croyons pas qu'elles se soient perdues) montre qu'il était de sexe femelle. Quant aux membres, il n'existe que l'extrémité antérieure gauche et les extrémités de la paire postérieure (le métatarse gauche s'est brisé et on n'a pas pu le compléter). La situation est la même que celle trouvée chez trois chevaux de Zimnicea (chevaux 3, 5, 10), sauf que ces trois chevaux ont toutes les quatre extrémités.

Le cheval 2 a été enterré entier, malheureusement certaines parties du squelette se sont plus ou moins brisées et on n'a pas toujours pu exécuter les mesurages adéquats. Le plus endommagé est le crâne, dont on n'a pu récupérer que les dents supérieures et que nous avons partiellement fixées dans la cire. Mais la mandibule est en état presque parfait. Selon les incisives inférieures et même supérieures, on apprécie un âge d'approximativement 8—9 ans ; les dents canines, relativement petites, nous montrent que l'individu était un mâle castré. Les vertèbres et les côtes se sont presque entièrement conservées, mais sont partiellement détruites, comme d'ailleurs les ceintures des membres. Celles-ci sont pourtant en parfait état et on a pu exécuter des mesurages et calculer les rapports intersegmentaires et la hauteur au garrot. Il faut mentionner que l'extrémité du

[1] Voir l'article de C. Stoica dans cette revue p. 138—144

[2] Haimovici, S., Dacia, N.S., 27, 1983, p. 79—107.

THRACO-DACICA, t. V, nr. 1—2, București, 1984, p. 145—149

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

membre antérieur gauche (le méta- et l'acropode) est absente, n'étant pas délibérement enterrée. Nous avons constaté la même chose à Zimnicea chez le cheval 8, mais il s'agissait là de l'extrémité du membre antérieur droit.

Les deux chevaux avaient, à l'enterrement, l'âge optimal d'exploitation économique. Aucun d'eux n'avait d'infirmité qui se reflète sur leurs os. Nous rappelons pourtant que chez le cheval 1 on a découvert les dents „de loup" (Wolfzähne). Selon Bökönyi, pour le rituel on sacrifiait d'habitude des chevaux réformés, vieux, infirmes et aux dents non-fonctionnelles, inutiles. Ils formaient les soi-disant chevaux chamaniques, chevaux magiques, dont on attendait qu'on obtînt, par le sacrifice, quelque chose de miraculeux [3]. Le cheval 1 de Cătunu a certainement été enterré rituellement, car on n'a déposé qu'une partie des restes de l'individu (analogie avec ceux de Zimnicea), et il avait en outre les dents „de loup". Quant au cheval 2, nous croyons qu'il s'agit aussi d'un enterrement rituel et non d'un individu mort pour une raison quelconque et jeté. On l'a déposé dans une fosse en forme de cloche (plus étroite à l'entrée), donc avec assez de difficulté, mais avec grand soin, de sorte qu'on n'a brisé initialement aucune formation osseuse ; d'ailleurs, pour placer l'individu blotti, on a dû ouvrir les articulations avec un outil tranchant, mais on l'a fait très attentivement, on n'a touché que les formations molles, les os sont restés intacts et n'ont eu aucune trace d'incision. L'absence de l'extrémité du membre antérieur gauche (analogie avec le cheval 8 de Zimnicea) plaide elle aussi pour une formalité rituelle.

Le cheval 1, ayant peu de restes et ceux-ci plus ou moins fragmentaires, ne peut pas nous donner trop de renseignements sur ses caractères raciaux. Selon la dentition jugale inférieure (fixée dans la cire), ayant une longueur d'approximativement 180 mm, nous pouvons dire qu'il ne présente pas de microdontie et donc supposer un crâne relativement grand. Le seul métacarpe existant a la longueur maximale de de 211, et celle latérale (K) de 202 mm, ce qui donne une hauteur calculée au garrot de 1295 mm ; le seul métatarse intact a la longueur maximale de 255 mm, et celle latérale (K.) de 246 mm, ce qui mène à une hauteur au garrot de 1311 mm. La taille moyenne calculée est de 130, 3 cm. Si l'on fait le rapport Mt./Mc., il sera de 120,85. L'indice de gracilité des métapodes, selon les échelles de Brauner, montre qu'ils seraient minces vers sous-moyens ; cela s'expliquerait éventuellement par le fait que l'individu est représenté par une jument. Considérant les échelles de Vitt, pour calculer la taille d'après les métapodes, elle se placerait entre 128—136 cm ; le cheval serait donc de dimension sous-moyenne, comme l'on constate aussi des calculs conformes aux coefficients de Kiesewalter (130,3 cm). Le cheval 1 s'encadrerait, selon nous, entre les chevaux gétiques ordinaires, éventuellement avec une certaine tendance à ceux „d'élite", vu que sa croissance n'était pas encore complètement terminée ; une partie des os longs pouvait encore avoir le disque diaphysaire ouvert, donc la hauter au garrot pouvait croître encore de quelques centimètres, ce qui suffirait pour une jument afin d'entrer dans le groupement „d'élite" ; on ne peut pas connaître la longueur des os stylo- et zeugopodes ; tout ce qu'on sait, c'est qu'ils sont proportionnellement plus longs chez les chevaux „d'élite", ce qui conduirait implicitement à une taille plus haute.

Le cheval 2, ayant un squelette presque complet, apporte plus de renseignements qui confirment clairement ceux que nous avons montrés dans l'étude faite sur le matériau ostéologique de Zimnicea à propos des caractéristiques des chevaux des Gètes.

Nous présenterons d'abord la dentition jugale. On constate assez évidemment la présence de la microdontie. Pour celle supérieure, la longueur est de 164 mm. Le protocône est aussi relativement court ; son indice varie pour P^4—M^3 entre 43,47 et 48,27. Pour cet indice il y a des différences non seulement d'une dent à l'autre, masi aussi pour la même dent d'une arcade à l'autre. A la mandibule, la longueur des dents jugales est de 165 mm ; les ailes du double noeud ne sont pas trop obliques par rapport à l'axe de la dent. La microdontie montrerait un crâne relativement petit.

Si l'on considère la longueur des segments des membres (antérieur et postérieur droits) et les rapports intersegmentaires, nous monterons dans le tableau ci-dessous quelques données intéressantes.

On sait que chez les chevaux le stylopode (l'humérus et le fémur) ainsi que le zeugopode (le radius et le tibia) sont toujours plus longs que le métapde (le métacarpe et le métatarse), mais que, pourtant, les proportions varient selon les races. On constate que chez le cheval 2 de Cătunu le stylopode et surtout le zeugopode (surtout le radius) sont proportionnellement plus longs que, d'habitude, par rapport au métapode ; de sorte que l'allongement des membres (le cheval 2 a des membres relativement longs) se fait surtout aux dépens de leur partie proximale (aux races actuelles

[3] Bökönyi, S., *History of domestic mammals in central and eastern Europe*, Budapest, 1974, p. 290—292.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

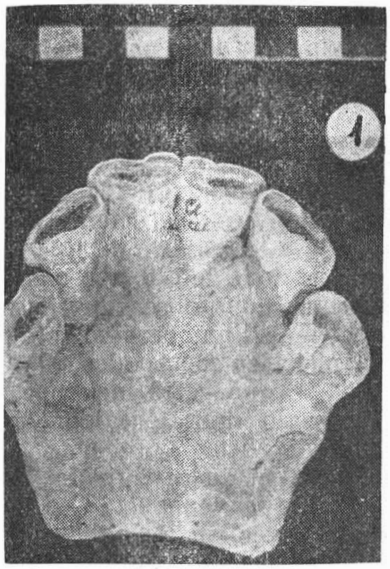

Fig. 1. Cheval 1, les incisives inférieures fixées dans la cire.

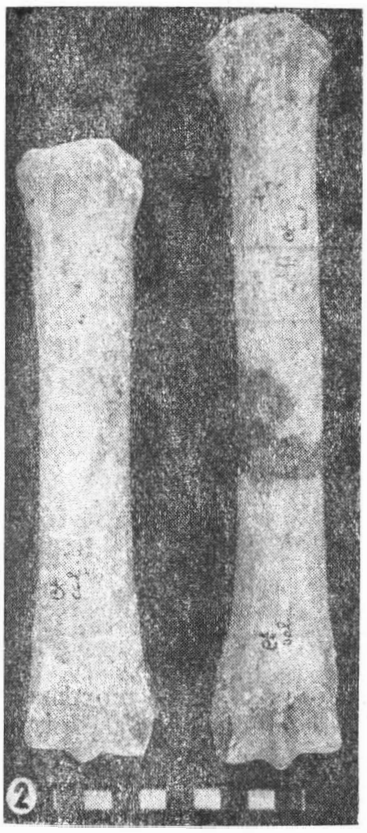

Fig. 2. Cheval 1, les métapodes.

Fig. 3. Cheval 2, la partie antérieure de la mandibule.

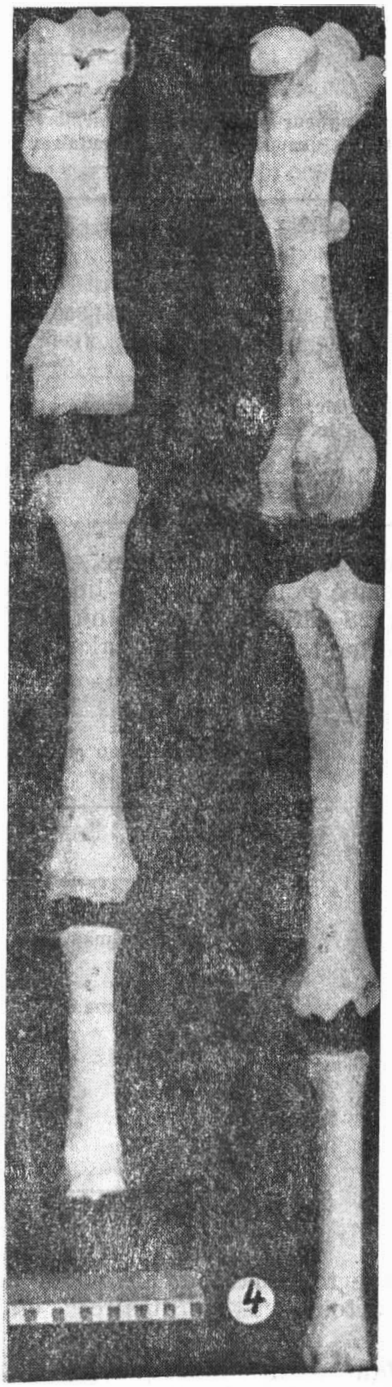

Fig. 4. Cheval 2, les os longs des membres qui mettent en évidence les rapports intersegmentaires.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

d'équitation, surtout à celle arabe, l'allongement a specialement lieu à cause de l'allongement du métapode, donc de la partie distale du membre).

Le cheval 2 entre évidemment parmi les chevaux gétiques „d'élite", qui ont, entreautres, la tête relativement petite et membres longs, l'allongement touchant leur partie proximale. Dans l'article cité, nous avons amplement montré d'autres caractéristiques. Ces chevaux sont excellents pour l'équitation et la lutte, et évoluent bien au galop.

Tableau 1

La longueur de segments des membres (en mm) et les rapports intersegmentaires chez le cheval 2.

H.+R.+Mc.	305+348+217=870
H.	35,05
R.	40,00
Mc.	24,94
F.+T.+Mt.	400+360−260=1020
F.	39,21
T.	35,29
Mt	25,49
H./Mc.	140,55
R./Mc.	160,36
F./Mt.	153,84
T./Mt.	138,46
Mt./Mc.	119,81

La taille haute ainsi que la facture des rapports intersegmentaires relevés plus haut sont bien mis en évidence si l'on établit la hauter au garrot selon les coefficients de Kiesewalter.

La hauteur moyenne au garrot est donc de 140 cm, mais à une étude plus attentive du tableau, nous observons que pour tous les os du stylo- et du zeugopode (l'humérus excepté) elle dépasse cette moyenne, mais pour les métapodes elles est, au contraire, beaucoup plus basse que cette moyenne.

Le phénomène est aussi prégnant dans le calcul de la même hauteur selon les échelles de Vitt.

Selon la longueur des os du stylo- et du zeuogpode, le cheval 2 entre dans la classe de taille moyenne (136—144 cm), la hauteur étant située approximativement au milieu de l'amplitude de variation et, quant au radius, près de la limite supérieure. En échange, parmi les métapodes, le métatarse (de longueur maximale de 260 mm) se place exactement à la limite inférieure de la classe, là où l'on passe vers la taille sous-moyenne (128—136 cm), classe où se situe (il est vrai, vers la limite supérieure de l'amplitude de variation) la hauteur au garrot, calculée selon le métacarpe.

Tableau 2

La hauteur au garrot (en mm) établie sur les os longs du cheval 2 conformément aux coefficients de Kiesewalter.

	dr.	g.		dr.	g.
Humerus			Tibia		
Long. latér. max.	296	—	Long. latér.	330	329
	1441,52			1438,80	1434,44
Radius + Cubitus			Métacarpe		
Long. latér. max.	420	420	Long. latér.	206	—
	1428,00	1428,00		1320,46	
Radius			Métatarse		
Long. latér.	331	331	Long. latér.	251	250
	1436,54	1436,54		1337,83	1332,50
Fémur			Moyenne	1401,02	1407,09
Long. max.	(400)	(400)	Moyenne gén.	1403,55	
	1404,00	1404,00		(140,3 cm)	

Bien que le cheval 2 ait une taille moyenne de 140 cm, s'encadrant donc dans la classe moyenne, une telle hauteur au garrot ne représentait pas pour ces temps-là un fait commun : les chevaux, surtout ceux „ordinaires", étaient en moyenne évidemment plus petits.

Compte tenu de l'indice de gracilité aux métapodes, évalué selon les échelles de Brauner, il faut mentionner que le cheval 2 avait les extrémités relativement grossières, ce qui le faisait entrer dans la classe sous-massive.

Les phalanges I, du cheval 2, ainsi que du cheval 1 — compte tenu des mêmes échelles de Brauner — ont l'épiphyse supérieure étroite. L'indice de gracilité montre lui aussi que la diaphyse est relativement étroite.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Malgré toutes les différences constatées chez les deux chevaux de Cătunu, ils appartiennent au type de chevaux gétiques, comme nous les avons circonscrits selon le matériau de Zimnicea. Tous ces chevaux, comme ceux des Thraces et des Scythes, appartiennent au groupe des chevaux orientaux, dont Bökönyi [4] a décrit les caractéristiques. Mais il a pris surtout pour modèle ceux des Scythes, dont il y a plus de renseignements. Ce travail, à côté des résultats fournis surtout par la description des squelettes des chevaux de la nécropole de Zimnicea, apporte des renseignements certains sur les chevaux des Daco-Gètes. Leurs caractéristiques deviennent maintenant mieux connues que celles des chevaux des Thraces du sud du Danube et équivalent à celles qui concernent les chevaux élevés par les Scythes. On peut affirmer, sans conteste, que les Gètes avaient certainement des chevaux „d'élite" dont la taille dépassait d'habitude 1,40 m.

Compte tenu des affirmations ci-dessus, nous devons compléter les constatations que Bökönyi expose dans plusieurs de ses travaux. Il montre que les Grecs anciens avaient des chevaux de taille basse comme ceux de l'Italie de la même époque. C'est pourquoi, afin d'améliorer le type de ces chevaux et les transformer en animaux meilleurs pour la lutte, on apportait des individus de reproduction de chez les Scythes. Philippe II, le roi de Macédoine, par exemple, en a pris 20 000 juments[5]. Du bassin carpatique, par l'intermédiaire des Vénètes, les Romains apportaient toujours de tels chevaux de grande taille [6], de sorte que, surtout au temps de l'empire, il y avait déjà une chevalerie dotée de tels exemplaires. Nous croyons que toutes ces „importations" se rapportent non aux chevaux des Scythes, mais à ceux des Géto-Daces, dont les chevaux „d'élite" satisfaisaient pleinement les nécessités, tant des royaumes hellénistiques que de Rome, afin d'améliorer la puissance de combat de leur chevalerie.

[4] Voir le livre de S. Bökönyi p. 250—255 et "La recherche" 11, 114, 1980, p. 919—926.

[5] Bökönyi, S., livre cité, p. 257 "La recherche", 11, 114, 1980, p. 926.

[6] *Ibidem*, p. 926.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

L'intensité de l'influence romaine en Dacie pré-romaine

IOAN GLODARIU

La zone géographique où la Dacie est située présente, hormis la richesse extraordinaire des resources naturelles, qui à travers les millénaires ont facilité le développement de civilisations florissantes, une particularité qu'il convient de souligner. C'est qu'elle a été non seulement la zone trop souvent, peut-être, ravagée par les invasions, mais aussi un territoire de contact de la civilisation européenne avec la civilisation orientale, le carrefour où s'entrecroisaient les influences du Proche Orient, du monde grec, celtique et, plus tard, romain.

La conquête des territoires du nord du Bas-Danube par Rome, au début du IIe siècle, allait déterminer de profondes et durables transformations, dont une, ethno-culturelle, qui mena à la formation du peuple roumain, revêts une signification particulière.

La romanisation de la Dacie, accomplie durant la domination romaine et alimentée dans les siècles à venir par la réapparition de la puissance romaine au nord du Danube, a été un processus historique facilité par des facteurs d'or et déjà établis et bien connus. Parmi les éléments de la romanisation préférés et soulignés par la littérature de spécialité il y a les suivants : la colonisation massive et organisée, tant de groupes compacts que d'individus, le grand effectif des troupes canntonées en Dacie, la répartition de la propriété terrienne [1].

Il est pourtant également important de connaître le fond qui allait recevoir cette romanité, plus précisément la mesure où la civilisation dace était à même d'assimiler la civilisation romaine. Peut-on parler à cet égard d'une „préromanisation" de la Dacie ?

Il est donc nécessaire de présenter succintement tant les domaines où se sont manifestées les influences romaines en Dacie pré-romaine, que le niveau de développement de la société dace à la veille de la conquête romaine.

Dès le début, il est à préciser que de toutes influences extérieures, les plus importantes et fécondes, pour la Dacie et son peuple, se sont montrées celles qui venaient du monde gréco-romain, facilitées par le voisinage des cités grecques, du royaume hellénistique de la Thrace et ensuite de l'Empire romain. L'échange matériel et spirituel permanent entre la civilisation daco-gète et le monde gréco-romain a fait que de nombreux produits, procédés technologiques et certains éléments de la culture spirituelle, arrivèrent au nord du Danube et y ont été adoptés. Une séparation nette des deux catégories d'influences — gréco-hellenistiques et romaines — est difficile, des fois même impossible. Qui plus est, elle se sont souvent completées, alliées, de sorte que essayer de traiter à part certaines d'entre elles serait obtenir une image incomplète des réalités de la Dacie, dans la mesure où elles sont connues présentement. Outre cela, ce n'est pas de moindre importance que ces influences étaient d'une même essence et que tant les unes que les autres ont contribué à stimuler le développement de la Dacie et à la pénétration dans les territoires carpatho-danubiens des premièrs éléments

[1] De la riche littérature de spécialité on ne mentionne que C. Daicoviciu, AISC, 3. 1941, p. 200—233 ; idem, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1945, p. 104—126 ; I. I. Russu, *Daco-geții în Dacia romană*, dans *Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara*, Ieva, 1956, p. 39—56 ; idem, *Etnogeneza românilor*, București, 1981 ; M. Macrea, dans *Istoria României*, I, București, 1960, p. 387—396 ; idem, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 251—269 ; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966 ; idem, *Autohtonii în Dacia*, I, București, 1980

THRACO-DACICA, t. V, nr. 1—2, București, 1984, p. 150—155

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

de la civilisation qu'elles représentaient, qui ont favorisé, à leur tour, les profondes transformations de l'époque ultérieure.

Les relations commerciales ont constitué le principal élément, qui a favorisé la pénétration des influences gréco-romaines au nord du Bas-Danube. Ces échanges aux débuts assez reculés, intensifiés de façon permanente, sont issus du caractère complémentaire de l'économie de la Dacie d'une part, et des cités grecques, des royaumes hellénistiques et de l'Empire romain, de l'autre. La Dacie donnaint des produits agricoles, du bétail, du sel (du sel minéral qui manquait en d'autres zones de la Péninsule Balcanique), du bois, des esclaves, de l'or peut être, et recevait en échange des produits manufacturés et des spécialités agricoles.

Sans mentionner les produits grecs par trop antérieurs à la période qui nous intéresse, il est pourtant à noter que la pénétration des produits hellénistiques et romains dans les contrées carpatho-danubiennes s'est accentuée progressivement durant l'époque La Tènc et qu'ils se diversifièrent en permanence. Ils sont déjà connus [2] ces produits ; on ne fera donc que mentionner les catégories, les quantités et les zones où ils ont été fabriqués, ces dernières étant importantes pour préciser l'orientation des relations commerciales de la Dacie.

Les principales catégories de produits d'importation consistaient en vins et huiles méridionaux, potterie, bronzes, vases en argent et verre, objects de parure et de toilette, statuettes, des outils même.

Conformément à la statistique la plus récente [3], en Dacie on a découvert plus de 1100 amphores (environs un tiers éstampillées) produites dans des centres égéens et pontiques, plus rarement „roumains". Le commerce des vins et huiles du sud était encore sporadique au IIIe siècle av.n.è., mais il enregistra une croissance après, pour diminuer à nouveau et considérablement au Ier siècle de n.è.

La céramique d'importation (découverte en 52 localités) provient des atéliers se trouvant au nord du Pont Euxin dans la zone est-carpatique, et de l'Ouest de la Mer Noire et de la Mer Egée au sud des Carpathes, tandis que dans l'intérieur des montagnes elle arrivait de Pannonie. La répartition chronologique de ces objets indique une croissance continue — au double et au triple — du commerce en poterie, et leur provenancc fournit les premiers indices de l'orientation vers l'ouest des rapports commerciaux de la Dacie.

Les vases, les objets en bronze et en verre démontrent, outre la même croissance progressive des quantités véhiculés et la place particulière qu'occupait la Dacie dans la vente de ces marchandises, l'orientation décisive vers l'ouest (Italie) de son commerce.

Tous les produits mentionnés ont été vendus en Dacie par des marchands grecs et romains, ou échangés pour des marchandises locales. Ces dernières doivent avoir atteint des quantites considérables si on en juge d'après le nombre des trésors et des découvertes isolées de monnaies grecques et romaines [4].

A partir du milieu du IIe siècle av.n.è., on peut parler d'une véritable afluence de la monnaie étrangère [5]. Hormis la monnaie grecque, frappée dans plus de 25 centres différents, qui n'est pas très nombreuse, l'ordre quantitatif serait : les tétradrachmes de la Macedonia Prima (25 trésors, 11 découvertes isolées), les tétradrachmes thassiennes (70 trésors, 51 découvertes isolées), totalisant environ 3300 pièces, les drachmes des cités Dyrrhachium et Apollonia (77 trésors, 45 découvertes isolées), totalisant environ 11 900 pièces, qui ont circulé en Dacic à partir du milieu du IIe siècle av.n.è. jusqu'au début du Ier siècle de n.è. inclusivement, et, certainement, les monnaies romaines. Ces dernières, tant républicaines qu'imperiales (arrivées dans les territoires carpato-danubiens avant la conquête romaine), montant à un chiffre de plus de 25 000 pièces (228 trésors, 210 découvertes isolées). A partir des premières deux ou trois décennnies du Ier siècle av.n.è., jusqu'à l'époque des guerres trajanes, la monnaie romaine a constitué le moyen d'échange général, unanimement reconnu sur le marché dace.

[2] V. Pârvan, BSH, 10, 1923, p. 23—47 ; Fl. Preda, AUB, 15, 1966, p. 15—34 ; idem, Apulum, 11, 1973, p. 37—53 ; S. Sanie, SCIV, 24, 1973, 3, p. 407—434 ; I. Glodariu, *Relaţii comerciale ale Dacici cu lumea elenistică şi romană*, Cluj, 1974, p. 27—104, 181—300 (et la variante en langue anglaise *Dacian Trade with the Hellenistic and Roman World*, Oxford, 1976, p. 10—55, 132—268) ; idem, Dacoromania, 4, 1977—1978, p. 17—26 ; S. Sanie, *Civilizaţia romană la est de Carpaţi şi romanitatea pe teritoriul Moldovei*, Iaşi, 1981, p. 51—74.

[3] Concernant l'énumération des différentes catégorics d'importations on en vue des constatations et des conclusions formulées à une autre occasion *(Dacian Trade...*, p. 10—55).

[4] B. Mitrea, ED, 10, 1945, p. 1—154 ; I. Winkler, SCŞCluj, Ser. III, 6, 1955, 1—2, p. 13—180 ; E. Chirilă—G. Mihăescu, *Der Münzhort von Căprioru, Beiträge zu Chronologie und Umlauf der Tetradrachmen von Macedonia Prima und der Insel Thasos*, 1969 ; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, Bucureşti, 1973, *passim* ; I. Glodariu, *op. cit.*, p. 46—55.

[5] Concernant les monnaies, on s'est aussi guidé d'après la dernière statistique *(Dacian Trade..., loc. cit.)*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Les découvertes monétaires mentionnées brièvement, font la preuve de l'orientation vers l'ouest du commerce dace durant les deux dernières siècles de son existence libre. De surcroît, au début du règne de Burébista on a renoncé à la frappe de la monnaie traditionelle, pour la remplacer avec des émissions de la monnaie romaine (le denier républicain), imitée parfaitement [6], ce qui a signifié l'intégration de la Dacie dans les échanges commerciaux de l'Empire romain. C'est là que réside, en fait, l'importance économique et culturelle du phénomène qu'on vient, d'analyser.

★

Les influences grecques et romaines se sont manifestées tout au long de l'époque La Tène, d'abord les influences grecques, puis les influences romaines et les autres à partir de la fin du IIe siècle av.n.è.

A partir déjà du début de l'époque La Tène les Daco-Gètes des territoires extra-carpathiques ont assimilé la technique de produire la poterie au tour, en provenance directe des Grecs du Pont Euxin, mais aussi par l'intermédiaire des Thraces sud-danubiens [7]. Même si cette technique était connue depuis une époque assez reculée, la production de la céramique tournée ne se développe parmi les autochtones que plus tard, quand les conditions économiques ont fait possible, et ont exigé à la fois, l'apparition et la consolidation de ce métier [8]. On a produit au tour tant des formes imitées d'après des modèles hellénistiques [9], que des formes locales, qu'on travaillait avant à la main. Enfin, aux siècles Ier av.n.è. — Ier de n.è., et surtout durant ce dernier, on a reproduit des formes romaines tout aussi bien que des formes traditionnelles.

Les principales catégories de vases imités d'après des modèles hellénistiques et romains sont représentés par les amphores (beaucoup d'entre elles estampillées où l'écriture que les potiers ne comprenaient pas a été remplacée par des motifs ornamentaux [10]), par la céramique peinte à motifs géométriques et floraux et en ce qui concerne les formes, par les brocs, cruches, écuelles, couvercles, kanthares, vases de dimensions moyennes, bols aux ornements en relief, unguentaria, lampes et quelqeus pièces inspirées par les vases en bronze et en verre. Concernant la diffusion des imitations en question, l'on constate d'abord des groupements de formes spécifiques, correspondant aux originaux, et, deuxièmement, mais pas comme importance, l'aire géographique extrêmement grande qui recouvre tant le territoire habité par les Daco-Gètes, ce qui démontre leur intégration définitive au cadre de la culture matérielle des contrées carpatho-danubiennes.

Il n'est pourtant pas aisé de préciser où les influences hellénistiques cessent de se manifester et où commencent les romaines. Les principaux domaines où les deux catégories d'influences se font sentir sont : la peinture sur l'angobe, d'origine grecque, la peinture sur la pâte, d'inspiration romaine, éléments ornementaux grecs (proéminences, torsion), décoration estampillées grecque mais romaine aussi, la cuisson oxydante, sous l'influence de la céramique romaine. L'influence hellénistique prédomine au IIe siècle av.n.è., elle continue au Ier siècle de n.è., époque où apparaît l'influence romaine, qui aura le dessus au siècle suivant. Dans leur essence et leurs résultats, les influences hellénistiques et romaines ont été identiques, pour ce qui est du domaine des imitations en poterie, en contribuant ensemble à l'enrichissement du répertoire des formes et à la diffusion des connaissances techniques, supérieures dans le monde daco-gète.

L'assimilation de formes et de procédés techniques avancés provenant du monde gréco-romaine est aussi constatée dans l'usinage du fer, consistant en certains détails du travail au chaud et dans le ytpe de quelques outils comme certaines haches, herminettes, houcs, binettes frappe-devants, marteaux, enclumes etc., des armes même [11].

[6] C. Preda, *op. cit.*, p. 345—352.

[7] Pour la production des vases tournés et aussi pour les influences grecques directes, ou par l'intermédiaire des Thraces, voir I. Nestor, Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 159—182; Em. Condurachi, dans *Congrès International d'archéologie classique. Rapports et communications*, Paris, 1963, p. 111—126; C. Preda, Materiale, 6, 1959, p. 251—263; 7, 1961, p. 209—217; R. Vulpe, dans *Istoria României*, I, Bucureşti, 1960, p. 218—232; D. Berciu, Dacia, N.S., 5, 1961, p. 163—185; Em. Condurachi, SCIV, 16, 1965, 1, p. 43—50; I. H. Crişan, *Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania*, Cluj, 1969, p. 95—99, 145—149.

[8] I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 145—149.

[9] D. Tudor, *op. cit.*; I. H. Crişan, *op. cit.*, passim; Fl. Preda, Apulum, 11, 1973, p. 53—81; I. Glodariu, *op. cit.*, p. 74—86.

[10] Sur pareilles estampilles apparaissent rarement des lettres grecques aussi, mais elles sont des reproductions incidentalles.

[11] I. Glodariu-E. Iaroslavschi, *Civilizaţia fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979, *passim*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Les imitations locales de la toreutique en bronze sont moins nombreuses et manquent de signification, tandis que la production du verre, dans l'atélier de Sarmizegetusa reste isolées [12] et est plutôt à attribuer à des artisans venus du monde gréco-romain.

Mais, l'imitations d'après des monnaies grecques sont nombreuses. De surcroît, les prototypes mêmes qui ont servi à la frappe de la monnaie locale ont été macédoniens, même si les émissions ultérieures vont suivre en Dacie une voie propre [13]. Concernant l'importance et les conséquences de l'imitation en Dacie de la monnaie romaine républicaine et le renoncement à la monnaie traditionelle, toute argumentation supplémentaire serait superflue, car les faits en parlent éloquemment.

Une autre catégorie d'influences gréco-romaines est difficile à définir : appartient-elle à la culture matérielle où au domaine spirituel? Ainsi, par exemple, les murs des fortifications daces, bâtis d'après les règles et les principes de l'architecture hellénistique, appartiennent intégralement à la culture matérielle, tandis que les plans des forteresses, par la façon dont ont les a conçus, ainsi que par les connaissances techniques impliquées indispensables à la construction des murs, des tours etc., sont des éléments de la culture spirituelle.

L'influence hellénistique se manifeste avec puissance dans la conception et les éléments constitutifs des fortifications daces en pierre équarrié [14], dans les plans des forteresses de Costeşti-Blidaru et Piatra Roşie, dans leurs entrées, dans le mur dace — à l'exception de celui de Costeşti-Cetăţuie qui représente une copie fidèle des modèles hellénistiques — dans les escaliers monumentaux, dans le système de continuer les murs de pierre en briques, dans le type et les dimensions des briques et des tuiles, dans les aqueducs faites de tuyaux de terre cuite, dans les caniveaux sculptés en pierre, dans les profils des coins des murs etc. Il faut faire mention à part de la citerne d'eau se trouvant près de la fortification de Costeşti-Blidaru, bâtie dans la meilleure technique hellénistique [15].

Dans le domaine des constructions de cette catégorie, la contribution des artisans et des techniciens des villes pontiques d'abord, sous Burébista, et des romains, plus tard, est hors de doute. Nous avons même, pour l'époque de Décébale, des informations écrites à cet égard, fournies par le seule source narrative, concernant les guerres daco-romaines, qui se soit conservée jusqu'à nos jours. De par les stipulations du traité de paix entre Décébale et Domitien, ce dernier s'engageait à donner au roi dace „des artisans de toute sorts, pour temps de paix ou pour la guerre, en lui promettant de lui donner plus à l'avenir..." [16], et parmi les stipulations du traité de paix entre Décébale et Trajan, après la guerre de 101—102, il y avait une qui obligeait le roi dace de „rendre les armes, les machines de guerre et les ingénieurs..." [17].

Comme on vient le montrer, ce n'est pas toujours et partout qu'on puisse faire une distinction nette dans la civilisation daco-gète entre les produits de l'influence hellénistique et ceux dus à l'influence romaine, entre les constructions érigées avec la participation des artisans et techniciens venus des cités grecques du littoral de la Mer Noire, ou de l'Empire romain. Mais, c'est précisement la constation de la présence et de l'activité des spécialistes grecs et romains qui compte tout d'abord, tout aussi bien que l'aire large et les vastes domaines où se sont manifestées les fécondes influences venus du monde gréco-romain.

Les relations permanentes avec ce même monde gréco-romain ont fait que les Daces ont utilisé l'alphabet grec et ensuite le latin. D'ailleurs, les nombreux calculs exigés par l'érection des constructions civiles, militaires et religieuses, des aqueducs et les calculs astronomiques, ne sont pas à imaginer en absence des connaissances mathématiques et de l'emploi de l'écriture.

On savait, par Cassius Dio, qu'une lettre avait été envoyée par Décébale au Sénat romain après les guerres contre Domitien [18], qu'un "champignon" probablement un matériau végétal sur lequel on pouvait écrire, différent de ceux que connaissaient les Romains), portant un texte latin, aurait été remis à Trajan par les Bures et les autres alliés des Daces [19].

De l'emploi de l'écriture par les Daces témoignaient déjà certaines découvertes archéologiques faites au siècle passé, mais prises en considération seulement les dernières décennies. Il s'agit des

[12] E. Iaroslvaschi, dans *Studii dacice*, Cluj-Napoca, 1981, p. 166—173.

[13] C. Preda, *op. cit.*, p. 27—343 (ave bibl.).

[14] C. Iaroslavschi, dans *Atti del settimo Congresso Internationale di archeologia classica*, III, 1961, p. 83 sqq.; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 127—149; I. Glodariu, *Arhitectura dacilor*, Cluj-Napoca, 1983, p. 75—109, 133—134.

[15] C. Daicoviciu et colab., SCIV. 5, 1955, 1—2, p. 140—143.

[16] Casslus Dio, LXVII, 7, 4.

[17] *Ibidem*, LXVIII, 9, 5.

[18] LXVII, 7, 3.

[19] LXVIII, 8, 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

inscriptions consistant en deux ou trois lettres grecques creusées dans les blocs d'un parapet de l',,enceinte'' sacre de Sarmizegetusa [20] (parmi celles-ci : ΘΠΡ, ΘΑ, ΓΗ, ΘΔ, ΟΝ, ΠΟ, QBE, LCN, NIΘ, ZI). Les opinions diffèrent pour ce qui est de leur signification (liste de rois et de personalités daces [21], chiffres ayant trait à des calculs astronomiques) [22], mais aucune n'est étayée par des arguments convaincants. En échange, le sigle C qui apparaît plusieurs fois sur les blocs de la tour-habitation de la forteresse de Costeşti-Blidaru et une fois sur un bloc de la tour-habitation de Căpîlna [23] semble être le signe d'un tailleur de pierre. Mais, quoiqu'en disent les interprétations mentionnées, ou d'autres possibles, ce qui est important c'est l'emploi de l'écriture par les Daces.

Concernant l'emploi de l'écriture en caractères grecs, les découvertes d'Ocniţa sont également importantes. Dans la fortification qu'il y a là, on a trouvé de nombreuses micro-inscriptions. Hormis les groupes de lettres creusées sur certains vases après la cuison [24], trois autres inscriptions (une d'entre elles répétée certainement sur le même vase) attestent l'existence d'un ,,basileus'' local, propriétaire d'atelier céramique : ΒΑΣΙΛΕ[ΥC] ΘΙΑΜΑΡΚ[Ο]C ΕΠΟΙΕΙ [25].

La dernière inscription, *DECEBALVS PER SCORILO* (le premier mot, dans un cartouche, les autres deux dans un autre, les deux appliqués plusieurs fois sur le parois d'un grand vase conique) provient de Sarmizegetusa [26]. Cette inscription en trois mots, dont deux sont des anthroponymes, a été considérée comme etant en langue dace, où elle signifierait *Décébale fils de Scorilo* [27], ou en langue latine, signifiant, à l'aide d'un ajout — *Decebalus per Scorilo(nem)* — c'est-à-dire *Décébale par (le potier) Scorilo (a fait le vase* [28]*)*. L'analogie avec l'inscription en langue grecque d'Ocniţa, répétée elle aussi sur le même vase, est d'importance décisive pour l'interprétation de celle de Sarmizegetusa.

Enfin, concernant de l'écriture en Dacie, il est à mentionner les signes sur les blocs en calcaire de Sarmizegetusa, qui diffèrent tant des lettres grecques, que des latins, et qui pourraient constituer des tentatives de représenter phonétiquement certains sons spécifiques de la langue dace [29].

Les intenses recherches archéologiques des dernières décennies ont démontré que la civilisation dace se trouvait, à la veille de la conquête romaine, à un niveau de développement nettement supérieur à d'autres civilisation ,,barbares'' européennes contemporaines. Voici, sans entrer en détails, quelques éléments essentiels, indiquant le niveau atteint par la société dace : les fours à réduire le minérai de fer, du type à plusieurs charges, l'impressionnante quantité de fer brut et travaillé, qui fait de Sarmizegetusa le plus grand centre métallurgique de l'Europe Centrale et du sud-est, au début du IIe siècle de n.è., la production du bronze, du verre, de la céramiques de luxe à motifs floraux et zoomorphes, la frappe et l'emploi de la monnaie du type romain, les grandioses constructions en pierre équarrié, dans l'architecture civile, militaire et religieuse, l'emploi de l'écriture, les "préoccupations scientifiques" même [30].

Quant à la ,, préromanisation'', il est de toute évidencé que le terme ne peut pas être accepté, car il ne peut pas y avoir question d'une ,,romanisation partielle'', ou d'un ,,début de romanisation'' avant la conquête de la Dacie ; d'autant moins on pourrait affirmer que le latin aurait été connu dans des milieux tant soit peu larges de la société dace. La langue, tout aussi bien que l'écriture en caractères latins, restent l'apanage d'un milieu restreint, formé de hauts dignitaires, de ceux qui servaient d'intermédiaires dans les échanges commerciaux, et d'autres qui travaillaient avec les artisans et les techniciens romains. Le peuple continuait de parler sa propre langue.

Par un contact de plusieurs siècles avec la civilisation gréco-romaine, les Daces assimilèrent des influences provenant de ce monde, surtout sur la durée des siècles Ier av.n.è. — Ier de n.è., époque où

[20] Répertoire complet et bibliographie chez H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 226–231.

[21] C. Daicoviciu, dans *Istoria României*, I, Bucureşti, 1960, p. 327.

[22] A. Bodor, Crisia, 1972, p. 27–35.

[23] H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 30 ; M. Macrea – I. Berciu, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 218.

[24] D. Berciu, *Buridava dacică*, Bucureşti, 1981, p. 141–148.

[25] Idem, SCIVA, 25, 1974, 2, p. 381–386 ; I. I. Russu, AIIACluj-Napoca, 19, 1976, p. 30–38 ; idem, dans *Epigraphica*, Bucureşti, 1977, p. 33–39 ; D. Berciu, SCIVA, 30, 1979, 3, p. 347–349, 357–358 ; idem, *Buridava dacică*, p. 136–139.

[26] C. Daicoviciu et colab., SCIV, 6. 1955, 1–2, p. 201–204.

[27] *Ibidem* ; C. Daicoviciu, dans *Istoria României*, I, p. 328–329 ; I. I. Russu, *Limba traco-dacilor* [2], Bucureşti, 1967, p. 115 ; Vl. Georgiev, *Trakiiskijat ezyk*, Sofia, 1957, p. 25–26 ; I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 189–190 ; H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 231–232 ; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, Bucureşti, 1978, p. 227 ; J. Trynkowski, ActaMN, 16, 1979, p. 507–512.

[28] K. Horedt, SCIV, 24, 1973, 1, p. 110 ; I. I. Russu, AIIACluj-Napoca, 19, 1976, p. 42–50 ; idem, dans *Epigraphica*, p. 43–49 ; I. H. Crişan, *Burebista şi epoca sa* [2], Bucureşti, 1977, p. 442–443.

[29] C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roşie*, Bucureşti, 1954, p. 117–119.

[30] Pour les dernières voir Jordanes, *Getica*, 69–70.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

les influences italiques prédominèrent, mais cela n'a pas constitué le commencement de la romanisation de la culture matérielle et spirituelle à cause précisément du caractère *créateur* et *sélectif* de cette assimilation [31]. C'est ce qui explique, d'un côté, l'originalité de la civilisation dace jusqu'à la veille des guerres décisives avec l'Empire romain et, d'un autre, la capacité de cette société d'assimiler les influences matérielles et spirituelles romaines. De cet angle de vue, les siècles précédant la conquête par les Romains des territoires carpatho-danubiens ont représenté en fait l'épanouissement de la civilisation dace, qui, par sa réceptivité aux influences extérieures et par sa capacité d'assimiler, a constitué le préambule de la romanisation. Ce qui fut adopté à cette époque a facilité les transformations d'envergure qui allaient avoir lieu aux siècles suivants.

[31] Cf. H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 338.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Chitila-ferma, un aspect cultural al începutului primei epoci a fierului, date preliminare

V. BORONEANȚ

Începînd din 1982, în perimetrul Fermei 2 pomicole de la Chitila se fac săpături arheologice de salvare, impuse pe de o parte de lucrările de plantare și amenajare, pe de altă parte de lucrările de drenare și îndreptare a cursului Colentinei, zona urmînd a fi transformată în ștranduri și amplasamente de agrement sau irigații. În perimetrul afectat de aceste lucrări, s-au identificat prin cercetări de teren urme de locuire din paleoliticul superior, neolitic, epoca bronzului, ferului, daco-romană, precum și din secolele V—VII, X—XI și XV—XVII. În acest sector, Colentina face o buclă largă, în care s-a format o mlaștină, cu trestie, papură și arboret specific, peisaj în care s-a dezvoltat și o faună specifică. Ne aflăm deci într-o zonă cu potențialul economic foarte ridicat. Peisajul din jurul ei era păduros, cu luminișuri.

Ne vom ocupa aici numai de descoperirile făcute în toamna anului 1983 în așezarea în care s-au dezvelit mărturiile unei culturi materiale inedite pentru istoria veche a Cîmpiei Române, anume pentru perioada de trecere de la epoca bronzului la prima vîrstă a fierului și pentru începutul acestei din urmă perioade. Lucrările au fost declanșate de faptul că un buldozer a scos la iveală în mal urmele unui cuptor. În vederea dezvelirii lui s-a trasat o casetă de 5,50 × 7 m, cuprinzînd întreaga suprafață cu urme de arsură. Pe mijloc s-a păstrat un perete median. Terenul fiind în pantă, pentru ușurarea lucrărilor, s-a practicat o săpătură în trepte (fig. 1).

Din cauza răcirii timpului și a încheierii perioadei de practică a studenților, săpătura s-a oprit, înainte de a fi epuizat toate depunerile arheologice [1]. Au fost puse în evidență două nivele de locuire, dar numai nivelul superior a fost dezvelit în întregime. Cel inferior rămîne să fie cercetat în viitor. Cînd s-au așezat aici purtătorii culturii materiale a nivelului superior, terenul era denivelat. Pe mijlocul acestei denivelări a fost construit un cuptor, în jurul căruia s-a desfășurat întregul proces al vieții. După ieșirea din uz a primului cuptor, a fost construit, la est de acesta, un altul, și apoi, la vest, al treilea cuptor. După cum este și normal, acest din urmă cuptor se prezintă cel mai bine conservat. Prin urmare, în acest spațiu denivelat au fost amenajate succesiv trei cuptoare, din primul păstrîndu-se cele mai puține urme.

Cuptoarele erau săpate în mal (fig. 1, 2), iar bolta lor era zidită. Bolta cuptorului celui mai recent păstrează, parțial, negativele nuielelor arcuite care au protejat bolta înainte de ardere. În medie, diametrul cuptoarelor era de 1,70 m, iar înălțimea aproximativ de 1 m. Intrarea în cuptoare era amenajată pe fațada dinspre apă. În interior s-a găsit ceramică arsă sau nearsă, secundar oase de animale calcinate pînă la pierderea substanței lor organice, ceea ce le-a făcut să devină rezonante

[1] Aducem mulțumirile noastre conducerii Facultății de istorie-filozofie, personal tovarășului decan Ștefan Ștefănescu, care a avut amabilitatea să ne facă o vizită pe șantier, precum și studenților acestei facultăți care, cu interes și pricepere, și-au adus aportul la limpezirea problemelor puse de săpături. Aducem mulțumirile noastre tov. cercetător dr. Sebastian Morintz, specialist în problemă, care de asemenea ne-a făcut o vizită pe șantier și cu care ne-am consultat permanent asupra problemelor puse de această cercetare, precum și inginerului C. Năstăsescu șeful fermei, care ne-a sprijinit în efectuarea săpăturilor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

și de culoare verzuie. Ceramica din cuptoare este identică celei găsită în stratul de cultură. În cuptoare ca și în preajma lor s-a aflat o mare cantitate de cenușă și de arsură. Interiorul nu avea vetre făţuite, ci doar pămînt ars. Poate că așa se explică prezența în mare cantitate a pămîntului ars pînă la vișiniu din jur.

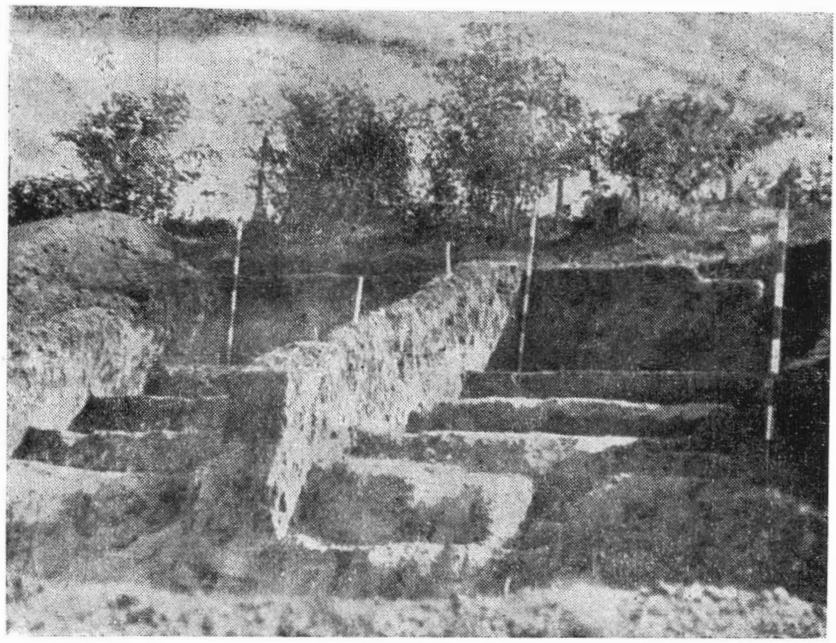

Fig. 1. Săpăturile arheologice de la Chitila. 1, 2 în prim plan zona cuptoarelor*

Spre apă, la aproximativ 2 metri de cuptor, s-a dezvelit o groapă ovală cu diametrul lung de 2,45 m și cel scurt de 2,30 m. Însă diametrul lung nu a putut fi măsurat exact, groapa fiind deranjată la capătul ei dinspre apă. Fundul gropii era de adîncimi inegale. În mijloc, se află o laviță mai înaltă, lată de aproximativ 0,80 m, încadrată de o parte și de alta de două arcuri de cerc cu fundul

* Fotografiile au fost efectuate de I. Perianu, căruia îi mulțumim.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

în pantă, mai adînc spre extremități. Groapa se adîncea cu 0,30 m față de laviță pe partea din sud, cu 0,80 m la nord, unde, probabil, se afla și intrarea. Greu de presupus la ce a putut servi o asemenea groapă, de o alcătuire ciudată. În umplutura ei s-au găsit fragmente ceramice, oase de animale, unele calcinate, arsură, cenușă, cărbune.

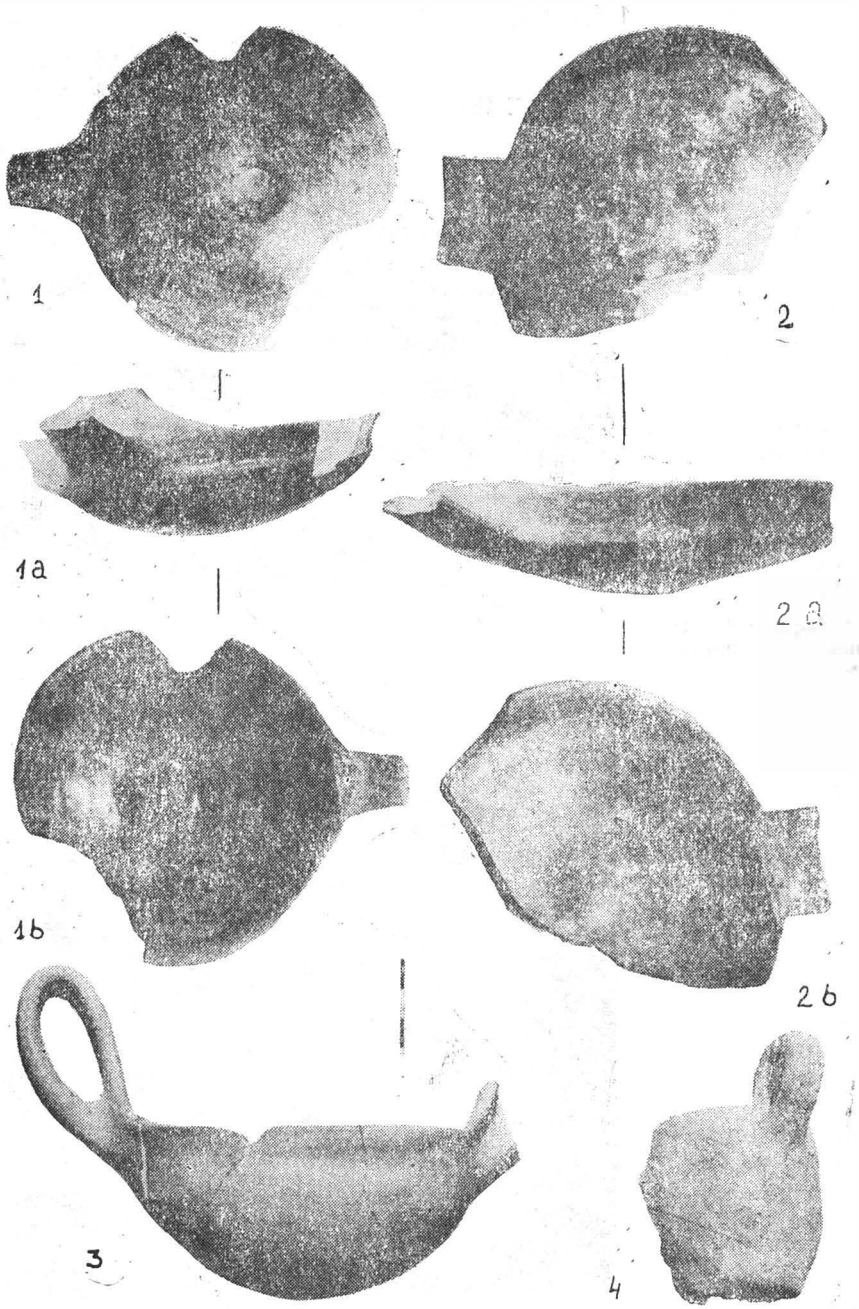

Fig. 2. 1—4 tipuri de cești.

Din nivelul de locuire, din cuptoare și din groapa ovală s-a recoltat un foarte bogat material ceramic. Majoritatea fragmentelor ceramice aparțin olăriei comune și sînt făcute dintr-o pastă cu pietre pisate sau pietricele întregi în compoziție. Pasta unor vase, mai ales a celor foarte mari,

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

este foarte puțin frămîntată, chiar surprinzător de neglijent preparată. Categoria ceramicii fine este modelată dintr-o pastă de argilă fină, aleasă, foarte bine preparată. Arderea este bună sau foarte bună. Afară de un nisip foarte mărunt, pasta nu pare — după observațiile făcute pînă acum — să fi cuprins alt ingredient. Ea reprezintă ceva mai puțin de 10% din masa ceramicii.

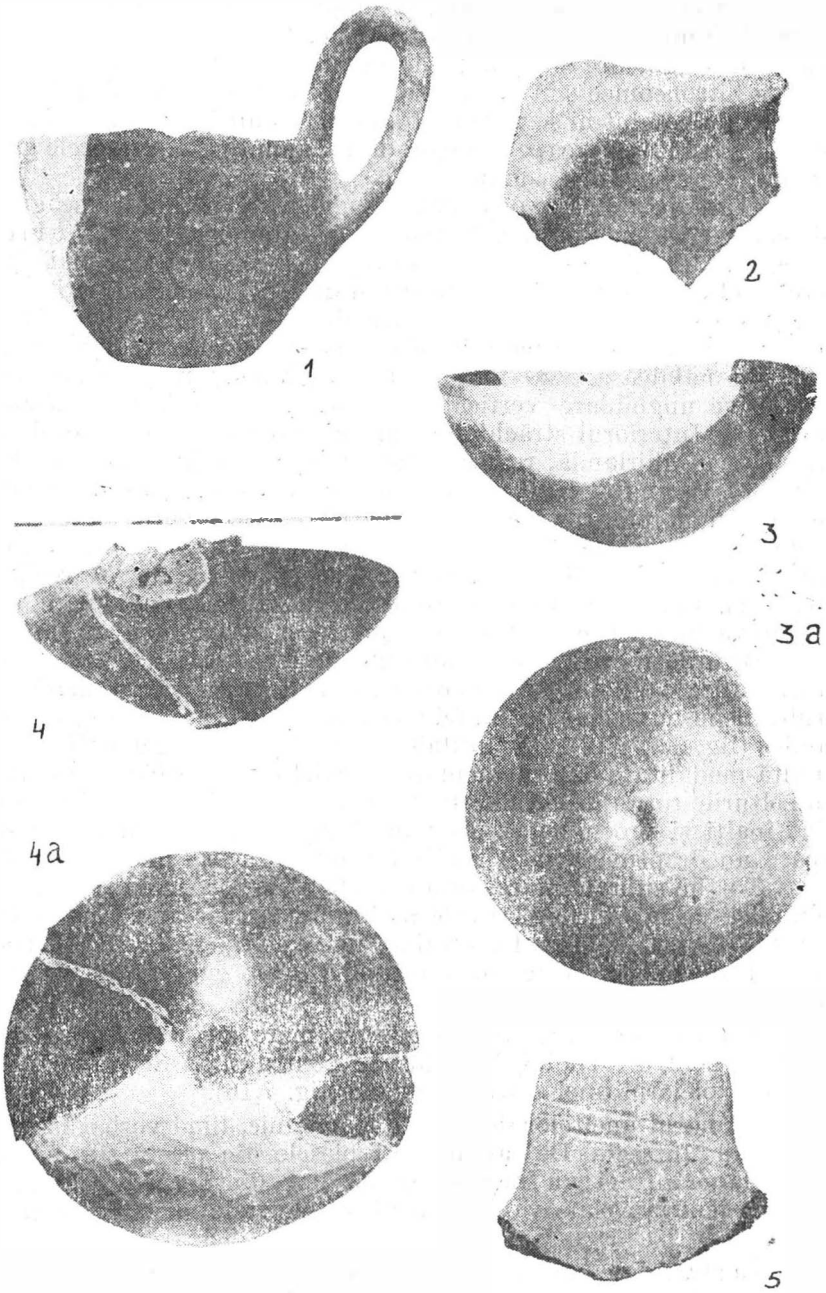

Fig. 3. 1, 3—4 tipuri de cești, 2 fragment de strachină pătrată, 5 fragment de vas-solniță.

În cadrul ceramici comune, ca forme par a domina străchinile, vasele bitronconice, bombate prelung, vasele de provizii de talie mijlocie cu suprafața netezită, pe care se observă urme de la prelucrare. Regăsim acest decor și pe celelalte tipuri de vase enumerate, alături de motivul striat — asemănător celui făcut cu măturica — cu striuri regulate sau dispuse haotic pe cîmpul vasului, mai mari sau mai mărunte. Culoarea ceramicii comune este cărămiziu deschisă, cărămiziu cenușie sau neagră cenușie. Cele arse secundar sînt cărămizii.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

În cadrul ceramicii fine se impun în primul rînd cestile cu torți lunate, supraînălțate, adesea cu torți duble (fig. 1,1—3), amintind uneori pe cele de tip Coțofeni. Între acestea, unele au căușul foarte scund, larg albiat, cu un mic umbo pe fund (fig. 1,1—3 ; 3,3—4), fără buză marcată, cu buza îngustă sau lată și dreaptă. Alte cești sînt adînci, cu fundul îngust și plat (fig. 3,1). Cele mai numeroase sînt cele de talie mijlocie. O singură ceașcă are o toartă dreaptă, retezată drept, ca o apucătoare. În număr mare sînt și castroanele. În general, ele au pereții arcuiți, cu buza adusă înăuntru. Mai sînt fragmente provenind de la niște castroane pătrate (fig. 3,2 ; 4,6) sau lobate (fig. 7,6). Vasele bitronconice sînt rare, între acestea unele au gîtul în formă de pîlnie.

Mai deosebit ni se pare un fragment de amforă, cu gîtul înalt, cilindric și torți groase cu profil oval, cu umerii aproape în unghi drept, amintind de amforele grecești (fig. 6, 13) ; un vas suport și un fragment de vas solniță.

Ceramica fină este de culoare neagră, neagră-cenușie, neagră cu pete cărămizii din ardere, cafenie-cenușie, cafenie-portocalie, portocalie-cărămizie.Cele găsite în cuptoare sînt arse secundar. Această categorie ceramică este ornamentată prin formele ei, dar mai ales prin eleganța torților, cu deosebire a celor supraînălțate și a lustrului fin cu care este acoperită întreaga suprafață a vaselor. Motivul ornamental cel mai frecvent este canelura. O întîlnim în special pe umărul vaselor sau pe circumferința lor maximă, dispusă de cele mai multe ori oblic (fig. 4,3 ; 5,1) mai lată sau mai măruntă, mai rară sau mai deasă. Este folosită și la o ornamentare a torților supraînălțate, în șiruri longitudinale, în motive unghiulare verticale, dar și în șiruri orizontale lăsînd impresia unor motive înfășurate (fig. 7,4). Interiorul străchinilor, uneori interiorul și exteriorul lor, este decorat cu motive romboidale sau în ghirlandă, realizate tot din caneluri (fig. 7,14), de incizii lustruite sau chiar nelustruite (fig. 5,6). Pe un fragment de „vas pătrat" se află înțepături alungite (fig. 4,6 a). Din această categorie semnalăm înțepăturile făcute cu o spatulă cu vîrful curb sau retezat prin care se obținea un ornament asemănător celui făcut cu unghia, întîlnit pe ceramica neoliticului. Este dispus în șiruri mărunte sau mari și late (fig. 6,1 ; 6,10). Uneori, cu acestea se realizează motive ovale sau în romburi (fig. 6,1). Rar se întîlnește motivul din incizii fine, unghiulare, dispuse orizontal deasupra umărului. Pe cîteva fragmente se observă că motivele ornamentale au fost umplute cu o pastă albă.

Brîurile în relief reprezintă un motiv ornamental comun atît ceramicii obișnuite, cît și celei fine, realizate fie simplu, fie crestat. O variantă a acestui motiv o constituie segmentele de brîu lustruit, dispuse înclinat (ca un fel de coaste) pe circumferința maximă a castroanelor sau vaselor bitronconice (fig. 6,2, 8,12). Rar întîlnită este lobarea de pe umerii vaselor, lăsînd impresia unui vas pătrat. O altă modalitate de ornamentare în relief este oferită de butoni, de formă conică, rectangulară sau cu colțurile rotunjite. Cînd este vorba de categoria ceramicii fine, ei sînt întotdeauna lustruiți. Uneori sînt înalți și proeminenți. Într-un singur caz, butonul ia forma unei păsări. Pe cîteva fragmente apare un dreptunghi larg, realizat printr-o incizie fină înainte de lustruire (fig. 4,4—5).

Torțile supraînălțate, prin caracterul lor ornamental se impun, conferind o anumită eleganță ceramicii de la Chitila. De cele mai multe ori ele au forma unei panglici, cu profil oval sau circular (fig. 7,1—4). Umerii lor prezintă uneori o șa (fig. 5,2). Pot fi mici, mijlocii, mari sau foarte mari. În nici un caz, din cele cunoscute pînă în prezent, ele nu au sau nu se termină prin proeminențe (fig. 2,3—4 ; 5,2,4).

Tot din lut, mai avem o mărgea mare, o fusaiolă, mai multe fragmente de căței de vatră, greutăți pentru războiul de țesut sau pentru plasa de pescuit. Foarte frumos și realist executat se prezintă piciorul unei statuete umane (fig. 7,16).

Numărul uneltelor de os este foarte mic, fiind vorba doar de cîteva sule și spatule fragmentare sau întregi. De asemenea, piesele din piatră sînt și ele puține. Între acestea enumerăm cîteva lame întregi sau fragmentare de silex, dintre care unele sînt neolitice și reutilizate. Mai menționăm un bolovan plat-oval, de cuarțit cu capetele tocite de pe urma folosirii lui la zdrobit, spart sau pisat.

În stratul de cultură, în groapa ovală sau în cuptoare s-au găsit oase de animale — porc și mistreț, capră sau oaie, cornute mari. Au fost încredințate colegului Mircea Udrescu de la Centrul de antropologie spre studiu.

În jurul cuptoarelor din stratul de locuire cantitatea de cenușă era așa de mare încît dădea impresia, la o primă vedere, că avem de-a face cu un cenușar.

Descoperirile de la Chitila—fermă au pus în evidență un material bogat, care se individualizează printr-o serie de caracteristici proprii, în raport cu celelalte descoperiri de epocă. Rădăcinile

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

acestor caracteristici le găsim în culturile bronzului final din Cîmpia Română și din regiunile învecinate. Nu știm încă ce surprize ne rezervă nivelul inferior, dar ceramica comună din nivelul superior este de aceeași factură cu cea din partea finală a evoluției culturii Tei [2], în care domină ceramica netezită, cu ornament în relief — un fel de calcio vecchio (barbotină) — și ornament striat — o

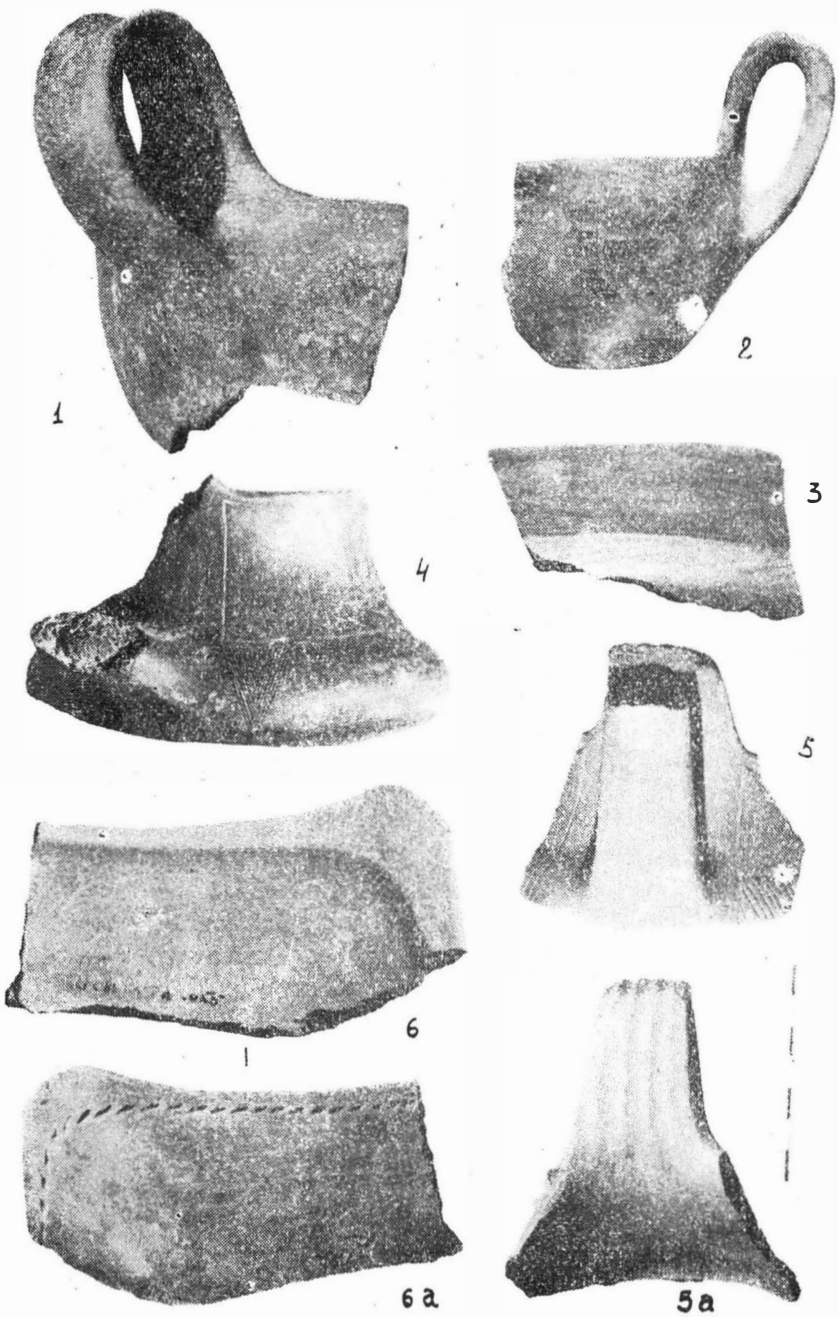

Fig. 4. 1 fragment de ceașcă; 2 ceașcă; 3 fragment de vas-castron decorat cu caneluri fine, înclinate; 4 fragment de vas bitronconic ornat cu motive unghiulare încadrate de patru spirale; 5 fragment de vas (interior și exterior); 6 fragment de castron pătrat (interior și exterior).

[2] Dinu V. Rosetti, *Civilizația de tip București*, București, 1936; Valeriu Leahu, *Cultura Tei*, București, 1966; V. Boroneanț, în *Cercetări arheologice în București*, III, 1981, p. 195—225.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

variantă a motivului cu măturica. Este adevărat că asemenea materiale sînt comune culturilor epocii bronzului, întîlnindu-se și în cultura Wietenberg [3], Monteoru [4], Verbicioara [5]. Urmărind evoluția ornamentului în relief și a unor forme, mai ales a castroanelor, se observă continuarea motivisticii culturii

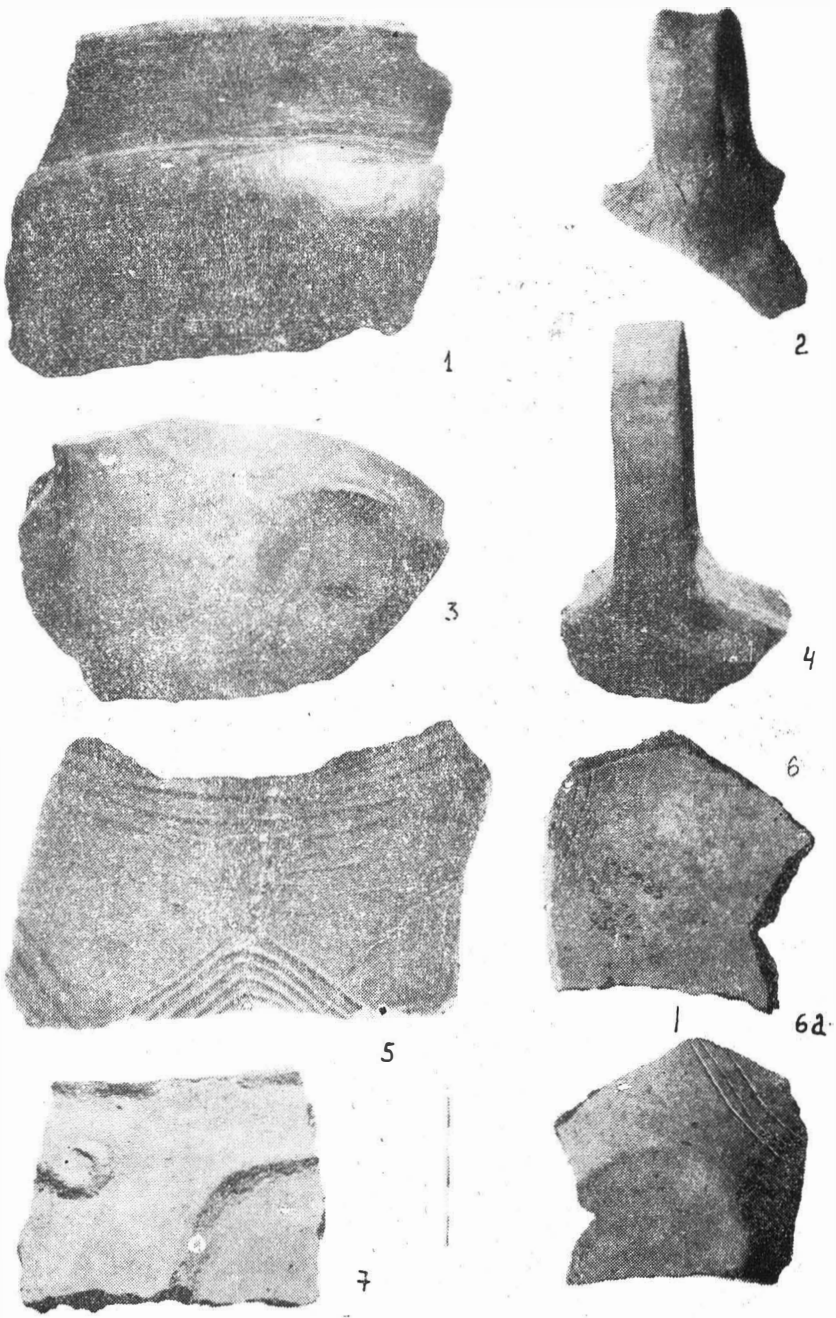

Fig. 5. Fragmente de vase : 1 ornat cu caneluri, 3 cu segmente de brîu bine lustruit, 5 cu ghirlande și brîuri de linii orizontale, 6 cu ornamentare interioară și exterioară, 7 cu brîuri și buton ; 2, 4 torți de cești.

[3] K. Horedt, Dacia, N.S., 4, 1960, p. 107—137 ; N. Chidioșan, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 155—175.

[4] I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 102—105 ; Eugenia Zaharia, în *Actes du VIIIe Congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques*, III. Belgrad, 1973, p. 52—60 ; Marilena Florescu și C. Buzdugan, ArhMold, 7, 1972, p. 103—203.

[5] D. Berciu, Dacia, N.S., 5, 1961, p. 123—161.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Coslogeni [6]. Această continuare se observă și mai bine pe ceramica fină, mai ales în cazul segmentelor de brîu dispuse înclinat pe circumferința maximă a vasului, motiv a cărei evoluție începe din etapa Ulmu [7] și mai ales Radovanu [8], lăsînd impresia că evoluția aspectului cultural descoperit de noi o continuă pe aceea a culturii Coslogeni. Și torțile în formă de potcoavă ne duc spre aceeași con-

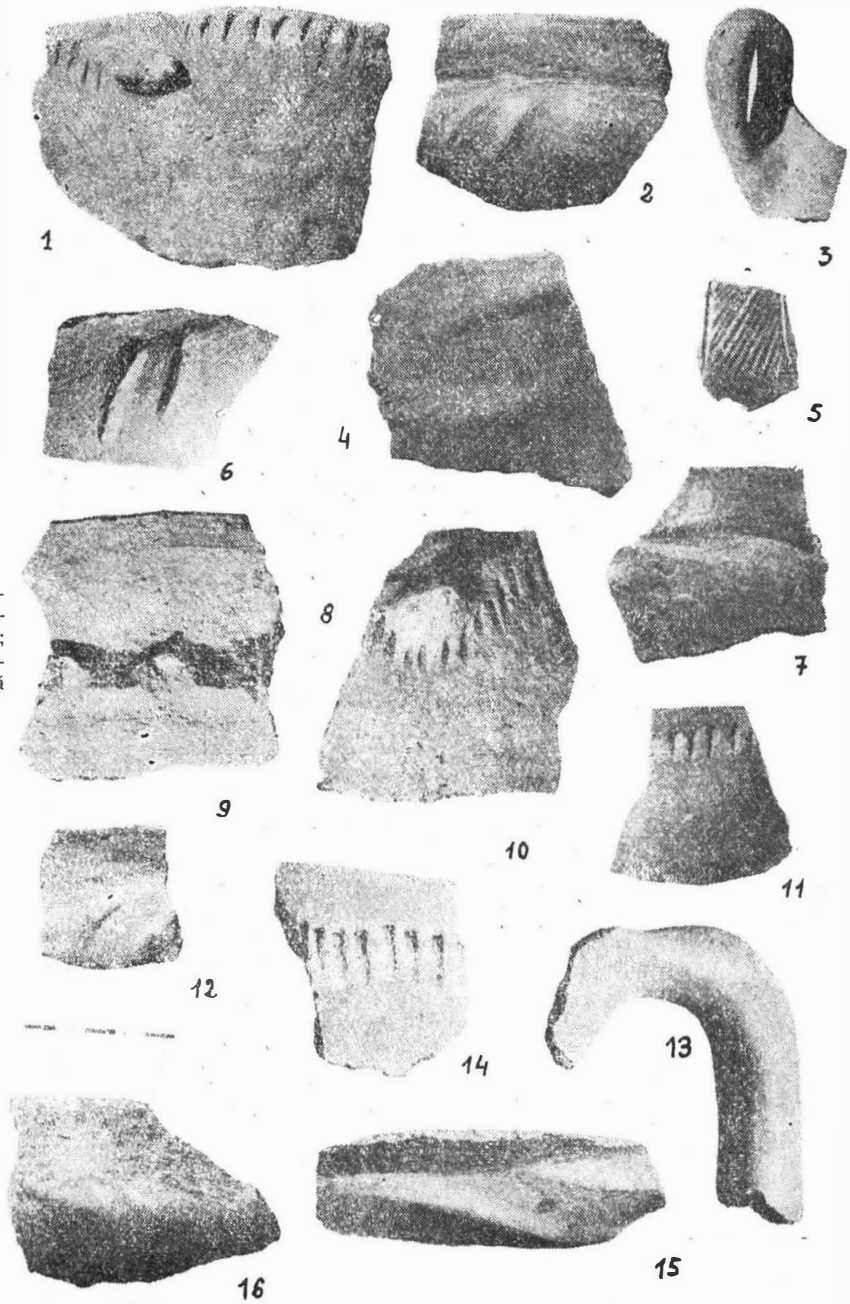

Fig. 6. Fragmente de vase: 1, 6–7, 10 decorate cu impresiuni; 2, 4, 8, 12 cu segmente de brîu (coaste) dispuse înclinat; 9 cu brîuri alveolate; 11, 14–15 cu caneluri; 5, 13 fragmente de torți; 3 ceașcă cu tortiță.

[6] S. Morintz și Niță Angelescu, SCIV, 21, 1970, p. 373–413; Bernhard Hänsel, *Beitrage zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, I, Bonn, 1976, p. 73–76, 245; II, pl. 31–33; S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, București, 1978, p. 121–152.

[7] S. Morintz, *op. cit.*, fig. 68–74.

[8] *Ibidem*, fig. 82–86.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

cluzie, ca și brîurile formate din motive unghiulare mari, înconjurînd recipientele ceva mai sus de circumferința lor maximă. Dar nu același lucru se poate afirma în cazul ceștilor. Acestea se aseamănă mult cu cele de tip Susani [9], precum și cu cele din cimitirul de la Zimnicea [10]. Deosebirea față de acestea constă în faptul că torțile lor sînt mai ascuțite și că nu prezintă nici un ornament pe corp (fig. 2; 3,3—4). Ele nu au buza ușor răsfrîntă în afară, ca cele de la Susani [11], ci adusă spre inte-

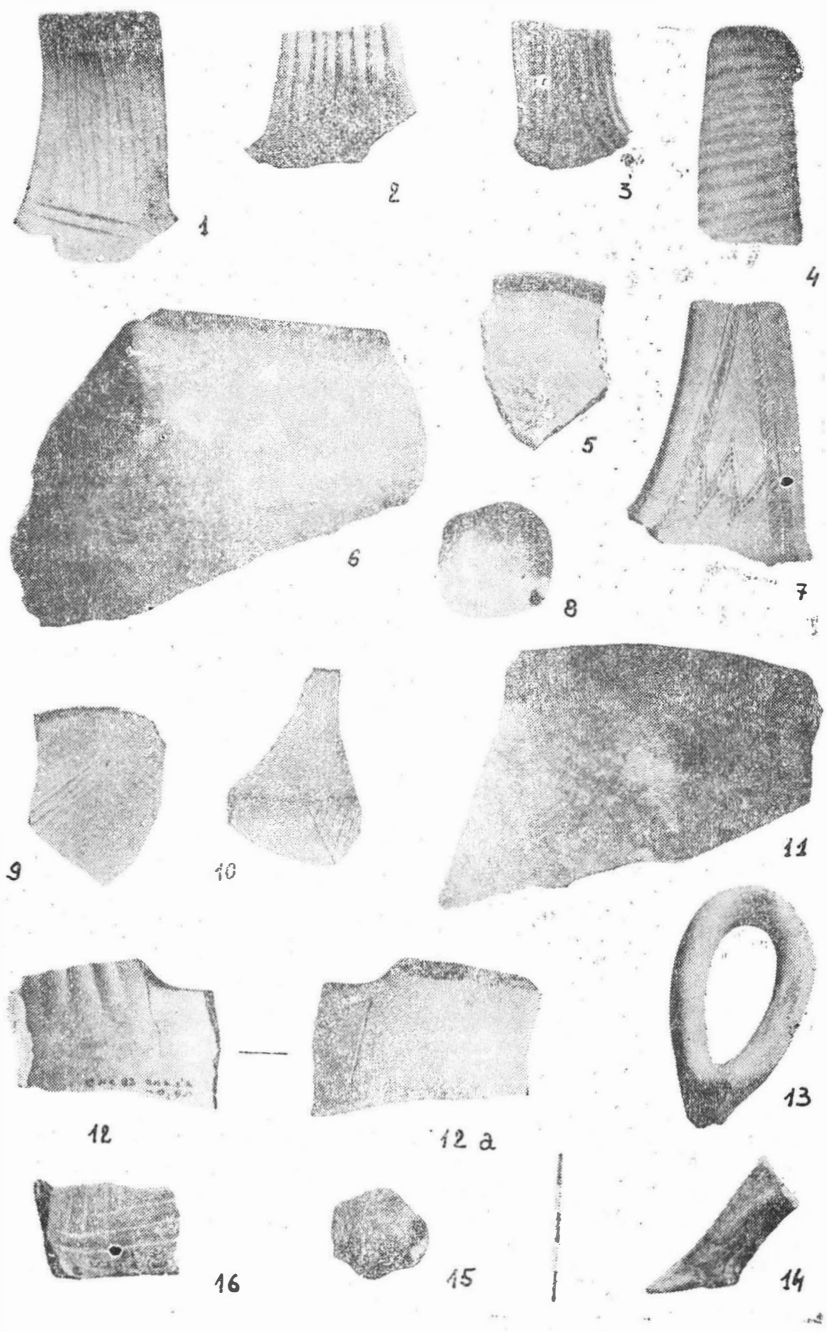

Fig. 7. Fragmente de torți ornamentate: 1 cu incizii; 2—4 cu caneluri; 7 cu motive unghiulare. Fragmente de vase: 6 de vas-castron; 5—9 cu incizii fine lustruite; 10 cu incizii înscrise în triunghi; 11 cu buton; 14 cu caneluri fine; 12 fragment de ceașcă decorat în exterior cu incizii, care apar și în interior, cu caneluri pe toartă; 8. 15 mărgele de lut ars; 13 toartă cu profil circular; 14 picior de figurină umană.

[9] I. Stratan. și Al. Vulpe, PZ. 52. 1977' 1, p. 28—60. fig. 4—6, 9—16
[10] A. D. Alexandrescu, Dacia, N.S., 22, 1978, p. 115 124, [11] I. Stratan. Al.Vulpe *op. cit.*, pl. 7 9, 20 25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

rior. Pe aceste cești, din cîte cunoaștem pînă acum, nu se află nici un ornament în afară de torți care sînt decorate cu motivele canelate descrise mai sus. Cele mai multe dintre căni au pe fund o mică adîncitură — un mic umbo. Dar această adîncitură se află doar pe fundul cestilor de tip Tei [12]. Să fie vorba de o prelucrare din fondul cultural al acestei culturi ? Cești foarte asemănătoare se mai găsesc și în descoperirile din etapa finală a bronzului de la Bistreț, făcute de colegul Ion Chicideanu [13]. Străchinile prezintă și ele analogii cu cele de la Susani, în sensul că atît la Susani, cît și la Chitila, găsim aceleași tipuri, cu motive în ghirlandă, caneluri sau incizii pe dinăuntru și pe dinafară [14] (fig. 5,6 a—b). Ornamentarea prin triunghiuri fin incizate (fig. 7,10) își poate avea obîrșia tot în cultura Coslogeni [15], dar și în cultura Tei [16], în care se întîlnesc și spiralele din capătul unor triunghiuri cu vîrful în jos ce apar pe un fragment de la Chitila (fig. 4,4). Motivul în ghirlandă se întîlnește în descoperirile de la Susani ca o caracteristică a ornamentării acestui grup ceramic [17]. Aici, la Chitila, acest motiv este mai rar întîlnit și el ar fi putut ajunge aici și pe calea unei pătrunderi din regiunile vestice, dar a putut fi menținut și din fondul vechi local al culturilor Tei [18], Verbicioara [19] sau al aspectului Bistreț [20] etc. Marea frecvență a canelurii ne duce iar cu gîndul la influența vestică, deoarece, la Susani, această categorie ornamentală este des întîlnită [41]. Un fragment de toartă apare decorat cu motive striate, asemănătoare celor din cimitirul hallstattian de la Zimnicea [22].

În stadiul actual al cercetărilor de teren, este greu să ne pronunțăm, odată ajunși la sfîrșitul prezentării noastre, asupra a ce anume a putut exercita o influență și în ce măsură, asupra a ce anume ar putea fi influență sau pătrundere vestică și, în fine, în ce măsură avem de-a face cu o evoluție a fondului local sub imboldul transformărilor și evoluțiilor generale de epocă. Întreaga evoluție pare a fi ceva mai tîrzie decît etapa Radovanu a culturii Coslogeni, poate contemporană descoperirilor de la Meri [23], puțin anterioare celor de la Cătunu [24] și decît cele din cimitirul hallstattian de la Zimnicea [25]. Formele vaselor, culoarea, dar mai ales maniera ornamentării ne duc la concluzia că acest aspect cultural ilustrează o evoluție care depășise epoca bronzului ; că ne aflăm într-un moment inițial al primei epoci a fierului din Cîmpia munteană. Cercetări viitoare sperăm să ne permită noi precizări asupra locului deținut de aceste descoperiri în cadrul evoluției generale a epocii.

Chitila-ferma, un aspect culturel du commencement de l'Âge du Fer. Considérations préliminaires

RÉSUMÉ

Des recherches archéologiques pratiquées pendant l'automne 1983 dans le périmètre de la Ferme 3 de Chitila-Bucarest ont dégagé un nouveau faciès de l'étape initiale de l'Âge du Fer dans la Plaine Roumaine. Ce faciès semble continuer l'évolution culturelle commencée par la culture de Coslogeni, à la genèse duquel auraient contribué jusqu'à un certain point les traditions culturelles de Tei, Monteoru, Verbicioara, Gîrla Mare, avec des traces d'influences paraissant venir des zones occidentales de la Roumanie, car on y reconnaît des analogies morphologiques et ornementales avec les pièces de Susani et de Vîrtop, auxquelles font pendant néanmoins d'autres analogies avec les exemplaires de la nécropole de Zimnicea. Il est possible qu'il s'agisse de trouvailles contemporaines à celles de Meri et peut-être, en partie, à celles de Cătunu (dép. de Dîmbovița).

[12] Dinu V. Rosetti, *op. cit.* ; Val. Leahu, *op. cit.* ; V. Boroneanț, *op. cit.*

[13] I. Chicideanu, material prezentat la Colocviul al XII-lea, epoca bronzului, la Institutul de arheologie din București, 1—3 dec. 1983, pe care a avut amabilitatea să ni le arate spre documentare. Îi aducem mulțumiri și pe această cale.

[14] I. Stratan, Al. Vulpe, *op. cit.*, pl. 14, 19.

[15] S. Morintz. *Contribuții la istoria tracilor timpurii*, I, fig. 70, 86.

[16] *Ibidem*, fig. 46—47.

[17] I. Stratan, Al. Vulpe, *op. cit.*, pl. 4—10, 12—16, 21—26 etc.

[18] D. V. Rosetti, *op. cit.*

[19] D. Berciu, *op. cit.*

[20] Vezi nota 13.

[21] I. Stratan, Al. Vulpe, *op. cit.*, pl. 4, 6, 16—18, 20—22 etc.

[22] A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 155—124, fig. 4—6, 13.

[23] Emil Moscalu, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 77—86.

[24] Săpături efectuate de Cornelia Stoica, care cu multă amabilitate ne-a arătat materialele descoperite, pentru care îi mulțumim.

[25] A. D. Alexandrescu, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Les pièces céramiques trouvées dans la couche d'habitat, soit à l'intérieur des fours, soit dans les fosses explorées, sont illustrées, entre autres aussi, par des tasses dotées d'anses surélevées et d'un fond à umbo. Seules les anses en sont décorées et leur principal motif consiste en cannelures. Une autre forme caractéristique de cette poterie semble être l'écuelle ornée de guirlandes à l'intérieur ou à l'extérieur; ces écuelles offrent un rebord rentré. Pour ce qui est des autres formes céramiques, l'ornement le plus fréquent est celui de la cannelure : on le retrouve sur maints récipients de teinte noire, brique ou orange. Mais, outre ce motif, il convient de noter aussi les motifs de bandes ou segments de bandes, de fines incisions triangulaires et de piqûres obtenues à la spatule. Une peinture blanche souligne les ornements des exemplaires de luxe de cette poterie.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Fouilles archéologiques de Chitila : 1, 2 au premier plan, la zone des fours.
Fig. 2. 1—4 types de tasses.
Fig. 3. 1, 3—4 types de tasses, 2 fragment d'écuelle carrée; 5 fragment de vase-salière.
Fig. 4. 1 fragment de tasse; 2 tasse; 3 fragment de vase-jatte décoré de fines cannelures inclinées; 4 fragment de vase bitronconique orné de motifs angulaires encadrés par quatre spirales; 5 fragment de vase (intérieur et extérieur); 6 fragment de jatte carrée (intérieur et extérieur).
Fig. 5. Fragments de vases : 1 orné de cannelures, 3 avec de segments de cordon bien lustré, 5 avec de guirlandes et de cordons de lignes horisontales, 6 à l'ornamentation intérieure et extérieure, 7 avec de cordons et de boutons, 2, 4 anses de tasses.
Fig. 6. Fragments de vases : 1, 6—7, 10 décorés d'impressions : 2 4, 8, 12 de segments de cordon (côtes) disposés en biais; 9 de cordons alvéolés; 11, 14—15 de cannelures; 5, 13 fragments d'anses; 3 tasse munie d'une petite anse.
Fig. 7. Fragments d'anses décorées : 1 d'incisions; 2—4 de cannelures; 7 de motifs angulaires. Fragments de vases : 6 de vase-jatte; 5—9 avec de fines incisions lustrées; 10 avec des incisions en triangle; 11 avec bouton; 14 avec de fines cannelures; 12 fragment de tasse décorée à l'extérieur d'incisions, qui apparaissent aussi à l'intérieur, et de cannelures sur l'anse; 8, 15 perles d'argile; 13 anse à profil circulaire; 14 pied de figurine humaine.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Necropola geto-dacică de la Cernele-Craiova

PETRE GHERGHE

În partea de nord-vest a orașului Craiova, la circa 5 km, pe teritoriul comunei suburbane Cernele, lucrările de îmbunătățiri funciare întreprinse de C.A.P., pe terasa inferioară a Jiului, în punctul numit „Poianca", au scos la iveală, pe lîngă un bogat material ceramic, obiecte din metal și urmele unor „pete" de culoare mai închisă, de formă rotundă sau ovală, de dimensiuni diferite.

Toate acestea au apărut pe un grind de nisip ceva mai înalt decît restul terenului, care, probabil, în antichitate era în bună parte inundabil. Grindul fiind distrus numai în partea de nord, am studiat cu atenție „petele" de culoare mai închisă și am constatat că unele din ele sînt de dimensiuni mai mici și conțin pe lîngă fragmente ceramice și bucăți mici de oase calcinate, pe cînd cele de dimensiuni mai mari au în plus fragmente de lipitură cu urme de nuiele, dar lipsesc fragmentele de oase. Totodată, printre fragmentele ceramice (recuperate) de certă factură geto-dacică, au fost găsite și cîteva de secol VI e.n. Pornindu-se de la această primă observație, am început săpătura de salvare și am constatat, pe parcurs, că avem de-a face, în capătul de nord al grindului, cu o necropolă geto-dacică suprapusă de o mică așezare de secol VI e.n., iar în capătul de est al grindului, cu o așezare geto-dacică, marcată de cele cîteva locuințe identificate pînă acum.

În materialul de față, ne-am propus (deoarece săpăturile sînt la început) să prezentăm observațiile și concluziile preliminare cu privire la necropola geto-dacică, în care au fost identificate, pînă în prezent, doar opt morminte. Credem că numărul acestora a fost mult mai mare, unele dintre ele fiind distruse nu numai de lucrările amintite mai înainte, dar și de lucrările agricole curente sau în cu totul alte împrejurări. Cum am precizat, necropola se găsea amplasată în partea de nord a grindului și, din punct de vedere al ritului, s-a practicat incinerația în afara gropii. În ceea ce privește ritualul s-a putut stabili că resturile cremației au fost depuse în urne, iar acestea, la rîndul lor, în gropi de formă rotundă sau ovală (aceasta datorită surpării nisipului), iar diametrul lor măsura între 0,90 pînă la 1,10 m. Adîncimea nu depășea 0,40—0,55 m de la nivelul de cultură geto-dacic.

Toate aceste observații au fost posibile datorită identificării și cercetării a două morminte, notate în plan cu numerele 7 și 8 și care se găseau la distanță de 1,45 m unul de celălalt. Spre deosebire de mormîntul numărul 8, care parțial a fost distrus, mormîntul numărul 7 a scăpat nederanjat.

Prezentăm în continuare inventarul celor două morminte :

Mormîntul numărul 7. Groapa a avut formă rotundă, diametrul gurii ajungînd la 1,10 m. Adîncimea sub nivelul de cultură era de 0,50 m. La baza acesteia a fost identificată o urnă așezată pe un cuțit care avea drept capac o strachină.

Urna face parte din categoria vaselor autohtone de tip crater și este lucrată la roată, dintr-o pastă fină de culoare cenușie. Are gura largă și buza profilată pe orizontală, în exterior, cu marginea rotunjită. Gîtul este scurt și cilindric. Pe umăr sînt lipite vertical torțile arcuite în formă de semicerc și rotunde în secțiune. Corpul tronconic, cu pereții ușor arcuiți, se termină cu un fund inelar. Se păstrează întreagă, cu excepția buzei care este parțial știrbită din antichitate (fig. 1/3).

Dimensiuni : înălțime 23,5 cm, diametrul gurii 24,5 cm, diametrul fundului 14,3 cm.

Strachina este lucrată cu mîna și a fost executată dintr-o pastă compactă, bine frămîntată și rezistentă. Are formă tronconică, buza arcuită spre interior cu marginile ușor rotunjite. Peretele este subțire dar nu prea bine finisat. Se păstrează aproape întreagă (fig. 1/4).

THRACO-DACICA, t. V, nr. 1—2, București, 1984, p. 167—170

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Dimensiuni : înălțimea 10 cm, diametrul gurii 19 cm, diametrul fundului 13,5 cm.

Cuțitul făcea parte din categoria celor drepte. Lungimea lui măsura circa 32 cm și nu a fost îndoit ritual [1]. Cuțit de luptă așezat ritual în groapă a mai fost identificat în necropola de la Enisala, la mormîntul 36, unde urna a fost așezată pe acesta [2]. În urnă, așezată pe resturile de oase calcinate, a fost găsită o cană care conținea nisip și cenușă.

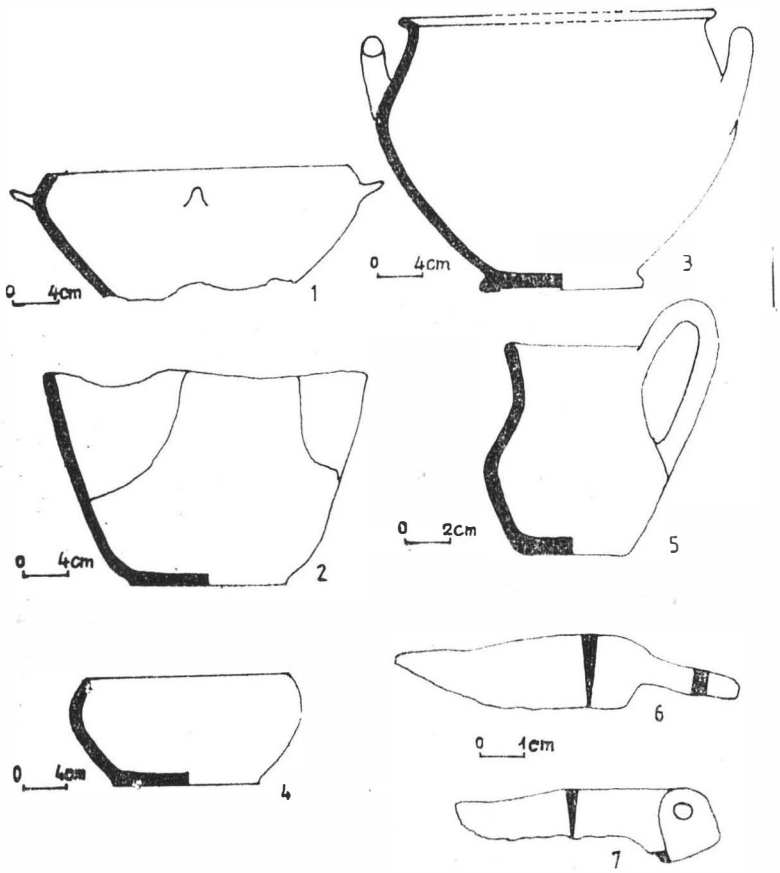

Fig. 1. Cernele-Craiova. Inventarul mormîntului numărul 7 (3—7) și mormîntului numărul 8 (1—2).

Cana este lucrată cu mîna din aceeași pastă din care a fost executată și strachina. Are formă bitronconică și este modelată cu grijă. Buza dreaptă, cu marginile ușor rotunjite, se continuă cu gîtul, care se strîmtează puțin ca apoi să se lărgească pentru a da forma bitronconică corpului. Fundul cănii este drept. Toarta este suprainălțată și se fixează pe buză și umăr.

Cana este uniform arsă și are o culoare castaniu-închis. Se păstrează întreagă (fig. 1/5).

Dimensiuni : înălțimea 9,3 cm, diametrul gurii 5,6 cm, diametrul fundului 5 cm.

Pe măsură ce se golea urna, s-a observat că aceasta conținea, acum, numai cenușă și fragmente mici de oase calcinate. Odată cu înlăturarea ultimelor cantități de cenușă și oase din urnă, în amestec cu acestea au fost găsite și două piese din metal, mai exact un cuțitaș și o limbă de briceag.

Cuțitașul este lucrat din fier și are lama în formă de triunghi. Mînerul nu este prevăzut cu găuri pentru nituri, ceea ce înseamnă că se fixa într-o bucată de lemn prin presare (fig. 1/6).

Dimensiuni : lungimea totală 7,4 cm, lungimea lamei 5,2 cm, lățimea maximă a lamei 1,5 cm.

Limba de briceag este lucrată din fier și este prevăzută cu o zală realizată din tablă mai

[1] Cuțitul fiind foarte oxidat, în momentul descoperirii s-a sfărîmat, fapt pentru care nu putem da și alte amănunte.

[2] Simion Gavrilă, Peuce, 2, 1971, p. 89.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

groasă, care era fixată peste plăsele cu ajutorul unui nit. Plăselele briceagului, care probabil erau din lemn, nu s-au mai păstrat (fig. 1/7).

Dimensiuni: lungimea maximă a lamei 5,6 cm, lățimea maximă 1 cm, lățimea zalei 1 cm.

Mormîntul nr. 8. Acesta a fost distrus parțial de buldozer. Din interiorul lui s-au recuperat, în stare fragmentară, partea inferioară de la urnă și mai multe fragmente din buza castronului care a acoperit resturile incinerate din urnă.

Urna a fost depusă tot în groapă simplă, fără amenajări speciale legate de ritual. Spre deosebire de mormîntul nr. 7, aici resturile incinerate au fost depuse într-o oală lucrată cu mîna, dintr-o pastă bine frămîntată, rezistentă, cu pereți subțiri dar lucrată neglijent.

Fundul, puțin marcat față de înclinarea peretelui, este drept și cu urme evidente de desprindere de pe masa de lucru a olarului. Dimensiuni actuale: înălțimea 18,5 cm, diametrul fundului 14,3 cm.

Partea superioară a vasului fiind distrusă, forma acestuia este greu de stabilit. Credem, totuși, că se aseamănă cu vasele tip borcan descoperite în necropola de la Zimnicea [3] (fig. 1/2).

Castronul. Este lucrat din aceeași pastă compactă, bine frămîntată, ca și la celelelalte vase lucrate cu mîna. Peretele este arcuit spre interior, iar baza are marginile rotunjite. La circa 2 cm sub buză era prevăzut cu patru apucători aplatizate, orientate în sus. Dimensiunile castronului sînt greu de stabilit, deoarece fiind în stare fragmentară ne lipsesc elementele necesare. S-a putut stabili doar diametrul gurii: 23,5 cm (fig. 1/1/).

Sintetizînd cele prezentate mai sus, putem spune că mormintele prezentate fac parte dintr-o necropolă plană, în care s-a practicat incinerația, iar ritualul consta în depunerea resturilor incinerate și a altor obiecte în urnă, sau în groapă împreună cu urna.

Descoperirea de la Cernele găsește bune analogii, mai ales la descoperirile din Dobrogea, cu precizarea că diferențierile dintre vasele în discuție sînt aproape nesesizabile. Cratere asemănătoare au fost identificate în necropolele de la Zimnicea, mormîntul nr. 7 (C7M1) [4] și Enisala [5]. Cîteva străchini cu peretele ușor arcuit în partea superioară, spre interior, au fost identificate la Zimnicea în mormintele 5(C3M5), 99(C10M99), 33(C10M33) [6].

Dacă acceptăm că urna din mormîntul 8 era un vas borcan, analogii se întîlnesc tot la mecropola de la Zimnicea [7].

Cunoscînd datarea făcută pentru urna de tip crater de la Zimnicea ca fiind de secol IV î.e.n. [8], iar cea de la Enisala, datată pe baza materialelor grecești, ca aparținînd începutului secolului IV î.e.n. [9], putem considera și urna de tip crater de la Cernele ca aparținînd aceluiași secol, adică secolului IV î.e.n. Spre deosebire de aceasta, cana găsită în urnă poate fi datată, avînd în vedere descoperirile de la Zimnicea, în secolele IV—III î.e.n. [10]. Alte căni descoperite în aceeași necropolă pot fi coborîte cu datarea pînă în secolul II î.e.n., ceea ce credem că nu este cazul la Cernele.

Celelalte piese din fier descoperite în urnă, dar mai ales cuțitașul, ca formă și dimensiune, se păstrează, în general, și în secolele următoare, el nefiind un element pentru o datare precisă. O piesă asemănătoare a fost găsită și la Zimnicea [11].

Cu toate că cercetările sînt la început, avînd în vedere analogiile de la Zimnicea [12] și Enisala [13], putem atribui inventarul mormintelor prezentate ca aparținînd celei de-a doua epoci a fierului, adică Latène-ului geto-dacic, mai exact secolului IV și începutul secolului III î.e.n. [14].

Importanța necropolei crește dacă la cele amintite adăugăm și descoperirea întîmplătoare din 1976, cînd doi elevi din Cernele au recuperat din apropierea necropolei în discuție (cca. 450—500 m de aceasta) două vase de bronz, care au intrat, ulterior, în colecțiile Muzeului Olteniei din Craiova. Despre ele s-a precizat că provin dintr-un mormînt geto-dacic al cărui inventar, foarte interesant, consta dintr-o situlă de bronz de formă bitronconică bogat ornamentată în zona torților [15] și o oinohoe cu gura trilobată și gît cilindric [16].

[3] A. D. Alexandrescu, Dacia, N.S., 24, 1980, p. 44. Vezi și fig. 17/7.
[4] *Ibidem*, p. 47. Vezi și fig. 23/1.
[5] Simion Gavrilă, *op. cit.*, p. 63 și următoarele; Idem, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 148 și următoarele. Vezi și fig. 6/4.
[6] A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 46. Vezi și fig. 23/7, 8, 11.
[7] *Ibidem*, p. 44, fig. 17/7.
[8] *Ibidem*, p. 47.
[9] Simion Gavrilă, Thraco-Dacica, 1, 1976. p. 155.
[10] A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 47.
[11] *Ibidem*, fig. 59/4.
[12] *Ibidem*, p. 19.
[13] Simion Gavrilă, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 143; Idem, Peuce, 2. 1971, p. 63.
[14] Petre Gherghe, în ziarul „Înainte", Nr. 11 462, din 30.I.1982, p. 2.
[15] Gh. Popilian, Arhivele Olteniei, S.N., 1, 1981, p. 47.
[16] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

După cum se aprecia, descoperirea acestui mormînt geto-dacic este foarte importantă nu numai pentru istoria locală, ci şi naţională, deoarece situla descoperită la Cernele a fost prima de acest gen identificată pe teritoriul Daciei [17].

Totodată, mai precizăm că necropola de la Cernele nu este o descoperire izolată în zonă, ştiut fiind faptul că pe Valea Jiului, foarte aproape — în linie dreaptă — de Cernele, arheologii au identificat, cu ani în urmă, mai multe puncte de interes arheologic ce aparţin epocii geto-dacice : Făcăi [18], Cîrligei-Bucovăţ [19], Jidovii-Bucovăţ [20]. Şi tot pe Jiu, dar ceva mai departe, au fost identificate şi se fac cercetări în cetăţile geto-dacice de la Coţofenii din Dos [21] şi Calopăr-Bîzdîna [22], în interiorul cărora s-au găsit materiale arheologice ce atestă o bogată viaţă economică şi politică, care, datorită gradului înalt de dezvoltare, a menţinut strînse relaţii comerciale cu lumea greacă şi romană din acea vreme.

În concluzie, descoperirea de la Cernele se leagă de mormîntul princiar cu situlă şi oinohoe şi ne reţine atenţia pentru că ea localizează existenţa unei necropole geto-dacice din secolele IV—III î.e.n. în împrejurimile Craiovei.

La nécropole de Cernele-Craiova

RÉSUMÉ

En 1981, à l'occasion des travaux d'amélioration foncière exécutés par la Coopérative agricole de production, dans la localité Cernele-Craiova, on a découvert une nécropole géto-dace.

En faisant des fouilles de sauvetage, on a identifié huit tombes dont six dérangées. Dans la nécropole on avait pratiqué l'incinération et les restes de la crémation étaient déposés dans des urnes. Celles-ci étaient mises dans des fosses à forme circulaire ou ovale.

La nécropole de Cernele, à la base des analogies avec celles de Zimnicea et Enisala, appartient aux siècles IV—III av.n.è. et c'est l'unique fouillée aux environs de Craiova.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Cernele-Craiova. L'inventaire de la tombe no. 7 (3—7) et de la tombe no. 8 (1—2).

[17] *Ibidem.*

[18] Cercetări sistematice Octavian Toropu. Vezi în acest sens şi V. Ciucă, *Aşezarea geto-dacică de la Făcăi-Braniştе, municipiul Craiova*, în „Symposia Thracologica", nr. 1, Craiova, 1983, p. 51—52.

[19] O. Toropu, SMMIM, 6, Bucureşti, 1973, p. 3—11.

[20] Gloria Macovei, Materiale, 5, 1959, p. 351 şi următoarele.

[21] Vlad Zirra, Thraco-Dacica, 4, 1983, 1—2, p. 135—140.

[22] Vezi în continuare studiul lui C. M. Tătulea, *Cetatea geto-dacică de la Bîzdîna, jud. Dolj. Consideraţii preliminare*, în acest volum.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Considerații paleoetnobotanice și contribuții la agricultura geto-dacilor (II)*

MARIN CÂRCIUMARU

Noile cantități de semințe carbonizate pe care le prezentăm vin să întregească imaginea asupra agriculturii geto-dacilor, a listei plantelor cultivate de om în această perioadă pe teritoriul României. Așa cum menționam într-un studiu anterior [1], sîntem încă în faza recuperării materialului botanic descoperit prin cercetările arheologice de-a lungul anilor, urmînd ca în viitor, numai după determinarea tuturor loturilor existente, să încercăm formularea unor considerații de ordin general.

SUCIDAVA — Celei, jud. Olt. În anul 1982, in tellul atribuit perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului (aspectul cultural Celei), cantonat în incinta cetății Sucidava de la Celei, ca urmare a dezvelirii locuinței 13, prin secțiunea IV, au fost descoperite noi cantități de semințe carbonizate [2].

Din caroul 2, de la 1 m adîncime s-au cules patru probe, din care două de pe podeaua locuinței. Din prima probă de pe podea s-au determinat 302 semințe aparținînd speciilor : *Triticum monococcum* — 9,6 % ; *Triticum dicoccum* — 85,5 %, cu semințe bine dezvoltate după cum se vede din tabelul de mai jos :

	Maximă (mm)	Medie (mm)	Minimă (mm)
Lungimea	7,2	5,5	4,7
Lățimea	3,1	3,0	2,2
Înălțimea	2,8	2,7	2,0

— *Hordeum vulgare* — 4,9 %

A doua probă de pe podeaua locuinței (s-au identificat 766 semințe) conține aceleași specii, dar în proporții total diferite, de data aceasta specia dominantă fiind orzul, ale cărui semințe sînt în proporție de circa jumătate, fragmentate : *Triticum monococcum* — 0,1 % ; *Triticum dicoccum* — 0,4 % ; *Hordeum vulgare vulgare* — 99,5 %.

A treia probă din acest carou, de la adîncimea menționată, include ceva mai multe specii, iar semințele sînt puternic fragmentate și amestecate cu cenușă din abundență (s-au determinat 380 de exemplare) : *Triticum monococcum* — 7,9 % ; *Triticum dicoccum* — 77,1 % ; *Triticum* cf. *spelta* — 4,4 %, cu următoarele dimensiuni medii : Lungimea — 5,5 mm, lățimea — 2,1 mm, înălțimea — 1,8 mm ; *Triticum* sp. — 1,3 % (semințele par a avea trăsături de *Triticum aestivum* și *Triticum aestivo-compactum*) ; *Hordeum vulgare vulgare* — 9,3 %.

În sfîrșit, ultima probă de la 1 m adîncime din caroul 2 este alcătuită aproape în exclusivitate din orz. În urma observării la microscop a 675 de semințe, pe lîngă faptul că s-a constatat că și

* Prima parte a acestui studiu a fost publicată în Thraco-dacica, 4, 1983, 1—2, p. 126—134. Între timp au apărut noi loturi de materiale care ne-au permis să întregim datele prezentate în articolul amintit.

Mulțumim prof. D. Berciu pentru sugestia și posibilitatea oferită de a prezenta noile date în acest număr, în continuarea celor din numărul trecut al revistei.

[1] M. Cârciumaru, *Considerații paleoetnobotanice și contribuții la agricultura geto-dacilor*, Thraco-Dacica, 4, 1983, 1—2, p. 126—134.

[2] Mulțumim colegului M. Nica pentru materialul botanic oferit în vederea efectuării acestui studiu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

de data aceasta seminţele sînt aproape jumătate în stare fragmentară, s-a stabilit că pe specii procentele sînt următoarele : *Triticum dicoccum* — 0,6 %; *Hordeum vulgare vulgare* — 99,4 %.

	Maximă (mm)	Medie (mm)	Minimă (mm)
Lungimea	7,0	6,3	5,5
Lăţimea	3,2	2,9	2,3
Înălţimea	2,5	2,0	1,7

Caroul 3 a furnizat, la rîndul său, trei probe. Două din probe au fost recuperate de la aceeaşi adîncime (1,25 m), iar cea de a treia ceva mai la suprafaţă (1,10 m).

Una din probele de la 1,25 m se caracterizează printr-o mai mare varietate a speciilor : *Triticum monococcum* — 5,4 %; *Triticum dicoccum* — 43,2 %; *Hordeum vulgare vulgare* — 51,4 %.

În schimb, cea de a doua probă de la 1,25 m este constituită în exclusivitate din *Hordeum vulgare* (40 seminţe identificate).

Proba de la 1,10 m cuprinde, la rîndul ei, mai multe specii : *Triticum monococcum* — 8,6 %; *Triticum dicoccum* — 90,5 % şi *Hordeum* sp. — 0,9 %.

Din caroul 4 s-a recuperat o singură probă, cuprinzînd în general aceleaşi specii întîlnite în celelalte carouri : *Triticum monococcum* — 2,5 %; *Triticum dicoccum* — 34,2 %; *Hordeum vulgare vulgare* — 63,3 %.

Aşa cum am văzut în locuinţa 13 a tellului de la Sucidava au fost descoperite mai multe probe la aceeaşi adîncime în acelaşi carou. Cu totul ipotetic putem considera la modul general contemporaneitatea unora din ele, în sensul că erau rezultatul practicii agricole a aceleiaşi generaţii. Plecînd de la această ipoteză, următoarea constatare este că în majoritatea probelor sînt prezente trei specii, care însă participă cu procente diferite de la o probă la alta. Se poate totuşi constata că două sînt speciile ce predomină într-o probă sau alta : *Triticum dicoccum* sau *Hordeum vulgare.*

Atunci cînd dominant este *Triticum dicoccum,* valorile sale se înscriu între 90,5 % şi 77,1 %, iar cînd cele mai ridicate procente le înregistrează *Hordeum vulgare* participarea se încadrează între 99,5 % şi 51,4 %.

În faza actuală a cercetărilor, singura concluzie care să nu implice un prea mare hazard este că în acest timp, locuitorii locuinţei 13 practicau cu siguranţă cultivarea terenului cu specii duble în speţă cu *Triticum dicoccum* şi *Hordeum vulgare.* Probabil că variabilitatea procentelor uneia sau alteia din cele două specii de la o probă la alta era mai mult cauzată de condiţiile climatice sau edafice diferite de la un an la altul, decît ca rezultat al unei compoziţii variabile intenţionate a cultivatorilor din acea vreme.

SÎNZIENI — jud. Covasna. Seminţele de la Sînzieni aparţin epocii bronzului şi au fost descoperite de László Francisc [3]. Din întreaga cantitate au fost observate la microscop circa 1/10 (adică 2614 seminţe), constatîndu-se următoarea situaţie : *Panicum miliaceum* — 99,8 %; *Polygonum convolvulus* — 0,1 %; *Agrostemma githago* — 0,03 %.

MEDIEŞUL AURIT — POTĂU, jud. Satu Mare. Din punctul Ciuncaş, prin săpăturile arheologice din anul 1964, T. Bader [4] a recuperat dintr-un nivel Otomani I—II seminţe carbonizate puternic deformate. Cele peste 500 de seminţe determinate aparţin în exclusivitate speciei *Hordeum vulgare* cu următoarele dimensiuni :

	Maximă (mm)	Medie (mm)	Minimă (mm)
Lungimea	6,3	5,6	4,3
Lăţimea	3,5	3,0	2,3
Înălţimea	2,3	2,1	1,9

[3] Materialul ne-a fost oferit pentru studiu cu multă amabilitate de dr. Székely Zoltan de la Muzeul judeţean Covasna din Sf. Gheorghe, căruia îi aducem sincere mulţumiri.

[4] Mulţumim arheologului T. Bader şi pe această cale pentru încrederea cu care ne-a fost cedat materialul pentru studiul paleobotanic.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

SĂRATA MONTEORU (azi comuna Merei), jud. Buzău. Dintr-un vas amplasat într-o instalaţie de cult, din suprafaţa vest, complexul B, aparţinînd fazei Monteoru 2 a[5], s-a recuperat cea mai mare cantitate (peste 90 grame) de seminţe carbonizate de lubiţ *(Camelina sativa)* descoperite pînă acum prin săpături arheologice în România. Seminţele erau carbonizate sub forma unor blocuri asemănătoare celor în care se prezintă uneori meiul în diferite contexte arheologice.

BABADAG, jud. Tulcea. Redusa cantitate de seminţe (177 de exemplare) din Hallstattul timpuriu (SA—II, Gr. 13) de la Babadag [6] s-a dovedit extrem de importantă din punct de vedere paleobotanic. Aspectul cel mai interesant în componenţa speciilor de aici este identificarea pentru prima dată în ţara noastră a formei de *Triticum* cf. *sphaerococcum*. Alături de *Triticum* cf. *sphaerococcum*, prezent în proporţie de 7,3, au mai fost recunoscute seminţe de *Triticum dicoccum* dealtfel cele mai numeroase (87,7 %); *Triticum* sp. (1,7 %) şi *Hordeum vulgare* (3,3 %). În legătură cu seminţele de *Triticum* sp. s-a observat că au trăsături ce le apropie de specia *dicoccoides* care ar putea să fie de fapt forme de *Triticum dicoccum* degenerat.

RĂCĂTĂU, comuna Horgeşti, jud. Bacău. Prin cercetările din anul 1982 din aşezarea dacică de la Răcătău (S XXV, C. 1, Gr. 10), arheologul V. Căpitanu [7] a descoperit o nouă mostră de seminţe carbonizate alcătuită dintr-o mare varietate de specii. Situaţia procentuală pe specii a celor peste 750 de seminţe este următoarea: *Triticum monococcum* — 1,6 %; *Triticum* cf. *dicoccum* — 0,1 %; *Triticum aestivum* — 91,5 %; *Secale cereale* — 0,8 %; *Hordeum vulgare vulgare* — 0,9 %; *Avena* sp. — 2,2 %; *Vicia* sp. — 0,1 %; *Agrostemma githago* — 2,8 %.

Referitor la *Triticum aestivum*, specia predominantă, trebuie să menţionăm că unele din seminţe prezintă caractere de *Triticum sphaerococcum*, fără a putea afirma că aparţin de fapt acestei specii. Dimensiunile seminţelor atribuite speciei *Triticum aestivum* de la Răcătău sînt următoarele:

	Maximă (mm)	Medie (mm)	Minimă (mm)
Lungimea	5,6	5,0	4,2
Lăţimea	3,0	3,0	2,2
Înălţimea	2,3	2,0	2,0

Varietatea speciilor demonstrează că nu s-a făcut o selecţie a seminţelor, speciile existente exprimînd compoziţia lanului de cereale din această vreme.

Dacă avem în vedere că într-o altă probă de la Răcătău [8] s-a descopeerit *Avena sativa* (99,4 %) însoţită în foarte mică măsură de *Papaver somniferum* (0,07 %) şi *Plantago lanceolata* (0,07 %) şi că proba prezentată mai sus conţine, pe lîngă alte specii, seminţe de ovăz, ne putem gîndi la o ciclicitate a culturii de grîu şi ovăz.

BĂRBĂTEŞTI — SOCU, jud. Gorj. În expoziţia Muzeului judeţean de istorie din Tg. Jiu există o mostră de seminţe de *Panicum miliaceum* descoperite într-un nivel dacic.

CĂPÎLNA, jud. Alba. Din cetatea dacică de la Căpîlna [9] a fost recuperată o probă de o extraordinată varietate a speciilor. Determinîndu-se circa jumătate din seminţe (peste 1550 de exemplare), s-a constatat că specia predominantă era orzul *(Hordeum vulgare vulgare* — 61,3 %), dar în cantităţi notabile exista de asemenea, *Setaria italica* (23,3 %) şi chiar *Galium spurium*, întrucît procentele de 7,4 înregistrate sînt destul de ridicate în raport cu situaţiile obişnuite în care se întîlneşte această specie în contexte arheologice.

[5] Transmitem şi cu această ocazie toată recunoştinţa noastră dr. Eugenia Zaharia pentru solicitudinea cu care ne-a fost cedat întregul material botanic de la Sărata Monteoru, însoţit de toate informaţiile stratigrafice.

[6] Mulţumim dr. S. Morintz pentru materialul şi informaţiile oferite.

[7] Aducem şi cu această ocazie mulţumiri sincere dr. V. Căpitanu.

[8] M. Cârciumaru, *op. cit.*

[9] Exprimăm toate mulţumirile noastre arheologului Marius Moga pentru amabilitatea cu care ne-a oferit posibilitatea studiului paleobotanic în Cetatea dacică de la Căpîlna.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Dimensiunile seminţelor de orz sînt următoarele :

	Maximă (mm)	Medie (mm)	Minimă (mm)
Lungimea	8,4	7,0	5,0
Lăţimea	3,8	2,9	2,0
Înălţimea	2,8	2,2	1,3

Alături de speciile menţionate, în proba de la Căpîlna au mai fost identificate : *Triticum monococcum* (0,3 %) ; *Triticum dicoccum* (0,2 %) ; *Panicum miliaceum* (3,2 %) ; *Lens esculenta* var. *microspermae* (0,7 %) ; *Papaver somniferum* (0,6 %) ; *Polygonum persicaria* (0,1 %) ; *Polygonum convolvulus* (0,7 %) ; *Polygonum aviculare* (0,6 %) ; *Rumex crispus* (0,6 %) ; *Rumex acetosa* (0,2 %) ; *Vicia hirsuta* (0,06 %) ; *Sinapis* sp. (0,2 %) ; *Chenopodium album* (0,1 %) ; *Agrostemma githago* (0,2 %).

Procentele scăzute întrunite de multe specii demonstrează caracterul lor accidental, între ele fiind speciile de *Polygonum*, *Rumex*, *Papaver*, *Chenopodium* care s-ar putea să nici nu fi intrat în atenţia dacilor de la Căpîlna. Formele de *Triticum* provin probabil dintr-o însămînţare anterioară a respectivului ogor. Mai dificil este să explicăm prezenţa speciilor *Setaria italica*, *Panicum miliaceum* (în parte) şi mai cu seamă *Galium spurium*. Valorile lor procentuale par prea ridicate pentru a bănui că originea lor este într-o însămînţare anterioară. Pare mai mult o compoziţie intenţionată *Hordeum—Setaria—Galium—Panicum* a cărei semnificaţie şi valabilitate trebuie urmărită şi în alte situaţii.

BIHAREA, jud. Bihor. Prin săpăturile arheologice din grădina C.A.P. „Baraj" din anul 1978, într-un nivel datat în sec. I—II e.n. (daci liberi) [10] au fost găsite seminţe aparţinînd în exclusivitate speciei *Panicum miliaceum* (s-au separat peste 700 de seminţe).

Împreună cu seminţele exista şi o cochilie de *Helix pomatia* care se ştie că a fost folosit în alimentaţie cel puţin din timpul perioadei romane.

MOŞNENI, jud. Constanţa. Seminţele de la Moşneni au fost descoperite cu ocazia unor săpături arheologice din anul 1949, iar în prezent sînt expuse la Muzeul de istorie naţională şi arheologie din Constanţa [11].

Săpăturile arheologice respective au scos la iveală o serie de unelte agricole (fiare de plug, coasă, seceră, săpăligă, cazma etc.) de tip roman, atribuite de unii sec. II—III e.n. [12], iar după alţii anterioare sec. I e.n. [13].

Referitor la fiarele de plug descoperite la Moşneni se afirmă că sînt făcute din fier masiv, avînd forma triunghiulară, cu un vîrf ca o săgeată asemănătoare cultivatoarelor moderne de tipul aşa-zis „laba gîştii". După căderea Imperiului roman acest tip masiv de fier de plug ar fi dispărut complet, pentru a renaşte în timpurile moderne [14].

De la Moşneni au fost observate la microscop 845 de seminţe. Cu o tehnică agricolă avansată, aşa cum am văzut, compoziţia speciilor era următoarea : *Triticum aestivum* ssp. *vulgare* — 82,9 % ; *Hordeum vulgare vulgare* — 17,0 % ; *Vicia* cf. *faba* — 0,1 %.

După cum se observă, pe lîngă o specie dominantă, în acest caz grîul, apare o specie însoţitoare, de data aceasta orzul, în proporţie mai scăzută. O astfel de situaţie, aşa cum am menţionat, poate fi consecinţa fie a unui amestec intenţionat din momentul însămînţării şi deci a practicării unei cultivări a terenurilor cu specii duble, fie a ciclicităţii culturilor, în speţă cultivarea grîului după ce în anul precedent lanul fusese acoperit cu orz.

HINOVA, jud. Mehedinţi. Dintr-un strat roman (sec. IV e.n.) de la Hinova s-au cules mai multe probe deosebit de interesante prin compoziţia speciilor [15].

[10] Proba ne-a fost oferită cu toată amabilitatea de arheologul S. Dumitraşcu, căruia îi mulţumim călduros.

[11] Mulţumim conducerii muzeului pentru încrederea cu care ne-a fost acordată spre studiu mostra respectivă.

[12] A. Alexandrescu, G. Bordenache, V. Canarache, E. Condurachi, D. Pippidi, S. Săveanu, D. Tudor, *Raport asupra cercetărilor arheologice de la Kallatis-Mangalia*, SCIV, 1, 1950, 1, p. 83—92.

[13] V. Canarache, *Unelte agricole pe teritoriul Republicii Populare Române în epoca veche*, SCIV, 1, 1950, 2, p. 93—109.

[14] *Ibidem*.

[15] Probele ne-au fost cedate pentru studiul paleobotanic cu multă amabilitate de dr. M. Davidescu, căruia îi aducem şi pe această cale cele mai calde mulţumiri.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Prezentăm mai jos situația pe specii din fiecare mostră :

— *Hinova, 1977, S A, caroul 2, 0,80 m* : *Vicia faba* — 12 semințe întregi și 21 fragmente. Dimensiunile semințelor sînt prezentate mai jos :

	Maximă (mm)	Medie (mm)	Minimă (mm)
Lungimea	7,0	6,2	5,8
Lățimea	5,5	5,0	4,8

— *Hinova, 1977, S A, caroul 6, 0,90 m* : *Panicum miliaceum* — circa 500 de semințe ;

— *Hinova, 1977, S A, caroul 9, 1,0 m* : *Prunus institia* — 15 semințe. Dimensiunile maxime sînt următoarele : lungimea — 7,5 mm, lățimea — 6,0 mm, grosimea — 5,0 mm ;

— *Hinova, 1977, Turn NE, 1,60 m* : din această probă s-au determinat 360 de semințe aparținînd speciilor *Secale cereale* — 16,2% și *Panicum miliaceum* — 83,5%. Măsurători efectuate pe semințele de seacră au dat dimensiunile din tabelul alăturat :

	Maximă (mm)	Medie (mm)	Minimă (mm)
Lungimea	7,0	5,8	4,5
Lățimea	2,0	1,9	1,4
Înălțimea	2,0	1,7	1,7

— *Hinova, 1977, Turn NE, 1,60 m* : *Vicia faba* — 43 de semințe întregi și fragmente. Spre deosebire de prima probă de la Hinova, de data aceasta semințele de măzăriche sînt mult mai deformate și chiar cu o carbonizare mai accentuată.

— *Hinova, 1978, S B, caroul 19, 0,75 m, Nivel vatră* : *Pisum sativum* cf. ssp. *arvense* — 111 semințe cu următoarele dimensiuni :

	Maximă (mm)	Medie (mm)	Minimă (mm)
Lungimea	4,0	3,7	3,1
Lățimea	3,9	3,0	2,9
Grosimea	3,2	2,7	2,5

— *Hinova, 1978, S B, caroul 17, Nivel II, Gr. 1* : semințele carbonizate din această probă sînt fragmentate în proporție de circa 75%, încît ne întrebăm dacă o astfel de situație nu este cauzată de un proces intenționat de fărîmițare a lor. Procentele pe care le prezentăm pentru fiecare specie poartă relativitatea acestei situații : *Triticum aestivum* — 15,8% cu dimensiunile :

	Maximă (mm)	Medie (mm)	Minimă (mm)
Lungimea	5,1	4,9	4,0
Lățimea	3,0	2,6	2,0
Înălțimea	2,2	2,1	1,8

Secale cereale — 80,5% ; *Pisum sativum* — 1,2% ; *Agrostemma githago* — 2,4%.

Proporțiile cu care participă speciile în această probă, în speță grîul și secara, amintesc de proba de la Moșneni și pun problema unor însămînțări cu două specii sau demonstrează ciclicitatea unor culturi de secară cu altele de grîu.

SUCIDAVA — Celei, jud. Olt. Din sec. IV e.n. de la Sucidava au fost recuperate, prin săpăturile efectuate în 1981 (S II, caroul 2, 0,40 m, Groapa 9), semințe a căror determinare a oferit următorul tablou (din întreaga cantitate s-a observat la microscop 1/3, adică 1 272 de exemplare) : *Triticum aestivum* cf. ssp. *vulgare* — 7,9% ; *Triticum aestivum* cf. ssp. *compactum* — 4,0% ; *Triticum aestivum* — 4,6% ; *Triticum* sp. — 1,2% ; *Secale cereale* — 78,6% ; *Hordeum vulgare* — 2,5% ; *Vicia* cf. *ervilia* — 0,3% ; *Rumex crispus* — 0,07% ; *Agrostemma githago* — 0,8%.

Nu este exclus ca și de data aceasta, prin componența procentuală a speciilor, să avem dovada ciclicității culturilor. Lanul cultivat cu secară în anul respectiv, din care provin probele, a fost probabil anterior acoperit cu grîu din speciile menționate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Considérations paléoethnobotaniques et contributions a l'agriculture chez les Geto-Daces (II)

RÉSUMÉ

Pour l'époque de transition de l'énéolithique à l'Age du bronze (aspect culturel Celei) on a déterminé à **Celei** (dép. d'Olt) : *Triticum monococcum* (médiocre), *Triticum dicoccum*, *Hordeum vulgare*.

Pour l'Age du bronze on a déterminé des semences carbonisées provenant de plusieurs établissements :

— **Sînzieni**, dép. Covasna : *Panicum miliaceum* (99,8 %), *Polygonum convolvulus* (0,1 %), *Agrostemma githago* (0,03 %) ;

— **Mediesul Aurit**, dép. Satu Mare : *Hordeum vulgare* ;

— **Sărata Monteoru**, dép. Buzău : *Camelina sativa* (environ 90 grammes).

Pour la période du Hallstatt, on a identifié des semences carbonisées dans les sites de **Babadag**, dép. Tulcea : *Triticum dicoccum* (87,7 %), *Triticum sphaerococcum* (7,3) %, *Triticum* sp. (1,7 %), *Hordeum vulgare* (3,3 %).

D'une série d'établissements de l'époque Latène on a récolté :

— **Răcătău**, com. de Horgești, dép. de Bacău : *Triticum monococcum* (1,6 %), *Triticum* cf. *dicoccum* (0,1 %), *Triticum aestivum* (91,5 %), *Secale cereale* (0,8 %), *Hordeum vulgare vulgare* (0,9 %). *Avena* sp. (2,2 %), *Vicia* sp. (0,1 %), *Agrostemma githago* (2,8 %) ;

— **Bărbătești-Socu**, dép. de Gorj : *Panicum miliaceum* ;

— **Căpîlna**, dép. de Alba : *Triticum monococcum* (0,3 %), *Triticum dicoccum* (0,2 %), *Hordeum vulgare vulgare* (61,3 %), *Panicum miliaceum* (3,2 %), *Setaria italica* (23,3 %), *Lens esculenta* var. *microspermae* (0,7 %), *Galium spurium* (7,4 %), *Papaver somniferum* (0,6 %), *Polygonum persicaria* (0,1 %), *Polygonum convolvulus* (0,7 %), *Polygonum aviculare* (0,6 %), *Rumex crispus* (0,6 %), *Rumex acetosa* (0,2 %), *Vicia hirsuta* (0,06 %), *Sinapis* sp. (0,2 %), *Chenopodium album* (0,1 %), *Agrostemma githago* (0,2 %).

Pour les I—II siècles de notre ère, on a identifié des semences de *Panicum miliaceum* dans les sites de **Biharea**, dép. de Bihor et pour les siècles II—III de notre ère on a récolté semences carbonisées de **Moșneni**, dép. de Constanța : *Triticum aestivum* ssp. *vulgare* (82,9 %), *Hordeum vulgare* (17,0 %) et *Vicia* cf. *faba* (0,1 %).

Pour les siècles IV de notre ère on a déterminé des semences carbonisées provenant de deux établissements :

— **Hinova**, dép. de Mehedinți : *Triticum aestivum*, *Secale cereale*, *Panicum miliaceum*, *Vicia faba*, *Pisum sativum* cf. ssp. *arvense*, *Prunus institia*, *Agrostemma githago* ;

— **Sucidava**, com. Celei, dép. d'Olt : *Triticum aestivum* cf. ssp. *vulgare*, *Triticum aestivum* cf. ssp. *compactum*, *Triticum aestivum*, *Triticum* sp., *Secale cereale* (prédominant), *Hordeum vulgare*, *Vicia* cf. *ervilia*, *Rumex crispus*, *Agrostemma githago*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Descoperiri și însemnări de la Buridava dacică.II.

D. BERCIU, M. IOSIFARU, S. PURICE și GH. ANDREESCU

Continuăm publicarea unor descoperiri arheologice și însemnări mai importante făcute și în 1983 pe șantierul de la Ocnița, județul Vîlcea, unde a fost vechiul centru politic, economic și religios Buridava [1].

1. *Pandantiv de bronz.* În 1983 a fost trasat pe latura de sud a Terasei II (T. II) a Cetății 1 (C1) șanțul XIII (ș. XIII/83), cu scopul de a controla — în continuare — structura sectorului sudic al acestei terase și modul său de racordare la palisada principală. În cursul săpăturii s-a stabilit din nou stratigrafia, care nu prezintă nici în acest sector nimic deosebit față de cele prezentate în campaniile precedente. În nivelul II *a* din ș. XIII s-a descoperit o groapă (Gr. 1) săpată în roca vie (tuf dacitic), pînă la adîncimea de 65 cm, de la suprafața rocii. Diametrul gurii este de 80 cm × 1 m. Pereții sînt drepți, iar fundul ușor albiat. Nu este vorba de o groapă rituală, ci de una menajeră. Ea aparține nivelului II *a*, respectiv sec. I î.e.n. (prima jumătate). Groapa a fost săpată de la baza nivelului II *a*. În groapă au fost descoperite următoarele materiale : 1) Un mare vas-sac (fig. 3/2), în care se afla un pandantiv de bronz (nr. 1). Vasul are înălțimea de 36 cm, diametrul gurii de 22 cm, iar al fundului de 13,5 cm. Formă tipică de vas-sac sau borcan, bitronconic, înalt, cu buza răsfrîntă scurt. Pe linia de „sudură" a celor două trunchiuri de con s-a aplicat un briu decorativ, care a fost crestat adînc, spre stînga. Pasta conține mult nisip, pietricele și paiete de mică. Pereții vasului sînt groși și cu multe goluri de aer. În spărtură, lutul este de culoare neagră uniformă, cu două straturi superficiale, cel exterior cu nuanțe brune iar cel din interior cu nuanțe brune-cărămizii. Formă greoaie, masivă, de tradiție încă veche. 2) Vasul nr. 2 este un vas fragmentar, cu profil de oală piriformă, lut cărămiziu. Tehnică primitivă. Face parte din grupa ceramică de culoare cărămizie a nivelului II *a*. 3) Un cuțitaș de fier, cu lama îngustă și muchia îngroșată (8 mm), lungimea 7 cm. 4) O ceașcă-cățui, cu profil elegant, fără toartă, înaltă de 9 cm, cu diametrul gurii de 20 cm și al fundului de 9 cm, ca și înălțimea. Se încadrează în grupa opaițelor din nivelul II al așezării civile și al Cetății 1, cu terasele adiacente [2]. 5) O daltă de fier, cu dulie, lungimea de 22,5 cm, lățimea tăișului de 2 cm și diametrul dulciei de 3 cm [3]. Dalta se găsea spre fundul gropii, în apropiere de vasul-sac. 6) Mai multe fragmente ceramice din diferite vase lucrate cu mâna și de dimensiuni variate. Notăm fragmentul unui mic opaiț-cățui, cu pereți oblici și toarta prinsă de la mijlocul peretelui, spre bază. Menționăm de asemenea un fragment de castronel de tradiție hallstatiană, mai multe fragmente de vase-sac mici sau mijlocii, fragmente lucrate la roată, cu lut de culoare cenușie-neagră, slip în aceeași culoare, redînd profilurile de cănițe bitronconice tipice, de strachini și fructiere. 7) Cîteva mici fragmente atipice dintr-o aplică de fier, puternic ruginită, și care s-a sfărîmat. 8) Două mici fragmente de amforă romană, import. 9) În gropa 1 s-au mai găsit două bucăți de chirpic ars, cu urme de nuiele o măsea de oaie și alta de bovin, precum și 9 bucăți de vatră, pe pat de pietre de rîu. 10) Cea mai importantă piesă este pandantivul de bronz, care se afla în vasul-sac nr. 1. El are o formă semilunară (fig. 1), cu un colț rupt din

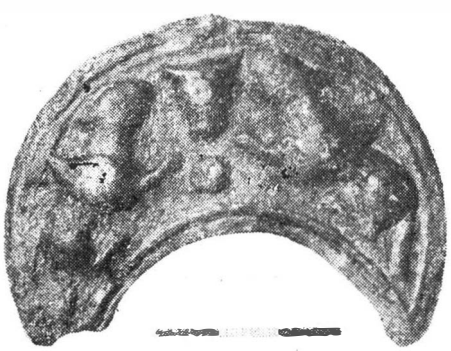

Fig. 1. Ocnița-Buridava. Pandantiv de bronz.

[1] A se vedea Thraco-Dacica, 4, 1983, 1–2, p. 109 și urm.

[2] D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981, p. 31 și urm.

[3] De o formă dacică tipică : I. Glodariu, Eug. Jaroslavschi *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979, pl. 49 (tipul III)

THRACO-DACICA, t. V, nr. 1–2, București, 1984, p. 177–186

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

vechime, după cum a fost ruptă și cheutoarea de suspensie. Piesa este realizată prin turnare. Înălțimea (la mijloc) este de 3,6 cm, iar distanța dintre cele două colțuri de 5,50 cm. Pandantivul este ornamentat în stil animalier : de o parte și de alta a unui bucran sînt reprezentați doi leoparzi înaripați, afrontați ; sub bucran se află un buton, care umple golul de aci. Pandantivul era purtat cu ajutorul unei cheutori, care s-a rupt din vechi, dar au rămas urmele bazei pe marginea pandantivului. Spatele acestuia este plan, avînd pe margine urme de lovire cu ciocanul. Întregul decor este cuprins într-o ramă în relief. Greutatea piesei este de 107,5 grame. Pandantivul datează din sec. I î.e.n. și ridică probleme deosebit de importante, despre care va fi vorba în altă parte a revistei [4].

2. *Medalion de bronz.* În același S. XIII de pe Terasa II a fost descoperită o altă piesă importantă : un medalion de bronz. El s-a găsit în Groapa 3 (Gr. 3) din nivelul II *a*, care a fost săpată în tuf dacitic, de la baza nivelului II *a*. Diametrul gurii era de 1,30 m, avînd pereții cuptoriți. Medalionul se afla în jumătatea superioară a gropii. În groapă s-au mai descoperit cîteva fragmente ceramice lucrate cu mîna și două cu roata, toate caracteristice nivelului II *a*. Împreună cu medalionul a mai fost găsit și un fragment de mare farfurie romană, grupa *terra sigillata*, acoperită de obișnuita culoare roșie. Menționăm de asemenea și cîteva mici fragmente de tablă de bronz subțire ; un profil indică un vas cu gît cilindric (oenochoe ?). Este vorba prin urmare tot de o groapă menajeră, ca și cea precedentă. Medalionul aparține conținutului acestei gropi, care datează din prima jumătate a sec. I î.e.n. Medalionul a fost realizat prin turnare și finisat prin cizelare. Diametrul este de 6,1 cm × 6,3 cm, iar greutatea de 173 grame. Pe avers este reprezentat un personaj (capul) masculin, cu barbă și mustăți, în plină maturitate, probabil o divinitate. Ne gîndim la Hercule [5]. Părul și barba sînt tratate în aceeași manieră. Cîrlionții sînt în formă de virgulă. Pe marginea superioară este vizibil locul de unde s-a rupt cheutoarea, cu ajutorul căreia era atîrnat (fig. 2). Pe revers, medalionul prezintă o adîncitură, în felul monedelor schifate.

Fig. 2. Ocnița-Buridava. Medalion de bronz.

3. *Ceramică dacică de tip delian.* În general ceramica de acest fel este relativ rară la Ocnița, față de alte centre geto-dacice, cum sînt, de pildă, cel de la Popești pe Argeș sau Piscul Crăsani [6]. În 1983 s-a descoperit doar un singur fragment de cupă, imitație locală (fig. 4/1). Fragmentul a fost găsit în sectorul „palisadă" de pe marginea de nord a acropolei Cetății 1, în S. A 15, caroul 2, adîncimea de 1 m. Este un produs local, din pastă cu mult nisip fin și paiete de mică, bine frămîntată

[4] De către D. Berciu, *infra*, p. 84—87

[5] A se vedea discuția problemelor în cuprinsul acestei reviste, la p. 88—90 (D. Berciu).

[6] D. Berciu, *op. cit.*, p. 54 și urm., p. 40—41 ; v. și Thraco-Dacica, 4, 1983, 1—2, p. 111, fig. 1/2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

și cu grijă curățită de impurități. Lutul este de culoare cenușie-închisă, caracteristică nivelului II *a*, căruia îi aparține și fragmentul nostru. Profilul, decorul și tehnica sînt similare produselor publicate pînă acum [7]. Înălțimea de 6 cm. Menționăm că la Ocnița ceramică de acest tip apare din sec. II î.e.n. și se menține pînă către jumătatea secolului următor. Nu au fost încă descoperite tipare.

4. *Ceramică pictată dacică.* Produse ceramice pictate, de factură locală, au apărut în toate sectoarele complexului geto-dacic de la Ocnița, dar cea mai mare cantitate se întîlnește pe Ceta-

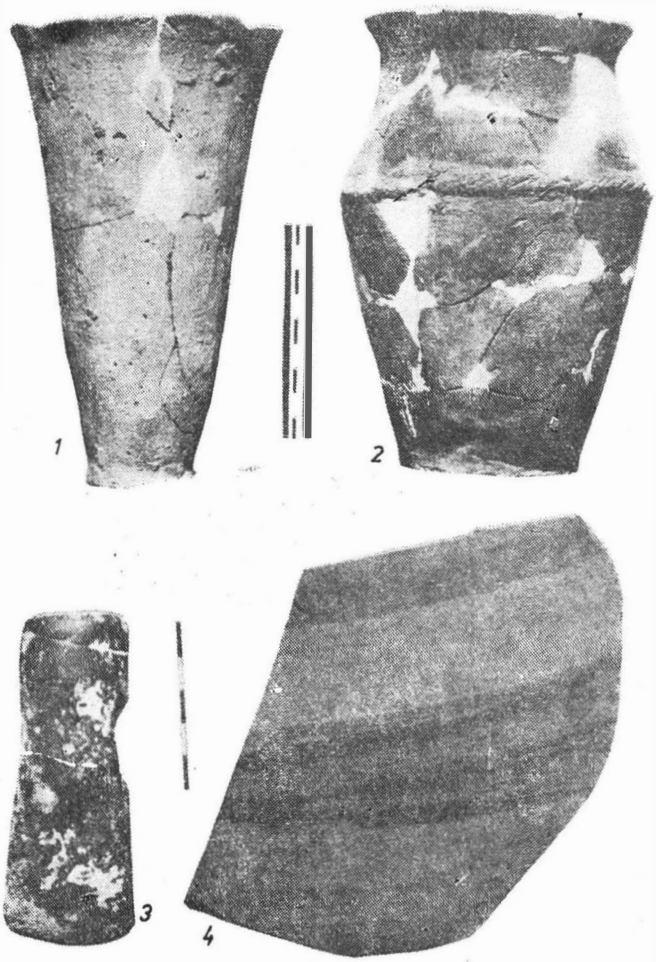

Fig. 3. Ocnița-Buridava. Descoperiri din 1983.

tea 1, cu deosebire pe acropolă. Nu poate fi vorba de o ceramică pictată celtică, întrucît toate vasele întregi sau fragmentare (fructiere, căni bitronconice, urcioare, cești, oale piriforme etc.) documentează, prin tehnică, forme și motive decorative, prezența unui centru de ceramică pictată local, foarte bogat, făcînd parte din grupa ceramicii de lux, am putea spune. Aceasta apare la Ocnița din sec. II î.e.n. și devine din ce în ce mai frecventă în sec. I î.e.n., înmulțindu-se simțitor spre sfîrșitul acestui secol. Specia pictată cu benzi albe alterînd cu benzi de culoare roșie-brună se cunoaște în etapa mai veche. Publicăm acum un fragment de mare vas, probabil un chiup, cu pereții groși de 1 cm, descoperit în sectorul „palisadă", în s. A 16, în caroul 3, la adîncimea de 80 cm, în asociere cu materiale din diferite epoci. Este lucrat la roată, din pastă în amestec cu nisip fin și paiete de mică. În spărtură, lutul are culoare neagră-cenușie, cu două straturi cărămizii. Pe fondul alb, subțire și

[7] *Ibidem*

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

neuniform, s-au trasat — neglijent însă — benzi late roșii-brune. Lungimea fragmentului este de 16 cm (fig. 3/4).

5. *Simbol solar*. În 1983 au fost descoperite, atît pe Cetatea 1 și Terasa II, cît și în așezarea civilă, alte simboluri solare, despre care a fost vorba cu o altă ocazie [8]. Fără îndoială că unele dintre numeroasele „discuri" au putut fi utilizate drept fusaiole, dar în majoritatea lor sînt simboluri solare. În această categorie intră și exemplarul pe care îl publicăm acum (fig. 4/5). A fost

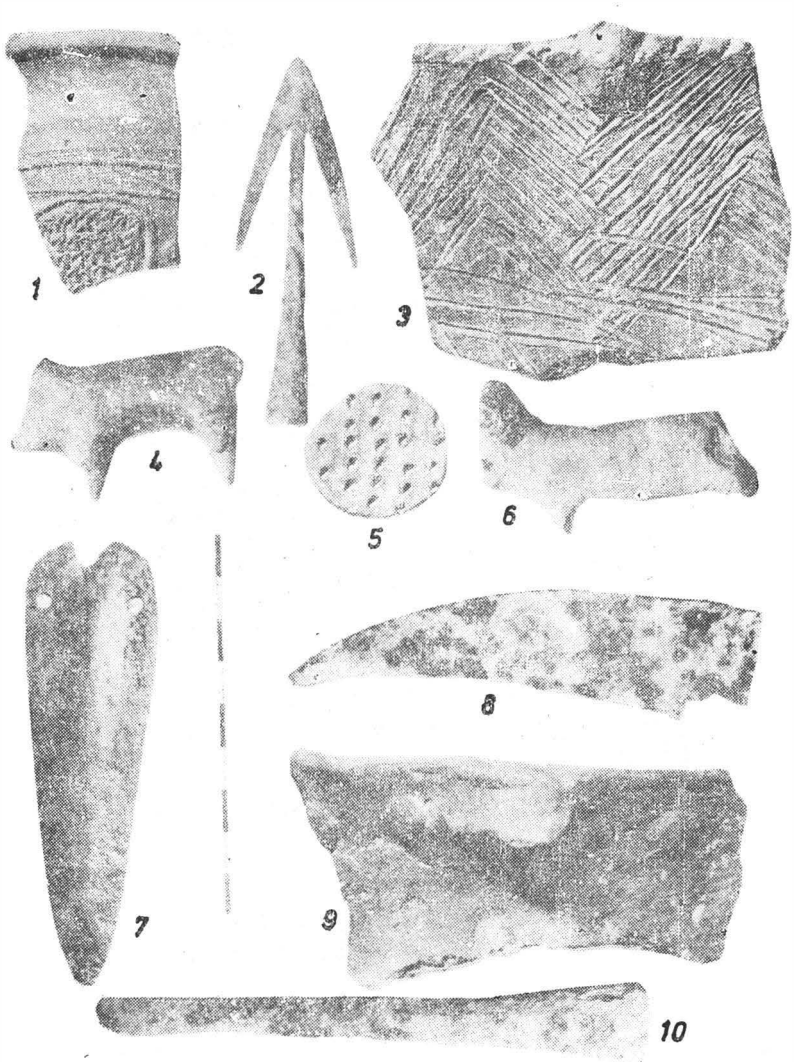

Fig. 4. Ocnița-Buridava. Descoperiri din 983.

descoperit pe panta de sud a Cetății 1, în s. B 22, caroul 6, adîncimea de 80 cm, în nivelul I, care corespunde sec. II î.e.n. Are diametrul de 3 cm × 3,4 cm. Este făcut dintr-un fragment de mare strecurătoare lucrată la roată. Lutul este de culoare cenușie, cu slip cenușiu-închis, caracteristic unei grupe ceramice datată în secolul II î.e.n. Pasta conține nisip fin și paiete de mică, arderea a fost perfectă, pereți sînt subțiri. Pe margini s-a procedat la o netezire îngrijită. Două perforații marginale par a fi servit la suspendare. Are urme de folosire îndelungată, ca disc solar, nu ca fusaiolă.

[8] Thraco-Dacica, 4, 1983, 1—2, p. 109—110, fig. 1 și fig. 2/4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

6. *Seceră fragmentară de fier.* În complexul de la Ocnița s-au descoperit mai multe seceri, dar majoritatea sînt în stare fragmentară. Prezența lor arată că și agricultura era una dintre formele economiei destul de mult practicată în regiune. În 1983 s-a descoperit, printre altele, pe panta de sud a Cetății 1, în ș. B 22, în caroul 2, la 60 cm adîncime, nivelul II *b*, un fragment de seceră de fier (vîrf, lung de 11,5 cm și lat de 3,2 cm (fig. 4/8). Tip de lamă lată, caracteristică unei grupe de seceri dacice [9]. Fragmentul nostru prezintă analogii cu o seceră din depozitul descoperit în nivelul II *b* din așezarea civilă [10], care datează de la sfîrșitul sec. I î.e.n. — începutul celui următor. Paralel cu răspîndirea acestui tip este cunoscut și tipul de seceră cu lamă îngustă. Observațiile din 1983 documentează și de data aceasta contemporaneitatea celor două tipuri de seceră.

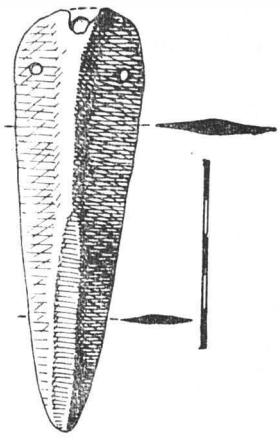

Fig. 5. Ocnița-Buridava. Pumnal de cupru.

7. *Vîrf de săgeată din fier.* În cursul săpăturilor de la Ocnița au fost descoperite destul de multe vîrfuri de săgeată din fier, de tipuri felurite [11]. Un singur tip însă este documentat doar prin două exemplare. Unul îl prezentăm acum (fig. 4/2). Este un vîrf de săgeată cu barbeluri lungi, cu tija torsionată și cu toc sau dulie. Lungimea de 9,3 cm, diametrul duliei de 1 cm. A fost descoperit în zona de contact dintre Terasa III cu Terasa IV, în ș. VIII, caroul 8, adîncimea de 80 cm, nivelul II *b*. Acest tip de săgeată este comun mediului Latène dacic și celtic. El durează foarte mult, pătrunzînd și în evul mediu. La Ocnița apare de la orizontul nivelul II *b* și rămîne comun nivelului III [12].

8. *Materiale preistorice și semnificația lor.* S-a arătat la timpul potrivit că zona Ocnele Mari—Ocnița—Cosota a fost intens locuită de purtătorii culturilor Coțofeni, Glina, Verbicioara și Basarabi [13]. Fragmente ceramice aparținînd culturii Sălcuța au apărut cu totul sporadic, dar totuși ele atestă prezența purtătorilor comunităților acestei culturi în regiune. În 1983 au fost descoperite cîteva fragmente caracteristice fazei Sălcuța III, în sectorul de nord al acropolei Cetății 1. O locuire de lungă durată a oamenilor culturii Coțofeni s-a constatat pe acropola Cetății 1 și pe pantele imediate ale acesteia, dar întregul strat de cultură a fost ridicat și terenul curățit pînă la roca vie. Aproape tot pămîntul provenit din curățire a fost dus pe latura de nord a acropolei, unde avea să se ridice palisada principală. Materialele Coțofeni — care apar totdeauna împreună cu altele din diferite perioade și culturi — ilustrează toate fazele acestei culturi. Notăm deocamdată un fragment de vas cu buza ușor răsfrîntă, lut negru în spărtură, două straturi superficiale cărămizii-închise, slip negricios, decor incizat, în sistem căprior, pe buză crestături și o prelungire reliefată (fig. 4/3); lungimea de 10 cm și înălțimea 8,5 cm. Faza Coțofeni II. Tot în asociere cu materiale felurite au fost descoperite și două figurine zoomorfe, reprezentînd tăurași (Fig. 4/4 și 6). Figurine de acest fel au apărut și în alte așezări Coțofeni. Amintim exemplarul întreg descoperit în așezarea Coțofeni de pe Dealul Săpunarului de la Govora-Sat [14]. Figurine zoomorfe de tipul aci menționat fac parte din conținutul culturii Coțofeni [15]. Ambele noastre figurine, pe care am ținut să le publicăm aci, au fost descoperite în sectorul nordic al acropolei Cetății 1, în punctul „palisadă", cu mult material dacic. Modelarea celor două figurine este făcută cu grijă. Redarea animalului nu este exagerată, păstrîndu-se elementele naturaliste. Pasta a fost bine frămîntată și curățită de impurități. Lutul este de culoare neagră-cenușie, cu două straturi superficiale, cărămizii, cu nuanțe mai închise, caracteristice ceramicii Coțofeni. La un exemplar s-a păstrat și botul cu cîșnuita perforație, probabil pentru suspendare (fig. 4/6; lungimea 7 cm, înălțimea de 3,3 cm). În schimb, la al doilea exemplar s-a păstrat doar o porțiune din perforațiune (fig. 4/4; lungimea 5 cm, înălțimea de 3 cm).

O atenție merită și materialele, destul de numeroase, care aparțin culturii Glina din perioada timpurie a bronzului, fiindcă ele prilejuesc sesizarea în nord-estul Olteniei a contactului dintre această cultură și cultura Coțofeni și consecințele unui asemenea contact. Locuirea Glina a ocupat întreaga acropolă a Cetății 1, dar și stratul acestei culturi a fost ridicat și depus pe latura de nord, unde

[9] I. Glodariu, Eug. Jaroslavschi, *op. cit.*, p. 71 și urm., fig. 31—32; o bună paralelă, în ceea ce privește forma lamei, la fig. 31/7.

[10] D. Berciu, *Buridava dacică*, p. 43 și 46, cu pl. 31/3.

[11] *Ibidem*, p. 29 (nivel I), p. 38 (nivel II) și p. 50 (nivel III).

[12] *Ibidem*, pl. 72/5.

[13] *Ibidem*, passim.

[14] D. Berciu, *Romania before Burebista*, Londra, 1967, p. 65, fig. 22.

[15] P. Roman, *Cultura Coțofeni*, București, 1977, p. 31, pl. 51/14 și 16, pl. 52/1—4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

materialele acestei culturi apar amestecate cu altele din diferite epoci. Notăm aci doar un fragment ceramic cu decorul curent, cu găuri-„butoni", aşezate în linie dreaptă, sub baza vasului (fig. 4/9). Pasta conţine mult nisip, pietricele şi paiete de mică. În spărtură, lut de culoare neagră-cenuşie şi în exterior un strat subţire cărămiziu-închis, cu nuanţe brune. Profil de strachină-borcan, cu torţi pornind de sub buză. Pe linia de întîlnire a buzei cu corpul, se află o serie de alveole aşezate în linie orizontală. Factura, profilul şi decorul atestă legătura strînsă cu cultura Coţofeni, a cărei moştenire este destul de puternică şi evidentă în structura culturii Glina. Lungimea fragmentului este de 10,5 cm.

Pe Terasa I, în ş. B 23, caroul 1, adîncimea 85 cm, a fost descoperit un topor de granit (fig. 3/3) cu ceafa cilindrică, înalt de 8,5 cm şi diametrul găurii de înmănuşare de 1,5 cm. Formă caracteristică etapei mai tîrzii a perioadei de tranziţie şi conţinutului culturii Glina. A fost găsit în strat Latène dacic şi prezintă urme de folosire de către daci [16].

În dărîmăturile de pe latura de nord a acropolei, în punctul „palisadă" au fost descoperite excepţional de multe fragmente de vase cu pereţi subţiri, care redau forma unui pahar înalt. Dintre sutele de fragmente, s-au putut reconstitui doar două exemplare [17]. Publicăm aci un exemplar (fig.3/1), formă înaltă, bitronconică, svelită, buza uşor răsfrîntă (cu profil trompetiform), corpul subţiindu-se exagerat de mult spre bază. Fundul nu este neted, ci zgrunţuros cu urme de desprindere directă de pe un suport moale, de lut. Culoarea lutului este cărămizie-brună, ardere secundară puternică, pe alocuri foarte puternică. Pasta este în amestec cu nisip, pietre sfărîmate, pietricele şi paiete de mică. Pereţii sînt subţiri, neteziţi cu spatula lată, ale cărei urme sînt foarte vizibile. Toate vasele-pahare au fost lucrate în acelaşi fel, fără slip. S-a arătat altă dată că aceste pahare au fost folosite la evaporarea saramurii [18], vasele fiind fixate în jurul vetrei. După obţinerea „drobului" de sare, de o anumită greutate, vasul-pahar era spart. Nu se observă pe fragmentele descoperite o folosire îndelungată. Înălţimea exemplarului nostru este de 19,5 cm, diametrul gurii de 11 cm şi al fundului de 5 cm. Se poate sesiza o formă de pahar mai evoluată din punct de vedere tipologic, tehnic şi decorativ, pe care noi o atribuim unei faze Coţofeni IV, bine documentată acum în zonă. Seria tîrzie a paharelor culturii Coţofeni, de felul celui publicat aci, aparţine fazei Coţofeni IV; buza începe a se răsfrînge uşor în afară, pe buză crestături în genul celor Coţofeni, iar tehnica aminteşte deja o grupă ceramică Glina. Din bogatul material descoperit la punctul „Zdup" de la Ocnele Mari se desprinde orizontul Coţofeni IV, pe care îl întîlnim şi pe Cetatea 1 de la Ocniţa — Oşota. În acesta intră şi paharele înalte, cu buza uşor răsfrîntă şi decor pe buză, cît şi unele străchini adînci, lucrate în clară tradiţie tîrzie Coţofeni, dar anunţînd noua cultură Glina. Socotim că întreaga problemă a raporturilor dintre cultura Coţofeni şi Glina va trebui reluată şi adîncită.

9. *Pumnal de cupru.* În sectorul nordic al acropolei, în ş. A/81, s-a descoperit, în asociere cu mult material Glina, Coţofeni şi dacic, o lamă de pumnal de cupru, cu un procent redus de Sn (?). Culoarea patinei (păstrate doar pe margini) este verde-închisă. Forma este triunghiulară, cu trei găuri de nituri (una ruptă din vechi). Secţiunea lenticulară, neuniformă, cu tendinţă de unghiularitate în partea superioară (fig. 4/7 şi fig. 5). Partea dinspre mîner nu are urme de înmănuşare. Nervura mediană este îngroşată, deviată puţin mai jos de jumătatea lamei. Lungimea de 11,2 cm. Exemplarul nostru aparţine culturii Coţofeni şi el a fost realizat prin ciocănire, nu prin turnare. De aci şi forma sa mai primitivă. O bună analogie se află la Căzăneşti — nu prea departe de Ocniţa —, la un exemplar de o formă similară, dar prevăzut cu patru nituri [19]. Se pare că aparţine culturii Coţofeni [20]. Ni se pare de asemenea că o bună paralelă ne-o oferă şi lama de pumnal descoperită în nivelul *f* al stratului Coţofeni II de la Băile Herculane [21], cît şi la cel de la Crăciuneşti, jud. Hunedoara, descoperit în strat Coţofeni [22].

10. *Cetatea 2.* Săpăturile efectuate în 1982 şi 1983 pe Înălţimea nr. 2, notată încă din 1960 ca „Cetate 2", au putut lămuri definitiv caracterul acestei înălţimi [23], care se află în centrul arcului format de cele trei înălţimi fortificate, care constituiau frontul defensiv al complexului de la Ocniţa. Cetatea 2 nu a fost însă fortificată în perioada nivelului I, adică în sec. II î.e.n. Ea a servit

[16] Pentru forme aparţinînd culturii Coţofeni, v. P. Roman, *op. cit.*, pl. 10/4.

[17] Un exemplar se află în muzeul judeţean, inedit, înălţimea de 23 cm.

[18] D. Berciu, *Buridava dacică*, p. 13.

[19] Gh. I. Petre, SCIV, 21, 1970, 3, p. 483, fig. 2/2; îl atribuie culturii Coţofeni.

[20] P. Roman, *op. cit.*, p. 17, pl. 8/25.

[21] *Ibidem.*

[22] I. Andriţoiu, Apulum, 16, 1978, p. 61, nota 5, pl. II/9.

[23] Mariana Iosifaru, S. Purice, Symposia Thracologica, 1, 1983, p. 55—56.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

în acea perioadă drept loc de înmormîntare, cu păstrarea unor tradiții hallstatiene [24]. Din sec. I î.e.n., Cetatea 2 a fost fortificată, ca și Cetatea 3, ea avînd în același timp și un rol anume : pe terasa amenajată în jurul înălțimii a fost organizată o brutărie, așa cum au arătat râșnițele, vatra și observațiile din timpul săpăturilor. În decursul timpului două treimi din Înălțimea 2 s-au prăbușit în Valea Bradului, așa cum s-a întîmplat și la Cetatea 1, unde prăbușirea continuă și azi, ea fiind accentuată și mai mult din cauza cutremurului din 1977. Cercetările din 1983 au precizat că în secolul II î.e.n. doar acropola Cetății 1 era fortificată, pe cînd în secolul următor se procedează la fortificarea tuturor celor trei înălțimi, poate și altele din jurul salinelor de la Ocnița și Ocnele Mari, care nu au putut fi cercetate pînă acum. S-a dovedit însă că Cetatea 1, cu terasele adiacente, a fost centrul militar și politic al complexului geto-dacic de la Buridava. În sec. I î.e.n. acropola și primele trei terase ale acestei înălțimi sînt înconjurate[25] cu palisadă și „zid" de lemn, din două garduri paralele formate din bîrne înfipte vertical în șanțurile săpate în stînca vie (fig. 6), pe alocuri pînă la 1 m adîncime, iar spațiul dintre ele umplut cu pămînt, pietre de rîu și mari bucăți de tuf dacitic

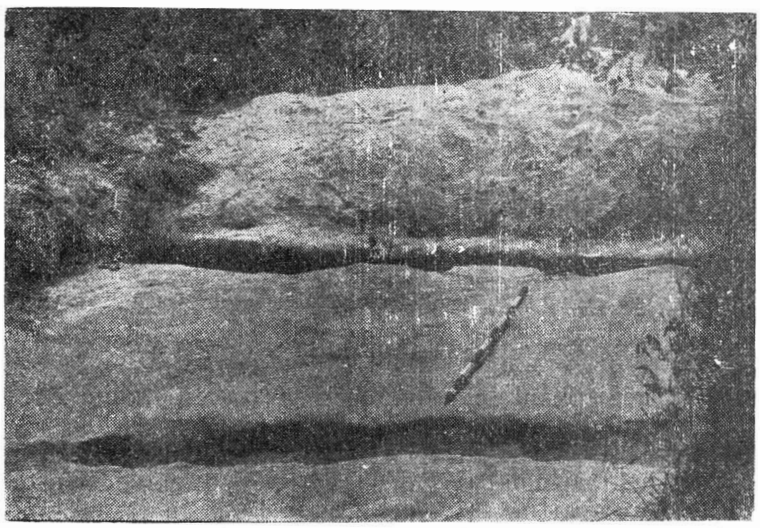

Fig. 6. Ocnița-Buridava. Cetatea 1, șanțurile palisadei.

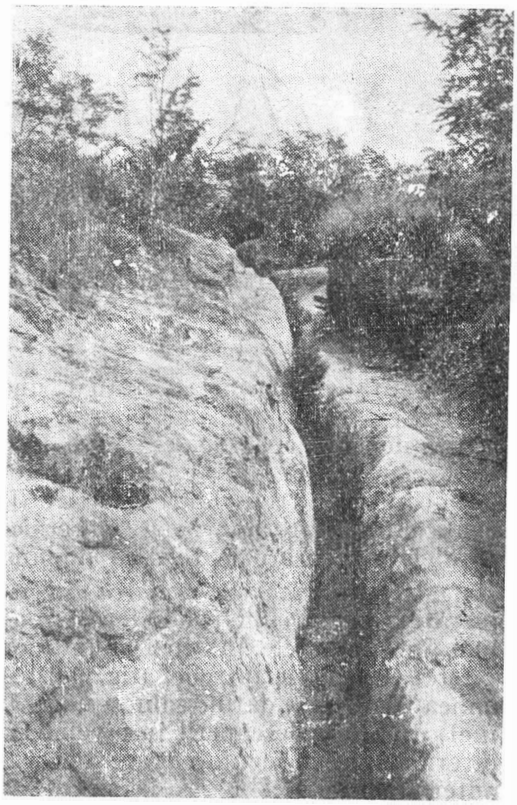

Fig. 7. Ocnița-Buridava. Cetatea 1, șanțul interior al palisadei.

(emplecton). Toate descoperirile și observațiile făcute pînă în prezent duc la concluzia că centrul de la Buridava atinsese în vremea lui Burebista — și în întreg sec. I î.e.n. — un înalt grad de prosperitate, reprezentînd în același timp și un punct strategic deosebit de important, strîns legat de cetățile de la Polovragi și Cetățeni și cu cele de peste munți.

11. *Opaiț cu simbol solar*. Din sectorul „palisadă" provine un interesant opaiț-ceașcă, lucrat cu mîna, decorat cu motivul „brăduț" și brîuri crestate adînc (fig. 8). Înălțimea este de 7 cm și diametrul gurii de 11,5 cm. Toarta este groasă și pornește sub buză. Pe fund un semn incizat, în formă

[24] D. Berciu, Thraco-Dacica, 4, 1983, 1—2, p. 32.

[25] Probabil și pe latura de est, unde în prezent s-a prăbușit o mare parte din acropolă. De reținut că în hărțile sec. XVIII apare întreaga acropolă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

de cruce, care este simbolul solar, întîlnit în mod curent pe ceramica geto-dacă sau în formă de discuri, despre care s-a vorbit anterior. Opaiţul datează din sec. II î.e.n. şi este o formă arhaică.

12. *Materiale Verbicioara.* În cursul săpăturilor au fost descoperite relativ multe materiale aparţinînd culturii Verbicioara din epoca bronzului, dar nici în aşezare şi nici pe Cetatea 1 sau pe Cetatea 2 nu s-a dat peste un strat de cultură propriu-zis, nederanjat. Locuirea cea mai intensă

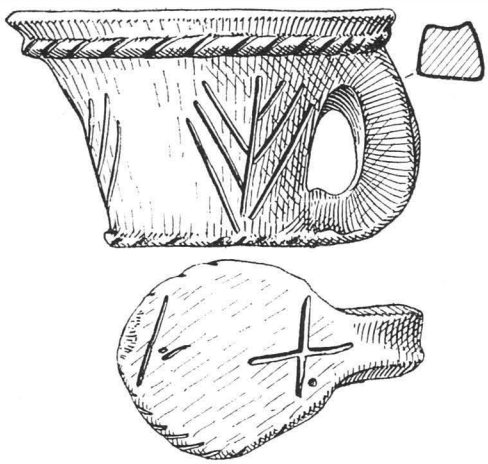

Fig. 8 Ocniţa-Buridava. Opaiţ cu simbol solar.

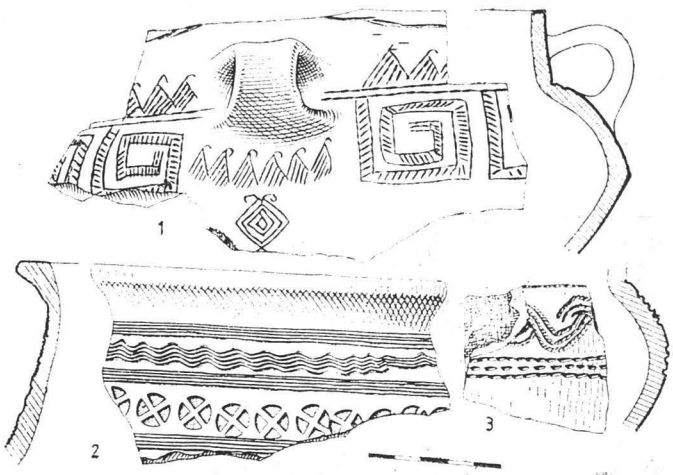

Fig. 9. Ocniţa-Buridava ; fragmente ceramice.

va fi existat pe acropola Cetăţii 1, unde însă întreg stratul de cultură Verbicioara şi Coţofeni a fost distrus cu ocazia curăţirii pînă la stîncă a terenului de către geto-daci, iar pămîntul aruncat pe latura de nord a acropolei. Aci a fost descoperit şi cel mai numeros material Verbicioara. Dintre acestea publicăm un fragment de strachină cu două toarte în bandă şi cu motive decorative în formă de meandru şi triunghiuri haşurate (fig. 9/1), care aparţine fazei Verbicioara IV *b*, în care componenta Gîrla Mare este foarte puternică. Al doilea fragment este decorat cu spirale continui şi linii paralele, executate în tehnica împunsăturilor (fig. 9/2). El aparţine fazei Verbicioara Vb.

13. *Materiale din aşezarea civilă.* Din nivelul II *a* provine un interesant fragment de vas mare lucrat la roată, din pastă locală, cu nisip, pietricele şi paiete de mică. Decorul constă din linii incizate şi paralele, în benzi, în interiorul cărora se află linii ondulate şi o succesiune de rozete ştampilate, cu braţele în relief (fig. 9/2). A fost descoperit în nivelul II *a* (ş. XII A/81, caroul 6, adîncimea 1,40 cm), datînd din sec. II î.e.n. Către sfîrşitul acestui secol se plasează şi un cercel (nu inel) de bronz descoperit în nivelul II *b* (fig. 10/2). Un import elenistic din sec. II î.e.n. s-a găsit în interiorul unei locuinţe ; are decor în relief, cu motive-petale stilizate (fig. 11/2) şi este trecut puternic prin foc.

14. Ca materiale de pe *Cetatea 2* publicăm aci doar un fragment ceramic elenistic tîrziu, cu angobă neagră (fig. 10/1) şi un fragment roman *terra sigilata* (fig. 10/4), dat cu culoare roşie şi lustruit.

15. Dintr-unul din şanţurile de temelie ale palisadei principale de pe latura de sud a *Cetăţii 1* (ş. X1), şi anume din cel exterior, provin două fragmente dintr-un vas de sticlă de culoare gălbuie, decorat în exterior cu reliefuri radiale, import elenistico-roman (fig. 11/3) datînd din sec. I î.e.n. Fragmentele au fost descoperite în sectorul Terasei II a Cetăţii 1, unde se prelungeşte palisada şi „zidul" de lemn (v. şi fig. 6). Atît aceste fragmente, cît şi cel din categoria romană *terra sigillata* găsit în ş. X (cel din interior) de pe panta de sud a Cetăţii 1 (în ş. B16) şi perla de sticlă (fig. 11/4) găsită într-o mare locuinţă de pe panta amintită aci ajută la fixarea cronologiei fortificaţiei Cetăţii 1, unde a fost — după cum se ştie — descoperită şi interesanta inscripţie, care redă numele unei căpetenii locale Thiamarcus : „Bacileyc Thiamarkoc epoiei" (fig. 12).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

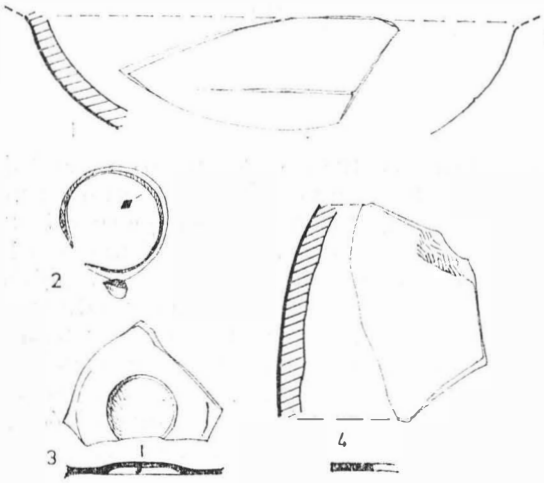

Fig. 10. Ocnița-Buridava; fragmente ceramice (1, 3—4) și un cercel de bronz (2).

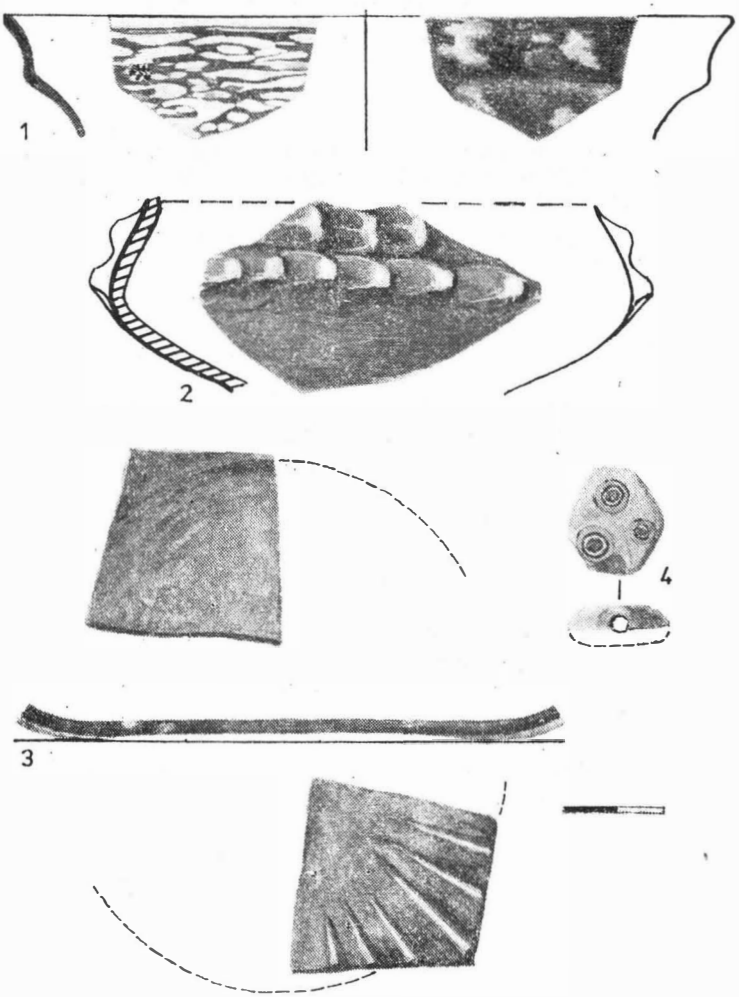

Fig. 11. Ocnița-Buridava. Descoperiri din 1983.

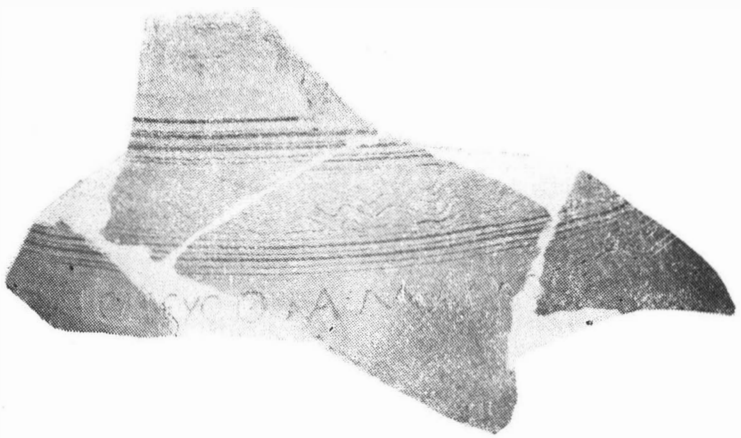

Fig. 12. Ocnița-Buridava; inscripția lui Thiamarkus („Bacileyc Thiamarkoc epoiei").

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Découvertes et notes de Buridava dace. II.

RÉSUMÉ

Les auteurs présentent les plus importantes découvertes faites en 1983 à Ocniţa, dép. de Vîlcea où existait le centre dace Buridava. Tout d'abord il s'agit de deux œuvres d'art en bronze : un pendentif à décor zoomorphe avec deux léopardsailés affrontés (fig. 1); la seconde pièce est un médaillon représentant une divinité, peut-être Hércule (fig. 2). Les deux pièces appartiennent à la civilisation gèto-dace et sont des produits indigènes. Elles datent du premier siècle av. n.è. On publie aussi des matériaux préhistoriques : céramique peinte (fig. 3/4), vase Latène (fig. 3/2), tessons du type Coţofeni (fig. 4/3) deux idoles zoomorphes (fig. 4/4,6, même civilisation), du type Glina (fig. 4/9), un fragment céramique de type délien (fig. 4/1), une faucille fragmentaire (fig. 4/8), une pointe de flèche (fig. 4/2) et, un poignard en bronze, civilisation de Coţofeni (fig. 3/4 et fig. 5) et une hache en pierre (fig. 3/3). La Citadelle 2 a été fortifiée pendant le premier siècle av.n.è. Les autres découvertes proviennent de la Citadelle 1 (fig. 9/1,3 ; 10/3 ; 11/1,3—4 ; 12), Citadelle 2 (fig. 10/1,4) et de l'établissement civil (fig. 9/2 ; 10/2 ; 11/2).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Ocniţa-Buridava. Pendentif en bronze.
Fig. 2. Ocniţa-Buridava. Médaillon en bronze.
Fig. 3. Ocniţa-Buridava. Découvertes de 1983.
Fig. 4. Ocniţa-Buridava. Découvertes de 1983.
Fig. 5. Ocniţa-Buridava. Poignard en cuivre.
Fig. 6. Ocniţa-Buridava. Citadelle 1, les fosses de la palissade.
Fig. 7. Ocniţa-Buridava. Citadelle 1, la fosse intérieure de la palissade.
Fig. 8. Ocniţa-Buridava. Lampe à huile.
Fig. 9. Ocniţa-Buridava ; fragments céramiques.
Fig. 10. Ocniţa-Buridava ; fragments céramiques (1, 3–4) et un boucle d'oreille en bronze (2).
Fig. 11. Ocniţa-Buridava. Découvertes de 1983.
Fig. 12. Ocniţa-Buridava ; l'inscription de Thiamarkos („Bacileye Thiamarkoe epoiei").

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Varia Daco-Romana (VII—VIII)

CONSTANTIN C. PETOLESCU

VII. Despre începuturile stăpînirii romane la nordul Dunării

După cum se știe, nu toate teritoriile dacice ocupate de Traian în 106 au intrat în compunerea provinciei *Dacia*; este vorba de răsăritul Olteniei, Muntenia în întregime, colțul sud-estic al Transilvaniei (aproximativ pe linia Oltului), precum și sudul Moldovei, aflate pe tot timpul domniei lui Traian în cadrul teritorial-militar al Moesiei Inferioare [1]. Se consideră că aceste teritorii au fost anexate după războiul din 101—102 — cînd s-a construit și sistemul de fortificații din fața trecătorilor Carpaților, spre a închide orice ieșire spre sud și est a regelui dac [2].

Tot atunci au fost anexate vestul Olteniei și Banatul, despre care se crede că au aparținut pînă la 106 provinciei Moesia Superior. Conform unei ipoteze a lui N. Gostar, este posibil însă ca aceste teritorii să fi reprezentat încă de atunci nucleul unei viitoare provincii [3]; Ammianus Marcellinus (XXIV, 3, 9) consemnează, dealtfel, intenția publică și repetată a lui Traian de a transforma Dacia în provincie: „Așa să văd eu supusă Dacia în rîndul provinciilor, așa să trec peste poduri Istrul și Eufratul" *(Sic in provinciarum speciem redactam videam Daciam, sic pontibus Histrum et Euphratem superem)*.

Cum se face atunci că unele teritorii dacice cucerite în aceleași împrejurări au continuat și după 106 a aparține Moesiei Inferioare? Aceasta ne îndeamnă a crede că ele aparțineau *de drept* cu mult înainte acestei provincii. Radu Vulpe era de părere că stăpînirea romană în teritoriile sud-carpatice datează încă din vremea lui Domițian [4]. Demnă de luat în considerare este încă părerea lui Vasile Pârvan, care, în legătură cu marele val de pămînt („Brazda lui Novac de nord") care traversează Oltenia și Muntenia, nota următoarele [5]:

« Dar, înainte de Traian, este clar că un singur mare eveniment militar la Dunărea de Jos poate fi identificat cu opera de pacificare și anexare, documentată prin valul nordic muntean: strălucitele biruințe — mai ales morale: de prestigiu — din a. 52—53, ale lui Plautius Aelianus, care nu numai asigură stăpînirea romană completă a malului drept al Dunării pînă la mare, dar întemeiază pe întreg malul stîng, pînă la Cetatea Albă, un întreg șir de state barbare clientelare, la ordinele guvernatorului roman al Moesiei, postulează trasarea unui val despărțitor față de nordul barbar, neanexat influenței romane ».

[1] B. Gerov, Klio, 37, 1959, p. 196-210.

[2] C. C. Petolescu, în Revista de istorie, 35, 1982, 1, p. 67—68; idem, *Castrele din zona subcarpatică a Daciei* (comunicare prezentată la cel de-al XIII-lea Congres internațional al frontierelor romane, Aalen, septembrie 1983).

[3] N. Gostar, AIIAIași, 13, 1976, p. 64—65.

[4] Vezi astfel *Din istoria Dobrogei*, I, București, 1968, p. 79. Regretatul nostru istoric își baza părerea și pe datele papirului Hunt, care, conform unei lecturi mai vechi, ar fi datat din anul 99; cum data acestuia s-a dovedit însă a fi mai recentă, ca mai nouă dovadă a prezenței romane în aceste teritorii datează din intervalul de timp dintre cele două războaie dacice ale lui Traian. Acceptînd noua datare a papirului citat, R. Vulpe (cu ocazia sesiunii de comunicări „Pontica", 20 noiembrie 1983, cînd Maria Bărbulescu și Adrian Rădulescu au prezentat o importantă descoperire epigrafică; vezi Dacia, N.S., 25, 1981, p. 356—358) arăta că logica istorică impune a accepta prezența romană în aceste teritorii încă înainte de Traian.

[5] *Getica*, București, 1926, p. 128—129.

THRACO-DACICA, t. V, nr. 1—2, București, 1984, p. 187—193

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

D. Tudor a emis părerea că acest val datează din secolul al IV-lea; istoricul Olteniei romane își baza ipoteza pe faptul că Troianul *(limes Transalutanus)* ar fi tăiat în satul Urlueni de „Brazdă" [6]; aceste observații nu au putut însă risipi îndoielile în legătură cu raportul cronologic dinte cele două valuri [7].

De aceea, în privința cronologiei relative a „Brazdei lui Novac de nord", mai demnă de încredere ni se pare o notă din *Condica manuscrisă* a inginerului Al. Popovici, care, privitor la traseul acesteia notează: „... iese pe din susul Craiovei, mergînd drept la satul Grecii, în malul Oltului și nu se cunoaște, băgînd de seamă la întinderea liniei drumului celui de piatră ce vine de la Celei la Reșca și se suia pe Olt în sus pe la Rîmnicu, Rîureni și altele. Și se cunoaște învederat la satul Grecii că șoseaua împăratului Traian e făcută în urma Troianului, pentru că drumul este făcut peste șanț, unde se încrucișează la satul Grecii" [8].

Față de prciziunea observației și obiectivitatea informației, se poate admite că marele val de pămînt ce străbate Oltenia și Muntenia datează de dinainte de cucerirea Daciei de către Traian. Am reveni astfel la ipoteza lui V. Pârvan, care atribuia ridicarea „Brazdei" generalului roman cinstit în inscripția de la Tibur; nu oare despre acesta ne spune celebra inscripție că *primus ex ea provincia magno tritici modo annonam p(opuli) R(omani) adlevavit* [9]? Fertila Cîmpie Română poate foarte bine să fi fost zona din care s-au expediat spre Roma importante cantități de cereale; despre perceperea annonei — e drept, într-o perioadă ulterioară (anii 105—106) ne informează papirul Hunt [10].

Apartenența (încă din secolul I e.n.) teritoriului dintre Dunăre și „Brazdă" la provincia Moesia (după anul 86, la Moesia Inferior) ar fi o explicație de ce el a continuat a fi al aceleiași provincii și după înfrîngerea Daciei. S-au adăugat, probabil în cursul primului război dacic, ținuturile subcarpatice (aici s-au construit castrele care barau intrările în munți), precum și sud-estul Transilvaniei.

După reorganizarea administrativă înfăptuită de Hadrian, o parte a acestor teritorii (estul Olteniei și sud-estul Transilvaniei) au format o nouă provincie: Dacia Inferior [11].

VIII. Izvoarele antice privind părăsirea Daciei

Părăsirea Daciei de către Imperiul roman este consemnată în istoriografia antică abia la un secol după ce s-a petrecut acest eveniment. În ordine cronologică, izvoarele problemei sînt următoarele [12]:

Aurelius Victor (33, 3: privitor la domnia lui Gallienus): *et amissa trans Istrum, quae Traianus quaesierat.*

Eutropius, IX, 8, 2 (privitor la domnia lui Gallienus): *Dacia, quae a Traiano ultra Danubium fuerat adiecta, amissa est*; IX, 15, 1: (privitor la domnia lui Aurelian): *Provinciam Daciam, quam Traianus ultra Danubium fecerat, intermisit, vastato omni Illyrico et Moesia, desperans eam posse retineri: abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae, in media Moesia collocavit.*

Rufius Festus, VIII: *Traianus Dacos sub rege Decebalo vicit et Daciam trans Danuvium in solo barbariae provinciam decit...; sed sub Gallieno imperatore amissa est et per Aurelianum, translatis exinde Romanis, duae Daciae in regionibus Moesiae ac Dardaniae factae sunt.*

Flavius Vopiscus *(Historia Augusta, Divus Aurelianus*, 39, 7): *Cum vastatum Illyricum et Moesiam deperditam videret, provinciam transdanuvianam Daciam a Traiano constitutam sublato exercitu et provincialibus reliquit, desperans eam posse retineri, abductosque ex ea populos in Moesia conlocavit appellavitque suam Daciam quae nunc duas Moesias dividit.*

[6] Vezi D. Tudor, RIR, 11—12, 1941—1942, p. 943 și urm.; idem, *OR*[4], p. 248. Vezi și Cr. M. Vlădescu, SMMIM, 12, 1979, p. 155.

[7] Ioana Bogdan Cătăniciu, în *Akten des XI. Internationalen Limeskongresses*, Budapesta, 1977, p. 339; cf. Kurt Horedt, în *Actes du IX*[e] *Congrès international d'études sur les frontières romaines, Mamaia, 6—13 septembrie 1972*, București—Köln—Wien, 1974, p. 212—214.

[8] Apud Al. Odobescu, *Antichitățile județului Romanați*, București, 1878, p. 49—50; vezi și Cr. M. Vlădescu, *loc. cit.*, p. 152. Despre inginerul Popovici, citeva date la Odobescu, *op. cit.*, p. 7—8; D. Tudor, *OR*[4], p. 15. Satul Grecii este acum în com. Osica de Sus, jud. Olt.

[9] CIL, XIV, 3608. Despre activitatea moesică și cariera lui Ti. Plautius Silvanus Aelianus, vezi D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*[2], București, 1967, p. 287—328.

[10] Vezi *Izvoare privind istoria României*, I, București, 1964, p. 468 și urm.

[11] C. C. Petolescu, SCIV, 22, 1971, 3, p. 411—422.

[12] Vezi Vl. Iliescu, *Părăsirea Daciei în lumina izvoarelor literare*, SCIV, 22, 1971, 3, p. 425—442; vezi încă D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, București, 1980, p. 253—265 (la p. 265, nota 13, o bibliografie generală a problemei).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Relatările acestor principale izvoare din a doua jumătate a secolului al IV-lea sînt reluate în prima parte a celui următor de Orosius, iar în secolul al VI-lea de Iordanes. Primul dintre aceştia arată că evenimentul s-a petrecut sub Gallienus : *nam Dacia trans Danuvium in perpetuum aufertur* (VII, 22, 7). Iordanes, pe de altă parte, după ce consemnează supunerea dacilor şi transformarea ţării lor în provincie, adaugă : *Sed Gallienus eos dum regnaret amisit Aurelianusque imperator evocatis exinde legionibus in Mysia conlocavit ibique aliquam partem Daciam mediterraneam Daciamque ripensem constituit* (*Romana*, 217).

Sintetizînd datele acestor izvoare, rezultă că Aurelius Victor, iar mai tîrziu Orosius, afirmă că Dacia a fost pierdută sub Gallienus. Eutropius şi Rufius Festus afirmă că Dacia a fost pierdută sub Gallienus *(amissa est)*, iar Aurelian a retras populaţia din fosta provincie (Eutropius : *abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit* ; Rufius Festus : *translatis exinde Romanis)* ; Iordanes se exprimă în termeni uşor diferiţi *(evocatis... legionibus)*. Pe de altă parte, însă, s-a făcut observaţia că *Historia Augusta*, în general rău voitoare faţă de Gallienus, nu aminteşte de o pierdere a Daciei în timpul acestui împărat, ci doar de renunţarea la Dacia şi retragerea ordonată de Aurelian.

Istoriografia modernă s-a aflat, din cauza ştirilor (aparent) contradictorii din aceste izvoare, în dilemă : cînd a avut loc părăsirea Daciei, sub Gallienus sau sub Aurelian ? În această privinţă, părerile au fost împărţite — şi nu este aici locul a face o prezentare a diferitelor luări de poziţie ; destul a aminti că istoriografia românească, îndeosebi cea mai nouă, s-a situat pe poziţia că abandonarea Daciei a avut loc abia pe timpul lui Aurelian, căutîndu-se diferite explicaţii pentru exprimarea ambiguă a izvoarelor. În această privinţă, ni se pare a fi cea mai interesantă şi demnă de luat în consideraţie ipoteza mai recentă a lui H. Daicoviciu [13], conform căreia *amissa Dacia* pe timpul lui Gallienus înseamnă de fapt pierderea autorităţii lui Gallienus asupra Daciei în condiţiile numeroaselor rebeliuni care i-au disputat mereu tronul în ultimul deceniu de domnie. Pe bună dreptate atrage H. Daicoviciu atenţia asupra unui pasaj din *Viaţa lui Claudius* din *Historia Augusta*, în care se arată că soldaţii din Dacia erau înfuriaţi pe Gallienus (17, 3 : *Quaeso igitur, mi Venuste, si mihi fidem exhibes, ut eum facias a Grato et Herenniano placari, nescientibus hoc militibus Daciscianis, qui iam s(a)eviunt, ne graviter re⟨m⟩ferant)*.

În disputa asupra datei cînd a avut loc abandonarea Daciei : sub Gallienus sau sub Aurelian, s-a invocat faptul că în *Historia Augusta* nu este amintită abandonarea Daciei sub Gallienus, deşi acest izvor îi este deosebit de defavorabil. Astfel consemnînd nepăsarea împăratului faţă de calamităţile abătute asupra imperiului : jefuirea şi incendierea templului din Efes, defecţiunea Egiptului, devastarea Asiei de către „sciţi", pierderea Galliei *(perdita Gallia)*, biograful lui Gallienus adaugă : „Tot astfel în sfîrşit glumea şi *cînd a pierdut celelalte părţi ale imperiului*, ca şi cum aceasta s-ar fi produs în paguba unor umili slujbaşi" (6, 7 : *sic denique de omnibus partibus mundi, cum eas⟨a⟩mitteret, quasi detrimentis vilium ministeriorum videretur affici, ioca⟨e⟩batur)*. După părerea noastră, pierderea Daciei — fiind reală şi efectivă — a fost omisă deliberat de *Historia Augusta*, evenimentul fiind camuflat în expunerea generală privitoare la celelalte pierderi suferite de imperiu în timpul acestui împărat. În schimb, în Gallia (unde se crease un *imperium Galliarum*, la care se adăugaseră Britannia şi Hispania), autoritatea centrală a fost curînd după aceea restabilită (sub Aurelian), deci pierderea nu a fost definitivă şi irevocabilă ; relatarea ei reprezintă însă pentru biograful lui Gallienus încă un prilej de acuzaţie împotriva acestui împărat plin de defecte (reale sau imaginare) [14].

Aşadar, pierderea Daciei s-a datorat, aşa cum a subliniat recent H. Daicoviciu, mai întîi rebeliunilor din anii 258—260 (de care nici armata Daciei nu va fi fost străină) ; ulterior — marilor invazii care au zguduit provinciile dunărene (după anul 263).

În orice caz, în primii ani cînd Gallienus a rămas să domnească singur, după căderea tatălui său Valerianus în captivitate la parţi, trupele Daciei se aflau încă în provincie ; este semnificativă prezenţa prefectului legiunii XIII Gemina la Băile Herculane [15] — pentru tratament balnear, cum au ţinut să remarce cei mai mulţi istorici, iar nu pentru că legiunea ar fi fost retrasă în părţile mai aproape de Dunăre ale provinciei. Curînd însă şi *exercitus Dacicus* a fost probabil solicitat să con-

[13] H. Daicoviciu, *Gallieno e la Dacia*, în *Miscellanea in onore di Eugenio Manni*, Roma, 1979. p. 651—660 ; idem, Steaua, 28, 7 (362), iunie 1977, p. 47. Autorul face şi o prezentare a diferitelor păreri în legătură cu această problemă.

[14] Despre numeroasele falsuri din *Historia Augusta*, vezi în ultimă instanţă introducerea semnată de Vl. Iliescu la traducerea acestei opere în limba română *(Istoria Augustă*, Bucureşti, 1971, traducere şi note de D. Popescu şi C. Drăgulescu) ; vezi încă Vl. Iliescu, *Stadiul actual al cercetărilor despre Historia Augusta*, StCl, 17, 1977, p. 167—177.

[15] CIL, III, 1 560 (= ILS, 3 845 ; IDR, III/1, 54).

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

tribuie la izgonirea invadatorilor nord-pontici din provinciile de la sud de Dunăre (îndeosebi din Moesia Inferior și Thracia), așa cum se petrecuseră lucrurile și pe timpul lui Valerian (cînd viitorul împărat Claudius II deținuse comanda întregului Illyricum : *dux factus est et dux totius Illyrici. Habet in potestatem Thracios, Moesos, Dalmatas, Pannonios, Dacos exercitus) (Hist. Aug., Claud.*, 15, 2). Astfel, cîteva inscripții de la Poetovio indică prezența unor efective din cele două legiuni în afara provinciei Dacia, după anul 260 (cum arată epitetul *Galliena* purtat de acestea — deci după dispariția lui Valerianus [16]).

În legătură cu data pierderii Daciei s-a adus în discuție și circulația monetară, care scade în intensitate după domnia lui Filip Arabul. Dar datele furnizate de descoperirile numismatice nu sînt concludente ; mai mult, s-a relevat continuitatea circulației și după pierderea definitivă a provinciei. În schimb, curînd după 260, nu se mai cunoaște ridicîndu-se vreun monument epigrafic oficial în Dacia. Este semnificativ în această privință că în Dobrogea, în perioada invaziilor gotice, începînd de la Decius pînă la Gallienus și Claudius II, monumentele epigrafice lipsesc aproape cu desăvîrșire (timp de două decenii) : adică, într-o vreme cînd în Dacia ele se ridică încă în liniște. Dar în timp ce în Dobrogea, după victoriile lui Claudius II și Aurelian, reapar monumentele scrise, în Dacia ele încetaseră de aproape un deceniu a mai fi înălțate.

Rămîne de văzut cînd s-a petrecut evenimentul pierderii legăturilor cu provincia. Atacurile goților, care au ajuns pînă în Asia Mică, au fost reluate cu stăruință, în 263, 264, 266. Cea mai gravă invazie a fost însă cea din 267—268 : probabil abia atunci Dacia a fost pierdută *(amissa)*. Oricum, memorabilul eveniment s-a petrecut cu cel mult un deceniu mai devreme decît data oarecum unanim acceptată (anul 271) pentru retragerea stăpînirii romane din Dacia.

Cum atacurile goților nu au afectat încă Dacia, este probabil că acei care au forțat *limes*-ul provinciei au fost iarăși carpii. Pe aceștia nu-i mai întîlnim în coaliția antiromană după experiența avută în alianța cu goții la 238 și 242 ; începînd din 245—247, carpii considerau *Dacia* drept spațiul lor natural de expansiune. Chiar dacă au stat liniștit cîțiva ani după înfrîngerea suferită și condițiile impuse de Filip Arabul, este foarte probabil că ei și-au reluat incursiunile pe timpul fierberii cumplite de pe timpul lui Gallienus. Concomitent cu ei au pătruns probabil pe teritoriul provinciei dacii din nord-vest ; este ceea ce sugerează și descoperirile arheologice [17].

Pe timpul lui Claudius II, în 269, s-a produs o și mai mare invazie ; după cum se exprimă plastic biografiul împăratului, „se sufoca însuși pămîntul, care era nevoit să suporte o atît de mare frămîntare barbară" *(Claud.*, 6, 6). În asemenea condiții, Dacia nu se mai afla decît cu numele sub autoritatea imperială — chiar dacă monetăria oficială romană înregistrează pe timpul acestui împărat, ca și la începutul domniei succesorului său Aurelian, emisiuni cu legenda Dacia Felix [18]. Desigur, erau emisiuni cu caracter propagandistic, dar care reflectau cel puțin o realitate *de jure* : imperiul nu renunțase oficial la Dacia, deși *de facto* ea era pierdută.

Așadar, izvoarele înregistrează corect evenimentul pierderii efective a Daciei sub Gallienus. Nu este nici o contradicție atunci cînd ele relatează actul înfăptuit de Aurelian : acesta *a renunțat oficial la stăpînirea asupra Daciei* (Eutropius : *provinciam Daciam . . . intermisit* ; Hist. Aug. : *provinciam transdanuvianam Daciam . . . reliquit), desperans eam posse retineri* ; a fost un simplu act formal, fără a avea proporțiile afirmate de izvoare : retragerea armatei și populației.

De fapt, Eutropius și Rufius Festus arată că a fost retrasă numai populația ; pentru ei era evident că armata fusese chemată a-și aduce contribuția la războaiele cu goții (vezi comanda excepțională a lui Claudius asupra armatelor întregului Illyricum). Abia în *Historia Augusta* se arată că au fost retrase din Dacia populația și armata. Iordanes afirmă că au fost retrase legiunile ; exprimarea istoricului goto-roman era cît se poate de firească, pentru el fiind evidentă — la mijlocul secolului al VI-lea — persistența populației romanice pe teritoriul fostei provincii Dacia [19].

După părerea noastră — și nu numai a noastră ! — afirmația privind retragerea populației romane din Dacia, consemnată de Eutropius, Rufius Festus și Flavius Vopiscus, este un *fals istoric* și a avut un caracter propagandistic. În acest sens, este important a cunoaște condițiile în care această idee a fost pusă în circulație.

[16] V. H. Hoffiller—B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslavien*, I, Zagreb, 1938, nr. 313—317 ; AnnÉp. 1936, 53—57. Cf. F. Horovitz, SCIV, 8, 1957, p. 333—338. Vezi CIL, III, 8 010 (= IDR, III/1, 77) (Mehadia), unde *cohors III Delmatarum* poartă epitetul *Valeriana Galliena*.

[17] Vezi N. Vlassa, *O pătrundere din vest a dacilor liberi pe teritoriul fostei provincii Dacia în secolul al IV-lea*, SCIV, 16, 1965, 3, p. 501—516 (descoperirile de la Cipău-„Girle").

[18] N. Lascu, *Cu privire la „Dacia Felix"*, Sargetia, 11—12, 1974—1975, p. 233—236.

[19] Vl. Iliescu, SCIV, 22, 1971, 3, p. 430.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Este astfel interesant că Aurelius Victor, care și-a scris istoria *în 360—361*, consemnează doar abandonarea Daciei pe timpul lui Gallienus; el nu amintește nimic despre Dacia cînd vorbește de domnia lui Aurelian. Ceilalți doi istorici menționați și-au scris istoriile aproximativ *un deceniu mai tîrziu*: Eutropius în 369—370, iar Rufius Festus în 371—372. Aceste ultime două evenimente istoriografice au avut loc la numai cîțiva ani după războaiele purtate de romani cu perșii; după moartea bravului împărat Iulianus, urmașul său Iovianus s-a grăbit să facă pace, cedînd perșilor o serie de teritorii. Aceste cesiuni teritoriale, deosebit de umilitoare pentru imperiu, sînt cît se poate de laconic expediate de cei doi scriitori abreviatori ai istoriei romane (Eutropius, Rufius Festus). Aplicarea condițiilor păcii a fost însă deosebit de dramatică, așa cum rezultă din relatările lui Ammianus Marcellinus, contemporan cu evenimentele. În cartea XXV (9, 1—8) a *Istoriei romane* [20], istoricul-soldat arată că la cedarea cetății Nisibis, locuitorii au refuzat să-și părăsească pentru totdeauna căminele, deși aveau suficiente motive să se teamă de dușmani: „Mai ales pe nisibieni i-a săgetat în inimă durerea, cînd au aflat că cetatea lor a fost cedată lui Sapor, de a cărui mînie și răzbunare se temeau, amintindu-și cîte pierderi i-au pricinuit ori de cîte ori a încercat s-o cucerească" (8, 13). A avut loc chiar o confruntare violentă între împărat și cetățenii din Nisibis, care nu voiau să părăsească orașul și doreau să se apere singuri; a fost necesară intervenția armatei, care a evacuat populația cu forța.

Impresia puternică creată de dezastrele suferite de imperiu cu numai cîțiva ani în urmă impunea menajarea orgoliului și patriotismului roman: așa se explică introducerea în cele trei izvoare aproape contemporane (Eutropius, Rufius Festus, *Historia Augusta*) a pasajului privind evacuarea populației din Dacia și așezarea ei la sud de Dunăre; evenimentul a fost pus în seama unui împărat despre care *Istoria împăraților* are o părere bună, această atribuire fiind favorizată de realitatea (ea însăși de caracter propagandistic) că Aurelian a creat Dacia sud-dunăreană (viitoarele *Dacia Ripensis* și *Dacia Mediterranea*).

Afirmația despre evacuarea populației romane din Dacia de către împăratul Aurelian este infirmată de descoperirile arheologice, care atestă prezența în continuare a populației autohtone pe teritoriul Daciei în deceniile care au urmat. Ca pretutindeni, populația civilă s-a baricadat în spatele zidurilor vechilor fortificații: așa se explică blocarea intrării unor castre sau a amfiteatrului de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa [21]. Această populație civilă putea face față cu succes cetelor izolate de carpi și daci pătrunși pe teritoriul provinciei; probabil s-a inițiat chiar o convietuire, noii veniți fiind ei înșiși populație sedentară de cultivatori și crescători de animale. Oricum, presiunea carpo-dacică [22] nu ar putea fi comparată cu amenințarea reprezentată de Sapor pentru nisibieni (care totuși erau hotărîți să nu-și părăsească orașul și să-l apere).

Se știe acum că goții nu au pătruns pe teritoriul fostei provincii înainte de sfîrșitul secolului al III-lea [23]. Abia înfrîngerile din 295—297 au slăbit radical puterea carpilor; de această situație au profitat goții, pentru a-și întinde dominația mai întîi asupra Moldovei, apoi asupra unei părți din Muntenia.

Pătrunderea dacilor liberi din nord-vest și a carpilor dinspre est pe timpul lui Gallienus a izolat provincia de imperiu, populația provincială fiind prinsă într-un fel de capcană. Dealtfel, chiar în condițiile unei veritabile captivități, condițiile de viață la barbari nu erau se pare prea dure; astfel, același Ammianus Marcellinus (XVII, 12, 16) ne informează că pe timpul lui Constantius II, sarmații „au dat înapoi prizonierii, de care s-au despărțit cu durere ca și cum ar fi fost compatrioții lor". Era oare mai bună situația la sud de Dunăre, unde bîntuiau goții și totul era dat pradă focului (Eutropius: *vastato omni Illyrico*)? Probabil că unii locuitori ai provinciei încercaseră să se refugieze la sud de Dunăre, începînd din vremea invaziei carpice din timpul lui Filip Arabul (precum Romuliana, mama viitorului împărat Galerius; Lactantius, *De mortib. persecut.*, IX, 2), dar acolo viitorul lor avea să fie și mai puțin liniștit.

Așadar, afirmația despre evacuarea populației romane provinciale din Dacia de către Aurelian este unul din numeroasele falsuri patriotice din istoriografia română. Să ne amintim doar de impre-

[20] Citatele sînt date după traducerea lui D. Popescu (Ammianus Marcellinus, *Istorie romană*, București, 1982).

[21] C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 175; D. Protase, *op. cit.*, p. 258.

[22] Un amestec de carpi revărsați dinspre Moldova în fosta provincie și daci liberi din nord și vest trebuie probabil văzuți în acei *Karpodakai* menționați de Zosimus la anul 381 (IV, 34, 6).

[23] Vezi în ultimă instanță, pentru evaluarea situației etnografice a spațiului carpato-dunărean după retragerea stăpînirii romane, Ligia Bârzu, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, București, 1979, p. 53 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

sia extrem de defavorabilă ce făcuse intenţia lui Hadrian de a părăsi Dacia : amicii l-au oprit de la acest act, ca nu cumva să rămînă în mîinile barbarilor numeroşi cetăţeni romani *(ne multi cives Romani barbaris traderentur* ; Eutropius, VIII, 6, 2) ; includerea acestui pasaj în relatarea domniei lui Hadrian este o născocire, neconfirmată de alte izvoare (de exemplu, de relatarea amplă a vieţii lui Hadrian din *Historia Augusta)*, fiind menită doar să sublinieze că pe timpul lui Aurelian *nu au fost lăsaţi cetăţeni romani în mîna barbarilor*. Pe bună dreptate, însă, s-a remarcat în istoriografia modernă că acest lucru *s-a întîmplat* cu ocazia pierderii Daciei la mijlocul secolului al III-lea ; dar, după evenimentele din 363—364, „manualele" *(breviaria)* oficiale de istorie romană trebuiau să menajeze susceptibilităţile şi orgoliul de la curtea imperială (ceea ce explică includerea pasajului privind evacuarea populaţiei şi „punerea ei la adăpost" la sudul Dunării).

Aşadar, Dacia a fost pierdută în ultimii ani ai domniei lui Gallienus ; în fosta provincie a rămas cea mai mare parte a populaţiei — care nu avea nici unde să meargă, probabil că nici nu voia să plece. Pe de altă parte, însă, este evident că în condiţiile unor victorii ale lui Aurelian pe toate fronturile şi restabilirii autorităţii romane *(Hist. Aug., Aurelianus*, VII, 23, 4 : *expediatione in Danuvium suscepta, Gothos magnis proeliis profligavit dicionemque Romanam antiquis terminis statuit)*, lucrurile ar fi stat cu totul altfel : sau Dacia ar fi fost menţinută în cadrul imperiului — ceea ce nu s-a întîmplat ; sau ar fi fost retrase în bune condiţii autorităţile şi întreaga populaţie — ceea ce critica izvoarelor infirmă şi este în totală contradicţie cu descoperirile arheologice.

Teza privind pierderea Daciei pe timpul lui Gallienus, în intervalul de timp dintre 260—268 (idee acceptată de majoritatea istoricilor moderni), oferă implicit o soluţie în problema persistenţei populaţiei daco-romane în Dacia în anii imediat următori hotărîrii conducerii Imperiului de a mai menţine această provincie în sistemul administrativ şi militar roman.

Varia Daco-Romana (VII-VIII)

RÉSUMÉ

VII. *Sur le commencement de la domination romaine au nord du Danube*

En passant en revue les opinions concernant la datation du grand vallum en terre qui traverse l'Olténie et la Valachie („Brazda lui Novac de Nord" — «Le Sillon de Novac de Nord»), l'auteur met en oeuvre une information, aujourd'hui totalement ignorée, fournie le siècle passé par l'ingénieur Al. Popovici (voir Al. Odobescu, *Anticuităţile judeţului Romanaţi*, Bucarest, 1878, p. 49—50) ; selon lui, la route romaine (aménagée immédiatement après la conquête de la Dacie, par l'empereur Trajan) entrecroise dans le village de Greci (actuellement dans la comm. d'Osica de Sus, dép. d'Olt) le „Sillon" (Brazda) et passe outre son fossé ; ainsi donc, le „Sillon" de Novac" date probablement avant la conquête de la Dacie. L'auteur accepte l'hypothèse de V. Pârvan, qui attribuait l'aménagement de ce vallum à Ti. Plautius Silvanus Aelianus, gouverneur de la province de Mésie pendant le règne de Néron.

VIII. *Les sources anciennes concernant l'abandon de la Dacie*

Suivant Aurelius Victor (Caesares, 33, 3 : *et amissa trans Istrum, quae Traianus quasierat)* et Orose (VII, 22,7 : *nam Dacia trans Danuvium in perpetuum aufertur*), la Dacie aurait été perdue à l'époque du règne de Gallien. Eutrope, Rufius Festus et Jordanès affirment, eux aussi, que la Dacie a été perdue par Gallien, en ajoutant que l'empereur Aurélien a entrepris la retraite de la population et (ou) de l'armée (Eutrope, IX, 15, 1 : *abductosque Romanos ex urbis et agris Daciae, in media Moesia collocavit* ; Rufius Festus, VIII : *translatis exinde Romanis* ; Jordanès, *Romana*, 217 : *evocatis exinde legionibus)*. En échange, l'armée, ordonnée par Aurélien.

La perte de la Dacie à l'époque de Gallien est due aux rébellions des années 258—260, ainsi qu'aux invasions barbares des années qui ont suit ; c'est alors qu'a été perdue la province nord-danubienne, avec sa population — restée de suite, complètement ou dans la plupart, dans ses établissements antérieurs.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Au sujet de la soi-disant évacuation de la population de la province de Dacie par Aurélien, il est important de rappeller qu'un tel événement n'est aucunement mentionné par Aurelius Victor, dont l'oeuvre date des dernières années (361—362) du règne de Constance II. L'information est fournie seulement par Eutrope et Rufius Festus — dont les oeuvres ont été réalisées il y a quelques années après la défaite et les pertes territoriales, subies par l'Empire romain en faveur des Perses (363—364); il est de même avec l'Histoire Auguste, réalisée vers la fin du IVe siècle.

Dans ces circonstances historiques et politiques, l'affirmation concernant l'évacuation de la population daco-romaine nous révèle son caractère de propagande, ayant pour but de ménager le patriotisme et l'orgueil romain blessé : à savoir qu'on n'a pas abandonné aux barbares des citoyens romains ni en 363/364, ni à l'occasion de la perte de la Dacie (voir Eutrope, VIII, 6, 2, à propos de l'intention de l'empereur Hadrien d'abandonner la Dacie : *amici deterruerunt, ne multi cives Romani barbaris traderentur* !).

L'action attribuée à Aurélien est donc l'un des nombreux faux de l'historiographie romaine officielle des dernières décennies du IVe siècle de n.è.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

I. IONIȚĂ, *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est carpatic în secolele II—IV e.n.* Edit. Junimea, Iași, 1982.

Lucrînd la o sinteză asupra istoriei și civilizației dacilor în epoca romană, am așteptat cu interes lucrarea lui I. Ioniță, în speranța că în ea vom găsi o serie de date arheologice cu privire la obiectivele cercetate de el, care să contribuie la o mai bună cunoaștere a culturii dacilor de la est de Carpați. Din păcate așteptările noastre n-au fost împlinite, deoarece I. Ioniță se rezumă la generalități și se menține mai mult în domeniul ipotezelor, ipoteze create anume pentru a corespunde unei scheme dinainte stabilite. Spațiul nu ne permite să facem o analiză amănunțită a tuturor problemelor pe care le ridică lucrarea colegului ieșean și de aceea ne vom rezuma numai să semnalăm unele lipsuri de documentare și interpretări forțate, care uneori sînt în contradicție cu datele de care dispunem în momentul de față.

Lucrarea are 120 pagini text și 39 figuri, fiind structurată pe cinci capitole după cum urmează: Cap. I. Introducere (p. 9—13); Cap. II. Consecințele războaielor daco-romane (p. 14—16); Cap. III. Perioada stăpînirii romane în Dacia (p. 17—85), cu trei subcapitole: A. Teritoriul dacic aflat sub stăpînire romană (p. 17—46), B. Teritoriul dacic aflat sub supraveghere romană (p. 46—51), C. Teritoriul dacic liber (p. 52—85); Cap. IV. Perioada dintre retragerea stăpînirii romane din Dacia și invazia hunilor (275—376) este împărțită în cinci subcapitole: A. Retragerea aureliană (p. 86—88), B. Migrația goților pe teritoriul dacic (p. 88—98), C. Revenirea stăpînirii romane la nordul Dunării de Jos (p. 98—99), D. Daci, daco-romani, goți și sarmați (p. 99—113), E. Invazia hunilor (p. 113—117); Cap. V. Concluzii (p. 118—120).

Introducerea, în care autorul își scoate în evidență meritele (și le diminuiază pe ale altora) este de caracter general și putea fi mult scurtată în folosul altor capitole.

În scurtul capitol, de circa două pagini (p. 14—16), dedicat consecințelor războaielor daco-romane se insistă asupra unor ipoteze care nu sînt sprijinite nici de izvoarele scrise, nici de datele arheologice. Amintim aici presupunerea cercetătorului ieșean că „pentru a-și păstra libertatea o parte din dacii de aici (este vorba de sudul Moldovei anexat provinciei Moesia în anii 101—117 n.n.) s-au retras mai spre nord în teritoriile neocupate de romani" (p. 14), sau „că după ultimul război cu romanii și după transformarea podișului transilvănean în provincie romană, unii daci din Transilvania"... sau refugiat „în ținuturile dacilor liberi de la răsărit de Carpați, rămînînd apoi definitiv aici" (p. 15). Și din zona rămasă după I. Ioniță sub supraveghere romană, autorul consideră „că o parte dintre băștinași aflați în această zonă s-au retras în teritoriile dacice libere" (p. 15), deși necropolele și așezările de la Vîrtișcoiu, Pădureni, Tifești și altele necercetate (aflate în zonă) indică o intensă locuire. Aceste ipoteze nesprijinite pe nimic i se par lui I. Ioniță „logic îndreptățite" (!?).

Tot la p. 15 Poiana-Tecuci este încadrată în rîndul așezărilor dacice care încetează în vremea războaielor daco-romane din vremea lui Traian, or este știut că importanta *davă* de la Poiana (jud. Galați) încetează mai devreme [1].

De asemenea, nu este întemeiată părerea lui I. Ioniță că toți sarmații pătrunși în apropierea granițelor romane (nu numai cei din mediul carpic cum am presupus noi) renunță la înmormîntările în tumuli (p. 15—16), opinie infirmată de existența necropolei tumulare de la Vitănești (jud. Teleorman), localitate situată în Cîmpia Română nu departe de Dunăre, a cărei cercetare a început încă din 1976 [2]. De asemenea, morminte sarmatice cu tumuli se întîlnesc atît în sudul Basarabiei la Catargi și Șabalat în apropierea Cetății Albe (Tyras) [3], în teritoriu stăpînit de romani pînă în anul 275 după I. Ioniță, cît și în sudul Moldovei la Galați, acestea din urmă datîndu-se în secolul al IV-lea [4].

Teza lui I. Ioniță este contrazisă și de prezența tumulilor sarmatici în Cîmpia Ungară (Alföld) situată între provinciile romane Pannonia și Dacia. Similitudinea pe care o vede I. Ioniță între sarmați și daci (care și ei anterior pătrunderii romanilor la Dunăre se înmormîntau uneori în tumuli) în ceea ce privește mormintele tumulare nu rezistă criticii, deoarece la dacii liberi (și chiar la dacii din provinciile Dacia și Moesia) [5] nu mai întîlnim în secolele II—IV e.n. morminte tumulare, or, la sarmați acestea continuă pînă în secolul al IV-lea (vezi la Galați) practic pînă la dispariția lor din regiunile noastre. Lipsa tumulilor sarmatici din mediul carpic interpretată de noi în sensul că sarmații pătrunși în teritoriul stăpînit de carpi n-au mai avut posibilitatea să-și ridice morminte tumulare vine, după I. Ioniță, „în contradicție cu opinia după care sarmații s-ar fi infiltrat în zona dacilor ca urmare a slăbirii acestora după înfrîngerea din anii 105—106" (p. 71—72). Aparenta contradicție poate fi valabilă eventual pentru nespecialiști, deoarece specialiștii în problemă știu că sarmații care aveau obiceiul de a ridica morminte tumulare pătrund la Dunărea de Mijloc și de Jos începînd cu sfîrșitul secolului al II-lea [6], interval în care daco-carpii au avut timp să se refacă; dealtfel însuși I. Ioniță recunoaște că la această dată ei erau puternici! Deci nu este vorba de o contradicție, ci de necunoașterea problemelor în discuție! Tot eronat a înțeles colegul ieșean (p. 72) și sensul pe care noi îl atribuim dominației carpilor asupra sarmaților pătrunși în teritoriul lor. Este vorba de o dominare din punct de vedere politic și mili-

[1] Cf. B. Mitrea, SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 166—173; Gh. Bichir, Thraco-Dacica, 2, 1981, p. 74. Locuirea din dava de la Poiana care încetează înainte de Traian se reia în secolele II—III e.n. Cf. Gh. Bichir, StComSibiu, 14, 1969, p. 151 cu nota 42.

[2] Cf. V. Leahu și G. Trohani, CercetArh, 3, 1979, p. 133—141.

[3] Gh. Bichir, *Les Sarmates sur le territoire de la Roumanie, Actes du VIIIe Congrès International des sciences prehistoriques et protohistoriques, 9—15 sept. 1971,* (în continuare Actes-Beograd) Beograd, 1, 1971, p. 281 și harta de la fig. 1; idem. Dacia, N.S., 21, 1977, p. 168, harta nr. 1.

[4] Cf. M. Brudiu, Dacia, N.S., 23, 1979, p. 323—331.

[5] Necropolele tumulare de la Cașolț, Calbor, Ighiu și Zlatna, nu sînt dacice, ci aparțin unor coloniști veniți din Noricum, Pannonia și Dalmația, așa cum a remarcat pentru prima dată prof. I. Nestor. Cf. S. Morintz, Dacia, N.S., 5, 1961, p. 407—408. Vezi și D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971, p. 85—90, 92—94, 104—107.

[6] În Cîmpia Ungară (Alföld) mormintele tumulare sînt cunoscute începînd cu a doua perioadă sarmatică cuprinsă între anii 180—270. Cf. M. Parducz, Act ArchHung, 1956, p. 140. Pentru teritoriile noastre vezi Gh. Bichir, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 172 și 193.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

tar, în sensul că daco-carpii, care erau mult mai numeroși și stăpîni efectivi ai acestor ținuturi, se aflau în fruntea coaliției antiromane la Dunărea de Jos din care făceau parte și sarmații, lucru ce reiese clar din toate studiile noastre despre sarmați și daco-carpi [7]. Deci noi n-am văzut între carpi (și daci liberi în general) și sarmați raporturi juridice de genul celor dintre stăpîni și sclavi, ci în sensul că în tot ce se petrecea pe teritoriul locuit de daco-carpi cei care conduceau și luau hotăriri erau oamenii pămîntului, care la mijlocul secolului al III-lea (carpi) erau mai puternici și decît goții, după cum ne informează Petrus Patricius (Fragm. 8). Deci nu este vorba de raporturi dintre stăpîni și „sclavi" așa cum au existat în secolul al IV-lea e.n. la sarmații din Banat, după cum ne informează unele izvoare scrise [8], care vorbesc de argaraganți (*Argaragantes, Arcaragantes, Argaracantes, Ardaragantes*), care erau stăpîni și de limiganți (*Limigantes*), considerați „sclavii" acestora [9]. Dealtfel, asupra sarmaților, al căror aport la îmbogățirea culturii carpice și a celei de tip Sîntana de Mureș este contestat sau minimalizat de I. Ioniță, vom mai reveni.

În Cap. III/A I. Ioniță se ocupă de stăpînirea romană în sudul Moldovei pe care o împarte în cinci zone: 1. Zona Barboși (între riurile Siret și Prut) circa 250 km²; 2. Zona Orlovka (între riul Prut și lacul Ialpug) circa 1100 km²; 3. Zona Ismail (între lacurile Ialpug și Catlabug) circa 850 km²; 4. Cona Chilia (între lacurile Catlabug și Sasîc) circa 1600 km²; 5. Zona orașului Tyras (între lacul Sasîc și limanul Nistrului) circa 1700 km².

Desigur intenția colegului ieșean de a scoate în relief vestigiile romane din sudul Moldovei și a demonstra prin aceasta romanizarea zonei în discuție este lăudabilă, dar încercarea lui de a vedea urme și construcții romane (castre și castele) acolo unde nu sînt dovedite arheologic dăunează tezei și creează ideea falsă că romanizarea sudului Moldovei (ca și a Moldovei în general, dealtfel) ar depinde de numărul de cioburi, respectiv de un număr cît mai mare de așezări și fortificații (castre sau castele) și de prelungirea forțată cu circa două decenii a prezenței romane în sudul Basarabiei. Or, romanizarea este un proces complex care s-a petrecut în sudul Moldovei, indiferent dacă în zona Ismail și Chilia au fost castre sau nu!

În prezent, în cercetarea arheologică românească se admite romanizarea întregului teritoriu al Moldovei (și acest lucru încearcă să-l facă și I. Ioniță), deși pentru această vreme în Moldova centrală și de nord n-au fost nici puternice așezări romane și nici trupe staționate în castre sau castele. Aici procesul de romanizare s-a făcut prin iradiere, admigrare și răspîndirea creștinismului, știut fiind că după încheierea păcii cu goții din 332 în vremea lui Constantin cel Mare activitatea misionarilor creștini ia o mare amploare. Sînt lucruri asupra cărora autorul trebuia să insiste și consider că era bine dacă în lucrare se dedica un capitol (eventual subcapitol) romanizării Moldovei și nu se vorbea despre acest lucru dispersat în toată lucrarea.

Revenind la sudul Moldovei trebuie spus că încercarea de a face o cronologie a complexelor de la Barboși este lăudabilă, dar fără a ajunge la rezultatele scontate, așa încît nu aduce nimic nou față de cele știute. Rămîne ca o sarcină a cercetătorilor de aici să caute ca printr-o metodă riguroasă de cercetare să poată surprinde în teren datele stratigrafice atît de mult așteptate de noi toți.

În ceea ce privește sudul Basarabiei, dacă I. Ioniță ar fi citit mai cu atenție literatura de specialitate n-ar fi mai fost atît de categoric în unele afirmații, la fel dacă ar fi cunoscut întreaga bibliografie cu privire la această regiune, n-ar fi mai fost nevoie să se bazeze în unele situații numai pe constatările de ordin arheologic ale unui geograf (eminent ca geograf, dealtfel), făcute în perioada anterioară anului 1936 (Gh. I. Năstasă, *Bugeacul în antichitate*, în Buletinul Societății geografice, 55 (1936), 1937, p. 147—151). Ca și în alte capitole și subcapitole ale lucrării, I. Ioniță în lipsă de date concrete construiește ipoteze, care pînă la urmă devin certitudini! Astfel, la p. 34 unde se discută situația din zona Ismail se spune: „Descoperirile din acest spațiu sînt foarte puține" și bazîndu-se pe informațiile geografului Gh. I. Năstasă care a găsit „ceramică antică" (vezi Gh. I. Năstasă, *op. cit.*, p. 147) în locul numit Bugeacul Ismailului, I. Ioniță conchide că aici a fost o „importantă așezare" care a putut „să aibă nu numai un caracter civil, ci și unul militar" și continuă: „Din așezarea menționată provin după cît se pare și două inscripții" (p. 34). Este vorba de două mici fragmente de inscripții (un *titulus honorarius* și o placă votivă). După ce arată că una din inscripții (de fapt un fragment din colțul sting al unui altar, cu începutul inscripției) prezintă un text identic cu al unui altar descoperit la Troesmis (vezi N. Gostar, Apulum, 7/1, 1968, p. 382, fig. 1) și pus în onoarea lui T. Cl. Pompeianus, conchide: „Monumentul epigrafic la care ne referim este o mărturie incontestabilă despre prezența unor trupe romane la Ismail, aflate aici nu doar în trecere, ci într-o staționare de mai lungă durată" (p. 34) și pînă la urmă autorul stabilește că pe „Bugeacul Ismailului se afla o importantă așezare, probabil un castel sau un castru, cu o așezare civilă în preajmă". Și continuînd pe această linie colegul ieșean găsește „sigură" prezența la Ismail a centurionului C. Valerius Firmus din legiunea I Italica, care a dedicat altarul de la Troesmis lui T. Cl. Pompeianus, identic cu cel presupus a fi de la Ismail. Mai mult, la p. 36 I. Ioniță postulează „chiar o garnizoană cu sediul pe Bugeacul Ismailului". Dacă se ține seama că în sudul Basarabiei se găsește piatră adusă din Dobrogea, inclusiv la Ismail (vezi Gh. Năstasă, *op. cit.*, p. 47) și că nu lipsesc părerile că cele două fragmente de inscripții provin din nordul Dobrogei (*Aegyssus*, care se află vis-à-vis de Bugeacul Ismailului, pe malul drept al Dunării) atunci în formularea unor concluzii se impunea mai multă prudență și expresiile „sigură" și „incontestabilă" n-au ce căuta în acest context.

Noi nu vrem să contestăm prezența unei așezări romane la Ismail, deoarece ceramică romană provenind din raza orașului se află la Muzeul din Ismail, așa cum notează R. D. Bondar într-un studiu necunoscut de arheologul ieșean [10], dar a postula prezența aici a unei fortificații și a unei garni-

[7] Vezi Gh. Bichir, Actes-Beograd, 1,1971, p. 275—285; idem, Peuce, 2, 1971, p. 135—145; idem, Pontica, 5, 1972, p. 137—176; idem, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 174—176; idem, MuzNaț, 1, 1974, p. 23—34; idem, *Relations between the Sarmatians and Free Dacians*, București, 1975, p. 55—65; idem, SCIV, 12, 1961, 2, p. 253—271; idem, SCIV, 20, 1969, 2, p. 219—236; idem, Dacia, N.S., 11, 1967, p. 177—224; idem, SCIVA, 26, 1975, 1, p. 137—141; idem, MuzNaț, 3, 1976, p. 115—124; idem, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 203—214; idem, *Sarmații*, DIVR, 1976, p. 519—522; idem, *Archaeology and History of the Carpi*, 1, Oxford, 1976, p. 162—165; idem, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 287—305; idem, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 167—197; idem, *Ilfov file de istorie*, București, 1978, p. 93—98; idem, Revista de Istorie, 33, 1980, 3, p. 443—469; idem, Thraco-Dacica, 2, 1981, p. 73—92; idem, Quaderni Catanesi, IV, 1982, 7, p. 21—61 etc.

[8] Ammianus Marcellinus, XVII, 12—13, 18—20; XIX, 11; Anonymus Valesii, VI, 31—32; Eusebius. *Vita Constantini*, IV, 6, 1—2.

[9] Cf. Gh. Bichir, *Relations*, p. 65; idem, DIVR, 1976, p. 519—522.

[10] Vezi R. D. Bondar, *Nekotorye problemy istorii nižnedunaiskogo limesa*, VDI, 3, 1973, p. 144—159.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

zoane romane, fără a se descoperi nici o urmă de zid sau cărămidă romană ni se pare prea mult spus.

În același studiu al cercetătoarei R. D. Bondar, se notează că ceramică romană s-a găsit și pe teritoriul orașului Chilia [11], unde I. Ioniță nu cunoaște nici o așezare, în schimb, presupune în zona Chilia, între lacurile Catlabug și Sasic „existența mai multor castele sau castre" (p. 36), fără a avea nici un indiciu în teren! Dacă I. Ioniță consulta studiul lui R. D. Bondar constata și unele coincidențe, dar și deosebiri de păreri, cu privire la valurile din sudul Moldovei, lucruri asupra cărora nu putem insista aici, deoarece spațiul nu ne permite.

În ceea ce privește încercarea colegului ieșean de a susține că toate obiectivele romane din sudul Moldovei și al Basarabiei (Barboși, Orlovka, Tyras etc.) încetează aproximativ în aceeași vreme, în timpul retragerii stăpînirii romane din Dacia (p. 27—46), ipoteza nu poate fi susținută pe bază de dovezi arheologice certe. În acest caz situația de la vest de Prut, respectiv zona Barboșilor, deosebindu-se de cea de la est. Astfel analiza situației de la Barboși (material publicat și inedit) [12] ne dă dreptul să susținem că romanii nu s-au retras de aici în vremea lui Aurelian, ci ei au menținut un cap de pod și în perioada Aurelian-Constantin cel Mare, ca la Celei (Sucidava) și Drobeta-Turnu Severin și probabil și în alte puncte cheie de pe malul sting al Dunării. În schimb, nu același lucru se poate spune despre Orlovka, unde săpăturile cercetătoarei R. D. Bondar, de la Universitatea din Odessa, efectuate în ultimele două decenii, arată că prezența romană de aici încetează la mijlocul secolului al III-lea [13]. Din discuțiile purtate cu autoarea săpăturilor (în februarie 1978) și materialul văzut de noi la Odessa, reiese că pe Dealul Cartalului (Kamennaja Gora) nu s-au descoperit vestigii care să poată fi datate în a doua jumătate a secolului al III-lea.

Este posibil ca romanii, pentru a proteja Noviodunum-ul, să nu fi dat voie populațiilor „barbare" să se așeze în acest loc, după ce a fost părăsit de ei; menținerea unui cap de pod, posibilă teoretic, era greu de menținut în această vreme, cînd goții (începînd cu mijlocul secolului al III-lea) pătrunseseră în spațiul dintre Nistru și Prut [14] și atacurile lor, conjugate uneori cu ale carpilor și sarmaților, deveniseră destul de violente.

În ceeace privește Tyras-ul situația este mai complicată, deoarece locuirile succesive și lucrări de caracter edilitar și obștesc din epocile medie, modernă și contemporană au îngreuiat munca arheologilor în teren. Părerea generală, acceptată de marea majoritate a specialiștilor, era că Tyras-ul ca și Olbia au fost ocupate de goți la mijlocul secolului al III-lea; pe lîngă observațiile arheologice făcute în teren și analiza izvoarelor scrise se ținea cont și de faptul că emisiunile monetare (bătute la Tyras) încetează în vremea lui Alexander Severus [15].

În ultimul deceniu însă au apărut păreri care vor să contrazică această teză. Astfel, I. B. Kleiman, de la Muzeul din Odessa, care a făcut cercetări la Tyras, ajunge la concluzia că aici „sînt două straturi de cultură din vremea romană" [16]. Stratul inferior este datat în „secolul al II-lea și prima jumătate a secolului al III-lea", iar al doilea strat în „a doua jumătate a secolului al III-lea și în secolul al IV-lea", fără a specifica cînd încetează. Mai înainte însă spune că în acest strat s-a găsit ceramică roșie de tipul celei de la Delakey-Karaksa și amfore de tipul celor de la Viktorovki-Inkermana (sec. III—IV) și a celor din așezarea Cerneahov de la Iagniatino, care se datează la mijlocul și în a doua jumătate a secolului al IV-lea [17]. Cea mai tîrzie monedă menționată de autor este de la Diocletian [18] și nu de la Claudius II Goticus cum spune I. Ioniță (p. 39). În ambele niveluri s-au găsit construcții de piatră, primului nivel aparținîndu-i fortificația garnizoanei romane („citadeli rimskogo garnizona").

Deci în această situație cercetătorului nu-i rămîne decît să accepte ori teza lui I. Ioniță (care în fond nu se bazează pe nimic concret) că Tyras-ul rămîne sub romani pînă în 275 (p. 36—46), sau pe a lui I. B. Kleiman care prelungește această stăpînire pînă la sfîrșitul secolului al IV-lea [19].

Noi credem că ambii cercetători confundă continuitatea de viață din Tyras cu prezența stăpînirii romane aici. În timpul călătorici de studii făcute în 1978 în U.R.S.S., am fost și la Odessa și grație amabilității lui I. B. Kleiman am văzut o serie de materiale de tip Sîntana de Mureș-Cerneahov (chiar vase întregi), găsite de cercetătorul amintit în al doilea strat de cultură, datat în a doua jumătate a secolului al III-lea și în secolul al IV-lea, strat în care s-au mai găsit monede de la Valerianus, Gallienus, Claudius II Goticus și Dioclețian (și după unele informații chiar de la Constantin cel Mare și Constans ? !). Noi credem că cea mai judicioasă concluzie este aceea că la mijlocul secolului al III-lea Tyras-ul intră sub dominație gotică, orașul rămînînd mai departe un centrul meșteșugăresc și comercial, unde se mai construiesc edificii de piatră și se refac (repară) cele existente, distruse de invazia gotică, sau de scurgerea timpului. Dezvoltarea lui (fără a mai cunoaște înflorirea din epoca elenistică și perioada prezenței romane) era în interesul goților, care după 332 vor deveni federați ai Imperiului roman. Rămîne ca cercetările arheologice viitoare și studierea materialului existent să aducă noi precizări în această problemă.

Nici etapele stabilite de I. Ioniță, pentru intervalul de timp dintre începutul sec. II și anul 275 (epoca Traian-Aurelian), pentru Tyras, Orlovka și Barboși, din lipsă de documentare nu conving, de aceea din lipsă de spațiu nici nu le discutăm.

În ceea ce privește părerea lui I. Ioniță (p. 43) că „*De-a lungul Nistrului, dar și mai departe de acesta și de țărmul mării, existau alte așezări mai mici, care formau toate la un loc o zonă compactă, în care viața romană se dezvoltă întocmai ca într-un teritoriu din lăuntru imperiului*" (sublinierea noastră), constatăm că nu se ține seama de faptul că la 15 km nord-vest de Tyras, tot pe malul Limanului Nistrului, la Mologa (Mologa II) [20] s-a descoperit o așezare și o necropolă de tip daco-carpic, ambele complexe datate în secolul al II-lea și prima jumătate a secolului al III-lea. În necropolă s-au descoperit morminte de incinerație și de înhumație. Din informațiile primite de la A. V. Gudkova și unele materiale văzute de noi, urnele sînt de tipul celor întîlnite în necropolele carpice (Pădureni, Butnărești etc.). Identice sînt și detaliile de rit și ritual. Nici un mormînt n-a avut urnă romană, în schimb pe suprafața necropolei (ca și în necropolele carpice de la Butnărești,

[11] *Ibidem*, p. 154 și nota 48.

[12] Vezi mai recent lucrarea lui S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei*, Iași, 1981.

[13] Cf. R. D. Bondar, *op. cit.*, p. 155, 159; idem, *Arheologičeskie issledovanija na Ukraine v 1968 g*, 3, Kiev, 1971, p. 69.

[14] Vezi Gh. Bichir, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 292—293; idem, Revista de istorie, 33, 1980, 3, p. 459; idem, Quaderni Catanesi, IV, 7, 1982, p. 37.

[15] Bibliografia cu privire la acest subiect este destul de vastă și ne abținem a o mai cita, principalele lucrări însă sînt citate la I. Ioniță, p. 36—44.

[16] I. B. Kleiman. *Materialy po arheologji severnogo pričernomorija*, 8, Kiev, 1976, p. 119.

[17] *Ibidem*, p. 117.

[18] *Ibidem*.

[19] *Ibidem*, p. 109—119.

[20] Cf. A. V. Gudkova, *Arheologičeskie otkrytija 1975 goda*, Moscova, 1976, p. 319—320. Nici în așezare și nici în necropolă nu are nimic Cerneahov așa cum crede autoarea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Moldoveni-Gabăra etc.) s-au găsit cioburi de amfore romane. Deci o așezare și o necropolă cu inventar de tipul celor din „barbaricum"! Și să nu uităm că I. Ioniță extinde zona de „viață romană" mult mai la nord de liman (unde se află Mologa) „De-a lungul Nistrului" (p. 43).

Din discuțiile purtate cu autoarea săpăturilor a reieșit că înhumații sînt sarmați, lucru firesc dacă ținem seama că coabitarea dintre ei și autohtoni în zonă este consemnată pentru mijlocul secolului al II-lea, de Ptolemeu *(Geografia*, III, 10, 7) care vorbește de *tiragefii sarmatici*, care locuiau lîngă *harpi*! Iată cum izvoarele scrise și descoperirile arheologice infirmă o altă teză a lui I. Ioniță și anume aceea că sarmații pătrund tîrziu în această zonă (sudul Basarabiei și al Moldovei), abia pe la mijlocul secolului al III-lea (p. 45).

Mergînd pe aceeași linie (vezi cap. III/B) I. Ioniță creează între „teritoriul roman din sudul Moldovei" și Trotuș, cu valul Stoicani-Ploscuteni (în teritoriul de la vest de Prut) și cel de pe linia Leova-Copanca (între Prut și Nistru), o zonă aflată sub supraveghere romană, respectiv ținut clientelar (p. 46—51). Or, din punct de vedere arheologic acest lucru nu poate fi susținut, deoarece materialul arheologic cunoscut din necropolele și așezările de la Pădureni și Tifești, necropola de la Vîrtișcoiu și așezarea de la Bonțești, arată că el este identic cu cel din centrul Moldovei de la Butnărești, Poiana Dulcești etc. și aparține tot culturii carpice de aria căreia se leagă și descoperirile din nord-estul Munteniei de la Valea Teancului (Zorești), Gura Nișcovului, Izvorul Dulce etc. [21]. Dacă acest teritoriu ar fi fost supravegheat strict de romani așa cum s-a întîmplat cu teritoriul Munteniei (exceptînd partea de nord-est) ar trebui ca în această zonă cultura materială să se lege de aspectul cultural de tip Militari-Chilia și nu de cel carpic. Or, diferența din acest punct de vedere este evidentă, așa încît, nu putem subscrie la ipoteza lui I. Ioniță.

La nord de Trotuș, valul Ploscuteni-Stoicani (în Moldova) și valul Leova-Copanca (în Basarabia) pînă în zona Nistrului superior se întinde după I. Ioniță teritoriul dacic liber, delimitat spre est de Nistru (vezi subcapitolul III/C), numai că zona dintre Prut și Nistru este aproape complet neglijată de autor, cînd se referă la vestigii ale dacilor liberi. Astfel în loc să fie amintite vestigiile daco-carpice de la Șoldănești, Negureni, Bălăbănești, Mologa II etc., material văzut de noi la Chișinău și Odessa și amintit în unele studii ale noastre [22], I. Ioniță atribuie dacilor liberi lucruri contestabile, care, din trimiterele date, nu reiese că urmele de cultură materială de acolo sînt dacice. Astfel la Kosoucy (la I. Ioniță, p. 52, Cosouci) sînt patru așezări (Cosoucy I, II, III și IV), toate patru socotite de cercetătorii sovietici (E. A. Rikman, G. B. Fedorov și V. I. Markevici) ca aparținînd culturii Cernea-

[21] Cf. Gh. Bichir, *Archaeology and History of the Carpi*, 1, p. 152; idem, Thraco-Dacica, 2, 1981, p. 75—76; idem, Actes-Thracologie, 2, 1980, p. 327; idem Quaderni Catanesi, IV, 7, 1982, p. 49; M. Tzony, Pontica, 10, 1977, p. 345—348; idem, Dacia, N.S., 22, 1978, p. 295—298; M. Constantinescu, SCIVA, 29, 1978, 1, p. 124—129.

[22] Cf. Gh. Bichir, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 292—293; idem, Revista de istorie, 33, 1980, 3, p. 450—451.

[23] Cf. E. A. Rikman, *Pamjatniki sarmatov i plemen Černjahovskoi Kultury*, Chișinău, 1975, p. 67, unde se dau și trimiterile la ceilalți doi autori. Dealtfel din titlul lucrării reiese că E. A. Rikman face repertoriul vestigiilor sarmatice și a celor de tip Cerneahov și nu este așa cum spune I. Ioniță un „catalog al așezărilor și necropolelor *dacice* (sublinierea noastră), sarmatice și de tip Sîntana de Mureș" (p. 12), vestigiile dacice adesea ascunzîndu-se sub mantaua celor cernea-

hov [23]. Din datele publicate (puține dealtfel) nu reiese că s-ar fi găsit și material dacic și nici nu se ilustrează nimic. Atunci ne întrebăm pe care din cele patru așezări o atribuie I. Ioniță dacilor liberi și pe ce bază?

În acest subcapitol I. Ioniță reia și problema datării valului de pămînt Stoicani-Ploscuteni (p. 53—59), lucru de care s-a mai ocupat și cu alt prilej [24] și susține că el a fost construit de dacii liberi, la inițiativa carpilor, „aproximativ pe la începutul sec. III e.n.", pe linia (Stoicani-Ploscuteni) „marcată în vremea lui Traian, imediat după terminarea războaielor daco-romane prin „indicatoare" la suprafața terenului...". Deci reiese că dacii (carpii) ridică o fortificație, ca să se apere de romani, în secolul al III-lea e.n., pe un traseu indicat în teren de romani (respectiv Traian) la începutul secolului al II-lea e.n.?! (vezi p. 59, 85). Întrucît I. Ioniță nu aduce argumente hotărîtoare și n-a făcut săpături în val, rămînem la teza prof. R. Vulpe [25], care-l identifică cu „zidul lui Athanaric" menționat de Ammianus Marcellinus (XXXI, 3, 7), lucru acceptat și în noua ediție a tratatului de istorie veche a României [26].

Cît despre presupusul val al Moldovei de mijloc, considerat de cercetătorul ieșean, a fi „zidul lui Athanaric" (p. 114—115), rămîne ca autorul să ne convingă că acest val există, întrucît pe „informații încă neverificate" (p. 114) nu ne putem baza.

În ceea ce privește valul din sudul Basarabiei (vadul lui Isac — Lacul Conduc) datarea propusă de colegul ieșean coincide în linii mari cu cea susținută cu un deceniu mai înainte de cercetătoarea sovietică R. D. Bondar (necitată de I. Ioniță) care respinge și ea ipoteza lui R. Vulpe (că valul a fost construit la sfîrșitul secolului al III-lea sau în secolul al IV-lea) și susține că el nu poate fi datat decît în perioada dintre a doua jumătate a secolului I e.n. și mijlocul secolului al III-lea, în timpul existenței fortificațiilor romane din sudul Basarabiei, respectiv a castrului (castelului) de la Orlovka [27]. În același subcapitol (III/C) după o scurtă prezentare a descoperirilor făcute în așezări (nu se spune nimic despre existența celor două niveluri de locuire carpică, în așezările de pe Varniță și Siliște de la Poiana-Dulcești) se trece la necropole, unde se insistă asupra înhumațiilor. Neglijînd complet necropolele daco-carpice din Basarabia și cele din aria Lipița, unde de asemenea se cunosc morminte de înhumație. Dacă ar fi analizat și situația din aceste regiuni locuite tot de daci (fie că sînt carpi sau costoboci) ar fi constatat că unele din formulările și concluziile la care ajunge sînt eronate, la aceasta contribuind și necunoașterea în detaliu a culturii sarmaților, așa cum vom încerca să arătăm pe scurt în rîndurile de față.

Ne bucură faptul că I. Ioniță a acceptat părerea noastră că la Văleni-Botești avem de-a face cu o singură necropolă [28]

hoviene, sau sarmatice, lucru ce trebuia remarcat de cercetătorul ieșean.

[24] În comunicarea ținută la al II-lea Congres internațional de thracologie, București, 4—10 septembrie 1976. Cf. I. Ioniță, Actes-Thracologie, 2, 1980, p. 336—337.

[25] Cf. R. Vulpe, *Vallum de la Moldavie inferioare et le „mur" d'Athanaric*, Haga, 1957.

[26] Înainte de definitivarea textului noii ediții a tratatului de istorie veche a României, a fost o discuție într-un colectiv restrîns în care s-au analizat cele două ipoteze susținute de R. Vulpe și I. Ioniță și s-a optat pentru teza prof. R. Vulpe. La discuții au luat parte D. M. Pippidi, R. Vulpe, K. Horedt, Em. Popescu și Gh. Bichir.

[27] Cf. R. D. Bondar, *op. cit.*, p. 154—155, 159.

[28] Cf. Gh. Bichir, SCIV, 20, 1969, 2, p. 219.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

și nu cu două necropole așa cum a susținut mai înainte, vorbind de cimitirul I și cimitirul II [29], cu toate că pentru acest lucru nu ne citează (vezi p. 62) și exemple de genul acesta s-ar mai putea da, dar nu o vom face, important este că părerile noastre coincid în multe probleme.

Faptul că în unele necropole carpice au apărut morminte de înhumație care trebuie legate de autohtoni face pe I. Ioniță să nege complet influențele sarmatice existente în cadrul unor necropole. Astfel căutînd să combată părerea noastră că în necropolele de la Poienești și Moldoveni-Gabăra am avea de-a face cu sarmați (sau descendenți ai acestora) [30] din cadrul comunităților carpice respective, teză pe care ne-o menținem în continuare bazați pe unele detalii de ritual, obiceiuri de port, pe tipologia inventarului și cele cinci cranii deformate artificial existente la Poienești (nu nouă cum a apărut în unele studii ale noastre). Prezența craniilor deformate artificial la Poienești a fost reconfirmată recent (februarie 1983) de dr. Dardu Nicolaescu-Plopșor, într-o ședință publică de comunicări la Institutul de arheologie, ca răspuns la părerea tînărului cercetător N. Mirițoiu, că la Poienești n-ar exista schelete cu cranii deformate [31].

După I. Ioniță scheletele cu cranii deformate de la Poienești (acceptate la p. 65 și 68, puse la îndoială la p. 69) aparțin dacilor ca „împrumut de la sarmați sau prin asimilarea unora dintre aceștia" (p. 69). Or, pentru a se petrece aceste lucruri este necesar să admitem coabitarea celor două seminții în cadrul acelorași complexe (așezări). I. Ioniță acceptă însă numai existența unor grupuri de sarmați în afara comunităților daco-carpice, uitînd că în unele așezări dacice și dacoromane, respectiv locuințe și gropi de provizii s-au găsit vase sarmatice, sau numai fragmente. Ne referim la Dumbrava-Iași, Barboși și Mătăsaru [32].

Astăzi este în general admis că sarmații din migratori au devenit cu timpul sedentari sau semisedentari și pe teritoriul U.R.S.S. [33] și în Cîmpia Ungară (Alföld) [34] și pe teritoriul României [35]. Dealtfel însuși Strabon *(Geografia*, VII, 3, 17) spune că unii dintre sarmați se îndeletniceau cu agricultura și printre plantele cultivate de ei fiind și meiul pe care îl mîncau (Claudius Aelianus, III, 39).

După I. Ioniță, în necropolele dacilor liberi de la est de Carpați nu se mai poate vorbi de morminte sarmatice și nici măcar de influență sarmatică, deoarece lipsesc mormintele cu praguri sau nișe, iar în morminte nu s-au găsit arme, respectiv săbii de tip sarmatic și mărgele în regiunea tibiilor (p. 65–66), iar torțile zoomorfe, reprezentînd ursuleți, n-ar fi sarmatice, ci dacice, la fel, oglinzile cu tamga au fost cunoscute de daci înainte de contactul cu sarmații etc. Dar să le analizăm pe rînd. Lipsa pragurilor sau a nișelor nu poate fi un argument, întrucît și în U.R.S.S. și în Ungaria se întîlnesc necropole întregi sarmatice în care lipsesc asemenea detalii, de aceea nici nu invocăm faptul că la Poienești (săpături R. Vulpe) nu s-a putut determina forma gropilor la nici un înhumat, așa încît afirmația lui I. Ioniță că „nu s-au semnalat asemenea amenajări, nici chiar la Poienești" (p. 65) nu-și are rostul!

La p. 66 I. Ioniță spune: „Obiceiurile de port semnalate la mormintele de înhumație din necropolele dacice diferă foarte mult de acelea constatate la sarmați" și continuă: „Armele în special săbiile scurte cu inel la capătul mînerului, atît de caracteristice mormintelor sarmatice de bărbați... lipsesc cu totul din mormintele de înhumație aflate în necropolele dacice". Dacă I. Ioniță s-ar fi ocupat de toți dacii liberi de la est de Carpați, așa cum pretinde în titlul lucrării, constata că la est de Prut sînt asemenea descoperiri. Astfel, în necropola daco-carpică de la Mărcăuți (unde s-au descoperit 50 de morminte) alături de incinerați, cu urne tipic carpice, s-au identificat și înhumați la care s-au găsit oglinzi cu tamga și o sabie cu inel la mîner [36]. În ceea ce privește afirmația, că „Obiceiurile de port semnalate la mormintele de înhumație din necropolele dacice diferă foarte mult de acelea constatate la sarmați" (p. 66), nu are acoperire științifică. În primul rînd trebuie remarcat faptul că marea majoritate a mormintelor sînt lipsite de inventar, în al doilea rînd, I. Ioniță nu arată concret unde cunoaște în mediul dacic (inclusiv în La Tène) și daco-roman, morminte de înhumație cu „șiraguri" de mărgele la gît ca la Poienești, sau în regiunea pectorală și pe bazin, ori la picioare, sau să folosim cuvintele lui I. Antonescu (pentru Moldoveni-Gabăra) „în partea inferioară a pînteculuí (cusute probabil de veșminte)" [37]. De reținut faptul că cele două morminte de înhumație de la Zimnicea considerate a fi La Tène n-au nici un inventar [38]. Situații similare celor de la Poienești și Moldoveni-Gabăra nu întîlnim nici în necropolele de la Soporu de Cîmpie, Locusteni și Enisala și nici în altă parte [39], în mediul dacic și daco-roman din afara contactului cu sarmații.

Necunoașterea în suficientă măsură a culturii sarmatice face pe I. Ioniță să stabilească detalii de ritual specifice sarmaților, care practic nu pot exista, ne referim la afirmația „că ceea ce caracterizează cu adevărat mormintele sarmatice sînt mărgelele găsite în număr mare în regiuna *tibiilor*"

[29] Vezi I. Ioniță și V. Ursache, SCIV, 19, 1968, 2, p. 213, 218, 225–226.

[30] Teză susținută și de I. Ioniță (vezi ArhMold. 2–3, 1964, p. 311, 313, 321, 324) așa încît la nota 347, alături de S. Morintz și Gh. Diaconu trebuia să se citeze și pe el și astfel E. A. Rikman și G. B. Fedorov puteau să-l citeze și pe I. Ioniță pentru apartenența la sarmați a înhumațiilor din necropolele carpice, nu numai pe noi (vezi I. Ioniță, p. 69–70).

[31] Într-o comunicare ținută la Institutul de arheologie la 23.02.1983, în care a făcut mai multă arheologie, decît antropologie, N. Mirițoiu a căutat să acrediteze și ideea că în necropolele carpice n-ar exista înhumați maturi, ci numai copii; înhumații maturi ar aparține după opinia sa altor perioade. Or, acest lucru este contrazis de cercetările de la Moldoveni-Gabăra, unde s-au descoperit asemenea morminte (cu inventar din secolele II–III e.n.) unul dintre ele (M. 207) și publicat (Cf. I. Antonescu, Materiale, 7, 1961, p. 454–455). Asemenea morminte, după informațiile primite de la V. Ursachi, s-au găsit și la Săbăoani și la Văleni.

[32] Cf. Gh. Bichir, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 167 cu trimiterele de la nota 8; I. T. Dragomir, Thraco-Dacica, 3, 1982, p. 169, fig. 7/3.

[33] Cf. M. I. Viazmitina, în *Voprosy skifo-sarmatskoi arheologii*, Moscova, 1952, p. 243; E. A. Rikman. *Les Sarmates récents entre Dniester et le Danube*, Moscova, 1964, p. 2–12.

[34] Cf. Petö Maria, Folia Arch. 22, 1971, p. 34, care vorbește și de „intensive agricultural activity" la sarmații din Cîmpia Tisei.

[35] Cf. Gh. Bichir, SCIV, 20, 1969, 2, p. 232; idem, MuzNaț, 3, 1976, p. 118.

[36] Cf. E. A. Rikman, *Pamjatniki sarmatov*..., p. 22 și fig. 10/1, 2. Material existent la Sectorul de arheologie al Filialei Academiei din Chișinău și la Muzeul de istorie al R. S. S. Moldovenești din același oraș. Parte din material văzut și de noi prin amabilitatea lui N. A. Ketraru și A. A. Nudelman.

[37] Cf. I. Antonescu, Materiale, 7, 1961, p. 455.

[38] Cf. I. Nestor. Studii, 1, 1949, 2, p. 123–124.

[39] Vezi D. Protase, *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporu de Cîmpie*, București, 1976, p. 75 și urm.; idem, *Riturile funerare la daci și daco-romani*; G. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova, 1980, p. 58–59; M. Babeș, SCIV, 22, 1971, 1, p. 26–28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

(p. 66, vezi și p. 68)[40]. Astfel la Tirgșor, unde I. Ioniță pretinde că s-au găsit mărgele numai în dreptul tibiilor, situația redată de autorul săpăturilor este următoarea: Mărgelele „erau dispuse în morminte după cum urmează: sub bărbie (M. 184, 198), la picioare (M. 184, 198, 200, 253 etc.), sau în regiunea bazinului (M. 253 și 267)" și după cc descrie tipurile de mărgele Gh. Diaconu conchide: „Cele mai numeroase mărgele care formau șiraguri ... au fost înșășurate probabil ritual, în unele cazuri, în jurul tibiilor și peroneelor ..."[41]. Deci corect în jurul tibiilor și peroneelor, dar nu numai aici!

Prezența la sarmați a mărgelelor în regiunea gîtului (unde au fost purtate ca șiraguri), a pieptului, bazinului, picioarelor și chiar a mîinilor, acestea toate socotite a fi fost cusute pe veșminte, este un lucru binecunoscut[42]. Mai mult, la unele morminte sarmatice din U.R.S.S. și chiar de pe teritoriul României, la Ripiceni-Stincă (un mormînt descoperit în 1979), s-au găsit mărgele în cantitate mare pe toată suprafața scheletului și chiar alături de el, fapt interpretat de unii cercetători că „mortul a fost învelit cu un giulgiu cusut cu mărgele"[43]. Deci la sarmați n-a existat numai obiceiul de a se pune mărgele numai la „tibii" cum spune incorect I. Ioniță. Dar pornind de la acest „principiu", I. Ioniță își permite să afirme că noi am modificat textul[44] lui I. Antonescu care spune: „că influența sarmatică se oglindește și în felul cum au fost dispuse perlele. În șase morminte de înhumație (202, 204, 208, 215, 226, 227) perlele se aflau nu numai în regiunea pectorală, ci și în partea inferioară a pintecului (cusute probabil la veșminte)"[45]. Or, noi în SCIV. 12, 1961, 2, p. 265, negăsind corectă exprimarea „în partea inferioară a pintecului" (deoarece un schelet nu are „pintec") am spus „în regiunea picioarelor", știut fiind că mai jos de „pintec" vin picioarele! Personal nu văd ce este incorect în exprimarea noastră, cînd găsim o expresie nepotrivită și o înlocuim cu alta, cu atît mai mult cu cît nu era vorba de un citat din raportul de săpături de la Moldoveni-Gabăra, iar în privința detaliilor de ritual nu schimba nimic! Dar în studiul nostru din 1961, n-am menționat faptul că la înhumații de la Moldoveni-Gabăra se află un tip de mărgele (inedite) care nu mai este cunoscut decît în mormintele sarmatice de la Probota și din stepele nord-pontice[46]. Oare acest tip de mărgea nu apare și la incinerați?

Despre mărgelele de calcedoniu, lapislazuli și coral (mărgean), care n-ar fi ajuns în mediul daco-carpic prin intermediul sarmaților, așa cum spuneam noi (vezi la I. Ioniță p. 67—68), nu mai discutăm aici din economie de spațiu, dar totuși reținem faptul că înainte de contactul cu lumea sarmată ele nu sînt cunoscute la geto-daci.

La fel părerea lui I. Ioniță conform căreia capul de elefant (lucrat din os) descoperit la Poiana—Dulcești, și care își găsește unele analogii (singurele dealtfel) în arta scito-sarmată[47], ar fi roman deoarece „animalul respectiv era cunoscut în unele provincii ale Imperiului roman" și „nu era răspîndit în regiunile în care trăiau sarmații" (p. 62, nota 332) este o simplă afirmație, neargumentată prin nimic (nu spune unde s-au găsit asemenea piese în Imperiul roman) și arată că arheologul ieșean nu cunoaște strînsele legături care existau între scito-sarmați și India, legături reflectate în arta celor două grupuri de popoare. În judecarea lucrurilor să nu se uite că tot în India își găsesc analogii și cele mai vechi semne (tamgale) de pe oglinzile de tip sarmatic, considerate și acestea că au putut fi lucrate de daci independent de contactul cu sarmații (vezi p. 72—73). Unele din aceste semne, cunoscute în India încă din neolitic, se întîlnesc și pe stele funerare și pe unele metope ale templelor budiste. Dealtfel despre legăturile care au existat între India și regiunile uralo-caspice, verificate arheologic prin numeroase descoperiri, vorbește și Strabon *(Geografia*, XI, 5, 8) care spune că aorșii țineau în mîna lor întreg comerțul dintre India și orașele de pe țărmul de nord al Mării Negre, acumulînd bogății considerabile. Cît despre aorși, triburi de origine sarmatică, sau înrudiți cu sarmații, este știut că ei sînt purtătorii culturii Prohorovo[48]. Aorșii ocupau regiunile din vestul și nordul Mării Caspice (respectiv bazinele inferioare ale fluviilor Volga și Ural și se vor răspîndi parțial și în Caucazul de nord (regiunea Kuban); la nord ei ocupau stepele Bașkiriei pînă la sud de orașul Ufa. Parte din teritoriul lor va fi ocupat la începutul erei noastre de alani.

În ceea ce privește încercarea lui I. Ioniță de a acredita ideea că încă din La Tène-ul vechi geto-dacii aveau obiceiul de a pune oglinzi în morminte, nu rezistă criticii, deoarece pentru a demonstra acest lucru cercetătorul ieșean citează descoperirea de la Nuntași din Dobrogea (vezi p. 72, nota 418), unde de fapt avem de a face cu un mormînt aparținînd unui grec, în care s-a descoperit o oglindă de tip grecesc (vezi SCIV, 12, 1961, 2, p. 387—392, fig. 1). Se știe că la Nuntași C. Domăneanțu a descoperit în cadrul așezării, de care se leagă mormîntul, construcții de piatră și străzi pavate![49]

N-am vrea să reluăm aici discuția asupra semnelor (tamgalelor) pentru care există o vastă literatură de specialitate și despre care numai cercetătorii sovietici au scris numeroase studii și două monografii[50]. Vrem numai să menționăm că

[40] Este știut că oasele gambei sînt două, tibia și peroneul iar cel care punea mărgele în mormînt nu le putea așeza numai în dreptul unuia dintre oase (cu atît mai mult dacă erau șiraguri sau cusute la veșminte!), deoarece după descompunerea celui înhumat nu se știa în ce parte va cădea tibia și unde peroneul!

[41] Cf. Gh. Diaconu, SCIV, 14, 1963, 2, p. 333.

[42] Cf. printre alții N. V. Anfimov, MIA, 23, 1951, p. 186—188, 200—201; M. I. Viazmitina, *op. cit.*, p. 240—241.

[43] Cf. N. V. Anfimov, *op. cit.*, p. 200. Pentru Ripiceni-Stincă, informații primite de la A. Păunescu.

[44] Așa cum a făcut I. Ioniță în SCIV, 19, 1968, 2, p. 220, cînd a schimbat adîncimea mormîntului de incinerație 280, pentru a stabili un alt raport stratigrafic față de mormîntul de înhumație nr. 290 (Vezi Gh. Bichir, SCIV, 20, 1969, 2, p. 223—224). Căutînd să justifice slaba documentare a articolului pe care l-a publicat în SCIV, 19, 1968, 2, p. 211—225, I. Ioniță spune la p. 65, nota 359 (a lucrării pe care o discutăm) că articolul ar fi stat „aproape trei ani la redacție" pînă a fost publicat „nemaiputînd face la executarea corecturilor decît foarte puține intervenții". Or, textul articolului dezminte acest lucru, deoarece în el se arată că se discută „Săpăturile efectuate în perioada 1964—1967 în două cimitire de tip Poienești din localitatea Văleni (jud. Neamț), ambele din preajma aceleiași așezări, cu prilejul cărora au fost dezvelite 484 de morminte" (p. 213). Deci articolul nu putea fi predat la redacție decît după terminarea campaniei din 1967, deci la sfîrșitul anului 1967, sau la începutul anului 1968 și a apărut în nr. 2/1968 într-un timp atît de scurt cum rar se întîmplă!

[45] Vezi I. Antonescu, *op. cit.*, p. 455.

[46] Lucru remarcat inițial și transmis nouă de colegul Gh. Diaconu.

[47] Vezi Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 125 cu trimiterile de la nota 354 și I. S. Lukžaško, SA, 3, 1982, p. 156, fig. 6/2.

[48] Cf. M. G. Maškova, *Proishoždenie rannesarmatskoi (Prohorovskoi) Kultury*, Moscova, 1974; idem, *Pamiatniki prohorovskoi Kultury*. Arheologija SSSR, D 1—10, Moscova, 1963.

[49] Cf. C. Domăneanțu, Materiale, Tulcea, 1980, p. 265.

[50] Vezi E. I. Solomonik, *Sarmatskie znaki severnogo pričernomorija*, Kiev, 1959; V. S. Draciuk, *Sistemy znakov severnovo pricernomorija*, Kiev, 1975.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

pe teritoriul Uniunii Sovietice se cunosc mii de asemenea semne (tamgale) făcute pe oglinzi, cazane de metal, stele de piatră, plăci de os, ceramică etc. Ele se întîlnesc de asemenea şi pe emblema regilor bosporani şi, aşa cum am amintit, în India şi pe unele temple budiste, fapt ce a determinat-o pe cercetătoarea Herta Rupp să le considere în 1937 „simboluri religioase budiste" [51]. După cunoştinţele noastre asemenea semne (puţine dealtfel) nu apar în mediul geto-dacic mai devreme de contactul cu sarmaţii. Cu excepţia de la Răcătău (sec. I e.n.) [52], restul descoperirilor aparţin secolelor II—III e.n. Noi nu excludem posibilitatea ca asemenea semne să apară în regiunile noastre şi independent de contactul cu sarmaţii, însă vom accepta această teză cînd vor apare asemenea semne pe ceramică (sau alte obiecte) în aşezări (ca Ocniţa, Tilişca, Cuciulata, Slimnic etc.) situate în afara contactului cu lumea sarmatică şi nu în aşezări ca cele de la Răcătău, Dumbrava—Iaşi, Barboşi (aici existînd ca şi la Dumbrava Iaşi şi ceramică sarmatică) şi alte localităţi dintre Carpaţi şi Nistru pe care nu are rost să le mai menţionăm aici. Că oglinzile cu tamga au fost lucrate şi în regiunile noastre am scris-o în numeroase studii şi nu mai este nevoie să insistăm. Dealtfel în lucrarea sa I. Ioniţă discută oglinzile în general şi nu ţine seama de faptul că unele sînt greceşti, altele romane şi altele de tip sarmatic.

După I. Ioniţă nici torţile în formă de ursuleţi nu pot fi puse pe seama influenţei sarmatice, deoarece în unele aşezări geto-dacice s-au găsit la diverse vase reprezentări zoomorfe; două capace de vase la Popeşti, din care unul cu „cap de vultur", iar altul „cu resturi de modelare zoomorfă". La Răcătău s-au găsit „o toartă cu protomă de raţă, un vas cu protomă zoomorfă şi un vas cu protomă de berbec" (p. 73). Deci ca să arate că torţile în formă de ursuleţi din mediul carpic nu s-ar datora influenţei sarmatice, I. Ioniţă discută despre stilul zoomorf în general (ca şi în cazul oglinzilor !). Or este cunoscut că multe din aceste reprezentări au şi o semnificaţie de cult, uneori specifică numai unui anumit grup etnic. Altele însă sînt comune mai multor seminţii, fiind specifice epocii. De asemenea este ştiut că în regiunile noastre torţile cu protome de berbec nu apar numai la nivelul La Tène-ului geto-dacic, aşa cum notează I. Ioniţă, ci sînt cunoscute încă din epoca bronzului, respectiv cultura Monteoru, iar alte reprezentări de animale şi păsări apar încă din neolitic. La descoperirile menţionate de cercetătorul ieşean pentru La Tène, trebuie amintite şi protomele de berbec de la „căţei de vatră" cunoscuţi la Poiana şi în alte aşezări [53] şi statuetele zoomorfe de la Cîrlomăneşti etc [54]. Din consultarea literaturii de specialitate se constată că reprezentările în formă de ursuleţi nu sînt cunoscute în regiunile noastre înaintea contactului cu sarmaţii. În schimb, ele sînt cunoscute pe teritoriul U.R.S.S. încă din neolitic. Amintim aici un topor („sceptru") de piatră perforat, găsit în aşezarea Volga I (r. Selizarovo, reg. Kalinin) [55]. Trecem peste celelalte perioade şi amintim că în morminte tumulare sarmatice s-au găsit vase cu torţi zoomorfe, unele dintre ele rămase inedite, cum sînt cele de la Kerci (vas descoperit în 1905) şi Mozdok Sluciainaja (vas găsit în 1936) [56]. Din cele publicate amintim două descoperiri care jalonează drumul parcurs de sarmaţi; un vas cu toartă în formă de ursuleţ din curganul de la Suslovski în regiunea Volgăi [57] şi cele două torţi găsite în tumulul de la Oloneşti (r. Suvorov) pe malul drept al Nistrului inferior, în Basarabia [58]. Că exemplarele din mormintele sarmatice nu sînt identice cu cele din mediul carpic este un lucru explicabil, deoarece ele au fost lucrate în ateliere diferite, de meşteri diferiţi. Faptul că stilul zoomorf constituie o trăsătură esenţială a artei scito-sarmate este un lucru binecunoscut şi nu trebuie să mai insistăm asupra lui, ci doar să notăm că cele mai frecvente sînt totuşi cele care redau (mai schematic sau mai naturalist) berbeci şi porci mistreţi şi mai rar cîini, ursuleţi, păsări şi chiar peşti (extrem de rar) [59]. Părerea lui I. Ioniţă că toarta de ursuleţ de la Botoşani—Dealul Cărămidăriei (descoperită într-o peripeţie)" ar putea să dateze... din Latène III şi nu din secolele II—III e.n." (p. 73), nu poate convinge, după cum nici un presupus dinte de urs perforat purtat ca amuletă (descoperit la Poiana-Tecuci, zonă unde nu trăieşte ursul) nu poate fi un argument în favoarea tezei colegului ieşean (p. 73).

Dealtfel în judecarea prezenţei sau absenţei influenţei sarmatice în necropolele carpice, trebuie să se ţină seama de faptul că sînt descoperiri şi în Moldova, în spaţiul dintre Prut şi Nistru, la Mărcăuţi şi Mologa II, cît şi în Muntenia la Tîrgşor, unde daci şi sarmaţi se înmormîntau în aceeaşi necropolă. Elementele sarmatice de aici sînt atît de evidente încît nici cei mai zeloşi tracomani nu le pot contesta ! Lucrurile fiind cunoscute nu mai insistăm asupra lor.

Probabil că I. Ioniţă nu a avut timp să citească studiile noastre despre sarmaţi mai cu atenţie, căci altfel nu ne-ar fi acuzat că după noi sarmaţii au împrumutat de la carpi numai căniţa cu o toartă (vezi p. 64). Or şi în *Cultura carpică* (p. 175) şi în alte studii ale noastre [60] am menţionat şi alte forme cum sînt amforele de tip carpic şi străchinile, iar pentru descoperirile sarmatice din Muntenia şi în special cele din vestul ţării şi ceramică lucrată cu mîna [61], pe care pînă în prezent n-o cunoaştem în descoperirile sarmatice din Moldova.

În încercarea, lăudabilă dealtfel, a lui I. Ioniţă de a identifica cît mai multe elemente romane în cultura materială a dacilor de la est de Carpaţi s-au strecurat şi unele inexactităţi. Astfel în necropola de la Horodiştea (jud. Botoşani) n-au fost folosite ca urne amfore romane, cum spune I. Ioniţă (p. 73), ci amfore cenuşii de tip carpic [62]. În schimb, depozite de amfore romane nu s-au descoperit numai la Vetrişoaia, Holboca şi Iaşi (?) cum scrie I. Ioniţă (p. 73), ci şi la Pingăraţi (jud. Neamţ) [63].

Încercarea lui I. Ioniţă de a determina mai multe triburi teritoriale pe baza amforelor (cu „ştampile în relief", cu „ştampile englife" şi „inscripţii cu vopsea roşie") şi a tezaurelor monetare (vezi p. 74—84) nu are şanse de reuşită şi de aceea nici nu o discutăm, căci ne-ar lua un spaţiu prea mare. Dealtfel nici I. Ioniţă nu „reuşeşte" să determine presupusele triburi teritoriale, decît pentru o mică porţiune din teritoriul

[51] Toate aceste probleme sînt tratate pe larg în monografia (în ms.): *Sarmaţii şi relaţiile lor cu geto-dacii.*

[52] V. Căpitanu, Carpica, 1976, p. 72, fig. 20. Despre contactele dintre sarmaţi şi geto-daci în această vreme vezi Gh. Bichir, *Relaţiile dintre sarmaţi şi geto-daci pînă la sfîrşitul secolului I e.n.*, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 203—214.

[53] Vezi Gh. Bichir, Dacia, N.S., 17, 1973, p. 253—256.

[54] Vezi M. Babeş, SCIVA, 28, 1977, 3, p. 319—352.

[55] Cf. S. Studziskaja, *Kamenyi topor s golovoi medvedža s neolitičeskoi stojanki Volgoi* I, SlovArch, 21, 1973, 2, p. 429—432, fig. 1.

[56] Informaţii primite de la sarmatologul V. P. Şilov.

[57] Cf. P. Rau, *Die Hügelgräber Römischer zeit au derunteren Wolga*, Pokrovsk, 1927, p. 57, fig. 87/k.

[58] Cf. A. I. Meliukova, SA, 1, 1962, p. 204 şi fig. 6/5—7.

[59] Cf. *supra*, nota 51.

[60] Cf. Gh. Bichir, Actes-Beograd, 1971, p. 279; idem, Pontica, 5, 1972, p. 145; idem, *Relations...*, p. 59; idem, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 175—177 etc.

[61] *Ibidem.*

[62] Cf. Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 173 cu nota 495; idem *Archaeology and History of the Carpi*, 1, p. 161, 207 şi 208 cu nota 495; Al. Păunescu, P. Şadurschi, V. Chirică, *Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani*, 1, 1976, p. 199—200.

[63] Cf. Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 91.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Moldovei și „stabilește" șapte asemenea triburi pe teritoriul a circa trei-patru județe din împărțirea administrativă de azi (vezi harta de la fig. 24, cu „Limitele aproximative" ale presupuselor triburi). Ne întrebăm cîte triburi teritoriale ar fi putut fixa colegul ieșean dacă se ocupa de întreg teritoriu dintre Carpați și Nistru? Oare era posibil ca după desființarea statului lui Decebal să apară o asemenea fărîmițare?, cu atît mai mult, cu cît dacii își dăduseră seama și din încleștarea cu romanii și pentru a face față migratorilor că nu pot rezista decît uniți. Dar cum deja au apărut fragmente de amfore cu ștampile care încurcă repartiția triburilor făcută de arheologul ieșean, nu mai insistăm asupra acestor lucruri, ci doar notăm, în ceea ce privește tezaurele (care nici nu sînt amintite toate) că toți numismații cu care am discutat (C. Preda, B. Mitrea, Gh. Poenaru-Bordea, inclusiv V. Mihăilescu-Bîrliba, referentul lucrării) nu subscriu la teza lui I. Ioniță și au arătat că pe baza acestei categorii de documente nu se pot determina triburile teritoriale presupuse de colegul ieșean, prezența tezaurelor și îngroparea lor permițînd să se tragă alte concluzii de ordin istoric.

Nici încercarea de a localiza pe caucoensi și Caucalanda în zona Bîrladului nu are mai multe șanse de reușită dacă ținem seama de textul lui Ammianus Marcellinus (XXXI, 4, 13) și descoperirile arheologice. Dealtfel, ca și în alte situații, I. Ioniță își alege ipoteza preferată și nu spune nimic de faptul că alți cercetători au încercat să-i localizeze pe Caucoensi fie în Banat, fie în estul Transilvaniei, fie în nordul Moldovei între carpi și costoboci, fie în sud-estul Transilvaniei și Munții Buzăului, fie numai în regiunea Buzăului. După V. Pârvan „caucoensii au trebuit să ocupe regiunea de munte din Neamț și Bacău, cu ținutul învecinat spre Apus, din Țara Secuilor" [64]. Mergînd pe linia lui H. Kiepert [65] și G. Schütte [66], o serie de învățați au localizat pe caucoensi și Caucalanda în estul Transilvaniei, pe cursul superior al celor două Tîrnave. Dintre aceștia amintim pe I. I. Russu, care consideră pe caucoensi „trib daco-getic în Dacia romană (Ptolemeu, *Geografia*, III, 8, 3) denumit probabil după numele unei localități *Cauca* (*Caucalandensis locus* la Amm. Marcellinus, XXXI, 4, 13) localizat ipotetic în Transilvania prin zona Tîrnavelor" [67].

Pornind de la o presupusă localitate *Caucis* pe care fără nici un argument N. Gostar presupune că ar putea fi localizată (e drept că regretatul cercetător nu insistă de loc asupra acestui lucru) la Răcătău sau Bradu pe Siret, el sugerează că aici ar putea fi localizați caucoensii [68].

De o largă adeziune în rîndul învățaților români și străini s-a bucurat ipoteza lui Al. Odobescu care situează Caucalanda în zona Buzăului [69].

După I. Nestor cea mai plauzibilă ipoteză este aceea care situează *Caucalanda* în Munții Buzăului, eventual chiar de ambele părți ale lor, deci și în sud-estul Transilvaniei, căci în sprijinul ei vine întreaga situație istorică [70]. Situarea Caucalandei în zona Buzăului a mai fost susținută de C. Diculescu, R. Vulpe, E. Vulpe, C. Giurăscu, Gh. Diaconu etc [71]. Toți cercetătorii amintiți situau aici luptele dintre huni și vizigoți și puneau în legătură cu aceste evenimente îngroparea tezaurului de la Pietroasa. O primă constatare ce se poate face pe baza ipotezelor emise este aceea că aproape toți cercetătorii i-au localizat pe caucoensi și Caucalanda, în zone montane sau apropiate de munți, pornind de la informațiile furnizate de Ammianus Marcelinus (XXXI, 4, 13). Excepție făcînd (după bibliografia consultată de noi) N. Gostar care încearcă să-i situeze pe cursul mijlociu al Siretului, în zona Răcătău-Bradu [72] și I. Ioniță care-i situează în zona Bîrladului, deci relativ aproape de Prut. Cunosc bine zona (deoarece sînt de aici) și pot spune sigur că ea nu corespunde textului din Ammianus Marcellinus, așa cum încearcă I. Ioniță să argumenteze (p. 82). În ceea ce privește prezența vestigiilor arheologice, chiar dacă tezaurul de la Pietroasa n-a fost îngropat la sfîrșitul secolului al IV-lea, așa cum au susținut și mai susțin încă unii cercetători și evenimentul s-ar fi petrecut la mijlocul secolului al V-lea, așa cum încearcă să dovedească alții [73], celelalte urme de locuire sprijină acest lucru. Chiar în eventualitatea că tezaurul de la Pietroasa se datează în prima jumătate a secolului al V-lea, împreună cu celelalte piese din zonă, lucrate din aur (Poșta Cîlnău, Buzău), sau argint (Chiojd) și puse pe seama unor seminții germanice [74], sau cele de la Gherăseni și Bălteni [75] (localitate situată ceva mai jos dar tot în cadrul județului Buzău) lucrate tot din aur și considerate hunice, arată că zona Buzăului a fost preferată și în prima jumătate a secolului al V-lea de migratori, nu numai de autohtoni. Pentru secolul al IV-lea vestigii ale autohtonilor, romanilor și vizigoților au fost descoperite cu prisosință la Pietroasele, unde în afară de castru s-au mai identificat o așezare de tip Sintana de Mureș și patru necropole [76]. În judecarea lucrurilor să nu uităm că în zona Buzăului au trăit și și-au desfășurat activitatea în această vreme, vorbind și scriind în gotă, greacă și latină, Ulfila și Sf. Sava gotul. Relativ recent s-au descoperit și morminte sarmatice, chiar în zona municipiului Buzău [77] (în afară de elementele sarmatice prezente în complexele de tip Sintana de Mureș din zona Pietroasele), căci mai jos de orașul Buzău, pînă la Dunăre descoperirile sarmatice se țin lanț [78]. Să nu uităm de asemenea că în zona Buzăului se întîlnesc și importante așezări dacice din La Tène, ca cele de la Cîrlomănești [79] și Gruiul Dării [80], la fel vestigii ale dacilor tîrzii din secolul al III-lea e.n. la Valea Zeancului (Zorești), Gura Nișcovului, Izvorul Dulce etc [81].

Iată cum în zona Buzăului avem bogate urme dacice, dar sînt semnalați și migratorii (sarmați, germanici, huni), așa încît situarea Caucalandei aici ni se pare cea mai probabilă,

[64] Cf. V. Pârvan, *Getica — O proto istorie a Daciei*, București, 1926, p. 249.

[65] H. Kiepert, *Historisch-geographischer Atlas der Alten Welt*, Weimar, 1861, harta XV.

[66] G. Schütte, *Ptolemy's maps of Northern Europe*, Copenhaga, 1917, harta de la fig. 17.

[67] Cf. I. I. Russu, DIVR, 1976, p. 140.

[68] Cf. N. Gostar, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 269.

[69] Cf. Al. Odobescu, *Opere*, IV, *Tezaurul de la Pietroasa*, ediție îngrijită de M. Babeș, București, 1976, p. 726-731.

[70] Cf. I. Nestor, în IstRom, 1, 1960, p. 698.

[71] Cf. C. Diculescu, *Die Wandalen und die Goten*, 1923, p. 41 și urm.; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 54-57; C. C. Giurăscu, D. C. Giurăscu, *Istoria românilor*, 1, 1975, p. 62, 165, 170; Gh. Diaconu, DIVR, 1976, p. 140 etc.

[72] Cam în aceeași zonă a Moldovei, puțin mai la nord (sectorul Fedeleșeni-Roman), N. Gostar îi localiza și pe costoboci (Cf. N. Gostar, în *Hăbășești*, București, 1954, p. 579-580, 586, n. 21), tot atît de bine „argumentat" ca și în cazul caucoensilor!

[73] Vezi R. Harhoiu în Al. Odobescu, *Opere*, IV, p. 1011-1036 și mai recent în *Spiritualitate și istorie la întorsura Carpaților*, 1, Buzău, 1983, p. 93-101.

[74] *Ibidem*.

[75] I. T. Dragomir, SCIV, 17, 1966, 1, p. 181-188.

[76] Vezi Gh. Diaconu, în Al. Odobescu, *Opere*, IV, p. 1056-1064; idem și colab., Dacia, N.S., 21, 1977, p. 199-220; idem, Materiale, Oradea, 1979, p. 319-320, Gh. Diaconu, Revista de istorie, 33, 1980, 6, p. 1066-1067.

[77] Cf. V. Drîmboceanu, Musaios, Buzău, 1981, p. 50-57.

[78] Vezi Gh. Bichir, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 168-169, hărțile nr. 1 și 2.

[79] Vezi M. Babeș, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 125-139.

[80] Săpături Florentina Preda.

[81] Cf. *supra* nota 21 și Gh. Bichir, în *Spiritualitate și istorie la întorsura Buzăului*, 1, 1983, p. 61-68.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

căci corespunde şi indicaţiilor date de izvoarele scrise : Ptolemeu (III, 8, 3) şi Ammianus Marcellinus (XXXI, 4, 13) care spune : *ad Caucalandensem locum altitudine silvarum inaccessum et montium cum suis omnibus declinavit, Sarmatis inde extrusis.*

Nici piefigii nu pot fi localizaţi la est de Carpaţi aşa cum ar fi înclinat să creadă I. Ioniţă (p. 80). După V. Pârvan piefigii trăiau „în cîmpia munteană din Vlaşca, Ilfov şi Ialomiţa" [82]. Tot în această zonă îi plasează şi R. Vulpe care consideră că importanta *davă* de la Popeşti se afla în teritoriul piefigilor [83]. Teza Pârvan-Vulpe este acceptată de numeroşi alţi cercetători, dintre aceştia amintim pe C. Preda, după care localizarea piefigilor în această zonă ar „coincide în bună parte cu aria de răspîndire a imitaţiilor (de monede n.n.) de tip Vîrteju—Bucureşti" [84]. E drept, Ptolemeu nu-i menţionează pe carpi, dar să nu uităm că geograful antic vorbeşte de *carpiani* (III, 5, 10) şi de *harpi* (III, 10, 7) care nu sînt alţii decît carpii [85].

Din succinta prezentare făcută, reiese că la est de Carpaţi nu pot fi documentaţi şi localizaţi sigur decît carpii şi tirageţii. Dar chiar dacă ar putea fi localizate şi alte grupe de daci, aceasta nu afectează cu nimic fondul problemei, iar cultura materială a lor, unitară în trăsăturile ei principale, rămîne să fie denumită carpică după numele celor mai reprezentativi daci care au trăit în această regiune. Este semnificativ în acest sens ceea ce spune V. Pârvan : „Numele neamului principal getic din aceste întinse ţinuturi era acela de carpi ; pe Tyras însă, în chip special Geţii erau numiţi cu numele lor generic : Geţii de pe Tyras" [86]. În judecarea lucrurilor să nu uităm că daco-carpii erau socotiţi ca unii dintre cei mai periculoşi duşmani ai Imperiului roman la Dunărea de Jos (Cf. Jordanes, *Getica*, 91, 25), că Petrus Patricius (Fragm. 8) spune că, la mijlocul secolului al III-lea, carpii se considerau mai puternici şi decît goţii, lucruri despre care vorbesc cu prisosinţă cele 20 de titluri de ***Carpicus Maximus*** luate de diverşi împăraţi romani [87]. Or, nici pe departe nu se pot compara caucoensii (care sînt menţionaţi incidental de izvoare) cu carpii sau costobocii. În treacăt fie spus costobocii au făcut o mare şi răsunătoare incursiune în Moesia Inferior ajungînd pînă în inima Greciei în anul 170 şi nu se poate spune aşa cum notează I. Ioniţă că ei „au organizat *mai multe* (sublinierea noastră) expediţii în Moesia Inferior" (p. 84 [88], De asemenea nu sîntem de acord cu I. Ioniţă că inventarul celor două morminte de incineraţie de la Birlad-Prodana „este o combinaţie destul de ciudată, întrucît urnele sînt dacice, iar piesele de port (brăţară, fibule, cataramă) sînt străine de mediul acestei culturi" (p. 91). Or, realitatea este alta ! Brăţara cu capetele petrecute şi răsucite (vezi la I. Ioniţă fig. 27/4) [89], lucrată din bronz şi argint este frecvent întîlnită la geto-daci şi nu lipseşte aproape din nici un tezaur (Slimnic, Poiana Gorj, Coada Malului, Senereuş etc.) [90]. Tipul este întîlnit şi în mediul carpic la exemplare mai mici [91], iar aşazisa „cataramă" este de fapt o fibulă *(Ringfibel)*, frecvent întîlnită în mediul roman [92]. Deci în mormîntul nr. 2 de la Birlad-Prodana nu s-au găsit două fibule cum spune I. Ioniţă, ci trei. După inventar mormintele aparţin etapei tîrzii a culturii carpice şi nu fazei de început a culturii Sîntana de Mureş aşa cum spune I. Ioniţă (p. 91). Tot în legătură cu cultura carpică, notăm că groapa nr. 13 din aşezarea de pe Varniţă de la Poiana—Dulceşti nu poate aparţine „unui orizont cultural ulterior aşezării dacice", aşa cum este înclinat să creadă I. Ioniţă (p. 89) şi deci încheierile la care ajunge nu pot fi acceptate. Felul cum este tratat cap. IV impune mai mult ca oricînd apariţia unei monografii a culturii Sîntana de Mureş, dar despre toate aceste probleme vom discuta cu alt prilej.

Gh. Bichir

LESZEK MROZEWICZ, *Rozvój ustroju municypalnego a postępy romanizacji w Mezji Dolnej*, Poznán, 1982 (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, seria historia, nr. 98)

Cercetările consacrate organizării municipale şi compoziţiei populaţiilor oraşelor romane în diferitele provincii ale imperiului sînt preocupări constante ale istoriografiei recente. Un material documentar deosebit de bogat — depăşind cu mult, prin problematica pe care o ridică, sfera interesului pentru istoria locală — îl oferă inscripţiile din Moesia Inferior. Lucrarea lui L. M. răspunde cu succes deplin necesităţii de a exploata acest material.

Lucrarea cuprinde cinci părţi. După un prim capitol, în care este prezentată pe scurt istoria Moesiei Inferior în secolele I—III e.n., urmează o tratare amănunţită a colonizării romane în această provincie (cap. al II-lea, p. 13—56). În acest proces se disting două etape despărţite între ele de războaiele daco-romane. Dacă pînă în pragul secolului al II-lea e.n. colonizarea a avut un caracter militar (un procent de 70 % din coloniştii menţionaţi pe cale epigrafică este reprezentat de veterani), iar colonizarea civilă este concentrată mai ales în zona centrelor greceşti şi în apropierea lagărelor de legiuni (Oescus, Novae) şi la Sexaginta Prisca (p. 20), în general zona Dunării fiind cea mai intens colonizată, în schimb, în a doua etapă, acest loc îl deţine Dobrogea, atît prin centrele de pe limesul Dunării, cît şi prin Tropaeum Traiani şi vechile centre greceşti. Din Dobrogea (care ocupă c. 1/4 din teritoriul provinciei) provin 51% din numele de

[82] Cf. V. Pârvan, *op. cit.*, p. 249.

[83] Cf. R. Vulpe şi colab., SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 261.

[84] Cf. C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, Bucureşti, 1973, p. 431.

[85] Vezi Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 155—162 ; idem, Revista de istorie, 33, 1980, 3, p. 451—453, unde se discută şi de carpizi şi callipizi, triburi carpice sau înrudite cu carpii.

[86] Cf. V. Pârvan, *op. cit.*, p. 282—283.

[87] Vezi Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 178—185, cu tabelele 13 şi 14 ; idem, *Archaeology and History of the Carpi*, 1, 1976, p. 165—173.

[88] Vezi datele cu privire la această problemă în studiul nostru din Thraco-Dacica, 4, 1983, p. 59—68.

[89] Vezi şi V. Palade, *Şcoala Bîrlădeană*, 1971, p. 96, fig. 3/4.

[90] Cf. C. S. Nicolăescu-Plopşor, Dacia, 7—8 (1937—1940), 1941, p. 205, fig. 1/3, 6, 9—12, 14 ; D. Popescu, InvArch, fasc. 5, 1968, R 19 d/8 ; R 23 a/3, 6—15 ; R 25 c/29—30 ; D. Berciu, *Arta tracogetică*, Bucureşti, 1969, p. 194, fig. 122 ; L. Mărghitan, *Tezaure de argint dacice-Catalog*, Bucureşti, 1976, pl. 1/2 ; 15/1—2 ; 22/1—3 etc.

[91] Este vorba de aşa-zişii „cercei". Vezi Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 120, cu tabelul nr. 10 şi planşele : 132/10—11 ; 133/1—2 ; V. Căpitanu, Carpica, 7, 1975, pl. 12/5.

[92] Cf. A. Böhme, Saalburg Jahrbuch, 29, 1972, p. 46, 112, pl. 31/1215—1231 ; S. Rieckhoff, Saalburg Jahrbuch, 32, 1975, p. 94, pl. 10 şi 13/12 ; N. Walke, Limesforschungen, 3, 1965, p. 148, pl. 97/1—5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

romani cunoscute în Moesia Inferior (ceea ce înseamnă, în același timp, 57% din numele de militari și jumătate din purtătorii unui *nomen gentile* imperial). Al doilea teritoriu ca intensitate este cel cuprins între granițele de sud și vest ale provinciei, Dunăre și Jantra, având ca principale centre Oescus și Novae. De aici provin 42% din numele de romani, adică 36% din numele de militari și 36% din cazurile de purtători de *nomen gentile* imperial (p. 55).

Cît privește proveniența coloniștilor, se remarcă o dată în plus originea preponderent balcano-orientală a acestora. Apogeul este atins sub Marcus Aurelius.

Capitolul al III-lea este consacrat apariției și dezvoltării organizării municipale în Moesia Inferior. În cadrul acestui proces se disting două etape : prima, caracterizată prin predominanța organizării autonome evasimunicipale *(canabae, vicus, conventus civium Romanorum, regio, civitas)* documentate, mai cu seamă, în Dobrogea și de-a lungul Dunării — în concordanță deci cu gradul de romanizare și cu direcția colonizării (p. 57—76) ; a doua, începînd cu domnia lui Marcus Aurelius, cînd are loc transformarea centrelor de la Troesmis, Tropaeum Traiani, Durostorum, Novae în municipii (p. 76—88). În această din urmă chestiune, părerea noastră este că ideea tradițională a acordării rangului municipal unor centre în Moesia Inferior sub Marcus Aurelius a fost nuanțată de intervenția Emiliei Doruțiu-Boilă [1], care întrevede posibilitatea ca Tropaeum Traiani să fi avut deja acest rang din timpul domniei lui Traian, în vreme ce la Durostorum același statut va fi fost acordat de Caracalla, iar la Troesmis cel mai devreme la începutul secolului al III-lea. Aceasta nu înseamnă însă că delimitarea celor două etape prin domnia lui Marcus Aurelis nu ar fi judicioasă. Cu privire la numărul municipiilor din Moesia Inferior, autorul revine — în mod justificat, după opinia noastră — la părerea lui R. Vulpe [2], respingînd posibilitatea întrevăzută de B. Gerov [3] ca și Montana (Mihailovgrad) și Melta (Lovеč) să fi avut rang municipal.

Aristocrația municipală se bucură de o tratare amănunțită în cel de-al IV-lea capitol al cărții [4]. Din analiza statistică — realizată pe baza a 105 inscripții, cuprinzînd 160 de nume de persoane (c. 12% din totalul numelor de coloniști) — L. M. desprinde concluzii deosebit de interesante. Dacă era de așteptat ca, din punct de vedere etnic, să predomine în cadrul aristocrației municipale elementul balcano-oriental și tracic (în dauna celui italic și occidental) — dată fiind compoziția generală a masei de coloniști —, în schimb, faptul statistic că veteranii nu reprezintă decît 7% din categoria aristocrației municipale vine să înlăture o *communis opinio* cu privire la rolul elementului militar în colonizarea de la Dunărea de jos. Slaba reprezentare a veteranilor în aristocrația municipală este explicată de autor prin rațiuni de ordin economic : gradul scăzut de bunăstare al veteranilor la ieșirea din serviciul militar nu le permitea să ocupe funcții în conducerea municipiului, pentru că nu dețineau mijloacele bănești necesare pentru *honores* și *munera* (p. 94—95). Ar fi de revaluat, pornind de la aceste considerații, raportul dintre elementul civil și cel militar în procesul de municipalizare din Moesia Inferior și — de ce nu? — de revizuit termenii spinoasei problematici a rolului castrelor și al *canabae*-lor în dezvoltarea municipiilor de la Dunărea de Jos.

Capitolul al V-lea, intitulat „Romanizare și municipalizare" (p. 104—121), depășește, prin problemele atacate, sfera istoriei Moesiei Inferior. Cînd afirmăm acest lucru, ne gîndim, în primul rînd, la foarte utila discuție dedicată conceptului de „romanizare". E. Swoboda limitase în binecunoscutul său studiu acest concept la sfera militar-politică. Combătînd un asemenea punct de vedere unilateral — să reamintim, în treacăt, argumentele date contra lui E. Swoboda, referitor la Dacia de C. Daicoviciu [6] (citat de L. M.) — L. M. definește romanizarea ca o „saturație a conștiinței individuale și a întregilor grupe sociale cu modelul cultural roman" (p. 109). Acordarea gradului municipal este — după L. M. — rezultatul unui proces de romanizare, reprezintă cea mai înaltă treaptă în această evoluție și, în același timp, dovada palpabilă a romanizării acelor centre.

Un util rezumat în limba germană [7] și 4 hărți completează această valoroasă lucrare, ale cărei calități ne îndeamnă să așteptăm cu interes sporit viitoarele contribuții dedicate de L. M. acestei teme, între altele și studiul promis *(Eos*, 70, 1982, p. 307 n. 58) cu privire la colonizarea militară în Moesia Inferior.

Alexandru Avram

Accademia Nazionale dei Lincei. Atti dei convegni Lincei. Colloquio italo-romeno : La Dacia pre-romana e romana, i rapporti con l'Impero, Accademia Nazionale dei Lincei, Roma, 1982, 113 p.

În cadrul relațiilor culturale dintre România și Italia au loc în mod periodic unele manifestări comune. Ele se desfășoară sub egida prestigioaselor Academii, cea română de științe sociale și politice și cea italiană, Accademia Nazionale dei Lincei. Subiectele care fac obiectul acestor reuniuni sînt alese cu grijă și fac parte dintr-un patrimoniu cultural istoric comun. Cu titlu de exemplu voi aminti doar unele din aceste manifestări. Astfel în octombrie 1978 s-a ținut la Roma un „Colloquio italo-romeno" avînd ca subiect : Examinarea istorică-artistică a coloanei lui Traian. Un colocviu următor s-a ținut la București și a avut ca subiect Coloniile italiene de la Marea Neagră. Lucrările acestor manifestări au fost publicate, pe rînd, în volume separate, editate fiecare din ele de cele două înalte instituții de cultură.

Colocviul la care ne referim s-a ținut la Roma în zilele de 18 și 19 noiembrie 1980. Lucrările au fost conduse din partea gazdelor de academicianul Enrico Cerulli, iar din cea a oaspeților de academicianul Em. Condurachi. După o scurtă alocuțiune a lui E. Cerulli, lucrările colocviului se deschid cu comunicarea lui G. Susini, „Processi di alfabetizzazione e di acculturazione in periodo romano", p. 7—19. Este examinat, cu deosebită finețe și profunzime, complicatul proces rezultat din contactul între două culturi diferite dintre grupuri sociale și etnice diferite, constînd din acceptarea și asimilarea

[1] Emilia Doruțiu-Boilă, Dacia, N.S., 22, 1978, p. 245—247.

[2] R. Vulpe, Acta Antiqua Philippopolitana, 1963, p. 147—150; idem, Studia Thracologica, București, 1976. p. 289—314 (în special p. 294—296).

[3] B. Gerov, Klio, 59, 1977, 2, p. 306.

[4] O versiune în limba germană a acestui capitol a apărut în Eos, 70, 1982, p. 299—318.

[5] E. Swoboda, Anzeiger der Oesterreichischen Akademie der Wissenschaften, 1963, p. 153—173.

[6] C. Daicoviciu, Apulum, 7, 1968, p. 261—271.

[7] Considerațiile noastre se întemeiază pe acest rezumat și pe articolul deja menționat, publicat de autor în Eos, 70, 1982.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

noilor elemente de cultură cu care veneau romanii. Pe primul loc se va situa scrisul, apoi reprezentările plastice, ca să amintim doar o mică parte din ele.

La acest capitol se poate face observaţia că deşi autorul şi-a delimitat precis cadrul cronologic la ceea ce el numeşte perioada romană, sub care înţelege etapa 106—275, preludiile unui atare proces trebuie căutate într-o perioadă mult anterioară, poate din primele decade ale secolului I î.e.n. Am în vedere, printre altele, întîi folosirea iar mai apoi adoptarea denarului roman republican ca tip monetar uzual, iar ulterior imitarea lui. Pe unele asemenea exemplare se află şi legenda în limba latină. Unele exemplare sînt reuşite, fiind copiate, pe cînd altele sînt stilizate. În această privinţă sînt de menţionat meritoasele studii ale regretatei noastre colege Maria Chiţescu. În aceste îndepărtate vremi, două secole înainte de cucerire, vedem noi începutul procesului de „aculturalizare şi alfabetizare". Stau mărturie tiparele monetare de la Tilişca, dar şi de aiurea. Totul ne indică un început pe plan economic. Şi nu putea fi alt fel.

Dar mai cunoaştem şi o altă categorie de documente arheologice care ne mărturisesc existenţa acestui proces, în cazul de faţă, „alfabetizare" cu un secol înainte de cucerire. Avem în vedere fragmentele ceramice descoperite de D. Berciu în săpăturile sistematice întreprinse în cetatea dacică de la Buridava dacică. Pe asemenea fragmente erau zgîriate fragmente de nume şi combinaţii de litere. Autorul acestor săpături le-a subliniat cu pregnanţă importanţa lor culturală, dovedind pătrunderea culturii romane, în speţă a scrisului, la dacii de la Buridava, cu peste 100 de ani înainte de cucerire.

Următoarea comunicare este a lui D. Berciu, „Statul geto-dacic de la Burebista la Decebal" (p. 21—27), care prezintă o completă şi competentă sinteză a acestei epoci. Sînt examinate pe rînd structurile social-economice şi politice în desfăşurarea lor istorică pe întreg cuprinsul Daciei preromane. Nu sînt neglijate nici elementele de suprastructură. Sînt puse la contribuţie şi integrate la locul respectiv cele mai noi descoperiri. Din rîndul lor, o menţiune aparte merită basileul Thiamarcus, de la Ocniţa-Buridava.

În continuare, Ion Barnea prezintă comunicarea „Politica Imperiului roman la Dunărea de Jos după retragerea aureliană" (p. 29—44). Cunoscutul istoric al Dobrogei romane expune condensat, dar şi documentat, politica imperiului în această parte a ţării noastre.

Maria Floriani-Squarciapino, profesoară la universitatea din Roma, şi directoarea revistei Fasti archacologici, a citit comunicarea „Cercetări ale catedrei de arheologie a Provinciilor romane cu privire la sculptura din Dacia romană" (p. 45—52). După ce trasează cadrul larg al problemelor pe care le pune azi o asemenea cercetare, prezintă concluziile la care a ajuns unul din elevii ei cu privire la sculptura din Dacia.

În continuare, G. G. Belloni şi R. Soraci se ocupă, primul de „Perspective ideologice şi realitate politică în Dacia, reflectată de monedele romane", pe cînd cel de-al doilea supune unui adîncit examen „Regimul solului şi raporturile de lucru în Dacia romană" (p. 53—64 şi 65—97).

Volumul se încheie cu studiul acad. Em. Condurachi, „Dacia romană şi problemele ei strategice şi politice", în care problemele anunţate sînt puse cu ascuţime în evidenţă.

Întreaga manifestare culturală indică o reuşită colaborare a cercetătorilor români şi italieni pentru adîncirea cunoştinţelor noastre istorice asupra Daciei şi în acelaşi timp o colaborare culturală între cele două ţări.

Bucur Mitrea

Symposia thracologica, 1, Craiova, 1983, 114 p.

Începînd cu anul 1983 Institutul de tracologie editează o nouă publicaţie, menită să cuprindă rezumatele comunicărilor prezentate în cadrul simpozioanelor naţionale de tracologie: SYMPOSIA THRACOLOGICA. Primul volum a apărut la Craiova sub forma unei broşuri litografiate şi conţine rezumatele contribuţiilor prezentate la al VI-lea Simpozion naţional de tracologie, ţinut în capitala Olteniei. Broşura a fost înmînată participanţilor la simpozion, înainte de începerea lucrărilor. Este un instrument modern şi eficace, care permite cunoaşterea dinainte a esenţei comunicărilor, participarea la secţia dorită şi mai ales la discuţii, o informare generală asupra contribuţiilor celor mai importante aduse în fiecare secţie. Includerea în volum şi a rezumatelor comunicărilor care nu au putut fi ţinute din diverse motive, constituie un avantaj în plus.

Volumul cuprinde 63 rezumate, ordonate cronologic şi îmbrăţişînd o tematică vastă, multidisciplinară, corespunzătoare specificului cercetării tracologice din ţara noastră. El se deschide cu comunicările prof. dr. doc. Dumitru Berciu, directorul Institutului de tracologie — care trece în revistă tradiţiile, realizările şi perspectivele arheologiei oltene şi a dr. Constantin Preda, directorul Institutului de arheologie — care prezintă problemele de bază ale originii daco-romane a poporului român oglindite în opera istorică a tovarăşului Nicolae Ceauşescu.

Urmează 11 comunicări referitoare la arheologia epocii bronzului unele avînd caracter de *sinteză*: procesul de constituire a bronzului tracic pe teritoriul Olteniei (P. Roman), tipurile de locuinţe din epoca bronzului pe teritoriul României (E. Comşa), sfîrşitul epocii bronzului şi începutul epocii fierului în sud-vestul României (S. Morintz), clasificarea şi cronologia săbiilor miceniene de pe teritoriul României (T. Bader). Alte comunicări se ocupă de *complexe arheologice particulare sau relaţii între culturi*: perioada de tranziţie de la eneolitic la bronz în Subcarpaţii Moldovei (Ştefan Cucoş), începutul epocii bronzului în nordul Olteniei (Gh. Petre-Govora), cultura tracilor din epoca bronzului pe valea Oltului inferior (M. Butoi), necropolele de la Ghidici (M. Nica), Vinţu de Jos (Iuliu Paul), Pietroasa Mică—refacerea cronologici (I. Chicideanu), templul megaron de la Sălacea (N. Chidioşan), cronologia culturii Suciu de Sus (K. Kacsó), cultura Noua în sud-estul Transilvaniei (M. Marcu).

Epoca hallstattiană este reprezentată prin comunicări de *arheologie* avînd un caracter aplicativ mai restrîns şi mai specializat, cum au fost cele privind ceramica culturii Gáva—Holihrady (A. László), răspîndirea vaselor cu trei guri—ca oglindă a culturii spirituale a triburilor nord-tracice (Al. Vulpe), începuturile ceramicii lucrate la roată în spaţiul nord-tracic (Vlad Zirra), originea şi răspîndirea în timp şi spaţiu a topoarelor cu aripioare şi a celor bipene (V. Vasiliev), necropola de la Drăgoieşti—Teleşti (Gh. Calotoiu). Lor li se adaugă şi comunicări cu caracter *antropologic* — privind populaţia de la Histria-sat, punctul Bent (sec. VI—I î.e.n. — considerată autohtonă, cu un aport grecesc şi excluzînd prezenţa scitică (prof. dr. doc. O. Necrasov) şi documente antropologice privind prezenţa perşilor lui Darius I în necropola tumulară de la Histria (D. Nicolăescu-Plopşor).

Cum era de aşteptat, a doua epocă a fierului este cea mai bine reprezentată în volum şi cu o mare varietate de teme: comunicări de *sinteză arheologică*, privind relaţiile geţilor est-

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

carpatici cu lumea greco-macedoneană (Silvia Teodor), aspecte culturale la sfîrşitul Hallstatt-ului şi în Latène-ul geto-daci (E. Moscalu), apartenenţa etnică a mormintelor plane şi tumulare din zona litorală a Dobrogei — atribuită pe bună dreptate sciţilor (M. Irimia), elemente de decor specifice în cultura geto-dacă (M. Turcu şi L. Mărghitan), vetrele decorate geto-dacice (G. Trohani); altele tratează diferite *monumente arheologice*: aşezările de la Grădiştea—Brăila (V. Sirbu şi Fl. Anastasiu), Bîzdina (C. M. Tătulea) Făcăi—Braniştc (V. Ciucă), Sucidava (O. Toropu şi C. M. Tătulea), cetatea nr. 2 de la Ocniţa (M. Iosifaru şi S. Purece), Răcătău (V. Căpitanu), Brad (V. Ursachi — toate aducînd elemente noi, apărute în urma ultimelor cercetări; riturile şi ritualurile funerare se reflectă în comunicările privind tumulii de la Cucuteni (M. Dinu), necropola de la Cernele—Craiova (P. Gherghe) şi un mormînt descoperit la Timişoara (Fl. Medeleţ şi A. Bejan). Comunicările de *numismatică* privesc istoria relaţiilor Histriei cu geto-dacii (B. Mitrea), cronologia drahmelor din Dyrrhachium şi Apollonia şi circulaţia lor în Dacia (N. Conovici), începuturile circulaţiei monetare în Dacia de sud-vest (C. Voicu) şi în zona Pelendavei (O. Stoica şi Cornelia Bold). Se adaugă comunicări de *zoo-arheologie* (M. St. Udrescu) şi *paleobotanică* (M. Cârciumaru), care elucidează aspecte importante privind creşterea animalelor şi cultivarea plantelor la geto-daci; de *istorie* (V. Lica) — unde se încearcă printr-o nouă interpretare a izvoarelor literare să se acrediteze ideea că Acornion a vizitat pe regele Oroles la *Zargidava*; de istoria religiilor (S. Sanie) — urmărind diferite influenţe religioase pătrunse la geto-daci din lumea mediteraneană, asiatică şi occidentală; de *etnografie* (Georgeta Moraru) — analizînd evoluţia inventarului agricol la geto-daci şi daco-romani, şi cea care propune o unificare a termenilor folosiţi în tipologia locuinţelor la geto-daci (Cornelia Belcin-Pleşca).

Romanizarea dacilor şi probleme legate de etnogeneza românilor sînt cuprinse într-un buchet de comunicări care abordează aceste aspecte din diferite unghiuri: *articole teoretice* privind „preromanizarea" Daciei (I. Glodariu), continuitatea şi romanizarea geto-dacilor din Muntenia (Gh. Bichir), componenta dacică în structura etno-culturală daco-romană (D. Protase); date noi privind unele *situri arheologice* importante: descoperirile de pe Valea Crişului Repede (S. Dumitraşcu), aşezările rurale daco-romane din sec. II—IV e.n. din sud-estul Olteniei (Gh. Popilian), fortificaţiile romane de la Bumbeşti (Chr. M. Vlădescu şi Gh. Poenaru Bordea), cetatea romană şi romană tîrzie din Ostrovul Mare (M. Davidescu); interpretări noi pentru unele *materiale arheologice* publicate: sabia romană de la Ocniţa (L. Petculescu); *Viaţă economică*: rolul provinciei Scythia ca punte de legătură a populaţiei de la nordul Dunării cu lumea mediteraneană (Al. Barnea); reinterpretarea *izvoarelor literare* privind părăsirea Daciei (C. C. Petolescu); *istoria artei*: personificarea Daciei în arta şi numismatica antică (Carmen M. Petolescu); *relaţiile dintre autohtoni şi slavi* în Moldova (I. Mitrea).

Ultimele trei comunicări se referă la comentarea unor texte literare (P. Barbu, D. Ciobotea) şi unitatea circulaţiei monetare în Ţara Românească în sec. XIV—XVI (Adina Berciu Drăghicescu).

Prin varietatea tematică a comunicărilor, conţinutul lor bogat în idei şi informaţii noi, noua publicaţie a Institutului de tracologie se arată de pe acum ca un periodic de prestigiu, o oglindă a celor mai noi realizări în domeniul tracologiei din ţara noastră. Sperăm că numerele viitoare vor apare cu aceeaşi promptitudine — fapt care depinde în bună măsură de sprijinul colaboratorilor institutului nostru.

Niculae Conovici

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Din activitatea Institutului de tracologie în anul 1983

RAPORT

asupra activităţii desfăşurate de Filiala din Cluj-Napoca în perioada noiembrie 1982 — noiembrie 1983

Activitatea filialei clujene s-a axat pe obiectivele inscrise în planul ei de muncă încercînd sistematic lărgirea colaborării între diferitele instituţii cu specialişti de profil (Institut, Universitate, muzee), cît şi cu acelea din alte domenii, dar în măsură să contribuie substanţial la aprofundarea cercetării interdisciplinare. Menţionăm aici în primul rînd colaborările cu Institutul de fizică atomică din Cluj-Napoca (în domeniul prospecţiunilor arheologice), cu Institutul agronomic (pentru determinări osteologice în special) şi cu Centrul de cercetări biologice din Cluj-Napoca (mai ales pentru modificările climaterice pe durata epocilor vechi din istoria României).

I. Săpăturile arheologice

Cercetările întreprinse în vara anului 1983 de către membrii Filialei au vizat în primul rînd epoca bronzului, prima şi a doua virstă a fierului, epocile romană şi post-romană. Un accent deosebit s-a pus pe investigarea acelor aşezări şi fortificaţii în măsură să contribuie substanţial fie la elucidarea unor probleme controversate în literatura de specialitate (sfîrşitul epocii bronzului şi începutul epocii hallstattiene, sfîrşitul fortificaţiilor din prima virstă a fierului datate în Ha C, ponderea persistenţei populaţiei daco-romane în fostele aşezări urbane ale Daciei romane), fie la îmbogăţirea documentării privitoare la continuitatea dacică în Dacia romană, a daco-romanilor după retragerea aureliană şi a perioadei de încheiere a procesului de formare a poporului român.

Săpăturile arheologice au vizat toate epocile amintite, dar din punct de vedere numeric ponderea au avut-o acelea în staţiunile hallstattiene, dacice şi daco-romane. Fără a intra acum în detalii, care oricum vor fi cuprinse în rapoartele de săpături ce se vor prezenta la o sesiune specială, este de notat doar că rezultatele amintitelor cercetări arheologice, raportate la condiţiile obiective, au fost mult peste aşteptări. Menţionăm în primul rînd şantierele de la (în ordinea cronologică a epocilor abordate) Telcac, Grădiştea Munceluiui, Cugir, Racoş, Porolissum, Turda, Şura Mică, Alba Iulia.

În sfîrşit, pentru a încheia cu acest sector de activitate este util de subliniat laborioasa colaborare atît între arheologi specialişti în epoci diferite, cît şi cu cercetători din alte domenii. Privită prin prisma rezultatelor, colaborarea interdisciplinară ar trebui continuu lărgită şi diversificată.

Carenţa principală în activitatea noastră — semnalată dealtminteri şi în rapoartele din anii precedenţi — a constat în imposibilitatea asigurării fondurilor necesare restaurării monumentelor de aşa manieră încît ea să ţină pe cît posibil pasul cu săpăturile propriu-zise. Demersurile insistente făcute cu acest scop nu au dat rezultatele pe care le aşteptam.

II. Valorificarea cercetărilor

S-a continuat prezentarea sistematică a rezultatelor cercetărilor recente prin rapoartele de săpături, ca şi punerea în circulaţie a altora mai vechi prin studii parţiale şi monografice şi prin lucrări de mai mare anvergură. Revistele de specialitate din ţară şi din străinătate s-au bucurat de colaborarea sistematică a membrilor Filialei, alte lucrări fiind în curs de apariţie atît în ţară cît şi în străinătate. În aceeaşi privinţă — a publicării rezultatelor cercetărilor arheologice — este de remarcat colaborarea specialiştilor din acelaşi domeniu de cercetare din cadrul filialei clujene, indiferent de locul de muncă al fiecăruia (Institut, Universitate, muzee, cele din urmă mai ales transilvănene şi bănăţene).

III. Manifestări ştiinţifice

Comunicările membrilor Filialei au fost prezente constant în programele sesiunilor ştiinţifice organizate de diferite instituţii în perioada acum în discuţie. Amintim sesiunile de comunicări şi simposioanele organizate de Institutul de istorie şi arheologie Cluj-Napoca, de Muzeul de istorie al Transilvaniei şi de muzeele

TRACO-DACICA, t. V, nr. 1—2, Bucureşti, 1984, p. 206—212

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

din Caransebeș, Reșița, Sibiu, Deva, Zalău, Alba Iulia și mesele rotunde cu diverse tematici. Regretăm că din pricina unor condiții obiective participarea la Simposionul de tracologie de la Craiova nu a putut fi pe măsura proiectului inițial.

IV. Popularizarea cercetărilor și cu deosebire a rezultatelor acestora a constituit o sarcină permanentă a membrilor Filialei. Formele prin care s-a realizat au fost acelea devenite de-acum tradiționale: conferințe în întreprinderi și instituții, în școli, la radio și televiziune. Toate au vizat în primul rînd probleme de interes major din istoria veche a României.

Încheind succintul raport ne exprimăm din nou deziderатul de stringere a colaborării și de extindere a schimbului de experiență între membrii Institutului de tracologie din diferite zone ale țării.

Ioan Glodariu

Raport de activitate al Filialei din Iași pe anul 1983

În cursul anului 1983 activitatea Filialei Iași a Institutului de tracologie s-a desfășurat parțial în legătură cu planul de muncă al Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", al Catedrei de istoria României din cadrul Facultății de istorie din Iași, precum și al Catedrei de antropologie și paleofaună de la Facultatea de biologie. La acestea trebuie adăugată activitatea depusă de muzeografii de la Muzeul de istorie a Moldovei și de la Muzeul de etnografie din Iași, precum și de muzeografii de la muzeele din Botoșani, Bacău, Galați, Focșani, Piatra Neamț, Suceava, Roman, Bîrlad, Vaslui, Huși și Tecuci.

I. Conform planificării, în timpul anului 1983 au avut loc patru ședințe de lucru și de comunicări, la care au participat atît membri din Iași, cît și unii muzeografi din alte orașe ale Moldovei.

În ședința de lucru care a avut loc în luna aprilie, în prezența tov. prof. dr. doc. Dumitru Berciu, directorul Institutului de tracologie, s-a discutat participarea specialiștilor din Iași și din alte orașe din Moldova la al VI-lea Simpozion național de tracologie de la Craiova, precum și colaborările la volumul al V-lea al publicației Thraco-Dacica. De asemenea, au fost stabilite o serie de acțiuni pe linia valorificării științifice a unora din rezultatele cercetărilor arheologice întreprinse, precum și cu privire la popularizarea lor prin intermediul unor reviste de cultură sau emisiuni radio.

O altă ședință de lucru a avut loc în cursul lunii mai a.c. în cadrul ei discutîndu-se participarea specialiștilor din Iași la culegerea de studii privind geneza și evoluția tracilor în spațiu carpato-dunăreano-pontic. De asemenea, s-au precizat unele direcții referitoare la participarea unor cercetători la viitorul congres internațional de tracologie.

II. În cursul lunii septembrie și noiembrie 1983 s-au organizat două ședințe de comunicări la care au participat membrii institutului și muzeografi din Iași.

Au fost prezentate următoarele comunicări:

1. *Teritoriul est-carpatic în ultimele secole înaintea erei noastre în lumina săpăturilor arheologice de la Ciurea și Borniș.* S-a discutat problema raporturilor dintre geto-daci și bastarni pe baza noilor descoperiri de la Lunca Ciurei, jud. Iași, și de la Borniș, jud. Neamț, susținîndu-se caracterul geto-dacic al acestor așezări și al altora în care predomină elementele de cultură materială locală. Tot cu acest prilej s-au pus în discuție și descoperirile din secolele I î.e.n.—I e.n., din aceleași zone, prin care se atestă continuitatea de locuire geto-dacică pe teritoriul Moldovei în perioada Burebista-Decebal (Silvia Teodor).

2. *Problema pelasgică și etnogeneza tracilor* (M. Vasilescu).

S-a pornit de la faptul că în ultimii ani, unii autori vorbesc despre o înrudire între pelasgi și traci, susținîndu-se chiar participarea pelasgilor la etnogeneza traco-dacică. Această teză, bazată pe concepția eronată a lui Nicolae Densușeanu, este însă în flagrantă contradicție cu rezultatele cercetărilor științifice din ultimul secol privind tradiția și pseudo tradiția grecească referitoare la pelasgi. În această privință, izvoarele literare grecești și, într-o anumită măsură, ale lingvisticii nu vorbesc în nici un fel de vreo legătură genetică între traci și pelasgi. Aceștia din urmă reprezintă o populație grecească coliană, care a locuit în Tessalia înaintea migrației doriene. Datorită impreciziei geografici homerice și speculațiilor logografilor și mitografilor greci, ei au apărut în mod fals ca o populație pregreacă sau barbară. Prin urmare, problema pelasgică interesează istoria antică a grecilor și în nici un fel istoria traco-geto-dacilor.

3. *Raporturile lingvistice dintre traco-dacă și iliră.*

În această comunicare prof. dr. Ariton Vraciu arată că între traco-dacă și iliră există nu numai asemănări, ci și deosebiri. Primele se explică prin originea comună (indo-europeană) a acestor limbi, celelalte rezultă din evoluția lor ulterioară. Traco-daca diferă foarte mult de iliră. În demonstrație se folosesc date obiective și anume repartiția geografică a numelor proprii (toponimie, hidronimie, antroponimie) și modul lor de formare.

III. În anul 1983 s-au continuat cercetările arheologice în obiectivele tracice și geto-dacice de la Cîndești (M. Florescu și A. Florescu), Cotnari (A. Florescu), Cucuteni (Dinu Marin), Lozna (Silvia Teodor), Barboși (Silviu Sanie), precum și la Brad, Răcătău, Bunești, Strahotin, Copalău, Preutești.

De menționat că, prin sprijinul organelor de partid și de stat locale, s-au executat lucrări de protejare a rezervațiilor arheologice de la Cucuteni, Cotnari și Lozna.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Al VI-lea simpozion național de tracologie dedicat Marii Uniri

Cel de-al VI-lea SIMPOZION NAȚIONAL DE TRACOLOGIE, dedicat MARII UNIRI, s-a ținut la Craiova, în zilele de 24—26 noiembrie 1983, și a avut ca temă „TRACO-GETO-DACII ȘI LUMEA MEDITERANEANĂ ÎN CONTEXTUL UNITĂȚII ȘI CONTINUITĂȚII POPORULUI ROMÂN". El a fost organizat de Institutul de tracologie sub auspiciile Academiei de Științe Sociale și Politice, de Comitetul județean Dolj al P.C.R., Centrul de științe sociale Craiova, Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Dolj.

Deschiderea festivă a avut loc în ziua de 24 noiembrie 1983, orele 9 în „Sala albastră" a Universității din Craiova, în fața unui numeros public format din cadre didactice universitare, cercetători științifici și arheologi de la institutele de arheologie și tracologie din București, Iași, Cluj, Craiova, muzeografi de la numeroase muzee din țară, profesori de licee și școli gimnaziale din Craiova și județ, studenți etc.

În prezidiu au fost invitați următorii tovarăși: Elisabeta Trăistaru, secretar al Comitetului județean Dolj al P.C.R., prof. univ. dr. doc. Dumitru Berciu, membru al Academiei de Științe Sociale și Politice, directorul Institutului de tracologie București, dr. Constantin Preda, directorul Institutului de arheologie București, prof. univ. dr. Ion Dogaru, prorector al Universității din Craiova și conf. univ. dr. Ion Pătroiu, directorul Centrului de științe sociale din Craiova.

În acest context, prof. univ. dr. docent Dumitru Berciu, directorul Institutului de tracologie din București, în cuvîntul de deschidere, a relevat locul și importanța acestei mari reuniuni științifice care a adunat, aici, specialiști cu preocupări științifice în domeniul arheologiei, etnografi și istorici din toate colțurile țării, aceasta constituindu-se ca un vibrant omagiu adus Marii Uniri, pe care întreg poporul românesc o sărbătorește.

În continuare, prezentînd comunicarea „Tradiții, realizări și perspective în arheologia preistorică a Olteniei", s-au scos în evidență preocupările arheologice din acest minunat colț de țară, care au făcut din Oltenia un adevărat centru de istorie, cultură și civilizație românească.

La rezonanța pe care Oltenia o are în cadrul istoriei naționale a țării, se adaugă rezultatele cercetărilor arheologice din trecut, prezent și perspectivele acestora ca factori care au primat și susținut alegerea Craiovei drept gazdă a lucrărilor celui de-al VI-lea Simpozion național de tracologie, dedicat Marii Uniri.

În continuare, în acest cadru festiv, profesor universitar dr. docent Dumitru Berciu a anunțat că în această „Cetate a Băniei" s-a înființat Filiala Craiova a Institutului de tracologie din București, a treia din țară după Iași și Cluj-Napoca, precizînd că în funcția de președinte a fost ales tov. conf. univ. dr. Ion Pătroiu.

Din partea biroului Comitetului județean Dolj al P.C.R., tovarășa Elisabeta Trăistaru, secretar al Comitetului județean de partid, a transmis un călduros salut și a urat succes deplin lucrărilor simpozionului, prezentînd, în continuare, comunicarea „Lupta poporului român pentru unitate, independență și suveranitate națională în opera secretarului general al Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu".

Ca reprezentant al conducerii Universității, prof. univ. dr. Ion Dogaru, prorector al Universității din Craiova, a apreciat că acest simpozion dedicat Marii Uniri este o adevărată cinste pentru orașul Craiova care găzduiește, acum, prestigioasele lucrări aduse ca un omagiu zilei de 1 decembrie 1918 și a transmis participanților, în numele Senatului Universității, urarea de bun venit în această „cetate" a muncii, a științei și culturii românești și, totodată, mult succes lucrărilor simpozionului!

A urmat apoi comunicarea „Originea daco-romană a românilor reflectată în opera tovarășului Nicolae Ceaușescu" susținută de dr. Constantin Preda, directorul Institutului de arheologie din București, care a fost audiată cu viu interes, deoarece ea reamintea celor prezenți ideile referitoare la originea daco-romană a românilor, unitatea și continuitatea poporului român, exprimată cu toată claritatea în opera istorică a tovarășului Nicolae Ceaușescu, care încununează strălucit bogata tradiție a istoriografiei românești.

În încheierea lucrărilor în plen, conf. univ. dr. Ion Pătroiu, directorul Centrului de științe sociale din Craiova, a prezentat comunicarea „Marea Unire — ideal multisecular al poporului român", care, prin cuvinte emoționante și de înălțător patriotism a reușit să comunice celor prezenți date deosebit de interesante despre Marea Unire.

În cadrul aceleiași zile, cît și pe 25 noiembrie, lucrările simpozionului au continuat pe secții, la Cabinetul județean pentru activitatea ideologică și politico-educativă.

În programul simpozionului au fost înscrise 65 comunicări, dintre care 46 au fost susținute și urmate de vii și interesante dezbateri care au totalizat 56 de intervenții.

O altă remarcă care trebuie făcută și care, alături de celelalte strădanii ale organizatorilor și participanților, a ridicat calitatea lucrărilor simpozionului a fost și faptul că, la un asemenea simpozion, pe lîngă afișe de popularizare, programe, ecusoane și editarea unui plic filatelic cu ștampilă specială care purta data și titulatura simpozionului, s-a editat, pentru prima dată, și un volum cu rezumatele lucrărilor participanților, primul număr din seria „Symposia thracologica", editat de Institutul de tracologie și Filiala din Craiova a acestuia.

La lucrările simpozionului au participat specialiști din domeniul arheologiei, etnografiei, istoriei, cu comunicări de înaltă ținută științifică, care au adus date noi și au dezbătut probleme privind începuturile constituirii neamurilor tracice atît în Oltenia cît și în întreaga zonă carpato-danubiano-pontică, ajungînd, cronologic, pînă la începutul sec. XVI, subliniindu-se, de fiecare dată, unitatea civilizației și culturii autohtone din acest spațiu a cărei „coloană vertebrală" au constituit-o, întotdeauna, Carpații.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Astfel, *Petre Roman*, de la Institutul de arheologie din București, în comunicarea „Perioada timpurie a bronzului tracic în Oltenia", s-a referit la procesul de constituire a culturii epocii bronzului tracic pe teritoriul Olteniei, punînd în discuție o schemă cronologică supraregională a perioadei timpurii a epocii bronzului.

Gheorghe Petre-Govora a prezentat comunicarea „Asupra începutului bronzului tracic în nordul Olteniei", tratînd în continuare geneza primei sinteze a epocii bronzului în zona de nord a Olteniei. Astfel, descoperirea de la Runcuri-Govora Sat reflectă fenomenul de contopire al fondului final Coțofeni cu cultura Glina, nou pătrunsă în această parte a Olteniei. Date interesante au oferit și descoperirile de la Orlești-Valea Sitei, care marchează o etapă premergătoare a culturii Verbicioara.

Eugen Comșa, de la Institutul de arheologie din București, în comunicarea „Unele date privitoare la tipurile de locuințe din epoca bronzului de pe teritoriul României", a făcut precizări interesante referitoare la tipurile de locuințe din epoca bronzului și elementele constructive ale acestora.

Marin Nica, de la Centrul de științe sociale Craiova, referindu-se, în continuare, la această perioadă a susținut comunicarea intitulată „Cîteva date despre necropola din epoca bronzului de la Ghidici (jud. Dolj)", aducînd date noi în legătură cu structura și organizarea socială a comunităților epocii bronzului de la Ghidici.

Sebastian Morintz, de la Institutul de arheologie din București, a prezentat o documentată comunicare „Cu privire la sfîrșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului din sud-vestul României", precizînd elementele comune în fazele finale ale culturilor Verbicioara, Girla Mare, Tei, Zimnicea-Plovdiv, cînd se accentuează legăturile cu sudul Bulgariei și Macedoniei. În continuare, au fost evidențiate aspectele finale ale culturilor epocii bronzului (Cruceni, Zuto Brdo-Girla Mare și Verbicioara), precum și aspectele culturale din perioada Hallstatt-ului timpuriu ilustrate de descoperirile arheologice de la Susani, Virtop, Remetea Mare și Insula Banului.

Ion Chicideanu, de la Institutul de tracologie din București, a făcut „Observații asupra necropolei de la Pietroasa Mică", propunînd o nouă periodizare pentru cultura Monteoru, precizînd, totodată, că cercetarea comparată a necropolelor de la Monteoru și Noua, permite observarea unor legături organice între ele și dovedește faptul că această din urmă cultură este strîns legată, evolutiv, de cultura Monteoru.

Alexandru Vulpe, de la Institutul de arheologie din București, prezentînd comunicarea „Date noi cu privire la cultura spirituală a triburilor nord-tracice în secolele VII—V î.e.n.", a pus în discuție descoperirea cu caracter cultic de la Bistrița (com. Costești, jud. Vîlcea) precizînd că acest tip de descoperire se întîlnește sporadic în Europa centrală (cultura Lausitz) și că descoperirea de la Bistrița caracterizează un grup de momente ale culturii spirituale geto-dacice atestat cu precădere la sud de Carpați, în secolele VII—V î.e.n. și care reflectă pe plan mai larg existența unui fond cultural comun mai multor grupuri indoeuropene.

Tiberiu Bader, de la Muzeul județean din Satu Mare, în comunicarea intitulată „Din nou despre săbiile micenience din România", consideră că acestea sînt fie imitații locale, fie provenite din import. Cronologic, ele au fost atribuite mijlocului sec. XVI î.e.n.

Valentin Vasiliev, de la Institutul de istorie și arheologie Cluj-Napoca, s-a referit la „Interferențe culturale și valențe cronologice", făcînd precizări în legătură cu importanța cronologică a topoarelor plate cu aripioare și a topoarelor bipene executate din bronz, care au fost aduse din regiunile sudice, pe teritoriul țării noastre, în vremea Hallstatt-ului mijlociu.

Vlad Zirra, de la Institutul de arheologie din București, tratînd problema celților, a susținut comunicarea „Cu privire la originea nord-tracică a incinerației în groapă, în spațiul celților orientali" în care s-a referit la mormintele de incinerație celtice descoperite pe o arie cuprinsă între Franța de nord și Varșovia. Apoi au fost prezentate descoperirile din Transilvania, Cîmpia Crișanei, precizîndu-se că în aria carpatică predomină incinerația, foarte puține fiind cazurile unde s-a practicat înhumația, de unde și concluzia că la celții orientali, spre deosebire de cei occidentali, incinerația în groapă este predominantă (Latène B_1—B_2).

Florin Medelet și Adrian Bejan, de la Muzeul Banatului, Timișoara, s-au referit la „O descoperire de la începutul celei de-a doua vîrste a fierului la Timișoara", făcînd cunoscut inventarul unui mormînt de incinerație în urnă acoperită cu capac, descoperit în apropierea orașului Timișoara, în anul 1981. În legătură cu această descoperire sînt puse în discuție probleme ale începutului epocii Latène în spațiul vestic al țării noastre, făcîndu-se aprecieri cu privire la raporturile dintre daci și celți, în lumina datelor cunoscute privind ritul și ritualul de înmormîntare. Datarea inventarului : 375—350 î.e.n.

În comunicarea „Contribuții la istoria relațiilor dintre geții est-carpatici și lumea greco-macedoneană", *Silvia Teodor*, de la Institutul „A. D. Xenopol" din Iași, a prezentat amănunțit numeroasele dovezi materiale de pe tritoriul Moldovei care oglindesc relațiile dintre geții est-carpatici și lumea greco-macedoneană de-a lungul secolelor V—I î.e.n., cu consecințe importante în dezvoltarea și progresul societății getice, în toate domeniile.

Viorel Căpitanu, de la Muzeul județean de istorie și artă Bacău, a adus importante „Contribuții la cunoașterea civilizației geto-dacice în bazinul Siretului. Dava de la Răcătău". S-au comunicat date interesante în legătură cu sistemul de fortificații, perioada în care acesta a fost făcut și stadiul avansat de dezvoltare economică al davei, care a devenit un mare centru economic și comercial al timpului. S-au descoperit pînă acum un bogat material autohton, amfore de Sinope, Heracleia Pontica și Kos, precum și amfore de factură romană. Alături de Poiana și Brad, așezarea de la Răcătău poate fi considerată ca una dintre cele mai reprezentative și mai bogate stațiuni geto-dacice din sudul Moldovei.

Vasile Ursachi, de la Muzeul de istorie Roman, tratînd în continuare civilizația geto-dacică din Moldova, a fost înscris în program cu comunicarea intitulată „Cetatea dacică de la Brad", ocazie cu care a făcut cunoscut că în punctul numit „La Stîncă" s-a descoperit un complex arheologic alcătuit din mai multe așezări succesive. Dintre acestea cea mai importantă este așezarea geto-dacică de tip „dava" care, cronologic, a fost atribuită sec. IV î.e.n.—II e.n. Recent, aici, a fost descoperit și un interesant sanctuar geto-dacic, la care autorul s-a referit pe larg.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Marin Dinu, de la Universitatea din Iași, a prezentat o documentată comunicare intitulată „Date noi cu privire la ritul funerar al geto-dacilor din tumulii de la Cucuteni", evidențiind concluzii care se desprind în legătură cu sistemul de construcție al acestora, cu ritul funerar, inventarul și datarea mormintelor.

Mihai Irimia, de la Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța, prezentînd comunicarea „Morminte plane și tumulare din zona litorală a Dobrogei (sec. IV—II i.e.n.) și problema apartenenței lor etnice", a scos în evidență contribuția materialelor arheologice provenite din unele morminte plane sau tumulare la stabilirea apartenenței etnice a acestora. În acest sens a făcut afirmația că mormîntul în cameră funerară și boltă descoperit în apropierea Mangaliei ca și celelalte trei, cunoscute de mai multă vreme, pot fi atribuite mai degrabă unor „basilei" sciți decît geți, lansînd în final ideea asimilării sciților de către populația locală getică.

Dardu-Nicolăescu-Plopșor, de la Laboratorul de antropologie din București, a prezentat comunicarea „Darius la Histria. Documente antropologice", iar *prof. Vasile Lica* din Brăila, s-a referit la „Acornion din Dionysopolis „ambasador" la regele Oroles?".

Niculae Conovici, de la Institutul de tracologie din București, a susținut comunicarea „Contribuții privind cronologia drahmelor din Dyrrhachium și Apollonia și circulația lor în Dacia", încercînd pentru prima dată realizarea unei succesiuni cronologice relative a emisiunilor și a propus, totodată, o cronologie absolută a acestora.

Constantin Voicu din Craiova a tratat, în continuare, aspecte numismatice referindu-se la „Începuturile circulației monetare în Dacia de sud-vest", precizînd că primele monede care au circulat în această zonă au fost drahmele de argint ale orașului Histria, aproximativ la mijlocul sec. IV i.e.n., urmate de monedele orașelor Amisos, Damastion și Maroneea. În a doua jumătate a sec. IV i.e.n., își fac apariția la nord de Dunăre monedele macedonene care, pe teritoriul Olteniei, se găsesc repartizate, cu o densitate mai mare, între Olt și Jiu și mai ales în jumătatea sudică a acestei zone.

Petre Gherghe, de la Centrul de științe sociale Craiova, a susținut comunicarea intitulată „O importantă descoperire arheologică la Cernele-Craiova", precizînd că pe malul sting al Jiului, în apropiere de Craiova, a fost descoperită o necropolă de incinerație geto-dacică, cu inventarul funerar depus în urne. Această nouă descoperire arheologică reține atenția specialiștilor nu numai prin valoarea științifică, dar și prin faptul că este singura necropolă geto-dacică cercetată pînă acum în împrejurimile Craiovei. Cronologic a fost atribuită secolelor IV—III i.e.n.

Corneliu Mărgărit Tătulea, de la Muzeul Olteniei Craiova, a prezentat comunicarea „Cercetări în cetatea geto-dacică de la Bîzdina, județul Dolj", aducînd date noi despre sistemul de fortificații cu ziduri de „cărămizi" și cele două niveluri de locuire ale cetății, despre tipurile de locuințe, sistemul de încălzire al acestora, despre gropile menajere, groapa circulară, rituală, în care au fost descoperite cinci vase de lut de secol I i.e.n.—I e.n., dispuse în cerc și pe grupe. Cronologic, cele două niveluri de locuire au fost atribuite secolelor IV—III i.e.n. și I i.e.n.—I e.n.

Vasile Ciucă, din Craiova, a susținut comunicarea „Așezarea geto-dacică de la Făcăi-Branițe, municipiul Craiova", precizînd că aici au fost identificate, pe lîngă un bogat material arheologic, două tipuri de locuințe: bordeiul și locuința de suprafață. Cronologic materialele descoperite la Făcăi-Branițe au fost atribuite sec. IV i.e.n.—II e.n.

Octavian Toropu, de la Universitatea din Craiova și *Corneliu Tătulea*, de la Muzeul Olteniei Craiova, au susținut comunicarea intitulată „Cîteva date despre fortificația geto-dacică Sucidava" precizînd că au fost identificate două niveluri de locuire și obținute date interesante despre sistemul de apărare al Sucidavei geto-dacice, menționîndu-se că aceasta a fost fortificată la începutul celui de-al doilea nivel de locuire geto-dacică, datat în secolele I i.e.n.—I e.n.

În continuare, *Mariana Iosifaru* și *Sergiu Purece* de la Muzeul județean Rm. Vîlcea, prezentînd comunicarea „Cetatea nr. 2 de la Ocnița—Buridava dacică", au adus date inedite referitoare la sistemul de fortificații al cetății, ca rezultat al săpăturilor efectuate sub conducerea prof. Dumitru Berciu, în perioada 1982—1983.

Silviu Sanie, de la Institutul „A. D. Xenopol" din Iași, a prezentat o documentată comunicare intitulată „Unele influențe și paralelisme în imagistica și credințele dacice", care, pe baza unor descoperiri arheologice mai vechi și mai noi, altele inedite, a înfățișat unele paralelisme și influențe din și cu lumea mediteraneană, orientală, inclusiv zona microasiatică, traco-frigiană ca spațiu intermediar și occidentală, ce s-au manifestat de-a lungul a șapte-opt secole.

Marin Cârciumaru de la Institutul de arheologie din București, a susținut comunicarea „Contribuții la cunoașterea agriculturii geto-dacilor", care, pe baza determinărilor făcute pe numeroase loturi de semințe carbonizate, a stabilit o serie de specii de plante folosite în alimentație de către geto-daci.

Gh. Bichir, de la Institutul de arheologie din București, a tratat „Continuitatea și romanizarea geto-dacilor din Muntenia" arătînd că, în acest sens, pledează cele 120 de așezări și necropole din secolele II—IV e.n. ce au aparținut populației autohtone romanizate, respingînd în acest fel teoriile tendențioase ale unor cercetători străini referitoare la continuitatea și romanizarea populației autohtone.

În comunicarea „Cîteva probleme cu privire la așezările rurale daco-romane din secolele II—IV e.n. din sud-estul Olteniei", *Gheorghe Popilian*, de la Centrul de științe sociale Craiova a făcut cunoscute unele observații referitoare la amplasarea așezărilor autohtonilor și a *villae*-lor rusticae. De asemenea, s-au adus date inedite despre *villae*-le rusticae care au existat în Dacia inferioară și s-a precizat că legăturile cu lumea romană sud-dunăreană nu încetează în sec. IV e.n.

Cristian Vlădescu, de la Muzeul militar central și *Gh. Poenaru-Bordea*, de la Institutul de arheologie din București, s-au referit la „Complexul de fortificații de la Bumbești-Jiu și rolul lor în răspîndirea romanității în Dacia inferioară", subliniindu-se importanța celor trei castre de la Pleșa, Virtop și Bumbești-Jiu în apărarea defileului și a drumului ce ducea spre pasul Vîlcan, cît și rolul acestora în romanizarea populației

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

autohtone. De asemenea, s-a precizat că cercetările din anii 1982—1983 au adus noi informații în legătură cu stratigrafia, elementele de fortificație și sistemul de construcție al castrului de la Bumbești-Jiu.

Constantin C. Petolescu, de la Institutul de arheologie București, a susținut comunicarea „Izvoare antice privind părăsirea Daciei", aducînd date noi despre retragerea romană din Dacia în vremea lui Aurelian.

Mișu Davidescu, de la Muzeul regiunii Porților de Fier, Drobeta Turnu Severin, s-a referit la „Cetatea romană și romană tîrzie din Ostrovul Mare — Mehedinți", aducînd în discuție o nouă fortificație romană și romană tîrzie, descoperită la Ostrovul Mare și care, cronologic, a fost atribuită, cu rezerva că cercetările sînt la început, sec. II—IV e.n.

Alexandru Barnea, de la Institutul de arheologie din București, a prezentat comunicarea „Provincia Scythia, punctc de legătură a populației de la nordul Dunării de Jos cu lumea mediteraneeană", subliniind, pe baza dovezilor arheologice, epigrafice, numismatice ș.a., că a existat o legătură permanentă între Imperiul romano-bizantin și populația de la nord de Dunăre.

Ion Mitrea, de la Muzeul județean de istorie și artă Bacău, s-a referit la „Interferențe culturale între autohtoni și slavi în spațiul est-carpatic al României în epoca încheierii procesului de etnogeneză a românilor", prezentînd unele aspecte privind pătrunderea, conviețuirea și asimilarea slavilor (care aveau o cultură materială inferioară), de către populația autohtonă aflată în faza finală a procesului de etnogeneză.

Paul Barbu, de la Centrul de științe sociale din Craiova, a prezentat comunicarea „Diplomatul englez E. L. Blutte despre etnogeneza poporului român", care, analizînd trecutul istoric al poporului nostru, a ajuns la concluzii științifice referitoare la etnogeneza poporului român.

Adina Berciu-Drăghicescu s-a oprit „Asupra aspectului unuitar al circulației monetare din Țara Românească (sec. XIV—XVI)", arătînd că numărul mare de descoperiri monetare, varietatea emisiunilor, prezența monedelor muntene în celelalte țări române și ale acestora în Țara Românească atestă complexitatea vieții economice și caracterul unitar al economici celor trei țări române.

Dinică Ciobotea, de la Centrul de științe sociale din Craiova, a încheiat seria acestor comunicări, prezentînd „Istoria Daciei reflectată în scrieri literare apărute la Craiova la sfîrșitul secolului al XX-lea", cu referiri la nuvela istorică „Decebal" scrisă de I. Pop Florentin și publicată în 1882 și romanul „Pro Patria. Povestire despre începuturile și menirea neamului românesc", scrisă de I. C. Drăgescu și apărută în 1913.

Deosebit de utile, s-au dovedit a fi și dezbaterile purtate la nivelul secțiilor.

★

În după-amiaza zilei de 25 noiembrie, a avut loc închiderea lucrărilor simpozionului și ședința lărgită a Consiliului științific al Institutului de tracologie, sub conducerea prof. univ. dr. docent Dumitru Berciu, cu care ocazie, la punctul I al ordinei de zi, președinții secțiilor — Sebastian Morintz (pentru secțiile I și II) și Constantin Preda (pentru secțiile III și IV) — au prezentat concluziile desfășurării lucrărilor, subliniind că toate materialele susținute au adus date noi, interesante, unele dintre acestea fiind de mare importanță științifică.

În continuare, prof. Dumitru Berciu a subliniat că simpozionul, prin comunicările prezentate, dezbaterile purtate, prin participarea cercetătorilor, cadrele didactice universitare, arheologilor și muzeografilor, etnografilor și istoricilor, a antropologilor, din Moldova pînă în Banat și din Maramureș pînă în Dobrogea, a avut un caracter multidisciplinar și național. De asemenea, a precizat că unele dintre comunicările prezentate s-au încadrat în tematica viitorului Congres internațional de tracologie (Rotterdam, 1984) și pentru aceasta ele vor fi publicate în volumul V al revistei Thraco-Dacica, ca un omagiu adus de cercetătorii români.

La punctul II al ordinii de zi, prof. dr. docent Dumitru Berciu s-a referit la constituirea Filialei de tracologie din Craiova, precizînd că acesteia îi revine menirea de a impulsiona și continua valoroasele tradiții ale arheologilor și istoricilor din Oltenia. Totodată, s-a procedat la alegerea Biroului de conducere al Filialei. Președinte: conf. univ. dr. Ion Pătroiu; membrii: cercet. șt. pr. dr. Gh. Popilian, de la Centrul de științe sociale Craiova; Dr. Mișu Davidescu, directorul Muzeului Regiunii Porților-de-Fier, Drobeta-Turnu Severin; prof. Sergiu Purece, directorul Muzeului județean Vîlcea; secretar științific: cercetător științific Petre Gherghe, de la Centrul de științe sociale Craiova.

În continuare, s-a stabilit Planul de lucru al Filialei și s-a asigurat, din partea Institutului de tracologie, sprijin concret și o strînsă colaborare pe viitor.

La punctul III, prof. D. Berciu, a dat cuvîntul tovarășului Valentin Vasilicv de la Cluj și tovarășei Silvia Teodor de la Iași, care au prezentat Rapoartele de activitate ale Filialelor de tracologie din aceste centre. Apoi, arheologul Niculae Conovici de la Institutul de tracologie, a prezentat Planul de cercetare al Institutului pe anul 1984.

Punîndu-se în discuție locul unde se va ține viitorul simpozion de tracologie, Consiliul științific a aprobat propunerea tov. dr. Mișu Davidescu, directorul Muzeului din Drobeta-Tr. Severin, ca cel de-al VII-lea Simpozion național de tracologie să se țină la Drobeta-Turnu Severin.

În încheiere, conf. univ. dr. Ion Pătroiu a luat cuvîntul, mulțumind Academiei de Științe Sociale și Politice, Institutului de tracologie pentru încrederea acordată Centrului de științe sociale Craiova de a organiza cel de-al VI-lea Simpozion național de tracologie, mulțumind, în primul rînd, Comitetului județean Dolj al P.C.R. pentru sprijinul acordat la buna desfășurare a acestui prestigios simpozion dedicat Marii Uniri, tuturor instituțiilor și factorilor de răspundere care au sprijinit organizarea simpozionului. Și nu în ultimul rînd, vorbitorul a mulțumit participanților la lucrările simpozionului, care, prin prezența lor la Craiova, din toate colțurile țării, au omagiat, și în felul acesta, participarea tuturor românilor la Marea Unire de la 1 dec. 1918. Sincere mulțumiri au fost aduse și colectivului de organizatori, care, după cum s-a

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

apreciat de către participanți, atît la deschiderea festivă cît și la închiderea lucrărilor, au reușit să organizeze un simpozion care nu a fost cu nimic mai prejos unui congres internațional.

În a treia zi — 26 noiembrie, 1983, după cum s-a prevăzut în programul de lucru al simpozionului, tovarășul prof. univ. dr. doc. Dumitru Berciu, conf. univ. dr. Ion Pătroiu și alți specialiști au participat la un interesant simpozion dedicat MARII UNIRI, organizat în orașul Tîrgu Jiu de Comitetul județean Gorj al P.C.R. În continuare, s-a efectuat o vizită de documentare pe șantierele arheologice din județul Gorj, s-a participat la o „Masă rotundă" la Muzeul județean din Tg. Jiu cu tema „Unitatea etnică, lingvistică și culturală a traco-daco-geților — pe baza proceselor unificatoare din istoria poporului român". Apoi s-au analizat rezultatele cercetărilor arheologice pe anul 1983, iar responsabilii șantierelor arheologice care au făcut săpături în Gorj au prezentat rapoarte, subliniindu-se, totodată, ca o necesitate de primă urgență, lărgirea colectivului de arheologi ce fac cercetări în Gorj, datorită, în primul rînd, lucrărilor industriale care se desfășoară aici într-un ritm rapid.

Această fructuoasă și utilă dezbatere s-a continuat cu vizitarea expoziției temporare organizată cu materialele arheologice rezultate din campania de săpături 1983 în județul Gorj și a expoziției permanente a Muzeului județean, de curînd redeschis pentru publicul vizitator, dornic să cunoască istoria unitară și multimilenară a poporului român.

Petre Gherghe

A XVIII-a sesiune anuală de rapoarte arheologice

În zilele de 26—28 martie 1984 s-a desfășurat la Alba Iulia cea de a XVIII-a sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din anul 1983, organizată de Consiliul Culturii și Educației Socialiste, Academia de Științe Sociale și Politice a R. S. România, C.E.P.C.S. jud. Alba și Muzeul Unirii Alba Iulia. Au participat cercetători și muzeografi de la toate institutele de cercetări. centrele de științe sociale, centrele universitare și muzeele din țară. Lucrările s-au desfășurat în cadrul a cinci secții, care au înglobat întreaga istorie străveche, veche și medie a României. Săpăturile arheologice din 1983 au surprins o mare varietate de aspecte ale vieții materiale și spirituale a strămoșilor noștri, evidențiind continuitatea neîntreruptă de locuire a acestora în spațiul carpato-danubiano-pontic și legăturile lor cu popoarele vecine precum și cu populațiile de altă natură etnică stabilite pentru o durată mai lungă sau mai scurtă pe teritoriul României. O mare parte din rapoarte s-au referit la geneza traco-geto-dacilor, civilizația acestora, la simbioza daco-romană care a dus la formarea poporului român. S-a remarcat și de această dată valoarea deosebită a cercetărilor interdisciplinare, prin colaborarea arheologilor cu antropologi, arhitecți, conservatori, biologi, chimiști și alți specialiști. Cercetarea cu metode moderne (aero-fotografie, măsurători de rezistență electrică a solului) a început să dea rezultate din ce în ce mai importante.

În cadrul sesiunii a avut loc vernisajul expoziției temporare „Descoperiri arheologice în centrul Transilvaniei" deschisă la sediul Muzeului Unirii, iar în ultima zi a fost organizată pentru participanți o excursie documentară la rezervația Roșia Montană (Alburnus Maior), cu vizitarea galeriilor minelor de aur romane și a muzeului local.

Comisia arheologică a aprobat Planul unic de săpături arheologice pe anul 1984.

Niculae Conovici

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Abrevieri *(Abréviations)*

ActaArch(Carp)	Acta Archaeologica Carpatica. Cracovia.
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
Actes-Thracologie	Actes du IIe Congrès international de Thracologie. Bucarest, 4—10 sept. 1974, Bucureşti, 1980, vol. 1—3.
AIIAIaşi	Anuarul Institutului de istorie şi arheologie, Iaşi.
AISC	Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj.
AnnEp	L'Année épigraphique, Paris.
ARBSH	Académie roumaine. Bulletin de la Section historique, Bucureşti.
ArchÉrt	Archaeologiai Értesitö, Budapesta.
ArchJug	Archaeologia Jugoslavica, Belgrad.
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iaşi-Bucureşti.
ARMSI	Academia Română. Memoriile Secţiunii istorice, Bucureşti.
AUB	Analele Universităţii, Bucureşti.
AUI	Analele Universităţii, Iaşi.
BCH	Bulletin de correspondence hellenique, Paris.
BCMI	Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, Bucureşti.
BerRGK	Bericht der römisch-germanischen Komision, Frankfurt.
BSH	Bulletin de la Section historique de l'Academie roumaine, Bucureşti.
BSNR	Buletinul Societăţii numismatice române, Bucureşti.
CercetArh(MIRSR)	Cercetări arheologice. Muzeul de istorie al R. S. România, Bucureşti.
CIL	*Corpus inscriptionum latinarum*, Berlin.
Dacia	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, Bucureşti.
Dacia, N.S.	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Bucureşti.
DID	*Din istoria Dobrogei*, Bucureşti.
DIVR	*Dicţionar de istorie veche a României*, Bucureşti, 1976.
EAZ	Ethnographisch-archäologische Zeitschrift, Berlin.
ED	Epfemeris Dacoromana, Bucureşti—Roma.
ESA	Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki.
FontesArchHung	Fontes archaeologici Hungariae, Budapesta.
IDR	Inscripţiile Daciei romane, Bucureşti,
IGCH	*An Inventory of Greek Coin Hoards*, New York, 1973.
IzvestijaSofia	Izvestija na archeologičeskija Institut, Sofia.
IzvestijaVarna	Izvestija na varnenskoto arheologičsko Druzestvo, Varna.
JahrbRGZM	Jahrbuch des römisch-Germanischen Zentralmuseum, Mainz.
KSIA	Kratkie soobščenija Instituta arheologii, Kiev.
Materiale	Materiale şi cercetări arheologice, Bucureşti.
MemAntiq	Memoria antiquitatis, Piatra Neamţ.
MIAChişinău	Materiali i issledovanija po arheologiji, Chişinău.
MIAMoscova	Materialy i issledovanija po arheologii, Moscova.
OR	D. Tudor, *Oltenia romană*, Bucureşti.
PBF	Prähistorische Bronzefunde Europas, München.
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Leipzig.
REL	Revue des études latines, Paris.
RevEtudRoum	Revue des études roumaines, Bucureşti.
RevIst	Revista de istorie, Bucureşti.
RevMuz	Revista Muzeelor, Bucureşti.
RIR	Revista istorică română, Bucureşti.
SA	Sovetskaja arheologija, Moscova.
SCIV(A)	Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie), Bucureşti.
SCN	Studii şi cercetări de numismatică, Bucureşti.
SCSCluj	Studii şi cercetări ştiinţifice, Cluj.
SlovArh	Slovenská archeologia, Nitra.
SMMIM	Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară, Bucureşti.
StCl	Studii clasice, Bucureşti.
StComSibiu	Studii şi comunicări, Sibiu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Revista de istoric
Revue roumaine d'histoire
Studii și cercetări de istorie veche și arheologie
Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne
Revue des études sud-est européennes
Studii și cercetări de istoria artei
— seria arta plastică
— seria teatru-muzică-cinematografie
Revue roumaine d'histoire de l'art
— série beaux-arts
— série théâtre-musique-cinéma

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- **Studii și cercetări de numismatică,** VII, 1980, 222 p., 31 lei; VIII, 1984 162 p., 22 lei.
- **Arheologia Moldovei,** IX, 1980, 152 p., 14 lei.
- EMILIA DORUȚIU BOILĂ, **Inscripțiile din Scythia Minor,** V, 1980, 351 p., 35 lei
- C. PREDA, **Callatis, Necropola romano-bizantină,** 1980, 225 p., 35 lei.
- MARIN CÂRCIUMARU, **Mediul geografic în pleistocenul superior și culturi paleolitice din România,** 1980, 268 p., 29 lei.
- I. I. RUSSU, **Inscripțiile Daciei romane,** III/2, 1980, 484 p., 34 lei.
- V. MIHĂILESCU BÎRLIBA, **La monnaie romaine chez les Daces orientaux,** 1980, 312 p., 19,50 lei.
- I. I. RUSU, **Daco-geții în Imperiul roman,** 1980, 116 p., 8,85 lei.
- D. BERCIU, **Buridava dacică,** 1981, 276 p., 34 lei.
- IOAN GLODARIU, **Așezările dacice și daco-romane la Slimnic,** 1981, 180 p., 13,50 lei.
- ALEXANDRU SUCEVEANU, **Histria,** VI, 1982, 236 p., 38 lei.
- MIRCEA MATEI, EMIL I. EMANDI, **Habitatul medieval rural din valea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare,** 1982, 196 p., 27 lei.
- D. M. PIPPIDI, **Inscripțiile din Scythia Minor,** I, 1983, 427 p., 71 lei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

CORRIGENDA

La pagina 192, rîndul 5 de jos, în loc de :

En échange, l'armée...

Se va citi :

En échange, l'Histoire Auguste affirme seulement que l'empereur Aurélien *provinciam transdanuvianam Daciam ... sublato exercitu et provincialibus reliquit* (*Divus Aurelianus*, 39, 7) ; voir pourtant, *ibidem*, *Gall.*, 6, 7 : *sic denique de omnibus partibus mundi, cum eas ⟨a⟩ mitteret ...*

Il résulte que les sources anciennes font la distinction entre la perte de la Dacie — réelle et effective, arrivée sous Gallien — et la retraite de la population et (ou) de l'armée ...

THRACO-DACICA, vol. V, nr. 1-2/1984

https://biblioteca-digitala.ro / http://www.instarhparvan.ro

Lei 100